

AGNIESZKA PLUWAK

**RAMY SEMANTYCZNE
W TEKSTACH UMÓW NAJMU
– ANALIZA KONFRONTATYWNA
POLSKO-ANGIELSKO-NIEMIECKA**

**RAMY SEMANTYCZNE
W TEKSTACH UMÓW NAJMU**

Prace Slawistyczne. Slavica
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

148

Redaktor Naczelna / Editor-in-Chief

Dr hab. Mariola Jakubowicz, prof. IS PAN,
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Rada Naukowa / Scientific Board

- К. пед. н., д.ф.н. Ольга Е. Фролова, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова; Москва, Российская Федерация [K. ped. n., d.f.n. Ol'ga E. Frolova; Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russian Federation]
- Dr hab. Rafał Górski, prof. IJP PAN, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk; Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska [Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences; Jagiellonian University, Cracow, Poland]
- Dr hab. Aleksandra Janowska, prof. UŚ, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, Polska [University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland]
- Prof. Igors Koškins, Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija [University of Latvia, Riga, Latvia]
- PD Dr. Thomas Menzel, Serbski Institut/Sorbisches Institut, Bautzen/Budyšin, Deutschland [Sorbian Institute, Bautzen, Germany]

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

Agnieszka Pluwak

**RAMY SEMANTYCZNE
W TEKSTACH UMÓW NAJMU
– ANALIZA KONFRONTACYJNA
POLSKO-ANGIELSKO-NIEMIECKA**

Warszawa 2020

Recenzje wydawnicze [Editorial Reviews]

prof. dr hab. Małgorzata Korytkowska (em.), Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk,
Warszawa, Polska [Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

dr hab. inż. Maciej Piasecki, Politechnika Wrocławska, Wrocław, Polska
[Wrocław University of Science and Technology, Wrocław, Poland]

Publikacja dofinansowana z programu „Doskonała Nauka” Ministra Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

[The work was financed from the “Excellent Science” Programme of the Polish Minister
of Science and Higher Education]

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Redaktor prowadząca [Editorial Supervision]
Barbara Grunwald-Hajdasz

Skład i łamanie [Typesetting and Page Makeup]
Barbara Adamczyk

© Copyright by Agnieszka Pluwak, 2020

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the book is properly cited.

e-ISBN: 978-83-66369-26-9
ISSN: 0208-4058 (Prace Sławistyczne. Slavica)

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Bartoszewicza 1b/17, 00-337 Warszawa
tel. 22 826 76 88, wydawnictwo@ispan.waw.pl, www.ispan.waw.pl

Spis treści

Wstęp.....	9
1. O pojęciu ramy	17
1.1. Wprowadzenie.....	17
1.2. Definicje ram w różnych dyscyplinach naukowych.....	17
1.3. Kognitywny charakter ram semantycznych.....	19
1.4. Semantyka ramowa jako nurt językoznawstwa kognitywnego.....	24
1.5. Rozumienie pojęcia <i>znaczenie</i> w językoznawstwie kognitywnym i semantyce ramowej	28
1.6. Semantyka ramowa a konfrontacja językowa	30
1.7. Semantyka ramowa a interdyscyplinarne zastosowania informatyczne	32
2. Od dystrybucjonizmu do semantyki ramowej	35
2.1. Wprowadzenie.....	35
2.2. Tradycja dystrybucjonistyczna w badaniach Fillmore'a.....	36
2.3. Wpływ gramatyki transformacyjnej na rozwój semantyki ramowej	37
2.4. Krytyka teorii przypadków głębokich i porównanie z innymi teoriami semantycznymi	43
2.5. Od semantyki rozumienia do semantyki ramowej.....	48
2.6. W kierunku zastosowania semantyki ramowej w wielojęzycznej leksykografii komputerowej – projekt FrameNet.....	52
2.6.1. Etapy rozwoju projektu FrameNet	53
2.6.2. FrameNet a inne semantyczne bazy leksykalne	65
2.7. Podsumowanie i wnioski	70
3. FrameNet a przetwarzanie języka naturalnego.....	73
3.1. Wprowadzenie.....	73
3.2. Pojęcie ontologii – ontologie filozoficzne i informatyczne	76
3.3. CYC, WordNet i FrameNet jako przykłady popularnych ogólnych ontologii kategorii i relacji	79
3.4. Zastosowanie FrameNetu w wybranych funkcjach NLP.....	85

3.4.1. Wprowadzenie.....	85
3.4.2. Wydobywanie danych z treści i automatyczna analiza ról semantycznych na bazie FrameNetu.....	85
3.4.3. Ontologie dziedzinowe do wydobywania danych, powstałe na bazie FrameNetu.....	88
3.4.4. Parsing semantyczny i dalsze badania nad rozwojem FrameNetu.....	93
3.4.5. Najnowocześniejsze modele oparte na sieciach neuronowych, wykorzystujące semantykę ramową.....	98
3.4.6. Najnowocześniejsze modele oparte na sieciach neuronowych, wykorzystujące semantykę ramową.....	101
3.5. Wnioski.....	102
4. Procedura opisu ramowego i zasady anotacji w projekcie FrameNet.....	105
4.1. Wprowadzenie.....	105
4.2. Podejścia stosowane w analizie ramowej.....	105
4.3. Ogólne zasady podejścia odgórnego – budowa ram semantycznych.....	110
4.3.1. Podstawowe zasady łączenia i podziału ram.....	110
4.3.2. Idea jądrowości elementów ramy.....	115
4.3.3. Relacje pomiędzy elementami ramy.....	119
4.3.4. Przypadki zerowe i oznaczanie elementów domyślnych.....	120
4.4. Ogólne zasady podejścia oddolnego – system anotacji jednostek leksykalnych.....	121
4.4.1. Tryplety FrameNetu – warstwy opisu a rodzaje walencji.....	121
4.4.2. Zasady anotacji dla poszczególnych części mowy.....	128
4.4.3. Opis względem miejsc w schemacie ramowym.....	131
4.5. Dotychczas nierozwiązane problemy teorii i anotacji ramowej.....	131
4.5.1. Włączenie do opisu i hierarchii ramowej protoram lub archetypów semantycznych.....	132
4.5.2. Nierozwiązana kwestia znaczenia czasowników modalnych.....	133
4.5.3. Podmioty jako jądrowe elementy ramy.....	133
4.5.4. Metonimia i metafora.....	134
5. Ramy jako <i>tertium comparationis</i>	137
5.1. Wprowadzenie.....	137
5.2. Weryfikacja semantyki ramowej na materiale nieanglojęzycznym.....	139
5.2.1. Dlaczego używa się ram angielskich do semantycznego opisu innych języków?.....	139

5.2.2. Różnice na poziomie formalnym i znaczeniowym wynikające z zastosowania semantyki ramowej do opisu poszczególnych języków	141
5.2.3. Pozostałe problemy konfrontacji z udziałem semantyki ramowej.	152
5.3. Wnioski.	154
6. Polski kontekst badań ramowych i walencyjnych	157
6.1. Wprowadzenie	157
6.2. Semantyka ramowa a badania walencyjne.	159
6.2.1. Od badań nad walencją syntaktyczną ku semantycznemu opisowi ramowemu polskich czasowników	159
6.2.2. Semantyka rozumienia i rola wiedzy w definiowaniu znaczenia	173
6.3. Krytyka teorii semantyki ramowej i procedury anotacji FrameNet.	175
6.4. Wnioski.	180
7. Procedura zastosowana w analizie	183
7.1. Wprowadzenie	183
7.2. Podejście oddolne, odgórne, monolingwalne i konfrontatywne	184
7.2.1. Dobór jednostek leksykalnych do analizy	187
7.2.2. Definicja ram, badanie walencji semantycznej.	188
7.2.3. Analiza składniowa i możliwości jej automatyzacji	192
7.3. Konfrontacja językowa	195
7.4. Relacje pomiędzy ramami i schemat reprezentacji wiedzy	196
8. Analiza ramowa słownictwa pochodzącego z tekstów umów najmu	201
8.1. Wprowadzenie	201
8.2. Powiązane ramy i relacje semantyczne między nimi	203
8.2.1. Rama ZAWARCIA UMOWY	205
8.2.2. Reprezentacja wiedzy i relacje między ramami.	238
8.2.3. Wnioski.	239
8.3. Ramy TRWANIA i ZAKOŃCZENIA w umowach najmu	240
8.3.1. TRWANIE UMOWY	240
8.3.2. ZAKOŃCZENIE UMOWY	245
8.3.3. Konfrontacja z tekstami w języku angielskim i języku niemieckim	260
8.3.4. Wnioski.	286
8.4. Pozostałe ramy reprezentacji wiedzy umów najmu	287
8.4.1. <i>Posiadanie prawa do czegoś</i> a rama UPRAWNIENIA	287
8.4.2. ODPOWIEDZIALNOŚĆ za szkody w umowach najmu	304

8.4.3. NAJEM jako przedmiot TRANSAKCJI HANDLOWEJ	308
8.4.4. PŁACENIE jako jedna z perspektyw w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ	316
8.4.5. Wnioski.	324
8.5. Reprezentacja wiedzy a relacja między ramą UMOWY, NAJMU i TRANSAKCJI HANDLOWEJ	325
8.6. Podsumowanie i wnioski z części analitycznej	328
9. Wnioski do budowy systemu wydobywania danych	337
Podsumowanie i zakończenie	340
Bibliografia	345
Repozytoria leksykalne oraz ontologie	358
Wykłady i przemówienia	359
Spis ilustracji.	360
Spis tabel	361
Załączniki	363
Załącznik 1. Prymitywy pojęciowe.	363
Załącznik 2. Elementy pozatematyczne.	366
O autorce; abstrakt.	373
About the author; abstract	374

Wstęp

Interdyscyplinarne badania w zakresie językoznawstwa komputerowego rozwijają się na całym świecie w dość dynamicznym tempie od około sześćdziesięciu lat¹. Również zasoby językowe semantyki leksykalnej, budowane z myślą o zastosowaniu w przetwarzaniu języka naturalnego, cieszą się coraz większą popularnością, na co dowodem jest rosnąca liczba wersji językowych zasobów typu Słowosieć czy FrameNet (więcej na ten temat w rozdziale 3 i 5). Na gruncie polskim od kilku lat zaobserwować można wzrost liczby dokonań w obszarze NLP², szczególnie w ośrodkach naukowych takich jak Politechnika Wrocławska (Słowosieć, Liner), Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk (m.in. Narodowy Korpus Języka Polskiego – dalej cyt. NKJP, parser Świga, Malt i Combo, składniowo-semantyczny słownik walencyjny języka polskiego Walenty, system OPTA itd.), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (platforma narzędzi PSI Toolkit, parser Gobio) oraz Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie (tager KRRNT, wspomagane modułami NLP narzędzia do wydobywania wybranych danych z treści internetowych i inne). Niektóre placówki badawcze, w tym Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, uczestniczą w sieciach współpracy międzynarodowej, np. CLARIN, umożliwiających wymianę doświadczeń na arenie europejskiej oraz budowę nowych modułów i ich zastosowanie w badaniach humanistycznych. Wreszcie wybrane wydziały humanistyczne podejmują próby zastosowania metod anotacji semantycznej, powszechnie używanych do automatycznego wydobywania danych, do analizy języka polskiego (por. projekt RAMKI Uniwersytetu Warszawskiego). Wszystkie te dokonania odnotowywane są na międzynarodowych konferencjach badawczych typu Association for Computational Linguistics.

Niemniej w przetwarzaniu języka polskiego, w porównaniu do stopnia rozwoju i poziomu osiągnięć naukowych w odniesieniu do języka angielskiego, bardzo wiele

---

¹ Największa organizacja zrzeszająca badaczy tej dziedziny – Association for Computational Linguistics, Stowarzyszenie Językoznawstwa Komputerowego – powstała w 1962 roku.

² NLP – ang. *natural language processing*, czyli *przetwarzanie języka naturalnego* – to, parafrazując definicję Marka Johnsona, (Johnson, 2009, s. 3) dyscyplina naukowa zwana też lingwistyką komputerową, wykorzystująca wiedzę o języku do budowy narzędzi informatycznych służących np. do tłumaczenia maszynowego, streszczania tekstów, udzielania odpowiedzi na pytania itd. Podobnie jak inne nauki inżynierskie również i NLP czerpie z bogactwa pozostałych dyscyplin naukowych (np. lingwistyki, filozofii itd.).

jest jeszcze do zrobienia. Oprócz poprawy skuteczności działania wielu modułów, konieczne wydają się również pewne przemiany systemowe, np. wprowadzenie specjalizacji w dziedzinie lingwistyki komputerowej na kierunkach humanistycznych.

Inspiracją do napisania tej pracy stała się obserwacja kilku zjawisk:

- dość rzadkiej nadal współpracy naukowców, w szczególności językoznawców, z sektorem gospodarczym i brak postrzegania ich jako ekspertów, z którymi konsultuje się np. budowę systemu do przetwarzania języka naturalnego, jak ma to miejsce w codziennej pracy i praktyce Międzynarodowego Instytutu Informatycznego w Berkeley;
- braku (poza wyjątkami jak np. Politechnika Wrocławska, Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk, firmy Amazon, Google, Samsung, SentiOne, Inteliwise czy Aplica) wypracowanych metod współpracy językoznawców z informatykami, ze względu na często odmienne podejścia i cele badawcze wobec tego samego obiektu, jakim jest język naturalny;
- faktu, że wybrane projekty leksykalne typu Słowność rozwijane są bardzo prężnie, natomiast inne, np. RAMKI, nie osiągnęły jeszcze tak zaawansowanego stopnia opisu, aby można było zastosować je w wybranych funkcjach NLP. Metodą semantyki ramowej w języku polskim opisano dotychczas grupę czasowników o najczęstszej frekwencji występowania w NKJP (np. *jechać*, *liczyć*, por. rozdział 6), na przykładach zdań pojedynczych, dlatego dalszy rozwój opisu z udziałem tej metody wydaje się zasadny.

Semantyka ramowa to program badawczy w zakresie semantyki empirycznej, podkreślający związek języka z doświadczeniem, oraz narzędzia opisu tej relacji (Petruck, 1996, s. 1). W jej metodzie opisu słowo reprezentuje kategorię doświadczenia, a rama to system połączonych ze sobą pojęć, stanowiących spójną część doświadczenia (Petruck, 1996, s. 1). Wydaje się, że zarówno z perspektywy lingwistycznej, jak też przetwarzania języka naturalnego, semantyka ramowa ma badaczom do zaoferowania wiele ciekawych i dotychczas nieporuszonych zagadnień:

- w światowej literaturze informatycznej i lingwistycznej nie znaleziono innej analizy dziedziny umów najmu z zastosowaniem semantyki ramowej FrameNet, tym samym:
  - słownictwo prawnicze (poza wyjątkiem leksyki sądowej w języku portugalskim i dokumentów prawa ochrony środowiska w języku włoskim) wydaje się być nieopisane dotychczas tą metodą;
  - semantyka ramowa wydaje się być rozwijana na świecie głównie w postaci projektu FrameNet i projektów paralelnych, o ogólnym zakresie słownictwa, brakuje natomiast badań nad różnicami w podejściu ogólnym i dziedzicznym;

- w literaturze światowej nie odnotowano wielojęzycznej konfrontacji językoznawczej tekstów umów najmu z wykorzystaniem ram jako *tertium comparationis* (czyli języka pośrednika);
- nieliczne projekty dziedzinowe z udziałem semantyki ramowej (por. rozdział 3), poza brazylijskim FrameNetem prawnym, który dokonuje tego dla wybranych ram, nie ilustrują relacji semantycznych dziedziczenia znaczeń, składających się na ogólną reprezentację wiedzy z danego obszaru;
- większość projektów pokrewnych angielskiemu FrameNetowi wykorzystuje gotowe ramy angielskie bez sprawdzenia, czy nadają się one do analizy ich języków i badanych przez nie dziedzin;
- większość projektów pokrewnych angielskiemu FrameNetowi to projekty monolingwalne, a symultaniczne badania wielojęzyczne metodą ramową należą do zdecydowanej mniejszości (w zestawieniu odnotowano tylko jeden tego typu projekt) (Boas, 2009);
- istnieje praktyczne zastosowanie semantyki ramowej do budowy dziedzinowych systemów automatycznego wydobywania danych z tekstów oraz zidentyfikowano zapotrzebowanie na budowę tego typu systemu do przetwarzania umów najmu, popartą rozeznaniami rynkowym. Przeprowadzone badanie procesu ręcznej analizy umów najmu przez analityka firmy Jones Lang LaSalle wykazało, że budowa tego typu automatu znacznie przyspieszyłaby średni czas analizy jednej umowy, zwiększając ogólną wydajność tego procesu.

W obliczu powyższych przesłanek zasadne wydaje się rozwijanie semantyki ramowej FrameNet poprzez podjęcie tematu: *Ramy semantyczne w tekstach umów najmu – analiza konfrontatywna polsko-angielsko-niemiecka*. Pracy przyświecały następujące cele:

- wkład w rozbudowę FrameNetu dla języka polskiego; pośrednio – przyczynienie się do rozwoju polskich zasobów językowych z obszaru semantyki leksykalnej, stosowanych w przetwarzaniu języka naturalnego;
- zastosowanie metody analizy i anotacji tekstu według semantyki ramowej do badania dziedzinowego; określenie różnic i podobieństw między podejściem tradycyjnym (w oparciu o definicje słownikowe i przykłady zdań z korpusów narodowych) a dziedzinowym (definicje rozszerzone o teksty specjalistyczne, korpus całych tekstów specjalistycznych); w przypadku wystąpienia różnic – sformułowanie zasad metody dziedzinowej analizy tekstów w ujęciu semantyki ramowej FrameNet, ze szczególnym uwzględnieniem analizy języka polskiego;
- przygotowanie materiału językoznawczego (leksyka, elementy ramy, struktury walencyjne) do przełożenia na język reguł informatycznych oraz umożliwienia budowy programu do automatycznego wyszukiwania informacji w umowach najmu;

- zastosowanie metody anotacji tekstu według semantyki ramowej do badań konfrontacyjnych na bazie korpusu tekstów; zbadanie różnic i podobieństw między tradycyjnym (jednojęzycznym z wykorzystaniem ram angielskich) a wielojęzycznym (ramy zbudowane na bazie języka polskiego, zestawione z angielskimi, w oparciu o korpus równoległych, lecz nie zrównoleglonych tekstów specjalistycznych) podejściem do analizy ramowej; w przypadku wystąpienia różnic – sformułowanie zasad metody konfrontatywnej analizy tekstów w ujęciu semantyki ramowej FrameNet.

Osiągnięciu postawionych celów służy sformułowanie w rozprawie następujących tez i problemów badawczych, odpowiadających tematom kolejnych rozdziałów pracy:

- teorię semantyki ramowej w ujęciu Fillmore'a można zastosować do analizy wielu języków, gdyż postulowane przez niego ramy mają charakter pojęciowy (semantyczny);
- wykorzystanie semantyki ramowej jako metody do analizy języka polskiego:
  - może rodzić dylematy natury formalnej – w dopasowaniu do istniejących już ram ze względu na cechy charakterystyczne dla budowy języka słowiańskiego, takie jak np. gramatyczny aspekt czasownika, rozbudowane prefiksy, podmiot domyślny zawarty w czasowniku – ale nie rodzi problemów natury pojęciowej ze względu na ogólny charakter definicyjny ram;
  - stwarza konieczność zbudowania nowych ram dla niektórych, nieopisanych dotychczas we FrameNecie znaczeń;
  - daje możliwość zastosowania wyników analizy w tworzeniu systemów NLP;
- semantyka ramowa w ujęciu FrameNet znajduje zastosowanie w wielu funkcjach przetwarzania języka naturalnego:
  - jako projekt leksykalny (oznaczony przez lingwistów korpus tekstów, służący do trenowania systemów uczenia maszynowego);
  - poszczególne opisane ramy znajdują zastosowanie w systemach służących do wydobywania danych (ang. *data mining*) poprzez oznaczanie ról semantycznych (ang. *semantic role labeling*) jako schematy wiedzy stanowiące szkielet bazy wiedzy systemu NLP;
  - w badaniach językoznawczych (zarówno językoznawstwa tradycyjnego, jak i komputerowego) istniało wiele podejść do analizy argumentów (walencja syntaktyczna i semantyczna) i jej zastosowania. Jednak w przypadku analiz dziedziny, takich jak język prawniczy opisujący przypadek najmu, potrzebny jest opis walencji semantycznej (a nie jedynie syntaktycznej) na bardziej szczegółowym poziomie niż VerbNetu czy PropBanku i dlatego do analizy wybranego materiału wykorzystano podejście semantyki ramowej w ujęciu FrameNet.

Powyższe problemy badawcze oraz hipotezy cząstkowe składają się na tezę główną, która brzmi następująco: możliwe jest wpisanie leksemów z różnych języków, w tym – z języka polskiego – w ramy semantyczne zdefiniowane w projekcie FrameNet lub zbudowanie nowych ram semantycznych dla słownictwa prawniczego umów najmu, a na podstawie wyników badania określenie konfrontatywne różnic w wyrażaniu ram przez poszczególne badane języki oraz zastosowanie zdefiniowanych ram w celach przetwarzania języka naturalnego.

Do analizy powyższych problemów badawczych i hipotez posłużono się różnorodnymi metodami badawczymi. Warsztat anotatora zdobyto poprzez obserwację pracy leksykografów projektu FrameNet w Międzynarodowym Instytucie Informatycznym (International Computer Science Institute) w Berkeley oraz przy pomocy krytycznej analizy podręcznika anotacji tekstu powyższą metodą (Ruppenhofer i in., 2010/2016). Zastosowania informatyczne badań semantycznych sprawdzono podczas stażu w przedsiębiorstwie zajmującym się przetwarzaniem języków polskiego i angielskiego w ramach programu Pomorski Świat Innowacji oraz w czasie pracy przy projekcie FrameNet i MetaNet. Celem weryfikacji postawionych w pracy tez przeprowadzono przede wszystkim dziedzinową analizę korpusu umów najmu w językach polskim, niemieckim i angielskim (w sumie 90 tekstów) zgodnie z metodą anotacji semantyki ramowej, w podejściu leksykograficznym, ale dążącym do całościowej anotacji tekstu (podejście holistyczne).

Do realizacji celów pracy wybrano metodę semantyki ramowej FrameNet, gdyż jest ona podejściem szeroko stosowanym w wydobywaniu danych z treści wybranych tekstów (por. np. Palmer i in., 2010 lub system Watson³). Jest to projekt leksykograficzny, który od podstaw zakładał wykorzystanie swoich zasobów w lingwistyce komputerowej. Opis z perspektywy FrameNet tym różni się od innych podejść do badań argumentów, że jest on wielopoziomowy i składa się z:

- analizy semantycznej na poziomie szczegółowym (opis na poziomie kategorii kognitywnych, w którym przypisuje się elementom ramy konkretne role sytuacyjne);
- analizy syntaktycznej i morfosyntaktycznej, która pokazuje, jak elementy składniowe i części mowy realizują poszczególne role semantyczne;
- zapisu umożliwiającego zebranie jednostek leksykalnych w zbiory o wspólnym polu znaczeniowym.

Do analizy materiału wybrano metodę ramową, gdyż realizacja celów pracy wymaga podejścia bardziej szczegółowego niż to, które stosuje się w innych projektach leksykograficznych. Semantyka ramowa FrameNet umożliwia też przekład trójpociągowej anotacji na system reguł informatycznych.

---

³ <https://www.ibm.com/pl-pl/watson>.

Do analizy wybrano słownictwo prawnicze (dokładnie 50 jednostek leksykalnych) w języku polskim i ich odpowiedniki ramowe w językach niemieckim (42 jednostki leksykalne) i angielskim (43) z dziedziny najmu nieruchomości. Ich argumenty semantyczne składają się na zestaw informacji poszukiwanych i ekstrahowanych przez specjalistę – analityka umów najmu. O doborze materiałów zadecydowały następujące czynniki:

- fakt, że słownictwo to nie zostało dotychczas opisane w projekcie RAMKI, co umożliwia poszerzenie zasobów projektu mającego szansę stać się początkiem polskiego FrameNetu;
- dostępność materiałów w wyżej wymienionych językach, to znaczy umów najmu;
- zapotrzebowanie i możliwość praktycznego wykorzystania projektu do automatyzacji analizy umów najmu w branży zarządzania nieruchomościami w przypadku rozbudowy korpusu o dalsze teksty.

Zakres przedmiotowy pracy tworzy dziewięć rozdziałów poświęconych różnym zagadnieniom, składającym się na interdyscyplinarne ujęcie kwestii istotnych z punktu widzenia zastosowania semantyki ramowej w przetwarzaniu tekstu. Praca składa się z części teoretycznej (sześć rozdziałów) i analitycznej (trzy rozdziały) oraz wniosków.

Część teoretyczną rozpoczyna rozdział 1 o pojęciu ramy (ang. *frame*) w różnych dyscyplinach naukowych. Ramy w lingwistyce przedstawione są na tle badań nad schematami pojęciowymi w naukach kognitywnych. Postawione zostaje też pytanie o to, czy ramy Fillmore'a są konceptualne czy tylko leksykalne, a jeśli tak, to dlaczego i jakie ma to implikacje dla badań semantycznych. Rozdział kończy wpisanie pracy w nurt badań językoznawstwa kognitywnego.

W rozdziale 2 prześledzono proces, który doprowadził do powstania projektu FrameNet, sięgając aż do początków badań lingwistycznych Fillmore'a w okresie strukturalizmu. Każdy z etapów pracy językoznawcy wniósł nowy akcent do rozwoju teorii ramowej, która rozwijała się od badań dystrybucyjnych, przez walencję składniową ku walencji semantycznej na poziomie przypadków głębokich, semantykę rozumienia, aż po sformułowanie zasad wielopoziomowego opisu ramowego i informatyczne zastosowanie teorii. Rozdział kończy porównanie FrameNetu z innymi projektami semantyki leksykalnej, opartymi na pojęciu walencji semantycznej i wykorzystywanymi w funkcjach NLP, czyli VerbNetu i PropBanku.

W rozdziale 3 opisano pojęcie ontologii, podano przykłady współczesnych systemów ontologicznych mających zastosowanie w przetwarzaniu języka naturalnego oraz postawiono pytanie o to, czy FrameNet jest ontologią, a jeśli tak, to dlaczego. Następnie podano przykłady możliwości zastosowania semantyki ramowej w ujęciu FrameNet w funkcjach przetwarzania języka naturalnego, takich jak budowa dziedzinowych systemów reprezentacji wiedzy, automatyczne wyszukiwanie danych w tekstach czy

też automatyczna analiza semantyczna z zastosowaniem kategorii pojęciowych. Na koniec podano przykłady ontologii dziedzinowych i wielojęzycznych słowników powstałych na bazie ram FrameNet i będących wzorem dla niniejszej pracy.

Rozdział 4 przybliży metodę opisu ram w projekcie FrameNet. Pokazano w nim, jak wygląda system anotacji dla języka angielskiego. Omówiono też potencjalne kwestie wymagające dostosowania w opisie języka polskiego oraz problemy dotąd niewłączone do teorii i praktyki ramowej, np. metafory czy niektóre znaczenia czasowników modalnych. Dokonano też krytyki wybranych aspektów systemu opisu ram we FrameNecie.

Rozdział 5 zawiera dotychczasowe osiągnięcia FrameNetów powstających w różnych językach. Udziela odpowiedzi na pytanie o ewentualne różnice w wynikach badań i ich powody. Pojawia się też pytanie o to, czy doświadczenia opisu ramowego w językach z różnych grup potwierdzają, że ramy można stosować w analizie konfrontatywnej jako *tertium comparationis*.

Rozdział 6 przedstawia polski kontekst badań walencyjnych oraz początki badań ramowych w rodzimym językoznawstwie. Przytoczono studia konfrontatywne nad przypadkami głębokimi, a także doświadczenia i wnioski projektu RAMKI w analizie wybranej grupy polskich czasowników metodą ramową.

Wraz z rozdziałem 7 rozpoczyna się część analityczna pracy, w której przeprowadzono synchroniczną konfrontację teoretyczną z użyciem języka pośrednika w postaci ram semantycznych FrameNet na materiale umów najmu w języku polskim. Obejmuje ona korpus polskich, niemieckich i angielskich tekstów umów najmu lokali mieszkaniowych i użytkowych. Wybór tekstów podyktował czynnik praktyczny, jakim była identyfikacja zapotrzebowania rynkowego na system do wydobywania danych z powyższych tekstów oraz uczestnictwo autorki w interdyscyplinarnych programach badawczych na pograniczu językoznawstwa i informatyki. Doświadczenia te umożliwiły dostrzeżenie sposobu rozwiązania problemu automatyzacji pozyskiwania danych z umów najmu, możliwie prowadzącej do automatycznej aktualizacji i wydajniejszego zarządzania portfolio nieruchomości danego przedsiębiorstwa.

Część analityczna składa się z trzech rozdziałów: wprowadzenia i ustalenia zasad anotacji i procedury opisu dla niniejszej pracy (rozdział 7), właściwej analizy tekstów prawniczych i przykładów zaczerpniętych z NKJP (rozdział 8) i jej wyników oraz wniosków dla budowy potencjalnego systemu wydobywania danych, wpływających z analizy językoznawczej (rozdział 9).

Analiza właściwa obejmuje konfrontatywne zestawienie ram i jednostek leksykalnych, różnice i podobieństwa w formalnej realizacji elementów ram w danym języku oraz budowę całościowego schematu relacji między ramami.

Z powyższych założeń można wywnioskować, że efekty opracowania mogą być przydatne dla:

- językoznawców zajmujących się badaniami semantycznymi ze względu na przedstawiony aktualny stan badań nad semantyką ramową, konsultowany z autorami projektu FrameNet np. Charlesem Fillmorem, Collinem Bakerem, Srinivasem Narayananem, Michaelem Ellsworthem;
- lingwistów – teoretyków synchronicznych badań konfrontatywnych, ze względu na wprowadzenie możliwości użycia ram semantycznych jako języka pośrednika według aktualnego kształtu metodologii ramowej;
- tłumaczy i teoretyków translacji, wpisując się w nurt poszukiwania ekwiwalencji semantycznej (w przeciwieństwie do tłumaczeń bezpośrednich i słownikowych), w której czerpie się odpowiedniki formalne z tekstów źródłowych języków docelowych, zamiast stosowania bezpośredniego przekładu terminologii prawnej z użyciem bezkontekstowego słownika ogólnego lub prawniczego;
- informatyków, którym praca pozwala na wykorzystanie analizy do celów programistycznych, umożliwiając zarówno wykorzystanie podstaw teoretycznych w wydobywaniu danych, jak też użycie części analitycznej jako podstawy (reguł lub korpusu trenującego) do budowy wielojęzycznego systemu do wydobywania danych z treści umów najmu.

Znaczenie spodziewanych wyników badania dla rozwoju językoznawstwa jest następujące:

- powiększenie zbiorów jednostek leksykalnych języka polskiego, analizowanych metodą ramową (projekt FrameNet jest obecnie jednym z najważniejszych projektów leksykalnych językoznawstwa komputerowego na świecie i brak zasobów dla języka polskiego oznacza brak możliwości uczestnictwa w niektórych projektach budowy systemów translacji maszynowej);
- wkład w rozwój badań konfrontatywnych metodą ramową (zastosowanie w teorii translacji, konfrontacji językoznawczej i lingwistyce korpusowej);
- popularyzacja podejścia interdyscyplinarnego i nastawienia na praktyczną implementację wyników badań językoznawczych w informatyce (i innych dziedzinach kognitywnych).

Podsumowując, można powiedzieć, że książka ta ma charakter interdyscyplinarny. W obszarze językoznawstwa należy do zakresu semantyki leksykalnej, a dokładniej jej zastosowania w przetwarzaniu języka naturalnego. Wpisuje się ona też w nurt badań kognitywnych, gdzie główną jednostką semantyczną jest rama interpretacyjna. W psychologii i socjologii powiązana jest z badaniami nad kategoryzacją i leksykonem mentalnym. Z perspektywy sztucznej inteligencji stanowi studium przypadku budowy reprezentacji wiedzy.

1. O pojęciu ramy

1.1. Wprowadzenie

Niniejszy rozdział to próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o genezę pojęcia *ramy* w różnych dziedzinach naukowych oraz o jej znaczenie dla rozwoju teorii semantyki ramowej. W związku z interdyscyplinarnym rodowodem pojęcia *ramy*, zostaje postawione w sposób krytyczny trudne pytanie o kognitywny charakter ram Fillmorowskich. Rozważania te pozwalają następnie wpisać semantykę ramową w złożony i niehomogeniczny współczesny nurt badań językoznawstwa kognitywnego oraz zarysować wkład niniejszej pracy w jej rozwój.

1.2. Definicje ram w różnych dyscyplinach naukowych

Koncepcja *ramy semantycznej* (ang. *semantic frame*), wprowadzona do językoznawstwa przez Charlesa Fillmore'a, wywodzi się z pojęcia *ramy* (ang. *frame*), zwanej również *schematem szablonowym*. Termin ten znany jest też w innych dziedzinach pod nazwami takimi jak: *schemat*, *skrypt*, *scenariusz*, *rusztowanie konceptualne*, *model kognitywny* czy też *teoria ludowa* (Fillmore, 1982/2006, s. 373).

W psychologii poznawczej za prekursora koncepcji schematycznej budowy pamięci uznaje się antropologa Frederica Bartletta (Bartlett, 1932). Poza nim teoria ta kojarzona jest także z badaniami Heada lub Piageta, opisywanymi przez Gleasona i Ratnera (Gleason & Ratner, 2005) i innych (np. Scheufele, 2003; Croft & Cruse, 2004; por. też Pluwak, 2015). Bartlett badał kulturowo ukształtowane cechy i sposoby przekazu bajki jako gatunku literackiego. Współcześnie schematy te określa się mianem *ram tekstowych* bądź *gatunkowych* (ang. *textual frames*, por. Dijk, 1988; więcej na ten temat w Pluwak, 2009).

Rozwój pojęć *frame* (oraz *framing*) w naukach kognitywnych związany był przede wszystkim z badaniami nad budową i funkcjami pamięci, prowadzonymi w latach 70. ubiegłego stulecia w Stanach Zjednoczonych. Wraz z określeniem pamięci jako *siatki konceptualnej* (sieć powiązanych ze sobą doświadczeniem pojęć, por. Kiefer, 1999) w psychologii, lingwistyce i sztucznej inteligencji pojawiły się pytania o kształt i funkcje jednostek pamięciowych. W tym czasie naukowcy z różnych dziedzin kognitywnych, pracujący nad koncepcjami schematycznej natury ludzkiego poznania, postulowali wprowadzenie do metodologii terminu definiującego zbiory

danych pojemniejsze niż kategoria, uznawana dotychczas za główną jednostkę pamięci (Lakoff, 1987, 2012). Wyniki ich badań odzwierciedlają cztery teorie naukowe zainspirowane podejściem Bartletta: *teoria systemu schematów* Marvinina Minsky'ego w dziedzinie sztucznej inteligencji (Minsky, 1975), *teoria ram semantycznych* (zwana także *semantyką rozumienia* – *frame semantics / semantics of understanding*) Charlesa Fillmore'a (Fillmore, 1973) w językoznawstwie, *teoria ram interpretacyjnych* Ervinga Goffmana (Goffman, 1974) w socjologii oraz nagrodzona Nagrodą Nobla psychologiczna *teoria perspektywy* (*prospect theory* bazująca na efekcie framingu) autorstwa Daniela Kahnemana i Amosa Tversky'ego (Kahneman & Tversky, 1984). Na ich podstawie zdefiniowano pojęcie *ramy* (*frame*), czyli wyabstrahowanego zbioru pojedynczych kategorii, takich jak aktorzy i przedmioty, występujących często w tych samych kontekstach lub sytuacjach doświadczenia (zwanych też *scenami*) i zapisanych w pamięci nie z osobna, lecz łącznie jako jedna schematyczna jednostka.

Sztucznej inteligencji zawdzięcza się przede wszystkim formalną charakterystykę budowy schematów pamięciowych w postaci modelu przetwarzania danych w procesie komunikacji (Dijk, 1988). W językoznawstwie Fillmore skoncentrował się na relacjach między słowami a strukturą siatki konceptualnej w leksykonie mentalnym (Aitchison, 2003) oraz ich roli w badaniu i opisie znaczenia. Teoria modeli kognitywnych rozwinęła badania nad kategoryzacją i budową pamięci (Kiefer, 1999), a psychologia decyzyjna Kahnemana i Tversky'ego (Kahneman & Tversky, 1984) wykazała powiązanie wpływu języka na tenże proces i emocjonalną naturę ludzkich wyborów. Wreszcie Goffmanowskie ramy interpretacyjne podkreślały społeczno-kulturowy aspekt powstawania oraz nabywania wspólnego dla danej grupy doświadczenia.

Pojęcie *framingu*, pochodne od koncepcji *frame* i opisane przez Pluwak (Pluwak, 2009), odnosi się do operacji umysłu, stanowiących część *kategoryzacji* (Croft & Cruse, 2004) i występujących we wszystkich procesach poznawczych związanych z pobieraniem, przetwarzaniem oraz interpretacją danych przez mózg. Jego definicja zawiera wywołanie schematów szablonowych z pamięci semantycznej przy pomocy bodźca, jakim jest powiązane z nim słownictwo, a następnie ocenę, zaklasyfikowanie, a co za tym idzie – zapamiętanie nowych informacji.

Wspomniane tu nauki kognitywne wykorzystały pojęcie *framingu* w bardzo różny sposób, przyczyniając się tym samym do jego popularyzacji oraz wielokierunkowego rozwoju. W lingwistyce i antropologii mówi się o nim w odniesieniu do perspektywy oraz roli wiedzy encyklopedycznej w procesie komunikacji (Fillmore, 1977/1987a; Ensink & Sauer, 2003; Croft & Cruse, 2004). W psychologii *efektem framingu* nazywa się wpływ sformułowania językowego na podjętą decyzję w sytuacji tzw. ryzyka, który to efekt, zwany również *wording effect*, występuje w procesie kategoryzacji (Stocke, 2002; Kahneman, 2003). Dodatkowo w psychoterapii rozumie się *re-framing* jako rodzaj zmiany destruktywnego sposobu myślenia i ponowne

zaklasyfikowanie życiowego doświadczenia (np. złych nawyków) pacjenta poprzez redefinicję jego wyobrażeń o rzeczywistości (Stocke, 2002).

Jak widać z powyższego opisu, zastosowanie pojęcia ramy w najróżniejszych dziedzinach naukowych doprowadziło do powstania terminu interdyscyplinarnego, którego poszczególne znaczenia nie wykluczają się, a wręcz przeciwnie – uzupełniają, pokazując całe spektrum jego zastosowań. Z drugiej strony jedynie holistyczne spojrzenie na to spektrum oraz postrzeganie ram w odniesieniu do interdyscyplinarnych badań kognitywnych umożliwia pełne zrozumienie wielowymiarowości semantyki ramowej (*linguistic frames*, por. Fischer, 1999; Alvarez Lopez, 2003; Croft & Cruse, 2004) oraz projektu FrameNet, mającego aspekty leksykograficzne i semantyczne (słownikowa baza danych, opis znaczenia jednostek leksykalnych), psychologiczne (odzwierciedlenie procesu kategoryzacji), informatyczne (zastosowanie w funkcjach przetwarzania języka naturalnego), jak i społeczno- lub kulturowo-dydaktyczne (umożliwiające schematyczny opis wspólnego doświadczenia).

1.3. Kognitywny charakter ram semantycznych

Bliscy współpracownicy nieżyjącego już Fillmore'a, jak np. Collin Baker (Baker, 2014), Srinivas Narayanan (Narayanan, 2014) czy George Lakoff (Lakoff, 2012), nazywają użycie pojęcia ramy w sensie schematu kognitywnego *zeitgeistem* okresu lat 70., bez wskazywania dokładnego kierunku przepływu lub zapożyczania terminu. Nie ulega bowiem wątpliwości, że okres ten był niezwykle owocny w badaniach nad percepcją i kategoryzacją w psychologii, socjologii, sztucznej inteligencji i językoznawstwie. W dziedzinach tych wykazano bowiem potrzebę zdefiniowania określenia dla pojęć o charakterze złożonym i scenicznym, odwołującym się do schematycznego, powtarzalnego charakteru ludzkiego doświadczenia, ekonomii jego przechowywania w pamięci, połączenia tejże pamięci z jej werbalizacją w leksykonie mentalnym (Aitchison, 2003) oraz imitacji jej budowy w automatach (por. Pluwak, 2009). Pojawia się jednak pytanie, o stosunek ram semantycznych Fillmore'a do innych teorii schematu tamtego okresu oraz najtrudniejsze pytanie o to, czy ramy Fillmore'a są *stricte* semantyczne czy też szerzej – kognitywne.

Sam Fillmore czyni wiele odwołań do ram socjologicznych i metafory teatru życia codziennego Goffmana (Fillmore & Baker, 2004), do *skryptów* (inaczej *scenariuszy*, czyli dynamicznie opisanych scen wraz z sekwencją zdarzeń) znanych ze sztucznej inteligencji Minsky'ego (Minsky, 1975; choć w sztucznej inteligencji wspomina się też badania Shanka i Abelsona czy Winograda; w Narayanan, 2014; Baker, 2014) i do wspomnianych już modeli kognitywnych (Baker, 2014).

Za kognitywnym (związanym z percepcją, poznaniem i pamięcią) charakterem schematów ramowych przemawia teoria *leksykonu mentalnego*, czyli połączenia

słownictwa jako warstwy powierzchniowej ze schematycznie zapamiętanym doświadczeniem życiowym i wiedzą o świecie (Aitchison, 2003). Na wiedzę tę składają się doświadczenia indywidualne, zarówno podstawowe, jak i nauka płynąca z dziecięcego postrzegania zmysłowego, obserwacji scen codziennych typu przemieszczające się postaci i obiekty, ruch samoistny lub wywołany bodźcem (np. siłą agenta) itd. (Fillmore, 1977/1987a, por. *prymitywy konceptualne* w: Goldberg, 1995; Gleason & Ratner, 2005; Lakoff, 2012). Powyższa koncepcja ma też związek z założeniem językoznawstwa kognitywnego o nierozłączności przetwarzania języka od innych modalności percepcyjnych człowieka (Derwojedowa i in., 2010, s. 7).

Drugi rodzaj wiedzy, do której odnoszą się ramy, to wiedza kontekstowa, sytuacyjna, wspólne doświadczenie społeczne i kulturowe, będące przedmiotem badań socjologów (np. Goffman, 1974). Wiedza ta jest zróżnicowana pod względem stopnia konwencjonalizacji i podlega uwarunkowaniom kulturowym. Na przykład ogólny schemat postępowania sądowego w różnych kulturach może być podobny (sędzia, adwokaci, sala sądowa, wniesienie oskarżenia itp.), ale poszczególne procedury (określane przez Minsky'ego skryptami lub scenariuszami; Minsky, 1975) będą przebiegały odmiennie, na co dowodem są odmiennie systemy prawa w poszczególnych krajach (por. brazylijski FrameNet sądownictwa). Fillmore (Baker i in., 2003) wykazuje związek teorii semantyki ramowej z Goffmanowską teorią ram socjologicznych, „teatrem życia codziennego”, w którym w różnych kontekstach sytuacyjnych ludzie grają lub wcielają się w różne role. Znajomość wiedzy społecznej i kulturowej umożliwia poznanie, czyli interpretację codziennego doświadczenia poprzez kategoryzację scen postrzeganych lub takich, w których jest się uczestnikiem.

Także kwestia relacji pomiędzy ramami jest kognitywną stroną projektu FrameNet i – podobnie jak relacje między kategoriami w angielskiej Słowosieci (por. Poesio, 2013) – mogłaby zostać zbadana przez psychologów lub neurobiologów jako potencjalny kształt struktury siatki pojęciowej. W angielskiej Słowosieci w powyższym studium badaniom podlegały m.in. różnice w sposobach kategoryzacji pojęć wśród anotatorów w oparciu o relacje semantyczne zdefiniowane w Słowosieci, czyli np. *hipo-* i *hiperonimię* między kategoriami bardziej lub mniej ogólnymi, czy też *meronimię*, czyli część-całości. Jeśli relacje między kategoriami występują na poziomie pojedynczych pojęć, prawdopodobnym jest, że wystąpią one także na poziomie schematu. I tak relacje zawierania się elementów jednej ramy w innej zostały dostrzeżone i określone również we FrameNecie, na przykład jako *używanie* (ang. *using*) czy *dziedziczenie* (*inheritance*; więcej na temat relacji między ramami w rozdziale 4)⁴.

⁴ Przykładem procedury badawczej dla relacji międzykategorialnych jest propozycja Lakoffa (Lakoff, 1984). Zdaniem Lakoffa dla kategorii bardziej ogólnych, generycznych, typu AGENT trudniej jest nam sobie wyobrazić i podać przykłady z życia codziennego niż dla kategorii konkretnych typu LEKARZ. Te pierwsze są bowiem na wyższym poziomie abstrakcji, stanowiąc uogólnienia dla doświadczenia codziennego, zapisanego w kategoriach podstawowych (ang. *basic-level categories*).

Pomimo powyższych przesłanek świadczących za kognitywnym charakterem ram Fillmore stara się być wierny określeniu „semantyczne” i już w roku 1977 oddziela od siebie terminy *ramy* i *sceny* (Fillmore, 1977/1987a, 1985; Petruck, 2011). Powodem tej decyzji są prawdopodobnie zarzuty dotyczące braku możliwości pełnego i jednoznacznego zbadania mózgu i pamięci metodami językoznawczymi. Stąd *scena* miała się odnosić do różnorakich, powtarzalnych doświadczeń życia rodzinnego, społecznego oraz kulturowego, a *rama* – do jej leksykalnej realizacji.

Jednak jak przyznaje Baker, pojęcie *sceny* w semantyce ramowej w ujęciu FrameNet nie weszło ostatecznie do użytku (Baker, 2014). Dziś zdaniem Bakera można je odnieść ewentualnie do ram o najwyższym poziomie ogólności, tzw. *protoram* (por. Linde-Usiekniewicz i in., 2010; lub Goldberg, 1995; Ruppenhofer i in., 2010), czyli tych ram, które nie mają leksykalizacji, jak np. EMPLOYMENT, czyli ZATRUDNIENIE (Baker, 2014) i zdefiniowane są tylko na poziomie abstrakcyjnego schematu.

Z drugiej strony, już na etapie badań przypadków głębokich widać u Fillmore’a nadzieję, że role semantyczne nomen omen związane z semantyką, czyli zapisem znaczenia (wynikającego z doświadczenia, o częściowo uniwersalnym charakterze), a nie składnią, czyli zapisem formy (odmiennej w różnych językach, co widać np. w liczbie przypadków morfologicznych lub innych fenomenach konfrontacji językowej), mogłyby mieć potencjalnie częściowo uniwersalny, a więc kognitywny charakter (Fillmore & Baker, 2004, s. 21). Wniosek ten wywodzi się zapewne z założenia, iż role (przypadki głębokie) typu AGENT czy INSTRUMENT uważa on również za zbiór pojęć uniwersalnych, identyfikujących pewne rodzaje ewaluacji otaczającego świata i wydarzeń, np. kto co zrobił, co komu się stało i co się zmieniło.

Na etapie badań przypadków głębokich, o czym więcej w rozdziale drugim, Fillmore poszukuje jeszcze wpływu struktur walencyjnych, oddanych w szeregu przypadków, na klasyfikację czasowników w danym języku i związanych z nią pewnych uniwersalnych zasad (Fillmore & Baker, 2004, s. 22). Trudno oprzeć się tu pokusie analogii do badań nad uniwersaliami gramatycznymi (w sensie struktur gramatycznych) bądź semantycznymi (w sensie denotowania doświadczenia podstawowego, por. Lakoff, 1987 lub prymitywów semantycznych Wierzbickiej, por. Wierzbicka, 1999). Jednak u Fillmore’a widzimy dążenie do poszukiwania większych zbiorów czasowników, które w pełnym kształcie odnajduje on dopiero w późniejszym okresie – w ramach, odpowiadających jednostkom pamięci, a np. u Wierzbickiej analiza przebiega w kierunku definicji najmniejszych (a nie większych, obszerniejszych) jednostek znaczeniowych.

Również w semantyce rozumienia (Fillmore, 1977/1987a, 1985) autor przytacza całe spektrum przykładów leksemów, których charakterystyka semantyczna wymaga odwołania się do wiedzy o świecie, a wraz z nią – pojęcia *perspektywy* (np. *nadbrzeże*

z perspektywy morza określane jest *brzegiem/shore*, a z perspektywy lądu – *wybrzeżem/coast*). Należy mimo to odnotować, że w niektórych wypadkach leksemy bogate semantycznie wykraczają w denotacji poza zakres jednego schematu kognitywnego. Nie stanowi problemu zbudowanie definicji schematu dla NARODZIN, ale np. w terminach takich jak WDOWA wiedza konieczna do zrozumienia leksemu wykracza poza jeden schemat, przywołując znaczenie zarówno MAŁŻEŃSTWA, jak i ŚMIERCI.

W takim układzie analiza ta nie odbywa się na zasadzie jeden do jednego (jeden leksem do jednego schematu), a w przypadku leksemów bogatych semantycznie, co ma często miejsce np. w interpretacji poezji (Linde-Usiekniewicz, 2010), należy scharakteryzować całe spektrum przywoływanych schematów doświadczeniowych. Z kolei jeden i ten sam schemat też przywoływany może być przez różne jednostki leksykalne, co czyni tę analizę tak bardzo trudną.

Podobnie w semantyce ramowej i przypadku definicji ramy u Fillmore'a: z jednej strony mamy tu odniesienie do modnego w latach 70. terminu schematu kognitywnego, zwanego też modelem, a z drugiej – do wiedzy przywoływanej przez słowa, który to zakres znaczeniowy może być szerszy niż jeden schemat kognitywny. Z jednej strony ramy to „[...] coherent schematizations of experience underlying the words in a given sentence” (Erk, 2014, s. 34), czyli spójne struktury doświadczeniowe (dosłownie: „schematyzacje”) stojące za słowami w danym zdaniu, a z drugiej znajdziemy definicję ramy opisującą ją jako „[...] a script-like conceptual structure that describes a particular type of situation, object, or event along with its participants and props” (Ruppenhofer i in., 2010 za Baker, 2014, s. 2), a więc strukturę pojęciową o charakterze scenariusza, opisującą dany rodzaj sytuacji, obiektu czy wydarzenia wraz z jego uczestnikami i rekwizytami.

Ludzkie doświadczenie odbywa się faktycznie na różnych poziomach szczegółowości, które nie zawsze dają się jednoznacznie oddzielić od siebie i od słownictwa, które je opisuje. Tak też stało się w przypadku projektu FrameNet, gdzie ramą określa się obecnie zarówno pojedynczy schemat opisywanego doświadczenia, odzwierciedlony w definicji ramy, jak i denotujące go jednostki leksykalne.

Jednak dla ścisłości metodologicznej konieczne wydaje się zdefiniowanie niektórych terminów, niejako w tradycji i odwołaniu do znaku językoznawczego de Saussure'a i leksykonu mentalnego (Aitchison, 2003):

- *scena* rozumiana jako element doświadczenia, zachodzący najczęściej w sposób regularny w życiu człowieka, który może mieć charakter uniwersalny (np. narodziny, śmierć) lub kulturowy (np. obrządek, zwyczaj) i któremu terminowi odpowiadałaby charakterystyka socjologiczna ram Goffmanowskich (Goffman, 1974);
- *schemat*, czyli jednostka pamięci o regularnej, schematycznej budowie, zawierającej uczestników oraz rekwizyty jako nieodłączne elementy schematu, który jest wyabstrahowaną w procesie kategoryzacji formą zapamiętania zdobytego doświadczenia;

- werbalizacja tegoż doświadczenia na różne sposoby (za pomocą różnych części mowy, nie tylko czasowników i nie tylko w sposób leksykalny, ale też fonetyczny, syntaktyczny lub morfosyntaktyczny), a więc *warstwa formalna* bądź *powierzchniowa* (np. Linde-Usiekniewicz, 2010) danej sceny doświadczenia, z założeniem że w repozytorium pamięci warstwa formalna stanowi pewną całość wraz z denotowanym schematem, czyli *ramę semantyczną* w ujęciu FrameNet;
- *zakres semantyczny*, obejmujący jeden lub więcej schematów denotowanych przez daną jednostkę leksykalną, któremu odpowiadało pojęcie ramy w wersji semantyki rozumienia, (Fillmore, 1985), przy czym jest to głównie przypadek złożonych semantycznie rzeczowników (przykład *wdowy*), a nie czasowników.

Widzimy tu więc dwa możliwe spojrzenia na semantykę ramową, łączące się z kierunkami analizy: od doświadczenia (schematu) ku leksyce i od leksyki ku schematowi (por. Linde-Usiekniewicz, 2010). W przypadku wyjścia od leksyki przywołane może zostać więcej schematów, co pokazuje również badanie prymitywów konceptualnych Lakoffa (Lakoff, 2012), jak w przykładzie *wdowy*, lub jeden schemat (prawdopodobnie w większości leksemów; na zasadzie aktywacji siatki neuronalnej – impulsu elektrycznego po sieci neuronowej). Ponieważ schematy te prawdopodobnie zbudowane są w pamięci hierarchicznie na zasadzie hipo- i hiperonimii, mogą one zawierać w sobie elementy bardziej ogólne lub wręcz dziedziczyć znaczenie z innego schematu, co opisują relacje semantyczne typu *dziedziczenie* (ang. *inheritance*), *część całości* (ang. *part-of*) itp. (por. rozdział 4).

Z drugiej strony jeden schemat pamięci może być aktywowany zarówno przez wiele różnych leksemów, jak i też struktur syntaktycznych, morfosyntaktycznych itd. – a nawet sygnałów pozajęzykowych, analogicznie do tego, jak impuls aktywuje reakcję w ciele człowieka (Feldman, 2006).

Dziś, w przypadku najnowszego kształtu semantyki ramowej, otwarcie mówi się o kognitywnym charakterze ram, uznając ich definicje za prawdopodobne opisy schematów doświadczenia, oddających jego w miarę uniwersalne aspekty (wiedza encyklopedyczna), na co dowodem są liczne projekty leksykograficzne powstałe na bazie FrameNetu w różnych językach (Baker, 2014):

- Jednostki leksykalne FrameNetów w różnych językach dają się przypisać do zdefiniowanych w projekcie ogólnych ram. Stąd można założyć, iż na poziomie schematycznym odzwierciedlają one możliwy kształt ludzkiego doświadczenia, a dokładniej tej części, która ma charakter dość uniwersalny. Analogiczna sytuacja zachodzi w przypadku Wordnetu, w którym autorzy zakładają, iż projekt ten do pewnego stopnia odzwierciedla budowę ludzkiej pamięci i jest on stosowany do badań kilkudziesięciu języków do celów leksykograficznych (por. np. Koeva, 2014).

- Psychologowie, psycholingwiści i neurobiolodzy zaczynają prowadzić badania nad budową ludzkiej pamięci na podstawie tych właśnie projektów np. różnice w kategoryzacji, ich przyczyny itd., testy rezonansu magnetycznego fMRI, badające obszary w mózgu, w których zachodzi kategoryzacja itd. itp. (por. np. Poesio, 2013).
- Istnieje obszerna literatura w naukach kognitywnych, a w szczególności w psychologii, neurobiologii, psychiatrii na temat kształtu leksykonu mentalnego, czyli obszaru pamięci odpowiedzialnego za powiązanie zapisanego w schematach doświadczenia z opisującym je słownictwem (np. Kiefer, 1999; Aitchison, 2003; Feldman, 2006), wskazująca na to, że część doświadczenia może się zapisywać w postaci schematów, większych scen, a nie jedynie pojedynczych kategorii związanych z osobami lub przedmiotami, co jest zgodne z zasadą ekonomii przetwarzania danych przez mózg (Levelt i in., 2002).

Kolejne rozdziały mają na celu wykazanie, iż zgodnie z tezą Bakera (Baker, 2014) oraz Linde-Usiekiewicz (Linde-Usiekiewicz, 2010), semantyka Fillmore'a przeszła rozwój w kierunku od przypadków głębokich, rozumianych jako schematy na najwyższym poziomie ogólności, przez definicje zakresów semantycznych, obejmujących denotowane przez jednostkę znaczenie leksykalne i często składające się z wielu schematów w semantyce rozumienia, aż po definicję schematów wraz z denotującymi je jednostkami leksykalnymi w semantyce ramowej i ich formalizację informatyczną w projekcie FrameNet.

1.4. Semantyka ramowa jako nurt językoznawstwa kognitywnego

Książka napisana została w duchu językoznawstwa kognitywnego, a dokładniej semantyki kognitywnej. Według Grzegorzczukowej (Grzegorzczukowa, 2011, s. 91) cechami tego nurtu są m.in. powiązanie tematyki badań z problematyką psychologiczną (psychologia poznawcza), subiektywizm w interpretacji relacji znakowej (czyli powiązanie znaku ze stanem mentalnym mówiącego, uwarunkowanym doświadczeniem indywidualnym i zbiorowym), nastawienie interdyscyplinarne (badanie języka w powiązaniu z innymi dziedzinami, poza psychologią także z antropologią, ale też socjologią, do listy których w przypadku niniejszej pracy dodać należy także neurobiologię czy informatykę). W centrum zainteresowania semantyki kognitywnej znalazły się *komunikacja* oraz *użycie języka* w przeciwieństwie do badań *systemu językowego*, co wynikało z antropologicznego spojrzenia na język, które do językoznawstwa wkroczyło w połowie lat 80., w silnej opozycji do strukturalizmu.

Na gruncie polskim wśród językoznawców kognitywnych wymienić można chociażby Ajdukiewiczą, Tabakowską, Koseską-Toszewę, Bartmińskiego czy

Tokarskiego. Zaliczyć tu można również Wierzbicką oraz Kleibera (Grzegorzczukowa, 2011, s. 90). Natomiast Fillmore, autor omawianej semantyki ramowej, uważany jest obok George'a Lakoffa za jednego z czołowych przedstawicieli amerykańskiego środowiska kognitywistów.

Amerykańscy kognitywiści postrzegają swoje badania jako znajdujące się w silnej opozycji także do generatywizmu Chomsky'ego, którego byli uczniami. Jednak w badaniach Fillmore'a zauważyć można pewne kontinuum (Zawisławska i in., 2010; Grzegorzczukowa, 2011; Tokarski, 2014), sięgające w zasadzie nawet do badań strukturalistycznych⁵. Stąd też w rozdziale 2 pracy przedstawiono genezę badań Fillmore'a nie od momentu określenia przypadków głębokich, lecz od wcześniejszych zainteresowań badawczych autora. Z drugiej strony w ostatnich latach teoria semantyki ramowej w obliczu zastosowań informatycznych nabrała nowego, wielojęzycznego wymiaru i doczekała się licznych zastosowań interdyscyplinarnych w postaci projektu FrameNet. Dlatego też w kolejnych rozdziałach pracy prześledzono poszczególne etapy jej rozwoju, wnosząc jednocześnie pełne jej omówienie wraz z zastosowaniami. Nową propozycję w stosunku do dotychczasowych opracowań (Zawisławska i in., 2010) w analizie rozwoju semantyki ramowej stanowią dalsze spojrzenia w przeszłość i w przyszłość teorii: przywołanie okresu przedsemantycznego w badaniach Fillmore'a, gdzie rama istniała w ujęciu dystrybucyjnym, syntaktycznym (rozdział 2) oraz pokazanie informatycznych zastosowań ram semantycznych jako reprezentacji wiedzy systemów informatycznych (rozdział 3).

Grzegorzczukowa (2011) wymienia semantykę kognitywną jako jedną z głównych współczesnych teorii semantyki obok modelu sens-tekst Apresjana, aktów mowy Austina i Searle'a, teorii implikatur Grice'a czy też teorii amalgamatów Fauconniera i Turnera (więcej na temat różnic i podobieństw do wybranych podejść semantycznych w rozdziale 2). W świetle połączenia tak wielu podejść w niezwykle pojemny zbiór, należałoby jednak zaznaczyć istotne różnice między teorią Fillmore'a a teoriami pokrewnymi, koncentrującymi się w podejściach na innych rodzajach przywoływanej przez leksemy wiedzy. Na przykład w środowisku amerykańskim z tego samego ośrodka naukowego co semantyka ramowa pochodzi teoria metafory George'a Lakoffa, zaliczana przez Grzegorzczukową do podstaw językoznawstwa kognitywnego. Podejście do znaczenia i wiedzy według Lakoffa od podejścia Fillmore'a różni się tym, że pierwsze odnosi się do stanów wewnętrznych i zawiera zarówno denotację, jak i szersze konotacje, a drugie – odnosi się jedynie do wiedzy encyklopedycznej o świecie oraz wspólnej wiedzy społecznej (więcej na temat rodzajów wiedzy w: Grzegorzczukowa, 2011, ss. 178–179).

---

⁵ Należy jednak pamiętać, że aż do początków semantyki generatywnej badania semantyczne uznaje się w amerykańskim strukturalizmie za nieobecne.

Wprawdzie obie teorie opierają się na podobnym założeniu dotyczącym schematycznej budowy pamięci, mającej już swoje badania neurobiologiczne (w postaci neuronalnej teorii języka, por. Feldman, 2006), to jednak:

- FrameNet Fillmore'a opiera się jedynie na schematach doświadczenia ogólnego, niemetaforycznego, podczas gdy analiza Lakoffa opiera się głównie na schematach abstrakcyjnych i ich potencjalnych wiązaniach ze schematami konkretnymi, czyli metaforach i metonimiach (inne rozumienie pojęcia schematu por. Johnson, 1987);
- Lakoff koncentruje się w dużej mierze na języku polityki, czego wynikiem są nie tylko analizy przemówień prezydentów amerykańskich, lecz także w jego najnowszych badaniach wielojęzyczny projekt MetaNet, porównujący konceptualizację pojęcia *governance* (przywództwa) w językach hiszpańskim, angielskim, rosyjskim i perskim (farsi), podczas gdy Fillmore i projekt FrameNet dotyczą ram słownictwa pochodzącego z korpusów narodowych (brytyjskich i amerykańskich), a także np. z mediów; jednocześnie FrameNet, również projekt wielojęzyczny, poszukuje raczej uniwersalnych schematów doświadczeniowych, podczas gdy MetaNet – interkulturowych różnic w kategoryzacji abstrakcyjnych pojęć;
- u Lakoffa większy nacisk był dotychczas położony na *framing*, czyli ramy interpretacyjne, wpisywanie znaczeń w znane schematy konkretne lub abstrakcyjne celem utworzenia indywidualnej interpretacji rzeczywistości, często w połączeniu z narzuceniem poglądów w dyskursie publicznym, podczas gdy u Fillmore'a poszukuje się schematów społecznych, wynikających ze wspólnej części ludzkiego doświadczenia; w efekcie, jeśli schematy stanowiące wspólną wiedzę podstawową, encyklopedyczną, są w dyskursie publicznym manipulowane do przekazywania indywidualnych znaczeń, z pomocą zasobów obu projektów możliwym stanie się rzutowanie schematów z konkretnych ram FrameNetu do abstrakcyjnych, metaforycznych ujęć MetaNetu;
- wreszcie, Lakoff dąży do opracowania zestawu pojęć zwanych *prymitywami konceptualnymi*, czyli podstawowych pojęć opisu obrazów językowych, zaczerpniętych z postrzegania wzrokowego i zebranych ze wszystkich dotychczasowych opracowań amerykańskiego środowiska językoznawców kognitywnych (Talmy, Sweetser, Langacker itd.), jak np. opis ruchu na bazie właściwości fizycznych (*siła, prędkość, punkt wyjścia, punkt docelowy, trajektoria* itd.) do analizy jednostkowych znaczeń, rozkładania znaczenia danego leksemu na części pierwsze z ich pomocą (od ogółu do szczegółu), podczas gdy i Fillmore, i projekt FrameNet dążą do uogólniania i grupowania znaczeń w większe jednostki semantyczne i pojęciowe (np. wspomniana wyżej rama PRAWDOPODOBIENSTWA).

Tym samym FrameNet ma dziś postać dalece sformalizowaną: nie tylko doczekał się cyfryzacji zasobów, ale też faktycznego zastosowania w różnych funkcjach przetwarzania języka (czemu poświęcono rozdział 3 niniejszej pracy), podczas gdy MetaNet dopiero nabiera formalnych kształtów.

Sama semantyka ramowa, szczególnie w ujęciu FrameNet, jest elementem semantyki kognitywnej w tym sensie, że opisuje ona znaczenie w odniesieniu do schematów kognitywnych (ram). Jednak podejście to nie udziela wyczerpującej odpowiedzi na wszystkie pytania analizy znaczenia, np. występowania pojedynczych kategorii, abstrakcyjnych relacji schematów typu metonimia czy metafora, aktów mowy, wąskich konotacji kulturowych itp. Jest ona za to projektem komplementarnym z innymi semantycznymi projektami leksykograficznymi jak MetaNet czy Wordnet, które opisują relacje metaforyczne i hipo-, hiperonimiczne, metonimiczne (inaczej patronimiczne) czy synonimiczne. W odróżnieniu od dwóch ostatnich projektów, zasady budowy ram nie są jedynie kryteriami leksykalnymi, ale w wybranych przypadkach też gramatycznymi (np. aspekt).

Dalej należy zaznaczyć za Grzegorzyczkową (Grzegorzyczkowa, 2011) i Tokarskim (Tokarski, 2014), że semantyka ramowa odnosi się jedynie do wiedzy encyklopedycznej i społecznej, tym samym pomijając konotacje kulturowe, będące przedmiotem badań etnicznych szkoły lubelskiej (Tokarski, 2014). W rezultacie nie może być postrzegana jako teoria semantyki, starająca się wyjaśnić czy zdefiniować wszelkie możliwe znaczenia (w tym też konotacyjne, abstrakcyjne, metaforyczne), gdyż w dużej mierze koncentruje się ona na czasownikach jako tych częściach mowy, które najbardziej klarownie ewokują ramy.

Nie oznacza to jednak też, że teoria ta zupełnie pomija aspekty kulturowe. Wręcz przeciwnie. Najlepiej wytłumaczyć to w analogii do prac Anny Wierzbickiej, w których poszukuje się uniwersaliów językowych (prymitywy semantyczne). W semantyce ramowej Fillmore'a poszukuje się schematów kategoryzacji, które mogą znaleźć w poszczególnych kulturach realizację w różnych jednostkach leksykalnych i kulturowo uwarunkowanych scenach. Dobrym przykładem jest *jedzenie śniadania* cytowane tu przez Tokarskiego (Tokarski, 2014), który to fenomen występuje w różnych kulturach jako stereotypowy posiłek spożywany rano (występuje np. JEDZĄCY, POSIŁEK i PORA DNIA) i w różnych kulturach istnieją dla niego inne prototypy, podobnie jak dla różnych ludzi może ono mieć odmienną postać (np. *owsianka*, *jajecznicza na boczku*). Mimo tego każdy z użytkowników, niezależnie do pochodzenia, będzie w stanie opisać, czym w ogólności jest śniadanie. Definiując kolejne ramy i sprawdzając opisujące je jednostki leksykalne w kolejnych językach, postępuje się weryfikacyjnie (analogicznie do testów prymitywów semantycznych w badaniach Wierzbickiej i Goddarda), z zadaniem pytania, czy nie różnią się one elementami i czy w swojej specyfice są charakterystyczne jedynie dla kultury anglosaskiej czy też np. chińskiej, niemieckiej, polskiej, brazylijskiej.

1.5. Rozumienie pojęcia *znaczenie* w językoznawstwie kognitywnym i semantyce ramowej

Kognitywizm pod względem filozofii języka zalicza się do teorii referencjalnych (Grzegorczykowa, 2011, s. 18, 25), czyli utożsamiających znaczenie z użyciem bądź relacją między wyrażeniami i poszukujących istoty znaczenia w relacji między językiem a światem pozajęzykowym. Przeciwwstawiając się jednak obiektywizmowi np. Kanta, w którym relacje te odnoszą się do wyabstrahowanych kategorii odzwierciedlających rzeczywiste byty świata zewnętrznego, łączy wpływ doświadczenia cielesnego i zmysłowego człowieka (ang. *embodiment* – wcielenie) na jego sposób myślenia i tworzenia znaczeń. W ten sposób nadaje on znaczeniu bardziej antropologiczny (jednocześnie kulturowy i zindywidualizowany) kształt (Johnson, 1987). Realizuje też postulat Wittgensteina o poszukiwaniu sposobu użycia danej formy wyrazowej zamiast prób definicji jej znaczenia – inaczej dokonywania opisu znaczeń w kontekście (Grzegorczykowa, 2011, s. 26). Stąd znaczenie jest przez Fillmore'a rozumiane podobnie jak przez Norwella-Smitha i Wierzbicką jako to, „co mówiący rozumieją, używając danego słowa” (Grzegorczykowa 2011, s. 30). Fillmore zaznacza też, że znać dane słowo (choć nie tylko słowo, ale też zwrot czy formę gramatyczną, właściwie jednostkę semantyczną podobną do definicji Bogusławskiego), to znaczy umieć użyć je w odpowiednim kontekście (np. właściwa konstrukcja walencyjna, semantyczna i syntaktyczna, we właściwej sytuacji komunikacyjnej).

Warto przytoczyć tu jeszcze podstawowy termin psychologii kognitywnej, jakim jest *kategoryzacja*, aby uzyskać jednoznaczne wyjaśnienie. Ze względu na ekonomię przetwarzania informacji (innymi słowy: brak możliwości zapamiętania wszystkich danych z osobna, np. każdej restauracji, w jakiej w życiu byliśmy), abstrahujemy (uogólniamy) obraz danego pojęcia (np. restauracji) do jego ogólnych cech lub składających się na niego elementów (np. stół, menu, kelner, pomieszczenie), a także zachodzących w nim scenariuszy (wejście, zamówienie, podanie, opłacenie rachunku). Nie oznacza to, że nie mamy wspomnień indywidualnych, lecz mamy też oprócz nich pamięć schematyczną o pojęciach, na którą składa się percepcja wielozmysłowa (nie tylko obraz i nazwa, ale też zapach, smak itd.). Ze względu na jej połączenie ze słownictwem w leksykonie mentalnym, schematy te są przywoływane przez słowa, umożliwiają nam wzajemną komunikację (odniesienie do tych samych elementów wiedzy), ale też manipulowanie nią w nowych konfiguracjach znaczeń. Tym samym na odebrane znaczenie słowa czy wypowiedzi składa się jednocześnie zarówno wiedza wspólna, jak i indywidualne doświadczenie danego odbiorcy. Można więc podsumować, że znaczenie w tej koncepcji istnieje w umysłach mówiących (Grzegorczykowa, 2011, s. 31), ale należy dodać, że również w umysłach odbiorców, ponieważ mówiący stara się za pomocą słów przywołać z pamięci długotrwałej do krótkotrwałej potrzebne do przekazania znaczenia schematy i kategorie wiedzy.

W semantyce ramowej znaczenia zdania nie definiuje się za pomocą parametrów *prawdy* lub *falszu*, nie określa się też zbioru sytuacji abstrakcyjnych (jak w logice formalnej, por. Koseska-Toszewa i in., 2007, s. 16), ale przez określenie przywołwanego przez słowa (najczęściej czasowniki, rzeczowniki, por. rozdział 4 oraz Ruppenhofer i in., 2010) schematu pamięci (lub schematów), odpowiadającego scenie doświadczenia. Jest to jedna z różnic między *bezpośrednim podejściem do semantyki* (np. Koseska-Toszewa i in., 2007), inspirowanym pracami Russella, a *mentalnymi szkołami semantycznymi*, do jakich należy semantyka ramowa (por. Grzegorczykowa, 2011, s. 31). W semantyce ramowej (a właściwie szerzej – kognitywnej) nie opisuje się wiedzy za pomocą warunków logicznych (typu założenie, że autor wypowiedzi nie kłamie lub że odbiorca dowiaduje się czegoś o świadomości nadawcy, np. że mówiący coś twierdzi), nie bada się też aktów mowy (np. nadawca, odbiorca, cel i rodzaj komunikatu), ale poszukuje się w sposób leksykograficzny możliwych powiązań między słownictwem a pojęciami w leksykonie mentalnym. Z perspektywy opisu językoznawczego oznacza to, że ramy mają na celu opis zarówno schematów doświadczenia typu TRANSAKCJA HANDLOWA czy NAJEM, jak też schematów bardziej abstrakcyjnych, typu kategoria PRAWDOPODOBIENSTWA. Tym samym odnajdziemy w ten sposób połączone w ramach leksemy, oddające różne znaczenia np. modalności, ale nie znajdziemy samej modalności jako takiej, np. w postaci osobnej kategorii lub ramy. Na przykład czasownik modalny *must* w znaczeniu *musieć* jako *mieć obowiązek* znajdzie się w ramie OBLIGATORYJNEGO WYDARZENIA, a w znaczeniu *zrobić coś z dużym prawdopodobieństwem* (np. *Jan wrócił dopiero późnym wieczorem. Widocznie musiał dłużej zabawić u kolegi*) – w ramie PRAWDOPODOBIENSTWA. W tej samej ramie znajdują się nie tylko czasowniki, ale też wszystkie inne leksemy niosące znaczenie prawdopodobieństwa, np. *zapewne*, *prawdopodobnie* itp., a co za tym idzie – również używane w tym znaczeniu konstrukcje gramatyczne (choć niewyróżnione eksplicitnie jako osobna kategoria).

Ze względu na to, że anotację leksemów o znaczeniu modalnym rozpoczęto stosunkowo niedawno⁶, z pomocą ram zdefiniowanych dotychczas we FrameNecie w jego obecnym kształcie nie da się jeszcze opisać pełnego znaczenia każdego zdania (np. z punktu widzenia pragmatyki – celu komunikacyjnego czy też np. każdego rodzaju modalności⁷ i każdego ze znaczeń czasownika modalnego, jakie opisuje np. Engel i in., 2000).

Innymi słowy, cytując dalej Koseską-Toszewę i innych (Koseska-Toszewa i in., 2007, s. 22), w obecnym kształcie semantyka ramowa FrameNet odnosi się do klasy

⁶ Podręcznik anotatora z 2010 roku zawiera informację o braku anotacji czasowników modalnych, podobnie przykłady tekstów anotowanych w całości na stronie projektu.

⁷ Por. Ruppenhofer i in., 2010/2016 oraz przykłady całosciowej anotacji tekstów na stronie projektu FrameNet: [https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/fulltext/Miscellaneous IranRelatedQuestions.xml](https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/fulltext/Miscellaneous%20IranRelatedQuestions.xml).

wyrażeń językowych dotyczących realnego świata (schematy doświadczenia dotyczące przedmiotów i relacji między nimi), ale jeszcze nie w pełni do klas wyrażeń dotyczących naszej świadomości (stan umysłu). Na przykład w zdaniu: *Kazik powiedział mi przed chwilą, że Marta z reguły śpi do dwunastej* według semantyki ramowej nie zostałby opisany stan umysłu Kazika jako przekonanie, że Marta śpi do dwunastej, ani też nie byłaby sprawdzana prawdziwość lub fałsz tegoż stwierdzenia, jednak w opisie całościowym (holistycznym) zidentyfikowano by jednostki leksykalne odpowiadające elementom ram ROZMOWY lub KONWERSACJI (NADAWCA: Kazik, ODBIORCA: ja, CZAS: przed chwilą, TREŚĆ: że Marta śpi do dwunastej, czyli całe zdanie podrzędnie złożone; jednostka leksykalna wywołująca ramę: *powiedzieć*) oraz ramy SPANIA (elementy ramy: OSOBA ŚPIĄCA: Marta, CZAS TRWANIA: do dwunastej, jednostka leksykalna wywołująca ramę: *spać*). Tym samym istnieje powiązanie między zdaniem podrzędnym, czyli treścią przekazu Kazika jako nadawcy, ale nie istnieje eksplicytnie stwierdzenie, iż lub czy jest to *stan umysłu* bądź *przekonanie* Kazika, ani też stwierdzenie prawdy lub fałszu. W efekcie uzyskujemy zapis znaczenia jako wiedzy encyklopedycznej potrzebnej do zrozumienia tego zdania wraz z oddającym ją słownictwem. Projekt semantyki leksykograficznej, FrameNet próbuje natomiast udzielić odpowiedzi na kilka pytań nurtujących współczesnych semantyków. Pierwszym z nich jest dylemat polisemii, na który Fillmore odpowiada we FrameNecie próbą zapewnienia definicji ramowych poszczególnym sensom wieloznacznych leksemów. Tym samym znaczenie jest tutaj rozumiane jako przywołana ramą sytuacja ogólnego doświadczenia ludzkiego. Drugim z nich, ważniejszym z punktu widzenia niniejszej pracy, jest natomiast kwestia dążenia do stworzenia języka pośrednika w postaci schematów ramowych, czyli opracowania kryteriów opisu analizy wielojęzycznej. Niniejsza praca wpisuje się zatem w najnowsze tendencje badawcze nad semantyką ramową poprzez zebranie, omówienie i krytyczne spojrzenie na dotychczasowe, raczej rozproszone, badania FrameNetów w różnych językach oraz rozszerzenie klasyfikacji różnic w badaniach wielojęzycznych Bakera i Lönneker-Rodman (Baker & Lönneker-Rodman, 2009) na przykładach pochodzących z innych źródeł oraz z pracy własnej (rozdział 5 jest jednym z pierwszych opracowań tego typu).

1.6. Semantyka ramowa a konfrontacja językowa

Przedmiotem analizy jest synchroniczna konfrontacja teoretyczna z użyciem języka pośrednika w postaci ram semantycznych FrameNet na materiale umów najmu w językach polskim, niemieckim oraz angielskim. Synchroniczna konfrontacja teoretyczna z użyciem języka pośrednika była przedmiotem badań slawistycznych takich jak np. *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna* (Koseska-Toszewa i in., 2007). W konfrontacji językoznawczej porównywane są systemy lub wybierane kategorie

gramatyczne, jak np. aspekt, czas lub modalność przynajmniej dwóch języków i zestawiane ze sobą w analizie (Koseska-Toszeza i in., 2007). Przeważającym podejściem w konfrontatywnych badaniach języka polskiego jest według autorów analiza dwukierunkowa: od języka wyjściowego do języka docelowego i odwrotnie (por. rozdział 6). Ponieważ tego rodzaju podejście wiąże się jednak z ryzykiem spojrzenia na badany język przez pryzmat systemu gramatycznego języka wyjściowego, autorzy proponują zastosowanie języka pośrednika (*tertium comparationis*, Koseska-Toszeza i in., 2007, por. też Korytkowska, 1992; Sinclair, 1996; Koseska & Mazurkiewicz, 2010) w postaci logiki pierwszego i drugiego rzędu (kwantyfikacja), np. dla kategorii określoności lub nieokreśloności oraz sieci Petriego do analizy kategorii czasu i aspektu. Perspektywa ta wniosła do polskiego językoznawstwa nowy sposób pojmowania np. rodzajników określonych i nieokreślonych.

Kontynuując tradycję badań konfrontatywnych w ujęciu synchronicznym, w nadziei na zauważenie ciekawych fenomenów językowych, w niniejszej pracy przyjęto ramy semantyczne FrameNet jako język pośrednik. W przeciwieństwie do wyżej cytowanych badań, konfrontacja w niniejszej pracy w swoim złożeniu dotyczyć będzie głównie współczesnej leksyki prawnej, bez podejmowania szerszej dyskusji na temat kategorii gramatycznych. Tendencja ta utrzyma się w analizie, jednak na ścisłe rozgraniczenie mogą nie pozwolić pewne zasady budowy oraz podziału ram, stąd w niektórych przypadkach analiza ta wykracza poza leksykografię w kierunku konfrontatywnego badania kategorii gramatycznych. Ich pełne zbadanie metodą semantyki ramowej jest jednak materiałem zbyt obszernym do omówienia w niniejszej pracy i mogłoby stanowić materiał badawczy rozprawy habilitacyjnej (np. kategoria modalności w konfrontacji językowej w ujęciu semantyki ramowej FrameNet).

Za Koseską-Toszezą (Koseska-Toszeza, 2007, s. 13) przyjmuje się założenie opisu od treści do formy ze względu na to, że formy i struktury formalne w danym języku naturalnym mają najczęściej więcej niż jedno znaczenie. Metajęzykiem, czyli językiem opisującym pojęcia, będzie terminologia semantyki ramowej przedstawiona w rozdziale 4 (np. *rama*, *element ramy*, *jednostka leksykalna*). Rozdział ten stanowi prawdopodobnie najbardziej aktualny opis, analizę i krytykę podręcznika metodologii semantyki ramowej (Ruppenhofer i in., 2010) na gruncie polskim.

Z pojęciem *tertium comparationis* wiąże się nieodłącznie zagadnienie ekwiwalencji. Ramy semantyczne potwierdzają kilka postulatów dotyczących pojęcia ekwiwalencji (lub odpowiedniości), rozumianych jako *zastosowalność* (*applicability*), we współczesnej teorii translacji i praktyce leksykograficznej (Piotrowski, 1994, ss. 121-191). Służą one do konfrontacji znaczeń na poziomie sceny (a nie pojedynczej kategorii), zakładają badanie otoczenia danego leksemu (kolokacja w przeciwieństwie do badania niezależnych słów), a w konsekwencji – przyjmują zasadę poszukiwania odpowiedników na poziomie zdań, a nie słów (w niniejszej analizie – również na

poziomie tekstu) oraz ujmują realizacje za pomocą wszelkich części mowy (nawet gdy np. rzeczownikowi w jednym języku odpowiada realizacja czasownika w drugim).

Ponieważ w obecnym kształcie semantyka ramowa nie jest jeszcze w pełni językiem pośrednikiem (Boas proponuje tymczasowy termin *reprezentacji interlingwalnej*, por. Boas, 2009), ale stopniowo się nim staje, praca ta przyczynia się też do rozwoju badań w tym kierunku. FrameNet stworzony był początkowo dla języka angielskiego, dopiero jego zastosowanie do licznych języków z różnych grup językowych pozwoli na jego dostosowanie do analizy wielojęzycznej. Wartością pracy jest więc z jednej strony zebranie wniosków na temat innych języków, badanych tą metodą w ujęciu konfrontatywnym, a z drugiej – zaproponowanie zmian w istniejących regułach anotacji semantycznej celem dostosowania analizy dla języka polskiego.

1.7. Semantyka ramowa a interdyscyplinarne zastosowania informatyczne

Oprócz wymiaru języka pośrednika, semantyka ramowa ma jeszcze jeden bardzo ważny aspekt, jakim jest jej zastosowanie informatyczne. Według Palmera i innych (Palmer i in., 2010) teoria ta przyczyniła się do rozwoju automatyzacji pozyskiwania ważnych danych z treści tekstu na bazie semantycznej, a nie jedynie syntaktycznej (nietrudno tu o analogię do wprowadzenia badań semantycznych do teorii generatywnej, choć w przetwarzaniu języka naturalnego „rewolucja” ta zaszła dopiero w latach 90. XX wieku). Możliwość budowy zapytań na bazie semantycznej zwiększyła możliwości wyszukiwania danych w tekście, a co za tym idzie – przyczyniła się do rozwoju technik automatycznego wyszukiwania odpowiedzi na zadawane pytania (ang. *question answering*) oraz wydobywania informacji o całych wydarzeniach zamiast pojedynczych kategorii (np. identyfikacji jednostek nazewniczych). Drugim poważnym wkładem w rozwój informatycznej gałęzi przetwarzania języka naturalnego, jaki miała semantyka ramowa w postaci projektu FrameNet, jest budowa nowego rodzaju ontologii – ontologii ramowej. Sam projekt nie jest jeszcze pełną ontologią i aktualnie poszczególne ramy wykorzystywane są jako częściowe reprezentacje wiedzy, ale rozwija się i dąży ku pełniejszej formie ontologii (powstają nowe relacje hierarchiczne, łączące istniejące anotacje w zhierarchizowane struktury). Opis ramowy przedstawiony w analizie niniejszej pracy ma szansę stać się podstawą do budowy pierwszej dziedzinowej ontologii umów prawnych w językach polskim, niemieckim i angielskim jednocześnie (por. rozdział 3 oraz analiza).

Ze względu na informatyczne zastosowanie projektu, łatwo o skojarzenie go z tradycją generatywizmu i dążeniami do budowy mechanizmu imitującego zdolność człowieka do „produkcyj tekstów”. Generatywizm w swoich aspiracjach cybernetycznych starał się poradzić sobie z brakiem badań na temat mózgu. Dziś sytuacja ma się

zgoła inaczej. Występują nie tylko interdyscyplinarne badania kognitywne na styku z neurobiologią, lecz także możliwości zaprogramowania faktycznych wyników badań neurobiologicznych czy językoznawczych. Stąd językoznawcy komputerowi tacy jak Jerry Hobbs (Hobbs, 2014) upatrują przyszłości tej dziedziny nie tyle w modelowaniu matematycznym, czyli przetwarzaniu języka w oderwaniu od badań językoznawczych, ale programowaniu wyników badań lingwistycznych, jak ma to miejsce w projekcie FrameNet, a na gruncie polskim – widoczne jest np. w pracach Gralińskiego (Graliński i in., 2012; Jassem, 2012).

2. Od dystrybucjonizmu do semantyki ramowej

2.1. Wprowadzenie

Pomimo kilku wybranych przykładów lub definicji z kolejnych analiz semantycznych Fillmore'a (m.in. Blank, 2001; Croft & Cruse, 2004; Ungerer & Schmid, 2006; Boas, 2006) trudno znaleźć w literaturze kompletne omówienie ewolucji teoretycznej od pojęcia ramy w sensie syntaktycznym, przez semantykę rozumienia, aż po obecną interdyscyplinarną metodologię FrameNetu (dotychczas najobszerniejszym i prawdopodobnie jedynym opracowaniem na gruncie polskim jest Zawisławska i in., 2010; w 2014 roku powstały też opracowania w hołdzie zmarłemu niedawno językoznawcy, napisane przez poszczególnych współpracowników Fillmore'a, por. Baker, 2014, Narayanan, 2014). Jednak z perspektywy niniejszej pracy wydaje się zasadne udzielenie odpowiedzi na pytanie o genezę teorii semantyki ramowej, co jest celem poniższego rozdziału. Problem wydaje się o tyle istotny, gdyż uzasadnia on obecny kształt tej teorii oraz potwierdza tezę dotyczącą ewolucji semantycznych badań językoznawczych Fillmore'a: od rozważań teoretycznych, w kierunku szeroko zastosowalnych projektów leksykograficznych, mających funkcje przetwarzania języka naturalnego. Z tej perspektywy najważniejsze wydają się publikacje ze zbioru artykułów i wykładów autora (Dirven & Radden, 1987), czyli teksty pisane w latach 60. do 80. XX wieku oraz nowsze, dotyczące FrameNetu.

Najogólniej rzecz ujmując, pojęcie semantyki ramowej rozwinęło się z dwóch poprzedzających ją teorii tego samego autora: *przypadków głębokich* (ang. *semantic cases*), a następnie *semantyki rozumienia* (ang. *semantics of understanding*; Fillmore, 1982/2006). Teorie te powstawały od lat 60. do 80. poprzedniego wieku, początkowo na kanwie, a następnie w opozycji, do gramatyki generatywno-transformacyjnej, jak też w oparciu o (wtedy) nowe kognitywne podejście do badań nad językiem. Był to w językoznawstwie okres niezwykle ciekawy, acz kontrowersyjny, a przez to okreśłany czasem mianem wojen językoznawczych (*The Linguistics Wars*, Harris, 1993). Z jednej strony – na bazie zastosowań cybernetyki i modelowania matematycznego do stworzenia maszyny „produkującej” zdania podobnie jak ludzki aparat kognitywny – pod wodzą Noama Chomsky'ego – prężnie rozwijało się językoznawstwo generatywne (por. Polański, 1966). Z drugiej strony zaczęły się w tym okresie pojawiać dylematy natury psycholingwistycznej (takie jak kluczowe pytanie o sens badania języka – tworu mózgu – bez badania wytwarzającego go aparatu), mające wkrótce potem doprowadzić

do powstania językoznawstwa kognitywnego (por. Lakoff, 1987; Croft & Cruse, 2004). Gdzieś pośrodku tych zmagani pojawiły się też pytania o rolę wiedzy w semantyce jako procesie rozumienia języka (gdzie – jak pisał np. Ray Jackendoff (1995) – słowo staje się kluczem do wiedzy zachowanej w pamięci) oraz o budowę pamięci (np. prototypowy kształt kategorii według Eleanor Rosch (1973) versus lista niezbędnych cech danego obiektu czy podmiotu, czy też schematy kognitywne Minsky'ego, por. poprzedni rozdział).

Fillmore poświęcił w tamtym okresie wiele uwagi roli kontekstu w rozumieniu dyskursu (w semantyce rozumienia Fillmore'a *rozumieć* oznaczało umieć zastosować dane słowo, a zatem znać kontekst – czyli schematyczną, kulturowo nabytą sytuację jego użycia). Funkcję tę doskonale wypełniło pojęcie ramy zapożyczone z psychologii Bartletta, które w przyszłości miało też stać się jednym z rozwiązań dylematu wieloznaczności, nadawania kontekstu oraz znaleźć zastosowanie w definiowaniu synonimów.

Polemika Fillmore'a z generatywizmem Chomsky'ego polegała więc na odejściu od automatyzacji do komunikacji, od opartego na transformacjach definiowania reguł językowych na rzecz opisu obszernych jednostek wiedzy konotowanych ze słowami użytymi w dyskursie (Fillmore, 1982, s. 112; cyt. za Croft & Cruse, 2004, s. 8).

Stopniowo Fillmore zauważył też, że opis ten może być wielopoziomowy (mniej lub bardziej ogólny) i że wiedza, potrzebna do jego interpretacji, ma charakter schematyczny (Fillmore, 1985). Ostatecznie w celu dokonania systematyzacji opisu semantycznego stworzył leksykograficzny projekt FrameNet, w którym jednostki leksykalne opisywane są na tle doświadczeniowych schematów natury scenicznej (aktorzy, miejsca, czas, rzeczy i relacje między nimi). W ten sposób uczynił on krok w kierunku powstania systemu do przetwarzania języka (a więc celu niejako zbieżnego z pierwotnymi badaniami generatywnymi), ale jednocześnie nie rezygnując z ich opisu semantycznego i powiązania z poznaniem (Ruppenhofer i in., 2010). Niniejszy rozdział ma na celu pokazanie poszczególnych etapów badań Fillmore'a oraz wyciągniętych na ich podstawie wniosków.

2.2. Tradycja dystrybucjonistyczna w badaniach Fillmore'a

Tradycja badań semantycznych Fillmore'a wywodzi się ze strukturalizmu amerykańskiego, inspirowanego badaniami etnolingwistycznymi, w których antropologia odgrywała bardzo znaczącą rolę (Fillmore, 1982/2006, s. 374). Sam autor wspomina, iż w latach 50. XX wieku zajmował się klasami dystrybucyjnymi angielskich wyrazów, badanych metodą substytucji (Fillmore, 1982/2006, s. 374). Był to okres, gdy kontynuował on badania swoich nauczycieli (a jednocześnie uczniów Edwarda Sapira) – Charlesa Friesa i Kennetha Pike'a, którzy znani są z tego, iż metodę dystrybucyjną, stosowaną do analizy fonologicznej i morfologicznej, zaadoptowali do badań nad składnią (Fillmore, 1982/2006, s. 374).

W ich podejściu pojęcie ramy miało charakter składniowy i oznaczało „szereg wyrazowy”, czyli wypowiedź taką, jak np. zdanie złożone, służącą do badania dystrybucji części zdania, np. spójników metodą substytucji:

She is his wife and she doesn't live with him. / Jest jego żoną i nie mieszka z nim.

She is his wife, but/however, she doesn't live with him. / Jest jego żoną, a nie mieszka z nim.

Although she is his wife, she doesn't live with him. / Mimo że jest jego żoną, nie mieszka z nim.

Ramy były więc przykładami wypowiedzi służącymi do badania klas wyrazowych i precyzowania opisu kategorii gramatycznych.

Dystrybucjonizm, wypływający z badań nad językami Indian, pokazuje antropologiczne korzenie analiz Fillmore'a, tłumaczy powody empirycznego podejścia autora do semantyki i powoduje uwzględnienie w badaniach czynnika doświadczeniowego i kulturowego w przeciwieństwie do podejścia czysto formalnego późniejszego nurtu generatywnego (por. Bernárdez, 2008).

W roku 2006 w publikacji na temat ewolucji teorii semantyki ramowej Fillmore zdefiniował ją jako „[...] program badawczy z zakresu semantyki empirycznej, spokrewnionej z semantyką etnograficzną” (Fillmore, 1982/2006, s. 373⁸). Jednocześnie opisał on pracę lingwisty jako zajęcie podobne do badań antropologa, który w obcej mu kulturze zadaje pytania takie, jak np. jakie kategorie doświadczenia zostały zakodowane przez członków społeczności posługującej się danym językiem, którzy w dyskursie dokonują wyborów językowych środków wyrazu? (Fillmore, 1982/2006, s. 373). Podkreślił on też, że nie tyle chodziło mu o odróżnienie semantyki ramowej od semantyki formalnej, co o powiązanie języka z doświadczeniem. Stanowisko to pozwala przypuszczać, iż tradycja antropologiczna w badaniach Fillmore'a mogła mieć wpływ na późniejsze badania dotyczące wpływu wiedzy (poznania) na kształt języka oraz sformułowanie definicji ramy jako „systemu pojęciowego, połączonego ze sobą w taki sposób, że aby zrozumieć jedno z nich trzeba zrozumieć całą strukturę (konceptualną), do której należy” (Fillmore, 1982/2006, s. 373).

2.3. Wpływ gramatyki transformacyjnej na rozwój semantyki ramowej

Na początku lat 60. modnym kierunkiem badawczym w językoznawstwie staje się gramatyka generatywno-transformacyjna, zainicjowana przez Noama Chomsky'ego (Chomsky, 1957, 1965), Dorothy Lee (Lee, 1961) i Petera Rosenbauma (Rosenbaum, 1967). Głównymi założeniami tego nurtu były:

⁸ Przykłady cytatów, jeśli nie podano inaczej, A.P.

- wiara w istnienie wrodzonej gramatyki o charakterze uniwersalnym (*struktura głęboka*), której reguły ujawniają się w warstwie słownictwa (*struktura powierzchniowa*);
- możliwość zbadania tychże ogólnych zasad gramatycznych za pomocą metodologii dystrybucyjnej i transformacji zdaniowych;
- a następnie – na podstawie ich zdefiniowania – stworzenie systemu maszynowego do automatycznego generowania języka naturalnego (Polański, 1966).

W duchu generatywno-transformacyjnym Fillmore zajmował się badaniami nad argumentami czasowników, starając się ułożyć klasyfikację czasowników angielskich w odniesieniu do ich „podatności” na transformacje syntaktyczne (Fillmore, 1963; cyt. za Geeraerts & Dirven, 2006, s. 375). Gdy rozpoczynał swoje badania w latach 60., bazował na opisanych powyżej pojęciach struktury głębokiej i powierzchniowej Chomsky’ego (Fillmore 1968, 1985, s. 21). Ostatecznie jednak dokonał ich reinterpretacji, a samo doświadczenie generatywizmu zawieść go miało w kierunku odmiennym od założeń nauczyciela.

W serii artykułów opublikowanych w latach 60., rozpoczynających się od tekstu *Toward a Modern Theory of Case* (pol. *W kierunku nowoczesnej teorii przypadku głębokiego*) Fillmore poddał krytyce m.in. założenie Chomsky’ego, iż role gramatyczne są tożsame z rolami semantycznymi. Jak zauważa Linde-Usiekniewicz (Linde-Usiekniewicz, 2010, ss. 18–19), według ówczesnej gramatyki generatywnej następujące zdania miały tożsamą głęboką strukturę zdaniową, czyli uważane były za tożsame znaczeniowo ze względu na posiadanie tej samej struktury predykato-wo-argumentowej:

The boy broke the window. / Chłopiec zbił szybę.

The ball broke the window. / Piłka rozbiła szybę.

The wind broke the window. / Wiatr zbił szybę.

A tree branch broke the window. / Gałąź rozbiła szybę.

Według autorów generatywizmu czasownik denotował pewne znaczenie niezależnie od tego, kogo lub co podstawiono do roli podmiotu. Jednak tylko tam, gdzie w roli podmiotu znajduje się agens, możliwym jest rozszerzenie zdania o narzędzie, np.

Chłopiec zbił szybę piłką.

Niesobowy wiatr w roli podmiotu, który nie mógł stanowić agensa, uniemożliwiał zbudowanie analogicznego odpowiednika strukturalnego w postaci zdania *Wiatr zbił szybę gałęzią*. Podobnie analogiczne zdanie o charakterze metonimicznym z narzędziem w podmiocie *Kij bejsbolowy rozbił szybę* nie umożliwia dalszego rozszerzenia.

Następnie na podobnych przykładach takich jak:

The door will open. / Drzwi otworzą się.

The janitor will open the door. / Woźny otworzy drzwi.

The janitor will open the door with this key. / Woźny otworzy drzwi tym kluczem.

The key will open the door. / Klucz otworzy drzwi.

Fillmore pokazał, iż w zależności od tego, jaką z ról semantycznych pełni podmiot, możliwe jest dalsze doprecyzowanie zdania za pomocą kolejnych ról lub niemożność zrobienia tego. Innymi słowy udowodnił, że nie tylko składnia, ale w dużej mierze semantyka decyduje o strukturze zdania. Przypadki głębokie zdefiniowane przez Fillmore'a dla powyższych zdań miały znaczenia ról semantycznych *Instrumentalis* (ang. *Instrumental* – przyrząd, np. key – klucz), *Objective* (*Obiekt* – drzwi – nazwa niestety łatwa do pomylenia z językoznawczą nazwą dopełnienia w języku angielskim, czyli *Object*, Fillmore 1966/1987b, s. 10) i *Agensa* (ang. *Agentive*, np. woźny – janitor). Przypisanie tych trzech ról pozwala nam – zdaniem Fillmore'a – na określenie składni dla czasownika *otwierać* (*open*) w ten sposób, że wymaga on roli *Objective* oraz toleruje *Instrumentalis* wraz z rolą *Agensa* lub bez niej. *Agens* wyrażany był podmiotem w stronie czynnej lub w dopełnieniu w stronie biernej, a gdy *Agens* wyrażał się w podmiocie, w tym samym zdaniu *Instrumentalis* mógł pojawić się w dopełnieniu. Jeśli wystąpi tylko rola *Obiektu* (*Objective*), staje się ona podmiotem. Natomiast gdy wystąpi również *Instrumental*, to także on ma szansę objąć tę funkcję (Fillmore 1966/1987b, s. 10).

Dzięki powyższej obserwacji w drugiej połowie lat 60. Fillmore doszedł do wniosku, że badanie grup czasowników mogłoby stać się bardziej informatywne, gdyby zastąpić analizę syntaktyczną semantycznym badaniem argumentów (Fillmore 1966/1987b, s. 376). Jednocześnie napotkał na europejskie badania w duchu gramatyki zależnościowej, inaczej dependencyjnej, i teorii walencji, co utwierdziło go w przekonaniu o tym, jak ważna jest walencja danego czasownika (Fillmore 1966/1987b, s. 376). Postanowił użyć tego pojęcia w znaczeniu nie tylko syntaktycznym, ale i semantycznym (walencja semantyczna), czyli określeniu przypadków głębokich jako ról semantycznych czasownika.

Było to stanowisko odmienne od charakterystycznego dla teorii transformacyjnej stawiania podmiotu i orzeczenia (grupy werbalnej i grupy nominalnej) w pozycji równorzędnej, od której zależały pozostałe poziomy analizy zdania. Dla języka angielskiego, jako nominatywno-akuzatywnego (Haspelmath i in., 2005) o cechach stałego szyku zdaniowego – w przeciwieństwie np. do języka polskiego (por. Piasecki, 2007), którego gramatyka składnikowa powstawała w oparciu o to właśnie założenie (Manning & Schütze, 1999), było to wtedy swoiste *novum*. Jednak według Fillmore'a grupa nominalna, spełniając wobec czasownika rolę semantyczną, również mogła stać się jego argumentem obok pozostałych dopełnień. Zaproponował więc opis czasowników polegający na nadaniu im dwóch cech, określających dystrybucję elementów w zdaniach względem czasownika:

- określenie przypadków głębokich (ang. *case frames*), odzwierciedlające opis walencji semantycznej (Manning & Schütze, 1999, s. 25);

- definicję zasad występowania tychże przypadków (ang. *rule features*), czyli kiedy przypadki te wystąpić mogą i w jakiej roli syntaktycznej.

Sam autor definiuje tę metodologię w następujący sposób:

Wypełnienie pozycji czasownika [...] zależy od danego szeregu przypadków głębokich, inaczej »ramy przypadków«, określanej przez zdanie. Na przykład czasownik biegać może zostać wpisany w ramę [A], czasowniki takie jak usuwać czy otwierać w [O+A], czasowniki typu mordować czy terroryzować (czyli czasowniki wymagające ożywionego podmiotu i dopełnienia) w [D+A], czasowniki takie jak dawać w [O+D+A], itd.⁹

Już wtedy zauważył on również, że ten sam czasownik może występować w wielu różnych otoczeniach semantycznych, co dziś określilibyśmy mianem typów jego walencji. Np. czasownik *otwierać* (*open*) może występować z następującymi argumentami:

[O] *The door opened.* / *Drzwi otworzyły się.*

[O+A] *John opened the door.* / *Jan otworzył drzwi.*

[O+I] *The wind opened the door.* / *Wiatr otworzył drzwi.*

[O+I+A] *John opened the door with a chisel.* / *Jan otworzył drzwi za pomocą dłuta.*

Na tej podstawie Fillmore stworzył zapis zestawu przypadków głębokich wraz z wariantami ich wystąpień dla czasownika *open*, które ujmuje wszystkie jego możliwości walencyjne, włączając zarówno elementy konieczne, jak i fakultatywne: [O (I) (A)].

Ów pierwszy zapis dla przypadków głębokich zawierał informację o tym, ile argumentów typowo występuje z danym czasownikiem w zdaniu (*walencja syntaktyczna*), z czego jeden wyraża aktora, który dokonuje oddanej czasownikiem czynności, drugi wyraża rzecz, która ulega zmianie pod wpływem działania aktora, a trzeci wyraża rzecz, przy pomocy której (jako instrumentu) aktor dokonuje tejże zmiany (*walencja semantyczna*; Manning & Schütze, 1999, s. 376). W pierwszej wersji teorii przypadków głębokich, poprzedzającej powstanie semantyki ramowej Fillmore'a, ramy stanowiły więc pewnego rodzaju grupy lub klasy czasowników, charakteryzujących się takimi samymi cechami semantycznymi, zwanymi cechami ramowymi (ang. *frame features*, czyli rodzajem, liczbą ról semantycznych, jak i schematami występowania argumentów), np. trzy argumenty w wyżej wymienionych rolach, te same role obowiązkowe i dowolne.

W 1968 roku w kolejnym artykule z tej serii zatytułowanym *Lexical Entries for Verbs* (pol. *Leksykalne określenia czasowników*) Fillmore wprowadza poprawiony system anotacji semantycznej cech ramowych dla czasowników, który na przykładzie

⁹ „The insertion of verbs [...] depends on the particular array of cases, the ‘case frame’, provided by the sentence. The verb *run*, for example, may be inserted into the frame [A], [...] verbs like *remove* and *open* into [O+A], verbs like *murder* and *terrorize* (that is verbs requiring ‘animate subject’ and ‘animate object’) into [D+A], verbs like *give* into [O+D+A], and so on” (Fillmore, 1968, s. 27).

czasownika *uderzać/hit* wygląda następująco: HIT PLACE, INSTRUMENT (AGENT) UDERZYĆ MIEJSCE, INSTRUMENT (AGENT).

Występujące przy czasowniku role semantyczne są opisane dwojako: obligatoryjne wypisano po przecinku, a fakultatywne w nawiasie. Jedną z ciekawych obserwacji powyższego czasownika jest to, że w momencie, gdy w zdaniu występuje *Instrument* tak jak w przykładzie *The bullet hit* czy *The door opened*, nie jest konieczny podmiot ani wyrażenie lokacji lub celu (forma odpowiada polskiej formie zwrotnej). Natomiast gdy podany jest podmiot, tak jak w przykładzie *Peter hit*, to zdanie nie jest pełne bez dopełnienia wyrażającego miejsce (w co uderzył?), któremu często towarzyszy też określenie narzędzia – *Instrument*. Dziś z perspektywy badań psycholingwistycznych wiemy już, że zdanie to wydaje się odbiorcy niepełne, gdyż słysząc słowa *Peter hit*, aktywuje w pamięci obraz uderzenia, którego elementami są agent, cel, instrument, a nawet trajektoria uderzenia (struktura pojęciowa). Natomiast, gdy słyszymy zdanie *The bullet hit*, możemy wyobrazić sobie sytuację, w której kula rozpoczyna ruch na danej trajektorii, a w której istotny jest moment wystrzału (nie zobaczymy celu). Jest to w dużej mierze kwestia perspektywy oraz, posługując się terminologią Langackera (Langacker, 1991) czy Tabakowskiej (Tabakowska, 2004) – fokusu – raz na fakt samego uderzenia, a raz na scenę z udziałem postaci. Dlatego w obecnym kształcie semantyki ramowej znaczenia czasownika *to hit* – jedno kauzatywne (oraz agentywne), a drugie inchoatywne (oraz jednocześnie bezagentywne, zwrotne) znalazłyby się w dwóch osobnych ramach semantycznych ze względu na różnicę w liczbie elementów ramy (por. Ruppenhofer i in., 2010).

Kolejnym ważnym spostrzeżeniem Fillmore'a była zasada, że dana relacja semantyczna (dany przypadek głęboki, Ruppenhofer i in., 2010, s. 21) w zdaniu prostym występuje tylko raz. Jako przykład podaje on zdanie: *John and a hammer broke the window*, które nie jest ani prawidłowe, ani prawdopodobne, gdyż ożywiony *Agents* i nieożywiony *Instrument* musiałyby wystąpić w jednym zdaniu w tej samej roli. Jednak jak okazało się później (por. Korytkowka, 1992; Baker, 2014), czasowniki takie jak np. *resemble/przypominać* wymagają ról dwóch agentów, co stanowi wyjątek od reguły i w późniejszym okresie skłoniło autora do zmiany zestawu ról.

W pierwotnej wersji analizy semantycznej Fillmore zdefiniował następujące przypadki głębokie (Fillmore, 1968, s. 24):

- Agentive (A) – najczęściej ożywiony widoczny inicjator czynności wyrażonej danym czasownikiem;
- Instrumental (I) – nieożywiona siła lub byt o relacji przyczynowej względem stanu lub czynności wyrażonej danym czasownikiem;
- Dative (D) – byt ożywiony, na który wpływ ma stan lub czynność wyrażona danym czasownikiem;

- Factitive (F) – rzecz lub byt, wynikający z działania lub stanu wyrażonego danym czasownikiem;
- Locative (L) – przypadek, który identyfikuje położenie lub orientację w przestrzeni danego stanu lub działania wyrażonego danym czasownikiem;
- Objective (O) – semantycznie najbardziej neutralny przypadek, w którym rola reprezentowana przez rzeczownik zależy od semantycznej interpretacji danego czasownika; rzeczy, na które wpływ mają działania lub stany wyrażane danym czasownikiem.

Czytając po kolei wymienione w bibliografii publikacje Fillmore'a z okresu od lat 60. do 80. XX wieku zauważamy stopniową ewolucję teorii semantyki ramowej. W tekście *Some Problems for Case Grammar* z 1971 roku (pol. *Wybrane aspekty gramatyki przypadków*) Fillmore pisze, iż wraz z rozwojem jego badań semantycznych, zmieniał on zestaw zdefiniowanych ról. W tym wydaniu istnieją: *Agent, Experiencer, Instrument, Object, Source, Goal, Location* i *Time*. Tym samym zniknęły role pochodzące od tradycyjnych przypadków gramatycznych (*Dative, Locative*) na rzecz bardzo ogólnych kategorii kognitywnych czy ontologicznych (Fillmore, 1971, s. 64). Znamienne jest przykładowo zniknięcie *Dativu*, którego funkcje semantyczne Fillmore podzielił na trzy inne przypadki: *Experiencer* – gdy mamy do czynienia z czasownikiem oznaczającym stan umysłu lub wydarzenie psychologiczne z aktywnym udziałem danej osoby; *Object* – gdy mówimy o zmianie stanu bez wydarzenia psychologicznego (np. śmierć), czyli pasywnym poddaniu się jakiemuś procesowi; *Goal* – gdy mamy na myśli przeniesienie lub ruch czegoś w kierunku danej osoby, a odbiorca jest konceptualizowany jako cel ruchu (zamiast wcześniejszego *Resultative* lub *Factitive*, jako że pokazuje końcowe stadium, efekt danej czynności/wydarzenia, np. *I wrote a poem*). Oprócz tego pojawia się też rola *Benefactive*.

Jak zauważa Linde-Usiekniewicz (Cook, 1989, s. 42; cyt. za Linde-Usiekniewicz, 2010, s. 21), *Location, Source* i *Goal* odnoszą się również do ruchu i lokalizacji abstrakcyjnej, a nie tylko rzeczywistej takiej, jak np. posiadanie i zmiana stanu posiadania (*sprzedaż*), jak i zmianami stanu, gdzie *Source* oznacza stan początkowy, a *Goal* – końcowy.

W rozważaniach Fillmore'a nadal występują akcenty tradycji transformacyjnej, np. gdy pisze on, że transformacja zdania ze strony czynnej na bierną zakłada postawienie *Experiencera/Obiektu* lub *Celu* (*Goal*) na pierwszej pozycji (oprócz zmiany formy czasownika i dodania przyimka *przez/by*). Autor zastanawia się też nad problemami semantyki przypadków. Jednym z takich problemów jest na przykład kwestia przypisania roli/przypadka rzeczownikom, które są siłami sprawczymi danego wydarzenia, ale nie są agensami, np. piorun, gruźlica lub erozja i pytanie o konieczność wyodrębnienia

kolejnego przypadku *Force / Siła sprawcza*. Podobnie w zdaniach o przypadkowym versus intencjonalnym zaangażowaniu w dane wydarzenie.

Próbując zdefiniować pewne reguły rządzące semantyczną budową czasowników w języku angielskim, Fillmore zauważył, że podobne cechy walencji semantycznej w obrębie swojej grupy wykazują czasowniki percepcji, ruchu czy też przyczynowości, w języku polskim potwierdzone na przykładach analizowanych przez Linde-Usiekniewicz (Linde-Usiekniewicz, 2010). W jego klasyfikacji znajdują się też bardziej szczegółowe klasy takie jak „czasowniki wyrażające dotyk powierzchni” np. *hit/uderzyć* (*verbs of surface contact*, Linde-Usiekniewicz, 2010, s. 39) o podobnej budowie co *slap / dać klapsa*, *smite/walnąć*, *trzepnąć*, *strike/uderzyć*, *bump / wpaść na* oraz *touch/dotknąć*. Natomiast czasownik *break* zachowuje się podobnie do czasowników *bend/zginać*, *fold/składać*, *shatter/roztrzaskać*, *crack/rozbić*. Jednocześnie odnotowuje on fakt, że pierwsza grupa podanych tu czasowników jest tranzytywna i powiązana z celownikiem (*hit sb's nose / walnąć czyjś nos*), ale pozwala na transformacje biernikową (*hit sb in the nose / uderzyć kogoś w nos*), podczas gdy *break* nie ma takiej możliwości (*break Harry in the nose / złamać Harrego w nos*) i jest monowalencyjny [BREAK OBJECT (INSTRUMENT, AGENT) / ZŁAMAĆ OBIEKT (INSTRUMENT, AGENT)], (Linde-Usiekniewicz, 2010, s. 39)].

To właśnie m.in. z powyższych obserwacji zrodziła się idea, iż istnieją zbiory semantyczne, które w postaci niektórych typów ram obserwujemy w analizach projektu FrameNet (Fillmore i in., 2001; www.isci.berkeley.edu).

2.4. Krytyka teorii przypadków głębokich i porównanie z innymi teoriami semantycznymi

Teoria semantyki przypadków głębokich Fillmore'a spotkała się w latach 70. z surową krytyką. Część językoznawców, jak na przykład Anderson, uważało wtedy, iż nie ma potrzeby wydzielania warstwy głębokiej od struktury powierzchniowej. Inni tworzyli odmienne definicje przypadków semantycznych. Tu na przykład tenże sam Anderson (1971) wyróżniał jedynie funkcje semantyczne określane jako *nominative*, *ergative* i *locative* (Anderson, 1971). Z drugiej strony William Martin wyróżniał bardzo wiele przypadków semantycznych i każde wyrażenie przyimkowe uznawał za osobny przypadek semantyczny (*at the station / na stacji*, *on the table / na stole*, *in the box / w pudełku*, *from the station / ze stacji*, *off the table / ze stołu*, *out of the box / z pudełka*, *to the station / na stację*, *onto the table / na stół*, *into the box / do pudełka*; Martin, 1972; cyt. za Fillmore, 1977/1987a, s. 76).

Linde-Usiekniewicz (Zawisławska i in., 2010, s. 22) podaje dla porównania system przypadków głębokich zaproponowany przez Apresjana (*model sens-tekst*,

Apresjan, 1980, ss. 158-174), który jednak różni się od modelu Fillmore'a głównie funkcją (opisując działalność mowną człowieka, czyli rozumienie i produkcję tekstów):

Sub → subiekt, np. *pociąg* → *jedzie*; *pomoc* → *X-a*

Adr → adresat, np. *zawiadamiać* → *zebranych*; *informować* → *prezydenta* *Recip* → odbiorca, np. *dawać* → *dzieciom*; *darować* → *ludziom*

Via → pośrednik, np. *przekazywać* → *przez sekretarza*

Is → źródło, np. *brać* → *z kasy zapomogowo-pożyczkowej* *Loc* → miejsce, np. *znajdować się* → *w lesie*; *mieszkać* → *tam*

Ab → punkt początkowy, np. *znajdować się* → *w lesie*; *mieszkać* → *tam* *Ad* → punkt końcowy, np. *iść* → *tam*; *wieźć* → *do miasta*

Itin → trasa, np. *iść* → *drogą*; *płynąć* → *przez ocean*; *wodzić* → *przed oczami*

Med. → środek, np. *przebić* → *gwoździami*; *kleić* → *klejem*; *smażyć* → *na oleju*

Instr → narzędzie, np. *kroić* → *nożem*; *strzelać* → *z karabinu*; *pisać* → *na maszynie*

Mod → sposób, np. *traktować* → *źle*; *odnosić się* → *z szacunkiem*; *pojmować* → *jako należyne*

Cond → warunek, np. *zgadzać się* → *jeśli P*; *kompromis* → *na tych warunkach*

Motiv → umotywowanie, np. *nagradzać* → *za odwagę*; *chwalić* → *za pojętność*

Caus → przyczyna, np. *cieszyć się* → *z podarunku*; *wynikać* → *z braku informacji*

Result → rezultat, np. *malować* → *na czerwono*; *zamieniać* → *w wodę*

Asp → aspekt, *wzgląd*, np. *większy* → *na szerokość*; *przewyższać* → *jakością*

Quant → ilość, np. *przekraczać* → *o 40%*; *zwiększać* → *trzy razy*; *większy* → *o metr*; *o wadze* → *10 kg*

Period → termin, np. *urlop* → *na dwa miesiące*, *dzierżawić* → *na rok*

Temp → czas, np. *zaczynać się* → *o północy*; *urodzić się* → *drugiego maja*; *spotkanie* → *o ósmej* (Apresjan, 1980, ss. 158-174).

Oprócz tego istnieją jeszcze badania dotyczące struktur podobnych do przypadków i tu Fillmore wymienia badania m.in. Halliday'a (Halliday, 1967) czy Cole'a (Cole, 1972). W przypadku tego ostatniego mamy do czynienia z 16 różnymi typami czasowników, a zatem również – inną liczbą struktur semantycznych o charakterze przypadków. Badając czasowniki związane z procesem budowy domu wyróżnia on role semantyczne, które dotyczyły wybudowanego obiektu, np. *domu*, *materiału budowlanego*, *osób wykonujących czynności budowlane*, *czasu i miejsca wydarzenia* itp.

Podsumowując, widzimy więc, że mamy tu do czynienia z całym przekrojem koncepcji: od tradycyjnych, czyli wychodzących od gramatyki transformacyjnej, jak w przypadku Andersona (1971), do bardziej nowoczesnych, ontologicznych, jak u Cole'a (1972), gdzie widać już szczegółowo zarys danego schematu bądź sytuacji.

Definicja najodpowiedniejszego zestawu ról (dziś już ram semantycznych na poziomie ogólnym) do dziś kłopotce językoznawców tradycyjnych i komputerowych (por. Palmer i in., 2010; Peterson i in., 2014; Kotsyba, 2014). Współcześnie w przetwarzaniu języka naturalnego często stosuje się *role teta*, czyli role Fillmore'a, które wdrożono do językoznawstwa generatywnego, tym samym uznając dla celów NLP ich następujący zestaw (Palmer i in., 2010, s. 3; cyt. za Saeed, 2003):

- *Agent* (jako inicjator działania, np. *The pilot landed the plane* / *Pilot wylądował samolotem*);
- *Patient* (coś lub ktoś, na kim działanie agenta wywiera wpływ lub kto przechodzi dany stan);
- *Theme* (obiekt, rzecz często w podmiocie, usytuowana lub poruszające się, np. *The picture hangs above the fireplace* / *Obrazek wisi nad kominkiem*);
- *Experiencer* (doświadcza, ale nie jest aktywnym agentem, np. *He tasted the delicate flavor of the baby lettuce* / *Spróbował delikatnego smaku młodej sałaty*);
- *Beneficiary* (beneficjent danego działania, np. *The Smiths rented an apartment for their son* / *Państwo Smith wynajęli mieszkanie dla syna*);
- *Instrument* (medium lub narzędzie wykonania czynności, np. *He shot the wounded buffalo with a rifle* / *Zabił zranionego bizona bronią*);
- *Location* (położenie, *The band played on the stage* / *Zespół grał na scenie*);
- *Source* (punkt startu, np. *The jet took off from Nairobi* / *Samolot wystartował z Nairobi*);
- *Goal* (cel, punkt końcowy, np. *Laura lectured to the class* / *Laura wygłosiła klasie wykład*).

Jak zauważa Palmer (Palmer i in., 2010), bardziej sporną kwestią od samego zestawu ról jest chyba ich definicja i rozumienie przez różnych językoznawców. Oprócz przykładów z poprzedniego rozdziału (np. *Theme*) duże kontrowersje wzbudza też rola *Agent*a (por. analizę Palmer i in., 2010). Dowty (Dowty, 1990; cyt. za Palmer i in., 2010, s. 11) zaproponował dla niej rozwiązanie na zasadzie teorii prototypu Eleanor Rosch z następującymi typowymi cechami kategorii: zaangażowanie w działanie lub stan o charakterze wolicjonalnym, percepcja i odczuwanie zmysłowe, powodowanie zdarzenia lub zmiany u innego uczestnika sceny, ruch w stosunku do położenia drugiego uczestnika. Postulował też włączenie w tę kategorię *Experiencera*, *Instrumentu*, *Aktora* i *Sprawcy*. Dla przypadku *Patient* zdefiniował następujące cechy: przechodzi zmianę stanu, stopniowo staje się rzeczą (*Theme*)¹⁰, inny uczestnik sceny wywiera na nim wpływ, stacjonarny w odniesieniu do innego poruszającego się uczestnika.

¹⁰ Cecha stopniowego przejścia od Pacjensa do Rzeczy (*Theme*) dotyczyła przypadków spornych jak np. słynne *załadować wóz ziemniakami* czy też *załadować ziemniaki na wóz*. Dla języka polskiego Linde

Rozstrzygnięcie różnicy między tym, kiedy określenia miejsca są elementami obowiązkowymi, a kiedy dowolnymi, zaproponował Jackendoff (Jackendoff, 1972, 1983; cyt za Palmer i in., 2010, ss. 7–8), badając grupę czasowników ruchu, zawierających w swoim znaczeniu określenia takie, jak źródło ruchu (*Source*), drogę (*Path*) i cel (*Goal*). Argumentował on na podstawie analizy prostego czasownika *to go* (*iść, chodzić, poruszać się*), że wszystkie czasowniki ruchu zawierają elementy źródła i celu (*John went from Denver to Chicago* / *Jan pojechał z Denver do Chicago*, *John drove from Denver to Chicago* / *Jan prowadził samochód z Denver do Chicago*), stąd nie mogą one zostać uznane za dowolne.

Wreszcie Levin (Levin, 1993; cyt za Palmer i in., 2010; Goldberg, 1995) zaproponowała analizę alternacji syntaktycznych (możliwości budowy formy kauzatywnej, inchoatywnej i konatywnej, czyli oznaczającej zamiar wykonania czynności) dla 300 czasowników angielskich (na gruncie polskim odpowiednikiem powyższych badań jest analiza alternacji czasownikowych Hajnicz, 2009a, 2009b, 2011; dokładne omówienie badań Levin por. Palmer i in., 2010). Poszczególne konstrukcje oddają różne znaczenia czasowników, co we FrameNecie byłoby dziś zapisane za pomocą definicji odmiennych ram dla danego czasownika. Jak wiadomo z badań Fillmore'a, sam zapis syntaktyczny wydaje się niewystarczający do opisu grup czasowników w przypadku zbieżnej składni, a odmiennej semantyki (por. też Hajnicz, 2009a; Przepiórkowski & Hajnicz i in., 2014). Analiza Levin wydaje się też oddawać charakter kontekstowego języka angielskiego o niewielkiej liczbie przypadków odmiany w porównaniu do języka polskiego. Wszystkie wyżej opisane badania wzbogaciły zakres semantyki ramowej i miały znaczny wkład w jej aktualny kształt w projekcie FrameNet (por. rozdział 4).

Sam Fillmore, stosując zasady semantyki przypadków głębokich w powyższej wersji, również zauważał liczne problemy metodologiczne. Po pierwsze, nie udało się przypisać wszystkich czasowników do zdefiniowanych grup semantycznych i za pomocą tak wąskiego zestawu ról nie można było opisać dokładnie wszystkich różnic semantycznych. Na przykład problematycznym stał się opis różnicy znaczenia pomiędzy zdaniami takimi jak: *Give it to John* / *Daj to Janowi* i *Send it to Chicago* / *Wyślij to do Chicago*, które na poziomie dotychczasowych założeń opisu ramowego mają przecież w języku angielskim taką samą strukturę syntaktyczną i semantyczną, a jednak różnią się domyślnym środkiem transportu, czyli wymagają wiedzy o świecie do ich interpretacji. Kolejny problem stanowiły też podobieństwa czasowników *przeciwstawnych* (ang. *adversative*), np. *rob/steal*, *buy/sell*, *amuse/enjoy* (czyli *okraść/ukraść*, *kupić/sprzedać*, *rozbawić* / *mieć przyjemność z*), które na dotychczasowym

---

(Zawisławska i in., 2010) argumentuje, iż jest to alternacja jedynie syntaktyczna. Hajnicz (2009) zalicza ją do semantycznych, a w literaturze angielskiej zdania są podzielone, z argumentacją za alternacją semantyczną u Fillmore'a (Fillmore, 1985; por. też Palmer i in., 2010).

poziomie opisu semantycznego były zrównywane, choć różnią się pod względem wyrażanej perspektywy (Fillmore, 1982/2006, s. 376). Wreszcie czasowniki typu *resemble/przypominać* stały się wyjątkami od reguły twierdzącej, iż jeden typ przypadku głębokiego występuje w danym zdaniu tylko raz, gdyż mamy tu do czynienia z dwoma agentami (Baker, 2014; reguła zwana później przez Chomsky'ego *kryterium teta*, por. Chomsky, 1982; cyt. za Palmer i in., 2010, s. 6). Podobnie w przypadku roli *Objective* (później *Theme*) przy czasownikach związanych z wymianą towarów (przykład za Jackendoff, 1995: *Esau sold his birthright to Jacob for a bowl of porridge* / *Ezaw sprzedał swój przywilej pierworodztwa Jakubowi za miskę soczewicy*, Palmer i in., 2010, s. 6).

Przedmiotem sporów pozostaje również kwestia istnienia współzależności semantyki i składni, przekładająca się na hipotezę, że w niektórych językach przypadki mogłyby być morfologiczną werbalizacją ról semantycznych (Goldberg, 1995; Karolak, 2004; Palmer i in., 2010, s. 2). Z jednej strony badacze tacy jak Goldberg (1995) czy Dowty (1990) zauważyli, iż pewne role semantyczne przyjmowane są najczęściej przez określone przypadki głębokie. I tak na przykład w języku angielskim *Agent* łączy się z mianownikiem. Wydaje się jednak, że w języku polskim sytuacja ta może być odmienna z racji występowania podmiotu również np. w celowniku. Może to też oznaczać zupełnie inne implikacje badania dla przypadków głębokich w języku fleksyjnym w porównaniu z językiem kontekstowym (więcej w rozdziale 6, por. Korytkowska, 1992 oraz Zawisławska i in., 2010).

Kontrowersyjne, a przynajmniej jeszcze niewystarczająco zbadane na znanym autorce materiale konfrontatywnym, wydaje się też założenie kognitywistów dotyczące znaczenia morfemów fleksyjnych dla poszczególnych przypadków oraz istnienia uniwersalnej listy przypadków głębokich, łączącej konstrukcje syntaktyczne z semantyką (Karakol, 2004). Dlatego też w niniejszej pracy przyjmuje się z semantyki ramowej Fillmore'a, jako metodologii zakorzenionej w kognitywizmie, założenia dla badań konfrontatywnych, jednak z pewnymi zastrzeżeniami:

- zasadne wydaje się przyjęcie kierunku analizy od semantyki do składni;
- zakłada się też występowanie polisemii w strukturach syntaktycznych danego czasownika (np. analizowane u Goldberg (1995) *to kick the ball* / *kopnąć piłkę* versus *to kick at the ball* / *kopnąć, zamachnąć się nogą w kierunku piłki*), ale odrzuca się tezę, iż każda konstrukcja syntaktyczna wnosić musi odmienne znaczenie ze względu na argumentację i liczne przykłady alternacji składniowych w języku polskim podawane przez Hajnicz (2008);
- z gramatyki konstrukcji autorstwa Goldberg (1995), która była również tematem prac Fillmore'a (por. Baker, 2014), do pracy przejmuje się założenie dotyczące *protoram* opisane w rozdziale 4, nie porusza się jednak problemu wyrażania przypadków fleksyjnych typu celownik przez konstrukcję tranzytywną dwuarumentową z braku badań i wystarczającej wiedzy w tym zakresie.

W obliczu zaistniałych problemów metodologicznych, celem poprawy jakości i dokładności opisu semantycznego, Fillmore zaczął rozważać **redefinicję ramy semantycznej jako sceny**, w której udział biorą uczestnicy i przedmioty, wchodzące ze sobą w różne relacje. Semantyka ramowa miała być według Fillmore'a propozycją kompromisową (Fillmore, 1985), w której znaczenia zostają odniesione do konkretnych scen, a nie tylko do abstrakcyjnego, niepełnego lub kontrowersyjnego zestawu ról.

Jednocześnie, co podkreśla przede wszystkim Palmer i in. (2010), a na gruncie polskim widać np. w badaniach Kotsyby (Kotsyba, 2014), pomimo istnienia semantyki ramowej w projekcie FrameNet, we współczesnych badaniach językoznawczych nadal istnieje zapotrzebowanie na mniejsze zestawy ról semantycznych na poziomie bardziej ogólnym niż sceniczny czy sytuacyjny. Między propozycją ról teta a semantyką ramową należy zauważyć bowiem pewną analogię do tworzenia informatycznych, kategoryalnych systemów ontologicznych (ontologie ogólne najwyższego stopnia versus ontologie ramowe i dziedziny, por. rozdział 3) o różnym stopniu szczegółowości opisywanych kategorii. W ontologiach ogólnych lub bazach leksykalnych obejmujących słownictwo bez podziału na dziedziny istnieje zapotrzebowanie na bardziej ogólny zestaw ról. Za to w systemach czy słownikach dziedziny bardziej przydatna okazać się może wiedza i opis o większym stopniu szczegółowości. Zanim jednak doszło do stworzenia semantyki ramowej, Fillmore pracował najpierw nad koncepcją semantyki rozumienia.

2.5. Od semantyki rozumienia do semantyki ramowej

Repertuar przypadków głębokich, pisze dalej Fillmore, miał być w swoim założeniu jak najogólniejszy i jak najbardziej uniwersalny (Fillmore, 1982/2006, s. 377). Semantyka przypadków głębokich wystarczyła do tego, aby pojąć cechy znaczeniowe czasownika powiązane z jego podstawowymi właściwościami syntaktycznymi. Pomagały one również zrozumieć, jak różne języki kształtowały ich frazy minimalne. Nie były one jednak wystarczające do dokładnego opisu struktury semantycznej zdań (Fillmore, 1982/2006, s. 377). Jak zauważa Fillmore (Fillmore, 1982/2006, s. 377), potrzebny był dodatkowy, niezależny poziom analizy w konkretnej domenie semantycznej.

Autor wierzył, że istnieją obszerniejsze struktury kognitywne, które mogą zapewnić nową warstwę pojęć związanych z rolami semantycznymi, a dzięki którym można będzie scharakteryzować całe domeny słownictwa. Pierwszą taką próbą była analiza czasowników zawierających element oceny (ang. *verbs of judging*) takich jak *to blame* / *obwiniać*, *accuse* / *oskarżać*, *criticize* / *krytykować*. Fillmore zdefiniował następujące elementy semantyczne:

- osoba wydająca osąd lub dokonująca oceny (*Judge* – *Sędzia*);
- osoba, której zachowanie lub charakter miały wpływ na ocenę sędziego (*Defendant* – *Oskarżony*);

- sytuacja bądź sprawa podlegająca ocenie sędziego (*Situation*).

Stosując tę definicję np. do wyjaśnienia znaczenia czasownika *to criticize* / *krytykować* można powiedzieć, że denotuje on scenę, w której *Sędzia*, z góry zakładając odpowiedzialność *Oskarżonego* za *Sytuację*, prezentował argumenty za jego *Winą*.

W analizie tej Fillmore pokazał, że leksemy charakteryzujące elementy sceny nie są przypadkowym zbiorem słów, lecz przynależą do większego schematu kognitywnego, oddającego strukturę procesu oceny, zawierającego pojęcia wartości, odpowiedzialności itd. Dzięki temu studium zrozumiał, że nie da się zdefiniować znaczenia słów należących do danej ramy semantycznej bez zrozumienia kontekstu, czyli struktur ludzkiego doświadczenia i instytucji społecznych, z którymi są one powiązane znaczeniowo.

W innych jeszcze przypadkach, zwracał uwagę Fillmore, musimy rozumieć całą historię (ciąg wydarzeń w czasie) po to, aby móc zrozumieć znaczenie danego słowa. Na przykład *blizna* jest oznaką gojącego się ciała (stoi więc za nią historia jego skaleczenia i gojenia), a nie tylko znakiem na ciele. Inne znane przykłady Fillmore'a to *wdowa* (gdzie do zrozumienia tego pojęcia potrzebne jest rozumienie pojęć pokrewnych typu *małżeństwo* i *śmierć*), *ogryzek* (gdzie konieczna jest wiedza o tym, że w danej kulturze je się jabłka, lecz nie w całości, ale zostawiając jego środek) oraz *placebo* (gdzie konieczna jest wiedza nie tylko o leczeniu jako podawaniu leków, ale też o prowadzeniu badań naukowych nad wpływem lekarstw i autosugestii na poprawę stanu zdrowia pacjentów; Fillmore, 1982/2006, s. 85).

W tamtym okresie w psychologii definiowano ramy jako ustrukturyzowane doświadczeniem schematy pamięci, a w językoznawstwie myślano o nich jak o scenach lub sytuacjach, których właściwości należało znać, aby zrozumieć strukturę semantyczną danego czasownika (Fillmore, 1982/2006, s. 377). Na pierwszym etapie badań nad schematami przywoływanymi przez leksemy, szczególnie w procesie komunikacji, Fillmore (1982/2006) nazwał nową teorię semantyką rozumienia, gdyż według niego, aby móc użyć danego słowa należało znać nie tyle jego definicję, co być w stanie zastosować je w odpowiednim kontekście.

Sformułowanie ostatecznego kształtu semantyki ramowej Fillmore zawdzięcza poznaniu badań sławnej twórczyni teorii prototypu – Eleanor Rosch (1978), Brenta Berlina i Paula Kaya (Berlin & Kay, 1969) oraz Georga Lakoffa (Fillmore, 1982/2006, s. 377). Jak twierdzi sam autor, zapoznanie się z tymi badaniami sprawiło, iż rozumiał on istotę mechanizmu kategoryzacji doświadczenia i zaczął je wykorzystywać w opisie znaczeń (Fillmore, 1982/2006, s. 379). Według Fillmore'a (Fillmore, 1982/2006, s. 379) rama jest pewnym tłem, wycinkiem otaczającej nas kultury i to tło najlepiej rozumie się właśnie poprzez prototyp.

Fillmore (1977) nawiązał też do teorii schematów w wydaniu sztucznej inteligencji (którą w późniejszym okresie van Dijk wykorzystał w swojej teorii przetwarzania

dyskursu), definiując ramę jako strukturę z pustymi miejscami (*slots*) i wypełniającymi ją danymi (*fillers*). Swoją definicję ramy tłumaczy na przykładzie perspektywy sprzedawcy i klienta w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ. Mamy tu dwie główne role: osoby oddającej towar i przyjmującej pieniądze oraz osoby oddającej pieniądze i przyjmującej towar. Z teorii przypadków głębokich wynika, że orzeczenie może przyjąć jednocześnie tylko jedną z tych perspektyw. Fillmore podaje tu cztery różne przykłady perspektyw/scen w obrębie wyżej wymienionej ramy (Fillmore, 1977/1987a, ss. 77–80; Fillmore, 1982/2006, s. 378):

John bought the sandwich from Henry for three dollars. / Jan kupił kanapkę od Henia za trzy dolary.

(perspektywa kupującego: jedna z czynności kupującego jest opisana, czynności sprzedawcy – nie, wspomnienie sprzedawcy i środka płatniczego jest dowolne)

Henry sold John the sandwich for three dollars. / Henio sprzedał Janowi kanapkę za trzy dolary.

(czynność sprzedawcy jest pokazana, kupującego – nie, wspomnienie kupującego i środka płatniczego jest dowolne, perspektywa sprzedawcy)

John paid Henry three dollars for the sandwich. / Jan zapłacił Heniowi trzy dolary za kanapkę.

(jedna z czynności kupującego jest zaznaczona, czynności sprzedawcy – nie, a w tym kontekście wymienienie towarów jest konieczne)

The sandwich cost John three dollars. / Kanapka kosztowała Jana trzy dolary.

(perspektywa obserwatora lub kupującego, tym razem nie ma w niej obecności sprzedawcy)

W takim razie – konkluduje dalej Fillmore – musimy zdawać sobie sprawę z tego, że nie ma raczej zdań opisujących całą prototypową sytuację TRANSAKCJI HANDLOWEJ. Mamy raczej jej wycinki, pewne jej punkty widzenia, które wymagają jednak znajomości całej sytuacji potrzebnej do ich zrozumienia. Postuluje więc rozróżnienie dwóch oddzielnych poziomów konceptualnych: całej sceny jako kategorii z jej głównymi elementami oraz punktu widzenia oddanego przez ramę semantyczną.

[...] Chciałbym powiedzieć, że kiedy ludzie uczą się języka, zaczynają kojarzyć pewne sceny z ramami lingwistycznymi. Słowa scena używam w możliwie najszerszym znaczeniu, zawierającym nie tylko sceny w sensie wizualnym, ale też znane typy transakcji interpersonalnych, standardowe scenariusze, znane struktury, również instytucjonalne, elementy odtwarzalnego doświadczenia, kształt ciała; i, najogólniej rzecz ujmując, każdy spójny fragment, mały lub duży, należący do ludzkich przekonań, działań, doświadczeń i wyobrażeń. Słowa rama staram się używać w odniesieniu do każdego ze sposobów dokonywania wyborów językowych – najprostszych wyborów, takich jak zestawy słów,

ale też selekcji zasad lub kategorii gramatycznych, które mogą być kojarzone z prototypowymi przykładami scen (Fillmore, 1977/1987a, ss. 82)¹¹.

Należy jeszcze dodać, że rozróżnienie między sceną a ramą, które stara się wprowadzić Fillmore, jest jego zdaniem podobne do rozróżnienia, jakie wprowadzili badacze ram w innych dziedzinach, np. Borbow & Norman (1975) wyróżniają *schemat* (*schema*) i *opis* (*description*), Minsky (1975) natomiast, definiuje dwa poziomy ram (Minsky, 1975, s. 82):

Chciałbym powiedzieć, że sceny i ramy w umysłach ludzi, którzy nauczyli się je ze sobą kojarzyć, wzajemnie się aktywują; i ponadto, że ramy kojarzone są w pamięci z innymi ramami, dzięki zasobom językowym, które ze sobą dzielą; a także, że sceny kojarzone są z innymi scenami dzięki tożsamości lub podobieństwu zawartych w nich elementów, relacji lub przykładów, jak też kontekstów ich występowania (Minsky, 1975, s. 82)¹².

Rozróżnienie to można przyrównać do prototypów kategorii i ich przykładów, o których Lakoff (2012) mówi, iż pierwsze są ustrukturyzowane i podobne w wyabstrahowanym doświadczeniu większości z nas, a drugie – bardziej indywidualne, z kolei ich całokształt wpływa na wyobrażenie prototypu. Sceny i ramy wzajemnie się aktywują. Sceny – pisze dalej Fillmore – mogą zostać scharakteryzowane poprzez ramy, z którymi są kojarzone. W sumie w połączeniu z ramami i scenami tworzą one wewnętrzne (wyobrażone) odbicie zewnętrznego świata (Minsky, 1975, s. 85). Przykładami scen, jakimi posługuje się Fillmore, mogą być też obserwowalne części ludzkiego ciała czy flora i fauna w ogrodzie. Sceny mogą też mieć wymiar bardziej dynamiczny, kinetyczny, jak np. osoba jedząca, rysujące dziecko czy też osoby zaangażowane w wymianę handlową. Są też sceny trójwymiarowe, np. kształt precla (Minsky, 1975, s. 85).

Fillmore omawia również sceny takie jak pisanie listów jako te, które mogą występować zarówno w wydaniu prostym, jak i złożonym: pisanie jest mniej złożone niż pisanie listów, a to drugie z kolei – niż prowadzenie korespondencji. Tak samo

¹¹ „[...] I want to say that people, in learning a language, come to associate certain scenes with certain linguistic frames. I intend to use the word scene [...] in a maximally general sense, to include not only visual scenes but familiar kinds of interpersonal transactions, standard scenarios, familiar layouts, institutional structures, enactive experiences, body image; and, in general, any kind of coherent segment, large or small, of human beliefs, actions, experiences or imaginings. I intend to use the word frame for referring to any system of linguistic choices – the easiest choices being collections of words, but also including choices of grammatical rules or grammatical categories – that can get associated with prototypical instances of scenes” (Minsky, 1975, s. 82).

¹² „I would like to say that scenes and frames, in the minds of people who have learned the associations between them, activate each other; and that, furthermore, frames are associated in memory with other frames by virtue of shared linguistic material, and that scenes are associated with other scenes by virtue of sameness or similarity of the entities or relations or substances in them or their contexts of occurrence” (Minsky, 1975, s. 82).

aktywowane przez nie ramy są bardziej lub mniej złożone (Minsky, 1975, s. 82). Tu zauważyć można podobieństwo zarówno do hipo- i hiperonimów, jak i meronimów, ale w wydaniu scenicznym, czyli relacje zawierania się czy dziedziczenia. Te semantyczne związki pomiędzy ramami znajdziemy współcześnie w metodologii projektu FrameNet (Ruppenhofer i in., 2010; por. rozdział 4).

2.6. W kierunku zastosowania semantyki ramowej w wielojęzycznej leksykografii komputerowej – projekt FrameNet

Rzeczywisty rozwój teorii semantyki ramowej doprowadził do formalizacji przedstawionych uprzednio badań językoznawczych w postaci leksykograficznego projektu FrameNet (www.framenet.isci.berkeley.edu). W obecnej postaci rama to struktura pojęciowa (konceptualna) opisująca pewien rodzaj sytuacji, obiektu lub wydarzenia wraz z jego uczestnikami i rekwizytami, przy czym każde znaczenie wieloznacznego leksemu należy do innej ramy semantycznej, a zadaniem leksykografów w projekcie FrameNet jest zdefiniowanie ram dla danej jednostki leksykalnej za pomocą opisu walencji semantycznej (Ruppenhofer i in., 2010/2016). Ma to ułatwić rozróżnienie poszczególnych znaczeń leksemu – na zasadzie podania różnych kontekstów sytuacyjnych, w jakich jednostka ta może występować, głównie dla celów poprawy jakości programów przetwarzania języka naturalnego, przy tym przejścia ze składniowego poziomu analizy parserów na semantyczny (por. Das i in., 2014). Jednostka leksykalna, inaczej leksem jest tutaj pojmowana na poziomie słowa („word”) i definiuje się ją jako parę słowa i znaczenia (Ruppenhofer i in., 2016, s. 7). Każde ze znaczeń wieloznacznego słowa należy do innej ramy.

W projekcie FrameNet znajdziemy wieloetapowy opis językoznawczy, łączący i rozszerzający wszystkie omówione dotychczas etapy analizy syntaktycznej i semantycznej:

- definicja ramy i opis jej elementów (jądrowych, peryferyjnych itp.);
- walencja semantyczna, czyli przypisanie czasownikom i innym częściom mowy ról semantycznych na poziomie sceny na podstawie anotowanych przykładów lub anotacji całego tekstu;
- syntaktyczny rozbiór zdań metodą składnikową z oznaczeniem głów syntaktycznych i ujęcie w zbiory elementów syntaktycznych wyrażających poszczególne elementy semantyczne (por. Ruppenhofer i in., 2010 oraz rozdział 4).

Opis ten odbywa się więc zarówno od szczegółu do ogółu (od czasownika lub czasowników o podobnej walencji semantycznej do zdefiniowania ramy), jak i od ogółu do szczegółu (od przypisania danej ramie kolejnych czasowników jako jej

przykładów). Dokładna metodologia obecnego opisu ramowego zostanie przedstawiona w rozdziale 4, należy jednak wspomnieć o najważniejszym aspekcie projektu FrameNet w zestawieniu z semantyką ramową, jakim jest jego nastawienie na stworzenie wielojęzycznej bazy leksykograficznej, łączącej słowniki z około 30 języków z najróżniejszych grup językowych (Boas, 2009). Celem wielojęzycznego FrameNetu, podobnie jak światowego WordNetu, jest stworzenie systemu wspomagającego proces przetwarzania języka naturalnego, w tym – m.in. tłumaczenia maszynowego, wydobywania danych z korpusów lub innych dużych baz tekstowych (Boas, 2009).

2.6.1. Etapy rozwoju projektu FrameNet

Według Boasa (Boas, 2009, ss. 1–5) historię projektu FrameNet rozumieć należy poprzez pryzmat najnowszych trendów w leksykografii komputerowej. Z tej perspektywy semantykę ramową Fillmore’a pierwszy raz zastosowano w projekcie DELIS Urlicha Heida, rozwijanym równolegle ze słowosiecią (EuroWordNet; Boas, 2009, ss. 12–13). Założenia Słowosieci, takie jak na przykład wyjście w opisie od semantyki, stworzenie zbioru pojęć uniwersalnych dla kultury europejskiej (leksykon 1024 pojęć fundamentalnych Boas, 2009, s. 10) czy też hierarchizacja opisu stały się wspólnym mianownikiem między semantyką ramową w DELIS a Słowosiecią. DELIS obrało sobie za cel semantyczny opis grup czasownikowych, a w pierwszej kolejności koncentrowało się na czasownikach odbioru zmysłowego i mowy. Przyjęta, wspólna dla języków angielskiego, francuskiego, włoskiego, duńskiego i holenderskiego metodologia ramowa, zakładała trójpzaniomowy opis jednostek leksykalnych, kładąc podwaliny pod, rozpoczęty dwa lata po zakończeniu DELIS, projekt FrameNet. Jej elementy widoczne są do dziś w metodologii projektu, o czym szerzej w rozdziale 4, na przykład w poziomych opisie (semantyka ramowa, składnia i morfoskładnia, oddające elementy semantyczne) czy też hierarchizacji elementów.

Początkowym celem projektu (wersja FrameNet 1) było stworzenie bazy leksykograficznej w oparciu o predykaty i słowa, które powiązane są z ramami, oraz pokazanie wzorów walencji semantycznej, odzwierciedlonej w walencji syntaktycznej (funkcje gramatyczne) oraz typach fraz, w których występują (Fillmore & Baker, 2004). Stąd też mówi się o opisie w kombinacjach trójkowych (ang. *triplets*), które zawierają informację o danej jednostce leksykalnej jako o elemencie ramy np. Food (COOKING), w funkcji gramatycznej dopełnienia, wyrażonym jako fraza nominalna. Już na tym etapie dokonano wstępnej automatyzacji anotacji, polegającej na automatycznym tagowaniu części mowy i zdania dla poszczególnych elementów ramowych. Kolejnym automatycznym krokiem było zbieranie przez system informacji o powstających przy danej jednostce leksykalnej wzorach walencyjnych zarówno na poziomie semantycznym, jak i syntaktycznym oraz części mowy (Fillmore & Baker, 2004, s. 2):

Canal companies EMPLOYED divers to investigate underwater problems. / Przedsiębiorstwa kanałowe ZATRUDNIŁY nurków do zbadania podwodnych problemów.

FE/Elementy ramy:

EMPLOYER/PRACODAWCA, EMPLOYEE/PRACOWNIK, PURPOSE/CEL

GF/Funkcje składniowe: Subject/podmiot, Object/dopełnienie, Comp/okolicznik celu PT/

Rodzaje fraz: NP/fraza nominalna, NP/fraza nominalna, PP/fraza przymiowa

Informacje zbierane w ten sposób przez testerów dawały stopniowo obraz tego, jakie jednostki leksykalne mogą występować najczęściej w danych rolach semantycznych, jakie mogą pełnić funkcje składniowe (wypełniać otwierane przez czasownik pozycje argumentowe) i jakie mogą wywoływać ramy. Nie zbierano wprawdzie danych statystycznych (np. nie sprawdzano, które wzory walencyjne są częstsze dla danej jednostki leksykalnej). Nie zapisywano też wszelkich możliwych przykładów jednostek leksykalnych należących do danej ramy. Autorzy, wychodząc z założenia, że wzory walencyjne są powtarzalne niezależnie od długości zdania czy też strony czasownika, początkowo wybierali z Narodowego Korpusu Brytyjskiego jedynie zdania proste w trybie oznajmującym. Szybko okazało się jednak, że w zdaniach prostych nie są oni w stanie znaleźć wystarczającej liczby przykładów i musieli wprowadzić modyfikację tego założenia o inne, bardziej złożone struktury składniowe.

Drugim przypadkiem problematycznym okazały się rzeczowniki mające własne ramy (często odczasownikowe), na przykład w okolicznikach zdań, oraz gdy występowała konieczność nazwania agentów będących odpowiednikami ich podmiotów w zdaniach. Dla funkcji tej zaproponowano pojęcie *external* (Fillmore & Baker, 2004, ss. 2-3), które ilustruje poniższy przykład:

Watt, out for a STROLL past the Golf-House ... / Watt, na spacerze po polu golfowym...

Watt STROLLED past the Golf-House. / Watt spacerował po polu golfowym.

Następnie pojawiły się zdania, w których pomijane są przez autora wypowiedzi pewne elementy domniemane lub mogące zostać domniemanymi przez jej odbiorcę. W przypadku zdań w stronie biernej lub trybie rozkazującym pominięty zostać może AGENT, co nazwano przypadkiem CNI, czyli „constructionally null instantiated” (przypadek zerowy wynikający z konstrukcji, np. *The flowers have been watered* / Kwiaty zostały podlane). Istnieją jeszcze dwa podobne przypadki: Definite Null Instantiation (DNI), czyli przypadek zerowy określony, oraz Indefinite Null Instantiation (INI), przypadek zerowy nieokreślony. W pierwszym odbiorca nie ma możliwości wydedukowania znaczenia z kontekstu (np. w zdaniu *We won!* / Wygraliśmy! nie ma podanej informacji o tym, czy gra odbyła się w kasynie, na boisku czy grano np. w karty), a w drugim – ma na to szansę tylko w pewnym stopniu (np. w *John drank at the party* / Jan pił na przyjęciu podana jest czynność picia alkoholu, ale nie wiadomo, o jaki trunek dokładnie chodzi). Dwa ostatnie przypadki można więc odróżnić

po występowaniu kontekstu znaczeniowego, tu akurat wyrażonego okolicznikiem miejsca (inferencja napoju alkoholowego, podczas gdy ominięcie tego sformułowania wprowadziłoby więcej możliwości interpretacji takich jak np. sok marchewkowy).

Wydaje się więc, że można by było stworzyć dwa poziomy analizy przypadków zerowych: pierwszym etapem byłoby stwierdzenie, która kategoria nie została w wypowiedzi wyrażona (np. AGENT, MIEJSCE), drugim natomiast opisanie wpływu braku elementu na możliwość wywnioskowania, czyli np. MIEJSCE jako kategoria zawarta w wypowiedzi ma duży potencjał „kontekstualizacji” (nadawania zdaniu jego konkretnego kontekstu), podczas gdy np. AGENT prawdopodobnie – mniejszy. Autorzy zaznaczają też, że INI nie dotyczy tylko dopełnień bliższych, lecz bardziej ogólnie – frazy przyimkowej (PP), czyli także dopełnień dalszych, np. *That depends / To zależy (on the situation / od sytuacji*; więcej na ten temat w rozdziale metodologicznym).

Drugim etapem rozwoju projektu (FrameNet II) było zdefiniowanie hierarchii ram od bardziej abstrakcyjnych do bardziej konkretnych i określenie relacji między ramami, które stawały się coraz bardziej ewidentne, ale nie zostały dotychczas opisane (Fillmore & Baker, 2004, s. 4). Założeniem wyjściowym było, iż ramy te będą wzajemnie się uzupełniały, będą się hierarchicznie w siebie wpisywały, a bardziej konkretne staną się przykładami bardziej abstrakcyjnych (*podtypy*, ang. *subtypes*). Równolegle odpowiadać miały sobie role na różnych poziomach abstrakcji.

Hierarchia ramowa wymusiła wprowadzenie opisu wielopoziomowego, dlatego tam, gdzie brakowało odpowiedników ram na bardziej ogólnym poziomie, zaczęto je tworzyć dla uzyskania spójności struktury bazy. Fillmore i Baker (Fillmore & Baker, 2004, s. 4) twierdzą jednak, że ich celem nie było tworzenie kompletnej ontologii, zawierającej kształt wszelkich poziomów dla wszelkich opisanych ram, gdyż skupili się głównie na poziomie leksykalnym. Ze świadomości rozwoju paralelnego projektu Wordnet wynika brak szczegółowego opisu rzeczowników takich jak artefakty czy byty (ang. *natural kinds*), które są bardzo dokładnie opisane w Słownosieci (Ruppenhofer i in., 2010, s. 7).

Fakt ten współgra z rozwojem badań nad pojęciem kategorii w naukach kognitywnych, gdzie najpierw zastanawiano się nad poszczególnymi kategoriami dotyczącymi przedmiotów lub zjawisk (np. Wittgenstein, Rosch), a następnie stwierdzono, że pewne jednostki wiedzy występują oprócz samoistnych kategorii także w kontekście i zdecydowano się je opisać na zasadzie schematów. I tak w wordnecie na przykład *czytanie* opisane byłoby jako kategoria fenomenologiczna CZYNNOŚĆ, natomiast we FrameNecie ta sama kategoria w opisie schematycznym byłaby opisana pod kątem elementów należących do tej czynności, czyli AGENT/CZYTELNIK, OBIEKT/TEKST i ról ekstratematycznych typu CZAS lub MIEJSCE. Z drugiej strony kategorie odrzeczownikowe lub fenomeny (osoby, rzeczy, zjawiska itp.), którym odpowiadają w WordNecie poszczególne kategorie i podkategorie, we FrameNecie wpisują się w role główne lub poboczne ram.

W definiowaniu relacji pomiędzy ramami autorzy założyli, że większość ram będzie w stosunku do siebie w relacji rodzicielskiej (rama nadrzędna, czyli RODZIC i rama podrzędna, czyli DZIECKO), gdzie wszelkie elementy ramy rodzicielskiej (na zasadzie quasi-genetycznej) będą przekazane ramie potomka, jednak w praktyce okazało się, że jest inaczej i istnieje wiele przypadków, w których nie wszystkie elementy powyższych ram się pokrywają. Stąd ustalono podtypy relacji ramy rodzicielskiej i potomka dla przypadków niecałkowitego dziedziczenia w następujący sposób:

- *(proper) Inheritance* (pol. właściwe Dziedziczenie) – w przypadkach, gdzie cała nadrzędna rama („rodzic”) dziedziczona jest przez podrzędną ramę („potomka”), np. rama ZEMSTY (REVENGE) dziedziczy wszystkie elementy z ramy NAGRODY I KARY (PUNISHMENTS AND REWARDS);
- *Using* (pol. Używanie lub Wykorzystanie) – dla ram, w których jedynie część elementów ramy jest dziedziczona, np. PRĘDKOŚĆ (SPEED) używa lub zakłada istnienie ramy RUCHU (MOTION);
- *Subframe* (pol. Podtyp ramy) – dotyczy wydarzeń (*events*), które są podtypami innych wydarzeń, czyli relacji między wydarzeniami prostymi i złożonymi; ramy na najbardziej ogólnym poziomie, często bez leksykalizacji, są też czasem zwane *scenariuszami* (np. scenariusz ZATRUDNIENIA – EMPLOYMENT scenario) lub *protoramami* (Goldberg 1995; Palmer i in., 2010; Ruppenhofer i in., 2010), np. rama PROCESU SĄDOWEGO (CRIMINAL PROCESS) zawiera w sobie podtypy ARESZTOWANIA (ARREST), ROZPRAWY SĄDOWEJ (TRIAL), WYDANIA WYROKU (SENTENCING) itp.;
- w trzeciej wersji projektu (por. Ruppenhofer i in., 2010, s. 7) dodano jeszcze relację perspektywy *Perspective on*, w której rama potomka nadaje (nieokreślonej perspektywą) ramie rodzica perspektywę jednego z jej uczestników, np. rama POCZĄTEK ZATRUDNIENIA (EMPLOYMENT START) może być przedstawiona z perspektywy pracownika (OTRZYMANIE PRACY / GETTING A JOB) i z perspektywy pracodawcy (ZATRUDNIENIE/HIRING).

Innym ważnym dodatkiem drugiej wersji projektu był podział ram ze względu na *Aktionsart*, czyli rodzaj czynności wyrażany czasownikiem, zwany również aspektem leksykalnym (por. Olsen, 2016, s. 5). W takim układzie zdania:

He attached the trailer to the back of the car. / Przyczepił przyczepę z tyłu samochodu.

The trailer attached to the back of the car. / Przyczepa przyczepiona z tyłu samochodu.

The trailer is attached to the back of the car. / Przyczepa jest przyczepiona z tyłu samochodu.

znajdują się w różnych ramach o znaczeniu kauzatywnym, inchoatywnym i statycznym. Należy niestety odnotować, że autorzy podręcznika koncentrują się jedynie na zasadach opisu ram dla języka angielskiego. Skutkuje to omówieniem jedynie aspektu leksykalnego, który, jak wiadomo z literatury przedmiotu, w języku angielskim nie

objawia się morfologicznie. Nie podano natomiast zasad dotyczących ewentualnego podziału ram w przypadku aspektu gramatycznego, charakterystycznego dla języków słowiańskich. Na potrzeby tej pracy można zatem przyjąć założenie przez analogię, że czasowniki wpisać można do różnych ram semantycznych, jeśli interpretacja ich znaczenia zawiera odmienny aspekt gramatyczny.

Następnie podzielono elementy ramy na *kluczowe* (*jądrowe* – *core elements*) i *peryferyjne*, dzięki temu zauważono kategorie elementów domyślny:

[INTERLOCUTORS They]’d come back CHATTING [MANNER merrily].

[TOPIC INI] [ROZMÓWCY Oni] wracali do domu [SPOSÓB wesoło] GAWĘDZĄC. [TEMAT INI].

[INTERLOCUTOR Malcolm Anderson was in the room, CHATTING [INTERLOCUTOR 2 with the police photographer] [TOPIC INI]

[ROZMÓWCA Malcolm Anderson] był w pokoju i ROZMAWIAŁ [ROZMÓWCA 2 z fotografem policyjnym] [TEMAT INI].

[INTERLOCUTOR Malcolm Anderson] was in the room, CHATTING [INTERLOCUTOR 2, TOPIC INI].

[ROZMÓWCA Malcolm Anderson] był w pokoju i ROZMAWIAŁ [ROZMÓWCA 2, TEMAT INI].

Na tym etapie prac zakładano też, że elementami obowiązkowymi są te, bez których nie jest możliwe zbudowanie zdania, jednak założenie to okazało się błędne. Oprócz powyższych elementów domyślnych (więcej na ten temat w rozdziale 3) istnieje wiele przypadków, w których elementy kluczowe do opisu znaczenia (elementy ramy) nie będą występowały w zdaniu, np. w ramie RUCHU SAMOCZYNNEGO (SELF-MOTION) rzadko występują wszelkie elementy typu ŹRÓDŁO lub PUNKT WYJŚCIA / SOURCE, ŚCIEŻKA/PATH i CEL/GOAL lub KIERUNEK jednocześnie, a przecież bez nich rama nie byłaby dokładnie określona. Przypadek ten opisuje zbiór współwystępujących elementów dziedziczonych, mogących należeć do *protoramy*, czyli *coreset*. Na tym samym etapie połączone zostały w jedną kategorię przydawki i okoliczniki pod nazwą *complement*.

Powyższe założenia można zilustrować na przykładzie czasownika *to employ* (pol. *zatrudnić*), śledząc jego opis od jednostki leksykalnej do ramy i relacji ramowych we FrameNecie. Po wpisaniu w przeglądarkę FrameNetu czasownika wyświetlają się zarówno ramy, w jakich występuje (np. EMPLOYING, BEING EMPLOYED, EMPLOYMENT CONTINUE itp.), jak i powiązane jednostki leksykalne typu *employment*, *employer*, *employee* itp. Zauważamy też, że wyświetlają się jednocześnie inne ramy (poza tematyką zatrudnienia), do których jednostki te mogą należeć, np. ZASTOSOWANIE (USING).

FrameNet Search

Search

FrameNet Data Search for **employ**

Frame search results: Closest match is **employ**
Employee's_scenario, Employer's_scenario, Employing, Employment_continue, Employment_end, Employment_scenario, Employment_start

Lexical unit search results: Closest match is **employ**

Lexical Unit	Frame	LU Status	Lexical Entry Report	Annotation Report
employ.n	Being_employed	Finished_Initial	LE	Anno
employ.v	Employing	Finished_Initial	LE	Anno
employ.v	Using	Finished_Initial	LE	Anno
employed.a	Being_employed	Created	LE	Anno
employee.n	Employing	Created	LE	Anno
employer.n	Employing	Created	LE	
employment.n	Being_employed	Created	LE	Anno
employment.n	Employing	Created	LE	Anno
employment.n	Unemployment_rate	Finished_Initial	LE	Anno
employment.n	Using	Created	LE	

FrameNet Site Search

Rysunek 1. Wyniki wyszukiwania czasownika to employ we FrameNecie. Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu

Employing

Definition:

An **Employer** employs an **Employee** whose **Position** entails that the **Employee** perform certain **Tasks** in exchange for **Compensation**.
I EMPLOYED him as Chief Gardener for ten years.

FES:

Core:

Employee [Empee]

The FE **Employee** denotes the person who is obligated to perform some **Task** in order to receive **Compensation**.
I was EMPLOYED by an international corporation.

Employer [Empes]

The **Employer** is the person (or institution) that gives **Compensation** to an **Employee**.
I EMPLOYED him as Chief Gardener for ten years.

Field [Field]

The FE **Field** identifies the field in which the **Employee** is employed.
He was **EMPLOYED in finance** fourteen years ago.

Position [Posit]

The FE **Position** indicates a particular type of employment.
I'm not **EMPLOYED as your waitress**.

Task [Task]

The **Task** indicates the action/duty that the **Employee** is obligated to do for the **Employer**.
I am **EMPLOYED to collect the trash**.

Rysunek 2. Elementy ramy EMPLOYING we FrameNecie. Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu

Zasoby bazy leksykograficznej FrameNet przeszukiwać można zatem na dwa sposoby: od jednostki leksykalnej np. *to employ* ku ramom, do jakich należy, a dalej w kierunku definicji oraz poszczególnych elementów ramy i ich realizacji syntaktycznych lub od ramy ku dalszym jednostkom leksykalnym, np. sprawdzając w indeksie ramowym, jakie jednostki należą do ramy EMPLOYING.

Opis ramowy rozpoczyna się od definicji ramy. Rama ZATRUDNIENIA (EMPLOYING) jest ramą bardziej szczegółową niż scenariusz ZATRUDNIENIA (EMPLOYMENT SCENARIO), dlatego zawiera role sytuacyjne (PRACODAWCA/EMPLOYER, PRACOWNIK/EMPLOYEE, STANOWISKO/POSITION itd.). Wśród swoich składników rama EMPLOYING ma zdefiniowane i oznaczone kolorami *elementy obowiązkowe* (ang. *core elements*) oraz *nieobowiązkowe* (ang. *non-core elements*), które w anotowanych przykładach przytoczonych poniżej zachowują tę samą kolorystykę.

Compensation [Comp]	The Compensation is the payment that the Employee receives for performing a Task .
Contract basis [CB]	The Contract basis is the condition of employment with respect to permanency, hours per time period or payment arrangements. Chrysler EMPLOYS 1000 skilled worker full-time .
Descriptor [D]	This FE describes a characteristic of the Employee . Electronic theft by foreign and industrial spies and disgruntled EMPLOYEES is costing U.S. companies billions and eroding their international competitive advantage.
Duration [Dur] Semantic Type: Duration	The FE Duration identifies the amount of time for which the Employee continues in employ. I EMPLOYED him as Chief Gardener for ten years .
Manner [Mnr] Semantic Type: Manner	The FE Manner identifies the way in which an Employer hires an Employee . The three young men were given medals and hastily COMMISSIONED .
Place [Place] Semantic Type: Locative_relation	The FE Place identifies the location where the Employer hires the Employee . Actually, he EMPLOYED me in the downtown office .
Purpose [Purp] Semantic Type: State_of_affairs	The FE Purpose identifies what the Employee intends to accomplish through the hiring of the Employee . John EMPLOYS bodyguards to protect him from previous clients .
Subgroup [Sub]	The Subgroup is the department or subdivision of the institution that the Employee is a member of. He is an EMPLOYEE in the marketing department .
Time [Time] Semantic Type: Time	The FE Time identifies the time at which the Employer hires the Employee . Charles has been an EMPLOYEE of Microsoft since 1993 .

Rysunek 3. Przykłady ramy EMPLOYING we FrameNecie. Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu

Frame-frame Relations:

Inherits from:
 Is Inherited by:
 Perspective on: [Employment_continue](#)
 Is Perspectivized in:
 Uses:
 Is Used by:
 Subframe of: [Employer's_scenario](#)
 Has Subframe(s):
 Precedes: [Firing](#)
 Is Preceded by: [Hiring](#)
 Is Inchoative of:
 Is Causative of:
 See also:

Lexical Units:

commission.v, employ.v, employee.n, employer.n, employment.n, personnel.n, staff.n, worker.n

Created by 664 on 05/14/2002 04:15:48 PDT Tue

Lexical Unit	LU Status	Lexical Entry Report	Annotation Report	Annotator ID	Created Date
commission.v	Created	Lexical entry		303	11/18/2004 01:39:52 PST Thu
employ.v	Finished_Initial	Lexical entry	Annotation	664	05/14/2002 04:21:36 PDT Tue
employee.n	Created	Lexical entry	Annotation	840	03/04/2003 01:37:31 PST Tue
employer.n	Created	Lexical entry		840	03/04/2003 01:36:57 PST Tue
employment.n	Created	Lexical entry	Annotation	605	08/02/2005 05:40:14 PDT Tue

Rysunek 4. Przykłady jednostek leksykalnych ramy EMPLOYING we FrameNecie. Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu

Każda z ram ma przypisane jednostki leksykalne. Tutaj są to przykładowo *to commission* / zlecić, *to employ* / zatrudnić, *an employee* / pracownik itd. (poza wyjątkiem tzw. ram sztucznych, np. scenariusza ZATRUDNIENIA (EMPLOYMENT scenario), Ruppenhofer i in., 2010, określanych też jako *protoramy*, Goldberg, 1995; Kotsyba 2014), dla których anotowane w korpusie przykłady obejrzeć można w raporcie anotacji (ang. *Annotation Report*). Jeśli wśród elementów ramowych wybierzemy raport dotyczący czasownika, zobaczymy zestawienie występowania elementów ramowych wraz z ich realizacjami syntaktycznymi, a następnie – zestawienie występujących dla danego czasownika semantycznych struktur walencyjnych i syntaktycznych struktur predykatowo-argumentowych (wraz z liczbą wystąpień i przykładami anotacji):

Tabela 1. Elementy ramy EMPLOYING i ich realizacje syntaktyczne we FrameNecie

Frame Element	Number Annotated	Realization(s)
Compensation	(1)	PP[on].Dep (1)
Contract_basis	(7)	2nd.-- (1)NP.Dep (1)PP[on].Dep (4)Sub.Dep (1)
Employee	(72)	NP.Obj (64)NP.Ext (8)
Employer	(73)	NP.Ext (65)CNI.-- (2)PP[by].Dep (6)NP.Obj (1)
Manner	(2)	AVP.Dep (2)
Place	(10)	PP[for].Dep (1)PP[in].Dep (5)PP[at].Dep (3)PP[on].Dep (1)
Position	(26)	INI.-- (1)2nd.-- (18)Sub.Dep (1)PP[as]. Dep (6)
Purpose	(2)	VPto.Dep (1)PP[in].Dep (1)
Task	(54)	2nd.-- (6)VPto.Dep (16)DNI.-- (1)INI.-- (24)PP[on].Dep (3)PP[to].Dep (1)PP[for].Dep (3)
Time	(7)	PP[at].Dep (2)N.Dep (1)PP[in].Dep (3) PP[ago].Dep (1)PPing[before].Dep (1)

Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu.

Przykładowo, elementy obowiązkowe typu Pracodawca czy Pracownik występują najczęściej jako frazy nominalne w podmiocie lub dopełnieniu, a nieobowiązkowe określenia czasu – jako wyrażenia przyimkowe z przyimkami *at*, *in*, *ago* i *before*. W gramatyce HPSG (por. np. Przepiórkowski i in., 2002) są to elementy zależne w zdaniach od głów semantycznych (ang. *dependents*). W składnikowym ujęciu poszczególnych wzorów walencyjnych (semantycznych i syntaktycznych) wśród anotowanych przykładów zobaczyć można następujące konstrukcje:

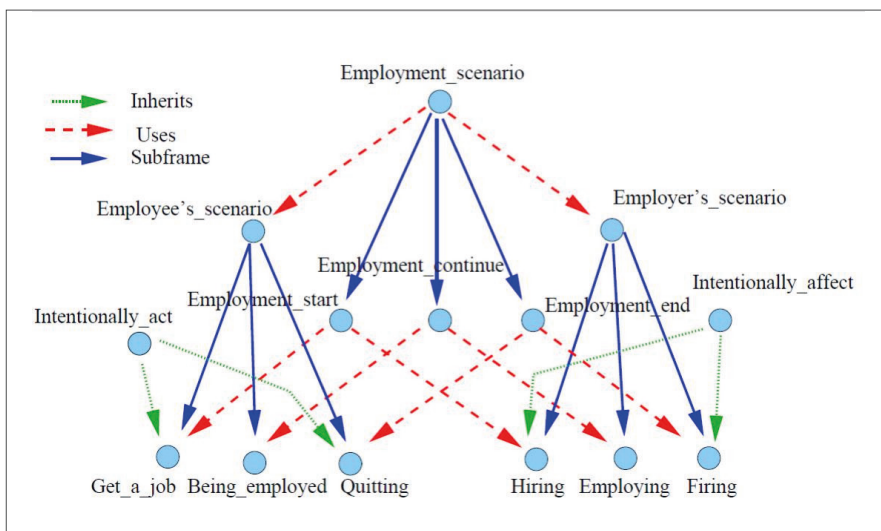
Tabela 2. Przykłady walencji semantycznej i syntaktycznej w ramie EMPLOYING

Compensation	Employee	Employer		Position
PP[on]Dep	NPObj	NPExt	NPExt	INI--
Contract_basis	Employee	Employer	Manner	
PP[on]Dep	NPObj	NPExt	AVPDep	VPtoDep
Contract_basis	Employee	Employer	Place	Position
PP[on]Dep	NPExt	CNI--	PP[for]Dep	2nd--
Contract_basis	Employee	Employer	Position	
2nd--	NPObj	NPExt	2nd--	2nd--
Contract_basis	Employee	Employer		
NPDep	NPObj	NPExt	VPtoDep	
PP[on]Dep	NPObj	NPExt	DNI--	
PP[on]Dep	NPObj	NPExt	INI--	
SubDep	NPObj	NPExt	VPtoDep	

Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu.

W charakterystyce ramy widoczne są również informacje na temat relacji międzyramowych i hierarchii ramowej. W trakcie analizy pokrewnych ram dotyczących pojęcia zatrudnienia (EMPLOYMENT) okazało się, że oddająca doświadczenie struktura pojęciowa zawierać może w sobie wiele różnych rodzajów ram i relacji pomiędzy nimi, co autorzy określają wielokrotnym dziedziczeniem (ang. *multiple inheritance*, Ruppenhofer i in., 2010, s. 4):

Rysunek 5. Relacje między ramami na przykładzie scenariusza EMPLOYMENT. Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu

W siatce konceptualnej wokół pojęcia zatrudnienie mamy ramę nadrzędną (schemat doświadczeniowy, zwany tutaj *ramą-tłem*, ang. *background frame*), który składa się z elementów PRACODAWCA, PRACOWNIK i ZADANIE, ale nie ma jednostek leksykalnych (protorama). Jest on tożsamy dla każdej z perspektyw sytuacyjnych, których mamy tu dwie: zatrudniającego PRACODAWCY i zatrudnianego PRACOWNIKA. Na ramę tę składają się opisane przez Narayanana (Feldman, 2006) etapy działań widzianych jako wydarzenia (START lub POCZĄTEK, PRZEBIEG oraz STOP/KONIEC), które tu odzwierciedlone są w początku, przebiegu i końcu zatrudnienia (Podtypy ram, czyli Subframes: POCZĄTEK ZATRUDNIENIA / EMPLOYMENT START, TRWANIE ZATRUDNIENIA / EMPLOYMENT CONTINUE, KONIEC ZATRUDNIENIA / EMPLOYMENT END, które opisują wyraźne fazy procesu). Obie perspektywy dziedziczą wszelkie elementy ZATRUDNIENIA do swoich podtypów ram. Zachodzi też częściowe dziedziczenie znaczenia z innych równie ogólnych ram typu DZIAŁANIE INTENCJONALNE (ACT INTENTIONALLY) i INTENCJONALNE WYWARCIE WPŁYWU (AFFECT INTENTIONALLY) za pomocą relacji *użycia* (Using). Są tu one potrzebne z tego względu, iż perspektywa PRACODAWCY związana jest z wywieraniem wpływu osoby na drugą osobę (np. poprzez zatrudnienie), natomiast PODJĘCIE PRACY nie zawiera w sobie tego elementu znaczeniowego.

Istnienie ram na poziomie abstrakcji odpowiadającym wiedzy encyklopedycznej, jak i opisującego ją słownictwa, pokazuje, iż możliwe jest wpisanie innych języków w te same (dosyć uniwersalne) ramy. Jednocześnie dzięki takiemu podejściu można też wykazać prawdopodobne różnice na niższych poziomach struktury, zwłaszcza w elementach bardziej szczegółowych ram lub warstwie powierzchniowej.

Powyższy przykład wraz z jego analizą od jednostki do relacji ramowych przytoczono z tego względu, iż analogicznej struktury schematycznej spodziewać można się również po analizowanym języku prawniczym w zakresie umów najmu, który będzie miał ramy wielopoziomowe, powiązane ze sobą wyżej wymienionymi relacjami. Przykładowo *najem* według Słownosieci 3.0 jest formą zmiany własności, czemu we FrameNecie odpowiada rama TRANSAKCJI HANDLOWEJ. Umowy najmu mają też dwie strony, a zatem dwie perspektywy: NAJEMCY i WYNAJMUJĄCEGO, a pisane (a w efekcie analizowane) są z punktu widzenia niezależnej od tych perspektyw osoby trzeciej (notariusza i analityka). Poszczególnym etapom procesu najmu, jak też poszczególnym etapom umowy (ZAWARCIE, TRWANIE, ZAKOŃCZENIE przez WYGAŚNIĘCIE lub ZERWANIE) odpowiadają różne jednostki leksykalne, które w językach polskim, niemieckim i angielskim mogą denotować różne znaczenia lub różnić się profilowanymi elementami ramy (por. Langacker, 1991; Tabakowska, 2004; Zawisławska i in., 2010). Wreszcie, co nie było dotychczas składnikiem analizy ramowej, elementy poszczególnych ram mogą być oddane na poziomie tekstu, a nie zdania. Dlatego analiza zaproponowana w niniejszej pracy i wychodząca poza poziom zdania ku poziomowi tekstu miałaby szansę wzbogacić metodologię semantyki ramowej, a w efekcie – pomóc w budowie dziedzinnego systemu wydobywania danych z umów najmu.

Wstępnie założyć można jeszcze jedną potencjalną różnicę pomiędzy analizą ramową FrameNet a niniejszą pracą i przypadkiem umów najmu. Słownictwo niezależne od perspektywy nie jest w powyższym przykładzie opisane ze względu na ogólny charakter protoramy (Fillmore & Baker, 2004; Fillmore, 1982/2006; Ruppenhofer i in., 2010). W języku prawniczym, gdzie istnieje perspektywa osoby trzeciej, niezależnej od sytuacji, która może opisać ją jako stosunek prawny (ROZPOCZĘCIE STOSUNKU PRACY poprzez ZAWARCIE UMOWY, jego TRWANIE i ZAKOŃCZENIE, jak też ROZPOCZĘCIE STOSUNKU NAJMU poprzez ZAWARCIE UMOWY, jego TRWANIE i ZAKOŃCZENIE), wydaje się zasadnym istnienie języka niezależnego od wyżej opisanych perspektyw uczestników sceny. Pojawia się zatem pytanie o to, czy w takim przypadku protoramy zyskają jednak swoje jednostki leksykalne, czy też pojawi się nowy poziom analizy ramowej – z perspektywą osoby trzeciej (więcej na ten temat w analizie).

2.6.2. FrameNet a inne semantyczne bazy leksykalne

W rozważaniach nad semantyką ramową w projekcie FrameNet nasuwa się dalej pytanie, czy istnieją inne, podobne bazy semantyczne, i jeśli tak, to czym się od siebie różnią. Ważnym zagadnieniem jest też ich metodologia, czyli system opisu relacji między warstwą semantyczną a składniową, gdyż potencjalnie mogłyby one stanowić alternatywę dla opisu ramowego w tworzeniu dziedzinowej reprezentacji wiedzy i leksyki dla tegoż projektu. Odpowiedzi na powyższe pytania znaleźć można np. u Marthy Palmer (Palmer i in., 2010), autorki VerbNetu i współautorki SEMLINK, jak też u Fillmore'a i Bakera (Fillmore & Baker, 2004).

Z lektury poprzednich rozdziałów oraz artykułu Fillmore'a i Bakera (Fillmore & Baker, 2004), możemy wywnioskować, że opis ram we FrameNecie odbywa się na bardziej szczegółowym poziomie semantycznym niż w teorii przypadków głębokich lub ról teta – czyli przyjętym w NLP zestawie ról semantycznych (Palmer i in., 2010). Także w porównaniu do innych dużych projektów leksykograficznych, takich jak VerbNet czy PropBank (Palmer i in., 2010), gdzie kategorie definiowane są na możliwie jak najbardziej ogólnym, czyli wyższym poziomie (ang. *top level categories*), ramy we FrameNecie faktycznie znajdują się na niższym poziomie kategoryzacji, przypisując wybranym częściom zdania role, jakie znamy ze scen życia codziennego, np. SĘDZIEGO i OSKARŻONEGO. Z drugiej strony ramy bardziej szczegółowe, co widać było w opisie relacji semantycznych w tym rozdziale, dziedziczą znaczenie ram bardziej ogólnych, czasem nieleksykalnych, czyli istnieje w projekcie również warstwa ram na bardziej ogólnym poziomie opisu, zbliżonym do poziomu teta.

W literaturze przedmiotu opisane zostały jeszcze minimum dwie analogiczne bazy leksykalne dla języka angielskiego z wykorzystaniem w funkcjach NLP, a mianowicie VerbNet oraz PropBank (Palmer i in., 2010). Pierwszy z nich jest kontynuacją czy cyfryzacją wyżej opisanych badań walencji syntaktycznej z podziałem na grupy znaczeniowe czasowników według Levin (oryginalnie Levin wyróżniła 240 klas czasowników, w VerbNecie dodano kolejne 200) z zestawem 24 ról semantycznych, będącym rozszerzeniem podstawowego zbioru ról teta (Palmer i in., 2010, ss. 21-22), a drugi to oryginalnie korpus do trenowania systemu uczenia maszynowego, anotowany znacznikami numerycznymi dla argumentów predykatowych (Arg 0, Arg 1 itd.; Palmer i in., 2010), odpowiadających definicyjnie argumentom teta (np. Arg 0 odpowiada Agentowi, Arg 1- Pacjentowi itd. a elementy nieobowiązkowe oznaczane są podobnie do polskich okoliczników, np. Arg TEMP – odpowiada okolicznikowi czasu itd.).

Aby unaocznić powyższe porównanie, można sprawdzić wyniki wyszukiwania np. dla czasownika *jeść / to eat* (uwzględnia się tylko pierwsze, podstawowe znaczenie *jeść*, pomijając warianty typu *eat up / wyjść*, *eat at / nadgryźć* itd.) kolejno w VerbNecie, Propbanku i FrameNecie:

eat: Frames file for 'eat' based on sentences in financial subcorpus. Verbnet entry 39.1, no other framed members. No comparison.

Roleset id: **eat.01**, **consume**, **Source**; , vncls: **39.1**, framenet: **Ingestion**

eat.01: Member of V ncls eat-39.1-1.

Roles:

ArgO-PAG: *consumer, eater* (vnrole: 39.1-1-agent)

ArgI-PPT: *meal* (vnrole: 39.1-1-patient)

Example: intransitive

TW's pitch was that sales and earnings at its restaurants have risen steadily and that people-1 won't stop "trace"-1 eating during a downturn.

ArgO: "trace"

Rel: eating

Example: transitive

Euro Disneyland shares made a debut like Snow White yesterday while most of the London stock market looked like it had eaten the Evil Queen's poisoned apple.

ArgO: it

Rel: eaten

ArgI: the Evil Queen 's poisoned apple

Rysunek 6. Wyniki wyszukiwania dla hasła to eat w bazie Verbnetu. Źródło: <http://verbs.colorado.edu/verb-index/index.php>

EAT (FN 1; WN 1, 2, 3; G 1)

ROLES

- PATIENT [+COMESTIBLE & +SOLID]

FRAMES

NP V NP

EXAMPLE "Cynthia ate the peach."

SYNTAX AGENT V PATIENT

SEMANTICS TAKE_IN(DURING(E), AGENT, PATIENT)

NP V

EXAMPLE "Cynthia ate."

SYNTAX AGENT V

SEMANTICS TAKE_IN(DURING(E), AGENT, ?PATIENT)

NP V PP-CONATIVE

EXAMPLE "Cynthia ate at the peach."

SYNTAX AGENT V {AT} PATIENT

SEMANTICS TAKE_IN(DURING(E), AGENT, PATIENT)

NP V PP.SOURCE

EXAMPLE "He ate off of the table."

SYNTAX AGENT V {{+SRC}} SOURCE

SEMANTICS TAKE_IN(DURING(E), AGENT, ?PATIENT) PREP(DURING(E), ?PATIENT, SOURCE)

Rysunek 7. Wyniki wyszukiwania dla hasła to eat w bazie PropBank. Źródło: <http://verbs.colorado.edu/~mpalmer/projects/ace.html>

Ingestion

[Lexical Unit Index](#)

Definition:

An **ingestor** consumes food or drink (**ingestible**), which entails putting the **ingestible** in the mouth for delivery to the digestive system. This may include the use of an **instrument**. Sentences that describe the provision of food to others are NOT included in this frame.

The wolves **DEVoured** the carcass **completely**.

FEs:

Core:

ingestible [Ingb]le	The ingestible are the entities that are being consumed by the ingestor .
ingestor [Ing]	The ingestor is the person eating or drinking.

Semantic Type: Sentient

Non-Core:

Degree [Deg]	The extent to which the ingestible are consumed by the ingestor .
Semantic Type: Degree	The wolves DEVoured the carcass completely .

Duration [Dur]

The length of time spent on the ingestion activity.

They've been **EATING** for hours !

Rysunek 8. Wyniki wyszukiwania dla hasła to eat w bazie FrameNet. Źródło: www.framenet.icsi.berkeley.edu

Już na pierwszy rzut oka widoczne jest wyjście od alterancji syntaktycznych w VerbNecie, jak też analogia pomiędzy argumentami VerbNetu a rolami teta (Agent, Patient). Z drugiej strony zauważa się analizę od semantyki (definicja, elementy ramy) na poziomie POŁYKAJĄCEGO (ang. INGESTOR), czy POŁYKANEGO (ang. INGESTIBLE) we FrameNecie. ProbBank, charakteryzujący się najmniejszą liczbą oznaczeń, opisuje argumenty na dwóch poziomach: argumentów odpowiadających mniej więcej rolom teta i oznaczonych symbolami liczbowymi oraz specyficznych dla każdego czasownika ról sytuacyjnych. Co ciekawe, ponieważ w obrębie projektu SEMLINK projekty te zostały już połączone (zakres u wspólniono również z amerykańską Słownością), w powyższych przykładach przytoczone zostały odpowiedniki hasłowe innych projektów (np. w Verbnetcie przy czasowniku *to eat* wyświetla się informacja, iż jego odpowiednikiem we FrameNecie będzie pierwsze analizowane znaczenie hasła).

Obserwując powyższe charakterystyki, można dojść do wniosku, że sposoby opisu semantycznego zaproponowane w tych trzech projektach wcale nie będą rozbieżne, że są jakby różnymi podejściami do tego samego problemu, stanowiącego podstawowe zagadnienie badawcze *linking theory*, czyli relacji między semantyką a składnią, prowadzonego na różnych poziomach opisu. Faktycznie to zazębianie się wyników umożliwiło ich połączenie w bazie SEMLINK. W analogiczny sposób na polskim gruncie planuje się połączenie zasobów słownika Walenty (Hajnicz, 2009),

w którym opis odbywa się w sposób podobny do ram syntaktycznych Levin z kategoriami polskiej Słownosieci, dysponującymi grupami semantycznymi czasowników (por. rozdział 3 oraz Kotsyba, 2014; Przepiórkowski i in., 2014).

Charakterystyka ram syntaktycznych Levin (jak nazywa je Palmer i in., 2010) wymaga doszczegółowienia kategorii semantycznych dla ogólnych argumentów, podobnego do zbioru cech semantycznych, które w swoim słowniku zastosował Polański (por. rozdział 6) lub którymi posługuje się Słownosiec (np. rzeczownik osobowy HUM, ożywiony ANIM, organizacja ORG itd.). Ich zestaw wynosi w VerbNecie trzydzieści sześć cech (Palmer i in., 2010, s. 23). Poza tym opis ten wymaga dodatkowych parametrów, takich jak np. przechodniość czasownika. Z drugiej strony, innymi dodatkowymi parametrami są też symbole określające działanie predykatu (początek, trwanie, koniec – na powyższym przykładzie oznaczenie Duration). Zasoby projektu są połączone z ontologią, a więc pokazuje on zbliżony do ontologicznego charakter baz leksykalnych (Palmer i in., 2010, s. 23).

PropBank jest projektem ciekawym ze względu na kilka specyficznych cech. Po pierwsze, w swoich założeniach PropBank nie miał być bazą leksykalną tylko korpusem, o dość ograniczonym do tekstów *Wall Street Journal* zakresie. Po drugie, jego autorzy nie chcąc brać udziału w polemice dotyczącej właściwego zestawu ról semantycznych, przyjęli następujące rozwiązanie metodologiczne: zestawy argumentów opisywane są dla każdego czasownika osobno, a argumenty oznaczane cyframi. Z drugiej strony, w założeniu tym ma być pewna analogia do ról teta. W efekcie, założenie o oznaczeniu korpusu z minimalnymi różnicami w kategoryzacji pomiędzy anotatorami zostało spełnione, ale materiał ten nie umożliwia ani wyciągnięcia wniosków o relacjach semantycznych, zachodzących między czasownikami czy też grupami czasowników, ani o polisemii danego czasownika, ani o ograniczeniach w jego doborze argumentów na różnych płaszczyznach (Palmer i in., 2010, s. 26). Materiał ten nie umożliwia też wnioskowania na temat stałych elementów ramy (Palmer i in., 2010, s. 26). Oczywiście struktura powyższych baz leksykalnych ma wpływ na jej zastosowania w przetwarzaniu języka naturalnego. Po pierwsze, motywacją do zdefiniowania we FrameNecie ról na poziomie sytuacyjnym była nadzieja na stworzenie systemu inferencyjnego na zasadzie wnioskowania z elementów ramowych, zarówno tematycznych, jak i ekstratematycznych, co znacznie zwiększa możliwości wyszukiwania danych w porównaniu z wydobywaniem opartym jedynie na kategoriach i danych syntaktycznych (Fillmore & Baker, 2004). Na przykład w przypadku opisywanej tu reprezentacji wiedzy zdefiniowanie jednostek leksykalnych na poziomie szczegółowym – ról w scenie – umożliwi docelowo ekstrakcję danych w kategorii NAJEMCA bądź WYNAJMUJĄCY, podczas gdy na poziomie Agenta (których mamy tu w scenie przynajmniej dwóch) nie byłoby tej możliwości. Bez definicji ram nie byłoby możliwe także zbudowanie hierarchii relacji semantycznych pomiędzy ramami, na

których częściowo opierać się ma niniejsza reprezentacja wiedzy. Również zdaniem Palmer zarówno poziom szczegółowości opisu metodologicznego, jak i poziom opisu argumentów semantycznych, przekłada się na zastosowanie dziedzinowe lub ogólne projektu. Zbyt duża liczba danych przekłada się też na trudność w trenowaniu systemów uczenia maszynowego na bazie PropBanku ze względu na problem ze zdefiniowaniem powtarzających się struktur. Z tego względu ogranicza się zasób danych do argumentów numerycznych (Palmer i in., 2010, s. 26). Inną wadą systemów NLP jest też dziedziny charakter korpusu, który sprawia, że na tekstach o innej tematyce wydajność pracy wytrenowanego na PropBanku (*Wall Street Journal*) systemu SRL (ang. *semantic role labeling*, por. rozdział 2) znacznie zmaleje. Dla zilustrowania problemu można podać liczbę ról w PropBanku, która wynosi około 6000 w porównaniu do FrameNetu, który liczy około 2500 ról. Liczba ról we FramNecie również nie jest najmniejsza, co sprawia, że należy brać też pod uwagę rozwiązania regułowe. Mimo to z powodzeniem prowadzone są badania nad automatyzacją procesu parsingu semantycznego w oparciu o maszynowe uczenie elementów ramowych wraz z argumentami ram celem rozpoznawania ram w nowych korpusach (Das i in., 2014).

Podstawową różnicą między opisem ramowym we FramNecie a innymi projektami semantyki leksykograficznej jest też opis semantyczny uwzględniający różne kategorie syntaktyczne. To znaczy, że w jednej ramie znaleźć się mogą nie tylko czasowniki, ale i rzeczowniki, np. w ramie KATEGORYZACJI/CATEGORIZATION znajdują się zarówno *klasyfikować / to classify*, jak i *klasyfikacja/classification*. I tak przykładowo dla poszczególnych części mowy przywołać można następujące przykłady ram (Fillmore & Baker, 2004; Ruppenhofer i in., 2010, s. 5):

Rama wokół czasownika

[COOK Matilde] fried [FOOD the catfish] [HEATING INSTRUMENT in a heavy iron skillet]. / [KUCHARKA Matylda] usmażyła [JEDZENIE suma] [NARZĘDZIE DO PODGRZEWANIA na ciężkiej żeliwnej patelni].

Rama wokół rzeczownika

...the reduction [ITEM of debt levels] [VALUE 2 to \$665 million] [VALUE 1 from \$2.6 billion]. / ...obniżenie [POZYCJA poziomu długu] [WARTOŚĆ 1 z 2,6 miliarda USD] [WARTOŚĆ 2 do 665 milionów USD].

Rama wokół przymiotnika

[SLEEPER They] [Copula were] asleep [DURATION for hours]. / [by/li ŚPIĄCY Oni] czasownik posiłkowy] pogrążeni we śnie¹³ [CZAS TRWANIA godzinami].

Aspekt ten wydaje się również bardzo istotny dla niniejszej pracy, chociażby ze względu na substantywizację lub inne rzeczowniki występujące w tekstach umów

¹³ W języku polskim nie jest to przymiotnik, ale tłumaczenie z imiesłowem wydaje się najbliższe oryginałowi.

najmu, często bez towarzyszącego im czasownika, np. *umowa pomiędzy...* Są to przypadki mogące zostać rozwiązane w dwojaki sposób: po pierwsze za pomocą włączenia rzeczowników jako jednostek leksykalnych do danej ramy albo po drugie zdefiniowania oznaczeń dla elementów domniemyanych zgodnie z zasadami semantyki ramowej FrameNet, jak np. dla imiesłowa *zawarta* w częstej formule rozpoczynającej treść umowy *umowa pomiędzy*.

Poza opisanymi wyżej projektami dla języka angielskiego istnieją też semantyczne bazy leksykalne opisujące relacje predykatowo-argumentowe dla innych języków, np. czeskiego. Więcej na ten temat można dowiedzieć się w Palmer i in. (2010), jednak z racji tego, że opis metodologiczny odbywa się w nich także na poziomie ról teta, nie będą one tutaj szerzej opisywane.

2.7. Podsumowanie i wnioski

Powyższy rozdział pozwala prześledzić rozwój badań nad semantyką ramową Fillmore'a od zastosowania transformacji w dystrybucjonizmie, przez semantykę generatywną Chomsky'ego, aż po rozważania nad charakterem leksykonu mentalnego w duchu kognitywnym i budowę bazy leksykalnej z zastosowaniami informatycznymi. Również Linde-Usiekiewicz (Linde-Usiekiewicz, 2010, s. 18) dostrzega w badaniach Fillmore'a ciągłość zamiast całkowitego odcięcia się od poprzedzających semantykę kognitywną badań. Śledząc kolejne kroki badawcze autora, zauważamy, że:

- wyszedł od badań dystrybucjonistycznych, w których rama była ogólnie pojętym otoczeniem obserwowanej części mowy;
- analizując czasowniki w duchu gramatyki generatywno-transformacyjnej, zauważył, iż syntaktyczny opis walencji czasownika nie jest tożsamy z semantycznym i wymaga dokładniejszych badań;
- postulując semantykę generatywną na poziomie opisu walencji czasownika z pomocą przypadków głębokich (*Agens, Obiekt, Instrument* itd.) odkrył, iż można opisywać znaczenia wielopoziomowo, nadając im bardziej ogólne role przypadków głębokich (dziś bardziej znane jako role teta) lub bardziej szczegółowe role sytuacyjne, czyli ramy (np. OCENA, OCENIAJĄCY, OCENIANY);
- semantyka ramowa w projekcie FrameNet jest próbą usystematyzowania tychże schematów czy też scen oraz relacji między nimi; do tego celu wykorzystuje ona przede wszystkim role sytuacyjne (np. NAJEMCA, WYNAJMUJĄCY itd.) oraz kategorie ogólne w definicjach elementów ramowych (TIME/CZAS, PLACE/MIEJSCE, DURATION/TRWANIE, AGENT/AGENT, OBJECT/OBIEKT), to znaczy takie, które ewoluowały z przypadków głębokich, ale mają bardziej ogólny charakter (ogólnych kategorii doświadczenia podstawowego), zastępując szczegółowe gramatyczne przypadki typu celownik.

Zauważalne staje się więc wyjście od uogólnień znaczeniowych (przypadków głębokich) ku bardziej szczegółowemu opisowi znaczenia (ramy), a następnie powrót ku jego uogólnieniu, mającym na celu opisywanie całych grup, a nie tylko pojedynczych czasowników. Stało się tak również ze względu na informatyczne wykorzystanie projektu, który zbliżył się w ten sposób do ontologii informatycznych.

Fakt ten ilustruje pewien kompromis i rozbieżne często drogi badań językoznawczych, zmierzających do maksymalnie szczegółowego opisu znaczeń, w stosunku do badań informatycznych, w których dąży się do ich uogólniania. Z punktu widzenia kognitywistyki wiemy dziś, że są to opisy na bazie bardziej i mniej ogólnych schematów doświadczenia, gdzie drugie są nam znane z doświadczenia codziennego, a pierwsze są schematami wyabstrahowanymi z drugich do bardziej ogólnych wzorców (por. Lakoff, 1987). Jednocześnie porównanie z innymi systemami kategorialnymi – również w ramach różnych semantyk – daje nam możliwość obserwacji, iż hierarchia semantyczna jest analogiczna do systemu ontologii informatycznych jako opisów reprezentacji wiedzy (por. rozdział 3). W kolejnych rozdziałach pracy zostanie omówiona metodologia opisu ramowego w obecnym kształcie projektu FrameNet oraz jego miejsce w hierarchii ontologii informatycznych i zastosowanie w funkcjach NLP.

3. FrameNet a przetwarzanie języka naturalnego

3.1. Wprowadzenie

Jednym z najciekawszych aspektów współczesnych projektów leksykograficznych typu FrameNet jest fakt, iż mają one zastosowanie w informatyce – dokładniej w funkcjach *przetwarzania języka naturalnego* (PJN, ang. NLP – *natural language processing*), takich jak np. *wydobycie danych z tekstu* (ang. *data mining*, por. Cialdini, 2001), *zadawanie pytań do treści* (ang. *question answering*) oraz *sumaryzacja*, czyli streszczanie tekstu (por. Dolbey, 2009; Palmer i in., 2010; Das i in., 2014; Narayanan, 2014). Możliwość tę zawdzięczają one podobieństwu budowy ich baz leksykalnych do struktury ontologii informatycznych. Podobieństwo to polega na próbie odzwierciedlenia ważnych aspektów wiedzy encyklopedycznej, zwanych też czasem *reprezentacją konceptualną* (kategorie ontologiczne, synsety; inaczej *reprezentacja wiedzy*, por. Sowa, 2000; Cialdini, 2001) z perspektywy opisującej je leksyki, z uwzględnieniem pojęć i łączących je relacji (np. hiponimia i meronimia) oraz realizujących ją jednostek leksykalnych (Cialdini, 2001; Masolo i in., 2003, s. 94; Palmer i in., 2010). Z racji podobieństwa strukturalnego niektórzy badacze zwą je również „lekkimi ontologiami” lub „semantycznymi ontologiami”, podkreślając ich koncentrację na opisie leksyki związanej z doświadczeniem (Venturi i in., 2009, s. 1). Tym samym zauważalna jest kompatybilność wyżej wymienionych źródeł, które w architekturach systemów informatycznych zaczęły się wzajemnie uzupełniać na przełomie poprzedniego i obecnego wieku (Sowa, 2000; Cialdini, 2001; Masolo i in., 2003).

Wynika to m.in. z faktu, iż wiedza zdobyta poprzez doświadczenie i zawarta w pamięci może być opisana z perspektywy języka jako jej nośnika (leksykografia) lub z perspektywy ontologii pojęciowych, opisujących doświadczenie (ontologie w sztucznej inteligencji, Pluwak, 2009). W latach 70. poprzedniego wieku naukowcy z dziedziny językoznawstwa, np. Charles Fillmore (Fillmore, 1982) oraz sztucznej inteligencji, np. Manfred Minsky (Minsky, 1975) równolegle wprowadzili pojęcie kategorii (pamięci) do swoich badań naukowych oraz zapożyczali wzajemnie wyniki badań (np. nazwa, Fillmore, 1968, 1977; struktura ramy semantycznej, Minsky, 1975). Według Lakoffa (Lakoff, 2009), podeszli oni do tego samego problemu badawczego od innej strony. W sztucznej inteligencji opisywano jednostki wiedzy encyklopedycznej (por. ontologie typu CYC lub SUMO), a w badaniach semantycznych i pragmatycznych językoznawstwa odniesiono leksemy do denotowanych kategorii

i schematów doświadczenia. Jak widać w strukturze np. WordNetu i CYCa¹⁴, na poziomie struktury pojęciowej łatwo jest uwspólnić wiedzę z obu źródeł, natomiast opis leksykalny WordNetu jest bardziej usystematyzowany i wzbogaca ontologię CYC o nowe jednostki znaczeniowe (również polska SłowoSieć, w ślad za Princeton WordNet, dąży do integracji zasobów z ontologią SUMO, por. Maziarz i in., 2014). Dlatego np. trudno nie zgodzić się z Vetulanim (Vetulani, 2003, 2004), iż istnieje konieczność lingwistycznej motywacji do budowy ontologii ogólnej. Innymi słowy, w budowie ontologii uwzględnić należy jednostki leksykalne, reprezentujące opisywane pojęcia. Z drugiej strony niezależnie od kulturowego aspektu języka na pewnym poziomie opisu, dotyczącym uniwersalnych problemów ludzkiego doświadczenia, istnieje możliwość ujęcia go we wspólnym dla wielu języków systemie ontologicznym (Szymczak, 2006, s. 24).

Również FrameNet jako baza leksykalna o budowie taksonomicznej, opisująca schematy i relacje międzyschematyczne (np. dziedziczenie, część-całości itd.) – ma zbliżoną strukturę do informatycznych systemów ontologii ogólnych (inaczej najwyższego stopnia, por. Szymczak, 2006), ze wskazaniem na typ ramowy. Nie można jej jeszcze określić jako ontologię sensu stricto nie tylko dlatego, że pierwotnym celem projektu była dokumentacja leksyki, a nie pojęć, ale dlatego, że nie byłaby to pełna ontologia, co wynika z faktu wybiórczego podejścia do analizowanych leksemów (por. Baker, 2014; por. też podejście leksykograficzne w rozdziale 4 pracy oraz podręcznik metodologiczny Ruppenhofer i in., 2010). I choć z tego względu implementacja FrameNetu jako bazy wiedzy dla systemów przetwarzania języka naturalnego nie jest tak zasobna jak w przypadku SłowoSieci (WordNet i jego liczne odmiany językowe; por. Cialdini 2001; Masolo i in., 2003; Palmer i in., 2010), przynajmniej do czasu uzyskania jego pełniejszego zakresu, zastosowanie nawet wybranych ram w architekturach systemowych przynosi obiecujące efekty (por. Narayanan, 2014). Czynniki ten przyczynia się też do dalszej rozbudowy FrameNetu. Pod tym kątem szczególnie atrakcyjne wydają się takie jego cechy jak unikalna na tle innych projektów możliwość jego użycia w automatycznym wnioskowaniu, a także propozycja rozwiązania problemów synonimii, polisemii, homonimii itd., szczególnie w systemach dialogowych związanych z automatycznym wyszukiwaniem odpowiedzi na zadane pytania (ang. *question answering*) i wydobywaniu danych (*ontologie dziedziczne*).

Jako baza wiedzy FrameNet zapewnia systemowi informatycznemu reprezentację wiedzy z podziałem na różne konteksty sytuacyjne, czyli nieopisaną na podobną skalę na użytek NLP wiedzę kontekstową dla automatów (por. Boas, 2009, s. 61). Wreszcie, FrameNet (podobnie jak PropBank czy VerbNet, choć na innym poziomie, por.

---

¹⁴ Dla FrameNetu prawdopodobnie nie ma jeszcze ontologii o analogicznej budowie, gdyż nie widać w bazie linków do innych źródeł.

poprzedni rozdział) przenosi zadanie wydobycia wydarzeń z treści tekstu, jakim jest oznaczanie ról semantycznych (ang. SRL – *semantic role labeling*), z poziomu składni (ramy czasownikowe, por. Cialdini, 2001, s. 200) na poziom semantyczny.

Podsumowując, można powiedzieć, że bazy typu WordNet czy FrameNet – oprócz cyfryzacji zasobów leksykalnych – współcześnie zaczynają odgrywać ważne role w architekturach systemów przetwarzania języka naturalnego (por. Boas, 2009) po pierwsze jako **nowoczesne projekty leksykograficzne, dopasowane do potrzeb NLP (w przeciwieństwie do tradycyjnych słowników)**:

- monolingwalne – uzupełniają ontologie informatyczne o systematyczny opis jednostek leksykalnych (Cialdini, 2001);
- wielojęzyczne – zrzeszają zasoby kilkudziesięciu języków, opisane przy pomocy wspólnej metodologii wychodzącej od semantyki ku składni, stwarzając potencjał do udoskonalenia lub zastąpienia modułów mało dokładnych, automatycznych systemów translatorycznych, typu Google Translator, powstałych jedynie w oparciu o składnię (*parsing syntaktyczny*, por. Das i in., 2014);
- dziedziczne – stanowią zbiory leksyki dziedzicznej (np. na temat piłki nożnej), przydatne przy modelowaniu systemów dziedzicznych (por. Boas, 2009);
po drugie jako **bazy wiedzy**:
- całościowe lub ogólne – ich zasoby stanowią reprezentacje wiedzy dla systemów NLP (rozwiązują dylematy wieloznaczności w parserach zapewniając konteksty; wybrane ramy stosuje się w wydobyciu treści dotyczących wydarzeń, czyli ang. SRL) lub służą jako korpusy do automatycznej budowy ontologii (Cialdini, 2001; Masolo i in., 2003);
- dziedziczne – ich wybrane obszary systematyzują relacje międzykategorialne, stosowane jako szkielet architektury systemów do wydobywania danych w ontologiach dziedzicznych (np. teksty biologiczne, finansowe, antyterrorystyczne), umożliwiając tym samym modelowanie procesów wraz z wzajemnymi zależnościami, a nie tylko pojedynczych kategorii (por. Baker, 2014).

W poniższym podrozdziale przedstawione zostaną argumenty na poparcie tej hipotezy. FrameNet zostanie tu umiejscowiony i zaklasyfikowany na tle innych ontologii i baz leksykalnych z zastosowaniem informatycznym, natomiast w rozdziale kolejnym zaprezentowany zostanie jako rozwijająca się wielojęzyczna baza leksykalna.

Drugim celem tego rozdziału jest zdefiniowanie możliwości wykorzystania wyników niniejszej pracy w budowie dziedzicznego systemu do wydobywania danych oraz określenie potencjalnego kształtu jego architektury, na zasadzie analogii do podobnych, istniejących już systemów dziedzicznych oraz poprzez uwzględnianie status quo budowy narzędzi do przetwarzania języka polskiego.

3.2. Pojęcie ontologii – ontologie filozoficzne i informatyczne

Termin *ontologia*, pochodzący ze starożytnej greki (*logia* – mówienie; *onto* – byt; Cimiano, 2006, s. 9), oznacza naukę o bytach lub istnieniu, „[...] gałąź filozofii, traktującą o tym, co jest, o rodzajach i strukturze obiektów, własności, zdarzeń, oraz relacji w każdym aspekcie rzeczywistości” (Ingarden, 1973; cyt. za Szymczak, 2006, s. 10). W literaturze przedmiotu uznaje się, że podwaliny pod teorię ontologii położył Platon wraz z koncepcją świata idei (Cimiano, 2006, s. 9), a za autora pierwszej ontologii i ojca taksonomii, czyli nauki o klasyfikacji bytów uważa się jego ucznia – Arystotelesa (Szymczak, 2006, ss. 8-9)¹⁵.

W XX wieku Wittgenstein i Quine doszli do wniosku, iż „każda dziedzina naukowa niesie za sobą jakąś część ontologii, która jest tak naprawdę siecią teorii lokalnych (dostarczonych przez konkretne dziedziny)” (Szymczak, 2006, s. 8). Ma to odzwierciedlenie we współczesnym pojmowaniu ontologii nie tyle w sensie filozoficznym, co informatycznym, jako *formalnych specyfikacji konceptualizacji* (Cimiano, 2006, s. 9). Szymczak (Vetulanin 2004; cyt. za Szymczak 2006, s. 5) natomiast charakteryzuje je jako „[...] inteligentne reprezentacje informacji za pomocą meta-modeli danych”.

Budowa ontologii jest pierwszym etapem działania informatycznego na drodze do zaprojektowania bazy danych. Stąd jest ona w informatyce definiowana jako „formalna, jednoznaczna specyfikacja dzielonej (wspólnej) konceptualizacji” (Gruber, 1993; cyt. za Szymczak, 2006, s. 12; Cimiano, 2006, s. 9), gdzie *jednoznaczność* rozumie się jako klarowną definicję pojęć, natomiast *formalność* jako możliwość bycia odczytaną przez system informatyczny (Szymczak, 2006, s. 12). Fensel (2004) jest zdania, że „podstawowym zadaniem ontologii w procesach inżynierii wiedzy jest zapewnienie możliwości konstrukcji modelu [pojęciowego – przypis AP] pewnej dziedziny”, gdyż dostarcza ona zbioru terminów i łączących je relacji (Szymczak, 2006, s. 12).

Według Johna Sowy (Sowa, 2000, s. 52), jedną z różnic między ontologiami filozoficznymi a informatycznymi jest to, że pierwsze z nich buduje się od ogółu do szczegółu (ang. *top-down*), a drugie – najczęściej – od szczegółu do ogółu (ang. *bottom-up*). Wynika to głównie z faktu, iż ontologie informatyczne tworzone są do konkretnych celów takich jak np. systematyzacja danych w turystycznej przeglądarce internetowej (np. Yelp), a ontologie filozoficzne (np. Arystotelesa, Kanta, Hegla itd.) były próbami wyjaśnienia relacji między wszelkimi istniejącymi rodzajami bytów. Należy również zauważyć, że stworzenie ontologii całościowej jest zadaniem o wiele trudniejszym niż budowa ontologii dziedzinowej, gdyż trudno jest jednoznacznie scharakteryzować

¹⁵ Inne znane w filozofii ontologie to przykładowo systemy Wolffa i Leibniza, które stworzyły fundament logiki, jako „warsztatu terminologicznego dla wszystkich nauk”. Ontologia, będąc „nauką o istnieniu wszelkich rodzajów jednostek – abstrakcyjnych i konkretnych – z których składa się świat” (Sowa, 2000, s. 51), i logika wzajemnie się uzupełniają jako opis taksonomii bytów i opis ich relacji.

wszelkie byty. Według podejścia kognitywnego do teorii kategorii (np. Lakoff, 1987), co poparte jest współcześnie badaniami klinicznymi (por. Kiefer, 1999 lub Poesio, 2013), kategoryzacja bytów konkretnych (czyli postrzegalnych zmysłowo) jest wśród ludzi wielce podobna (np. w grupie 30 badanych pod kątem nazywania obrazów *narzędzi domowych* prawie 100% z nich odpowiedziało tak samo), jednak w przypadku pojęć bardziej abstrakcyjnych typu np. *lumbago* pojawiają się rozbieżności na poziomie percepcyjnym, a zatem i konceptualnym (w projekcie WordNet należy do kategorii *bólu* lub *choroby*, por. Poesio, 2013). Nie oznacza to jednak, że w świecie informatycznym nie tworzy się ontologii ogólnych – wręcz przeciwnie – istnieje duże zapotrzebowanie na ontologie całościowe jako spoiwo ontologii dziedzinowych (Szymczak, 2006, s. 22). Kompletne i rozwinięte ontologie ogólne mają za zadanie ułatwienie procesu tłumaczenia maszynowego czy też wydobywania danych z tekstu należącego do dowolnej domeny. Próby tego rodzaju podjęte zostały w kilku projektach ontologicznych typu CYC oraz bazach leksykalnych typu WordNet, nie jest to jednak zadanie łatwe ani – jak dotychczas – kompletne.

Szymczak (Niles & Pease, 2001; cyt. za Szymczak, 2006, s. 23) wspomina też o problemie stworzenia jednej, powszechnie uznanej za zadowalającą, ontologii ogólnej. Argument, jaki przytacza, to historia tej dziedziny naukowej, licząca już około 2500 lat, podczas której filozofowie nie zgodzili się jeszcze na jedną z wersji. Kolejnym argumentem przeciwko możliwości budowy kompletnej ontologii jest trudność spełnienia wymagań wszelkich aplikacji i dziedzin (Fensel, 2004; cyt. za Szymczak, 2006, s. 23). Z drugiej strony, ontologie dziedzinowe (lub różne ontologie ogólne, por. Masolo i in., 2003) nie mają ujednoliconej metody tworzenia systemów ontologicznych, czego wynikiem jest brak ich spójności i trudność w łączeniu w ontologię ogólną (por. Masolo i in., 2003)¹⁶.

W tej sytuacji, powstają próby stworzenia ontologii mieszanych, starających się wykorzystać zalety obu podejść i składających się z określenia ontologii ogólnej oraz dokładnych ontologii szczegółowych (Szymczak, 2006, s. 23). Przykładem tego rodzaju podejścia mieszanego jest ontologia SUMO (Pease i in., 2002), w której najpierw określono kategorie ogólne, a następnie coraz bardziej szczegółowe, przy jednoczesnej redukcji niepotrzebnych lub dodaniu nowych kategorii ogólnych. W przypadku bazy FrameNetu projekty o charakterze ontologii dziedzinowych również stają się gałęziami bazy ogólnej, tym samym wzbogacając jej zasoby (por. rozdział 3.3)

Obserwując współczesne prace w tym zakresie, można za Szymczakiem (Szymczak, 2006, ss. 16-21) wyróżnić następujące ontologie informatyczne:

---

¹⁶ Tokarski (2014) wspomina tu jeszcze o problemie zależności wiedzy od jej posiadacza: inna jest wiedza eksperta, specjalisty, a inna – laika na ten sam temat. Granica między nimi nie zawsze jest łatwo uchwytna.

- **ontologie ogólne** (ang. *top-level / najwyższego poziomu, generic/generyczne lub common-sense ontologies / ontologie zdroworozsądkowe*) – ujmują ogólną wiedzę o świecie, podstawowe koncepty takie jak czas, przestrzeń, stan, zdarzenie itd.; do największych i najbardziej znanych należą np. CYC;
- **ontologie reprezentacyjne** (ang. *representational ontologies*) – nie dotyczą żadnej konkretnej dziedziny, a raczej definiują jednostki reprezentacyjne bez określania obiektów, które mają być nimi reprezentowane, są to wszelkie ontologie powstałe w oparciu o system *ramowy*, składający się ze schematów z miejscami (*slots*) i wypełniającymi je informacjami (*fillers*); choć autor nie podaje tu żadnego przykładu, jednym z nielicznych projektów, mających szansę stać się ontologią ramową, jest projekt FrameNet;
- **ontologie dziedzinowe** (ang. *domain ontologies*) – opisują wiedzę istotną dla danej dziedziny, np. turystyki, muzyki, kina, gastronomii itd. i najczęściej tworzą zaplecze popularnych portali internetowych; ten typ ontologii wybrany został do celów opisu reprezentacji wiedzy dla niniejszej pracy, czyli dziedziny umów najmu;
- **ontologie metadanych** (ang. *metadata ontologies*) – mają za zadanie zapewnienie terminologii do opisu informacji zawartych w Internecie, jednym z przykładów jest *Dublin Core Metadata Initiative*¹⁷, stanowiące „otwarte forum rozwoju standardu metadanych informacji przechowywanej w sieci Internet, mające na celu zwiększenie możliwości operowania informacjami i zaspokojenie szerokiej gamy modeli biznesowych” (Szymczak, 2006, ss. 16-21);
- **ontologie metod i zadań** (ang. *method and task ontologies*) – zadaniowe – dostarczają konceptualizacji do opisu konkretnych zadań, natomiast metod – zawierają terminy do opisu danej metody rozwiązywania problemów.

W przedstawionej powyżej klasyfikacji jedynie pierwsze trzy kategorie (ontologie ogólne, ramowe i dziedzinowe) są powiązane z przetwarzaniem języka naturalnego, stąd wpisują się w nie projekty typu Wordnet czy FrameNet. Gdyby spojrzeć na budowę taksonomii ontologicznych w relacjach przestrzennych, to można powiedzieć, że WordNet – z racji hipo- i hiperonimi oraz meronimi łączących pojedyncze kategorie – buduje taksonomie bardziej pionowe, a FrameNet – jako opis schematów i relacji między nimi – zarówno poziome (schematy wielu kategorii, relacje na poziomie wspólnej sceny), jak i pionowe, określające relacje dziedziczenia znaczenia między ramami, w dużej mierze analogiczne do WordNetu, co widać będzie na poniższych przykładach. W celu pokazania relacji semantycznych między projektami, możliwości ich łączenia, rzutowania na ontologie informatyczne oraz zastosowań w projektach NLP, poniżej przedstawiono krótką charakterystykę CYC i WordNetu

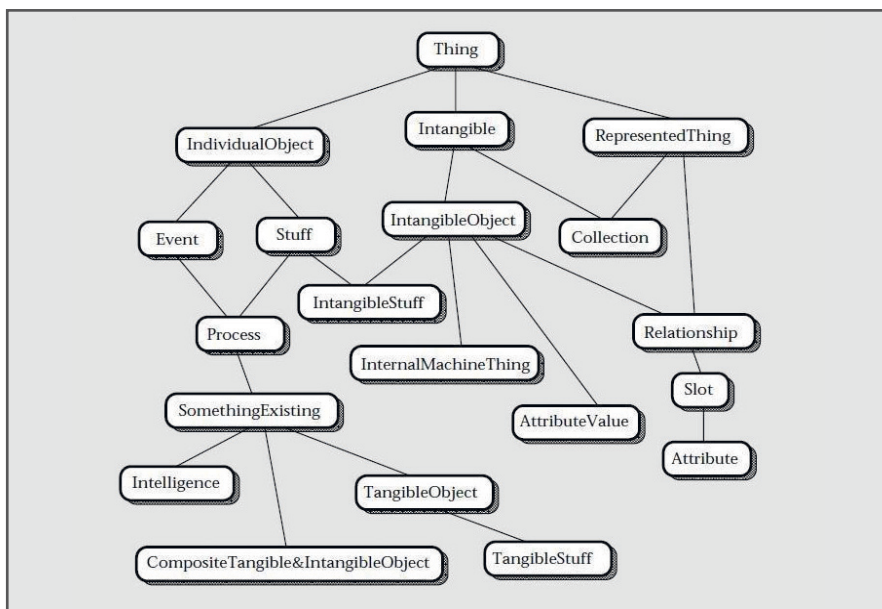
¹⁷ Zob. <https://www.dublincore.org/about/>.

jako przykładów ontologii ogólnych, następnie dokonano charakterystyki FrameNetu jako budowanej ontologii relacji.

3.3. CYC, WordNet i FrameNet jako przykłady popularnych ogólnych ontologii kategorii i relacji

Prawdopodobnie najstarszą wśród ogólnych ontologii informatycznych jest platforma CYC (nazwa pochodzi od sylaby akcentowanej w słowie *encyklopedia*), która powstała jeszcze w 1985 roku w ramach badań nad sztuczną inteligencją (Szymczak, 2006, s.18; Foxvog, 2010). CYC aspiruje do miana największej na świecie i najbardziej kompletnej bazy wiedzy ogólnej i „wyszukiwarki sposobów logicznego wnioskowania” (<http://www.cyc.com>; Sowa, 2000, s. 54). Składa się z setek tysięcy haseł (aktualnie około 500 000 konceptów), a opisane w niej pojęcia należą do kategorii takich, jak np. *miejsce*, *organizacja*, *predykat* (rozumiany jako cechy kategorii), *obiekty powiązane z gospodarką*, *osoby* itd. Zasoby CYC są połączone z innymi ontologiami, m.in. DBpedią, Wikipedią, a także amerykańską Słowsięcią – WordNet (około 11 tysięcy haseł dostępnych w 2016 roku). Podstawowy szkielet architektury CYC wygląda następująco:

Rysunek 9. Główne kategorie ontologii CYC. Źródło: Fridman & Hafner, 1997, s. 56

Jak widać z powyższej ilustracji, podstawowa hierarchia ontologii CYC jest wielopoziomowa, gdzie niektóre kategorie typu *proces* składać się mogą z elementów namacalnych i nienamacalnych. Znajdziemy w niej także *event/zdarzenie*, które jest kategorią najbardziej zbliżoną do sceny, ale nie opisuje jej tak szeroko (wraz z uczestnikami i narzędziami oraz połączeniem z jednostkami leksykalnymi i konstrukcjami semantyczno-syntaktycznymi) jak FrameNet.

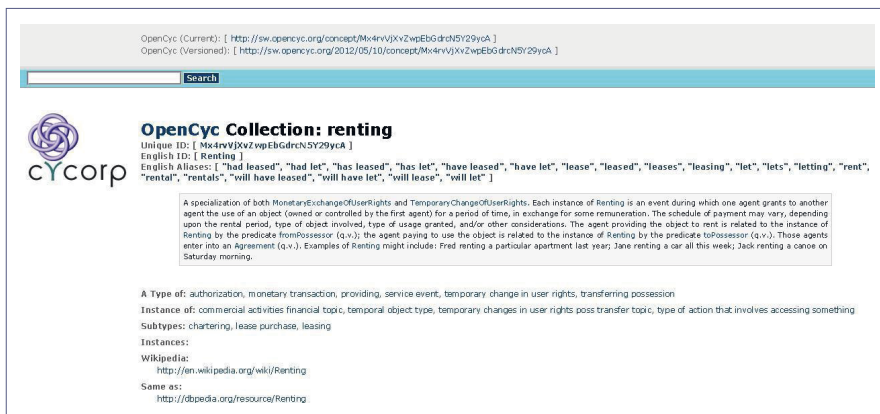
Rysunek ten przedstawiono z tego względu, że pokazana tu wielopoziomowość struktury CYC dobrze ilustruje złożoność klasyfikacji kategorialnej oraz trudność w zaprojektowaniu wydajnego i czytelnego systemu ontologicznego (Sowa, 2000, ss. 54–55). Ciekawym przykładem takiego dylematu jest – za starożytnym filozofem Heraklitem – klasyfikacja człowieka jako procesu z punktem wyjściowym oznaczonym przez moment urodzenia i końcowym – przez moment śmierci. Dylemat ten pokazuje wielość możliwych do przyjęcia perspektyw czasowych i konieczność dokonania wyboru danej perspektywy na poziomie określania podstawowych kategorii ontologii i budowy jej taksonomii.

Współczesne zastosowania CYC to przede wszystkim następujące funkcje: modelowanie dziedzinowe, integracja danych semantycznych, rozumienie tekstu, eksperckie systemy dziedzinowe, gry sztucznej inteligencji, wydobywanie danych z wybranych treści i oznaczanie pojęć, zarządzanie wiedzą i treścią, wywiad biznesowy, generowanie języka naturalnego, nabywanie wiedzy, wsparcie procesu decyzyjnego, zarządzanie, streszczanie, filtrowanie, przekierowywanie, priorytetyzacja i anotacja komunikacji elektronicznej (por. strona projektu). Dotychczas jest to platforma działająca na języku angielskim, bez aspiracji wielojęzycznych, zapewne z racji podejścia czysto konceptualnego (być może uważanego za uniwersalne?) a nie ontologiczno-leksykograficznego.

Odpowiednikiem CYC wśród baz leksykalnych jest WordNet (Fellbaum, 1998) – największa dostępna baza leksykalna, w budowie podobna do ontologii ogólnej, w której opisano przede wszystkim leksemy rzeczownikowe. Pojęcia Słownosieci opisane są według relacji semantycznych takich jak np. *synonimia*, *antonimia*, *hipo- i hiperonimia*, *meronimia* (www.wordnet.princeton.edu) i w przybliżeniu odpowiadają analogicznym relacjom w ontologiach informatycznych, z których – oprócz klasycznej synonimii i antonimii – ostatnie noszą nazwy *typ – podtyp* (ang. *type-subtype*) i *część całości* (ang. *part of*; por. Cialdini, 2001). Projekt powstał w oparciu o badania semantyczne na Uniwersytecie w Princeton około 1980 roku. Podstawową różnicą między tradycyjnym słownikiem, pisanym w oparciu o hasła wyrazowe jest to, że WordNet stworzony jest jako siatka konceptualna. Według Szymczaka (Szymczak, 2006, s. 17) największymi zaletami projektu są niezależność dziedzinowa jego zasobów i zdefiniowanie semantyki przy pomocy języka naturalnego, a nie formalnego.

Poniżej przedstawiono przykład wyszukiwania leksemu *najem* w polskiej Słownosieci i odpowiadającego mu pojęcia *renting* w ontologii CYC, nawiązujący do tematu

niniejszej pracy. Celem załączenia ilustracji jest pokazanie spójności zhierarchizowanego opisu pojęciowego między ontologią CYC a bazą leksykalną WordNet oraz kompatybilności z taksonomią schematycznego opisu projektu FrameNet.

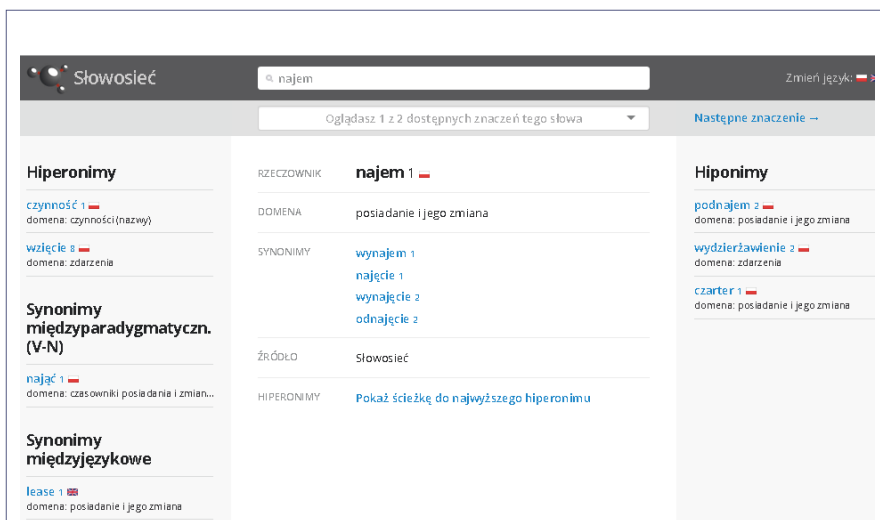
OpenCyc (Current): [<http://sw.opencyc.org/concept/Mx4rvVjXvZwpEbGdrcN5Y29ycA>]
OpenCyc (Versioned): [<http://sw.opencyc.org/2012/05/10/concept/Mx4rvVjXvZwpEbGdrcN5Y29ycA>]

OpenCyc Collection: renting
Unique ID: [Mx4rvVjXvZwpEbGdrcN5Y29ycA]
English ID: [Renting]
English Aliases: ["had leased", "had let", "has leased", "has let", "have leased", "have let", "lease", "leased", "leases", "leasing", "let", "lets", "letting", "rent", "rental", "rentals", "will have leased", "will have let", "will lease", "will let"]

A specialization of both *MonetaryExchangeOfUserRights* and *TemporaryChangeOfUserRights*. Each instance of *Renting* is an event during which one agent grants to another agent the use of an object (owned or controlled by the first agent) for a period of time, in exchange for some remuneration. The schedule of payment may vary, depending upon the rental period, type of object involved, type of usage granted, and/or other considerations. The agent providing the object to rent is related to the instance of *Renting* by the predicate *fromPossessor* (q.v.); the agent paying to use the object is related to the instance of *Renting* by the predicate *toPossessor* (q.v.); Those agents enter into an agreement (q.v.). Examples of *renting* might include: Fred renting a particular apartment last year; Jane renting a car all this week; Jack renting a canoe on Saturday morning.

A Type of: authorization, monetary transaction, providing, service event, temporary change in user rights, transferring possession
Instance of: commercial activities financial topic, temporal object type, temporary changes in user rights post transfer topic, type of action that involves accessing something
Subtypes: chartering, lease purchase, leasing
Instances:
Wikipedia:
<http://en.wikipedia.org/wiki/Renting>
Same as:
<http://dbpedia.org/resource/Renting>

Rysunek 10. Najem (ang. renting) według ontologii CYC. Źródło: <http://sw.opencyc.org/concept/Mx4rvVjXvZwpEbGdrcN5Y29ycA>

Słowniec Zmień język:

Oglądasz 1 z 2 dostępnych znaczeń tego słowa Następne znaczenie →

Hiperonimy czynność 1 domena: czynności (nazwy) wzięcie 8 domena: zdarzenia Synonimy międzyparadygmatyczny. (V-N) nająć 1 domena: czasowniki posiadanie i zmian... Synonimy międzyjęzykowe lease 1 domena: posiadanie i jego zmiana	RZECZOWNIK najem 1 domena: posiadanie i jego zmiana SYNONIMY wynajem 1 najęcie 1 wynajęcie 2 odnajęcie 2 ŹRÓDŁO Słowniec HIPERONIMY Pokaż ścieżkę do najwyższego hiperonimu	Hiperonimy podnajem 2 domena: posiadanie i jego zmiana wydzierżawienie 2 domena: zdarzenia czarter 1 domena: posiadanie i jego zmiana
--	--	---

Rysunek 11. Wyniki wyszukiwania hasła *najem* w polskiej Słowni na dzień 28.11.2014 roku. Źródło: <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/c2163c30-e77f-11e3-83ef-0025b5000018>

Przykład pochodzi ze Słowosieci 3.0, połączonej z amerykańskim WordNetem, co widoczne jest w lewym dolnym rogu rysunku (połączenia międzyjęzykowe). Słowosieć 3.0 ma aktualnie największe zasoby ze wszystkich analogicznych WordNetów na świecie (Piasecki, 2014). Na podstawie powyższych przykładów widać następujące podobieństwa i różnice:

- **podobieństwo klasyfikacyjne i znaczeniowe**

Mimo iż w ontologii CYC analiza przebiega od pojęć ku jednostkom leksykalnym (wprawdzie bez ich systematyzacji i kończy się na wyliczeniu realizacji w korpusie), a w Słowosieci – od leksemów do pojęć, w obu taksonomiach najem na zasadzie hiponimii jest zaliczany do kategorii czynności, polegających na przeniesieniu prawa do uczynienia użytku z własności w zamian za opłatę. W obu projektach występują też oznaczenia konkretnych przykładów najmu (hiperonimia) takich, jak np. charter/czarter lub dzierżawa/leasing, czyli istnieje możliwość prześledzenia relacji taksonomicznych. Brak rozbieżności definicyjnej i taksonomicznej umożliwia ustanowienie połączenia między daną słowoformą Słowosieci z pojęciem najmu ontologii CYC.

- **różnice formalne**

W Słowosieci zawarto krótką definicję na zasadzie glosy, a w CYC widoczna definicja jest dłuższa, opisowa, choć definicja wewnętrzna również jest formalna i zwięzła. W Słowosieci zapisane są formy podstawowe, a w CYC – przykładowe formy wyrazowe w różnych kolokacjach i czasach, ale bez form podstawowych (prawdopodobnie przykłady z korpusu). Kolejną kwestią jest też bogactwo pokrewnych form wyrazowych, zapisane w Słowosieci, gdzie uwzględnia się także substantywizacje pochodzące od czasowników różniących się od formy podstawowej Aktionsartem (*nająć* → *podnająć* → *podnajem* lub *odnająć* – *odnajem*) czy też inne derywaty słowotwórcze o charakterze substantywizacji (*wynajem*, *odnajęcie*, *wynajęcie* itd.).

Można w ten sposób wywnioskować, że systematyzacja opisu jednostek leksykalnych w Słowosieci znacznie wzbogaca zasoby ontologii CYC. Dzięki zgodności taksonomicznej czy definicyjnej pojęć, Słowosieć nadaje się też do aplikacji w innych projektach ontologicznych ogólnych lub dziedzinowych, włącznie z automatyczną budową lub populacją (inaczej poszerzaniem zasobów) ontologii dziedzinowych (Cimiano, 2006).

WordNet jest też czasem stosowany w funkcji bazy wiedzy w systemach przetwarzania języka naturalnego, gdyż ma on kategorie pojęciowe na kilku poziomach szczegółowości. Na przykład jedną z kategorii głównych jest kategoria PLACE (MIEJSCE), występująca często w okolicznikach miejsca lub dopełnieniach niektórych czasowników umiejscowienia. W poszczególnych kontekstach okazuje się koniecznym

podział na podkategorie. Na przykład w systemie wydobywania danych do kategorii tej trafiają zwroty w *kieszeni*, w *wyobraźni*, jak i w *więzieniu Guantanamo* lub *na Półwyspie Helskim*. Podział na podkategorie typu OBSZAR GEOGRAFICZNY, LOKALIZACJA/POŁOŻENIE, MIEJSCE WYIMAGINOWANE lub NAZWA WŁASNA umożliwiającą dokładniejsze wyszukanie potrzebnych danych. Stąd zastosowanie Słowsieci w semantyce danego systemu NLP zwiększa skuteczność działania jego poszczególnych funkcji.

W Słowsieci oraz CYC definicja i analiza są poprawne, ale informacja dotycząca powiązanych agentów tej czynności ograniczona jest jedynie do ich charakteru osobowego. Nawet w rozległej definicji *najmu* w CYC nie została zawarta informacja o relacji semantyki ze składnią czy morfoskładnią, czyli realizacja powierzchniowa sceny, gdyż jest to opis na poziomie kategorii w taksonomii o strukturze pionowej, a nie na poziomie schematu. Na potrzeby tego rodzaju ogólnych baz danych jest to wystarczająca informacja, jednak dla zbudowania dziedzinowego systemu wydobywania danych potrzebne byłoby klarowne zdefiniowane ról poszczególnych agentów i obiektów sceny. Zasoby i opis tego rodzaju są obecnie do pewnego stopnia aktualizowane w Słowsieci (semantyczne określenia agensów dla wybranych czasowników), w pełniejszym zakresie opisu leksykalnego i składniowego znajdziemy je za to w projekcie FrameNet.

Z innej strony patrząc, hierarchia kategorii współgra tutaj z relacjami taksonomicznymi semantyki ramowej: *najem* dziedziczy bowiem znaczenie ramy TRANS-AKCJI HANDLOWEJ, który to element jest widoczny w opisie *transakcji pieniężnej* (ang. *monetary transaction*) czy też *przeniesieniu własności* (ang. *possession transfer*). *Najem* jako rama staje się tym samym sceną z dwoma agentami, w której następuje ruch dwustronny: przeniesienie prawa do użytkowania własności Agent 1 na Agent 2 oraz przeniesienie własności pieniężnej Agent 2 na Agent 1 w zamian za usługę, jaką jest udostępnienie jego własności w postaci lokalu lub sprzętu. W takim układzie utworzenie połączenia między ontologią CYC, Słowsiecią a FrameNetem również byłoby wykonalne (por. też Fillmore & Baker, 2004; Baker, 2014).

W sztucznej inteligencji (Włodarczyk, 2008, s. 57) podstawowe kategorie pojęciowe dzieli się na pojedyncze kategorie (rodzaje jednostek) oraz sytuacje lub schematy. Jednostki mają naturę *ożywioną* (ludzką lub nieosobową) lub *nieożywioną* (materialną i niematerialną), a do sytuacji należą *stany* i *działania* (w innych klasyfikacjach spotkać też można inny podział na *procesy* lub *wydarzenia* czy też *stany* i *zdarzenia*, Koseska & Mazurkiewicz, 2010), mające swój początek, przebieg i koniec lub cel, a w których postaci odgrywać mogą rolę aktywną (*inicjator*, *benefaktor*, *mówca* itd.), pośredniczącą (*pośrednik*, *mediator*, *narzędzie* itd.) lub pasywną (np. *beneficjent*, *słuchacz*). Próbuując wpisać semantykę ramową w powyższą klasyfikację, można stwierdzić, że obejmuje ona swoim zasięgiem zarówno sytuacje, jak i role sytuacyjne, a czasem nawet punkty

przebiegu sceny, podczas gdy ontologie najwyższego stopnia, nieuwzględniające scenicznych relacji semantycznych pomiędzy kategoriami, zawierać będą kategorie dotyczące jednostek (por. też Pluwak, 2013, 2015).

Stąd z punktu widzenia architektury systemu NLP kompatybilność FrameNetu z ontologiami najwyższego stopnia ma tego rodzaju znaczenie, że można połączyć ich taksonomie w funkcjach wydobywania danych z treści, co wzmacnia systemową bazę wiedzy (np. De Melo, 2013). Na przykład elementy ramy typu *agent*, *czas*, *miejsce* itd. są jednocześnie kategoriami Słownosieci. Tym samym można użyć przykładów zawartych w tych kategoriach w Słownosieci jako instancji dla elementów ramy, w których występują (choć z oczywistymi ograniczeniami kontekstowymi).

Mimo że autorzy zaprzeczają, iż FrameNet jest ontologią sensu stricto (Baker i in., 2003; Baker, 2014), to jednak w rozumieniu przedstawionych w tym rozdziale klasyfikacji można go określić mianem ontologii lekkiej (lub semantycznej) w budowie, łączącej poziom najwyższy (*agent*) i średni (sytuacyjny typ *agenta*), skonstruowanej w oparciu o ramy lub skrypty, a nie kategorie (Dolbey i in., 2006, s. 92). We FrameNecie opisuje się schematy ramowe jako jednostki semantyczne większe od podstawowej kategorii w celu ujęcia szerszych zbiorów wiedzy pod jednym pojęciem o charakterze scenicznym. W jego bazie leksykograficznej znajdziemy zarówno schematy bardziej ogólne, typu ZMIANA POZYCJI W SKALI z należącymi do niej czasownikami typu *rosnąć* lub *maleć* oraz bardziej konkretne schematy typu PODPISANIE UMOWY.

Także relacje między ramami mają charakter taksonomiczny – w szczególności *dziedziczenie* (ang. *inheritance*) oraz typ – podtyp (ang. *subframe*). *Początek* lub *wynikanie* z innej ramy (ang. *causative of*, *inchoative of*) sugerują możliwość rozbudowy taksonomii w poziomie poprzez zdefiniowanie kolejności scen lub ram w obrębie nadrzędnego scenariusza (Ruppenhofer i in., 2010, s. 73).

Zasoby FrameNetu w języku angielskim liczą już około 13 tysięcy jednostek leksykalnych, opisanych i przyporządkowanych około 1200 ramom semantycznym na przykładzie 200 tysięcy zdań pochodzących z korpusów językowych (dane z listopada 2020). Podobnie jak w wypadku WordNetu (50 języków) dąży się do wielojęzyczności projektu, w którym do dziś poczyniono badania w kilkunastu językach (Baker, 2014), m.in. niemieckim (SALSA), hiszpańskim (Spanish FrameNet). Ostatnio wykonano pierwsze próby na języku polskim (19 czasowników, RAMKI, Zawisławska i in., 2010), buduje się również m.in. wersję bułgarską, chińską, japońską i inne (por. Boas, 2009). Popularyzacja tego przedsięwzięcia docelowo ma doprowadzić do powstania wielojęzycznego systemu służącego do tłumaczenia maszynowego oraz różnych typów wydobywania danych z tekstów – od SRL, przez ontologie dziedziczne, aż po parsowanie semantyczne.

3.4. Zastosowanie FrameNetu w wybranych funkcjach NLP

3.4.1. Wprowadzenie

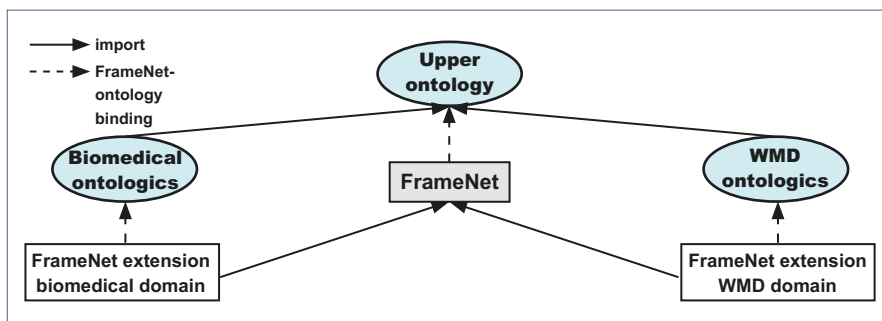
Scheffczyk i in. (2010, s. 67) zauważają, że łączenie obszernych baz leksykalnych typu FrameNet z sieciami semantycznymi za pomocą ontologii (np. relacji lub wymienionymi uprzednio ontologiami wyższego poziomu typu SUMO czy CYC itd.) jest jedną z metod budowania systemów przetwarzania języka naturalnego. Również Ekaterina Ovchinnikova i in. (2010, ss. 3157) twierdzą, że rola wiedzy semantycznej w funkcjach NLP jest coraz większa i stąd wzrasta w systemach przetwarzania języka naturalnego wykorzystanie leksykonów semantycznych typu WordNet czy FrameNet. W ten sposób systemy skorelowane z FrameNetem mogą wyciągać wnioski (inferencje), posługując się opisanymi na bazie semantyki ramowej zdaniami, a całość staje się ogólnodostępna dla użytkowników Sieci Semantycznej (Scheffczyk i in., 2010, s. 68).

Jedną z popularnych funkcji NLP, jaką dysponuje FrameNet, jest możliwość jego zastosowania w systemach automatyzacji procesu udzielania odpowiedzi na pytania (ang. *question answering*, por. Jin-Dong i in., 2008, s. 1). Ze względu na po pierwsze swoje teoretyczne powiązanie z modelami przetwarzania danych w dyskursie oraz po drugie opisanie jednostek wiedzy wraz z odpowiadającymi im jednostkami leksykalnymi, nie tylko jest on w tej funkcji łatwy do zastosowania, ale i wnosi nową jakość do wyżej wymienionych systemów. Inne ważne funkcje to wydobywanie danych (na bazie pojedynczych ram lub w połączeniu z ontologiami dziedzinowymi) oraz *streszczanie tekstów* (ang. *text summarization*). Sam FrameNet ma szansę stać się też bazą danych i korpusem do wytrenowania *parserów semantycznych*, służących do semantycznej analizy zdania (ang. *semantic parsing*), który to proces jest aktualnie poddawany próbom automatyzacji (np. Pado & Lapata, 2005a; Das i in., 2014; Yang & Mitchell, 2017). Jako baza leksykalna podaje on też przykłady rozwiązania stałych dylematów NLP, takich jak synonimia czy brak kontekstu zdaniowego.

3.4.2. Wydobywanie danych z treści i automatyczna analiza ról semantycznych na bazie FrameNetu

Powyższa logika sprawia, iż FrameNet w architekturze systemów NLP zostaje wpisany jako jeden z ważnych elementów spajających analizę parserów syntaktycznych ze schematami wiedzy ogólnej ontologii najwyższego poziomu i ze szczegółową wiedzą ontologii dziedzinowych, pełniąc funkcję swego rodzaju łącznika syntaktyczno-semantycznego (por. rysunek poniżej). Jin-Dong i in. (2008) tak definiują miejsce FrameNetu pośród różnych rodzajów przedstawionych uprzednio ontologii:

Rysunek 12. FrameNet jako spójnik różnych ontologii w systemie wydobywania danych z treści tekstów medycznych. Źródło: Scheffczyk i in. (2010, s. 88)

Jak widać na powyższym rysunku, niektóre współczesne systemy NLP budują swoją bazę wiedzy wokół FrameNetu, uzyskując w ten sposób działanie oparte na relacjach semantycznych, a nie tylko na statystycznym wyszukiwaniu hasłowym. Ramy FrameNetu spajają tu m.in. kategorie ogólne ontologii wyższego stopnia, specjalistyczne ontologie medyczne i internetowe źródła wiedzy. W architekturze trójpoziomowego wydobywania danych do źródeł wiedzy dochodzą jeszcze m.in. warstwa syntaktyczna i morfosyntaktyczna, a przykładem tego rodzaju rozwiązania jest m.in. system wydobywania informacji o atakach terrorystycznych z nieustrukturyzowanych danych sieci internetowej w językach angielskim i polskim (Dutkiewicz i in., 2014).

Dla zaczerpniętych z angielskiego FrameNetu ram, np. ZABIJANIE (KILLING), PORYWANIE (KIDNAPPING) czy TRANSAKCJA HANDLOWA (COMMERCIAL TRANSACTION) w języku angielskim zaprojektowano system analogiczny do wyżej opisanego systemu Jin-Donga (Jin-Dong i in., 2008), służący do semantycznej analizy zdań o dwu- lub trzyargumentowych strukturach predykatu czasownikowego (np. *Terrorist kidnapped prime minister* / *Terrorysta porwał premiera*; *GoodsForYou Inc. sells and delivers chemical products for exclusive members* / *GoodsForYou S.A. sprzedaje i dostarcza produkty chemiczne wybranym klientom*; *Foreign terrorists killed minister of Bolivia with the sniper rifle* / *Zagraniczni terroryści zabili ministra Boliwii (strzałem z karabinu snajperskiego)*). System składa się z następujących modułów:

- parser gramatyki zależnościowej, budujący strukturę zdania z uwzględnieniem jego elementów i zależności między nimi;
- identyfikator nazw własnych (NER, ang. *named entity recognition* – identyfikacja jednostek nazewniczych), pomocny w zaklasyfikowaniu leksemów z kategorii

organizacja (często wykraczających poza zasoby słownika czy analizatora morfologicznego);

- rama semantyczna, jej elementy semantyczne wraz z przykładowymi zdaniami; w przypadku rozpoznania w tekście leksemu stanowiącego przykład elementu danej ramy, system identyfikuje ramę semantyczną oraz zasady wydobywania danych, czyli pozostałe jej elementy.

Prosty przykład działania systemu przedstawić można na poniższym zdaniu:

Foreign terrorists killed minister of Bolivia with the sniper rifle / Zagraniczni terroryści zabili ministra Boliwii (strzałem z) karabinu snajperskiego.

Tekst wejściowy, po przetworzeniu przez pierwszy moduł Stanfordzkiego parsera zależnościowego, daje następujący wynik analizy składniowej:

amod(terrorists-2, Foreign-1)

nsubj(killed-3, terrorists-2)

root(ROOT-0, killed-3)

dojb(killed-3, minister-4)

prep(minister-4, of-5)

pobj(of-5, Bolivia-6)

prep(killed-3, with-7)

det(rifle-10, the-8)

nn(rifle-10, sniper-9)

pobj(with-7, rifle-10)

Składniowy rozkład zdania i opisane ramy FrameNetu pozwalają na wydobycie danych o następującym kształcie:

slotInstance(#Killing, "anchor", "killed", "3", "ext", "1", "3", "basic")

slotInstance(#Killing, "perpetrator", "terrorists", "2", "ext", "1", "3", "basic")

dependency("amod", "terrorists", "2", "Foreign", "1", "ext", "1")

slotInstance(#Killing, "victim", "minister", "4", "ext", "1", "3", "basic")

dependency("prep", "minister", "4", "of", "5", "ext", "1")

dependency("pobj", "of", "5", "Bolivia", "6", "ext", "1")

slotInstance(#Killing, "weapon", "the sniper rifle", "8-10", "ext", "1", "3", "basic")

dependency("det", "rifle", "10", "the", "8", "ext", "1")

dependency("nn", "rifle", "10", "sniper", "9", "ext", "1")

Wyjście z systemu można przetłumaczyć w ten sposób, że kluczem do określenia, o jaką ramę semantyczną chodzi w danym zdaniu (ang. *anchor* – *kotwica*) jest czasownik *killed* (*zabił*), który należy do ramy ZABIJANIA (KILLING). Czasownik ten otwiera dalej miejsce semantyczne (*slot*) SPRAWCA (ang. *perpetrator*) wypełniane jest przez rzeczownik *terroryści* (ang. *terrorists*), od którego zależnym jest przymiotnikowy modyfikator *foreign*. Następnym otwieranym miejscem ramy jest OFIARA

(ang. *victim*). Miejsce to wypełnia tu rzeczownik *minister*, od którego zależnym jest modyfikator rzeczowny *Boliwii* (ang. *of Bolivia*). Ostatnim elementem ramy jest *BROŃ* (ang. *weapon*), wypełniane przez *rifle* (*karabin*), określane przez modyfikator *snajperski* (ang. *sniper*).

Zbudowano też analogiczny system w języku polskim, z zastosowaniem parsera powierzchniowego Spejd, podobnego do taggera, czyli analizatora (dokładniej dezambiguatora) części mowy, bez analizy części zdania (por. Przepiórkowski, 2008; Dutkiewicz i in., 2014), z narzędziem Liner2 w roli NERa.

3.4.3. FrameNet w systemach automatycznego udzielania odpowiedzi na pytania zadane do treści tekstu

Jak opisano już w rozdziale 1, teoria schematów pamięci, od której wywodzi się semantyka ramowa, znalazła zastosowanie również w modelach rozumienia tekstu (np. ontologia Dahlgren za Fridman & Hafner, 1997; model van Dijka, van Dijk 1983, 1988, 1997) w swoich pierwotnych architekturach.

Działają one na zasadzie konstrukcji modelu sytuacyjnego, składającego się ze schematu z typowymi dla niego elementami rozumianymi jako „szuflady” (ang. *slots*) i wypełniającymi je *instancjami* (ang. *fillers*). W procesie rozumienia dyskursu (w tym tekstu) podane jako pierwsze słowa kluczowe aktywują w naszej pamięci schematy (szafy z szufladami), w których szuflady są zdefiniowane, lecz puste. Ponieważ odbiorca wie, co powinno się znaleźć w poszczególnych szufladach, zadaje pytania dotyczące poszczególnych szuflad, stopniowo je wypełniając. Dialog wyczerpuje całkowite uzupełnienie szuflad. Posługując się przykładem podanym przez van Dijk (van Dijk, 1986), tekst dotyczący napadu na obcokrajowca aktywuje schemat NAPA-DU (który możemy nazwać głównym schematem kategoryzacyjnym, definiowanym w rozumieniu dyskursu jako rama interpretacyjna), co sprawia, iż zadawane pytania dotyczyć będą sprawców, czasu, miejsca, powodu napadu itd. Współczesne modele wydobywania danych lub udzielania odpowiedzi na pytania, powstające w oparciu o semantykę ramową, mają podobną strukturę, gdyż definiowane w nich ramy tworzone są również na bazie schematów. Van Dijk zwracał w modelach rozumienia dyskursu uwagę na ważny aspekt, jakim jest możliwość zdefiniowania, jakiego rodzaju pytania mogą potencjalnie pojawić się do danego tekstu. Oprócz pytań przyczynowo-skutkowych, z racji kognitywnej percepcji najpierw głównej idei (np. napad), a dopiero następnie poszczególnych jej elementów (miejsce, czas, uczestnicy itd.), wykazał on kognitywną tendencję do zadawania przez odbiorcę (czy w dyskursie czy podświadomie) pytań o kolejne miejsca schematu (*slots*) po to, aby wypełnić je danymi (*fillers*). W ten sposób, opierając system wydobywania danych lub udzielania odpowiedzi na pytania na opisanych w projekcie ramach, możemy spodziewać się

pytań, na które odpowiedział lub których kategoryzującą szufladą będą poszczególne, zdefiniowane w projekcie, elementy ramy.

Zaletą takiego rozwiązania dla budowanego systemu NLP jest semantyczne zawężenie dziedziny, które pozwala zdefiniować, jakie pytania zostaną zadane w danej dziedzinie. Jak zauważają Sinha i Narayanan (Sinha & Narayanan, 2005, s. 1) idealny system udzielania odpowiedzi na pytania czytałby zdania zapisane w formie języka naturalnego, rozumiałby kontekst, w jakim zostało ono wypowiedziane, przeczytałby fachową literaturę powiązaną z jego tematem, wydobyłby informacje ze zróżnicowanych źródeł, rozważyłby, które ze źródeł są bardziej spolegliwe, a następnie podałby odpowiedź łączącą w sobie informacje – wraz z podaniem argumentacji dla wyciągniętych wniosków. Wiadomo jednak, że przy obecnym stanie technologii jest to jeszcze dosyć rzadkie¹⁸, stąd architektura poszczególnych systemów jest nieco inna i często zredukowana do konkretnych zadań dla danej dziedziny lub też dla danego typu pytań (Sinha & Narayanan, 2005, s.1).

Jednej z prób skonstruowania takiego systemu udzielającego odpowiedzi podjął się Gerhard Fliedner (2004) z Uniwersytetu w Saarbrücken, gdzie rozwijany jest projekt niemieckiego FrameNetu o nazwie SALSA. Autor podaje we wstępie, iż większość z dotychczasowych rozwiązań opiera się na metodach statystycznych. Polegają one na rozbiore gramatycznym zdania, następnie wyszczególnieniu głównych haseł w zdaniu, a potem – w oparciu o algorytmy – przeszukiwaniu korpusów w celu znalezienia fragmentów, zawierających elementy odpowiedzi. I choć sposoby te mają dosyć wysoką wydajność, to jednak nie są one zbyt precyzyjne i zwracają zbyt dużą liczbę wyników. Autor proponuje zastosowanie podejścia alternatywnego w oparciu o automatyczną anotację tekstów, proponowaną we FrameNecie, a następnie dzięki tej anotacji – dokonanie przeszukiwania danych w oparciu o kryteria semantyczne (Fliender, 2004, s. 61). Zadawane systemowi pytania również podlegają wpierw anotacji zgodnie z zasadami semantyki ramowej (Fliedner, 2004, s. 62). Powodem, dla którego zdaniem Fliednera (Fliender, 2004, s. 61) system QA bazujący na FrameNecie powinien lepiej poradzić sobie z tym zadaniem, jest tzw. głęboka (oparta na semantyce), a nie powierzchniowa (oparta na składni) analiza zdań, która – np. dzięki opisowi poszczególnych polisemicznych znaczeń danego słowa – umożliwia znalezienie nie przybliżonego, ale właściwego sformułowania. W takim układzie, pisze dalej autor, niezależnie od tego, czy znaczenie wyrażone jest w formie aktywnej czy pasywnej, rzeczownikiem, czy czasownikiem itd. (np. *Vodafone przejął Mannesmanna w 2000 roku*, *Mannesmann został sprzedany Vodafone* lub *Zakup Mannesmanna przez Vodafone...*

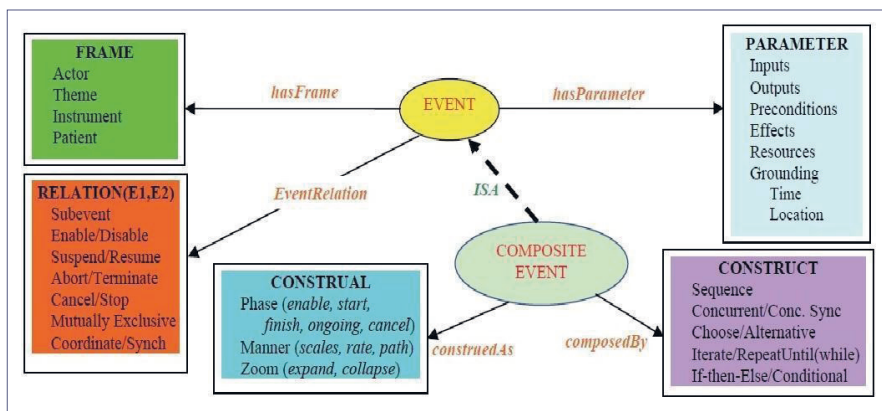
¹⁸ Przykładowo system Watson firmy IBM potrafi udzielać w większości poprawnych odpowiedzi na pytania dotyczące wiedzy encyklopedycznej w czasie zbliżonym do czasu odpowiedzi człowieka, czyli około 3 sekund. Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=II-M7O_bRNq.

Fliedner, 2004, s. 62), dzięki przypisaniu słownictwa do danej ramy, system łatwo odnajdzie odpowiedź na pytanie: *Kto kupił firmę Mannesmann?* Natomiast w przypadku tego samego pytania zadanego systemowi działającemu w oparciu o wyszukiwanie na podstawie hasłowej, czyli bez kontekstu, istniałoby duże prawdopodobieństwo pomyłki dotyczącej sprzedającego i sprzedawanego, czego sam system nie mógłby rozróżnić (Sinha & Narayanan, 2005).

Kolejnym ciekawym modelem odpowiedzi na pytania (a raczej jego zaczątkiem) jest praca Stevena Sinhy i Sriniego Narayanana (Sinha & Narayanan, 2005) dotycząca analizy zbioru danych AQUAINT – bazy dokumentów amerykańskiego Centrum Badań ds. Zapobiegania Rozprzestrzenianiu Broni Masowego Rażenia (James Martin Center for Nonproliferation Studies). W swoim projekcie autorzy połączyli system do wydobywania danych z treści autorstwa naukowców z Uniwersytetu w Dallas, z semantyką ramową i metodą analizy zdań. Składa się on z następujących modułów (Sinha & Narayanan, 2005, s. 2):

- moduł do przetwarzania pytania, który połączy je ze zdefiniowanymi typami odpowiedzi (parser syntaktyczno-semantyczny z oznaczaniem ról semantycznych, ang. *semantic role labeling*);
- moduł do wyszukiwania danych (IR – ang. *information retrieval*) w celu wydobywania istotnych fragmentów tekstów;
- moduł do algorytmicznej oceny najlepszej odpowiedzi wśród znalezionej zbioru pasujących fragmentów.

Wyszli oni z założenia, że poprawa działania aktualnych systemów QA może nastąpić dzięki zbudowaniu schematów dla działań lub wydarzeń (ang. *events*), zasileniu ontologii przykładami tych działań i przełożeniu pytań na formę umożliwiającą wyciąganie wniosków (inferencji, Sinha & Narayanan, 2005, s. 2). Słowa kluczowe wyekstrahowane z pytań są powiązane ze sobą i w takim razie wydobywanie ram, w tym podmiotów, orzeczeń i ich dopełnień z pytania powinno zwiększyć skuteczność działania systemu. Przetwarzanie informacji w kontekście, jest zdaniem autorów, ważnym połączeniem między informacją poszukiwaną w pytaniu a informacją zawartą w odpowiedzi (Sinha & Narayanan, 2005, s. 2).

Rysunek 13. Schemat systemu dialogowego powstającego w oparciu o bazę AQUAINT. Źródło: Sinha & Narayanan, 2005, s. 2

Powyższy model ilustruje następujące prawidłowości:

- możliwe jest zdefiniowanie ogólnego schematu dla wydarzeń, opisującego ich fazy, sposób przebiegania i skalę (por. CONSTRUAL), jak też poruszanie się po kolejnych etapach schematu (CONSTRUCT);
- określenie jego parametrów czasowych, miejscowych, warunkowych itd. (PARAMETER);
- zdefiniowanie ramy semantycznej i ról semantycznych w postaci AKTORA (ACTOR), PATIENSA (PATIENT), INSTRUMENTU (INSTRUMENT), OBIEKTU ODDZIAŁYWANIA (THEME);
- określenie i opisanie relacji pomiędzy poszczególnymi typami wydarzeń (RELATION);
- oraz połączenie całości systemu poprzez ontologię relacji JEST (IS-A), MA CECHĘ (hasParameter), ODNOSI SIĘ DO RAMY (hasFrame), WYDARZENIE (Event Relation).

Jak widać na powyższym wykresie, opis ramowy jest ważnym, choć jednym z wielu elementów architektury systemu, który pełni funkcję nadawania kontekstu, czyli w rozumieniu NLP – scharakteryzowania powiązań semantycznych i syntaktycznych między wyrazami w zdaniu. Pamięając początkowe badania Fillmore’a, prowadzone jeszcze w latach 50. XX wieku nad przypadkami głębokimi, możemy uznać, że kilkadziesiąt lat później jego praca znalazła zastosowanie w automatycznym połączeniu relacji syntaktyczno-semantycznych.

Najczęściej jednak systemy dziedzinowe wymagają jeszcze doprecyzowania pod kątem wyszukiwanych danych i tutaj również autorzy skupiają się na pytaniach

dotyczących przyczyn lub wyników opisywanych działań, stąd duży nacisk na modelowe opisanie faz, z jakich składa się proces lub wydarzenie, rozkładając je na czynniki pierwsze w sensie kognitywnym (*zdarzenie złożone*, czyli ang. *composite event*). Z innej strony – jak i we wcześniejszym przykładzie BioFrameNetu – dane zostają scalone dzięki językowi opisu ontologii (OWL), który ukazuje zależności pomiędzy poszczególnymi częściami budowy modelu.

Przykładowe działanie systemu składa się więc z następujących etapów (Sinha & Narayanan, 2005, s. 3):

- pierwszym etapem analizy jest syntaktyczny rozkład zdania z pomocą parsera i semantyczne oznaczenie elementów ramowych, zarówno w zadanym pytaniu, jak i wszystkich zdaniach w korpusie;
- otrzymane w wyniku rozkładu oznaczone orzeczenia wraz z ich dopełnieniami są przenoszone do bazy danych;
- relacje zdefiniowane w obrębie modelu są następnie łączone z otrzymanymi w wyniku analizy orzeczeniami i ich dopełnieniami w potencjalnych odpowiedziach;
- odpowiedzi są oceniane przez system i podawane w kolejności od najlepiej do najgorzej pasujących.

Przykładowym pytaniem, przytaczanym przez autorów, jest:

Does Pakistan possess the technological infrastructure to produce biological weapons? / Czy Pakistan posiada infrastrukturę technologiczną do produkcji broni biologicznej?

Pytanie to zawiera dwie relacje syntaktyczno-semantyczne:

- *possess* (Pakistan, technological infrastructure);
- *produce* (Pakistan, biological weapons).

System będzie więc poszukiwał nie tylko samych haseł typu *Pakistan* czy *weapons*, ale też zdań, w których *Pakistan* będzie podmiotem i AGENTEM, a INSTRUMENTEM będzie *broń biologiczna*. Według autorów badania potwierdziły tezę przede wszystkim dlatego, że system odrzucił odpowiedzi niepowiązane kontekstowo, co stanowi dużą przewagę nad innymi systemami NLP. Jedną z odpowiedzi udzieloną przez system była (Sinha & Narayanan, 2005, s. 3):

While Pakistan is not known to possess biological weapons (BW), it has talented biomedical and biochemical scientists and well-equipped laboratories, which would allow it to quickly establish a sophisticated BW program, should the government so desire (Pakistan Country Profile, CNS 2004).

Jak widać na powyższym przykładzie, informatyczne zastosowanie semantyki ramowej, sprawdza się tam, gdzie potrzebne jest znalezienie znaczenia nie tylko w sensie odnalezienia danego słowa, ale też w sensie odnalezienia semantycznej relacji ramowej między słowami oraz realizacji leksykalnych elementów ramy.

3.4.4. Ontologie dziedzinowe do wydobywania danych, powstałe na bazie FrameNetu

Dla celów niniejszej pracy najważniejszym zastosowaniem semantyki ramowej FrameNet w dziedzinie przetwarzania języka naturalnego są ontologie dziedzinowe, czyli dziedzinowe reprezentacje wiedzy, służące do wydobywania danych z tekstów należących do obszaru np. medycyny, finansów, prawa itd. Budowa i funkcje dziedzinowej reprezentacji wiedzy zostaną tu omówione na przykładzie *BioFrameNetu*, czyli FrameNetu w dziedzinie biologii i medycyny – jednego z pierwszych tego typu projektów oraz projektu budowy zasobów włoskojęzycznego FrameNetu w domenie prawa (Venturi i in., 2009). Podobne projekty typu *Kicktionary*, czyli wielojęzyczny słownik pojęć związanych z piłką nożną lub brazylijski *FrameNet słownictwa prawnego* (ang. *Legal FrameNet*), opisujący słownictwo, schematy i ich relacje w dziedzinie sądownictwa, również potencjalnie mogłyby zostać wykorzystane w funkcjach NLP. Jednak jak zauważa Schmidt (2009), *Kicktionary* został stworzony głównie jako narzędzie do nauki lub pomocy w translacji (angielskie, niemieckie i francuskie zwroty związane z piłką nożną), a brazylijski FrameNet sądownictwa, choć ma na celu stworzenie narzędzia do streszczania orzeczeń sądowych, nie jest jeszcze w pełni rozwiniętym projektem.

Dolbey i in. (2006, s. 1), Jin-Dong i in. (2008, s. 1) jako autorzy medycznych ontologii dziedzinowych stawiają tezę, iż są one kompatybilne z systemami NLP w tworzeniu narzędzi do wydobywania danych, gdyż:

- systemy NLP zapewniają analizę gramatyczną (rozkład na części mowy i zdania), a ponadto potrzebna jest analiza semantyczna (z funkcjami np. streszczania, wydobywania danych z tekstów, rozpoznawania nazw własnych oraz udzielania odpowiedzi na pytania);
- duże ontologie dziedzinowe, np. ontologie medyczne, stanowią spore repozytoria wiedzy z danej dziedziny, jest to jednak najczęściej specjalistyczna wiedza nieustrukturyzowana, którą trudno jest przez to przetworzyć i zastosować.

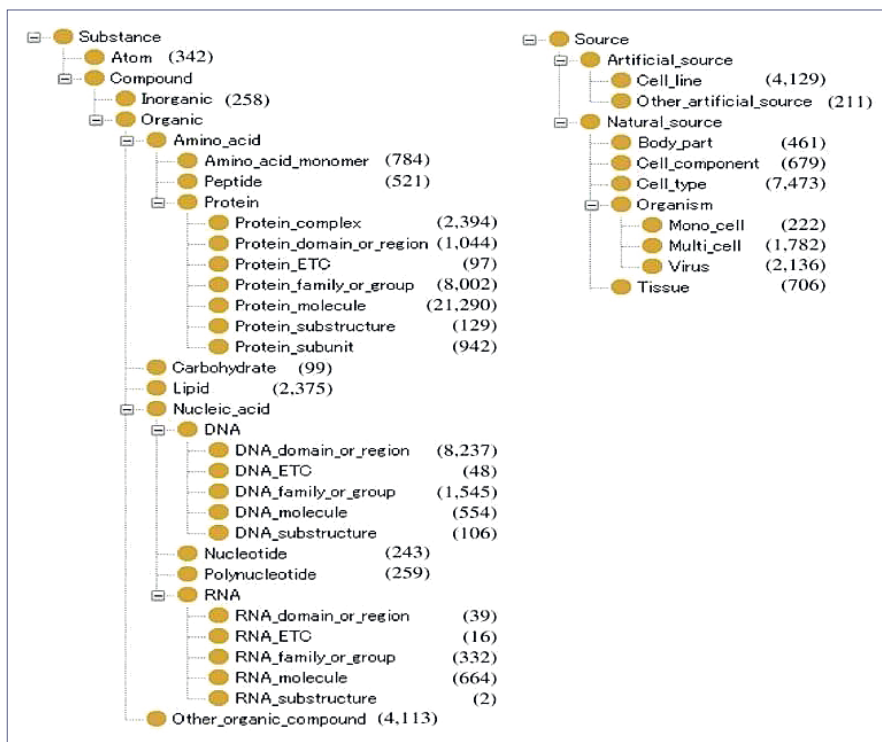
Architektura systemów do wydobywania danych w oparciu o te dwa składniki łączy ze sobą moduły wiedzy (zawartości, treści) oraz znaczenia (formy, struktury syntaktyczno-semantycznej) z możliwością ich aplikacji. Na poziomie formalnym tego typu system zbudować można z następujących składników:

- ontologii lingwistycznej (zwanej też leksykograficzną), będącej najczęściej ontologią relacji, np. semantyka ramowa (role semantyczne w danej ramie i relacje np. dziedziczenia między ramami), np. TRANSPORT (OBIEKT, INSTRUMENT, RUCH, PUNKT WYJŚCIOWY I DOCELOWY itd.; relacja dziedziczenia z ramy RUCHU) – najczęściej przygotowywanej przez lingwistów;
- ontologii dziedzinowej, gdzie zjawiska lub procesy są połączone i opisane z użyciem szczegółowych, dziedzinowo opisanych kategorii, np. TRANSPORT

Rysunek 15. Fragment ontologii GENIA. Liczby w nawiasach wskazują na liczbę przykładów oznaczonych w korpusie. Źródło: Kim i in. (2008). BMC Bioinformatics

Jak widać z powyższego przykładu, medyczne ontologie dziedziczne są zbiorami wiedzy fachowej, ułożonej w taksonomie przedstawiające relacje kategorii (substancje), typów (atom) i podtypów (związek chemiczny). Ich zasoby to źródło przykładów, niejako hiponimów dla ogólnych kategorii wyrażanych przez dany element ramy. Na przykład *aminokwas* jako typ *substancji* jest jednocześnie obiektem przenoszonym z komórki do komórki w procesie TRANSPORTU międzykomórkowego.

Podobnie system Gmetrics¹⁹, również zajmujący się dziedziną medycyny, ale też tekstami użytkowników internetowych portali, blogów, forów, portali społecznościowych (ang. *user-generated content*), na podstawie ich wypowiedzi analizuje powody podejmowania decyzji związanych z zakupami leków, poziom zadowolenia,

¹⁹ Zob. www.gmetrics-sourceforge.net.

występujące objawy uboczne itd., traktując Internet jako niewykorzystane repozytorium wiedzy. W obu tych podejściach mamy do czynienia z popularną dziś koncepcją sieci semantycznej (ang. *Semantic Web*, por. Cimiano, 2006), czyli założeniem dotyczącym istnienia dużej ilości nieustrukturyzowanej wiedzy, której wydobyć można jest tylko po zastosowaniu odpowiednich narzędzi NLP.

BioFrameNet autorstwa Andrew Dolby'ego (Dolby i in., 2006) został wymodelowany głównie na przykładzie ramy TRANSPORTU, ponieważ tematem analizowanej bazy semantycznej był transport międzykomórkowy (Dolby i in., 2006, s. 2). Nie jest to jedyny przykład zapożyczenia ramy lub zestawu kilku ram do zbudowania dziedzinowego systemu wydobywania danych. Xie (2013), analizując wiadomości finansowe, stworzył ciekawy system do przewidywania zmian giełdowych na bazie semantyki ramowej. Również i tutaj zastosowanie znalazła rama zmiany pozycji w skali, czyli CHANGE POSITION ON A SCALE, z czasownikami *increase* i *decrease*, które często (jeśli nie najczęściej) występują w dyskursie giełdowym. Xie nie poprzestał jednak w swoim modelu na wyszukiwaniu firm, których akcje spadają lub rosną, ale pokazał przede wszystkim, jak można połączyć w procesie wyszukiwania danych informacje przekazywane w kilku zdaniach w całość za pomocą grafów. Gdy np. nazwy własne typu Google występują w dwóch różnych zdaniach w innej roli (np. oskarżonego w ramie oceny JUDGMENT czy też autora wypowiedzi SPEAKER w ramie COMMUNICATION w kolejnym zdaniu), system może wyekstraktować informacje z obu zdań lub nawet całego tekstu i zebrać je do jednego zbioru na temat Google'a. W obu projektach widoczna jest coraz bardziej tendencja, która opisana zostanie w kolejnym rozdziale, czyli dążenie do możliwości zastosowania FrameNetu jako zasobu, w oparciu o który buduje się narzędzia do oznaczania ról semantycznych w zdaniach (ang. *semantic parsing*).

Najbardziej tematycznie i metodologicznie zbliżonym projektem dziedzinowym wydaje się być włoski FrameNet w zakresie prawa (Venturi i in., 2009), ale podobnie jak w przypadku brazylijskiego Legal FrameNet trudno stwierdzić stopień kompletności projektu i zaawansowania prac na podstawie dostępnych publikacji. Jego założenia łączą ze sobą ramowy opis pojęciowy sytuacji związanych z tematyką prawną i sądowniczą Van Kralingena z leksyką FrameNetu i wykorzystaniem narzędzi projektu SALSA. Celem projektu jest budowa ontologii dziedzinowej języka prawnego w oparciu o teksty unijne w języku włoskim i połączenie jej z większą ontologią prawa i ontologiami ogólnymi do zaprojektowania narzędzia do wydobywania danych z tekstów prawnych. Wśród opisywanych jednostek znaleźć można także opisywane tutaj związane z ramą ZOBOWIĄZANIA/OBLIGATION, wspólnym wnioskiem jest też konieczność rozszerzenia opisu leksykalnego we FrameNecie na potrzeby dziedzinowego wydobywania danych. Ponieważ niełatwo dokładnie stwierdzić liczbę

ram i jednostek leksykalnych zdefiniowanych w projekcie, tak więc trudno oprzeć porównanie na niepełnych danych.

Powyższe projekty to przykłady ontologii dziedzinowych, które pokazują, że tego rodzaju systemy są możliwe do zbudowania i są budowane, gdyż specjaliści z zakresu przetwarzania języka naturalnego widzą potencjał w ich rozwoju i zastosowaniu. FrameNet prawniczy do analizy umów najmu, będący możliwym praktycznym zastosowaniem niniejszej pracy, również mógłby stać się narzędziem do wydobywania danych, potencjalnie opisując jak najwięcej zastanych w nim powtarzających się (być może nawet w kilku językach) ram i ostatecznie łączyć w zbiory informacje najważniejsze dla procesu wydobywania danych. W projektowaniu podobnego systemu do przetwarzania języka prawniczego umów najmu można by się było oprzeć na ich architekturze. Zbiory tekstów prawnych, choć nie tak liczne w przypadku umów najmu jak w dziedzinie genetyki, mogłyby stanowić dziedzinową bazę wiedzy, w której dane zawarte są w postaci nieustrukturyzowanego tekstu. Zdefiniowanie ram do wydobywania danych z umów najmu miałyby szansę nadać danym zorganizowaną strukturę (określić np. kto jest najemcą, kto wynajmującym, jaki jest okres najmu, jego warunki itd.).

W celu budowy dziedzinowej ontologii – reprezentacji wiedzy dla systemu wydobywania danych z umów najmu – należałoby podjąć kilka kroków, będących wstępnymi założeniami niniejszej pracy:

- sprawdzenie, czy ramy związane z pojęciem *najmu* zostały już zdefiniowane we FrameNecie, a jeśli nie – zdefiniowanie brakujących schematów ramowych wraz z odpowiadającą im leksyką;
- dla uchwycenia większej liczby danych z całego tekstu – rozszerzenie wyszukiwania z jednej ramy do hierarchii ramowej, czyli określenie relacji między ramami powiązanymi z obszarem najmu, na przykład relacji między NAJMEM a TRANSAKCJĄ HANDLOWĄ;
- określenie czasownikowych i innych jednostek leksykalnych (rzeczowniki, przyimki itd.) należących do ramy;
- przeprowadzenie analizy na poziomie tekstu, a nie tylko zdania, gdyż pewne elementy ramy np. NAJMU mogą wystąpić poza podstawowym (pierwszym) zdaniem wystąpienia ramy;
- uwzględnienie analizy składniowej za pomocą parsera – zgodnie z sugestiami budowy ontologii dziedzinowych Cialdiniego (Cialdini, 2001) i Palmer (Palmer i in., 2010) – dla każdego z analizowanych języków przy jednoczesnym możliwym zachowaniu spójnego i przekładalnego formatu między językami (najlepiej parser tego samego rodzaju, np. składnikowy lub zależnościowy).

Po analizie i zdefiniowaniu ram dla umów najmu łatwiejszym stanie się określenie, czy budowa tego rodzaju systemu byłaby wydajniejsza metodą uczenia maszynowego czy też deterministyczną, inaczej regułową (więcej na ten temat w rozdziale 9).

3.4.5. Parsing semantyczny i dalsze badania nad rozwojem FrameNetu

Najtrudniejszą do opracowania, ale i najbardziej oczekiwaną na aktualnym etapie rozwoju NLP jest technologia semantycznego parsowania zdania, która stałaby się prawdopodobnie „trzecią warstwą” systemów NLP tuż po, lecz równie ważną, jak analiza części mowy i części zdania (Palmer i in. 2010; Das i in., 2014; Yang & Mitchel, 2017). Z uwagi na wyjście od czasownika/orzeczenia w semantyce ramowej i projekcie FrameNet oraz opisu pozostałych części zdania jako ról w scenie w odniesieniu do orzeczenia, FrameNet stał się oczywistym kandydatem na zasób do budowy programu do wykrywania, który na odpowiednim etapie rozwoju byłby w stanie automatycznie dokonać analizy semantycznej całego zdania. Z punktu widzenia zastosowań informatycznych, funkcja ta byłaby przydatna w przynajmniej dwóch przypadkach:

1. Poprawa skuteczności działania parserów składniowych za sprawą zapewnienia im wiedzy kontekstowej, co w pozycyjnych językach izolujących, takich jak angielski jest równoznaczne z przeprowadzeniem dehomonimizacji, czyli ujednoliczenia (por. Przepiórkowski, 2008; Cialdini, 2001).

2. Ekstrakcja wydarzeń z każdego zdania tekstu, czyli udzielenie odpowiedzi na przytoczone już pytanie *kto co zrobił, kiedy, jak i gdzie?* (Palmer i in., 2010) nie na poziomie wybranej ramy, ale wszystkich ram występujących w tekście.

W czasach, gdy parsery syntaktyczne, oparte na metodach statystycznych, działają z wysoką skutecznością (powstając często w bardzo krótkim czasie), nie jest łatwo udowodnić, że manualnie rozwijane, czasochłonne metody semantyczne są przydatne i potrzebne. Z drugiej strony, czasem w tych 10% pojawić się mogą (oprócz nieznanych leksemów, rozbieżności w anotacji, por. Manning, 2011) przykłady zależne kontekstowo lub wymagające wiedzy encyklopedycznej, którą zapewnić może im semantyka, w którą systemy probabilistyczne nie są wyposażone. Odnotowuje się przykłady, w których parsing syntaktyczny zadziałał prawidłowo, a mimo to w systemie pojawia się błąd np. w wyniku zaistnienia w zdaniu semantycznego przypadku zerowego (ang. *null-instantiation*), czyli np. argumentu opuszczonego w danym kontekście lub spowodowanego występowaniem metonimii lub metafory. Na przykład w zdaniu *She bought it at the women's / Kupiła to na damskim* (dosłownie: *kobiet*), gdzie brak jest w skrócie myślowym wyrazu *department/dział*, użytkownik języka zawsze będzie w stanie podpowiedzieć sobie ten rzeczownik w funkcji okolicznika miejsca. System, natomiast, mając zaprogramowaną regułę określania przydawki dzierżawczej, wyrażonej za pomocą „s” (czyż? *kobiecy* lub *kobiet* – ang. *women's*), która nie powinna występować w tym miejscu w zdaniu, ma problem z rozpoznaniem znaczenia, kontekstu i funkcji składniowej okolicznika (Pluwak, 2013). Zdefiniowanie w semantycznej ramie KUPOWANIA elementu MIEJSCA (PLACE) nawet

w wariancie nieobowiązkowym, ujmującego konstrukcję przyimkową z *at*, mogłoby posłużyć systemowi za odpowiedź podczas składniowej analizy zdania. Umożliwiłoby to poprawną analizę elementów znajdujących się na niestandardowym dla tego języka miejscu w zdaniu.

W powyższym zdaniu odpowiedzią jest też przyimek *at*, po którym najczęściej występuje określenie czasu lub miejsca i jeśli zasada ta jest zaprogramowana, wybór znacznika zostaje ograniczony do dwóch elementów semantycznych. Jednak w przypadku jego braku np. w wyrażeniach typu *home* lub w wyrażeniach dwuznacznych wynikających z pominięcia jednego z argumentów, jak w przykładzie: *The guy at the front desk was very kind when I called to explain the next day / Facet w recepcji był bardzo miły, gdy zadzwoniłem, żeby wyjaśnić następnego dnia* (dosłownie: *następny dzień*) automat – bez zapewnienia kontekstu lub informacji o braku dopełnienia (puste otwarte miejsce wokół czasownika) – nie ma możliwości dokonania poprawnego wyboru, czy wyjaśniano *kolejny dzień*, czy też wyjaśniano *coś nienazwanego* (argument czasownika jako przypadek zerowy – element domyślny z kontekstu) *następnego dnia*. W takich wypadkach, w konstrukcji zdania często dochodzi do przesunięcia dwuznacznego elementu w miejsce dopełnienia, w wyniku czego okolicznik miejsca uznany zostaje niesłusznie za dopełnienie, a parsery oparte na regułach dotyczących pozycji składników zdania wobec czasownika, mają wtedy tendencję do popełniania błędów²⁰.

Odpowiedzią na tego rodzaju problemy byłoby zastosowanie parsera semantycznego i stąd zauważa się dziś dwie tendencje badawcze podążające w tym kierunku:

1. rozwijanie parserów semantycznych z wykorzystaniem zasobów FrameNetu (np. Abend & Rappoport, 2013).
2. Rozszerzenie dotychczasowych zasobów projektu z pomocą automatyzacji procesu SRL na nowych tekstach jako przyspieszenie budowy zasobów FrameNetu (np. Das i in., 2014).

Projektem parsingu semantycznego najwyżej ocenianym przez inżynierów NLP, pracujących nad FrameNetem (m.in. De Melo, 2013), jest *Frame Semantic Parsing* Dispanjana Dasa i innych (Das i in., 2014), w którym zastosowano dwustopniowy system uczenia maszynowego do semantycznej analizy ramowej dowolnych nowych tekstów. Pierwszym etapem analizy jest identyfikacja ramy, która odbywa się na

---

²⁰ Oczywiście tego rodzaju przykłady pojawiają się częściej w języku kolokwialnym niż książkowym, jednak najnowszym kierunkiem badawczym w systemach NLP jest ich funkcjonalność na tzw. USG (ang. *user-generated content* – teksty autorstwa użytkowników Internetu), tworzone na portalach lub forach społecznościowych, które są tekstami często krótkimi, niegramatycznymi, zawierającymi skrótów nie tylko graficzne, ale i myślowe (np. metonimie). Stąd pojawiła się w NLP tendencja do trenowania parserów na próbkach tego typu tekstów, często zapewnianych przez bogate korpusy przeglądarki Google (Petrov & McDonald, 2013).

podstawie maszynowego uczenia się elementów danej ramy z bazy leksykalnej, a następnie – testowania systemu w poszukiwaniu jej elementów w tekście. Po dokonaniu identyfikacji ramy na bazie jej elementów jądrowych, dopasowywane są pozostałe role. System ów działa dosyć wydajnie, ale jednak nawet w tym rozwiązaniu problem polega na niekompletności zasobów FrameNetu.

W systemach uczących się jest regułą, iż skuteczność działania systemu zależy od jakości korpusu treningowego. System Dasa jest więc w stanie rozpoznać w tekstach istniejące już ramy, jednak czasochłonny proces definiowania nowych ram nadal leży po stronie lingwistów (inne podejścia do zasobów FrameNetu metodą uczenia maszynowego opisano szczegółowo m.in. w Palmer i in., 2010, ss. 31–52).

Ciekawym, choć na ten moment kontrowersyjnym rozwiązaniem tego problemu i możliwością rozwoju SRL na bazie FrameNetu jest metoda crowd – sourcing (Fosatti i in., 2013). Metoda ta polega na sięgnięciu po pomoc użytkowników Internetu w roli anotatorów (ang. *crowd-sourcing* – angażowanie anonimowych użytkowników Internetu do pomocy przy anotacji większego korpusu trenującego). W celu weryfikacji kwalifikacji anotatorów, zadaje się im pytania z dwiema odpowiedziami dotyczącymi kategoryzacji danej części zdania według kryteriów semantycznych do wyboru (np. George Bush – AGENT czy OBJECT?), a wyniki zapisuje w systemie zbierającym informacje z wielu źródeł jednocześnie. Metoda ta jednak jest z wielu względów kontrowersyjna, gdyż:

- ustalanie pytań jest pracochłonne;
- testerzy nie muszą być z wykształcenia językoznawcami, w związku z czym wymaga ona uproszczenia definicji poszczególnych kategorii oraz układania pytań;
- nie ma gwarancji co do jakości podawanych odpowiedzi i jest niewielka możliwość kontroli wyników.

Z drugiej strony autorzy tej metody argumentują, że rozbieżności kategoryzacyjne (które opisano już wcześniej na bazie badania Poesio, 2013) pojawiają się również wśród lingwistów dokonujących anotacji, a prace anotacyjne muszą przebiegać szybko. Problem przyspieszenia wzrostu repozytoriów projektu próbują też rozwiązać systemy automatycznego nadawania ról semantycznych autorstwa np. Sebastiana Pado w oparciu o niemiecką wersję FrameNetu, dążące do zrównoleglenia zasobów różnych wersji językowych projektu (por. Boas, 2009, ss. 209–245). To prawda, że przy obecnym stanie zasobów projektu trudno jest posiłkować się całym FrameNetem jako główną bazą leksykalną lub reprezentacją wiedzy danego systemu NLP, gdyż jak do tej pory zostało w nim opisanych jedynie kilkanaście tysięcy jednostek leksykalnych i około tysiąca ram. Innym wymienianym problemem jest brak spójności w kryteriach opisu ramowego i brak aksjomatów. Stąd autorzy ontologii DOLCE proponują zastosowanie ich narzędzia – systemu do zrównoleglenia systemów ontologicznych – do FrameNetu dla poprawy jakości jego danych (Masolo i in., 2003). W tym celu

proponują oni zestawienie zdefiniowanych we FrameNecie ram z konceptami zdefiniowanymi w innych ontologiach najwyższego stopnia dla weryfikacji, czy w ten sposób można wykryć i uzupełnić braki w opisie ontologicznym.

Stąd też wydaje się, iż praca nawet nad małym obszarem leksyki, jakim jest język umów najmu w językach polskim, angielskim i niemieckim, przyczynia się do poszerzenia zasobów FrameNetu również w ujęciu konfrontatywnym i weryfikacji dotychczasowego opisu ram w tym obszarze leksykalnym.

3.4.6. Najnowocześniejsze modele oparte na sieciach neuronowych, wykorzystujące semantykę ramową

Najnowsza generacja systemów NLP, korzystających z FrameNetu lub ram domowych, określonych do celów projektu według zasad semantyki ramowej, to mechanizmy wydobywania danych lub parsingu semantycznego oparte na sieciach neuronowych. W literaturze przedmiotu najczęściej pojawiają się rozwiązania wykorzystujące sieci typu LSTM (ang. *long short-term memory network*, czyli *sieć z długotrwałą pamięcią krótkoterminową*, por. np. Yang & Mitchel, 2017, szczególnie w wariantcie bi-LSTM, czyli sieci dwukierunkowej) lub modele języka, zawierające enkodery językowe, czyli wytrenowane do wybranego zadania moduły konwertujące postać tekstową na wektorową. Architektury tego typu stosowane są w różnych zadaniach NLP związanych z semantyką, nie tylko ramową, lub łączących semantykę i składnię, jak np. klasyfikacja tekstu, klasyfikacja słów i fraz itd. Trening wymienionych rozwiązań zachodzi w sposób nadzorowany (jak np. w pracy Goodrum i in., 2019), gdy wykorzystuje się duży anotowany korpus, lub nienadzorowany, gdy trening wykonuje się na dużym nieoznaczonym przez człowieka zbiorze danych (m.in. QasemiZadeh i in., 2019). Przykładami tego rodzaju systemów są modele opisane w pracach m.in. Goodruma i innych (Goodrum i in., 2019), Li i innych (Li i in., 2019), Yanga i Mitchella (Yang & Mitchell, 2017) oraz QasemiZadeha i innych (QasemiZadeh i in., 2019).

Wydobycie danych z ulotek oraz źródeł internetowych, dotyczących leków stosowanych w okresie laktacji, było tematem pracy Goodruma i innych (Goodrum i in., 2019), w której siedmioma ramami semantycznymi (INFORMATION AVAILABILITY, EFFECT ON MILK SUPPLY, EXCRETION INTO MILK, ABSORPTION, ADVERSE REACTION, ALTERNATIVES i VERDICT) oznaczono do treningu korpus około 900 tekstów z pomocą dwóch anotatorów. W sieci neuronowej wykorzystano zarówno zanurzenia słów, jak i znaków (wektorową postać słów i znaków). Ramy i elementy ram ekstrahowane były w dwóch krokach. W pierwszym tokeny traktowano jako kandydatów na jednostki leksykalne ram (na zasadzie podobnej do poszukiwania kandydatów na jednostki nazewnicze w systemach typu NER), podczas gdy w drugim etapie identyfikowano relacje semantyczne między jednostkami

ram w zdaniu. Najlepsze wyniki treningu (mierzone średnią harmoniczną pokrycia i wykrzycia, czyli miarą F1, to 84,53 w wydobyciu ram) osiągnięto stosując zanurzenia typu GloVe, zbudowane na korpusie Wikipedii w połączeniu z zanurzeniami typu MIMIC (Goodrum i in., 2019, s. 197).

W pracy Li i innych (2019) wytrenowano enkoder służący do wydobycia informacji o relacjach semantycznych, np. między obiektem określonym nazwą własną a jego rolą semantyczną w zdaniu. Przykładowo w zdaniu *James Dobson has resigned as chairman of Focus on the Family, which he founded thirty years ago* / *James Dobson zrezygnował ze stanowiska prezesa Uwagi dla Rodziny, którą założył trzydzieści lat temu* istotna jest informacja o tym, że James Dobson był założycielem organizacji i taka rola powinna zostać wydobyta przez system. Wytrenowany enkoder korzysta z zewnętrznych źródeł typu bazy leksykalne (FrameNet) i słowniki (Thesaurus.com) podczas nauki przesłanek językowych dotyczących relacji semantycznych i części mowy. Autorzy uzyskują wynik $F1 = 67,8$ i argumentują, że przewyższył on wyniki innych rozwiązań opartych na sieciach neuronowych (np. RNN, czyli typu rekurencyjnego lub CNN, czyli konwolucyjnego) w opisywanym zadaniu (Goodrum i in., 2019, s. 235).

QasemiZadeh i inni (QasemiZadeh i in., 2019) zaproponowali zadanie dotyczące nienadzorowanego treningu modeli do wydobycia ram semantycznych ze stokenizowanych i oznaczonych morfoskładniowo tekstów korpusu Wall Street Journal (około 3800 zdań). Ciekawą obserwacją było to, że spośród około 10 zgłoszeń pierwsze trzy miejsca zajęły zespoły, które wykorzystały podobne rozwiązanie, oparte na dwukierunkowej sieci neuronowej i niezwykle popularnym modelu języka BERT. Najlepsze wyniki uzyskano w predykcji czasowników należących do tej samej ramy z pokryciem liczonym dla relacji i fraz wynoszącym około 0,84 oraz F1 prawie 0,6. W predykcji elementów ramowych osiągnięto najwięcej jedynie 0,45 mierzone miarą F1 (BcF). Prace te pokazują, że choć wyniki są obiecujące, metody nienadzorowane nadal nie dorównują jeszcze metodom nadzorowanym w zadaniach związanych z wydobyciem ram semantycznych z tekstów.

3.5. Wnioski

W rozdziale 3 pokazano:

1. miejsce FrameNetu wśród ontologii informatycznych i baz leksykalnych o zastosowaniu w przetwarzaniu języka naturalnego jako taksonomię poziomu średniego, dobrze uzupełniającą reprezentację wiedzy z zasobami z poziomu ogólnego np. ontologii CYC czy WordNet;

2. możliwość zastosowania semantyki ramowej w różnych systemach przetwarzania języka naturalnego takich jak ekstrakcja danych, SRL i zadawanie pytań;

3. możliwość jego zastosowania do budowy ontologii dziedzinowej systemu wydobywania danych, wzorując się na analogicznych systemach i funkcjach;
4. możliwy kształt architektury takiego systemu;
5. wielojęzyczne zastosowanie takiego projektu z ramami w funkcji języka pośrednika.

Na tle pozostałych projektów FrameNet plasuje się jako dosyć oryginalny pomysł pośredni, zapewniający nie tylko hierarchię bytów czy relacje taksonomiczne między nimi, ale też powiązanie kontekstualne, mogące w przyszłości rozwiązać dylemat polisemii i braku wiedzy kontekstowej.

4. Procedura opisu ramowego i zasady anotacji w projekcie FrameNet

4.1. Wprowadzenie

Niniejszy rozdział ma na celu przedstawienie podstaw metodologicznych projektu FrameNet, głównie według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2016), jak też wyjaśnienie zasad jego anotacji semantycznej, syntaktycznej i morfosyntaktycznej. Oprócz opisu różnych podejść do anotacji ramowej (*odgórne*, *oddolne*, *leksykalne*, *całościowe*), w rozdziale tym zawarto także komentarze krytyczne i analityczne. W zamyśle autorki, stanowić mają one wprowadzenie do nieco zmodyfikowanej – dla celów niniejszej pracy – metody opisu języka polskiego z udziałem semantyki ramowej oraz podstawę do przeprowadzenia konfrontacji polsko-angielsko-niemieckiej, zaprezentowanej w części analitycznej.

4.2. Podejścia stosowane w analizie ramowej

Pamiętając definicję ramy jako sceny z codziennego doświadczenia wraz z jej uczestnikami i rekwizytami (Ruppenhofer i in., 2010), jak również hierarchiczność konstrukcji ram (Goldberg 1995), opisaną w poprzednich rozdziałach, możemy następnie określić, na czym polega proces analizy ramowej, czyli definiowania schematów ramowych oraz anotacja przykładów korpusowych dla poszczególnych jednostek leksykalnych.

W projekcie FrameNet obrano dwa podejścia do definiowania ram: *odgórne* lub *od ogółu do szczegółu* (ang. *top-down*) i *oddolne* lub *od szczegółu do ogółu* (ang. *bottom-up*, por. Ruppenhofer i in., 2010). Stosuje się też dwa sposoby anotacji jednostek leksykalnych: *leksykograficzne* (znakowanie wybranych jednostek na przykładach zdań z obszernych korpusów w celach stworzenia słownika ramowego) oraz *całościowe* (oznaczanie wszelkich jednostek leksykalnych w wybranym tekście, co w językoznawstwie komputerowym ma odzwierciedlenie w automatyzacji tego procesu w postaci *parsowania semantycznego*, por. Daas i in., 2014). Należy jednak zaznaczyć na podstawie obserwacji prac zespołu projektowego, że tak jak w opisie ram przeważa podejście oddolne, tak w opisie jednostek leksykalnych przeważa podejście słownikowe, a anotacja całościowa była dotychczas stosowana głównie w tekstach dziedzinowych, do trenowania automatów wydobywania danych.

Podejście odgórne w swoim założeniu inspirowane jest badaniami socjologicznymi Goffmana (por. rozdział 1), czyli opisem powtarzających się w codzienności scen, w których bierzemy udział, np. stanie w kolejce lub zabaw dziecięcych, będących formą naśladowania rytualnych czynności rodziców, np. wizyta u lekarza. W podejściu tym definiuje się daną ramę jako znany z codziennego życia schemat doświadczenia, np. ZŁOŻENIE ZAMÓWIENIA W RESTAURACJI, DOKONANIE ZAKUPU, PODPISANIE UMOWY lub bardziej ogólnie – TRANSAKCJA HANDLOWA, PROCES SĄDOWY, następnie określa się role występujących w scenie agentów (lub aktorów), obiektów, rekwizytów itd. biorących w niej udział i przywołujące ją jednostki leksykalne. Na przykład rama TRANSAKCJI HANDLOWEJ zawiera elementy KLIENT, SPRZEDAWCA, TOWAR oraz ŚRODEK PŁATNICZY, wyrażane leksykalnie np. czasownikami *sprzedawać*, *kupować* itd. Innym przykładem podejścia odgórnego jest badanie grup czasowników synonimicznych, czyli zauważenie powtarzającego się schematu występujących ze sobą w doświadczeniu kategorii, które stanowią wspólną część znaczenia dla wielu jednostek leksykalnych. Na przykład czasowniki oznaczające czynności kuchenne często zawierają znaczenie stosowania ciepłej temperatury w celu uzyskania gotowej potrawy (APPLY HEAT FRAME / STOSOWANIE WYSOKIEJ TEMPERATURY). W tego rodzaju ramie występuje OSOBA STOSUJĄCA TEMPERATURĘ, OBIEKT STAJĄCY SIĘ POTRAWĄ, wobec którego temperatura ta jest stosowana oraz NARZĘDZIE DO PODGRZEWANIA, a jako parametr dodatkowy – CZAS, w jakim stosuje się temperaturę do uzyskania gotowej potrawy.

Oczywiście w podejściu tym zakłada się, że każda ze zdefiniowanych w ten sposób ram jest hipotezą dotyczącą ludzkiego doświadczenia, którą następnie sprawdza się za pomocą leksykalnej analizy oddolnej, jaką jest anotacja semantyczna około 100 wybranych zdań dla każdego z potencjalnych przykładów, np. *gotować / to cook*, *piec / to bake* itd. dla ramy APPLY HEAT. W analizie tej sprawdzane jest m.in. to, które z elementów schematu są koniecznymi (bez których scena nie mogłaby się odbyć, np. tradycyjna TRANSAKCJA HANDLOWA bez SPRZEDAWCY czy KLIENTA), a które – dodatkowymi parametrami określającymi scenę i dlatego nie są nieodzownymi dla zaistnienia sceny, np. MIEJSCE. W wyniku przeprowadzonej anotacji i analizy, określa się kompletną definicję ramy, definicje poszczególnych jej elementów (ról obowiązkowych i nieobowiązkowych) oraz wyrażające je jednostki leksykalne (por. analiza trypletów poniżej).

W przypadku ram bardzo ogólnych typu UMOWA lub PROCES SĄDOWY, często oznaczających ogólne wydarzenia lub procesy, analiza poszczególnych jednostek leksykalnych umożliwia dokonanie podziału na bardziej szczegółowe ramy, dziedziczące jej znaczenie (a więc na ustalenie hierarchii ramowej i relacji pomiędzy ramami w powiązanych wspólnym doświadczeniem scenach). Najwięcej o hierarchii

ram pisali Goldberg (1995; por. też Ruppenhofer i in., 2010/2016) jako o relacji inspirowanych badaniami w dziedzinie sztucznej inteligencji. Autorzy ci wyróżnili kilka podtypów relacji między ramami takich jak *dziedziczenie* (ang. *inheritance*), *rodzicielstwo* (ang. *parent frame*) czy *zapożyczenie* (ang. *using*) oraz *podtyp* (ang. *subframe, type of*), opisanych szczegółowo w poprzednich rozdziałach²¹. Można więc zauważyć, że podejście to dotyczy często przypadków ram ogólnych, z pomniejszymi, dziedziczącymi elementy znaczenia ramami lub ram hipotetycznych, nieposiadających początkowo jednostek leksykalnych.

W podejściu oddolnym analizuje się zdania zawierające tę samą jednostkę leksykalną w jej różnych znaczeniach celem przypisania ich do odpowiednich ram. Anotatorzy posługują się zasobami korpusu narodowego lub innego dużego korpusu języka współczesnego (w przypadku języka angielskiego jest to *The British National Corpus* lub COCA – *Corpus of Contemporary American English*), który zapewnia wybór przykładów z kilkuset, a może nawet kilku tysięcy źródeł. Analitycy wybierają z korpusu około 100 zdań do anotacji trójwarstwowej (semantyczna, syntaktyczna i morfosyntaktyczna), po czym dzielą znalezione znaczenia na grupy. Na przykładzie polskim, można na tym etapie oddzielić *najem* jako rzeczownik od homonimicznej formy czasownika zwrotnego *najem się*, a dalej *najem* jako *czynność* od metonimii *najmu* jako *umowy najmu*, a nawet podzielić sceny względem przedmiotu najmu, np. *najem maszyn* od *najmu nieruchomości*, jeśli okazałoby się, że sceny te różnią się rodzajem lub liczbą elementów ramy (por. zasady budowy ram opisane poniżej). Po znalezieniu reprezentatywnej liczby przykładów dla danego znaczenia (grupa kilkunastu do kilkudziesięciu przykładów) definiuje się i wprowadza do systemu ramy dla poszczególnych znaczeń lub wpisuje jednostki leksykalne w uprzednio zdefiniowane ramy, np. *najem* w znaczeniu umowy najmu – podtyp UMOWY (DOKUMENTU PRAWNEGO / LEGAL DOCUMENT) lub *najem* jako czynność – do ramy NAJMU (RENT w powiązaniu z ramami RENTING i RENTING OUT, czyli WYNAJMU OD KOGOŚĆ I WYNAJMU KOMUŚĆ, stanowiącymi perspektywy obecnych w scenie aktorów – relacja *Perspective on* – a także z ramą TRANSAKCJI HANDLOWEJ / COMMERCIAL TRANSACTION, z której NAJEM dziedziczy znaczenie).

Należy tutaj zaznaczyć, że projekt ten dla języka angielskiego (lub innych języków charakteryzujących się dużą polisemią) odgrywa ważną rolę ze względu na opis różnych znaczeń polisemicznej jednostki leksykalnej. Na przykład czasownik *to bake* (*piec*) ze względu na brak morfologicznego sposobu wyrażania kategorii aspektu i (w tym przypadku także) formy zwrotnej w języku angielskim jest odpowiednikiem

²¹ Informatyczną analizę schematów będących wobec siebie w relacji następstwa występowania zaproponował też Narayanan (1997; por. analogiczny do jego analizy czasowników ruchu przykład analizy procesu sądowego w rozdziale 3).

zarówno leksemu *piec*, jak i *upiec*, a nawet *piec się* (por. przykłady z Ruppenhofer i in., 2010, s. 7):

Rama APPLY HEAT / STOSOWANIE CIEPŁA:

Michelle baked the potatoes for 45 minutes.

Michalina piekła ziemniaki przez 45 minut.

Rama COOKING CREATION / GOTOWANIE:

Michelle baked her mother a cake for her birthday.

Michalina upiekła mamie ciasto na urodziny.

Rama ABSORB HEAT / ABSORBOWANIE CIEPŁA:

The potatoes have to bake for more than 30 minutes.

Ziemniaki muszą się piec przez więcej niż 30 minut.

Ta właściwość FrameNetu zapewnia systemowi do przetwarzania języka angielskiego kontekst sytuacyjny i pomaga przeprowadzić *dezambiguację*, inaczej ujednolichenie (Wiszniewski, 2011) w danym zdaniu. Dla systemu do analizy języka polskiego funkcja ta również jest istotna, ale nie ma aż takiego znaczenia jak w przypadku języka angielskiego ze względu na inną strukturę morfoskładniową, np. prefiksacja oznaczająca aspekt, fleksja itd. (por. też Jaworski & Przepiórkowski, 2014). Stąd w niniejszej pracy metodologię ramową – choć również stosowaną na zasadzie trypletów i z celem projektu, jakim jest opis walencji semantycznej i syntaktycznej poszczególnych jednostek – stosuje się bardziej jako próbę zbudowania reprezentacji wiedzy dla systemu do wydobywania danych z umów najmu oraz jako *tertium comparationis* wyżej wymienionego obszaru słownictwa pomiędzy językami, a jedynie pobocznie – do opisu polisemii czy dezambiguacji znaczeń homonimicznych.

W pracy zastosowane będą oba podejścia:

- podejście *odgórne* znajdzie zastosowanie w definiowaniu hipotez bądź założeń dotyczących definicji i ról dla poszczególnych ram, np. UMOWA, a także w analizie konfrontatywnej ram między językami angielskim, niemieckim i polskim, gdzie dana zdefiniowana rama służyć będzie jako *tertium comparationis* między językami (por. procedura analizy w rozdziale 7);
- podejście *oddolne* zastosowane zostanie: po pierwsze dla wyróżnienia homonimów danego leksemu, np. *zawrzeć* (w sensie zawarcia jednego elementu w drugim oraz zawiązania umowy) oraz po drugie opisu znaczenia dziedzicznego, czyli prawnego, w odróżnieniu od znaczeń prototypowych, np. leksemów typu *najem* jako czynność od metonimii *umowy najmu*.

W anotacji semantycznej jednostek leksykalnych w angielskiej wersji projektu FrameNet stosuje się dwa podejścia: *leksykograficzne* i *całościowe*. W podejściu leksykograficznym, w wybranym do analizy zdaniu nie opisuje się wszystkich jednostek leksykalnych, a jedynie te, które stanowią elementy badanej ramy. Innymi słowy, po

zdefiniowaniu różnych znaczeń wybranego leksemu (polisemia), anotuje się przykłady elementami ramy po to, aby poprzeć analizę wieloma dowodami (Ruppenhofer i in., 2010, s. 6). W podejściu leksykograficznym, głównym celem jest pokazanie całego obszernego spektrum walencji semantycznej i syntaktycznej dla danej jednostki leksykalnej. W ramach tego rodzaju analizy istnieją dwa podtypy anotacji:

- w odniesieniu do składniowego elementu nadrzędnego (ang. *governor*), który niesie ze sobą lub przywołuje daną ramę;
- w odniesieniu do roli semantycznej w danej ramie (ang. *slot filler*).

W pierwszym przypadku zasady anotacji dzielą się na te stosowane do oznaczania poszczególnych części mowy jako nadrzędników, a w drugim – wybiera się dany element ramy (np. KLIENTA w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ) i bada się, jakimi leksemami lub frazami może on zostać wyrażony.

W tym miejscu należy się jednak pewne doprecyzowanie, gdyż nadrzędniki syntaktyczne i semantyczne wydają się mieć inne znaczenie w przypadku języków z różnych grup językowych. W angielskiej wersji FrameNetu pisze się o nadrzędnikach syntaktycznych, jednak w języku tym nie ma odmiany (a zatem też związków rzędu i zgody), co nie wiąże się z koniecznością rozróżnienia na elementy nadrzędne syntaktycznie w sensie syntaktyczno-semantycznym (np. podmiot, a nie określającego przydawka itd.), a nie w sensie morfosyntaktycznym, czyli to, co decyduje o odmianie (np. liczebnik określający rzeczownik w podmiocie, por. Przepiórkowski, 2008). Dla języka polskiego należałoby zaznaczyć, że chodzi tu o elementy nadrzędne w sensie syntaktyczno-semantycznym, czyli określające, a nie – określane. W takim układzie – posługując się przykładem Przepiórkowskiego (Przepiórkowski, 2008), we frazie *Weseli studenci poszli do domu*, elementem podlegającym anotacji w ramie RUCHU (MOTION) będą *studenci* jako *poruszające się obiekty* (a dokładniej *poruszający się samoczynnie agenci*), a nie *weseli*, choć w analizie syntaktycznej na poziomie frazowym ujęta będzie cała fraza. Sytuacja, w której w roli nadrzędnika składniowego pojawi się tu liczebnik zamiast przymiotnika, czyli *Czterech studentów poszło do domu*, chociaż widocznie wpływa to na odmianę rzeczownika, fakt ten nie wpłynie na wybór jednostki leksykalnej jako nadrzędnika semantycznego i elementu ramy. Najczęściej anotowaną jednostką leksykalną jest czasownik. Oprócz tego anotuje się ramy dla rzeczowników, przymiotników, a rzadziej – przysłówków oraz przyimków.

Rzadszą formą anotacji jest opis wszelkich jednostek leksykalnych w zdaniach zawartych w danym tekście. Taki sposób analizy jest możliwy dzięki warstwowej technice opisu, w której tester oznacza każde słowo w zdaniu jako cel opisu (ang. *target word*), następnie wybiera ramę, na tle której ma zostać ono opisane, aby wybrać z opcji odpowiednie kryteria opisu we wszystkich trzech warstwach (element ramy, funkcja gramatyczna, typ frazy) oraz odpowiednie oznaczenia (ang. *tags*) elementów

ramy i przypisać je danym jednostkom leksykalnym. Naturalnie może dojść wtedy do nakładania się na siebie znaczeń kilku ram, szczególnie, gdy np. zarówno czasowniki, jak i rzeczowniki analizowanego zdania przywołują ramy (np. gdy w dopełnieniu danego czasownika znajdzie się element części ciała; przykładowo we frazie *położyć rękę na ramieniu* RĘKA jest zarówno obiektem kładzionym, elementem ramy KŁADZENIA, jak i CZĘŚCIĄ CIAŁA, czyli elementem ramy CIAŁO). Analiza ta może być zatem wielopoziomowa również w warstwie ram semantycznych.

Podsumowując, można wyróżnić dwa sposoby badania ram:

- *od szczegółu do ogółu* (tzw. *bottom-up*), czyli od jednostek leksykalnych (czasowników lub rzeczowników, przymiotników, przysłówków itd.) i przykładów ich występowania w korpusie (lingwistyka korpusowa), badając ich często współwystępujące elementy np. jądrowe, peryferyjne itd. również z pomocą tradycyjnych testów językoznawczych typu parafraza czy redukcja (badanie walencyjne, kryteria formalne);
- *od ogółu do szczegółu* (tzw. *top-down*), zauważając powtarzające się schematy doświadczeniowe (np. PROCES SĄDOWY) i stałe ich elementy lub powtarzające się grupy np. czasowników, posiadające wspólną część znaczenia, czyli synonimiczne, np. *cook/gotować (bake/piec, broil/opiekać* itd.), ale też antonimiczne (np. *increase/zwiększać i decrease/zmniejszać*, oznaczające zmianę pozycji w skali).

Pierwszy sposób umożliwia przede wszystkim wyróżnienie polisemii i homonimii danego słowa na zasadzie przynależności do różnych ram (kontekstów), a drugi daje możliwość zdefiniowania tychże ram (kontekstów) i synonimicznej części znaczenia leksemów. Często są to czynności powiązane, których nie można od siebie kategorycznie oddzielić, gdyż np. widząc pewne zdanie w kontekście, jesteśmy w stanie podać przykłady jednostek leksykalnych należących do tej samej ramy.

4.3. Ogólne zasady podejścia odgórnego – budowa ram semantycznych

W procesie definiowania ram semantycznych, autorzy projektu kierują się wypracowanymi w miarę doświadczenia analitycznego zasadami, które zostaną następnie pokrótce omówione i skomentowane.

4.3.1. Podstawowe zasady łączenia i podziału ram

Główną zasadą w budowaniu ramy jest ta, że wszelkie jednostki leksykalne w niej zawarte muszą mieć taką samą liczbę i takie same rodzaje głównych elementów semantycznych ramy (ang. *core elements*, por. Rupperhofer i in., 2016, s. 23). Innymi słowy, posługując się terminologią *Gramatyki współczesnego języka polskiego*, chodzi

tu o przekaz tej samej struktury pojęciowej przez jednostki leksykalne należące do tej samej ramy, która jest widoczna w podobieństwie struktur predykatowo-argumentowych (Karolak, 1984). Fakt ten ma wiele implikacji dla procesu anotacji ramowej, szczególnie gdy anotator podejmuje decyzję o włączeniu danej jednostki leksykalnej do uprzednio zdefiniowanej ramy lub o podziale ramy. Podobne spostrzeżenia, wynikające z analizy na podstawie parafrazy napotkać można pod innym hasłem u Apresjana (Apresjan, 1980) czy Korytkowskiej (Korytkowska, 1992, s. 23).

Korytkowska (1992, s. 23) za Apresjanem podaje przykład czasownika *dzierżawić* i jego parafrazę:

A dzierżawi C za jakieś wynagrodzenie D (Apresjan, 1980, s. 158): *A uzyskuje od drugiej osoby B prawo eksploataowania nieruchomości C za przeciąg czasu T.*

oraz zauważa, że element CZASU T, będący obecnym w zdaniach z *dzierżawić* nie pojawia się w zdaniach z *kupować* (kupuje się na zawsze, a nie na określony czas). Podobnie w przypadku czasowników *dzierżawić* i *pożyczać*, różniących się elementem ŚRODKA płatniczego.

W projekcie FrameNet przyjęto następujące zasady podziału i łączenia ram:

Podział ze względu na rodzaj czynności. Ze względu na różną liczbę elementów ramowych we FrameNecie oddzielane są znaczenia inchoatywne od kauzatywnych tych samych czasowników, np. *increase/zwiększać* versus *wzrastać* lub *zwiększać się* i *decrease/zmniejszać* lub *zmniejszać się*, np.

The crime rate has increased. / *Wzrósł poziom przestępczości.*

We have decreased the number of service calls. / *Zmniejszyliśmy liczbę zleceń serwisowych.*

Inchoatywność i *kauzatywność* jest tutaj rozumiana jak u Haspelmatha (Haspelmath, 1993, s. 90) jako istnienie pary czasowników, wyrażających tę samą podstawową sytuację zmiany stanu i różniących się tym, że w wariantie kauzatywnym występuje agent, który jest sprawcą tej zmiany. Niemniej należy nadmienić, że istnieją różne rozumienia kauzatywności i inchoatywności i jak twierdzi Korytkowska (2019), przykładowo w języku bułgarskim istnieją czasowniki inchoatywne, które zawierają element agenta²².

Ze względu na różnicę w występowaniu elementu AGENTA dla powyższych przykładów zdefiniowano dwie osobne ramy CHANGE POSITION ON A SCALE / ZMIANA POZYCJI NA SKALI i CAUSE CHANGE POSITION ON A SCALE / SPOWODOWANIE ZMIANY POZYCJI NA SKALI. Dodatkowymi argumentami za tym rozwiązaniem były według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2016) różnice w morfologii tych przypadków w innych językach (dwie formy wyrazowe widoczne są również w języku polskim), jak i istnienie czasowników, które posiadają

²² Por. *x заманиува* 'x zaczął tańczyć' vs. *x таниува* 'x tańczy'; *x запя* една тѣжна песен 'x zaczął śpiewać smutną melodię'.

tylko jedno z powyższych znaczeń (np. *gain/zyskać*). Zasada ta znajduje zastosowanie również w badanych tutaj językach polskim i niemieckim, w których znany jest tradycyjny podział na czasowniki inchoatywne i kauzatywne (por. np. Engel i in., 2000).

Warto jeszcze zaznaczyć, że dla języków niemieckiego i polskiego należałoby uzupełnić zasady anotacji semantyki ramowej o inne rodzaje czynności (Aktionsart), np. *wynająć a podnająć*, na co uwagę zwracają także Vossen i Fellbaum (Vossen & Fellbaum, 2009, s. 335). Dla języków słowiańskich należałoby ponadto wprowadzić zasadę dotyczącą postępowania w przypadku gramatycznego aspektu czasownika, który w tej grupie wyrażany jest morfologicznie, skoro aspekt leksykalny w przypadku różnic w liczbie elementów ramy stanowi podstawę do podziału ram (Ruppenhofer i in., 2016, s. 13).

Przypadki bez podziału ram. Według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2010) pewne cechy gramatyczne nie stanowią przeszkody na drodze ku wzajemnej klasyfikacji w obrębie jednej ramy. Są to: strony bierna i zwrotna (ang. *middle construction*, np. *These boots were sold / Te kozaki zostały sprzedane czy These boots sell well / Te kozaki dobrze się sprzedają*), zastosowanie różnych czasów oraz konstrukcje z elementami pozatematycznymi ramy (por. poniżej).

Założenie łączące stronę bierną i zwrotną w jedną grupę znaczeniową może budzić sprzeciw. Kryterium oceny jest jednak aktywacja tego samego schematu doświadczenia (sceny) jako tła koniecznego do zrozumienia denotowanego wydarzenia, a nie – podział ze względu na wszystkie – również formalne – różnice znaczeniowe. Przypadek użycia formy bezosobowej ma tyle wspólnego ze stroną bierną, że następuje zdjęcie perspektywy z agenta na rzecz manipulowanego obiektu, ale pominięcie elementu denotującego agenta w warstwie formalnej nie oznacza według autorów zmiany zachodzącej w scenie czy schemacie, ale (najczęściej celowe) podkreślenie innych jej elementów (profilowanie). W użyciu zwrotnym czasownika, np. *These boots sell well*, nie ma według autorów konieczności wydzielania osobnej ramy, gdyż podmiot w postaci AGENTA nadal występuje w scenie, choć jest domyślny (przypadek zerowy, por. CNI; Ruppenhofer i in., 2010, s. 9). Podobnie w przypadku dopełnień domyślnych w trybie rozkazującym (*Place in oven for 20 minutes / Włóż do piekarnika na 20 minut*²³).

Z podejściem tym nie zgadza się Koeva (2010, ss. 328–329), która uważa, że niektóre semantyczne alternacje czasownikowe redukujące element agenta powinny być traktowane oddzielnie, np. *Iva kroi chleb na kawałki nożem* → *Chleb łatwo kroi się na kawałki nożem / Nóż kroi chleb na kawałki*.

²³ Tłumaczeniem właściwym (kulturowym odpowiednikiem) tego zwrotu pochodzącego z przepisu kulinarnego byłaby również bezosobowa forma *piec w piekarniku* lub *włożyć do piekarnika*, jednak w języku polskim tradycyjnie wyrażana bezokolicznikiem, a nie czasownikiem osobowym w trybie rozkazującym. Przykład ten pokazuje przydatność ram jako *tertium comparationis* nie tylko jednostek leksykalnych, ale i form gramatycznych w różnych językach.

W przykładzie Koevej dodano przysłówek łatwo, który zmienia jednak znaczenie z ogólnego stwierdzenia *Chleb kroi się na kawałki nożem* na określenie właściwości chleba. Wydaje się, że Ruppenhofer i in. (2010) wzięli pod uwagę tylko jedno ze znaczeń konstrukcji zwrotnej, podczas gdy Koeva zwraca uwagę na inne możliwości interpretacji tej struktury składniowej. Stąd jest to dylemat, którego nie da się rozstrzygnąć w obrębie tej pracy i pozostaje on materiałem do dalszych badań.

Z drugiej strony łączenie konstrukcji w stronie czynnej i biernej w obrębie tej samej ramy nie rodzi sprzeciwu autorów FrameNetów bułgarskiego (Koeva, 2010, s. 329) czy niemieckiego (Pado, 2007; Burchardt i in. 2009) jako alternacji jedynie syntaktycznej bez zmian semantycznych (co do kryteriów oceny por. Koeva, 2010, s. 329).

Również antonimy mogą czasem znaleźć się razem w tej samej ramie, np. *high/wysoki-o*, *low/niski-o* – oba przymiotniki/przysłówki należą do ramy ZMIANY POZYCJI NA SKALI / CHANGE POSITION ON A SCALE lub *love/hate* – oba czasowniki należą do ramy DOŚWIADCZAJĄCY PODMIOT / EXPERIENCER SUBJECT. Nie dotyczy to natomiast czasowników o różnych perspektywach na to samo wydarzenie (np. *kupować/buy* czy *sprzedawać/sell*), zwanych po angielsku *converses* (Cruse, 1968; cyt. za Koeva, 2010, s. 12), które wpisane zostały do różnych ram. Należy też jednak pamiętać, że ramy oddające poszczególne perspektywy danej sceny łączy najczęściej wspólna rama nadrzędna (relacja *Perspective of* tu w przypadku ramy TRANSAKCJI HANDLOWEJ).

Różnice socjolingwistyczne nie stanowią podstawy do podziału ram dla podobnych jednostek leksykalnych, np.

- punkt odniesienia (ang. *deixis*, *przyjść/come* i *pójść/go*);
- styl, np. potoczny (kolokwialny) lub formalny (*spieprzyć / fuck up* a *zepsuć/botch*);
- dialekt czy regionalizm (w języku angielskim odmiana brytyjska lub amerykańska, np. *lorry* v. *truck*, w języku polskim np. *szneka/drożdżówka*);
- język ewaluatywny (*krytykować/criticize* versus *chwalić/praise*; *geniusz/genius* versus *głupek/moron*).

Są one jedynie oznaczane pod kątem oceny pozytywnej (ang. *positive judgment*) i negatywnej (ang. *negative judgment*). Powyższe kryteria opisu także nie wydają się sprawiać problemu w zastosowaniu do analizy języka polskiego.

Różne części mowy w tej samej ramie. We FrameNecie leksemy lub konstrukcje należące do danej ramy umożliwiają ich parafrazę bez wprowadzania zmiany semantycznej, np. przymiotnik/przysłówek *wise/mądry* – *wisely/mądrze*. Są jednak pewne wyjątki w postaci leksemów, które w przypadku parafrazy okazują się nieść inne znaczenie pod kątem profilowania, a które mimo to wyjątkowo zostały wpisane do tej samej ramy. Są to przykłady: *She wisely sold the house / She was wise to sell the house*. Pierwszy przykład profiluje bardziej ramę HANDEL SPRZEDAŻ (COMMERCE

SELL), a drugi – UMIEJĘTNOŚCI (MENTAL PROPERTY). Widać to dopiero przy teście zaprzeczenia. Jest to przykład, na różnicę znaczeniową, której reprezentacje ramowe nie ujmują ze względu na zbyt duży stopień szczegółowości i ryzyko zbyt dużego rozdrobnienia znaczeń w obrębie ram (Ruppenhofer i in., 2010, s. 14).

Stopień szczegółowości ram. Tradycyjnie ciekawym i problematycznym zagadnieniem jest kwestia stopnia szczegółowości ram. Z zasady powinno się wpisać jednostki leksykalne do innych ram wtedy, gdy różnią się one jakimś elementem semantycznym. Jednak – jak wspomniano wcześniej – procedura ta może doprowadzić do zbyt dużego rozdrobnienia w budowie ram, dlatego w niektórych przypadkach odchodzi się od reguły. Na przykład w ramie łączącej czasowniki, których znaczenie wyraża przyczepienie danego elementu do innego mogą znaleźć się czasowniki, które wyrażają sposób przyczepienia (np. *to glue* – *przykleić*), jak i które tego sposobu nie wyrażają (np. *to attach* – *przyczepić*).

Z drugiej strony, z literatury nt. FrameNetów w innych wersjach językowych (FrameNet hiszpański Carlosa Subiratsa) wiemy, że zdarzają się też przykłady takie jak *torquear* / *totter* / *zataczać się* versus np. *walk*/chodzić, dla których autor proponuje osobne ramy SELF MOTION i MOTION MANNER z tego względu, że różnią się one elementem *sposobu poruszania się*, w przypadku *zataczać się* zawartym (inkorporowanym) w znaczeniu czasownika. Analiza Subiratsa pokazuje istnienie perspektywy (fokusu) w języku. W opisie przemieszczenia się z jednego punktu do drugiego, perspektywa (oraz język) mogą koncentrować się na ruchu lub na jego sposobie.

Podobny problem badawczy znajdziemy u Korytkowskiej (Korytkowska, 1992, s. 24), która zestawiała czasowniki bułgarskie i polskie. Czasownik polski *sproszkować* zawiera w swoim znaczeniu element sposobu wykonania czynności (ang. *manner*), co w polskim językoznawstwie określa się mianem *inkorporacji pozycji argumentowych w strukturę verbum* (Korytkowska, 1992, s. 33). Przykładem tego typu jest: PL: *x sproszkował siarkę*. Z drugiej strony odpowiednikiem tego zdania w języku bułgarskim jest: BU: *x hanpavi cypama na npax* ('*x zrobił tak, że siarka stała się proszkiem*' / '*x zrobił z siarki proszek*'). Można zatem zauważyć, że czasownik bułgarski nie inkorporuje sposobu wykonania czynności, jest on bardziej ogólny, wręcz hiperonimiczny względem czasownika polskiego (*zrobić* versus *sproszkować*). Znaczenie *sproszkowania* wyrażone jest zatem w języku bułgarskim na poziomie całego zdania, a nie już w samym czasowniku.

Również w obrębie tego samego języka istnieją liczne możliwości parafrazy składniowej, zwane neutralizacją pozycji argumentowych (np. *Jan kapsluje butelkę*. *Jan zamyka butelkę za pomocą kapsla* (INSTRUMENT). *Jan nakłada kapsel* (OBIEKT) *na butelkę*. Korytkowska, 1992, s. 35).

Jest to problem konwencjonalizacji języka, wymagający często szczegółowej analizy i wniosku, czy parafraza ta doprowadziła do zmiany znaczenia, czy też pozostała w jego obrębie.

We FrameNecie podział ram ze względu na sposób wykonania czynności, uznany za element niejądrowy, nie jest stosowany ze względu na ryzyko zbytniego rozdrobnienia opisu ram w dużej bazie leksykalnej (Ruppenhofer i in., 2016, s. 17). Jednak w przypadku niniejszej pracy przyjmuje się zasadę, że jeśli analiza konfrontatywna będzie tego wymagała, podział ram zostanie w tym przypadku dokonany.

4.3.2. Idea jądrowości elementów ramy

Istnieją cztery rodzaje elementów klasyfikowanych pod względem jądrowości (Ruppenhofer i in., 2010, s. 19):

1. **Elementy jądrowe**, czyli takie, które konstytuują ramę, są w niej obowiązkowe, to znaczy takie, z których nie można zrezygnować w opisie ramy, bez których scena nie byłaby kompletna, np. w ramie ZEMSTY/REVENGE są to DOKONUJĄCY ZEMSTY / AVENGER, KARA/PUNISHMENT, OBRAZICIEL/OFFENDER, URAZ/INJURY i STRONA DOTKNIĘTA / INJURED PARTY. Jak widać nie jest to pojedynczy element, ale cały ich zbiór (zwany we FrameNecie *coreset*). Na przykład zemsta nie może powstać bez chęci wzięcia odwetu za coś, bez (elementu) wcześniejszego działania, które ją prowokuje.

2. **Elementy poboczne lub peryferyjne**, czyli takie, które nie wprowadzają wydarzeń dodatkowych, oddzielnych lub innych znaczeniowo poza głównym wydarzeniem, opisanym w danej ramie, np. CZAS/TIME, MIEJSCE/PLACE, SPOSÓB/MANNER, ŚRODEK/MEANS, STOPIEŃ/DEGREE itd. Nie są to elementy przypisane do jednej ramy, ale mogą występować i pojawiać się w wielu z nich. W ramie zemsty, wspomnianej wcześniej, będą to np. CZAS: *The bereaved family retaliated [immediately TIME]. / Rodzina w żałobie [natychmiast CZAS] dokonała zemsty.*

3. **Elementy pozatematyczne**, nie należą do danej ramy i nie są elementami powtarzającymi się niezależnie od ramy, ale wprowadzają element nowej, bardziej abstrakcyjnej ramy, np. *Thou shalt not exact revenge [twice ITERATION] for the same offense / Nie powinno się dokonywać zemsty [dwa razy POWTÓRZENIE] za tę samą zbrodnię.*

W tym przykładzie pojawia się rama ITERATION/POWTÓRZENIE, której elementem jest *dwa razy / twice* (Ruppenhofer i in., 2010, s. 20). Elementy te są często powtarzalne (takie same w różnych kontekstach, gdy są wyrażane wraz z innymi ramami) i nie mają jednego znaczenia, charakterystycznego dla ich ramy.

Należy zauważyć, że to, co autorzy podręcznika uznają za elementy pozatematyczne wiąże się z przykładami *protoram* (Ruppenhofer i in., 2010), *archetypów semantycznych* (Langacker, 1991, s. 294) lub *konstrukcji* w ujęciu Goldberg (1995). Szczególnie to, co Ruppenhofer i in. (Ruppenhofer i in., 2010, s. 20) określają jako ramę DAROWANIA/BENEFACTION, np. *Lennert [...] cooked me dinner / Lennert ugotował dla mnie kolację* jest przez Goldberg (1995) określane mianem konstrukcji dwuargumentowej (ang. *ditransitive*), której znaczeniem jest wolitywne wykonanie

czynności przez agenta dla beneficjenta, często bez wiedzy tego drugiego. I choć czasownikiem użytym tu jest *gotować*, konstrukcja ta, mająca znaczenie *zrobić coś dla kogoś*, pojawia się często niezależnie od użytego czasownika (*pomalować coś dla kogoś/komuś*, *upiec coś dla kogoś/komuś* itd.).

4. **Elementy niewyrażone jądrowo** (ang. *core unexpressed*) to takie, które w danej ramie rodzica (ang. *parent frame*) są elementami jądrowymi, ale w ramie, która dziedziczy elementy tej ramy, już nie występują, np. element *czyn*, *działanie* / *act* w ramie ACT INTENTIONALLY / DZIAŁAĆ INTENCJONALNIE (*I'll do the vacuuming* / *Odkurzę*). Ramy dziedziczące znaczenie tej ramy (ang. *child frames*) to np. WYBIERANIE/CHOOSING lub AKTYWNA PERCEPCJA / PERCEPTION ACTIVATE, jednak element *czynu*, *działania* (*act*) – choć istniejący i ważny – nie jest w nich wyrażany osobnymi jednostkami leksykalnymi, np. zdanie *I chose the blue one* nie ma oddzielnej leksykalizacji decyzji jako działania, a jednak podejmowanie decyzji jest formą intencjonalnego działania (Ruppenhofer i in., 2016, s. 25).

4.3.2.1. Elementy jądrowe

Warunki, jakie spełnić musi dany element ramy, aby stać się obowiązkowym można według autorów sprawdzić na kilka sposobów:

1. Kiedy brak danego elementu ramy w zdaniu spowoduje powstanie niepełnego znaczenia ramy, np. czasownik *przypominać* nie może występować bez elementu zależnego (ang. *dependent*) w postaci *osoby* lub *rzeczy przypominanej*. Gdyby jednak doszło do jego pominięcia np. przez nadawcę komunikatu, najczęściej można domniemać, o jaki element chodziło na podstawie wiedzy kontekstowej lub ogólnej wiedzy o świecie, np. w zdaniu *Jan dojechał* czasownik *dojechał* zakłada istnienie celu, nawet jeśli nie jest on bezpośrednio wyrażony²⁴.

2. Znaczenie argumentów zależy od leksemu wywołującego ramę, zatem argumenty muszą być elementami ramy, np. w zdaniach z czasownikiem osobowym w stronie czynnej, podmiot i dopełnienie zawsze są elementami ramy. Przykładowo *budować* wymaga agenta w podmiocie (BUDOWNICZEGO) i rzeczy budowanej w dopełnieniu (KONSTRUKCJI).

Również Goldberg (1995) uznaje za obowiązkowe te elementy ramy, które w zdaniach teraźniejszych prostych z osobową formą czasownika będą obowiązkowo wyrażone.

²⁴ Zasada ta pokazuje wspomniane uprzednio powiązanie słownictwa z doświadczeniem w postaci schematycznej w części pamięci zwanej *leksykonem mentalnym* (Aitchison, 2003). Gdy brakujący element układanki znaczeniowej jest elementem wiedzy o świecie, zostaje on domniemany, a wiedza uzupełniona. Podobnie do modeli przetwarzania informacji van Dijka (van Dijk, 1983, 1988), istnienie schematu pozwala na założenie ogólnej kategorii powiązanego bytu (*slot*), co do której zadajemy następnie pytania po to, aby móc wypełnić lukę konkretnymi przykładami sytuacyjnymi (*fillers*, np. *Dokąd dojechał Janek?*).

Istnieją dwa wyjątki od tej reguły:

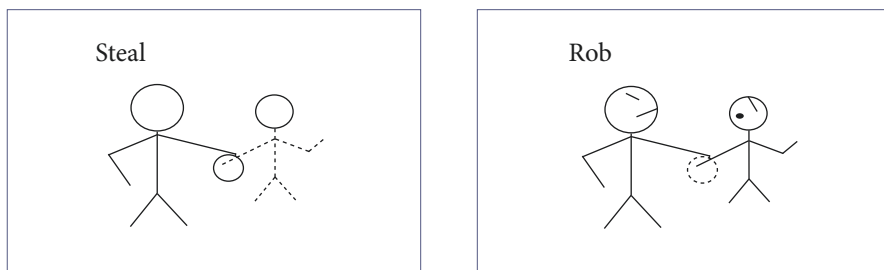
- Strona bierna lub formy bezosobowe (ang. *middle construction*, niem. forma *man*), gdzie dana konstrukcja stosowana jest celowo, aby uniknąć wyrażenia konkretnego argumentu.
- Podawany jest kontekst, w którym profilowany argument może nie zostać wyrażony (tzw. przypadek zerowy, por. poniżej).

Przykładowo może się wydawać, że *okraść/obrabować* (ang. *to rob*) i *ukraść* (ang. *to steal*) profilują tę samą scenę, a jednak *okraść* profiluje OFIARĘ (VICTIM), podczas gdy *ukraść* nie profiluje OFIARY, tylko ŁUP. I choć obie jednostki profilują znaczenie ZŁODZIEJA, *okraść* / *obrabować* / *to rob* wymaga wyrażenia w warstwie formalnej elementu OFIAR, a *ukraść* / *to steal* – ŁUPU i ZŁODZIEJA (Goldberg, 1995, s. 45).

W gramatyce konstrukcji stosuje się tu następujący zapis, w którym elementy konstrukcji znajdują się w nawiasie, a elementy obowiązkowe oznaczone są za pomocą pogrubionej czcionki:

rob < **thief target goods** > steal < **thief target goods** >

Znaczenia te, a właściwie wyrażony przez leksemę fokus, dobrze ilustrują poniższe rysunki:

Rysunek 16. Profilowanie elementów na przykładzie czasowników *ukraść* i *okraść*. Źródło: Goldberg (1995, s. 48)

Zdaniem Goldberg (1995, s. 48) istnieją dwie możliwości wyjaśnienia powyższego fenomenu: różnica w profilowaniu elementów w scenie lub różnice ramowe. Według Goldberg (1995) można też zauważyć pewne prawidłowości w wyborze rodzajów elementów profilowanych takich, jak np. uczestnicy. Typowo przykłady *agensów* czy *patiensów* są profilowane, co potwierdzają psycholingwistyczne badania Smitha i Clarka (Smith & Clark, 1978, s. 35), którzy sugerują, że przykładów tych kategorii dzieci uczą się najszybciej (często są to obiekty, którymi dzieci manipulują lub które poruszają się samoistnie). W przeciwieństwie do nich, dzieci rzadko kiedy nazywają miejsca, przedmioty i cele jako pierwotne w scenie.

Innymi słowy według tej teorii (Goldberg, 1995, s. 49) role semantyczne wyrażone w podmiocie i dopełnieniu mają szczególną funkcję jako semantycznie prominentne. To na nich często skupia się uwaga lub temat w dyskursie i wielu językoznawców uważa je za główne argumenty (por. Fillmore, 1977; Comrie, 1984; Langacker, 1987, 1991; Korytkowska, 1992). W takim układzie jednym z testów sprawdzenia elementów jądrowych jest sprawdzenie ich funkcji gramatycznej w zdaniu prostym z czasownikiem w formie osobowej.

4.3.2.2. Elementy pozatematyczne

Uważni czytelnicy prac Adele Goldberg (1995), analizując metodologię FrameNetu, dostrzegą, iż zaproponowane przez Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2010) elementy pozatematyczne faktycznie są elementami bardziej ogólnych konstrukcji lub protoram, z którymi powiązane są ściśle niektóre ramy. Stanowią one we FrameNecie osobny typ schematu, czasem trzon dla bardziej szczegółowych schematów ramowych. Pojawienie się pojęcia elementów pozatematycznych związane jest głównie z anotacją całościową, a nie leksykograficzną. Wybrane z nich służą również semantycznemu opisowi zdań podrzędnie złożonych, które autorzy projektu dzielą na te, które wprowadzają nowe sceny i na te, które opisują kontynuację sceny przywołanej przez docelowe słowo anotacji (ang. *target*, Ruppenhofer i in., 2016, s. 25). Główne elementy pozatematyczne wraz z przykładami w języku angielskim znajdują się w załączniku 4.

Często występującym elementem peryferyjnym – również w umowach najmu – jest CZAS TRWANIA / DURATION, oznaczany jako OKRES CZASU / PERIOD OF TIME. W niektórych ramach ma on swoje szczegółowe odpowiedniki pozatematyczne: OKRES POWTARZANIA SIĘ / PERIOD OF ITERATION lub OKRES TRWANIA STANU KOŃCOWEGO / DURATION OF FINAL STATE. Element ten w procesie anotacji zyskiwał coraz więcej przykładów, dzięki czemu można było wyróżnić znaczenia bardziej szczegółowe, które okazały się być również wewnątrz złożonymi schematami (Ruppenhofer i in., 2010). Z tej perspektywy konstrukcja lub protorama OKRES POWTARZANIA SIĘ / PERIOD OF ITERATIONS wydaje się być jej doszczegółowieniem, gdyż coś powtarza się w danym okresie czasu.

Podane w podręczniku opcje zdecydowanie nie wyczerpują wszelkich możliwości opisu jednostek czasowych. Jedną z możliwości dopracowania opisu okoliczników, czyli głównych środków wyrazu elementów pozatematycznych, w systemach ontologicznych jest według Kotsyby (Kotsyba, 2006) opis znaczeń z wykorzystaniem teorii sieci Petriego. Ponieważ jednak jest to temat zbyt obszerny jak na ramy niniejszej pracy, a elementy pozatematyczne nie są w opisie ramowym najważniejsze, wątek ów pozostanie do opracowania w kolejnych pracach naukowych dotyczących FrameNetu.

Ze względu na cele niniejszej pracy ważną wydaje się kategoria CONTAINING EVENTS, czyli wydarzenia w wydarzeniu, która zwraca uwagę na problem podwójnej kategoryzacji. ZDARZENIE jako kategoria złożona zawiera w sobie kategorie MIEJSKA i CZASU. Niektóre ZDARZENIA bardziej profilują czas (np. *In the electoral campaign* / *W czasie kampanii wyborczej*), a niektóre miejsce (*In the accident* / *Podczas wypadku*). W takich przypadkach pojawia się w anotacji pokusa, aby nadać frazom przyimkowym znaczniki MIEJSKA lub CZASU. Jednak faktycznie istnieją tutaj obie kategorie znaczeniowe (zarówno MIEJSCE i CZAS) wyrażone razem i obie powinny być uwzględnione. Stąd pomysł, aby stworzyć dla nich znacznik CONTAINING EVENT, wydaje się zasadny. Dochodzi wtedy do nakładania się ram (ang. *frame conflation*), czyli wystąpienia więcej niż jednej ramy w obrębie tego samego zdania.

4.3.3. Relacje pomiędzy elementami ramy

Zachodzą również relacje pomiędzy elementami w ramie (Ruppenhofer i in., 2010, ss. 21–22), to znaczy:

- **Zbiory elementów jądrowych** (ang. *coreness sets*) – relacja ta występuje, gdy nie wszystkie elementy ramy wystąpią razem w zdaniu, a mimo to całe znaczenie zostanie przekazane, np. w ramie ruchu (MOTION) elementami zbioru są PUNKT WYJŚCIA / SOURCE, DROGA/PATH, CEL/GOAL, które odzwierciedlają schemat drogi. Mimo tego, że w zdaniu z jednym elementem jądrowym zachodzi wystąpienie przypadków zerowych, nie są one anotowane z pomocą tagu DNI, gdy należą one do zdefiniowanego uprzednio zbioru elementów jądrowych.
- **Wymaganie** (ang. *requires*) – przypadki, kiedy dane elementy jądrowe ramy wymagają wzajemnie swojego współistnienia, np. w przypadku czasownika *przyczepić coś do czegoś*. Jeśli nie będzie elementu celu przy czasowniku *tie* (ang. *przyczepić*), to jego znaczenie zmieni się na *wiązanie*. Inne przykłady to ramy KOMPATYBILNOŚĆ/COMPATIBILITY, POGAWĘDKA/CHATting i PODOBIENSTWO/SIMILARITY.
- **Wykluczenie** (ang. *excludes*) – dotyczy przypadków znaczeń, w których pewne elementy ramy wykluczają się, czyli nie mogą wystąpić jednocześnie, np. w ramie ATTACH/WIĄZAĆ istnieją dwa rodzaje sytuacji: gdy coś przyczepione jest do czegoś (*attach to the wall* / *przyczepić do ściany*) i wtedy występuje w niej cel, do którego obiekt zostaje przyczepiony, albo sam obiekt (*attach ankles together* / *związać razem kostki*); w języku polskim istnieją dla tych dwóch znaczeń osobne formy wyrazowe (*przyczepić do* i *związać*). Innym przykładem może być rama ZMIANY/CHANGE, w której przyczyną sprawczą może być AGENT

lub niezależna przyczyna zewnętrzna (ang. CAUSE), ale nie mogą wystąpić one jednocześnie i w takim układzie – wzajemnie się wykluczają.

4.3.4. Przypadki zerowe i oznaczanie elementów domyślnych

Istnieją przypadki, w których elementy jądrowe ramy nie uzyskają eksplicytnej realizacji formalnej w zdaniu, stając się wtedy elementami domniemanymi, inaczej zerowymi. Autorzy (Ruppenhofer i in., 2010, s. 24) wyróżniają kilka typów przypadków zerowych:

- **DNI** – ang. *definite null instantiation* – typ określony (inaczej anaforyczny), czyli przypadek, w którym pominięty element znany jest odbiorcy z kontekstu. Np. *Monkey avenged himself by [...] setting fire into the city* / *Małpa zemściła się podkładając ogień w mieście*. Elementem pominiętym w zdaniu jest znana z kontekstu OFIARA ZEMSTY (Ruppenhofer i in., 2010, s. 24).
- **INI** – ang. *indefinite null instantiation* – nieokreślony (inaczej egzystencjalny) przypadek zerowy, czyli taki, w którym element pominięty nie może zostać wywnioskowany z kontekstu, ale nie jest w danym użyciu potrzebny. W większości przykładów mógłby zostać on dopowiedziany przez odbiorcę na podstawie jego wiedzy o świecie. Najczęściej dotyczy to angielskich czasowników przechodnich (tranzytywnych) w użyciu nieprzechodnim, czyli np. *eat/jesć* (*She ate for hours* / *Jadła godzinami*), *sew/szyć*, *bake/piec* (*Granny begins baking about a month before Christmas* / *Babcia zaczyna piec na miesiąc przed Świętami Bożego Narodzenia*), *drink/pić* itd. Element jądrowy, wyrażany typowo w dopełnieniu powyższych czasowników (*jesć*, *piec* – co? np. *ciasto*) jest tu przemilczany, ponieważ uwaga mówiącego skupia się na czynności i sposobie jej wykonania, a nie na ich obiekcie czy rezultacie (*fokus*). Zdarzają się tu również często użycia ogólne, zwyczajowe, np. (*On*) *zawsze pożycza, ale nigdy nie oddaje* (Ruppenhofer i in., 2010, s. 25). Podobne zjawisko odnotowuje też Korytkowska (1992, s. 33) i określa je *elipsą kontekstową* lub *nieokreślonością frazy*, np. *Jan siedział na kanapie i czytał (coś)*. Szczególnym przypadkiem *elips kontekstowych* są *elizje* (pominięcia) argumentów we frazach egzystencjalnych, ogólnych lub nieokreślonych (Korytkowska, 1992, s. 37), np. *Jan śpiewa w operze*, *Marysia czyta* itd. dające się sparafrazować do określenia umiejętności, np. *x umie y*, *x pracuje jako y*. Są to zdaniem Korytkowskiej przykłady modyfikacji znaczenia zdania wynikające z różnicy jednego argumentu, wprowadzające element CECHY lub UMIEJĘTNOŚCI i występujące także w języku bułgarskim. Rozróżnienie dwóch znaczeń łączy się też w języku polskim z aspektem dokonanym i niedokonanym czasownika.
- **CNI** – ang. *constructional null instantiation* – przypadek zerowy wynikający z konstrukcji gramatycznej (inaczej *strukturalny*). Uzasadnia zaistnienie

przypadka zerowego ze względu na użycie np. strony biernej (brak agenta), trybu rozkazującego (brak obiektu wyrażonego dopełnieniem, np. *Cook for 20 minutes*) czy równoważników zdań.

Czasem zachodzi jednocześnie przypadek nieokreślony wraz ze strukturalnym, gdy opuszczenie argumentu wynika jednocześnie z konstrukcji gramatycznej i zastosowania fokusu. Przykładem podawanym przez Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2010, s. 25) są modalne konstrukcje zdaniowe, np. z czasownikami *potrafić/móc*. W ramie ZEMSTY wystąpić może wtedy na przykład brak elementu agenta, czyli MŚCICIELA, np. *Kłótnie rodzinne potrafią trwać pokoleniami, a ujmy na honorze zostają pomszczone przez morderstwa* (Ruppenhofer i in., 2010, s. 25). Wybrana konstrukcja gramatyczna stosowana jest bowiem w celu skierowania uwagi odbiorcy ku innemu elementowi semantycznemu i w związku z tym – następuje pominięcie wybranego elementu sceny, znanego z kontekstu lub nieistotnego, który schodzi tu na drugi plan.

W niniejszej analizie języka umów najmu pojęcie elementu zerowego typu INI prawdopodobnie nie wystąpi zbyt często, gdyż w języku prawniczym nie wolno dopuścić do zbyt wielu sytuacji domniemanych, a warunki umowy powinny jasno określać agenta i należące do niego obiekty i zobowiązania. Nie znajdziemy tu też trybu rozkazującego, ani konstrukcji zwyczajowych. Najbardziej prawdopodobnym będzie wystąpienie strony biernej. Przypadki te wystąpić mogą natomiast w przykładach pochodzących z korpusu, z różnych źródeł tekstowych.

4.4. Ogólne zasady podejścia oddolnego – system anotacji jednostek leksykalnych

4.4.1. Tryplety FrameNetu – warstwy opisu a rodzaje walencji

Głównym rodzajem anotacji we FrameNecie jest walencyjny opis jednostek leksykalnych, przy czym:

- wyjściowym punktem analizy jest warstwa semantyczna, a więc opis elementów poszczególnych ram jako ról semantycznych i oznaczanie nimi przykładów zdań, zawierających jednostki leksykalne reprezentujące daną ramę;
- autorzy (Ruppenhofer i in., 2010) piszą o trypletach analizy (Ruppenhofer i in., 2010, s. 10), gdyż jest ona trójwarstwowa. To znaczy, że oprócz warstwy semantycznej, analizowana jest warstwa syntaktyczna (w sposób automatyczny przez parser składnikowy według zasad gramatyki frazowej, por. Ruppenhofer i in., 2016) oraz morfosyntaktyczna (klasy gramatyczne analizowane automatycznie przez analizator morfoskładniowy). Wszelkie podawane automatycznie informacje są weryfikowane w trakcie analizy przez anotatorów.

W ten sposób bada się, jakimi częściami mowy (ang. *grammatical function* – GF) i częściami zdania (typami fraz, ang. *phrase type* – PT) wyrażane są argumenty opisywanego predykatu, które stanowią elementy ramy (ang. *frame element* – FE) opisywanych leksemów (element opisywany, cel analizy, ang. *Target* – T; Ruppenhofer i in., 2010, s. 15). Trójwarstwowość opisu umożliwia zastosowanie semantyki ramowej w ujęciu FrameNet do przeprowadzenia dwu- lub wielojęzycznej analizy konfrontatywnej. Warstwa semantyczna (ramy) posłuży w niej jako *tertium comparationis* dla pozostałych poziomów opisu oraz do budowy wielojęzycznej bazy leksykalnej z zastosowaniami w przetwarzaniu języka naturalnego.

Innym problemem badawczym, powiązanim z opisem trójwarstwowym, jest kwestia wyboru sposobu opisu badanych jednostek leksykalnych na poziomie syntaktycznym. Dla języka angielskiego jest to gramatyka frazowa, która jest rodzajem gramatyki składnikowej, często stosowanego systemu opisu zdań w automatycznych parserach gramatycznych. Parser składniowy zastosowany we FrameNecie najprawdopodobniej nie jest dostosowany do analizy języków innych niż angielski²⁵. Ze względu na brak możliwości pełnego przejścia kryteriów opisu składni danego języka bezpośrednio do analizy drugiego, głównie ze względu na pojawiające się różnice definicyjne, jak to jest np. w przypadku definicji dopełnienia bliższego w językach polskim i angielskim, zdecydowano się zastosować ręczny system anotacji składniowej w oparciu o tagset parsera właściwego dla języka polskiego. W niniejszym projekcie jest to tagset parsera składnikowego Gobio (Graliński, 2007; Graliński i in., 2012), rozszerzony o wybrane znaczniki FrameNetu. Formalizm Gobio nie osiąga wprawdzie parametrów takich jak najnowszy parser zależnościowy Combo (Rybak & Wróblewska, 2018), po konkursie PolEval 2018 uważany aktualnie za najlepszy parser dla języka polskiego, posiada natomiast inne zalety dla niniejszej pracy. Po pierwsze jest składnikowy, pozwala zatem analizować zależności między frazami, analogicznie do parsera FrameNetu dla języka angielskiego. Po drugie jest wielojęzyczny, czyli istnieje możliwość wytrenowania analogicznych formalizmów m.in. dla języka niemieckiego. W przypadku, gdyby zaistniała potrzeba wykorzystania wyników niniejszej analizy w NLP, dzięki przeprowadzonej tu analizie składniowej będzie można rozważyć implementację parsera Gobio lub innego parsera gramatyki składnikowej.

Należy również zauważyć, że format przechowywanych w projekcie FrameNet danych stanowić mógłby temat osobnego rozdziału niniejszej pracy. Do anotacji przykładowych zdań służy panel anotacyjny, w którym – jak wspomniano wyżej – dwie

²⁵ Fakt ten można wywnioskować na podstawie kilku informacji: po pierwsze autorzy podręcznika anotacji FrameNet (Ruppenhofer i in., 2016) podają, że korzystają z narzędzia do anotacji z wbudowanymi modułami analizy składniowej dla języka angielskiego, po drugie w literaturze przedmiotu można znaleźć prace opisujące mapowanie ram semantycznych FrameNet na dwujęzyczną analizę składniową, np. angielsko-szwedzką lub angielsko-niemiecką.

z trzech warstw opisu są zautomatyzowane a warstwa jednostek nazewniczych (ang. *named entity recognition* – NER) – połączona jest z zasobami projektu WordNet (pol. Słowsieć) w ramach budowy zbioru automatycznych narzędzi do analizy leksykalnej, jakim jest MASC (Passoneau i in., 2012). Powodem korelacji z WordNetem jest możliwość wzajemnego rzutowania. W projekcie tym, dedykowanym rzeczownikom, przymiotnikom, relacjom hierarchicznym między bardziej lub mniej ogólnymi kategoriami bytów itd. nie opisuje się relacji scenicznych. We FrameNecie – odwrotnie – kategorie semantyczne WordNetu egzemplifikują role semantyczne poszczególnych ram, głównie czasownikowych, poświęcając zdecydowanie mniej uwagi pozostałym częściom zdania (por. rozdział 2).

Warstwy anotacji, poszczególne znaczenia danej jednostki leksykalnej czy też hierarchia ramowa nie wyświetlają się jednocześnie, gdyż zaburzyłoby to obraz analizy, jednak dane w repozytorium są ze sobą powiązane (np. odniesienia o przynależności jednostki leksykalnej do różnych ram lub hierarchii ramowej; więcej na ten temat por. Ruppenhofer i in., 2010, ss. 93–97).

Metodologicznie rzecz ujmując, autorzy stosują w anotacji następujące zasady:

1. Frazy jako elementy ramy. Przyimki, przymiotniki i przysłówki, objęte zakresem frazy, wchodzi w skład roli semantycznej. Jako element ramy opisuje się całą frazę, a nie tylko jej głowę semantyczną lub syntaktyczną (Ruppenhofer i in., 2010, ss. 16–18). Zasada ta rozszerza się też na zdania podrzędnie złożone, opisujące elementy zdania nadrzędnego, np.

I heard [a story about a man called Jed NP]

Usłyszałem [historię o mężczyźnie, który nazywał się Jed FR] (Ruppenhofer i in., 2010, s. 18).

W związku z powyższą zasadą *historię o mężczyźnie, który nazywał się Jed*, czyli dopełnienie ze zdaniem podrzędnie złożonym przydawkowym, jest traktowane jako jeden element ramy, a nie jak wiele elementów złożonych podrzędnie i nadrzędnie (jak w gramatyce zależnościowej, inaczej dependencyjnej, Ruppenhofer i in., 2010, s. 18). Oczywiście konsekwencją tej decyzji jest fakt, że wśród przykładów znajdują się jednostki leksykalne nienależące do danej ramy, a jedynie powiązane z elementem nadrzędnym w danym wyrażeniu. W myśl tej zasady wyrażenia przyimkowe nie są anotowane osobno.

Podobnie postępuje się w przypadku modyfikatorów. Choć w składniowej analizie zdania zwykło się oddzielać modyfikatory od opisywanych przez nie podmiotów czy dopełnień, z obserwacji leksykograficznej wynika, iż często w innych przykładach stanowią one elementy ramy, np. fraza rzeczownikowa *allergy clinic* / *klinika alergologiczna* stanowi jeden element ramy, gdyż istnieją zwroty typu *to treat allergy* / *leczyć alergię* i pochodne od tego wyrażenia *allergy treatment* / *leczenie alergii* w ramie

LECZENIA/CURE. Autorzy zauważają też, że przypisują większą uwagę do modyfikatorów niż inne gramatyki, a to z tego względu, że są one częstymi transformacjami fraz czasownikowych na rzeczownikowe, np. *to treat an allergy* → *an allergy treatment*. Wszystkie rodzaje modyfikatorów (podobnie jak w tagsecie Universal Dependencies²⁶) określa się mianem „elementów zależnych” (ang. *dependents*), uważając, iż dla celów projektu ważniejsze jest określenie jądrowości danej jednostki (por. poniżej). Zasada ta będzie przeniesiona do niniejszej pracy, to znaczy modyfikatory otrzymają znacznik DEP niezależnie od ich rodzaju.

Wynika z tego wniosek, który znaleźć można już u Korytkowskiej (Korytkowska, 1992, s. 22), że nie należy wiązać realizacji ról semantycznych z jednym typem realizacji syntaktycznej, a nawet – idąc dalej – z jedną klasą gramatyczną (np. fraza nominalna lub rzeczownik) realizującą dany element ramy. Różne typy gramatykalizacji przypadków głębokich autorka rozpoznawała za pomocą parafrazy zdaniowych, niezmieniających znaczenia pierwotnej wypowiedzi. W obecnej wersji semantyki ramowej dopuszcza się także realizację sceny (ramy) z pomocą innych niż czasownik środków leksykalnych.

2. Ramy wywoływać mogą nie tylko czasowniki. Według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2010, s. 35) ramy mogą być wywoływane przez wyrazy reprezentujące różne klasy gramatyczne, czyli czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki i przyimki. W zdecydowanej większości znajdują się jednak czasowniki, mające największą tendencję do opisu scen, a na drugim miejscu rzeczowniki (substantywizacje lub rzeczowniki o złożonej strukturze semantycznej).

Substantywizacje lub inne rzeczowniki wywołujące ramy. Substantywizacje lub rzeczowniki innego rodzaju często występują z czasownikami, które z gramatycznego punktu widzenia stanowią nadrzędniki, jednak semantycznie to rzeczownik staje się docelowym leksemem opisu (ang. *target*). Ruppenhofer i inni (Ruppenhofer i in., 2016, s. 37) wyróżniają cztery rodzaje tego typu czasowników: *posiłkowe* (ang. *supports*), typu „kontroler” (ang. *controllers*), łącznik lub kopuła (ang. *copulas*) i *nadrzędne* (ang. *governors*). Łącznik lub kopuła to tradycyjne czasowniki posiłkowe *być*, *stać się* (ang. *be*, *become*):

John [is copula] a sailor. / Jan [jest copula] żeglarzem (orzeczenie imienne).

John [appears copula] smart enough. / Jan [wydaje się copula] wystarczająco bystry.

Czasowniki nadrzędne to takie, które nazywają specyficzne nazwy czynności związane z rzeczownikiem, np. dla rzeczownika *nóż* będzie to *dźgnąć*.

Kontroler to czasownik typu *zaoferować*, *zasłużyć*, *rozważyć* (*offer*, *merit*, *consider*), które swoją obecnością w zdaniu wprowadzają nową ramę, ale współdzielą z ramą rzeczownika niektóre elementy, np. agenta jak w zdaniu:

²⁶ Zob. <https://universaldependencies.org/u/dep/>.

I [found CTRL] her scenes very funny. / [Uznałem CTRL] jej scenki za bardzo zabawne.

The minister [offered CTRL] help to get the various agencies coordinated. / Minister [za-offerował CTRL] pomoc w celu skoordynowania pracy różnych agencji.

Wreszcie czasowniki posiłkowe, takie jak np. *give/dać*, *have/mieć* lub *take/brać*, anotowane są na podstawie czterech kryteriów:

- najczęściej wnoszą mało znaczenia i jest ono związane z aspektem lub przyczynowością;
- w innym kontekście mają inne znaczenie, wpisane do innej ramy²⁷ (np. *lift a box – podnieść pudełko* versus *lift sanctions – znieść sankcje*); analizowane znaczenie budują z określonym typem rzeczownika (rzeczowniki stanu, zdarzenia lub relacji otwierają dla ich tę pozycję argumentową);
- czasownik jest składniowym nadrzędnikiem rzeczownika;
- rzeczownik sam z siebie (lub w połączeniu z innymi predykatami) oznacza stan, zdarzenie lub relację.

Np. w zwrotach typu *to give a lecture / zrobić* lub *poprowadzić wykład* czasownik wydaje się nie wnosić innego znaczenia niż „zrobić / wykonać czynność”, a cała scena wydaje się wywołana przez rzeczownik. W zdaniu: *Pat gave a lecture*, *Pat* jest więc oznaczana jako MÓWCA/SPEAKER lub WYKŁADOWCA/LECTURER, *lecture* jako WYKŁAD/LECTURE a *to give* jako czasownik posiłkowy.

W polskim językoznawstwie (por. np. Jędrzejko 1993; Żmigrodzki, 2004) czasowniki odpowiadające *posiłkowemu* (SUPP) w rozumieniu FrameNetu określa się mianem analizmów werbo-nominalnych i wraz z łącznikami typu *copula* (*być*, *stać się*) zalicza do czasowników posiłkowych. Analizmy definiuje się jako te, które towarzyszą substantywizacjom lub rzeczownikom abstrakcyjnym (w przeciwieństwie do konkretnych). Czasowniki te w towarzystwie rzeczowników abstrakcyjnych zmieniają swoje podstawowe znaczenie i stają się werbalizacjami przy nominalizacji predykatu. Tego typu czasowniki z rzeczownikami, określane też jako czasowniki złożone, uważane są za semantycznie nieredukowalne (nie da się zredukować żadnego z członów bez zmiany znaczenia, razem występują one w roli czasowników) (Żmigrodzki, 2004, s. 191). W językoznawstwie niemieckim również traktuje się je jako jedną jednostkę semantyczną i określa mianem *Funktionsverbgefüge* (np. Engel i in., 2000). Obie definicje wydają się być ze sobą zgodne, jeśli przyjmiemy, że nieredukowalne znaczenie analizmu definiowane jest we FrameNecie jako osobna rama semantyczna względem podstawowego znaczenia czasownika.

²⁷ Przykładowo rzeczownik *argument* w połączeniu z czasownikiem posiłkowym *make* oznacza *argumentowanie* (synonim *to argue*) i należy do ramy DYSKUSJI (MAKE AN ARGUMENT). Ten sam rzeczownik z czasownikiem *to have* stanowi synonim czasownika *to fight* w znaczeniu *kłócić się* i należy do ramy KONFLIKTU (CONFLICT).

3. **Nakładanie się ram w obrębie jednego zdania, czyli *frame conflation*.** Choć ogólną zasadą we FrameNecie jest to, że w jednym zdaniu opisuje się daną jednostkę leksykalną na tle określonej ramy, czasem zdarzają się przypadki nakładania się ram, zwane w projekcie *frame conflation* (pol. „zlepek ram”, Ruppenhofer i in., 2010, s. 19). Wtedy dana jednostka leksykalna opisana zostaje dwiema rolami. Przykładem nakładania się ram jest:

Doctor Miller managed to at last cure the epileptic. / Doktor Miller zdołał wreszcie wyleczyć epileptyka.

Epileptyk ma tu z jednej strony funkcję elementu obowiązkowego PACJENTA w ramie LECZENIA, a z drugiej – wywołuje własną ramę EPILEPSJI. Najczęściej dzieje się tak w przypadku, gdy rzeczowniki bogate semantycznie, które same przywołują ramę, znajdują się w innej ramie czasownika jako jej element.

W literaturze częste są też przykłady, w których dana część ciała (rama CIAŁA lub profilowanie części do całości) przyjmuje funkcję okolicznika miejsca lub – roli Locativu w teorii przypadków głębokich (Korytkowska, 1992, s. 30). W języku polskim przykładem tego typu są metonimiczne *Jana boli w piersi*, czyli *Coś boli Jana w piersi*.

4. ***Discontinuous frame elements*, czyli elementy ramy podzielone na kilka jednostek leksykalnych.** Gdy ten sam element ramy (rola) jest wyrażany kilkoma jednostkami leksykalnymi, znajdującymi się na różnych, czasem odległych od siebie pozycjach w zdaniu, stosuje się specjalną formę anotacji dla przypadków *nieciągłości elementów ramy* (ang. *discontinuous frame elements* – DSF).

Istnieją dwa typy kategorii nieciągłości elementów ramy: jeden, kiedy w obrębie tego samego zdania podawane jest wiele przykładów tego samego elementu ramy, np. element DROGI w ramie RUCHU:

Josh ran [across the meadow PATH], [along the creek PATH] and right up to Bill's house. / Josh przebiegł [przez łąkę DROGA], [wzdłuż strumyka DROGA] i aż do domu Billa.

I drugi, kiedy jeden element ramy wyrażany jest wieloma częściami mowy, niekoniecznie pozostającymi wobec siebie w bliskim sąsiedztwie w zdaniu. Tu wyróżnia się cztery przypadki (Ruppenhofer i in., 2010, ss. 33- 34):

- **Czasowniki modalne** typu *might, should* itd. jako docelowe jednostki leksykalne anotacji (TW) mają tylko jedno dopełnienie w postaci modyfikowanej przez nie frazy. Czyli ich dopełnieniami są z jednej strony podmioty, które jednocześnie pełnią rolę semantyczną wobec czasownika następującego po czasowniku modalnym, a z drugiej strony – całe frazy czasownikowe (Ruppenhofer i in., 2010, s. 33), np.

[The reader NP.Ext] might [want to excoriate the paper for its coverage of the so-called Clear Skies policy VPbrst.Dep]. / [Czytelnik NP.Ext] może [chcieć ostro skrytykować gazetę za jej opis tzw. polityki Czystego nieba VPbrst.Dep].

Oznaczenie *External* zarezerwowane jest dla rzeczowników stanowiących elementy dwóch ram jednocześnie, a VPbrst.Dep. to fraza czasownikowa zależna od czasownika modalnego w opisywanej ramie.

Na problem czasowników modalnych można też spojrzeć od strony ich klasycznej interpretacji, ale w odniesieniu do semantyki ramowej, to znaczy można założyć, że skoro modyfikują one wyraźną scenę podstawową poprzez nałożenie dodatkowej informacji (tu: wyrażenie wątpliwości, czy też wrażenia), to są one drugorzędna do podstawowej ramą, łączącą się w całościowe znaczenie (ang. *blending*). Tego rodzaju interpretacja dawałaby inne spojrzenie na ramy dodatkowe, które nie powinny mieć takiego samego statusu jak ramy pierwszorzędne, klarowne, gdyż wywoływana przez nie scena nie jest łatwa do interpretacji lub też powinny być one inaczej klasyfikowane.

- **Propositional passive.** *Propositional passive* to zdanie, w którym przyimek *on/na* występuje wraz z konstrukcją czasownika w stronie biernej, np.

[*The Peacock Throne* Np.Ext] *has been sat* [on PP.Dep] *by the Iran monarchy since the days of the Nadir Shah.* / (dosłownie) [*Pawi Tron* Np.Ext] *był zasiadany* [na PP.Dep] *przez monarchię irańską od czasów Nadira Szacha.*

Wyrażenia w stronie biernej w języku angielskim mają tę charakterystyczną cechę, że czasem jako podmiot wybierają one element niejądrowy ramy, który wtedy otrzymuje anotację EXT. W języku polskim nie ma możliwości utworzenia zdania z konstrukcją pasywną, gdyż *zasiadać* nie jest czasownikiem przechodnim i dlatego istniałaby konieczność utrzymania strony czynnej:

Na Pawim Tronie monarchia irańska zasiadała od czasów Nadira Szacha

Konstrukcją do pewnego stopnia analogiczną semantycznie byłaby natomiast forma nieosobowa czasownika z -no lub -to: *Na Pawim Tronie zasiadano od czasów Nadira Szacha*, ale aby nie pominąć znaczenia monarchii irańskiej, należałoby skonstruować zdanie w następujący sposób: *W monarchii irańskiej zasiadano na Pawim Tronie od czasów Nadira Szacha*, co jednak nie jest tak samo bezpośrednim wskazaniem agenta jak w języku angielskim.

- Podobna do poprzedniej jest też konstrukcja, w której **przyimek** znajduje się daleko od powiązanego z nim wyrażenia, czyli **na końcu zdania**, np.

The Man [PP.Dep] *that I lent my phone book to* [PP.Dep] *made off with it.*

- **Heavy modifier shift** – przypadki, w których zdanie podrzędne, opisujące dany rzeczownik, jest od niego oddalone pozycyjnie, np.

About this time [a guy Np.Ext] *appeared* [who had only a pair of boxers on Np.Ext]. / *Mniej więcej w tym czasie* [facet Np.Ext] *się pojawił*, [który miał na sobie tylko bokserki Np.Ext].

W przypadku fraz porównawczych również mamy do czynienia z dwoma składnikami odnoszącymi się do tego samego opisywanego elementu ramy, np. przymiotnika:

Real people sometimes prove to be [more DEGREE. Dep.AVP] [annoying TW] [than anyone anticipated DEGREE. Dep.Sub]. / Prawdziwi ludzie czasem okazują się być [bardziej DEGREE. Dep.AVP] [denerwujący TW] [niż można było przewidzieć DEGREE. Dep.Sub].

Części te otrzymały różne znaczniki ponieważ w przeciwnym wypadku parser nie byłby w stanie ich rozróżnić (Ruppenhofer i in., 2010, s. 35).

4.4.2. Zasady anotacji dla poszczególnych części mowy

4.4.2.1. Opis z czasownikami jako słowami docelowymi

Wprawdzie najczęstszym przypadkiem w opisie ramowym jest ten, gdy czasownik wywołuje ramę, a jego argumenty w postaci podmiotu i dopełnień stanowią obowiązkowe elementy ramy, to nie zawsze jednak mamy do czynienia ze zdaniami prostymi, z pojedynczym czasownikiem w formie osobowej, czy też ze zdaniami z podmiotami osobowymi i dopełnieniami w postaci osób lub rzeczy.

Przykładowo bardziej problematycznymi przypadkami zdań z czasownikami jako słowami docelowymi są zdania z *expletives*, czyli zaimkami lub partykułami występującymi w podmiocie lub dopełnieniu, np.

It is clear that we won't finish on time./ To jasne, że nie skończymy na czas. (zdanie podrzędnie złożone podmiotowe)

I hate it when you do that./ Nie znoszę, kiedy tak robisz. (zdanie podrzędnie złożone dopełnieniowe)

There are more hats in the closet. / Jest więcej kapeluszy w szafie. (podmiot w dopełniaczu) (Ruppenhofer i in., 2010, s. 36).

W języku polskim konstrukcję tę oddaje kilka różnych form składniowych z nietypowym, bo wyrażonym w dopełniaczu podmiocie lub zdania podrzędnie złożone podmiotowe lub dopełnieniowe. Nie są one jednak powiązane z występowaniem zaimków ani partykuł.

W przypadku wystąpienia czasowników modalnych we frazie orzeczenia wraz z czasownikiem wywołującym ramę, ich podmioty oznacza się jako podmioty czasowników występujących po nich, a kolejne elementy – jako elementy przywołanej przez ów czasownik ramy. Podobnie wygląda sytuacja zdań z dwoma czasownikami niosącymi ramy – dochodzi tu do zazębienia się argumentów, gdzie jeden z argumentów czasownika modyfikującego będzie jednocześnie argumentem dla czasownika modyfikowanego, np.

We expect [John AVENGER] to retaliate [against us OFFENDER] [INI PUNISHMENT] [DNI INJURY]. / Spodziewamy się, że [Jan MŚCICIEL] [nas OFIARA] zaatakuje [INI KARA] [DNI CIOS].

[The defeat INJURY] was difficult to avenge. [CNI AVENGER] / [Porażka CIOŚ] była trudna do pomśczenia. [CNI MŚCICIEL]

W materiale analizy niniejszej pracy, czyli języku umów najmu, czasowniki modalne oznaczające obowiązki, zobowiązania, konieczności, zezwolenia itd. będą częstym składnikiem zdań, stąd punkt ten wydaje się istotny dla wyników pracy. Podobnie wystąpić mogą też inne rodzaje orzeczeń lub zdania z czasownikami działającymi ze sobą leksemami będące elementami dwóch ram jednocześnie.

4.4.2.2. Opis z rzeczownikami jako słowami docelowymi

Choć głównym projektem semantycznego opisu rzeczowników jest WordNet, jednak FrameNet również zalicza je do słów docelowych i anotuje przede wszystkim substancywizacje scen denotowanych przez czasowniki (np. *withdrawal/wycofanie* lub *podjęcie, replacement/zastąpienie*). Inne rzeczowniki o złożonej budowie semantycznej oznaczają np. relacje (*brother/brat, girlfriend/dziewczyna*) czy też artefakty (np. *house*; Ruppenhofer i in., 2010, s. 37).

Głównym problemem analizy rzeczowników jest ich semantyczne i syntaktyczne powiązanie z orzeczeniem i z tego względu wyróżnia się cztery rodzaje orzeczeń, opisane w punkcie 4.3.1.

Autorzy rozważają też wprowadzenie kategorii *concomitant frame* (ang. *rama powiązana znaczeniowo*) dla ram czasowników powiązanych z daną sceną, ale do niej nienależących, np. *oceniać a zdawać egzamin* nie należą do tej samej ramy, a jednak są ze sobą powiązane doświadczeniowo i kontekstowo. W aspekcie tym widać wyraźnie podobieństwo do scenariuszy Minsky'ego, który pisał o kolejności poszczególnych ram, składających się na cały scenariusz sytuacyjny (np. w restauracji: *wejście, zamówienie, podanie, zapłacenie rachunku*).

Można jeszcze dodać, iż w przypadku fraz rzeczownikowych z przydawkami rzeczownikowymi opisowi ulega nie rzeczownik określający (w funkcji modyfikatora), lecz rzeczownik opisywany, np. *firing squad / pluton egzekucyjny* – opisywany zostaje *squad, economic policy / polityka ekonomiczna* → *policy* (Ruppenhofer i in., 2010, s. 42).

4.4.2.3. Opis z przymiotnikami jako słowami docelowymi

We FrameNecie opisuje się zarówno te przymiotniki, które są częścią orzeczenia (*predykatywne*), jak i te, które pełnią rolę modyfikatora (*atrybutywne*). Predykatywne stanowią często część zdania nadrzędnego wobec wielu typów zdań podrzędnych traktowanych jako elementy zależne (*dependents*), np.

Phil is happy that he passed. / *Phil jest szczęśliwy, że zdał.* (zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe przyczyny/ ang. *finite clause*)

Jedynym przymiotnikiem, który w języku angielskim posiada dopełnienie jest *worth/wart*:

It's not worth the trouble. / To nie jest warte zachodu.

Przymiotniki przywołujące ramy to w szczególności te, które dotyczą emocji (emotywnie) lub oceny (ewaluatywne), np. *happy/szczęśliwy*. Nie są natomiast opisywane – tak samo jako rzeczowniki w złożeniach – przymiotniki zwane *relational modifiers* (pol. *modyfikatory odniesieniowe*), gdyż nie mają one wystarczająco silnej bądź wyrazistej ramy. W słownikach semantycznych są one typowo definiowane jako *having to do with / związane z, relating to / odnoszące się do, pertaining to / należące do, characteristic of / charakterystyczne dla*. Rozpoznać je można poprzez brak możliwości transformacji następujących konstrukcji (Ruppenhofer i in., 2010, s. 44):

The White House announced a new economic policy → The policy that the White House announced is economic. / Biały Dom ogłosił nową politykę gospodarczą → Nowa polityka ogłoszona przez Biały Dom jest gospodarcza.

4.4.2.4. Opis z przysłówkami jako słowami docelowymi

Większość przysłówków we FrameNecie nie ma swoich ram, ale jest oznaczana jako elementy zależne od słów, które modyfikuje. Wyjątek stanowi grupa przysłówków wyrażająca nastawienie mówiącego, czyli gramatycznie będąca partykułami, która dotyczy właściwie całej wypowiedzi (Ruppenhofer i in., 2016, s. 49):

Frankly, my dear, I don't give a damn. / Szczerze, mój, drogi, nic mnie to nie obchodzi. Honestly, I find it very disturbing. / Szczerze, to mi to bardzo przeszkadza.

Inne przykłady to: *reportedly/rzekomo, probably/prawdopodobnie, presumably/podobno*. Oczywiście wiele przysłówków jest wymienna znaczeniowo wobec przymiotników, należących do tej samej ramy, np.

Dillon was happy to carry the load. Dillon happily carried the load. / Dillion był szczęśliwy mogąc ponieść ciężar. Dillion poniósł ciężar z uśmiechem.

Jednak nie wszystkie z nich zachowują znaczenie po transformacji, np.

She wisely sold the house. She was wise to sell the house. / Mądrze sprzedała dom. Była mądra/mądrze zrobiła, że sprzedała dom.

Pierwszy zwrot odnosi się do oceny umiejętności sprzedażowych, a drugi – do oceny czyjegoś sposobu myślenia. Jak widać na powyższym przykładzie, ich znaczenia nie są jednak nigdy dominujące wobec znaczeń czasowników czy rzeczowników, wobec czego nie definiuje się dla nich osobnych ram. FrameNet anotuje je tylko jako modyfikatory najczęściej niebędące elementami ramowymi, a nie elementy ramy.

4.4.2.5. Opis z przymkami jako słowami docelowymi

Annotacja przymków (Ruppenhofer i in., 2016, s. 45) odwołuje się do Langackerowskich pojęć *figury* i *tła* i ilustruje, jak przymki określają znaczenie np. miejsca (*in, on*) [rama LOKALIZACJI / LOCATIVE RELATION]. W takich przypadkach oznaczany jest obiekt (OBJECT) i jego położenie (LOCATION). Są to konstrukcje często występujące z czasownikami posiłkowymi typu *copula verbs* (*is, seems* itd.), np.

The audience shouted that [Cinderella] was in [the cupboard]. / Publiczność krzyknęła, że [Kopciuszek] jest w [szafie].

Poza tym przymki występujące w zwrotach z określonymi czasownikami nie są oznaczane jako elementy ramy (*Our exit strategy depends on our entry strategy / Nasza strategia wyjścia zależy od naszej strategii wejścia*).

4.4.3 Opis względem miejsc w schemacie ramowym

Opis względem miejsc schematu ramowego to podejście mające za zadanie udzielenie odpowiedzi na następujące pytania: W jakich ramach pojawia się wybrana jednostka leksykalna? Jakimi jednostkami leksykalnymi obsadzone są wybrane elementy ramowe?

Umożliwia ono określenie np. tego, co może być budowane w ramie BUDOWANIA. Najpierw wybierane jest kilka przykładów argumentów dla czasowników występujących w ramie, a w przypadku ich niewystarczającej liczby oznacza się rzeczowniki jako X (*slot fillers*) i poszukuje się predykatów, które występują w innych ramach, a również mają je wśród argumentów:

He [built Gov] [two tall towers X]. / [Zbudował Gov] [dwie wysokie wieże X].

Anotacja ze znacznikami Gov-X jest stosowana również w przypadku rzeczowników transparentnych, a więc oznaczających miary dla drugiego rzeczownika, np.

Robin [drank Gov] [[a Count] [pint Unit] [of beer Stuff] X]. / Robin [wypił Gov] [[pół Miara][kwarty Jednostka][piwa Rzecz] X].

W ten sposób oprócz przynależności do ramy MIARY (UNITIZER), w ramie PICIA w powyższym zdaniu *pint / pół kwarty* (inaczej duże piwo) otrzymuje znacznik elementu transparentnego.

4.5. Dotychczas nierozwiązane problemy teorii i anotacji ramowej

Metodologia ramowa w projekcie FrameNet – choć prace nad nią trwają już od około dwudziestu lat – nadal ma kilka ważnych, nierozwiązanych kwestii metodologicznych. Na etapie, na jakim powstał podręcznik do anotacji tekstu metodą FrameNet, czyli w 2010 roku, były to przykładowo:

- włączenie do opisu i hierarchii ramowej protoram lub archetypów semantycznych;
- niedopracowanie niektórych elementów pozatematycznych (problem częściowo powiązany z punktem pierwszym);
- nierozwiązana kwestia znaczenia czasowników modalnych;
- podmioty jako jądrowe elementy ramy;
- metonimia i metafora.

Elementom pozatematycznym poświęcono uwagę powyżej, dlatego szerzej omówione zostaną pozostałe problemy.

4.5.1. Włączenie do opisu i hierarchii ramowej protoram lub archetypów semantycznych

Zestaw elementów pozatematycznych wydaje się aktualnie najbardziej nieodpracowanym elementem metodologii FrameNetu i zawiera m.in. ramy będące *konstrukcjami* w rozumieniu Goldberg (1995) lub *archetypy konceptualne* w rozumieniu Langackera (Langacker, 1991). Elementy te opisują relacje schematyczne na bardziej ogólnym niż rama poziomie (por. rozdział 2) i powinny pojawić się na najwyższym poziomie hierarchii ramowej. Ich definicja i opis zastąpiłyby prawdopodobnie np. zbiory ról (ang. *coreset*) typu zbiór dotyczący DROGI {ŹRÓDŁO/SOURCE, ŚCIEŻKA/PATH, CEL/GOAL} (por. Ruppenhofer i in., 2010, s. 23).

Być może ważniejsze jeszcze od powiązanych elementów czysto leksykalnych byłoby zdefiniowanie konstrukcji dla struktur gramatycznych typu konstrukcja tranzytywna, dwu-dopełnieniowa – jak ma to miejsce w pracy Goldberg (1995). Pomogłoby to np. wyjaśnić, dlaczego w czasownikach użytych w konstrukcji tranzytywnej dwudopełnieniowej element drugiego agenta jest obowiązkowy, podczas gdy w innych użyciach tych samych czasowników – nie jest, np.

Ann has baked a cake for her mother. / Anna upiekła ciasto dla mamy.

Pete has repaired a car for his father. / Piotr naprawił samochód dla taty.

Czasowniki w powyższych przykładach mają swoje znaczenia *pieczenia* lub *naprawiania*, ale w tym kontekście posiadają też znaczenie (niezależne od rodzaju czynności denotowanej przez czasownik) zrobienia czegoś z intencją dla kogoś. Znaczenia te różnią się właśnie powyższą konstrukcją rozpoznawalną poprzez element drugiego agenta. Na gruncie polskim wydaje się, że można tu znaleźć pewną analogię do przykładów Bogusławskiego (Wajszczuk, 2014) takich, jak *mieć coś dla kogoś* od kogoś, stanowiących osobne jednostki znaczeniowe.

Również dzięki uwzględnieniu konstrukcji ze stroną bierną np. *the car got damaged* / *samochód został uszkodzony* (możliwe również tłumaczenie *samochód się zepsuł*), która według Goldberg (1995) stosowana jest do tego, aby AGENT lub SIŁA SPRAWCZA / CAUSE pozostała na drugim planie (i dlatego często nie jest wyrażona

lub dostępna do wywnioskowania z kontekstu) można by wyjaśnić, dlaczego te same czasowniki użyte w stronie biernej nie rodzą konieczności dokonania podziału ramowego.

Wprowadzenie archetypów semantycznych wiązałoby się także z wprowadzeniem archetypów ról semantycznych (archetypów elementów protoram), typu SIŁA, co pokazałoby inne niż osobowe typy agentów w ramach (na temat SIŁY/FORCE, por. Talmy, 2000).

Kolejnym przykładem wykorzystania SIŁY/FORCE jako protoelementu ramy byłoby powiązanie jej relacją *Podtyp* (ang. *subframe*) z ramami MORDERSTWA/MURDER i ZABIJANIA/KILLING. Obecna definicja tej relacji we FrameNecie zakłada odziedziczenie wszystkich elementów między ramami (również wszystkich rodzajów czy typów elementów), więc rama MURDER nie może dziedziczyć z ramy KILLING, bo w elemencie AGENTA dziedziczyłaby tylko jeden rodzaj SIŁY SPRAWCZEJ – AGENTA, podczas gdy SIŁĄ SPRAWCZĄ może być też np. *natura* (np. *huragan*), *siła fizyczna typu grawitacja* (*upadek cegły z dachu*) itd. Jak zauważają autorzy, wprowadzenie protoelementu SIŁY umożliwiłoby opis relacji dziedziczenia z wyborem jednego z rodzajów elementu ramy przy niedziedziczeniu pozostałych (Ruppenhofer i in., 2010, s. 23).

4.5.2. Nerozwiązana kwestia znaczenia czasowników modalnych

Czasowniki modalne, jak zauważono wcześniej, wnoszą własne elementy znaczenia, nawet jeśli modyfikuje ono znaczenie podstawowe, a rama przez nie wywoływana wydaje się być mniej klarowna (wyrazista jako scena) niż w przypadku czasowników denotujących wydarzenia lub sceny. Szczególnie w przypadku analizy tekstu, służącej przygotowaniu materiału do przełożenia na reguły systemu przetwarzania języka naturalnego, w tekstach prawniczych, w których występuje spora liczba warunków wyrażanych za pomocą czasowników modalnych (zakaz, przyzwolenie, obowiązek, możliwość), wydaje się, że warto wprowadzić ramy dla powyższych pojęć, np.

Najemcy [nie wolno POZWOLENIE/PERMISSION] podnajmować lokalu bez zgody właściciela.

Ramy dla wybranych, występujących w materiale analitycznym czasowników modalnych zostaną zdefiniowane w procedurze analizy.

4.5.3. Podmioty jako jądrowe elementy ramy

Kolejnym ciekawym do rozpatrzenia problemem jest kwestia zasady, że podmioty należy zawsze uznawać za jądrowe elementy ramy. Otóż w zdaniach, gdzie NARZĘDZIE lub SPOSÓB znajdzie się w pozycji podmiotu, a wiadomo, iż należą one z metodologicznego punktu widzenia do elementów peryferyjnych, występuje

tu niezgodność definicyjna. Dlatego też autorzy zauważają, że wniosków i rozwiązań dostarczają badania innych języków metodą ramową, przykładowo języka japońskiego, w którym elementy te nie występują w roli podmiotu prawie nigdy. Również badanie języków o zmiennym szyku wyrazowym, takich jak język polski, dodaje nowych informacji do analizy, np.

Klucz, który dostał od Jana, od razu otworzył drzwi.

Kluczem, który dostał od Jana, od razu otworzył drzwi.

Pierwsze zdanie nie jest zdaniem poprawnym gramatycznie. Poprawne zdanie musi zawierać przypadek narzędnika charakterystyczny dla dopełnienia dalszego, a agent wyrażony jest sufiksem fleksyjnym czasownika, wobec czego SPOSÓB czy NARZĘDZIE nie staną się podmiotem (przypadek podmiotu logicznego).

Z drugiej strony, wydaje się jednak, że opisany wyżej przypadek mógłby zająć np. w zdaniach typu:

Maszyna/lokomotywa itd. ruszyła z miejsca.

Przykład ten również nie zawiera elementu AGENTA (osobowego) w podmiocie, ale ŚRODEK TRANSPORTU (obiekt). Rozwiązaniem ponownie wydaje się rozszerzenie elementu AGENTA do elementu SIŁY SPRAWCZEJ, dzięki czemu również obiekty (np. zasilane prądem) miałyby możliwość występowania w roli AGENTA np. w samoczynnym RUCHU.

4.5.4. Metonimia i metafora

Ani znaczenia metaforyczne, ani metonimiczne, nie są w projekcie opisywane, a dla metafor istnieje odrębne repozytorium (por. projekt MetaNet, Srinivasa Narayana i George'a Lakoffa). W znaczeniach metaforycznych elementy anotuje się tak, jakby było to znaczenie bezpośrednie (Ruppenhofer i in., 2010, s. 94):

[CAUSED MOTION] *Once our parents are dead, we are [catapulted TW] into becoming the older generation ourselves.* / [RUCH STYMULOWANY] *Gdy umierają nasi rodzice, [jak z katapulty TW] stajemy się starszym pokoleniem.*

Dosłownie: Gdy umierają nasi rodzice, zostajemy katapultowani do stania się starszym pokoleniem.

Zdarzają się jednak przypadki czasowników, które wydają się występować z różnymi rodzajami dopełnień, np. *want*, w tym – dopełnień o charakterze metonimicznym, np.

I want an orange. / *Chcę pomarańczę.*

I want to eat an orange. / *Chcę zjeść pomarańczę.*

Zdania te różnią się wprawdzie liczbą elementów ramowych, jednak różnica ta nie dotyczy ich znaczenia. *I want to eat an orange* de facto zawiera ten sam element woli czy

chęci posiadania co *I want to do something*, ale jest wyrażone elipsą (*I want an orange*). Czyli w tym kontekście są to przypadki tożsame semantycznie, ale różne formalnie.

Prawdopodobnie projekty te zostaną w pewnym momencie połączone w jedną bazę leksykalną bądź ontologię (podobnie jak w przypadku angielskiej Słownosieci), co jest przyczyną niepowielania badań w obrębie dwóch bliźniaczych projektów.

W projekcie SALSA zdecydowano się na anotację metafor, czyli fraz figuratywnych, których znaczenie można określić w relacji do schematu bezpośredniego (Lakoff & Johnson, 2003). Te same jednostki leksykalne anotuje się zatem w dwóch domenach: ramie o znaczeniu bezpośrednim i ramie o znaczeniu figuratywnym. Na przykład *brać coś pod lupę* w znaczeniu bezpośrednim należy do ramy UMIEJSCOWIANIA/PLACING, a figuratywnie – do ramy ANALIZY/SCRUTINY, gdzie *pod lupę* to w pierwszej ramie GOAL/CEL, AGENTEM jest osoba biorąca pod lupę, a rzeczą, na którą wywierany jest wpływ (THEME) jest RZECZ BRANA POD LUPE. W ramie ANALIZY jest element THEME / OBIEKT ANALIZY, PHENOMENON/ZJAWISKO i COGNIZER/POZNAJĄCY. W trudniejszych przypadkach metafory opisane są w SALSIE tylko w pierwszym, bezpośrednim znaczeniu (UMIEJSCOWIANIA). Rzutowania te umożliwiają zbadanie łączliwości domen oraz rzutowanie elementów ramowych w obrębie metafory.

Warto też odnotować, że SALSA wprowadziła wyjątkową zasadę *Unspecification*, czyli dopuszczenia dwóch interpretacji przynależności ramowej leksemu dwuznacznego. Na przykład niemieckie *bemerken/zauważać* pasuje zarówno do ramy ZAUWAŻAĆ, ZYSKIWAĆ ŚWIADOMOŚĆ / BECOMING AWARE, jak i WYRAŻENIE ZDANIA / STATEMENT w znaczeniach *zrobić uwagę, skomentować, powiedzieć*. W języku polskim istnieje dokładnie taka sama dwuznaczność pojęcia ZAUWAŻENIA. Natomiast w języku angielskim istnieją dwie osobne conceptualizacje. W pewnym sensie są to znaczenia połączone, bo gdy ktoś coś zauważy, to się tym spostrzeżeniem dzieli w tekście lub komunikacji, choć oczywiście możliwe jest też zauważenie czegoś bez zakomunikowania tego faktu. Stąd dwuznaczność przykładów takich jak:

Kein Wunder, dass Gehrard Schäfer in seinem Buch eine „Renaissance der Verbindungen in den neuen Ländern” bemerkt. / Nic dziwnego, że Gehrard Schäfer zauważa w swojej książce „renesans relacji w nowych krajach”.

Wreszcie, idiomy są tu definiowane podobnie do frazeologizmów Bogusławskiego (Wajszczuk, 2014), czyli są to jednostki semantyczne o części stałej i zmiennej, np. niem. *etwas in Kauf nehmen* – ang. *to put up with something* – pl. *pogodzić się z czymś (ktoś godzi się z czymś; internetowy Słownik niemiecko-polski PONS, hasło: In Kauf nehmen, dostęp: 14.12.2014) lub znosić (ktoś coś znosi lub nie może czegoś znieść, frazeologia.pl: hasło znosić, dostęp: 14.12.2014)*. Anotacja SALSY dla powyższego idiomu w ramie [AGREE OR REFUSE TO ACT / ZGODZIĆ SIĘ LUB ODMÓWIĆ DZIAŁANIA] pokazana została na przykładzie następującego zdania:

Die Gläubiger nehmen Nachteile in Kauf. / The creditors put up with disadvantages. /
[Speaker/Odbiorca Wierzyciele] *godzą się na* [TW]. [Proposed Action / Zaproponowane
Działanie wady].

W niniejszej pracy, jeśli wystąpią elementy metaforyczne, metonimiczne lub idiomy w znaczeniach prawnych (czyli występujących w tekstach prawnych, z których pochodzą analizowane jednostki leksykalne), zostaną one również zbadane, opisane i włączone w schemat reprezentacji wiedzy.

5. Ramy jako *tertium comparationis*

5.1. Wprowadzenie

W rozdziale 5 zweryfikowane zostanie założenie, że ramy semantyczne w ujęciu FrameNet mogą stać się *tertium comparationis* (inaczej: *metajęzykiem*, *językiem pośrednikiem*, *interlingua*; por. Sinclair, 1996; Koseska-Toszewa i in., 2007), czyli niezależnym od analizowanego języka systemem opisu semantycznego i znaleźć jako ten zastosowanie w konfrontatywnej analizie tekstów umów najmu.

Metajęzyk, czy *język pośrednik*, jako pojęcie stosowane w konfrontacji językowej, jest terminem zbiorczym dla wszelakich metasystemów porównawczych, spełniających kryteria analizy niezależnej od jednego wybranego języka jako wyjściowego (Krzeszowski, 1990, s. 15). Zatem różne dziedziny językoznawstwa (np. leksykologia, fonetyka) stosują różne *tertia comparationis*, a nawet w obrębie samej np. semantyki różne prace definiują dla siebie wybrany język pośrednik (np. sieci Petriego w *Polsko-bułgarskiej gramatyce konfrontatywnej*, Koseska-Toszewa i in., 2007). Kryteria wyboru *tertium comparationis* to zatem reprezentacja semantyczna niezależna od jakiegokolwiek z badanych języków i możliwa do wyrażenia za pomocą pojęć, które nie pokrywają się z analizowanymi kategoriami (Koseska-Toszewa i in., 2007, s. 32).

W przypadku niniejszej pracy, gdzie jako *tertium comparationis* obiera się ramy semantyczne, wyrażone w tekstach umów najmu, często w pracy wspomina się też o *ekwiwalencji semantyczno-pragmatycznej*. Ekwiwalencję tę rozumie się w odniesieniu do teorii translacji jako odpowiedniość dwóch tekstów wtedy, gdy pragmatycznie (w swojej funkcji) i semantycznie (w swoim znaczeniu) są one w dwóch językach możliwe do zestawienia jako swoje odpowiedniki (Krzeszowski, 1990, s. 18). W niniejszej pracy teksty umów najmu w różnych językach przejawiają tego rodzaju relację ekwiwalencji. Badanie tego typu ekwiwalentnych tekstów wiąże się zatem z próbą zrozumienia, jak użytkownicy danego języka posługują się wyrażeniami językowymi do wykonywania zadań społecznych w różnych językach (Oleksy, 2011, s. 362).

Pojęcia *tertium comparationis* oraz *ekwiwalencji* są nieodłącznie związane z pojęciem *pragmatyki porównawczej*, do której Fillmore nawiązywał już w roku 1984 na konferencji w Polsce (Fillmore, 1984). Pewne schematyczne zachowania językowe, stanowiące często akty mowy, związane z wyrażeniami grzecznościowymi, językiem niebezpośrednim, różnymi rejestrami itd. wyrażane są w różnych językach w inny sposób ze względu na semantykę i składnię. Np. w dzieleniu się codziennym

doświadczeniem Szwedzi używają czasu przeszłego, a Amerykanie – teraźniejszego (*Dzisiaj rano było zimno*). Pytania rozpoczynające się od *why* (pol. *dlaczego*) w języku angielskim w kontekście propozycji np. pójścia do kina są zupełnie naturalne, podczas gdy w języku niemieckim brzmią one ofensywnie (Fillmore, 1984, s. 127). W sytuacji konstruowania umów najmu w językach polskim, angielskim i niemieckim dzięki ramom semantycznym jako *tertium comparationis* badamy zatem, jakimi środkami językowymi na poziomie leksyki i składni użytkownicy języka wyrażają poszczególne schematy ramowe.

Wreszcie pracę można scharakteryzować także za pomocą terminu *tekstologii konfrontatywnej* Hartmana (Hartman, 1980; cyt. za Verschueren, 2016, s. 16) jako posiadającą klasę tekstów paralelnych, charakteryzującą się ekwiwalencją osiągniętą poprzez ten sam kontekst tekstów stworzonych niezależnie od siebie. Tego rodzaju dobór tekstów umożliwia zestawienie ram przywołanych w tym samym kontekście i celu, a zatem zbadanie wspomnianej ekwiwalencji semantyczno-pragmatycznej.

W rozdziałach poprzednich wykazano ontologiczny charakter ram oraz spójność systemu opisu ramowego z innymi projektami o charakterze ontologii. Fakt ten wskazuje na przyjęcie pewnego stopnia uogólnienia w semantycznym opisie ramowym. Z drugiej strony pokazano też ich charakter kognitywny, a więc – częściowo uniwersalny a częściowo kulturowy. Pojawiają się zatem pytania, czy obecny kształt ram fillmorowskich pozwala im stać się *językiem pośrednikiem*, jak można do tego doprowadzić i jakie wskazówki zmian metodologicznych udzielone zostały dotychczas FrameNetowi przez autorów projektów pokrewnych. Tym samym nasuwają się do rozpatrzenia zagadnienia powiązane: czy metodologia projektu, mająca aspekty nie tylko semantyczne, ale i składniowe i morfoskładniowe, jest dostosowana do tego, aby uwzględnić języki inne niż angielski? Czy jej powstanie na kanwie składni języka angielskiego dyskryminuje inne języki? Wreszcie, jakie są sposoby rozszerzania bazy leksykalnej o wielojęzyczne zasoby?

Na powyższe pytania postaram się udzielić odpowiedzi w niniejszym rozdziale, przedstawiając klasyfikacje różnic na poziomie pojęciowym, leksykalnym i gramatycznym pomiędzy zbadanymi już metodą semantyki ramowej językami. Rozdział ten jest niejako nawiązaniem do poprzedniego – metodologicznego, jego krytyką i wskazaniem możliwości dostosowania kształtu obecnej semantyki ramowej do opisu języków innych niż wyjściowy język angielski. Jest też wstępem wprowadzeniem do budowy FrameNetu dziedzinowego w języku polskim.

Dotychczas w anglojęzycznej literaturze przedmiotu dostępne były albo krótkie, wybiórcze (z nielicznymi przykładami) opracowania na temat typów różnic konfrontatywnych, wykrytych w wielojęzycznej analizie ramowej (Baker & Lönneker-Rodman, 2009) albo szczegółowe opracowania przykładów ram w danym języku (Boas, 2009). Na gruncie polskim nie znaleziono żadnego wielojęzycznego

zestawienia konfrontatywnego na bazie semantyki ramowej FrameNet (jedynie przykłady konfrontacji polsko-angielskiej dla wybranych ram w Zawisławska i in., 2010). Wartością niniejszego rozdziału jest więc konfrontatywne zestawienie i omówienie dotychczasowych, rozproszonych badań FrameNetów w różnych językach, wraz z podaniem nowych przykładów dla podstawowej klasyfikacji typów różnic Bakera i Lönneker-Rodman.

5.2. Weryfikacja semantyki ramowej na materiale nieanglojęzycznym

5.2.1. Dlaczego używa się ram angielskich do semantycznego opisu innych języków?

Skoro – jak opisano w rozdziale metodologicznym – istnieje korelacja między niektórymi wykładnikami składni angielskiej a zasadami budowy ram semantycznych (np. dopełnienia obowiązkowe stają się najczęściej obowiązkowymi elementami ramy danego predykatu angielskiego), natomiast ekwiwalenty semantyczne danego predykatu w innym języku mogą charakteryzować się odmienną strukturą składniową, wydaje się, iż najwłaściwszym byłoby zbudowanie FrameNetu dla każdego języka z osobna i od podstaw (pogląd ten wydają się dzielić także Padó, 2007 i Linde-Usiekniewicz w Zawisławska i in., 2010). Jednak wszyscy autorzy FrameNetów ogólnych (dziedzinowy Kicktionary stanowi tu wyjątek ze względu na daleką specjalizację leksyki futbolowej) języków, takich jak bułgarski, niemiecki, japoński, hiszpański, chiński, portugalski itd. posłużyli się ramami amerykańskimi w opisie semantycznym. Petruck, Ellsworth i Keenan (konsultacja indywidualna w ICSI z autorami i anotatorami amerykańskiego FrameNetu w 2012 roku), a także Padó (2007) podali trzy powody, dla których zdecydowano się na powyższe rozwiązanie metodologiczne:

- względy ekonomiczne – zarówno finansowe, jak i czasowe;
- poznawczy (pojęciowy) charakter ram, mający za zadanie opis schematów doświadczeniowych użytkowników różnych języków;
- możliwość uczynienia z ram wspólnego mianownika dla systemów tłumaczeniowych i przetwarzania języka naturalnego.

Chęć szybkiego wdrożenia nowego rozwiązania w przetwarzaniu języka naturalnego, jakim jest ekstrakcja wydarzeń z tekstów (analiza na poziomie semantycznym, a nie tylko syntaktycznym z pomocą parserów, por. Palmer i in., 2010), a z drugiej strony praco- i czasochłonny charakter procesu tworzenia zasobów FrameNetu (anotacja przykładów trwa od połowy lat 90. XX wieku, a leksykon nadal nie jest kompletny) zainspirowały autorów kolejnych FrameNetów do zapożyczenia gotowych schematów ramowych i ich definicji. Zbudowano nawet moduł do anotacji ram w różnych

językach (FrameSQL, por. Subirats-Ruggeberg, 2004), który można wypełnić własnymi przykładami w dowolnym języku z użyciem opisanych we FrameNecie ram (np. Subirats-Ruggeberg, 2009), z którego skorzystały wersje np. hiszpańska, portugalska (brazylijska) i hebrajska (więcej na ten temat w Boas, 2009). Innym stosowanym rozwiązaniem jest też projekcja lub automatyczny zrzut anotacji z oznaczonego korpusu języka wyjściowego na nieoznaczony korpus języka docelowego za pomocą par przetłumaczonych zdań (ang. *annotation projection* por. Yarowsky i in., 2001; cyt za Padó, 2007, s. 1). Metodę projekcji lub zrzutu stosowano już dla języków francuskiego, niemieckiego, hiszpańskiego oraz szwedzkiego i chińskiego (Padó & Pintel, 2007; cyt. za Palmer i in., 2010; Pado & Lapata, 2005, 2006; Johansson & Nugues, 2005).

Niezależnie od stosowanej metody, chęć szybkiego zbudowania podobnych repozytoriów dla innych języków spowodowała wykorzystanie ram amerykańskich do automatycznego przypisania jednostek leksykalnych ich elementom na zasadzie ekwiwalentów tłumaczeniowych. Wyniki powyższych badań okazały się bardzo obiecujące dla budowy wielojęzycznego FrameNetu. Aż 90% elementów ramowych znalazło swoje odpowiedniki w językach niemieckim i francuskim (miara $F1 = 0.9$), a ten sam współczynnik dla ram wyniósł 0.7. Wysoki współczynnik ekwiwalencji semantycznej (autorska anotacja przykładów zamiast automatycznej analizy tłumaczeń), szczególnie dla elementów ramowych, odnotowali autorzy FrameNetu języka hiszpańskiego (Subirats, 2009) i japońskiego (np. Ohara i in., 2009). W literaturze przedmiotu nie znaleziono publikacji podającej niską zbieżność ram (poniżej 60%), a większość autorów deklaruje możliwość zastosowania ram semantycznych projektu FrameNet do opisu języków różnorodnego pochodzenia. Wykonane na języku polskim badanie czasowników o najwyższej frekwencji występowania w NKJP (37 wyrazów hasłowych, 215 jednostek leksykalnych) także przyniosło pozytywne rezultaty: jedynie 10% przypadków nie miało odpowiedników ramowych ze względu na niepodstawowe własności syntaktyczne lub braki w dotychczasowym opisie leksemów (por. Zawisławska i in., 2010). Większość autorów za główny problem w analizie ramowej uważa niekompletność leksykonu FrameNet (Padó, 2007; Burchardt i in., 2009; Boas, 2009; Koeva, 2010, itd.), co jest nie tyle problemem metodologicznym, a logistycznym. Wyniki te pokazują, że ramy w znacznej większości przypadków można zastosować do języków nawet z innych rodzin (Padó, 2007, s. 2). Rozbieżność między rzutowaniem elementów ram versus struktur predykatowo-argumentowych dla języków niemieckiego i francuskiego odzwierciedla zdaniem Padó różnice w przekładzie (zastosowane strategie tłumaczeniowe takie jak generalizacja, uszczegółowienie, mutacja itd.; więcej na ten temat w Padó, 2007), co każe autorom FrameNetów zastanowić się nad metodologią łączenia danych wielojęzycznych i doбором materiałów paralelnych do konfrontacji.

Z drugiej strony powyższe wyniki nie oznaczają zdaniem Boasa (Boas, 2009, s. 87), że ramy w obecnym kształcie projektu mogą być już określone jako język

pośrednik, gdyż nie zestawiono jeszcze między sobą analiz wszystkich wersji językowych oraz pozostają do opracowania rozwiązania dla przypadków rozbieżności w opisie semantycznym i gramatycznym. Z tego względu obecny kształt semantyki ramowej określa on mianem *reprezentacji interlingwalnej* (międzyjęzykowej). W pierwszej, angielskiej wersji projektu ramy zostały zdefiniowane na bazie języka angielskiego, co – analogicznie do badań antropologicznych – przywoływać może hipotezę Saphira i Whorfa o tym, że także językoznawcy postrzegają rzeczywistość przez pryzmat własnej kultury i języka. Chociaż ramy mają charakter pojęciowy, dopiero wpisanie w nie większej liczby jednostek leksykalnych określających uniwersalne pojęcia, takie jak np. KOMUNIKACJA czy RUCH, z pomocą leksemów z różnych języków będzie legitymizacją ich wartości jako *tertium comparationis*. Natomiast pozostałe, uwarunkowane kulturowo ramy (np. opisujące jednostki kalendarzowe; Petruck & Boas, 2003) mogą zostać wymodelowane w projekcie za pomocą dodatkowych systemów opisu, np. Melcuka i Wannera (Melcuk & Wanner, 2001; cyt. za Boas, 2009, s. 28). Jednym z najciekawszych aspektów konfrontacji językowej z zastosowaniem semantyki ramowej FrameNet są rozbieżności między językami, powstałe zarówno na poziomie strukturalnym (gramatycznym bądź leksykalnym), jak i pojęciowym, które zostaną omówione w kolejnym rozdziale.

5.2.2. Różnice na poziomie formalnym i znaczeniowym wynikające z zastosowania semantyki ramowej do opisu poszczególnych języków

Doświadczenie zastosowania semantyki ramowej do analizy języków z różnych grup językowych takich jak japoński, hiszpański, niemiecki itd. pozwalają na wstępne zestawienie i sformułowanie klasyfikacji różnic formalnych i znaczeniowych w opisie jednostek leksykalnych. Stopniowo zarysowują się na tym tle wnioski istotne z punktu widzenia redefinicji lub dopasowania wybranych elementów metodologii ramowej FrameNet, prowadzące od *reprezentacji interlingwalnej* ku ramom jako *tertium comparationis*.

W literaturze przedmiotu znajdziemy kilka propozycji w tym zakresie. Burchardt i in. (2009), po analizie języków niemieckiego i francuskiego, stwierdzają, że znaczna część ram znajduje zastosowanie wielojęzyczne, a wśród pozostałych jednostek kwestie problematyczne to przypadki braku leksemów lub struktur paralelnych: 1. na poziomie strukturalnym – częste w języku niemieckim konstrukcje z celownikiem, które prawie nie występują w języku angielskim, 2. na poziomie leksyki – różnice w niektórych domenach takich, jak np. RUCH (szczególnie przykłady różnic dla ramy RUCHU wydają się występować w każdym z badanych języków, tworząc interesujący materiał badawczy językoznawstwa konfrontatywnego). Koeva (2010, s. 328) zwraca

uwagę na konfrontatywne różnice w strukturach polisemii między leksemami (stopnie podobieństwa struktury znaczeniowej od identyczności przez częściowe pokrycie się znaczeń aż po ich rozbieżność), różnice w sposobach leksykalizacji (np. wyrażanie elementu drogi w ramie RUCHU w językach japońskim i angielskim), problem dopuszczalności parafraz i stopnie ekwiwalencji tłumaczeniowej (por. też Padó, 2007).

Klasyfikacja rozbieżności powstałych w wyniku konfrontacji językowej metodą semantyki ramowej według Bakera i Lönneker-Rodmann (Baker & Lönneker-Rodman, 2009, s. 19) oparta została na różnicach odpowiadających poziomom opisu w metodologii FrameNet. Autorzy zaobserwowali w pracach semantycznych cztery główne różnice: **na poziomie konceptualnym, formalnym** (budowy języka), składzie czy reprezentacji **elementów ramy** i definicji wybranych z nich jako **jądrowe**. Ponieważ klasyfikacja ta wydaje się ujmować niniejszą problematykę najszerzej w literaturze przedmiotu, posłuży ona za punkt wyjścia do dalszych rozważań.

Jako przykład **różnicy na poziomie konceptualnym między ramami** Bakera i Lönneker-Rodmann (Baker & Lönneker-Rodman, 2009) podają – odwołując się do badań nad hiszpańskimi czasownikami ruchu uwydatniającymi w swojej semantyce SPOSÓB RUCHU (ang. MOTION MANNER) np. *dreptać, kuśtykać, potykać się, spacerować, galopować* itd. (analiza na bazie hiszpańskiego *torquear* – *zachwiać się* lub *chwiać się*). Różnica między czasownikami angielskimi ramy RUCHU SAMOISTNEGO (SELF MOTION: ruch własny, nienapędzany, bez nośnika), a hiszpańskimi, zdaniem Subiratsa (Subirats-Rüggeberg, 2009) polega na braku elementu SPOSOBU w czasownikach angielskich, zaliczanych do tej ramy. W proponowanej ramie MOTION MANNER według Subiratsa jedynym elementem jądrowym jest Uczestnik – wykonawca ruchu, agens. Nie będą występowały natomiast pozostałe elementy ramy RUCHU takie, jak Punkt Startowy, Cel, Kierunek, Droga i Obszar²⁸.

Badania semantyczne czasowników polskich wydają się potwierdzać zasadność podziału ram, zaproponowaną przez Subiratsa. Na gruncie polskim semantyczne badania czasowników ruchu jako klasy były dosyć popularne (m.in. Grochowski, 1973; Bojar, 1979; Kudra, 1993; Sędziak, Laskowski i in., 1997; cyt. za Kubiszyn-Mędrala,

²⁸ Autorzy sugerowali, iż angielskie *totter* nie może wystąpić bez dopełnień tak jak hiszpańskie *torquear*. Jednak w słowniku *Nelson Contemporary English Dictionary* na stronie 545 znajdziemy przykład:

EN: *The building tottered and collapsed* / PL: *Budynek zachwiał się i runął*

Nie jest to opis trajektorii ruchu z punktu wyjścia do celu, lecz jego sposobu (*motion manner*), gdyż odbywa się on w miejscu. Stąd nie znajdziemy tu dopełnień. Wydaje się więc, że mamy tu do czynienia z dwoma znaczeniami (polisemią) czasownika w obu językach, przy czym zgodnie z badaniami niektórych językoznawców dopełnienia czasownika zależne od pragmatyki wypowiedzi wpływają na zmianę jego aspektu leksykalnego (Olsen, 2016). W języku polskim znaczenia te oddalibyśmy zastosowaniem innego aspektu gramatycznego: *Budynek zachwiał się* jednorazowo, nie zmieniając pozycji, miejsca, nie poruszając się po drodze o miejscu startu i celu, ale np. *sąsiad chwiał się na ulicy / na nogach (idąc)*. Tym samym wydaje się, że zachodzi potrzeba stworzenia dwóch ram dla obu, a włączając w to język polski – dla trzech języków.

2007, ss. 1-2). Z badań Bojar (1979, ss. 24-31; cyt. za Kubiszyn-Mędrala, 2007, s. 2) wyróżnić możemy trzy grupy czasowników ruchu:

1. czasowniki oznaczające zmianę lokalizacji w przestrzeni, np. *iść, biec, spacerować*;
2. czasowniki oznaczające ruch drgający, np. *kołysać, huścić, trząść się*;
3. czasowniki oznaczające ruch wirowy, np. *wirować, kręcić się, obracać*.

W tym ujęciu pierwsza podgrupa odpowiadałaby ramie RUCHU SAMOISTNEGO, w którym akcent (fokus) postawiony jest na ruch, przemieszczanie, zmianę położenia, a pozostałe dwie grupy – ramie MOTION MANNER, w której podkreśla się wirowanie, drganie czy inne formy ruchu, dla których element przemieszczania się nie występuje lub jest drugorzędny.

Natomiast u Laskowskiego (Laskowski, 1998) znajdziemy podział na:

1. czasowniki oznaczające ruch liniowy jednokierunkowy, np. *przemieszczać się, toczyć się, płynąć, iść, biec, pełznąć, wspinać się*;
2. czasowniki oznaczające ruch liniowy nieukierunkowany, np. *jeździć, biegać, pływać, szwendać się, wałęsać się*;
3. czasowniki oznaczające poruszanie się przedmiotu bez zmiany jego lokalizacji, czyli czasowniki poruszania się, np. *drżeć, trząść się, kiwać się, kłękać, machać*.

Klasyfikacja Laskowskiego – poza podobnymi do powyższych ram punktem 1 i 3 – pokazuje z kolei możliwość podziału ramy RUCHU ze względu na powtarzalność bądź iteratywność ruchu. Listę kategorii opisu rozszerza Kubiszyn-Mędrala (2007; cyt. za Włodarczyk, 2008), analizując ruch pod względem elementów typu środowisko, w jakim się on odbywa (po powierzchni nośnej, w wodzie, w powietrzu), jego kierunek (poziomy, pionowy lub ruch o określonym kierunku z punktem początkowym i końcowym po danej drodze, ruch o kierunku nieokreślonym w granicach danego obszaru), sposób przemieszczania się (charakter kontaktu z powierzchnią, np. nieprzerywany – *pełzać*, przerywany – kończyny naprzemienne – *chodzić, biegać* itd.).

Jak widać na powyższych przykładach, czasowniki ruchu zdają się tworzyć grupę charakteryzującą się wieloma różnicami w sposobie leksykalizacji elementów ramowych w obrębie jednego języka, a uwydatnionymi w analizie konfrontatywnej, co było przedmiotem badań Talmy'ego (Talmy, 1985, 1991; Talmy, 2000; cyt. za Boas, 2009, s. 198). Ze względu na to, że metodologia FrameNetu oparta jest na czasowniku jako głównym członie relacji predykatowo-argumentowej, w przypadku gdy czasowniki denotują daną czynność na różnym poziomie szczegółowości, zachodzi różnica w inkorporacji pozycji argumentowych w strukturę *verbum* (por. Korytkowska, 1992, s. 33), co prowadzi do podziału ram (porównaj rozdział metodologiczny). Niestety w przypadku różnic w elementach ramy nie zostały jeszcze ustalone do końca granice podziału ram (Boas, 2009), trudno więc ocenić, jak bardzo mogą być one szczegółowe. Niektórzy autorzy (Padó, 2007) zauważają, że tendencja w budowie

ram idzie w kierunku coraz bardziej szczegółowym, jednak dopiero dokładna analiza konfrontatywna pozwoli ustalić granice ich podziału (Boas, 2013).

Różnice wynikające np. z leksykalizacji DROGI (PATH) zauważalne są między językami z inkorporacją tego argumentu, takich jak np. hebrajski (*nixnas* – *wejść*, *yaca* – *wyść*) lub pozostają poza *verbum* w językach takich, jak np. angielski (*go in* – *wejść*, *go out* – *wyść*). Z drugiej strony nie da się nie zauważyć, że w języku angielskim możliwe są zarówno inkorporujące kierunek drogi *enter*, jak i nieinkorporujące *get in*, a semantyka ramowa na poziomie sceny powinna uwzględnić obie formy leksykalizacji. Dlatego w przypadku SPOSOBU RUCHU (MOTION MANNER) podział ten wydaje się zasadny zarówno dla języka angielskiego, jak i innych języków. Oczywiście należy zauważyć za Boasem (Boas, 2009), że do pełnego opisu konfrontatywnego brak tu jeszcze analizy kontekstowej. Na przykład angielskie *enter* (*wejść*) występuje raczej w rejestrach formalnych (szyldy nad drzwiami, np. *Do not enter*, czyli w języku polskim jest to raczej odpowiednik rzeczownikowego *wstępu wzbronionego*), podczas gdy w dialogach codziennego języka potocznego (Bartmiński, 2001) napotkamy na *Get in* w znaczeniu *Otwarte czy Get out – Wyjdz*, a nawet *Wynoś się*. Dlatego wydaje się, że budowa ontologii dziedzinowej umów najmu na bazie tekstów tego samego gatunku pisanych w oryginale zamiast tłumaczeń, zawierających liczne strategie tłumaczeniowe (por. Padó, 2007) może temu problemowi zapobiec.

Przykład Subiratsa pokazuje jednocześnie, że coraz liczniejsze przykłady pochodzące z innych języków pomagają w dialogu między językoznawcami z całego świata i stopniowym przekształcaniu bazy leksykalnej FrameNet w taki sposób, aby była ona w stanie poradzić sobie z problemami budowy słowników wielojęzycznych, takimi jak stopnie pokrywania się znaczeń polisemicznych jednostek leksykalnych w różnych językach (Boas, 2009).

Oprócz przykładu Subiratsa, który dzięki zauważeniu różnic w elementach ramy doprowadził do powstania nowej ramy MOTION MANNER, w literaturze można zauważyć jeszcze kilka podobnych przykładów lub przykładów mających tego typu potencjał, jak np. *jechać/fahren* (Burchardt i in., 2009), *liczyć* – *count* (Kopcińska i in., 2010; cyt. za Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010b) czy *zaliczać do* – *zahlen zu* (Burchardt i in., 2009). Przypadek nakreślony przez autorów nie wydaje się mianowicie odosobniony i przykłady tego typu odnotowano również w analizie innych języków. Czasownikami ruchu trudnymi do przypisania do ramy RUCHU SAMOISTNEGO w języku niemieckim są *fahren* (Burchardt i in., 2009), w języku polskim *jechać* (Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010b), implikujące poruszanie się środkiem transportu w roli kierowcy lub pasażera (co można także określić jako SPOSÓB RUCHU), a w języku japońskim *koeru* i *wataru*, które zawierają w swoim polu znaczeniowym element RODZAJU DROGI, przez jaką następuje ruch (przez drogę lub ponad nią; Ohara i in., 2006; 2008).

Studium polskiego czasownika *jechać* według Linde-Usiekniewicz i Kopcińskiej (w Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010b, ss. 78–82) wskazuje na dwie możliwości – wpisanie głównego znaczenia do wyżej wymienionej bardziej ogólnej ramy RUCHU/MOTION lub podziału różnych znaczeń na ramy szczegółowe KIEROWAĆ POJAZDEM / OPERATE VEHICLE, BYĆ PASAŻEREM / RIDE VEHICLE, PODRÓŻOWAĆ/TRAVEL. Autorki wskazują też na możliwość zdefiniowania dla języka polskiego ramy UŻYCIA ŚRODKA TRANSPORTU / USE TRANSPORT, z możliwością podziału na ramy KIEROWAĆ POJAZDEM / OPERATE VEHICLE, BYĆ PASAŻEREM / RIDE VEHICLE, gdyż w języku polskim trudno w niektórych przypadkach z braku kontekstu (np. *jadę z mężem do lekarza*) zdecydować o tym, czy jadący jest kierowcą czy pasażerem. Testem rozróżniającym, proponowanym przez Linde-Usiekniewicz i Kopcińską mogłaby stać się analiza elementu PRĘDKOŚCI (np. *jechać pociągiem z prędkością 200 km na godzinę* versus poprawne: *Pociąg jechał z prędkością 200 km na godzinę*). Także niektóre elementy typu Depictive odnieść można jedynie do kierowcy (np. *na ślepo, na pamięć*), a określenia podmiotu takie jak *kierowca, motorniczy* itd., czyli role oznaczające KIEROWCĘ (w tym profesjonalnego) w połączeniu z czasownikiem *jechać* wskażą na ramę OPERATE VEHICLE (Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010b, s. 80).

Niemieckie *fahren* (Burchardt i in., 2009, s. 256), analogicznie do polskiego *jechać*, również można według autorów przypisać do ram RIDE VEHICLE i OPERATE VEHICLE w znaczeniach *drive* i *ride*. Dla przypadków, w których nie można określić, czy jazda odbywała się w roli pasażera czy kierowcy, FrameNet wprowadził ramę USE VEHICLE, co jest w pewnym sensie odpowiedzią na wątpliwości Linde-Usiekniewicz i Kopcińskiej (w Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010a).

Do ostatniej ramy TRAVEL/PODRÓŻOWANIA autorki proponują zaliczyć „[...] wszelkie jechania w jakimś celu, a zatem wszystkie poza służącymi rozrywce, to znaczy jeździe dla jazdy samej w sobie, nie zaś by zmienić miejsce pobytu [...]” i podają przykłady, takie jak *jechać na wakacje, jechać na Hel, jechać do Rosji, jechać do pracy, jechać na wycieczkę, jechać do lekarza, jechać do szkoły*. Nie do końca można jednak uznać propozycję włączenia czasowników czy zwrotów dotyczących codziennego przemieszczania się do ramy TRAVEL lub należałoby dokonać bardziej precyzyjnego podziału ram. Po pierwsze, jak wskazują autorki, w ramie TRAVEL istnieje element długofalowego PLANOWANIA. Po drugie, charakteryzuje go dosyć daleka (wykraczająca poza obręb miasta) ODLEGŁOŚĆ i po trzecie, nie zawiera on elementu REGULARNOŚCI. W języku angielskim istnieje określenie na regularne przemieszczenie się w obrębie własnego miasta, a mianowicie czasownik *to commute* (który oddaje polski czasownik *jeździć* oraz *jechać* w użyciach iteratywnych, np. *Jadę do pracy zawsze o 9 rano*), który włączono do ramy TRAVEL. Można zdefiniować osobną ramę COMMUTING, czyli PRZEMIESZCZANIA SIĘ PO MIEŚCIE, najczęściej do

pracy lub na zakupy, głównie z użyciem transportu publicznego. To do tej ramy należałoby zaliczyć *jechać do pracy, jechać do lekarza, jechać do szkoły*, gdzie zasadniczą różnicą są CZĘSTOTLIWOŚĆ lub REGULARNOŚĆ przemieszczania się, użycie środka transportu (częściej metro, autobus itd.) oraz przede wszystkim ODLEGŁOŚĆ (niewielka, do godziny drogi). O podróżowaniu (TRAVEL) w języku angielskim mówi się jedynie w odniesieniu do dalszych podróży (Zawisławska i in., s. 82). Przykłady te stanowią też swoistą analogię do powyższej propozycji semantycznego podziału czasowników u Laskowskiego i Włodarczyk, czyli ruchu iteratywnego, często regularnego na mniejszej powierzchni versus ruchu ukierunkowanego na większych dystansach.

Pozostaje jeszcze kwestia identyfikacji różnic na poziomie konceptualizacji, które nie zawsze objawiać się muszą brakiem lub dodaniem elementu ramy, ale podkategorią elementu ramy lub też inną konceptualizacją zawartą w paralelnej strukturze walencyjnej. Przykładami tego rodzaju przypadków są czasowniki japońskie, które dzielą kategorię DROGI jako elementu ramy na podkategorie ROUTE/DROGĘ i BOUNDARY/GRANICĘ, co przeciwstawiane jest angielskiemu, polisemicznemu i bardziej ogólnemu *to go* (Ohara i in., 2006, 2008). Trudno bez znajomości języka japońskiego przywołać analogię do powyższego przykładu z innych języków, jednak konceptualizacja drogi jako pojemnika do przejścia *na jego drugą stronę* (np. pole) lub *wokół niego* (jezioro), a także *przez nią* (most) itd. ma miejsce w wielu językach za pomocą różnych środków leksykalnych (Talmy, 2000; por. też Boas, 2013). W tym celu przywołać można przykłady czasowników ruchu przez zamknięty obszar na jego drugą stronę, przekraczania danego obszaru (rzeki, mostu, pola) w językach polskim, angielskim i niemieckim. W języku polskim „przechodzić przez pole” (np. *Anna przeszła przez pole do sąsiedniej wsi*) to pokonanie polnej drogi do znajdującego się po drugiej stronie celu. Niemieckim odpowiednikiem tego samego zdania będzie wypowiedź *Anna ging über das Feld Richtung das nächste Dorf*, czyli w dosłownym tłumaczeniu – *ponad polem*, choć nie jest ono przecież nawet mostem (bliższa jest analogia do angielskiego *over*, np. *the bridge*), a odpowiednik bezpośredni *durch* jest tutaj błędną kalką językową. Użytkownikom języka polskiego tego rodzaju leksykalizacja wydaje się nienaturalna, ponieważ obraz przejścia przez coś rysuje się za pomocą osi horyzontalnej, a nie wertykalnej, podczas gdy obraz języka niemieckiego jest przynajmniej łukiem. Błędne zastosowanie *durch* jest o tyle problematyczne, że semantycznie łączy nowy składnik, jakim jest TRUD wykonywanego ruchu, denotując *brnięcie, poruszanie się z trudem przez stawiającą opór materię*, taką jak woda czy zboże. W rozumieniu semantyki ramowej mamy w drugim przypadku nowy, choć niezleksykalizowany (np. okolicznikowo), ani też inkorporowany w strukturze *verbum* element ramowy, czyli sposób poruszania się (MOTION MANNER), którego w poprzednim przykładzie nie profilowaliśmy. Przykład ów ilustruje nie tylko inną konceptualizację DROGI (fokus na CEL lub na SPOSÓB RUCHU), ale też zamiana

przymyka pokazuje polisemię znaczenia – dodając w drugim znaczeniu element SPOSOBU RUCHU (MOTION MANNER), który nie pojawia się w warstwie powierzchniowej ani w inkorporacji *verbum*²⁹. Wreszcie ciekawym przykładem jest też uwaga Vossena i Fellbaum (Vossen & Fellbaum, 2009), że w językach słowiańskich takich jak rosyjski lub polski, istnieją różnice płci w perspektywizacji niektórych czasowników takich, jak np. *wyjść za mąż* (perspektywa żeńska) czy *ożenić się* (perspektywa męska), które np. w języku angielskim mają jeden ekwiwalent w postaci czasownika *to marry*. Na poziomie ramowym jest to różnica w płci uczestników sceny, co w hierarchii ramowej można oznaczyć jako ramy dziedziczące z ramy MAŁŻEŃSTWA z różnicą podkategorii jednego elementu, jakim jest UCZESTNIK / OSOBA WSTĘPUJĄCA W ZWIĄZEK MAŁŻEŃSKI. Z drugiej strony, w określeniach rzeczownikowych *groom / pan młody* i *bride / panna młoda* w obu grupach językowych widoczni są uczestnicy sceny z podziałem na płeć.

Według Petruck (2009, s. 196) użycie ram zdefiniowanych w oparciu o angielskie jednostki leksykalne nie oznacza założenia, że analiza języka z innej grupy, jak np. hebrajski, znajdzie w nich odzwierciedlenie w stopniu jeden do jednego – ani w przypadku ram, ani jednostek. Zakłada się za to możliwość dopasowania dotychczas zdefiniowanych ram do potrzeb opisu nowego języka. Ujmując kwestię w szerszej perspektywie, wydaje się też, że skoro zestawianie czasowników nie sprawia trudności osobom dwujęzycznym, powinien istnieć sposób na reprezentację słownikową ekwiwalentnych w danym kontekście użycia znaczeń. W takich przypadkach trudno jest czasem znaleźć odpowiedniki na tym samym poziomie ramy, a może się okazać, że wymagane będzie zestawienie ram na różnych poziomach opisu danego czasownika, w sposób analogiczny do leksykalnej hierarchii Słowosieci (Padó 2007).

Na koniec można jeszcze zauważyć, że semantyka ramowa ogranicza się do różnic pojęciowych na poziomie elementów ramy, a nie uwzględnia wszelkich czynników sceny, tak jak szersza wersja semantyki Włodarczyk czy też eksperymentalna semantyka prymitywów pojęciowych Lakoffa (Lakoff, 2012), której elementy przedstawiono w załącznikach. Z drugiej strony, semantykę ramową docenić należy za to, że choć nie rozwiązuje dylematów natury dysonansów percepcyjnych czy też – powstałych z ich względu – kalek językowych, jest bardzo dobrym narzędziem do ich

²⁹ Według Dogila (Dogil, 2008) konceptualizacja ta stanowić może nawet przykład ogólnej tendencji w perspektywizacji języka, która w języku polskim i niemieckim jest zdaniem autora odmienna. Przeprowadzwszy wiele badań nad językiem niemieckim w ciągu kilkunastu lat działalności naukowej, twierdzi on, że język niemiecki jest językiem z perspektywą nastawioną na cel, a język polski – na proces. Swoją obserwację bazuje on na teście pytania dotyczącego przekraczania jezdni: *Dokąd idzie ten człowiek?* na które użytkownik języka niemieckiego jako ojczystego odpowiada wskazaniem celu (na przystanek), a użytkownik języka polskiego – procesu (przez ulicę). Tego rodzaju hipoteza wymagałaby jednak dokładnych badań weryfikacyjnych i na obecnym etapie nie została potwierdzona.

identyfikacji, co pokazały przykłady różnic w konceptualizacji drogi oraz badania Talmy'ego i Ohary.

Prawdopodobnie najliczniejszą kategorią **różnic** będzie grupa rozbieżności **formalnych** (w budowie języka), wpływających na pojawienie się różnic w elementach ramy. Autorzy zaliczają do nich przede wszystkim brak leksykalizacji wykonawcy czynności za pomocą osobnej jednostki leksykalnej. Oprócz tego Koeva (2010) argumentuje za podziałem ram w przypadku wystąpienia konstrukcji pasywnych i *middle construction* (por. rozdział 4), a Burchardt i in. (Burchardt i in., 2009) zwraca uwagę na inną frekwencję występowania niektórych form, takich jak np. dopełnienia celownikowe w języku niemieckim, z którym to problemem badacze języka polskiego również będą mogli się zidentyfikować.

W omawianej tu klasyfikacji, autorzy jako pierwszy przykład podają konfrontację języków fleksyjnych w zestawieniu z językiem angielskim, nieposiadającym odmiany przez przypadki. Języki fleksyjne mają bowiem tendencję do denotowania agenta bądź wykonawcy czynności z pomocą końcówki fleksyjnej czasownika zamiast osobnego leksemu. Na przykład w ramie SPEAKING/MÓWIENIA w języku polskim lub hiszpańskim w zdaniu *Powiedział: „Do widzenia!” i poszedł / Dijo: „Adiós!” i se fué* Mówca stanowi element domniemany (CNI). Inne podobne przykłady to hiszpańskie *Hizo una promesa* lub polskie *Złożył obietnicę*, które w stosunku do języka angielskiego *He made a promise / On złożył obietnicę* (Subirats-Rüggeberg cyt. za Boas, 2009, s. 140) różnią się oczywiście tym, że podmioty domyślne są w nich wyrażone fleksyjną końcówką orzeczenia.

W innym artykule Subirats-Rüggeberg (2009, s. 140) argumentuje, że w językach fleksyjnych ogółem występuje więcej domniemanych elementów ramowych w zdaniu niż w językach kontekstowych i nie są to jedynie podmioty. Ponownie podaje przykład *Hizo una promesa / Złożył obietnicę*, które to zdanie ma domyślny element nie tylko SKŁADAJĄCEGO OBIETNICĘ, ale też jej Odbiorcy oraz Zawartości/Tematu. Wynika to z tego, że w języku hiszpańskim nie tylko przypadek zerowy strukturalny (CNI) dla podmiotów w funkcji argumentu zewnętrznego (*external argument*, por. metodologia w rozdziale 4) jest bardzo częsty, ale też pozostałe argumenty mogą nie pojawiać się przy większości predykatów w odpowiednim kontekście (DNI, Subirats-Rüggeberg, 2009, s. 139). Taki przypadek w języku angielskim raczej się nie zdarza, bo podmiot zawsze występuje w zdaniu. Pozostałe elementy mogą ulec elipsie, ale należałoby dokładnie zbadać, czy w tych samych kontekstach.

Chociaż autorzy sugerują, że w tego rodzaju przypadkach brak jest agentywnego elementu ramy, nie oznacza to jednak, że w metodologii ramowej nie powinno się uwzględnić jego formalizacji w końcówce fleksyjnej. Z pewnością byłoby to zadanie trudniejsze niż oznaczenie osobnego leksemu jednym znacznikiem, ale w niniejszej pracy zaproponowany zostanie sposób oznaczania domniemanych z fleksji elementów

ramowych z użyciem nawiasów obejmujących same końcówki odmiany czasownika. Skoro składniową warstwą analityczną zdań jest parser języka polskiego, powinien on bez problemu rozpoznać formy fleksyjne zawarte w jego słowniku, a zatem – wskazać na liczbę pojedynczą lub mnogą, rodzaj męski lub żeński rzeczownika czy zaimka. W takim układzie także na warstwie semantycznej oznaczenie elementów nie powinno stanowić problemu.

Kolejną kwestią formalną, tym razem dotyczącą czasowników wyrażających uczucia, będzie przypadek, w którym *Experiencer*, czyli Osoba doświadczająca danego uczucia, jest wyrażany w dopełnieniu, a nie podmiocie, na przykład *Boli mnie* versus *It hurts* czy *I like* versus *Me gusta*. Analogiczne przykłady dla języków bułgarskiego i polskiego były szczegółowo analizowane przez Korytkowską (Korytkowska, 1992) metodą przypadków głębokich, dlatego nie będą tutaj szerzej omawiane.

Następnym ciekawym przykładem są różnice w występowaniu czasownika w formie zwrotnej w znaczeniu inchoatywnym w języku hiszpańskim (i polskim) oraz brak tejże formy dla jego ekwiwalentu w języku angielskim. Autorzy podają tu przykład czasowników *sorprender* / *to surprise* (z/dziwić), które mają formę zwrotną *sorprenderse* / *zdziwić się*, niewystępującą w języku angielskim. Oznacza to, że w językach hiszpańskim i polskim mamy trzy różne formy, czyli kauzatywną *zdziwić kogoś* / *sorprender a alguien*, inchoatywną *sorprenderse* / *zdziwić się* oraz statywną *estar sorprendido* / *być zdziwionym* (Subirats-Rüggeberg & Sato, 2004, s. 2):

Juan sorprendió a María al contarle la verdad. / *Juan surprised to Maria on explaining-her the truth.* / *John surprised Maria by telling her the truth.* / *Jan zaskoczył Marię, mówiąc jej prawdę.*

María se sorprendió de que Juan cantase. / *Maria REFL surprised of that John sang.* / *Maria got surprised when John sang.* / *Maria zdziwiła się, że Jan zaśpiewał.*

María está sorprendida de que Juan cante. / *Maria is surprised of that John sang.* / *Maria is surprised that John sang.* / *Maria jest zdziwiona, że Jan zaśpiewał.*

Obserwacje te potwierdzają badania nad różnicami w budowaniu form inchoatywnych i kauzatywnych, opisane przykładowo przez Haspelmatha (Haspelmath, 1993) czy Piñóna (Piñón, 2001). W rozumieniu semantyki ramowej mamy w ramie *Experiencer* w języku angielskim o jedną jednostkę semantyczną mniej niż w tej samej ramie dla języków hiszpańskiego czy polskiego.

W angielskim nie mamy wariantu *Experiencer_subject Cause_emotion* (osoba doświadczająca wyrażona formalnie przez podmiot sama wywołuje daną emocję) teoretycznie wyrażoną w tym języku za pomocą konstrukcji z czasownikiem *to get* (*to get surprised*).

Kolejna grupa to **różnice w elementach należących do danej ramy, czyli struktury walencyjnej**. Subirats-Rüggeberg (Subirats-Rüggeberg, 2009, ss. 136–137)

argumentuje, że istnieją w języku hiszpańskim przypadki, w których obligatoryjne argumenty syntaktyczne nie pokrywają się z semantycznymi elementami angielskiej ramy. Na przykład, gdy argumentem (elementem obowiązkowym) w języku hiszpańskim jest Cel (w sensie miejsca docelowego lub celu, do którego się dąży; gramatycznie głową syntaktyczną dla przyimka *a* jest czasownik *ir*), jak w zdaniu *Jordi fue a Madrid a ver al Presidente para pedirle dinero*, w języku angielskim gramatycznie będzie to okolicznik celu, czyli element niejądrowy ramy RUCHU.

Istnieją też sytuacje odwrotne, gdy element obowiązkowy ramy FrameNet wyrażony jest syntaktycznym elementem pobocznym w języku hiszpańskim, np. *Max hizo un comentario inoportuno [sobre este tema]. / Max dopuścił się niewłaściwego komentarza [na ten temat]*. Należy jednak zauważyć, że zdanie to w języku polskim można sparafrazować jako: *Max niefortunnie skomentował [ten temat]* i wtedy *ten temat* stanowiłby dopełnienie (argument, jądrowy, obowiązkowy element ramy). Przykłady te pokazują wyjątki od zasad metodologii ramowej, które należy uwzględnić, a mianowicie udowadniają, że prym w analizie wiedzie zasada, iż najpierw określa się elementy semantyczne, a syntaktyczne mogą być wyrażone na wiele sposobów, niekoniecznie zbieżnych w językach pochodzących z różnych grup językowych. Jest to także dobry przykład do wzięcia pod uwagę, odpowiadając na pytanie o granice parafrazy we FrameNecie. Wreszcie, pokazuje też, że mogą istnieć przypadki, dla których w danym języku istnieć będzie tylko jedna struktura syntaktyczna (hiszpański – temat może być tylko elementem pobocznym lub angielski – temat jest zawsze elementem obowiązkowym) a w innych językach – dwie formy (polski – temat może być elementem obowiązkowym lub nie), choć wymagałoby to zbadania, czy nie istnieją również po dwie formy zarówno w hiszpańskim, jak i angielskim przy odpowiedniej parafrazie.

Podsumowując, Subirats postulował dodanie elementu ZAMIARU (INTENTION) w ramie RUCHU, oprócz istniejącego już elementu CELU (ang. PURPOSE), gdzie ZAMIAR w języku angielskim jest najczęściej wyrażany w osobnych zdaniach podrzędnych:

Juan fue a San Francisco a visitar a un amigo para pedirle dinero. / John went to San Francisco to visit a friend to ask-him money. / Jan pojechał do San Francisco odwiedzić przyjaciela poprosić-go pieniędzy. / John went to san Francisco to visit a friend and ask him for money. / Jan pojechał do San Francisco odwiedzić przyjaciela i poprosić go o pieniądze.

W podanych przykładach widoczne są dwie różne konstrukcje: w języku hiszpańskim INTENCJA wyrażona jest dopełnieniem czasownika (po dwa dopełnienia – syntaktyczne i semantyczne), natomiast w języku angielskim mamy jedno dopełnienie i jedno zdanie współrzędnie złożone, czyli powielenie elementu Celu w różnych strukturach składniowych. Oprócz poziomu składniowego, czyli różnic w strukturze predykatowo-argumentowej, wyjaśnienia można się też dopatrywać

w redundantnym charakterze języka hiszpańskiego. Element INTENCJI nie wydaje się konieczny do przekazania wyrażanego znaczenia. Gdy ktoś jedzie do kogoś w celu pożyczania od niego pieniędzy, prośba będąca formą kontaktu z drugą osobą zawiera w sobie element wizyty, czyli zobaczenia się (*a ver a un amigo*) lub odwiedzin (*a visitar a un amigo*).

Kolejny przykład to wspomniana przez Burchardta i innych (Burchardt i in., 2009, s. 225) tendencja języka niemieckiego do wyrażania dopełnień w celowniku, co jest zjawiskiem bardzo rzadkim i niemożliwym do znalezienia ekwiwalencji formalnej o podobnej frekwencji w języku angielskim. Mowa tu o konstrukcji *external possessor*, czyli *defokusu elementu właściciela*. Przykładem jest tu element ŹRÓDŁA/SOURCE w ramie TAKING/BRANIA, gdzie w języku niemieckim można powiedzieć podobnie jak w polskim: *ktoś zabrał / wziął coś komuś z ręki / er nahm ihm das aus der Hand*, podczas gdy w języku angielskim nie ma takiej możliwości, to znaczy można powiedzieć albo *he took it from his hand / zabrał to z jego ręki* albo *he took it from him / zabrał mu to* lub *wziął to od niego*. Z punktu widzenia perspektywy, mamy tutaj do czynienia z fokusem na osobę, a następnie na jej część (ręka) w jednym zdaniu języka polskiego czy niemieckiego, oraz skupieniem uwagi wyłącznie na ręce lub wyłącznie na osobie w języku angielskim.

Dla rozwiązania dylematu anotacji, Burchardt i in. (Burchardt i in., 2009) proponują wprowadzenie podziału elementu ŹRÓDŁA/SOURCE na LOCATION-TYPE SOURCE / ŹRÓDŁO TYPU LOKALIZACJA i WŁAŚCICIEL/POSSESSOR. W przypadku tym *ręka* jako ŹRÓDŁO w ramie BRANIA jest jednocześnie częścią ciała (przywołuje ramę CIAŁA), czyli nakładania się ram (ang. *frame conflation*, por. rozdział metodologiczny), co mogłoby zostać rozwiązane np. dzięki zastosowaniu relacji meronimii w Słowosieci.

Przypadek nakładania się ram nie jest odosobniony, gdyż wystąpić może zawsze przy metonimii, a w ujęciu konfrontatywnym – gdy w jednym języku jest tylko meronimiczne oznaczenie jakiegokolwiek części całości, a w drugim – podanie zarówno całości, jak i części. Wydaje się, że szczególnie często konfiguracja ta dotyczy części ciała jako miejsca, w/z lub na której odbywa się działanie agenta, a które jednocześnie pełni też element innej ramy, np.

He gave him a friendly pat on the shoulder. / Poklepał go po ramieniu jak przyjaciela.
lub *Poklepał go przyjacielsko po ramieniu.*

W przykładzie tym widać, że również w języku angielskim możliwa jest leksykalizacja obu elementów (części i całości) w jednym zdaniu, stąd nie można uogólnić powyższego przykładu do zasady konfrontatywnej.

Ostatni przypadek to **różnice w definiowaniu elementów jądrowych (głównych elementów ramy)** – pochodny powyżej opisanych przykładów. Analogicznie do przypadku drugiego, gdy dwa języki różnią się w warstwie formalnej, fakt ten

wpływa na scenariusz ramy, w tym – liczbę i wybór elementów jądrowych. Tam, gdzie w językach polskim, niemieckim i hiszpańskim istnieją dwie formy wyrażenia WYJAŚNIENIA/EXPLANATION:

Es geht (mir) um zwei Sachen. / Chodzi mi o dwie kwestie.

I would like to explain two things. / Chciałbym wyjaśnić dwie kwestie.

Osoba doświadczająca (EXPERIENCER), może wystąpić w roli podmiotu w języku angielskim, a w roli dopełnienia w języku niemieckim. Stąd cechy syntaktyczne i dotyczące ich reguły traktować należy wtórnie wobec kryterium zdania minimalnego i oddania pełnego obrazu danej sceny.

5.2.3. Pozostałe problemy konfrontacji z udziałem semantyki ramowej

Kolejne dwie kluczowe kwestie dla konfrontacji wielojęzycznej z udziałem semantyki ramowej to uwzględnienie parafraz zdań z udziałem czasowników należących do ram oraz ekwiwalencji semantycznej całej struktury polisemicznej leksemu między językami (Boas, 2009; Fontenelle, 2009; Padó, 2007). Boas (2009) podaje tu przykład

Jana stritt / stritt sich mit Inge über die Theorie. / Jana argued with Inge about the theory.
/ Jana pokłóciła się z Inge na temat teorii.

oraz

Jana hatte einen Streit mit Inge über die Theorie. / Jana had an argument with Inge about the theory. / Jana pokłóciła się z Inge na temat teorii.

Jak widać, język niemiecki oferuje tutaj trzy możliwości ekwiwalentnej parafrazy – z substantywizacją lub z formą zwrotną czasownika (która jednak nie różni się znaczeniem od formy czynnej), język angielski – dwie, a język polski – jedną formę. Możliwe podobne formy dla języka polskiego to:

Wybuchła kłótnia między Janą a Inge na temat teorii.

lub

Doszło do kłótni między Inge a Janą.

Każda z nich wiąże się jednak ze zmianą ramy czasownika: w pierwszym przykładzie w związku z modyfikacją formy agentywnej na inchoatywną (dodaje element POCZĄTKU CZYNNOŚCI), a w drugim – na niesobową (niweluje element agenta – UCZESTNIKA KŁÓTNI, powodując konieczność zmiany ramy). W pierwszym przykładzie fokus zdania przesuwają się z uczestników na kłótnię, która staje się tematem zdania, co wydaje się stanowić dalszy stopień ekwiwalencji, a czasownik inchoatywny wskazuje na konieczność podziału ram, por. rozdział metodologiczny). Powyższe przykłady pokazują, że w czasie analizy konfrontatywnej przy parafrazie zdań należy kierować się zasadami metodologii ramowej dotyczącej podziału ram, gdyż parafrazy

mogą mieć wpływ na zmianę ramy. Z drugiej strony istotnym jest poddanie analizie przykładów konstrukcji np. różnych form nieosobowych (w języku polskim np. imiesłowy, formy osobowe zakończone na *-no*, *-to* itd.; dla języka bułgarskiego por. Koeva, 2010), które nie muszą wpisywać się w zasady analizy wyjściowego języka angielskiego i mogą wymagać modyfikacji na potrzeby opisu wielojęzycznego.

Należy też pamiętać, że analogicznie do opisu monolingwalnego także w konfrontacji wystąpić mogą różnice w sposobach leksykalizacji znaczeń, stanowiące dla siebie parafrazy. Boas (2009, s. 69) podaje tu następujący przykład leksykalizacji ramy SPEŁNIANIA KRYTERIÓW / COMPLIANCE z pomocą różnych części mowy:

[*Protagonist Women*] take more time, talk easily and still *adhere* [T] [*Norm to the strict rules of manners*].

[*Uczestnik Kobiety*] nie spieszą się, mówienie przychodzi im łatwiej, a i tak *trzymają się* [T] [*Norma surowych zasad dobrych manier*].

It is also likely to improve [*Protagonist patient*] *compliance* [T] [*Norm in taking the daily quota of bile acid*].

Prawdopodobnie poprawi też poziom stosowania się [T] [*Uczestnik pacjentów*] [*Norma do przyjmowania dziennych dawek kwasu żółciowego*].

[*Protagonist Patients*] were [*Supp*] [*Act compliant* [T]] [*Norm with their assigned treatments*].

[*Uczestnik Pacjenci*] stosowali się [T] [*Norma do przepisanych im zaleceń*].

So now the commission and other countryside conservation groups have produced [*Norm a series of guidelines*] [*Protagonist for the private landowners*] to *follow* [T].

Teraz komisja i inne grupy ochrony krajobrazu wiejskiego wypracowały [*Norma zbiór wytycznych*] *obowiązujących* [T] [*Uczestnik prywatnych właścicieli gruntów*].

[*Act Using a couple of minutes for private imperatives*] was [*Supp*] a [*Degree serious violation*] [T] [*Norm of property rights*].

[*Czyn Wykorzystanie kilku minut na własne żądania*] było [*Supp*] [*Stopień poważnym naruszeniem*] [T] [*Norma praw majątkowych*].

Innym problemem, który zauważa Boas (2009, s. 60) jest polisemia międzyjęzykowa, czyli stopnie ekwiwalencji różnych znaczeń tej samej jednostki leksykalnej w różnych językach. Tu Boas (Fillmore; cyt. za Boas 2009, s. 62) podaje przykład angielskiego *to crawl* / *pełzać* i francuskiego *ramper*, które w podstawowym, niefiguracywnym znaczeniu *pełzania* są ekwiwalentne, ale pozostałych, mniej centralnych sensach (np. *chodź po kimś* o owadach – *to crawl all over somebody*) nie są tożsame (por. także Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010b, s. 78; Atkins, 2000).

Opis ramowy pozwala na identyfikację ekwiwalencji wśród wielu znaczeń polisemicznej jednostki leksykalnej. Na przykład Boas (2009, s. 88) podaje czasowniki

komunikacji w językach angielskim i niemieckim, takie jak *bekanntgeben/ogłosić* lub *ogłaszać* versus *ansagen, durchsagen/zapowiadać* lub *zapowiedzieć*. Jedynie w przypadku *ankündigen/ogłaszać* możliwe jest użycie czasownika zarówno bez medium komunikatu, jak i z nim. *Ansagen* i *durchsagen* (*zapowiedzieć/zapowiadać*) używane są jedynie z medium, a *bekanntgeben* (*ogłaszać*) – jedynie bez tego elementu. Inny przykład jest taki, że różnym znaczeniom czasownika *to cure* (*leczyć* i *wędzić*, również *peklować*) zarówno w języku niemieckim (*pökeln* i *heilen*), jak i polskim odpowiadają różne leksemy.

Oczywiście o ekwiwalencji nie powinno się mówić bez kontekstu, co jest też wskazówką realizowaną w doborze materiałów do niniejszej pracy. Tym niemniej przewiduje się, że szczególnie w przypadku zestawiania języków kontekstowego i leksyjnego może dochodzić do różnic w ekwiwalencji semantycznej.

Wreszcie należy wziąć pod uwagę dwa rodzaje opisu rzeczywistości, czyli schematu lub skryptu, które mogą wystąpić w tekście (Lubaszewski i in., 2013, s. 27): analityczny i syntetyczny. Przykładem opisu syntetycznego dla ramy PICIA HERBATY będzie według autorów: *Jan pije herbatę*, a użycia analitycznego: *Promienie słońca rozlały się w pokoju wypełnionym aromatem herbaty. Jan wziął powoli pierwszy łyk. Długo delektował się smakiem*. Opis analityczny jest bardziej literacki, cechuje go pewna doza interpretacji odbiorcy.

Wydaje się, że opis syntetyczny, jako wskazujący na podstawowe argumenty czasownika, przeważa w projekcie FrameNet. Natomiast w projekcie dziedzinowym, którego zadaniem jest opis wszelkich możliwości leksykalizacji jednostek wybranej ramy, powinny zostać uwzględnione również opisy analityczne. Z podejściem tym wiąże się też sugerowane przez Fontenellę (2009, s. 53) włączenie idiomów w zakres jednostek leksykalnych oddających ramę.

5.3. Wnioski

Z badań ilościowych i jakościowych przeprowadzonych przez autorów framenetów w językach innych niż angielski wynika, że ramy semantyczne projektu w większości przypadków można zastosować bez modyfikacji do analizy konfrontatywnej jednostek leksykalnych różnych języków, ponieważ są one definiowane na poziomie wystarczająco ogólnym pod względem budowy schematu, aby traktować zbiorczo różne jednostki leksykalne. Jak widać z powyższych przykładów, należy się przychylić do stwierdzenia Carlosa Subiratsa i Hiroaki Sato (Subirats-Rüggeberg & Sato 2004, s. 2), że dzieje się tak dlatego, iż ramy te mają na celu charakterystykę struktur konceptualnych na poziomie bazowym, czyli odpowiadają wiedzy ogólnej, zwanej też encyklopedyczną. Również Linde-Usiekniewicz i Zawisławska (Linde-Usiekniewicz & Kopcińska, 2010b, s. 87) wywnioskowały, że możliwe jest wpisanie

czasowników z różnych języków w amerykańskie ramy, co stanowi ciekawy materiał badawczy dla leksykografa, a analiza nowych języków lub nowych jednostek leksykalnych metodą ramową prowadzi do wzbogacenia istniejącego projektu.

Dzieje się tak dlatego, że ramy ontologiczne mają charakter bardziej uniwersalny niż kulturowy, dzięki czemu prowadząc konfrontatywne badania nad FrameNetem będzie można zaobserwować, jak te same lub zbliżone znaczenia schematyczne realizowane są za pomocą innej leksykalizacji lub struktury gramatycznej, morfologicznej itd.

I chociaż ze względów finansowych rzadko definiuje się ramy własne od podstaw, podejście tego typu wydaje się ważne, ponieważ umożliwia weryfikację schematów ramowych na materiale z innego języka oraz pokazuje, czy niezależnie zdefiniowane ramy będą w swoim kształcie podobne czy różne. Ponadto, ramy FrameNet, ze względu na charakter semantyczny i ogólny, nie mają na celu uwzględnienia poziomu pragmatycznego, czyli realizacji ram w różnych tekstach i gatunkach. Konfrontatywna analiza dziedzinaowa wymaga i zapewnia aspekt pragmatyczny. Zatem nadaje ona analizie ramowej dodatkowego wymiaru. Wreszcie, w projektach dziedzinaowych (np. opisany w pracy Kicktionary) czasem podejmuje się decyzję o własnej budowie ram. Decyzja taka podyktowana jest faktem, że dla słownictwa dziedzinaowego nie zawsze istnieją gotowe ramy FrameNet oraz że ramy dziedzinaowe mogą być określone na innym poziomie ogólności (są bardziej specyficzne, mniej ogólne, nie mają charakteru ponaddziedzinaowego). Tymi przesłankami kierowano się w niniejszej pracy.

Różnice wynioskowane na podstawie badań konfrontatywnych z udziałem ram FrameNet wydają się:

- dotyczyć częściej odmiennej struktury gramatycznej, a rzadziej – rozbieżności pojęciowych;
- wynikać często z niepełnego opisu leksemów w projekcie FrameNet;
- być powiązane z materiałem analitycznym, wybranym do konfrontacji, czyli tłumaczeniami, a w nich – strategiami tłumaczeniowymi takimi, jak uogólnienie, uszczegółowienie czy też mutacja.

Pojawiające się różnice w poziomie szczegółowości opisu ramy lub braku elementu ramy wydają się w wielu przypadkach, takich jak czasowniki ruchu, możliwe do zestawienia nie na tle jednej ramy, tle hierarchii ramowej, powiązanej z troponimią czasowników w Słownosieci. Stąd niezwykle ważnym jest pokazanie w konfrontacji językowej relacji hierarchicznych między ramami w analizowanych językach.

Niniejsza praca wzbogaca powyższe badania konfrontatywne w następujący sposób:

- prowadzi konfrontatywną analizę ramową w kontekście, zapewniając tym samym pragmatyczny aspekt budowy ram w różnych językach i badanie ekwiwalencji pragmatyczno-semantycznej z udziałem ram FrameNet;

- opisując przykłady różnic na poziomie leksykalnym, pojęciowym i formalnym, odnotowane dotychczas w badaniach konfrontatywnych różnych języków;
- dostarczając wniosków, sformułowanych w oparciu o nowy materiał badawczy, jakim są umowy najmu w językach polskim, angielskim i niemieckim;
- dodając przykłady konfrontatywne z udziałem mało dotychczas opisanego pod względem ram semantycznych języka polskiego.

W analizie zostaną wzięte pod uwagę zarówno ekwiwalencja pragmatyczno-semantyczna poszczególnych znaczeń występujących w umowach najmu leksemów, analityczny i syntetyczny poziom opisu, jak i parafrazy – na poziomie tego samego języka i w ujęciu porównawczym.

6. Polski kontekst badań ramowych i walencyjnych

6.1. Wprowadzenie

Polski kontekst badań ramowych odzwierciedla wieloaspektowość teorii Fillmore'a, ukazując różne sposoby adaptacji teorii przypadków głębokich, semantyki rozumienia oraz semantyki ramowej:

- przypadki głębokie (zaadaptowane przez generatywizm jako role teta) wykorzystane zostały m.in. do dociekań na temat właściwego zestawu ról semantycznych dla polskich czasowników w projekcie CLARIN (Walenty; np. Hajnicz, 2009; Przepiórkowski i in., 2014; Kotsyba, 2014; Jaworski & Przepiórkowski, 2014);
- role semantyczne zastosowano też w ujęciu wielojęzycznym, czyli w badaniach konfrontatywnych bułgarsko-polskich, mających na celu pokazanie, jak inne struktury składniowe denotują w dwóch językach słowiańskich to samo znaczenie na płaszczyźnie walencji semantycznej czasownika (Korytkowska, 1992);
- metodologię opisu ram semantycznych w ujęciu FrameNet (Ruppenhofer i in., 2005/2016) przyjęto w badaniach nad walencją semantyczną najczęściej występujących w NKJP polskich czasowników podczas rozważań nad możliwościami budowy polskiego FrameNetu w projekcie RAMKI (Zawisławska i in., 2010);
- semantykę rozumienia wykorzystuje się jako narzędzie interpretacji dla kodowania i dekodowania w procesie komunikacji (Grzegorzczukowa, 2011; Tokarski, 2014; Zawisławska i in., 2010) oraz porównywania znaczeń w translacji w analogii do domen kognitywnych Langackera (Tabakowska, 2004; Kubaszczyk, 1999, 2006).

Na powyższe prace można też spojrzeć z perspektywy wykorzystania teorii Fillmore'a w różnych perspektywach opisu semantycznego. Wydaje się, iż w polskich badaniach, inspirowanych pracami Fillmore'a, rysują się dwa główne nurty:

- prace inspirowane semantyką ramową i koncentrujące się na opisie walencyjnym (w oparciu o przypadki głębokie lub role semantyczne), czyli ustrukturyzowany opis leksykograficzny (por. np. RAMKI, badania Korytkowskiej, słownik Walenty);

- w nurcie interpretacyjnym, inspirowanym semantyką rozumienia, dokonuje się opisu przywoływanych schematów doświadczenia (w tym społecznych, kulturowych itd.) bez ograniczania się do wykładni metodologicznej danego typu leksykografii, lecz skupiając się na wyczerpaniu interpretacji np. przekazu danego tekstu. Nurtowi drugiemu bliższe jest badanie dyskursu i komunikacji niż struktur predykatowo-argumentowych (por. Zawisławska, 1998; por. też Grzegorzczkowska, 2010; Tokarski, 2014).

Z wniosków obu nurtów powyższych badań wywieść można niezwykle istotne informacje dla niniejszej pracy, które opisane zostały w tym rozdziale.

W polskiej literaturze przedmiotu nie znaleziono natomiast opracowań tematycznych lub dziedzinowych realizujących:

- semantyczną analizę jednostek leksykalnych związanych z tematyką umów najmu z zastosowaniem metodologii FrameNet (na szczegółowym poziomie ram, a nie poziomie ról teta);
- opis uwzględniający inne niż czasownikowe jednostki leksykalne, należące do ram w rozumieniu projektu FrameNet;
- ujęcie konfrontatywne polsko-niemiecko-angielskie z zastosowaniem ram szczegółowych w ujęciu FrameNet według stanu badań semantyki ramowej na rok 2018;
- zamiar pokazania przykładu budowy wielojęzycznej, dziedzinowej reprezentacji wiedzy, stanowiącej bazę wiedzy dla systemu wydobywania danych (por. rozdział 4).

Z obserwacji aktualnego kształtu projektu FrameNet można odnieść wrażenie, że stopniowo zanika skupienie na walencji *stricte* czasownikowej w kierunku włączenia do opisu pozostałych części zdania (w szczególności substantywizacji odczasownikowych oraz przymiotników) i że proponuje się też kierunek opisu od schematu ramy do realizujących go jednostek leksykalnych (Ruppenhofer i in., 2010). Czerpiąc z bogatego doświadczenia powyższych badań, praca ma na celu próbę zastosowania tego właśnie podejścia do semantyki ramowej. Jednocześnie zauważa się stopniową modyfikację metodologii FrameNetu w celu jak najlepszego zastosowania jego zasobów w funkcjach przetwarzania języka naturalnego (Baker, 2014). Dlatego zaproponowane tu podejście jest odejściem od dotychczasowych badań w duchu semantyki ramowej, jakie prowadzone były na gruncie polskim, choć wykorzystuje ono ich bogate doświadczenie oraz doświadczenie badań walencyjnych w ogóle – w szerszym niż Fillmorewski kontekście. W literaturze przedmiotu nie znaleziono pełnego opracowania dotyczącego badań semantycznych zainspirowanych semantykami Fillmore'a na gruncie polskim i dlatego zdecydowano się na podjęcie tego wątku w pracy.

6.2. Semantyka ramowa a badania walencyjne

6.2.1. Od badań nad walencją syntaktyczną ku semantycznemu opisowi ramowemu polskich czasowników

6.2.1.1. Tradycja badań syntaktyczno-generatywnych

Chcąc zobrazować bogatą historię badań walencyjnych języka polskiego, warto rozpocząć od opracowań *stricte* syntaktycznych, a jednak niezwykle ważkich dla rozwoju dalszych prac ramowych. Jednym z pierwszych i podstawowych zasobów walencyjnych dla języka polskiego jest *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* Kazimierza Polańskiego (1980–1992; por. też Przepiórkowski, 2008, s. 78). Jak można wywnioskować już po samym tytule, powstał on w duchu badań generatywnych, rozumianych jako możliwie precyzyjnych w opisie syntaktycznym i wychodzących w analizie struktur zdaniowych poza zawartość dostępnego korpusu ku weryfikowalnej przez użytkowników języka intuicji językoznawcy (Polański, 1992, T. 1, ss. 5–6). Słownik ten jest jedną z pierwszych prób opisu łączliwości międzywyrazowej, gdzie warstwami są zarówno składnia, jak i leksyka, oraz w ograniczonym stopniu – także ogólna semantyka, pozwalająca na odróżnienie od siebie znaczeń tego samego czasownika, charakteryzujących się inną strukturą składniową (Polański, 1992, T. 1, s. 6).

U Polańskiego (Polański, 1992, T. 1, s. 6), znajdziemy przede wszystkim wykładnię opisu walencji syntaktycznej czasowników o następujących przykładowych zasadach:

1. [...] czasownik zajmuje główną pozycję w zdaniu i swoimi właściwościami semantyczno-gramatycznymi decyduje w znacznej mierze o strukturze zdania, w którym występuje. Poszczególne pozycje otwierane w zdaniu przez dany czasownik (podmiot, dopełnienie, różne okoliczniki itp.) mogą zajmować tylko elementy należące do określonych klas leksykalno-semantycznych.
2. Charakteryzując łączliwość poszczególnych czasowników, nie wystarczy się ograniczyć do podania cech semantycznych wyrazów, z którymi mogą one wchodzić w określone kombinacje (np. osobowy charakter rzeczownika zajmującego pozycję podmiotu przy czasowniku *myśleć*, natomiast abstrakcyjny charakter rzeczownika, którego w tej pozycji wymaga zwrot czasownikowy *uleć odchyleniu*).
3. Ważnym momentem jest tu także zróżnicowanie między łączliwością obligatoryjną i fakultatywną. W pierwszym wypadku chodzi o składniki, które muszą wystąpić przy danym czasowniku, jeśli zdanie ma być odczuwane jako kompletne, w drugim zaś o składniki, które mogą, ale nie muszą, być użyte z danym czasownikiem. Nie można na przykład traktować jako pełnych zdań wyrażen typu *On ujrzał* czy *On mieszka*, natomiast do zupełnie normalnych zdań zaliczymy *On przyszedł*, *On śpi*.

Dzisiaj odnieśliśmy te sformułowania do teorii zdań minimalnych (za: Korytkowska, 1992), szczególnie iż u Polańskiego w pozycji podmiotu nie analizowano innych konstrukcji niż fraza nominalna (np. zdań podrzędnie złożonych). Powyższe stwierdzenia w dużej mierze pokrywają się też z nakreśloną wcześniej teorią rozumienia dyskursu van Dijka (schemat, miejsca/slots, wypełnienia/fillers) i opisaną w kolejnym rozdziale strukturą ramy semantycznej z miejscami lub pozycjami, wypełnianymi przez semantyczne argumenty wokół czasownika. Polański podkreśla w nich też potrzebę wielopoziomowego opisu czasowników oraz zaznaczenia argumentów obligatoryjnych i składników fakultatywnych. Wreszcie, nakreśla tło dla późniejszych uzasadnień semantyki ramowej, dotyczących wiedzy encyklopedycznej i jej roli w interpretacji znaczenia w danym zdaniu, co w powyższym fragmencie dotyczy się wykładników zdania minimalnego. Scena przywoływana przez czasownik *mieszkać* jest bez określenia miejsca niepełna, gdyż z doświadczenia o świecie wiadomo, iż mieszkanie bądź miejsce zamieszkania należą do kategorii lokalizacji, a czasownik *mieszkać* używany jest do jej opisu. Stąd bez określenia miejsca zdanie wydaje się niepełne. Z drugiej strony monowalencyjne *on śpi* do opisu pełnej sceny wyobraźniowej wymaga jedynie śpiącego agenta.

W skąpm, jak zaznacza sam autor, opisie semantycznym słownika ograniczono się do cech semantycznych typu (nie)żywołność, (nie)osobowość itp. oraz kategorii takich, jak *rośliny, żywioły, informacje* itd.³⁰. Przykładami haseł powyższego słownika, a zarazem wskazówkami dla pracy, są *najmować – nająć* (Polański, 1992, tom 2, s. 32), która to para aspektowa ma w nim następujący opis:

NPN – {NP1Acc + (do NAG) lub NP2Acc} NPN → [+ Hum]

NP 1 Acc → [+ Hum]

NP 2 Acc → [+ Anim] [- Abstr]

[- Hum] [- Anim] Przykłady:

Gospodarz najął jeszcze jednego parobka.

Najmowali każdej wiosny wielu ludzi do prac polowych. Najął do pracy jeszcze dwie kobiety.

Kowalscy najmowali cztery duże pokoje na pierwszym piętrze.

Najął jeszcze konia i powóz – teraz już wszystko przygotowane było do dalszej podróży.

Jak widać z powyższego opisu definicji walencji syntaktycznej oraz podanych dla czasownika przykładów, dominuje tu raczej przestarzałe już znaczenie najmowania kogoś do pracy, co we współczesnym ujęciu semantyki ramowej prawdopodobnie znalazłoby swój angielski odpowiednik w ramie ZATRUDNIENIA (EMPLOYMENT)

³⁰ Ciekawą uwagą dla niniejszej pracy był też komentarz wstępny, iż wybór gramatyki składnikowej podyktowany był brakiem jednoznacznego rozgraniczenia definicyjnego między dopełnieniem a okolicznikiem w tradycyjnej składni części zdania.

i czasownika *to hire* (*najmować, przyjmować do pracy*). Nie znajdujemy też podziału ze względu na aspekt czasownika. Należy zaznaczyć, że w czasie, gdy powstawał słownik, nie były jeszcze dostępne ilościowe i jakościowe narzędzia analizy, jak np. powstały w ciągu ostatnich kilku lat NKJP. W związku z tym, nie było możliwości statystycznej weryfikacji prowadzonych badań. Dziś można sprawdzić, w ilu czasownikach występuje dana konstrukcja składniowa, czy istnieją konstrukcje konkurencyjne, czy niektóre z opisanych w słowniku konstrukcji uległy przedawnieniu oraz które z konstrukcji konkurencyjnych występują częściej, a które rzadziej. Kierując się powyższym zapisem bez znajomości języka polskiego lub w zastosowaniu informatycznym, trudno byłoby też rozróżnić znaczenie zatrudniania do pracy od oddawania powierzchni na cudzy użytek za opłatą i odgadnąć właściwy schemat dla poszukiwanego znaczenia, choć sam schemat syntaktyczny zdefiniowany jest przecież poprawnie (w obu przypadkach w roli dopełnienia występuje tu fraza nominalna w bierniku, jednak raz w wariancie żywotnym w przypadku zatrudnienia, a raz w abstrakcyjnym – w przypadku najmu powierzchni).

Prawdopodobnie z tego właśnie powodu w ramach digitalizacji polskich zasobów językowych z obszaru leksykografii m.in. dla celów przetwarzania języka naturalnego, rozbudowuje się i aktualizuje warstwę syntaktyczną słownika Polańskiego oraz innych, podobnych słowników walencyjnych (np. Świdziński, 1994; por. Przepiórkowski i in., 2014).

Inne znane w literaturze syntaktyczne słowniki walencyjne, opisujące relacje walencji syntaktycznej, to np. CEGLEX Zygmunta Vetulaniego, zawierający opis około 200 jednostek leksykalnych pochodzących z wyżej opisanego słownika Polańskiego (Vetulani, 1998, 2000) oraz liczący około 1500 jednostek słownik Świdzińskiego (Świdziński, 1994). Za Przepiórkowskim (Przepiórkowski, 2008, s. 78) przytoczyć można też *Inny słownik języka polskiego* autorstwa Bańko (2000), którego glosy zastosowano w projekcie RAMKI oraz *Nowy słownik walencyjny* Romana Laskowskiego (Laskowski, 2006), pomocny w budowie Słownosieci i inne. Wszystkie te publikacje służyć będą jako wsparcie w procesie analizy przy opisie syntaktycznym jednostek leksykalnych i elementów ramowych, ale z wyżej opisanych względów zawarte w nich schematy syntaktyczne nie będą mogły wyczerpać tematu pracy.

Przyjmuje się też możliwość, iż sam opis walencyjny czasowników (szczególnie w ich formie podstawowej i z ograniczeniem do walencji syntaktycznej) najprawdopodobniej nie wystarczy do spełnienia celów niniejszej pracy. Wychodząc od definicji schematów doświadczenia uchwycić można fakt, iż tę samą treść wyrazić można również na inne sposoby, np. rzeczownikiem (np. *umowa* zamiast *zawierać umowę*) lub imiesłowem, np. *zamieszkały* czy *zawarta*, świadczące o innym uzusie językowym, bądź socjolekcie prawniczym. Stąd koniecznym będzie nie tylko samo badanie walencyjne (syntaktyczne i semantyczne), ale też analiza od schematu do

warstwy powierzchniowej celem uchwycenia właściwych dla umów najmu wypełnień schematów dekodowania treści.

Najbardziej rozbudowaną pod kątem warstwy semantycznej teorią walencyjną, wykazującą pewne podobieństwa do semantyki ramowej, jest gramatyka o podstawach semantycznych Karolaka (Bogacki & Karolak, 1992, s. 157). Jej podstawowym założeniem jest to, że „symbole (czyli formy językowe) są w większości przypadków, powierzchniovymi reprezentacjami rzeczywistości pojęciowej, z którą pozostają w relacjach niezmiennie złożonych”, gdzie „predykaty (pojęcia) reprezentowane są przez idiomatyczne znaki reprezentatywne [na warstwie powierzchniowej – przyp. AP]. Rozróżnienie na warstwę głęboką i powierzchniovą, znane już z tradycji generatywnej, a także mnogość rodzajów predykatów (pojęć) oddawanych różnymi częściami mowy na warstwie powierzchniowej oraz językoznawcze testy np. redukcji czy substytucji poszczególnych argumentów należą tutaj do podobieństw teoretycznych”.

Podczas analizy walencyjnej (odbywającej się na poziomie zdania) podział ten oznacza wyznaczanie pozycji argumentowych na poziomie semantycznym, całkowicie odrębnym od poziomu formalnego, syntaktycznego, nie jest to jednak dokładnie doprecyzowane, w jaki sposób znaczenia struktury predykatowej połączone są na warstwie głębokiej (nie ma tu odpowiednika schematu doświadczenia, sceny lub ramy). Z drugiej strony, analogicznie do teorii FrameNet, element warstwy głębokiej nie musi być realizowany w warstwie powierzchniowej. W ujęciu S. Karolaka (Karloak, 1984), jak też w ujęciu Fillmore’a, struktury zdaniowe, występujące w strukturze formalnej zdania, są funkcją argumentów implikowanych przez predykat na poziomie semantycznym.

Jednak dekompozycja znaczenia podczas badania struktur walencyjnych polega u Karolaka w dużej mierze na poszukiwaniu prymitywów semantycznych w analogii do badań Wierzbickiej (molekuły semantyczne, czyli proste symbole zawarte w symbolach złożonych), podczas gdy Fillmore koncentruje się na wyznaczonym zestawie ustrukturyzowanych sposobów dziedziczenia znaczeń, dużo węższych niż definicje Karolaka. Jednocześnie definicje Karolaka nie oddają ontologicznej hierarchii znaczeń, ale molekuły semantyczne zawarte w definicji wybranych pojęć mogłyby stanowić pojęcia nadrzędne, z których dziedziczą ramy u Fillmore’a lub protoramy według Goldberg (np. czasownik *obiecywać* zawiera w swej strukturze semantycznej pojęcia *mówienia*, *zobowiązania* i *chcenia*; pojęcie *śmierć* jest jednym ze składników semantycznych słów takich jak: *zabić*, *zamordować*, *udusić*, *otruć*, *zasztyletować*, *zabójca*, *morderca* i innych, Karolak, 1984, s. 157).

Na koniec należy podkreślić, że główną różnicą obu podejść jest to, że językoznawstwo polskie, w szczególności formalne, w przeciwieństwie do podejścia amerykańskiego, koncentruje się na warstwie formalnej jako obiekcie badań i nie podkreśla interdyscyplinarnego charakteru badań językowych.

6.2.1.2. Aktualizacja zasobów syntaktycznych i rozbudowa warstwy semantycznej

W ramach aktualizacji wyżej opisanych zasobów walencji syntaktycznej oraz ich przygotowania dla użytku przez parsery języka polskiego typu Świgr czy POLFA powstaje obecnie projekt leksykograficzny o nazwie Walenty (Przepiórkowski i in., 2014; Hajnicz, 2009a, 2009b, 2011; Hajnicz i in., 2008). W słowniku stosuje się nieco inny zapis od tego, jaki stosował Polański ze względu na dopasowanie jego znaczników do celów automatycznej analizy tekstu, choć z zachowaniem fraz jako składników struktur predykatowo-argumentowych (por. Korytkowska, 1992):

wydawać V np(bier)+np(cel) wydawać V np(bier)+prepn('za,bier)

wydawać V prepn('na,bier)+np(bier)

Na etapie prac nad warstwą syntaktyczną autorzy zauważyli, iż słownik ma charakter powierzchniowy, co oznacza, iż poszczególne sensory słów nie są rozróżnione (np. *wydawać resztę / książkę / polecenie*, Hajnicz i in., 2008), jednak opis semantyczny tego projektu nie został jeszcze ustanowiony i może ulec zmianie. Wyróżnia się natomiast alternację składniową, a wszystkie konstrukcje syntaktyczne znajdują się w oddzielnych wierszach. W stosunku do swoich poprzedników Walenty zawiera np. informację o aspekcie w opisie bezokoliczników (Hajnicz i in., 2008, s. 3), a zasób przykładów dla każdej z jednostek leksykalnych powiększono o zdania pochodzące z aktualnych tekstów NKJP. Ponadto, nowościami w opisie są według autorów m.in. uwzględnienie podmiotów nienominalnych, relacji kontroli składniowej i różnych typów fraz przysłówkowych, włączenie związków frazeologicznych do opisu oraz zaznaczenie ograniczeń w tworzeniu pasywizacji (Hajnicz i in., 2008, s. 4). W pierwotnej wersji słownika dominował opis składniowy, a do podstawowego opisu semantycznego włączono podobne jak u Polańskiego typy fraz okolicznikowych (lub dopełnieniowych dla niektórych argumentów):

- locat – miejsce, np. być w sklepie, znajdować się przy drzwiach;
- abl – punkt początkowy, np. wyprowadzić ze strefy wojny;
- adl – punkt końcowy, np. przywieźć do Zabrza;
- perl – trasa, np. biec przez wieś;
- temp – czas (punkt), np. mieć miejsce wczoraj;
- dur – długość trwania, np. trwać dwie godziny;
- mod – sposób, np. traktować źle, zachowywać się jak dziecko³¹.

³¹ W debacie na temat tego, czy wyrażenia przyimkowe mają charakter okoliczników czy też argumentów, autorzy przyjmują stanowisko, iż niektóre czasowniki dokonane jak np. *przeczekać* wymagają argumentów temporalnych, podczas gdy czasowniki niedokonane – nie (Hajnicz i in., 2008:18). Jest to niezwykle trudna decyzja z tego względu, iż z punktu widzenia doświadczenia fakt, czy dana czynność miała miejsce czy nie, nie wpływa przecież na brak elementu schematu, jakim jest czas. Z drugiej strony,

Obecnie i od kilku wersji słownik rozwijany jest w kierunku definicji ról tematycznych, a nawet protoról (Kotsyba, 2014), współgrających i wiąznych z zasobami polskiej Słowsieci i umożliwiających budowę modeli wydobywania danych przy kompatybilnym użyciu obu tych zasobów.

Interesującym pomysłem Walentego jest też rozbudowanie warstwy semantycznej słownika dla alternacji semantycznych (por. Levin, 1993; cyt. za Palmer i in., 2010 lub Hajnicz i in., 2008) w oparciu o dane na temat jego argumentów, pochodzące ze Słowsieci (przykład *przejechać kraj* w połączeniu z semantyczną kategorią Miejsca versus *przejechać psa* w połączeniu z semantyczną kategorią Zwierzęcia, Hajnicz i in., 2008, s. 13). Przy pomocy przyporządkowania leksemów do kategorii semantycznych WordNetu (kraj = Obszar geograficzny; pies, kot = Zwierzę, Stworzenie) potencjalny program wydobywania danych byłby w stanie rozróżnić, które z polisemicznych znaczeń występuje w danym kontekście.

Nie jest to jedyny semantyczny poziom korelacji projektu Słowsieć (Maziarz i in., 2011) i słownika Walenty w dużej wielojęzycznej bazie leksykalnej. Zauważono także, że relacje ról tematycznych w języku polskim są derywowane słowotwórczo. Ze względu na to, że polska Słowsieć oznacza relację derywacji leksemów, pojawiły się w zasobie oznaczenia ról semantycznych (tematycznych), pochodzących od czasowników agentywnych, np. szczególnie, iż autorzy zaznaczają, że w obecnej polszczyźnie mechanizmy słowotwórcze nadal zachodzą w dużej mierze za pomocą morfologii (prefiksacja i sufiksacja, Grzegorzczkowska & Puzynina, 1998, s. 389; cyt. za Maziarz i in., 2011, s. 174), np.

wystawiać → *wystawca*, czyli osoba która wystawia na pokaz towary bądź dzieła sztuki;

zbawiać → *zbawca*, czyli osoba, która ratuje kogoś z opresji, niebezpieczeństwa itd.

Podobnie w przypadku tematyki niniejszej pracy można by zdefiniować *najmować* → *najemca* oraz powstałe z sufiksu imiesłowowego i prefiksu *wy-* – *wynajmujący*, które to leksemy znajdziemy w Słowsieci jako powiązane (por. rozdział 3).

Na podstawie relacji zawartych w EuroWordNecie oraz badań Puzyniny i Grzegorzczkowskiej (Grzegorzczkowska & Puzynina 1998, s. 398–415; cyt. za Maziarz i in., 2011, s. 176) w polskiej Słowsieci definiowane są role tematyczne, czyli relacje na poziomie ogólnym (a nie szczegółowym dla danej sceny) takie, jak: *agent*, *patient* (pochodny od nazwy czynności *pacjens*), *instrument*, *location* (miejsce), *product* (produkt), *time* (czas), *agent of hidden predicate* (agent derywowany od czasownika), *object of hidden predicate* (obiekt derywowany od czasownika), *product of hidden predicate* (produkt

---

przy pomocy teorii zdań minimalnych, czasownik dokonany bezwzględnie wymaga określenia czasu jako argumentu, a niedokonany – nie. Według teorii semantyki ramowej czasowniki te miałyby wprowadzić osobne ramy, jednak element czasu w przypadku czasowników niedokonanych mógłby zostać potraktowany jako element domyslny z kontekstu.

derywowany od czasownika). Rola *agenta* łączy w Słowsieci wykonawcę czynności z czasownikiem pochodnym (przykłady jak wyżej). Relacja *patient* łączy namacalne obiekty z ich podstawami derywacyjnymi, np. *zbiór*, czyli *to, co jest zbierane; jedzenie*, czyli *to, co jest jedzone* itd. (Maziarz i in., 2011, s. 176). Rola *instrumentu* łączy nazwę narzędzia pochodnego od danej czynności, np. *koparka* – *kopać*; relacja *location* – analogicznie do pozostałych przykładów – denotuje miejsce, gdzie toczy się akcja czasownika, np. *pijalnia* – *pić*; natomiast określenia czasu odnoszą się do denotowanych przez czasownik pór, np. *świtać* – *świt*. Określa się również wybrane role jako derywaty nominalne, np. *agent: blacha* – *blacharz*, *object: żagiel* – *żaglowiec*, *product: pająk* – *pajęczyna* (Maziarz i in., 2011, s. 177).

Oprócz ról słowotwórczych, na obecnym etapie projektu poszukuje się ról ogólnych na poziomie protoram lub ról teta (Kotsyba, 2014). Procedura ta przebiega w ten sposób, że dla zdefiniowanych w projekcie grup semantycznych czasowników na podstawie klasyfikacji Laskowskiego³² (*stany, zdarzenia, procesy, czynności, działania, akty i wypadki*, por. przypis) oraz zbiorów semantycznych angielskiej Słowsieci (*relacje abstrakcyjne, reakcje organizmu, czynności fizjologiczne, kontakt fizyczny, relacje umiejscowienia, logiczne, czyli relacje przyczynowo-skutkowe, zjawiska fizyczne, zmiana właściciela, produkcja, psychiczne, czyli stany emocjonalne, mentalne, intelektualne, sytuacje związane z interakcją społeczną i relacje czasowe, oznaczające sekwencje zdarzeń*), poszukuje się zdefiniowanych we FrameNecie, odpowiadających im semantycznie ram takich, jak np. EVENT/ZDARZENIE, STATE/STAN, INTENTIONALLY ACT / DZIAŁAĆ INTENCJONALNIE, TRANSITIVE ACTION / DZIAŁANIE AGENSA / PRZYCZYNY NA PACJENS, OBJECTIVE INFLUENCE / WYWARCIE WPŁYWU, RUCH WYWOŁANY / CAUSED MOTION,

³² Podstawowe kryteria analizy Laskowskiego to (Laskowski, 1998, ss. 152–157; cyt. za Hojka i in., 2011, s. 7) statyczność vs. dynamiczność (2) zmiennostanowość – niezmiennostanowość; (3) momentalność – teliczność (4) intencjonalność – nieintencjonalność, w efekcie których klasyfikuje: „[...] *Stany są *sytuacjami statycznymi, niedynamicznymi, są to np. stany fizyczne (spać, stać, głodować), emocjonalne (bać się, cieszyć się), relacje ponadczasowe (ważyć, kosztować, różnić się). «Sytuacje statyczne charakteryzują się stabilnością i niezmiennością stanu w czasie, podczas gdy dynamiczne charakteryzują się niestabilnością, odniesieniem nie do stanu, lecz do działań, które wymagają fizycznych interwencji dla rozwoju sytuacji.» (Stawnicka, 2009). *Zdarzenia to dynamiczne *sytuacje niezmiennostanowe odbywające się bez aktywnego udziału subiekta, np. ruch niezamierzony przez subiekt (drzeć, chwiać się), odgłosy (skrzypieć, trzeszczeć), zjawiska przyrody (wiać ‘o wietrze’, padać ‘o śniegu’). • *Czynności to dynamiczne, niezmiennostanowe *sytuacje zamierzone odbywające się pod kontrolą subiekta, np. czasowniki ruchu (jechać, tańczyć), mówienia (mówić, kłamać), perceptywne (słyszeć, widzieć), zajęcia (rządzić, handlować). *Procesy to dynamiczne, samoistne *sytuacje zmiennostanowe zachodzące bez kontroli ze strony subiekta (rosnąć i wyrosnąć, psuć się i zepsuć się). *Działania to dynamiczne *sytuacje zmiennostanowe z aktywnym udziałem subiekta, np. czasowniki kreatywne i destruktywne (budować, burzyć). *Wypadki to nagłe zmiany niezamierzone, niekontrolowane (zgubić, ocknąć się). • *Akty to nagłe zmiany zamierzone (zadzwoić, pokazać)” (Stawnicka, 2009).

CAUSE BODILY EXPERIENCE / WYWOŁANIE REAKCJI ORGANIZMU, KOMUNIKACJA/COMMUNICATION itd. Kotsyba, 2014, s. 204). Powyższe protoramy są na tyle ogólne, iż czasem nie mają leksykalnych odpowiedników, jednak ich znaczenie jest dziedzinione przez liczne bardziej szczegółowe ramy Kotsyba, 2014 oraz por. Ruppenhofer i in., 2010 i rozdział 5).

W efekcie autorka postuluje zastosowanie następujących protoram w rzutowaniu słownika Walenty na Słowosiec: dla zjawisk fizycznych – przyczyna wpływa na coś lub kogoś lub ktoś lub coś poddawane są wpływowi, w produkcji – inicjator działania wytwarza wynik z materiału pomocą instrumentu, czasowniki psychologiczne – doświadczający odczuwa jakieś uczucie lub jest w jakimś stanie z jakiejś przyczyny lub ktoś to uczucie wywołuje, perceptor wchodzi w interakcję z zawartością, komunikator kieruje treść do odbiorcy, w czasownikach oddających relacje przestrzenne – coś wykonuje ruch samoczynnie lub agent albo obiekt przesuwają coś z punktu wyjścia do celu z pomocą instrumentu w określony sposób. Finalna propozycja wraz z poziomami ram wygląda w ten sposób (Kotsyba, 2014, s. 206):

Tabela 3. Propozycja ram semantycznych dla projektu Walenty w połączeniu ze Słowosiecią

COLLECTION SCENARIO TYPE			ENTITY EVENT (PROCESS, STATE-OF-FACTS) BACKGROUND, FOCUS				PART PHASE INSTANCE		
SOURCE *REASON (logic) *CONDITION (logic)	INITIATOR		PATH		UNDERGOER		RESULT		GOAL *PURPOSE (logic)
	AGENT	CAUSE	MEDIATOR	INSTRUMENT	PATIENT	OBJECT	RESULTEE	PRODUCT	
	COUNTERAGENT *PROTAGONIST (soc) *COMMUNICATOR (soc, psych) COGNIZER (psych)	*STIMULUS EFFECTOR	BENEFACTOR	MANNER *DURATION (temp) *TRACE (loc) *ASSET (pos)	*EXPERIENCER (psych) *ADDRESSEE (soc, psych) *PERCEIVER (psych)	*THEME *MATERIAL	*RECIPIENT (pos) *BENEFICIARY	*CONTENT (soc, psych) *DESTINATION (loc)	

Źródło: Kotsyba (2014, s. 206).

W polskim językoznawstwie jest to chyba pierwsza próba zdefiniowania ról czasownikowych w sposób zhierarchizowany za pomocą ram semantycznych w ujęciu FrameNet oraz proponowanych w tym projekcie relacji semantycznych. Poziomy hierarchizacji mają odpowiadać poziomom relacji semantycznych w Słowosieci. Relacje te nie zostały jeszcze wdrożone, ich postać może więc ulec weryfikacji w trakcie łączenia zasobów Walentego ze Słowosiecią.

W niniejszej pracy hierarchiczne relacje semantyczne również zostaną określone według typów zaproponowanych w projekcie FrameNet. Analizowane jednostki leksykalne prawdopodobnie – według powyższej klasyfikacji – należeć będą do kategorii zmiany stanu posiadania (*nająć, wynająć, zapłacić czynsz, opłacić kaucję*) oraz komunikowania (*oświadczać*) czy interakcji perceptoru z zawartością (np. *posiadać, właściciel*) itd.

Walenty już w 2015 roku liczył ponad 8,5 tysięcy jednostek leksykalnych (Przepiórkowski i in., 2014, s. 2790). Ciekawą cechą słownika jest to, iż około 13% ram składniowych wykazuje alternacje morfosyntaktyczne (czyli korelację z różnymi przypadkami), co zdaniem autorów świadczy o tym, iż zjawisko to nie jest w języku polskim marginalne (Przepiórkowski i in., 2014, ss. 17–18). Tak więc w ostatecznej wersji będzie on zawierał dla każdego czasownika opis zestawu schematów składniowo-semantycznych, ponumerowaną listę argumentów, ich charakterystykę syntaktyczną z elementami obligatoryjnymi i fakultatywnymi oraz kategorię semantyczną Słownosieci (Hajnicz, 2009).

Odmienne od tradycyjnego nurtu propozycję rozważają dla Walentego Jaworski i Przepiórkowski (Jaworski & Przepiórkowski, 2014). Główna teza autorów w odniesieniu do teorii ról semantycznych (a właściwie przypadków głębokich w rozumieniu tej pracy) brzmi tak, że role na poziomie teta rodzą zbyt wiele rozbieżności kategoryzacyjnych, szczególnie wśród anotatorów (por. Artstein & Poesio, 2008; Poesio, 2013), aby móc zastosować je w sposób jednoznaczny w budowie dużej bazy leksykalnej, jaką jest Walenty. Z tego względu, Jaworski i Przepiórkowski sugerują zdefiniowanie ról w oparciu o fleksyjne przypadki języka polskiego, sugerowane już dla tego zadania w języku rosyjskim (Jakobson, 1971; cyt. za Jaworski & Przepiórkowski, 2014). Metodę oznaczania argumentów stosuje się – podobnie jak w PropBanku (por. Palmer i in., 2010) – za pomocą cyfr lub liter, aby uniknąć wielu interpretacji pojęć typu agent czy obiekt. Faktycznie kategorie na najwyższym poziomie ogólności najtrudniej jest sprecyzować, gdyż są one bardzo abstrakcyjne i niełatwo nam podać dla nich przykłady (Lakoff, 2012). Stąd mogą rodzić one więcej interpretacji niż kategorie poziomu podstawowego. Jest to być może kolejny argument dla niniejszej pracy, aby pozostać na szczegółowym poziomie opisu schematów ramowych. Również ze względu na budowę systemu dziedziny i konieczność pokazania wielu perspektyw w scenie najmu, w niniejszej pracy logiczniejszym wydaje się pozostanie przy semantyce ramowej na poziomie skonkretyzowanej sceny.

W kontekście tej pracy warto odnotowania są też próby automatyzacji opisu wybranych (derywowanych słowotwórczo) ról semantycznych oraz wykrywania podstawowych ról tematycznych w tekście (por. projekt Anotatornia pokrewny ze słownikiem Walenty, por. Hajnicz, 2009a, 2011).

Podsumowując należy zauważyć, że dla rozważań niniejszej pracy szczególnie istotnymi wydają się następujące aspekty powyższych projektów:

- badania nad alternacjami, prowadzone przez Hajnicz (np. 2008, 2011), a dla języka angielskiego – Levin (1993), potwierdzają wybrane założenia metodologii ramowej, np. to, iż jedno znaczenie może być oddane kilkoma strukturami syntaktycznymi;
- w opisie walencji syntaktycznej zastosowano anotację w systemie gramatyki składnikowej rozszerzonej o elementy semantyczne (a także elementy

gramatyki LFG, zjawisko kontroli syntaktycznej, zob. Przepiórkowski i in., 2014) podobnie jak w przypadku projektu FrameNet, co zwraca uwagę na parsery składnikowe jako potencjalnych kandydatów do modułów projektowanego systemu;

- na bazie Walentego prowadzone są badania dotyczące automatycznego wydobywania relacji walencyjnych w analogii do automatycznej budowy FrameNetów np. dla języka niemieckiego, co pokazuje zastosowania ram semantycznych jako języka pośrednika (Hajnicz i in., 2008; Burchardt i in., 2009; Boas 2009);
- ze względu na ogólny charakter słownika, znajdują się w nim role semantyczne na poziomie ról teta, co oznacza, iż na tym etapie prac nie znajdziemy w nim ról bardziej szczegółowych w ujęciu FrameNet, co byłoby przydatne w opisie semantycznym niniejszej analizy;
- na obecnym etapie prac nad słownikiem (październik 2014 roku) nie ma w nim jeszcze opisanych syntaktycznie znaczeń kluczowych dla tej pracy czasowników typu *nająć*, *najmować* lub *dzierżawić*, a w Słownosieci zaznaczone są jedynie pochodne relacje słowotwórcze typu *najemca*.

6.2.1.3. Projekt RAMKI

Badania nad walencją semantyczną w ujęciu FrameNet na polskim materiale językowym przeprowadzone zostały przez Linde-Usiekniewicz i Zawisławską (Zawisławska i in., 2010) w projekcie RAMKI. Analiza zawiera opis podzbioru czasowników polskich najczęściej występujących w Narodowym Korpusie Języka Polskiego, których odpowiedniki w językach angielskim i niemieckim zostały opisane w bazach leksykalnych FrameNet i SALSA (w sumie 37 wyrazów hasłowych, około 200 jednostek leksykalnych). Autorki projektu dokonują opisu trójpoziomowego według procedury anotacji Ruppenhofera i innych w wersji z roku 2005. Badają walencję powierzchnio-wą, semantyczną na poziomie szczegółowym semantyki ramowej FrameNet (w przeciwieństwie do przypadków głębokich) na wybranych z korpusu przykładach. Przyjmują i dostosowują definicje ram angielskich do opisu języka polskiego (definicja w języku polskim, ale z użyciem angielskich nazw elementów ramowych, prawdopodobnie celem umożliwienia porównania wielojęzycznego). Glosy dla czasowników zaczerpnięto ze słownika Bańko (2000), a schematy składniowe – z prac Świdzińskiego. Należy zaznaczyć, że w opisie zrezygnowano z elementów dowolnych, typu okoliczniki, co w niniejszej pracy nie jest możliwe ze względu na przekazywane np. przez okoliczniki ważne informacje o miejscu czy też czasie trwania umowy. W projekcie nie anotowano alternacji zdaniowych (w większości przypadków jednej jednostce leksykalnej przypisano jeden schemat składniowy), prawdopodobnie ze względu na ekonomię opisu i jego ogólny (a nie dziedzinowy) charakter (por. rozdział 3). W przypadku próby stworzenia dziedzinowej reprezentacji wiedzy nie można jednak zrezygnować

z analizy alternacji składniowych, gdyż dla celów wydobywania danych niezwykle ważnym jest opisanie wszelkich możliwych wariantów realizacji danej ramy, które połączone w zbiory stanowią podstawę formułowania reguł programowania (np. przytoczony przez autorki *widział uciekających mężczyzn versus widział, jak uciekali mężczyźni*, Linde-Usiekniewicz, 2010, s. 10).

Aspekt ten pokazuje różnicę w podejściu ogólnym i dziedzinowym do opisu słownictwa, które różni się zarówno na poziomie językoznawczym, jak i informatycznym. Tworzenie dużych baz danych czy też ontologii, podobnie jak tworzenie dużych słowników wymusza zachowanie ekonomii opisu, celem utrzymania przejrzystości przekazu (por. np. Polański, *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników czy ontologia CYC, SUMO, polska i bułgarska baza Słowosieć, polsko-bułgarskie słowniki Koseskiej-Toszewej* itd.). Tworzenie zasobów dziedzinowych wymaga natomiast dokładności i uwzględnienia wszelkich występujących wariantów semantycznych i składniowych.

Należy odnotować, iż RAMKI są pierwszą próbą opisu języka polskiego w duchu semantyki ramowej, realizującym główny postulat FrameNet, czyli budowę bazy leksykalnej opisującej wszelkie znaczenia polisemicznych czasowników.

6.2.1.4. Semantyka ramowa a konfrontacja językowa

W latach 90. XX wieku przykładem badań konfrontatywnych nad predykatami i strukturami predykatowo-argumentowymi była bułgarsko-polska praca Korytkowskiej (Korytkowska, 1992). Czerpie ona z teorii przypadków głębokich Fillmore'a (z ogólnymi typami ról takimi, jak Agentive, Experiencer, Objective itd.), które stosuje jako *tertium comparationis* (język pośrednik (por. Sinclair, 1996; Koseska-Toszewa i in., 2007) do porównania wybranych struktur predykatowo-argumentowych czasowników o odmiennej strukturze syntaktycznej, ale ekwiwalencji semantycznej. Jest to zestawienie języka bułgarskiego jako kontekstowego, o w miarę stałym szyku, z fleksyjnym językiem polskim. Praca stanowi prawdopodobnie pierwsze porównanie dwóch systemów – polskiego i bułgarskiego – w kierunku od semantyki do składni na zasadzie języka – pośrednika. Tym sposobem unika się nałożenia lub wręcz narzucenia struktur syntaktycznych pierwszego z języków w konfrontacji ze strukturami gramatycznymi w języku drugim lub też konieczności opracowania dwukierunkowego (por. np. Engel i in., 2000).

Niniejsza praca czerpie z pracy Korytkowskiej w tym sensie, że:

- również jest pracą konfrontatywną, zestawiającą różne pod względem typu i budowy syntaktycznej języki (słowiański język polski, język angielski i germański język niemiecki);
- stosuje w analizie nowoczesne podejście w oparciu o metajęzyk, *tertium comparationis*, ale w postaci ram semantycznych Fillmore'a w ich definicji i kształcie

z roku 2014, czyli o wyższym niż uprzednio stopniu szczegółowości, z uwzględnieniem najnowszych badań semantyki ramowej (inspiracją dla analizy w Korytkowska, 1992, była teoria przypadków głębokich);

- wychodząc od semantyki, opisuje również typy konstrukcji składniowych, jako jeden z elementów analizy ramowej.

Oczywistymi różnicami są jednak zestawiane języki (choć i tu dochodzi do zestawienia polskiego języka fleksyjnego z kontekstowym – tym razem angielskim), a także aparat metodologiczny. Praca nie dotyczy też pozycji predykatowo-argumentowych, ani szerszego rozumienia składni, lecz koncentruje się na wąskim zakresie leksykalnym, jakim jest język umów najmu.

U Korytkowskiej (Korytkowska, 1992) opisane zostały czasowniki charakteryzujące się ekwiwalencją semantyczną w obu badanych językach, ale różnymi strukturami syntaktycznymi (np. przypadek w języku fleksyjnym versus wyrażenie przyimkowe w języku kontekstowym). Jak zwraca uwagę sama autorka, wyjście od semantyki jest tutaj bardziej wskazane niż od składni, które – mimo iż to właśnie składnia jest warstwą porównawczą (różnice syntaktyczne i morfosyntaktyczne) nie pozwoliłaby na porównanie i zestawienie różnych struktur predykatowo-argumentowych. Założenie to – stojące również u progu powstania językoznawstwa kognitywnego – potwierdzają liczne badania prowadzone w różnych językach (np. Koseska-Toszewa i in., 2007). Zostało ono przyjęte również w niniejszej pracy.

Ze względu na strukturę wybranych do analizy języków spodziewać się można podobnych problemów badawczych, ponieważ język angielski należy do kontekstowych, a niemiecki ma węższy niż polski zestaw przypadków. Jednak głównym celem pracy nie jest opis struktur predykatowo-argumentowych, ani też realizacji pozycji *Experiencera* itd. w wybranych tekstach umów najmu, choć oba te zagadnienia stanowić mogą temat rozważań pobocznych, związanych z realizacją celu pracy.

Z drugiej strony, czasowniki różniące się strukturami predykatowo-argumentowymi pomimo ekwiwalentnej semantyki należą do mniejszości. Generatywizm, co w swoich wykładach podkreśla Lakoff (2012), być może również w związku z tradycją cybernetyczną, skupiał się raczej na regułach, a nie na wyjątkach. Dopiero przeciwstawny mu nurt kognitywny (np. Lakoff, Talmy, Fillmore) badanie wyjątków przyjął za swoją regułę, pomagając zauważyć pewne niewidoczne dotychczas treści (podobnie z badaniem rodzajników w językach polskim i bułgarskim za pomocą logicznego języka pośrednika). W strukturach predykatowo-argumentowych czasowników zidentyfikowanych w umowach najmu wątpliwym jest znalezienie bardzo różnych struktur predykatowo-argumentowych (typu polskie *podoba mi się* z czasownikiem zwrotnym i zaimkiem osobowym w datiwie versus angielskie *I like* z nominativem i bez czasownika zwrotnego) i nie jest to też celem niniejszej pracy. Wręcz odwrotnie – ponieważ

konstrukcje te mają dość przewidywalne struktury, ułatwia to zdefiniowanie na ich przykładzie schematów wydobywania danych.

W pracy tej istotniejszą rolę odgrywać będzie połączenie cech struktury tekstu umowy (gatunkowe, np. kolejność podawania informacji, powtarzające się zwroty), pragmatycznych (jakiego rodzaju danych poszukuje analityk najmu i w jaki sposób są one wyrażone – eksplicitnie i implicytnie – za pomocą jakich środków – warstwa syntaktyczna), wreszcie – semantycznie, czyli jak elementy te łączą się w reprezentację wiedzy z pomocą relacji semantycznych zapożyczonych do językoznawstwa z dziedziny sztucznej inteligencji.

Ciekawym spostrzeżeniem Korytkowskiej, które może być wnioskiem dla niniejszej pracy, jest to, że wiedza kontekstowa odgrywa większą rolę w językach analitycznych, zatracających fleksję (jak bułgarski czy niemających jej wcale – jak angielski) niż w językach fleksyjnych. W języku fleksyjnym przypadek decyduje w dużej mierze o roli – pasywnej bądź aktywnej, co daje znaczeniu zdania jednoznaczny charakter, natomiast w językach kontekstowych nie zawsze wiadomo, czy fraza nominalna potraktowana powinna być jako agens lub pacjens (np. *Сеза облича Мария*, Korytkowska, 1992, s. 7–8), o czym odbiorca dowiaduje się z kontekstu.

Ważnym wnioskiem z pracy Korytkowskiej jest też wybór takiej teorii do badania relacji predykatowo-argumentowych w ujęciu konfrontatywnym, która nie będzie oparta na charakterystyce pozycyjnej członów zdaniowych, w tym – założenia dotyczące tematu i rematu. Założenie to, wynikające z podejścia od semantyki, a nie składni, ma umożliwić zestawienie języków o stałym szyku (np. angielski, niemiecki) z językami o szyku zmiennym (np. polski) dzięki doborowi ekwiwalentnych ról semantycznych. Ponadto po pierwsze zestawienie konfrontatywne wykazuje czasem brak paralelnych linearnych struktur syntaktycznych (np. *Podoba mi się Janek* versus *I like Janek*), po drugie w językach o szyku swobodnym, formy ekwiwalentne mogą ujmować tych samych aktorów na różnych pozycjach w zdaniu, co zaprzecza jego linearnej konstrukcji, np. *Ręka mnie boli* – *Boli mnie ręka* Korytkowska, 1992, s. 15). Z tego względu teoria przypadków głębokich Fillmore'a (w wersji opisanej w pracy *The Case for Case*) wydała się Korytkowskiej odpowiednią inspiracją do badań konfrontatywnych w tamtym okresie jako ta, w której „[...] ustalanie pozycji argumentów nie jest związane z pozycją syntaktyczną frazy realizującej argument” Korytkowska, 1992, s. 19). Podstawę metodologiczną badań stanowiła jednak polska tradycja językoznawcza, opisana w *Składni* Karolaka (Karolak, 1984).

U Korytkowskiej znajdziemy też charakterystykę tradycji badań nad walencją od omówienia podejść do agensa i pacjensa u Gołęba (Gołąb, 1967 w Korytkowska, 1992), który podzielił czasowniki na przechodnie syntaktycznie i semantycznie,

przez ojca gramatyki zależnościowej i teorii walencji (a właściwie wartościowości czasownika), czyli Tesniera'a (Tesniere, 1969 w Korytkowska, 1992), aż po przypadki głębokie Fillmore'a.

Tesniere (w Korytkowska, 1992, ss. 13-14), autor teorii konotacyjnej, zrównując status podmiotu z innymi frazami w strukturze zdaniowej, był prekursorem ustanowienia porządku aktantów, a co za tym idzie – zaadaptowania metafory sceny (dokładnie „małego dramatu”) do badania fraz nominalnych wokół czasownika oraz okoliczników. I choć sam autor znany jest z wprowadzenia ostrego rozróżnienia między składnią a semantyką (którą to tradycję kontynuował później Chomsky, np. *Bezbarwne zielone idee wściekle śpią*), pozostawiając semantykę logice i psychologii (Korytkowska, 1992, s. 13), to jednak „[...] rola słów w momencie używania ich w strukturze zdania decyduje o ich funkcji, a badanie tych funkcji jest badaniem struktury zdania” (Korytkowska, 1992, s. 13).

Od czasu Daneša (np. Daneš, 1968, 1971; cyt. za Korytkowska, 1992, s. 15) znany jest problem zdania minimalnego, czyli struktury pełnej semantycznie i poprawnej gramatycznie, o której członach obligatoryjnych decyduje się na podstawie testu eliminacyjnego. Daneš wyróżnia i dzieli człony na potencjalne, czyli implikowane przez czasownik, oraz fakultatywne, czyli wolne (nieimplikowane przez verbum). Szkole czeskiej (za Korytkowska, 1992, s. 16) badania walencyjne zawdzięczają też definicję wybranych dość podstawowych relacji semantycznych między czasownikiem a podmiotem i dopełnieniem, np. agensa jako nosiciela cechy czy stanu jako nosiciela zmiany oraz oddającą tę charakterystykę realizacją syntaktyczną (podmiot, dopełnienie itd.).

Zdaniem Korytkowskiej badania te doprowadziły z jednej strony do budowy słowników walencyjnych, a z drugiej – do konieczności dokonania podziału na walencję semantyczną i syntaktyczną (Korytkowska, 1992, s. 15). Zainspirowały one też dalsze prace, np. Apresjana (Apresjan, 1967), do badania argumentów semantycznych poprzez charakterystykę składniową, czyli cechy formalne struktur zdaniowych (Apresjan, 1967). Zarzut stawiany Apresjanowi dotyczy jednak zbytowego rozdrobnienia opisu w postaci około 300 cech syntaktycznych, w tym – definiowania klas jednoelementowych.

Kolejnym ważnym aspektem, który bierze pod uwagę Korytkowska (1992, s. 21), jest postulat Barwissa i Perry'ego (Barwiss & Perry, 1981), według których interpretacja semantyczna danego zdania uwzględniać powinna użycie leksemu w konkretnej sytuacji, czyli autora wypowiedzi, osadzenie w czasie i przestrzeni. W odniesieniu do niniejszej pracy, należy zauważyć, że chociaż metodologia FrameNetu uwzględnia analizę wystąpienia jednostki semantycznej w stu przykładach danego korpusu narodowego, pochodzących z różnych kontekstów, to w przypadku niniejszej pracy, uwzględnić należy jeszcze prawny kontekst jej użycia (por. analiza).

Korytkowska (1992, s. 25) nie analizowała też członów wolnych w zdaniu, a opis pozycji argumentowych dotyczył przypadków głębokich, np. *Experiencera* (procesy emocjonalne jednostki, np. *x czuje, widzi, słyszy*), *Objectivu* (predykaty egzystencjalne typu *x istnieje*) i *Agentu* (działanie, np. *x robi y*). Procedura badania rozpoczynała się od podziału na czasowniki kauzatywne i niekauzatywne (Korytkowska, 1992, s. 43). Argumenty wbudowane w rdzeń czasownika były wyszczególniane, co jest ważną wskazówką dla pracy, aby nie łączyć w ramy czasowników różniących się jednym elementem (np. sposób, miejsce).

Od tego czasu (lata 90. XX wieku) semantyka ramowa Fillmore'a uzyskała nowy, bardziej sformalizowany kształt, który nadały jej przede wszystkim implementacja informatyczna, nie tylko znajdując dla niej nowe zastosowania, ale też zmuszając do zdefiniowania szczegółowych, formalnych zasad opisu ramowego na poziomie semantycznym, jak i syntaktycznym (por. rozdział 5).

6.2.2. Semantyka rozumienia i rola wiedzy w definiowaniu znaczenia

W polskim językoznawstwie teoria semantyki ramowej Fillmore'a znana jest też w kontekście badań semantyki kognitywnej w opozycji do strukturalizmu, jako podejście podkreślające rolę rozumienia w teorii znaczenia (w opozycji do weryfikacji „prawdy” lub „nieprawdy” logicznej) oraz wiedzy encyklopedycznej (o świecie) i roli perspektywy w analizie znaczenia i procesie komunikacji (Grzegorzczkova, 2010, ss. 178–181; Tokarski, 2014, ss. 206–215). Należy zauważyć, iż cytowane pozycje dotyczą jednak głównie artykułów naukowych z lat 60. i 70. XX wieku, czyli etapu określanego jako wczesne językoznawstwo kognitywne (Bernárdez, 2007; cyt za Fabiszak, 2007), kiedy powstawała teoria przypadków głębokich, a semantyka rozumienia była na etapie kształtowania się.

Dla Tokarskiego (Tokarski, 2014, s. 207) semantyka ramowa Fillmore'a to przykład badań w nurcie kognitywistycznym, „[...] [który – przypis AP] staje się coraz wyraźniejszą alternatywą metodologiczną wobec ujęć strukturalistycznych [...]”, podkreślający „[...] zależności między wiedzą językową i tzw. wiedzą encyklopedyczną w semantycznej definicji wyrażenia językowego oraz zasadność uwzględnienia tej ostatniej w znaczeniowej definicji słowa, gdy przyjmuje się rolę uwarunkowań doświadczeniowych i kulturowych, związki między językiem i systemem pojęciowym użytkowników danego języka, znaczeniem systemowym i znaczeniem tekstowym itd.” Natomiast teorię semantyki ramowej uznaje on za „[...] konsekwencję ewolucji poglądów Fillmore'a na temat syntaktyczno-semantycznych zależności między predykatem i jego argumentami w obrębie wypowiedzenia, [...] podstawowych modeli wypowiedzeniowych języka i [...] struktur pojęciowych aktywowanych przez dany predykat”. Zaznacza on również cel początkowej wersji gramatyki przypadków

głębokich Fillmore'a, jakim był opis relacji predykatowo-argumentowych o charakterze uniwersalnym.

Tokarski (2014, s. 210) zwraca też uwagę na „encyklopedyzm semantyki” Fillmore'a, o którym więcej w Pluwak (2011). Polega on na tym, że

[...] rozumienie wyrażenia językowego wynika nie tyle z minimalnego zestawu cech odróżniających – oraz ewentualnie – cech wirtualnych będących następstwem szczególnej łączliwości słowa, lecz szeroko rozumianej wiedzy na temat wzorców działania człowieka w rzeczywistości społecznej, z norm i zwyczajów obowiązujących w danym społeczeństwie, z praktyki posługiwania się konkretnymi rzeczami itp. Wiedza ta – ujęta w konceptualne scenariusze – staje się niezbędnym warunkiem nie tylko rozumienia konkretnego wyrażenia, lecz także aktywowania pełniejszej ramy współtworzonej przez słowa z tej samej przestrzeni semantycznej (Tokarski, 2014, s. 210).

Wreszcie, Tokarski (2014, s. 209) zaznacza również – podkreślając stosunek semantyki ramowej Fillmore'a do wiedzy encyklopedycznej o świecie – różnicę między scenariuszem a ramą oraz kwestię perspektyw w danym scenariuszu na dalej omawianym przykładzie transakcji handlowej:

[...] między ramą (kategoriami leksykalnymi i gramatycznymi) oraz scenariuszem (modelami ludzkich doświadczeń i działań, obrazami przedmiotów, instytucji, relacji między nimi) istnieje obustronna zależność: rama uaktywnia scenariusz, ale też scenariusz aktualizuje ramy w konkretnych tekstach (Tokarski, 2014, s. 209).

Zawisławska podkreśla też, iż:

[...] mógłby się tu pojawić zarzut, że badanie sfery pojęć wykracza poza zakres lingwistyki. Wydaje się jednak, że język jest tak silnie z tą sferą związany, że niemożliwe byłoby przeprowadzenie ścisłego podziału na to, co językowe, a co pozajęzykowe. Równocześnie to właśnie leksemy wyznaczają przebieg operacji na pojęciach. Język jest tym instrumentem, który porządkuje chaos indywidualnych doświadczeń, a także umożliwia wyjście poza szczupłe granice jednostkowego poznania (Zawisławska, 1998, s. 43).

Grzegorzczukowa (2010, ss. 178–180) dokonuje rozróżnienia kilku rodzajów wiedzy o świecie, używanych w procesie komunikacji (wiedza sytuacji aktu mowy, elementy znane mówiącym, choć nieobecne, schematyczna wiedza o świecie, oparta na doświadczeniu ogólnoludzkim oraz rozumienie oparte na wspólnocie kulturowej mówiących oraz wiedzy indywidualnej). Według autorki (Grzegorzczukowa, 2010, s.179), ramy Fillmore'owskie dotyczą się dwóch ostatnich rodzajów wiedzy. Definiuje ona ramę jako „system pojęć i elementarnej wiedzy, stanowiących otoczenie zjawisk, których dotyczy komunikacja”, np. łokieć definiowany jest na tle ciała. Zdaniem autorki (Grzegorzczukowa, 2010, ss. 180–181) teoria semantyki ramowej „ma pokazywać, jak wiedza i doświadczenie historyczne i społeczno-kulturowe mówiących wpływają na rozumienie wypowiedzi, a także na znaczenia wyrazów”. Zauważa też, że ma ona

genezę polemiczną, przeciwstawiając się semantyce prawdziwościowej (opis odniesienia do obiektywnych zjawisk świata, np. podobieństwo skąpstwa i oszczędności, które różnią się jednak elementem ramy, jakim jest motyw niechęci wydawania pieniędzy).

U Zawisławskiej (Zawisławska, 1998) pojawia się pojęcie ramy związane z komunikacją jako przekazem i interpretacją (kodowaniem wiedzy przez autora i dekodowaniem przez adresata), czyli analizą dyskursu (van Dijk) i semantyką rozumienia (Fillmore, 1968), o których pisze też Grzegorzczkova (2010). Pojawia się też notka o metaforach jako nałożeniu na siebie informacji z dwóch (lub więcej) schematów (ram) oraz dokonuje się analizy kilku nakładających się schematów pamięciowych, stanowiących esencję wiedzy (encyklopedycznej lub inaczej o świecie) koniecznej do dokonania interpretacji analizowanego wiersza Morsztyna pt. *Ogród miłości*.

Zawisławska (1998, s. 42) również podkreśla fakt, że:

[...] proces rozumienia tekstu jest nierozzerwalnie związany z szeroko pojętą strefą pojęciową. Struktury reprezentacji dyskursu, powstające w świadomości poszczególnych czytelników, będą się między sobą niewątpliwie różnić. Być może, niektórzy czytelnicy w ogóle nie wytworzą takiej struktury, czyli nie zrozumieją tekstu. Ramy interpretacyjne nie są przecież sztywnymi strukturami, z którymi przychodzimy na świat, ale jedynie pewnymi bytami o nieostrych granicach, tworzonymi w miarę gromadzenia naszej wiedzy o świecie (Zawisławska, 1998, s. 43).

Podsumowując, można powiedzieć, że wyższy nurt, inspirowany chyba bardziej semantyką rozumienia i jej implikacjami, niż semantyką ramową, jest spójny z badaniami innych kognitywistów amerykańskich (np. Langacker, 1991) i polskich (np. Tabakowska 1995, 2004; Kubaszczyk, 1999). Z drugim nurtem wiąże się przede wszystkim spojrzenie na jednostki leksykalne jako klucze do repozytorium pamięci (określenia Langackera, 1991), składającej się z doświadczenia zarówno indywidualnego, jak i społeczno-kulturowego, a także wynikająca z tego konieczność poszukiwania ekwiwalencji semantycznej (Kubaszczyk, 2006), czyli odpowiedników znaczeniowych (kontekstowych i kulturowych) w przekładzie lub konfrontacji wielojęzycznej, zamiast podawania odpowiedników słownikowych lub analogicznych konstrukcji składniowych.

6.3. Krytyka teorii semantyki ramowej i procedury anotacji FrameNet

W polskim językoznawstwie doceniany jest wkład semantyki ramowej w rozumienie procesu komunikacji (Linde-Usiekniewicz, 2010; Zawisławska, 1998; Grzegorzczkova, 2010; Tokarski, 2014.), ale jednocześnie zarówno przypadki głębokie, jak i semantyka ramowa w ujęciu FrameNet krytykowane są za brak ścisłości metodologicznej (Korytkowska, 1992; Zawisławska i in., 2010). Zdaniem Korytkowskiej

(Korytkowska, 1992, s. 19) teoria przypadków głębokich charakteryzuje się brakiem precyzji definicyjnej dla poszczególnych przypadków (odwołują się do rzeczywistości pozajęzykowej, nie są weryfikowalne na gruncie języka).

Zarzuty te wobec semantyki ramowej wpisują się w ogólny rozdzźwięk między językoznawstwem generatywnym a kognitywnym, gdzie pierwsze stawiało sobie za cel opis znaczenia tak precyzyjny, jak to tylko możliwe (Korytkowska, Polański), a to drugie zakłada, że tylko odejście od stałych schematów myślenia, jakimi kierujemy się w opisie językoznawczym, pozwoli nam na zbadanie prawdziwego charakteru leksykonu mentalnego, który w swej naturze nie musi być ściśle uporządkowany (Lakoff, 2012). Dlatego Fillmore w początkowych stadiach swoich prac nie bał się eksperymentowania z rolami semantycznymi, nawet jeśli różnica w definicji między kategoriami Object a Theme, odpowiadająca mniej więcej relacji między rzeczą a pacjensem, nie była jasna.

Zapewne, należałoby też rozgraniczyć trudność w ułożeniu ogólnego zestawu ról semantycznych, spełniającego kryteria ścisłego opisu wszelkich jednostek semantycznych, co do tej pory jest przedmiotem sporów, od procedury i zasad anotacji stale rozwijanego projektu FrameNet. Projekt ten ma w dużej mierze eksperymentalną naturę, co wpływa na wybiórcze podejście do opisu jednostek leksykalnych. Dochodzi w nim do zmian lub dostosowania zasad metodologicznych, a np. w przypadku niepewności co do klasyfikacji danej jednostki lub braku dalszych przykładów – pozostawia się w jego zasobach leksem do dokończenia anotacji w przyszłości (na podstawie udziału w spotkaniach projektowych FrameNet oraz Ruppenhofer i in., 2010).

Spojrzenie na projekt z punktu widzenia rozwoju semantyki ramowej Fillmore'a od przypadków głębokich, przez nieustrukturyzowaną (bez wykładni zasad opisu) semantykę rozumienia (analiza leksemów, takich jak np. *wdowa*, *tydzień*, par tzw. Przeciwieństw, czyli *konwersji* typu *shore/brzeg* versus *coast/wybrzeże*, czasowniki oceny itd.) i początkowe etapy semantyki ramowej (np. czasowniki oceniania), nasuwa wniosek, że w projekcie FrameNet spotkały się w pewien sposób wszystkie etapy prac teoretycznych Fillmore'a: opis syntaktyczny jako druga po semantycznej warstwa opisu, przypadki głębokie typu agent w automatycznym oznaczaniu elementów ram na wyższym poziomie analizy, bogata wiedza kryjąca się za leksemami typu *wdowa* w przypisaniu rzeczowników do scen typu RELATIONSHIP/ZWIĄZEK i wreszcie wielowarstwowość i elementy ramy dla zastosowania informatycznego.

Proces ten pokazuje, że wiedza encyklopedyczna, niezwykle potrzebna w opisie znaczeń, jest też bardzo trudna do usystematyzowania. Z teorią schematów kognitywnych w psychologii nikt już dziś nie polemizuje, wręcz weryfikuje się ją i rozwija w dziedzinach pokrewnych (np. badania sieci neuronowych), ale opisanie każdej z jednostek pamięci jest bardzo czasochłonne. Tego rodzaju definicja jest bowiem próbą nałożenia sztucznych granic na sieć powiązanych ze sobą pojęć i słów. Niektóre

pojęcia wręcz narzucają anotację z kilku perspektyw. W szczególności rzeczowniki, które z jednej strony są przedmiotem opisu np. WordNetu, z drugiej są też elementami ram (np. części ciała jako miejsce wykonania czynności) i skoro ludzka pamięć łączy jednocześnie wszystkie te informacje, wskazanym byłoby również opisać ją wielopoziomowo. To z kolei powoduje uproszczenia lub pozbawia anotację przejrzystości ze względu na wielowarstwowość.

Jak wykazał w swoich badaniach Poesio (2013), skoro opis jednostek leksykalnych jest przedmiotem kategoryzacji anotatora, naturalnym ryzykiem takiego projektu jest mnogość sposobów kategoryzacji, gdyż oprócz przypadków bezspornych, znajdzie się w nim wiele elementów wiedzy o przynajmniej podwójnej interpretacji. Ta debata zawodzi nas powrotnie do problemu opisu kategorii, znanego od czasów Arystotelesa, ale bliżej opisanego przez Wittgensteina czy Rosch, a współcześnie – przez wielu psychologów i neurobiologów (np. Kiefer, 1999).

Kolejnym z głównych zarzutów stawianych semantyce ramowej przez Zawisławską (Zawisławska i in., 2010, s. 56) jest niespójność systemu opisu, która przejawia się tym, iż w bazie znajdują się zarówno ramy bardzo ogólne (np. grupy czasowników, przymiotników itd. oznaczających uczucia, np. typu *love/kochać*, *calm/spokojny*, *despise/gardzić*, jak też bardzo szczegółowe, dla pojedynczego czasownika lub innej części mowy, np. ACTUALLY OCCURRING ENTITY / REALNIE ISTNIEJĄCA JEDNOSTKA, gdzie jedyną jednostką jest przymiotnik *actual/realny* lub *rzeczywisty*). Autorzy FrameNetu starają się opisać język w jego powiązaniu z pamięcią i doświadczeniem. Niektóre leksemy mogą występować pojedynczo w danej ramie, bo jest to dosyć szczegółowe doświadczenie, którego nie da się połączyć w większe zbiory znaczeniowe (uogólnić w pamięci). W wybranych przypadkach anotacja przykładów nie jest jeszcze kompletna.

Bardzo obszernymi ramami są np. DEATH i KILLING (Zawisławska i in., 2010, s. 57), które nie tylko łączą w sobie różne części mowy, ale też nie wydzielają czasowników określających sposób lub narzędzie zbrodni od czasowników ogólnych, niezawierających tego elementu. Według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofera i in., 2010) ramy te nie zostały wydzielone ze względu na ekonomię projektu, a czasowniki dotyczące sposobu wykonywania czynności podlegają zasadom braku podziału ram. Z drugiej strony, to, że ramy te są połączone w obecnym kształcie projektu, nie oznacza, iż nie zostaną one podzielone w przyszłości, gdyż projekt cały czas dynamicznie się zmienia. Zagadnienie to wydaje się też powiązane z pewnym nierozwiązanym problemem metodologicznym, jakim jest brak włączenia sił sprawczych w definicję PROTOAGENTA (zgodnie z definicją *Uniwersalnego Słownika Języka Polskiego*: *zabić* ma dwa znaczenia: 1. *Pozbawić kogoś życia w sposób gwałtowny* 2. *Stawać się przyczyną czyjejś śmierci*, np. *lawina zabiła turystów*, por. Zawisławska i in., 2010, s. 60). W części analitycznej rozprawy opisano podobne przykłady, potwierdzające zasadność wprowadzenia wyżej wymienionego podziału.

W odróżnieniu od tradycyjnego słownika, który najczęściej jest dziełem zamkniętym lub zmienia się jego całościowe wydanie, bazy leksykalne są stale aktualizowane i wersjonowane. Za podziałem na pomniejszych ramy w przypadku czasowników zawierających sposób wykonywania czynności, przemawiają też badania innych języków w ujęciu konfrontatywnym. Tego rodzaju postulat dla języka hiszpańskiego wyraził np. Subirats (Boas, 2009) w przypadku czasowników oznaczających chodzenie typu *chodź* versus mających w swojej domenie również sposób, czyli np. *kuszykać*. Jak widać po przykładach, znajdują one swoje odpowiedniki w języku polskim. Jeśli zostałyby potwierdzone przez większą liczbę języków można byłoby określić w języku czasowniki o dwóch perspektywach: z fokusem na działanie i z uwagą skierowaną na sposób działania. Tego rodzaju wielojęzyczna argumentacja mogłaby wnieść do projektu FrameNet nową zasadę podziału ram.

Zawislawska (2010, ss. 63-64) twierdzi też, że FrameNet, pomimo iż w założeniu jest strukturą łączącą poziomy leksykalny i konceptualny, w rzeczywistości przystosowany jest do opisu języka angielskiego, co przejawia się w braku wyodrębniania ram dla czasowników różniących się aspektem, oraz Aktionsartem, co z kolei powoduje utratę opisu ważnych cech semantycznych prawie wszystkich czasowników polskich. Jednak należy zwrócić uwagę na stałą aktualizację danych w projekcie, co dotyczy się także wskazówek metodologicznych. W wersji podręcznika FrameNet z 2010 i 2016 roku (Ruppenhofer i in., 2010/2016) znajdziemy podział ram ze względu na rodzaj czynności, co jest prawdopodobnie wynikiem współpracy z językoznawcami badającymi języki spoza obszaru anglojęzycznego. Autorzy FrameNetu nie mają na celu narzucania innym językom czy językoznawcom swojej metodologii. Wręcz przeciwnie – każdy z projektów bliźniaczych w innym języku dokonuje dostosowania zasad anotacji do swoich własnych potrzeb i gramatyk. Chętnie przyjmowane są też uwagi dotyczące poprawy jakości FrameNetu, a autorzy projektów bliźniaczych dzielą się nimi na spotkaniach zespołu badawczego FrameNet. Istnieje też forum wymiany doświadczeń anotatorów, gdzie można zgłaszać uwagi do projektu.

Wydaje się też, że dopiero po zdefiniowaniu pełnego kształtu relacji pomiędzy poszczególnymi ramami, co w projekcie jeszcze nie nastąpiło, można będzie obejrzeć jego hierarchiczność i wzajemne wynikanie z siebie ram. Z drugiej strony można żywić nadzieję, że bliższe spojrzenie na hierarchię ramową pokaże podobieństwo kategoryzacji między projektem Słowosieć a FrameNetem, co widać już w badaniach Rudnickiej (Rudnicka i in., 2014), Piaseckiego (Maziarz i in., 2014) oraz Kotsyby (Kotsyba, 2014). Logikę w systemie ramowym dostrzec można też w opisie dziedzinowym. W projekcie brazylijskiego i angielskiego FrameNetu sądownictwa widoczne są relacje bardziej i mniej ogólnych czasowników. Również w przypadku niniejszej pracy będzie można zarysować relacje semantyczne między schematami ramowymi.

Istnieje jeszcze jeden ważny czynnik, który wprowadzie nie tłumaczy pewnych niedociągnięć projektu, jednak ma duży wpływ na jego kształt, a mianowicie rozdźwięk między badaniem języka dla celów jego przetwarzania a tym dla celów prowadzenia czysto językoznawczego opisu znaczenia. Pierwszy dąży do uogólnienia znaczenia, a wyjątki w możliwych przypadkach wyłącza poza nawias. Drugi często koncentruje się na wyjątkach, dążąc do szczegółowego udokumentowania znaczenia każdej jednostki leksykalnej (niezależnie od poziomu jej zdefiniowania). W takim układzie dochodzi tutaj do rozdźwięku, a znalezienie kompromisu jest niezwykle trudne (por. Pluwak, 2014). W tym kontekście oraz biorąc pod uwagę fakt, jak bardzo czasochłonny jest koszt opisu semantycznego, zapożyczenie ram, zbudowanych pierwotnie dla innego języka i dostosowanie ich do opisu własnego systemu gramatycznego jest pragmatycznym rozwiązaniem informatycznym, a nie próbą dowiedzenia prymatu językoznawstwa amerykańskiego nad innymi współczesnymi szkołami lingwistycznymi, choć czasem może przynieść szkodę w postaci tendencyjnego opisu.

Zdaniem Zawisławskiej, pomimo powyższych uwag krytycznych, warto rozwijać badania nad semantyką ramową (Zawisławska, 2010, s. 72), co sprawdzono np. na podstawie badania czasowników postrzegania wzrokowego, takich jak *to gaze*, *to stare* itd. wraz z polskimi ekwiwalentami semantycznymi:

Mimo [...] zastrzeżeń do angielskiego projektu FrameNet sądzę, że metoda opisu języka za pomocą semantyki ramowej jest bardzo obiecująca. Przede wszystkim wydaje się być cenna z tego względu, że podkreśla ścisły związek znaczenia z szerszą strukturą pojęciową, w jakiej zawierają się nie tylko informacje stricte językowe, ale także wiedza pozajęzykowa – oparta na kulturze i doświadczeniu. Celem opisu wyrażenia nie jest zatem stworzenie eksplikacji, zawierającej minimalny zestaw semów, ale raczej odtworzenie sposobu konceptualizacji danej rzeczy lub sytuacji. Z tego powodu metodologia ram interpretacyjnych wydaje się użytecznym narzędziem opisu znaczeń różnych wyrażen, zwłaszcza synonimicznych, ponieważ tak precyzyjny opis mógłby pozwolić wykryć między nimi różnice znacznie subtelniejsze niż stosowana w wielu pracach semantycznych analiza składniowa. Opis oparty na teorii ram interpretacyjnych nie zawiera bowiem istnienia minimalnego zestawu uniwersalnych semów, ale pozwala wyodrębnić dowolną liczbę cech semantycznych istotnych dla opisywanego pola (Zawisławska i in., 2010, ss. 72-73).

Obecny kształt semantyki ramowej w ujęciu FrameNet, czyli sformalizowanej bazy danych, tworzonej dla celów przetwarzania naturalnego, wydaje się w polskim językoznawstwie mało popularny. Według Tokarskiego (Tokarski, 2014, s. 207) semantyka Fillmore'a jest jako „teoria stosunkowo mało znana i zasługująca na głębsze przyswojenie w językoznawstwie polonistycznym” – o czym autor jest głęboko przekonany, mimo iż sytuuje się ona według autora „w nurcie wczesnych kognitywnych badań nad semantyką języka”. Z tego względu, w niniejszej pracy do ram podchodzi się bardziej jako do inspirującej koncepcji, systematyzującej z jednej strony proces

wydobywania danych, a z drugiej – opis jednostek leksykalnych i proponuje się wyjście od definicji prawnych, przez własną próbę sformułowania ram, a dopiero następnie porównanie z istniejącymi ramami. W ten sposób nie tylko zweryfikuje się – przez porównanie – potencjalne błędy lub braki własne w opisie języka polskiego i anotatorów amerykańskich w projekcie FrameNet – ale też porówna różnice w definiowaniu ram w różnych językach.

6.4. Wnioski

Doświadczenia syntaktycznego i semantycznego opisu walencyjnego polskich językoznawców przybliżają zagadnienia, jakie mogą pojawić się w trakcie badania ram semantycznych w umowach najmu:

- sposoby budowy schematów walencji syntaktycznej czasowników, np. u Polańskiego, Bienia, Świdzińskiego, Hajnicz czy Korytkowskiej;
- występowanie powiązania między rolami tematycznymi a cechami słowotwórczymi języka polskiego (ze względu na bogatą prefiksację i sufiksację) u Grzegorzewskiej, Maziarza i Piaseckiego;
- zjawisko alternacji składniowej, zgodne z założeniami teorii semantyki ramowej w ujęciu FrameNet, pokazujące, iż różne struktury syntaktyczne oddawać mogą to samo znaczenie w danym kontekście (synonimia) oraz że różne struktury semantyczne wywodzić się mogą z tej samej morfologii i składni (polisemia) u Hajnicz;
- sposoby digitalizacji zasobów słownikowych i automatyzacji wykrycia relacji walencyjnych na poziomie ról tematycznych, np. u Hajnicz, Maziarza, Vetulaniego;
- możliwość zastosowania struktur predykatowo-argumentowych do analizy konfrontatywnej, np. u Korytkowskiej;
- i wykorzystania zdefiniowanych ram angielskich do analizy semantycznej czasowników polskich, np. u Zawisławskiej i innych.

Z drugiej strony, opisane badania, pozwalają też usytuować proponowane tu podejście wśród innych kierunków badań nad semantyką i strukturami argumentowo-predykatowymi.

Niniejsza praca na tle powyższych dociekań charakteryzuje się następującymi podobieństwami i różnicami:

- W polskim językoznawstwie najbliższym aktualnego stanu badań semantyki ramowej FrameNet jest projekt RAMKI, który stosuje podejście oddolne (odczasownikowe), starając się na zasadzie analogii do niemieckiej SALSy czy hiszpańskiego FrameNetu wpisać najczęściej występujące w NKJP polskie czasowniki do zdefiniowanych w projekcie angielskim ram. W niniejszej pracy ramy angielskie również będą stosowane

na etapie konfrontacji językowej. Ponadto przewiduje się analizę rzeczowników i innych części mowy, jeśli będzie wymagał tego proces budowy reprezentacji wiedzy. Przyjęto analogiczne założenie o wykorzystaniu glos słownikowych dla uzupełnienia definicji prawnych. Poziomy analizy pozostaną tożsame (analiza trójpłazimowa). Novum stanowiły będą analiza odgórna, dziedzinowa i konfrontatywna.

- W skład badania trójpłazimowego wchodzi również analiza syntaktyczna, analogiczna do badań Polańskiego, Świdzińskiego, Bienia i innych polskich badaczy schematów walencji składniowej czasowników. Struktura syntaktyczna powtarzających się w umowach najmu czasowników typu *zawrzeć*, *rozwiązać*, *nająć* itd. zostanie uwzględniona w analizie trójpłazimowej.
- Praca Korytkowskiej pokazuje, iż podejście od semantyki ku składni umożliwia odnotowanie ważnych fenomenów językowych, szczególnie w zestawieniu języków z różnych grup językowych i o różnej budowie (fleksyjny ze swobodnym szykiem versus pozycyjny, kontekstowy). W niniejszej pracy zastosowane zostanie również podejście konfrontatywne z wyjściem od semantyki, jednak na podstawie szczegółowych, sytuacyjnych ról semantycznych zamiast ogólnych ról tematycznych i struktur predykatowo-argumentowych.
- Choć budowa zasobów leksykalnych typu FrameNet służyć ma w swoim założeniu funkcjom NLP, w tym – wydobywania danych, to jednak typowo (w analizie oddolnej) zatrzymuje się ona na poziomie zdania. Dopiero analiza odgórna pokazuje – podobnie jak w badaniach van Dijka – iż poszczególne elementy ramy mogą być realizowane ponad poziomem zdania, czyli na poziomie akapitu lub tekstu. Analiza ramowa jedynie na poziomie zdania i argumentów prowadzić może zatem do pominięcia niektórych elementów ramy. Ponadto należy uwzględnić fakt, że ramy mogą być wyrażane również przez inne części mowy. Wreszcie, w projektowaniu systemów dziedzinowych należy wziąć wgląd na pewną konwencję wyrazu, którą tekstom prawniczym narzuca sam gatunek tekstowy, jakim jest umowa (np. pewne umiejscowienie informacji w przeznaczonych ku temu akapitach), a także socjolekt, jakim jest język prawniczy, stąd za punkt wyjścia warto przyjąć definicje prawne. Perspektywa konfrontatywna pozwoli natomiast odpowiedzieć na pytanie, czy ramy semantyczne w ujęciu FrameNet mogą służyć jako *tertium comparationis*.

7. Procedura zastosowana w analizie

7.1. Wprowadzenie

W części teoretycznej pracy pokazano, że możliwym jest opracowanie systemu ram dla danej dziedziny, czyli opisanie pojęć oraz zdefiniowanie wyrażającego je słownictwa dla wybranej domeny. Tego rodzaju projekty opisane zostały na przykładach FrameNetu dla piłki nożnej oraz zastosowania ramy transportu do analizy tekstów medycznych (transport międzykomórkowy). Obecnie budowane są też FrameNety opisujące relacje między ramami oraz procesy i podprocesy zachodzące w dziedzinie jurysdykcji, które mają odzwierciedlić różnice w systemach prawnych między poszczególnymi krajami (np. legal FrameNet w Brazylii). Posługując się przykładami dla języka polskiego, można przywołać opis korpusu dialogowego w komunikacji miejskiej autorstwa Mykowieckiej (Marciniak i in., 2010), który to projekt także ma charakter dziedzinowy i przyczynił się do opisu ram dla leksemów powiązanych z ramą transportu w języku polskim.

Dotychczas nie zbudowano jednak podobnego systemu ani też pełnego opisu ramowego pojęć powiązanych z procesem najmu nieruchomości w żadnym z badanych języków. Istnienie powyższych projektów dziedzinowych, jak też wyciągnięte uprzednio wnioski teoretyczne co do zastosowania metodologii ramowej, pozwalają przypuszczać, że analizy tej można dokonać na poziomie pojęciowym, a następnie zidentyfikować wyrażające je leksemy i konstrukcje gramatyczne w kilku językach.

Dotychczasowe zasoby FrameNetów w językach polskim, angielskim i niemieckim różnią się w tej dziedzinie zakresem i stopniem zaawansowania prac, co zostanie opisane poniżej dla każdej z badanych ram. Niektóre z pojęć, jak np. *najem* (*renting*) czy wynajem (*renting out*) doczekały się opracowania w największym z projektów, czyli wersji angielskiej. W niemieckiej SALSIE dla większości ram angielskich znajdziemy odpowiadające im jednostki leksykalne. W projekcie polskim natomiast, opisane zostały znaczenia czasowników innych niż leksemy powiązane z pojęciem umowy oraz najmu, w związku z czym słownictwo należy opracować od podstaw. Jednak nie dla wszystkich jednostek leksykalnych, używanych w umowach najmu, opracowano już bazy ramy angielskie. Na przykład pojęcia powiązane z ramą najmu, czyli np. utrzymanie/utrzymać (ang. *maintenance/maintain*) nie doczekało się jeszcze omówienia czasownika *maintain* innego niż w sensie utrzymywania opinii. Stąd jednym z elementów prac będzie sprawdzenie status quo dla poszczególnych pojęć

i opracowanie brakujących ram semantycznych. Opisane ramy semantyczne można będzie zestawić w kompletnym schemacie, pokazującym zależności semantyczne zachodzące pomiędzy poszczególnymi ramami.

Oprócz opracowania ram dla dziedziny umów najmu oraz przypisania im polskich jednostek semantycznych, część analityczna uwzględni również konfrontację ram polskich z angielskimi i konfrontację jednostek leksykalnych, oddających powyższe ramy w tekstach prawniczych. Rozdział ten ilustruje różnice między analizą syntaktyczną a semantyczną, między ogólnymi ramami FrameNet a ich realizacją w wybranych tekstach dziedzinowych. Udzieli też odpowiedzi na pytania o ich ekwiwalencję.

Prezentowane tu podejście oddaje ogólne założenia semantyki ramowej FrameNet (por. metody analizy w poniższym rozdziale), ale zasadniczo różnić się będzie od metodologii Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2010) w kilku aspektach:

- nastawieniem na potencjalne zastosowanie w systemie przetwarzania języka, co skutkuje wybiórczym podejściem do analizy słownictwa ramowego i uwzględnieniem możliwości realizacji elementów schematu poza podstawową strukturą walencyjną, co w praktyce oznacza główną analizę na poziomie zdania jako podstawowego schematu walencyjnego, choć i wyjście poza ten schemat w przypadku, gdy znalezienie odpowiednich danych wykracza poza poziom zdania ku poziomowi tekstu, z uwzględnieniem semantycznych relacji między ramami, które łączą rozproszone elementy;
- budową ram dla czasowników modalnych tam, gdzie jest to niezbędne dla pełnej budowy reprezentacji wiedzy;
- definicją ram na podstawie materiału analitycznego (korpus umów najmu) i definicji prawnych oraz słownikowych, a następnie wzięcie pod uwagę przykładów pochodzących z korpusu narodowego, dla pokazania wielu wariantów realizacji poszczególnych elementów ramowych;
- podejściem wielojęzycznym, z ekwiwalencją semantyczno-pragmatyczną badaną w kontekście tekstów paralelnych zamiast automatycznego poszukiwania ekwiwalentów w tłumaczeniach, jak miało to miejsce we FrameNetach np. dla języków niemieckiego i hiszpańskiego.

7.2. Podejście oddolne, odgórne, monolingwalne i konfrontatywne

W tej części pracy opisane uprzednio założenia metodologiczne projektu FrameNet zostaną zweryfikowane w trakcie analizy tekstów umów najmu w języku polskim, a następnie – w ujęciu konfrontatywnym – polsko-angielsko-niemieckim. Ustalone kroki analizy przebiegać będą analogicznie do podejścia odgórnego

i oddolnego według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2010), przy czym oba podejścia mogą się przeplatać w trakcie analizy.

Podejście oddolne, czyli analiza od szczegółu do ogółu, mająca na celu zdefiniowanie relewantnych dla budowy systemu wydobywania informacji ram semantycznych, występujących w powyższych tekstach umów najmu:

- próbka tekstów do analizy – zebranie tekstów umów najmu w liczbie trzydziestu dla każdego z analizowanych języków (dla wersji angielskiej zebrano umowy zawarte głównie na terenie Stanów Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii); przed dokonaniem wyboru wyżej wymienionej próby, przeanalizowano przynajmniej czterysta tekstów umownych tego samego rodzaju, zatem przedstawiony zestaw stanowi selekcję umów, pokazujących różne realizacje schematów ramowych, oraz stwierdzono, że jest reprezentatywny dla większego korpusu;
- ramowa reprezentacja wiedzy – identyfikacja informacji istotnych z punktu widzenia analityka umów najmu, stanowiących prawną i ekonomiczną podstawę pojęciową (docelowo do budowy dziedzinowej reprezentacji wiedzy), umożliwiającą zarządzanie wynajmowanymi nieruchomościami klienta na danym obszarze geograficznym, i zawartych w opisanych schematach ramowych; nie jest to pełna reprezentacja wiedzy w sensie informatycznym, ale domenowa reprezentacja semantyczna do celów wydobywania danych umownych;
- identyfikacja właściwych jednostek leksykalnych w materiale analitycznym – wybór – na podstawie analizy tekstów umów najmu oraz wytycznych analizy ramowej opisanych w poprzednim rozdziale – jednostek leksykalnych o scenicznej strukturze znaczeniowej, takich jak czasowniki typu *zawrzeć umowę* lub rzeczowniki *umowa*, *najem* itd. i zdefiniowanie dla nich ram semantycznych. W doborze jednostek leksykalnych udział brać będą jedynie jednostki należące do ram, których elementy stanowić będą relewantne informacje (oznacza to, iż czasowniki typu *oświadczać* nie będą brane pod uwagę jako nieprzekazujące treści relewantnych ze względu na budowę systemu informatycznego);
- wiedza z zakresu prawa a wiedza o świecie – dla wybranych jednostek leksykalnych zdefiniowane zostaną ramy, jednak ze względu na ich charakter i znaczenie dziedzinowe (domena prawa) do definicji wykorzystane zostaną nie tylko popularne słowniki języka polskiego (w szczególności składniowe), ale też źródła prawa krajowego i międzynarodowego;
- definicje ram a słowniki – w opisie walencyjnym jednostek leksykalnych należących do ram (walencja semantyczna metodą FrameNet oraz walencja syntaktyczna) wykorzystane zostaną:
  - dla jednostek leksykalnych, badanych uprzednio w literaturze przedmiotu dla języka polskiego – syntaktyczne (i rzadziej semantyczne) wzory walencyjne z opracowań Korytkowskiej (Korytkowska, 1992), Polańskiego i Hajnicz

(słownik Walenty), a także projektu RAMKI oraz zasoby *Innego Słownika Języka Polskiego* (Bańko, 2000);

- dla jednostek leksykalnych, niezbadanych uprzednio w literaturze przedmiotu za pomocą semantyki ramowej w obecnym ujęciu projektu FrameNet (na rok 2015) dla języka polskiego – zaproponowane zostaną definicje własne na bazie wykładni litery prawa i definicji powyższych słowników, zestawione z angielskimi schematami ramowymi projektu FrameNet (www.frament.berkeley.icsi.edu);
- etap analizy oddolnej zwieńczony będzie propozycją opisu schematów ramowych dla wybranych z umów najmu jednostek leksykalnych.

Podjęcie odgórne, czyli analiza od ogółu do szczegółu, celem sprawdzenia, jak zdefiniowane schematy ramowe realizowane są: po pierwsze w przykładach zdań z NKJP, po drugie w tekstach umów najmu:

- badanie walencji semantycznej i syntaktycznej na podstawie anotacji przykładów NKJP – dla wybranych leksemów przeprowadzone zostanie badanie ramowe w oparciu o 100 przykładów pochodzących z NKJP³³. Będzie to weryfikacja zbudowanych ram zarówno na materiale typu *la langue*, jak i *la parole*, czyli oprócz tekstów pisanych, literackich, prawnych, także na języku mówionym, medialnym, pochodzącym ze źródeł współczesnych, czasem bardziej aktualnych niż definicje słownikowe, które mogły ulec już przedawnieniu. Wyniki analizy przedstawione zostaną syntetycznie w postaci tabeli z morfoskładniowymi i składniowymi wariantami realizacji elementów ramy w podziale na elementy obowiązkowe i dowolne;
- uzupełnienie definicji ramowych o nowe elementy oraz formy ich realizacji na podstawie przykładów z NKJP;
- określenie jednostek leksykalnych realizujących powyższe ramy w tekstach umów najmu; na tym etapie zakłada się podejście *leksykograficzne* (wybierane będą elementy badanych ram, a nie wszystkie występujące leksemy należące do jakiegokolwiek ramy);
- zestawienie występujących elementów, w tym elementów domyślnych i sposobów ich realizacji powierzchniowej.

Analiza konfrontatywna – zestawienie elementów i jednostek leksykalnych będących swoimi ekwiwalentami pragmatyczno-semantycznymi w umowach najmu w językach polskim, niemieckim i angielskim z uwzględnieniem ram semantycznych jako *tertium comparationis*:

---

³³ Po przejrzeniu wszystkich wyników NKJP dla danego leksemu stwierdzono, że sto przykładów to liczba dająca przegląd przez wszystkie realizacje schematów walencyjnych.

- sprawdzenie w angielskiej wersji FrameNetu, czy zostały już zdefiniowane dla nich ramy semantyczne, i jeśli tak, zestawienie ram zbudowanych na przykładach polskich z ramami projektu FrameNet (definicje ram i elementów, realizacja);
- porównanie ekwiwalencji jednostek leksykalnych języków polskiego, angielskiego i niemieckiego w tekstach umów najmu (sposoby realizacji ramy, rama a struktura tekstu itd.).

7.2.1. Dobór jednostek leksykalnych do analizy

Na podstawie analizy 90 umów najmu (po 30 tekstów w języku: polskim, angielskim i niemieckim, napisanych przez prawników według obowiązujących standardów prawa), dokonano doboru jednostek leksykalnych do badania, z zachowaniem następujących kryteriów:

- powtarzające się i charakterystyczne dla języka umów najmu;
- wywołujące ramy, często powiązane ze sobą pod względem doświadczenia (np. *zawrzeć umowę i nająć*);
- obecne w umowach najmu niezależnie od badanej wersji językowej, mające ekwiwalenty we wszystkich badanych językach;
- przydatne z punktu widzenia ekonomicznej analizy umowy najmu, prowadzącej do selekcji danych pomocnych w zarządzaniu nieruchomościami.

Jednostki te są najczęściej czasownikami i rzeczownikami, mającymi własne ramy semantyczne, składające się na schemat dziedziny reprezentację wiedzy w zakresie najmu powierzchni biurowych. Stanowią one zdefiniowanie najważniejszych (z punktu widzenia wydobywania danych) informacji – wiedzy merytorycznej – zawartych w umowach najmu (podejście *top-down*); za najważniejsze uważa się tutaj dane ekstrahowane przez analityków według uprzednio zaprojektowanego przez nich formularza analizy umów, które po wprowadzeniu do bazy danych umożliwiają systemowe zarządzanie umowami. Nie ma wprowadzić możliwości udostępnienia tego rodzaju formularza, ale autorka pracy miała okazję zapoznać się z nimi naocznie.

Uwzględniając powyższe kryteria do badania, wybrano następujące jednostki leksykalne:

- denotujące *początek, koniec i trwanie umowy*, czasem wraz z określeniem sposobu wykonania czynności (oraz ekwiwalenty w języku niemieckim i angielskim): *zawrzeć umowę, podpisać umowę, umówić się, rozwiązać umowę, wypowiedzieć umowę, umowa wygasa, kończy się*, a wraz z nimi formy wyrazowe denotujące: *strony, formę, datę, miejsce, okres trwania umowy, przedmiot umowy* jako elementy ramy;

- związane z czynnością będącą przedmiotem umowy, czyli *najmu*: *wynająć, najemca, wynajmujący, brać / oddawać w najem*, a wraz z nimi formy wyrazowe denotujące: *przedmiot najmu, okres najmu, czynsz* itd. jako elementy ramy; związane z opłatami: *czynsz, płacić, opłacić, wpłacić, wypłacić*;
- jednostki leksykalne związane z obowiązkami i powinnościami: *zobowiązać się do, mieć obowiązek, winien, powinien*; jednostki leksykalne związane z prawami: *móc, wolno, mieć prawo*.

Poza tym badaniu podlegają także wyrażenia przyimkowe i inne typy fraz okolicznikowych jako elementy nieobowiązkowe typu MIEJSCE, CZAS TRWANIA, (np. *od... do..., w dniu* itd.). Szczególny nacisk położono też na homonimię elementów ze względu na potencjalną przydatność badań w wydobywaniu danych (np. *w + dzień, np. piątek* = CZAS, *w + miasto, np. Warszawie* = MIEJSCE).

7.2.2. Definicja ram, badanie walencji semantycznej

Podobnie jak w projekcie RAMKI, na opis ramowy będą się składały:

- definicja danej ramy (schematyczny opis sytuacji);
- lista elementów obowiązkowych i dowolnych (walencja semantyczna);
- walencja morfosyntaktyczna i syntaktyczna w ujęciu tabelarycznym (typowe części mowy, zdania i konstrukcje wyrażające semantyczne argumenty czasownika, rzeczownika, przymiotnika lub przysłówka);
- przykłady wyrażających daną ramę jednostek leksykalnych, pochodzące z tekstów umów najmu oraz (dla większej wariantowości realizacji wybranych elementów ramowych), wybrane z oznaczonych stu przykładów zdań z NKJP.

W pierwszym kroku analizy widocznym jest zastosowanie innego podejścia niż w większości FrameNetów, czyli rezygnacja z zastosowania ram angielskich, na rzecz definicji autorskich ram dziedzinowych na podstawie definicji słownikowych i prawnych, a dopiero w drugiej kolejności – porównanie z ramami angielskimi. Decyzja ta była podyktowana kilkoma czynnikami:

- chęcią weryfikacji, czy faktycznie nie będzie żadnych różnic w kategoryzacji podczas budowy ram w nowym języku;
- sprawdzeniem, czy w obecnym kształcie projektu interesujące z punktu widzenia analizy umów najmu ramy są już kompletne;
- dziedzinowością słownictwa prawnego w stosunku do ogólnego (niedziedzinowego) charakteru projektu FrameNet.

Rozpoczynając analizę tekstu metodą ramową w języku innym niż angielski, dla którego stworzone zostały oryginalnie ramy semantyczne, językoznawca staje przed koniecznością dokonania wielu wyborów dotyczących metodologii opisu. Wybory te opisać można nie tylko na podstawie rozważań własnych, ale też na przykładzie

ukończonych już projektów o dużych zasobach leksykalnych, np. niemieckiej SAL-SY oraz na przykładzie bliższych językowo RAMEK, o mniej licznym repertuarze ramowym.

Pierwszym i podstawowym problemem każdego projektu dla nowego języka jest najczęściej brak zestawu ram, z którego rodzi się pytanie o możliwość zastosowania ram semantycznych angielskiego projektu FrameNet (Padó, 2007). Poza argumentem uniwersalności ram z racji ich konceptualnego charakteru, wydaje się, że widać tu tendencję informatyczną do transponowania ram angielskich (ang. *frame projection*) na znaczenia leksemów w innych językach takich, jak np. niemiecki czy hiszpański. Argumentem są tutaj względy ekonomiczne (istnienie oznaczonego korpusu dla języka angielskiego, finansowe i czasowe nakłady przy anotacji korpusu dla nowych języków, Padó, 2007). W takim układzie stosuje się systemy uczenia maszynowego na korpusach równoległych oraz bazę słownikową, dzięki którym system rozpoznaje najpierw potencjalne tłumaczenia słów, a następnie anotuje korpus równoległy oznaczeniami elementów ram opisanych w języku angielskim.

Drugim, powiązaniem problemem, w przypadku zastosowania analizy ręcznej, jest wybór sensów słów dla wyselekcjonowanego do opisu zbioru form wyrazowych (przypadek projektu RAMKI dla języka polskiego). Oczywistym wyborem językoznawcy byłoby sięgnięcie do jednego ze słowników semantycznych języka polskiego po to, aby wyróżnić zdefiniowane i zbadane uprzednio pod kątem semantycznym znaczenia. Z drugiej strony, poszczególne ramy we FrameNecie również są definicjami znaczeń, których pojęciowy charakter powinien umożliwić zastosowanie ich do innych języków. Jednak w przypadku leksemów o innym zakresie semantycznym, a dokładniej innej liczbie homonimicznych znaczeń, mogłoby dojść tu do rozbieżności (np. czasownik *chodzić*).

Zdaniem Kierasia (Kieraś, 2010 w Zawisławska i in., 2010), każdy z wyborów ma swoje wady i zalety, a decyzja o tym, by wykorzystać jedną z opcji powoduje przyjęcie pierwszeństwa jednego ze źródeł nad drugim. Kieraś komentuje ten dylemat w następujący sposób:

Leksykograf staje zatem przed wyborem jednej z dwóch możliwości: utrzymać względnie ścisły związek ze znaczeniami wyodrębnionymi w ISJP na rzecz bliższego związku z FrameNetem. Obydwie możliwości mają swoje wady, ponieważ w oczywisty sposób stawiają wyżej jeden z dwu istniejących i dostępnych zasobów. [...] Ostatecznie zdecydowano się zachować strukturę znaczeń zawartą w ISJP. Nie jest ona bowiem z gruntu sprzeczna z koncepcją framenetów, ale nieco inaczej rozkłada akcenty. Opisany przypadek ilustruje jednak ogólniejszy problem pojawiający się przy okazji korzystania z dwóch zasobów, które stworzono przy różnych założeniach metodologicznych. Warto jednak zaznaczyć, że w trakcie pracy nad projektem RAMKI tego rodzaju problemy pojawiały się względnie rzadko (Kieraś, 2010, Zawisławska i in., 2010, s. 115).

Znaczenia ramowe we FrameNecie są najczęściej na poziomie bardziej ogólnym niż znaczenie jednego czasownika i łączą całe grupy leksemów (np. ZMIANA POZYCJI W SKALI), dlatego z założenia nie są one w stanie pokryć się całkowicie z bardziej precyzyjnymi znaczeniami poszczególnych leksemów. Sama definicja homonimicznych znaczeń czasownika jest tu dla anotatorów i badaczy FrameNetu punktem wyjścia, ale dalej ramy definiuje się na bardziej ogólnym poziomie, umożliwiając w ten sposób ich zastosowanie do analizy innych języków. Można przypuszczać, że to właśnie dlatego, jak podaje wyżej współautor projektu RAMKI, dylematy spowodowane rozbieżnościami w znaczeniach nie należą do częstych przypadków.

Jednak każde z podejść ma bez wątpienia swoje metodologiczne implikacje. Wybór znaczeń z tradycyjnego („nieramowego”) słownika ma tę zaletę, że daje prognozę sensów słów, jakich możemy się w analizie spodziewać, czyli stanowi niejako odpowiedź, wśród jakich ram możemy poszukiwać definicji danego znaczenia wybranej jednostki leksykalnej. Zapobiega on też możliwości zapomnienia o którychś z sensów w przypadku, gdy opisujemy wszelkie znaczenia danej formy wyrazowej.

Analiza ramowa z wykorzystaniem ram FrameNet może okazać się niepełna w tym sensie, że nie wszystkie wymagane w naszej analizie znaczenia lub elementy mogły zostać już w projekcie opisane. Również w przypadku wyjścia od słowników składniowych może okazać się, że nie zawarto w nich wszelkich możliwych realizacji elementów semantycznych ramy. Niektóre definicje znaczeń mogły też ulec przedawnieniu od czasu powstania leksykonu.

Opis słownikowy nie zapewnia też danych o frekwencji występowania danego znaczenia wśród innych znaczeń homonimicznych i stąd warto przeprowadzić badanie korpusowe i zweryfikować oba powyższe źródła. Ciekawa wydaje się procedura:

- wyjście od definicji słownikowej i prawnej danego leksemu celem dokonania wstępnej definicji ram;
- zbadanie ich wszystkich realizacji w tekstach umów najmu;
- następnie analiza około 100 pierwszych zdań – wyników wyszukiwania w NKJP – wstępny podział na grupy względem wyrażanych ram i przypisanie im elementów ramowych (wraz z opisem konstrukcji w nich występujących);
- weryfikacja analizy w stosunku do ram projektu FrameNet.

Biorąc pod uwagę fakt, że NKJP istnieje w Polsce od stosunkowo niedawna, badanie powstałe w oparciu o jego zasoby wydaje się wносить nowe spojrzenie na zasoby językowe i analizę językoznawczą. Na koniec można w ten sposób sprawdzić, które ze znaczeń pojawiających się w NKJP znajdują się na jakiej pozycji wśród tradycyjnych definicji słownikowych oraz jakie nowe sposoby realizacji ram wnosi badanie korpusowe.

W przypadku niniejszej pracy nie jest też celem opracowanie wszelkich znaczeń dla danej formy wyrazowej, ale znaczeń, w jakich pojawiają się one w umowach

prawnych. Koniecznym dla celów przetwarzania języka jest zatem określenie wszelkich możliwych wariantów realizacji elementów ram w tekstach umów najmu.

Inną kwestią jest dobór jednostek leksykalnych lub form wyrazowych do analizy. W projekcie SALSA wybrano tutaj wszystkie znajdujące się na etapie powstawania projektu SALSA ramy we FrameNecie i dla nich poszukiwano ekwiwalentów, stąd kierowano się bardziej ramami niż wyborem poszczególnych form wyrazowych. Wpływ na to miała również automatyczna forma pozyskiwania danych. W projekcie RAMKI, natomiast, wykorzystano zasoby NJKP, wybierając 100 najczęściej pojawiających się czasowników o dosyć powszechnie stosowanym znaczeniu, np. *iść*, *chodzić*, a także czasowniki percepcji wzrokowej. Wybór ten był podyktowany początkową fazą projektu polskiej wersji FrameNetu. W niniejszej pracy o charakterze dziedzinowym, dobór słownictwa podyktowany był zakresem pojęciowym powiązany z umowami najmu. Analogicznie do projektów dziedzinowych typu BioFrameNet i w niniejszej pracy zasoby dziedzinowe poszerzą zasoby ontologii ogólnej.

Pierwotnym (ogólnym, a nie dziedzinowym) FrameNetem dla języka polskiego był projekt RAMKI autorstwa Linde-Usiekniewicz, Zawisławskiej i Derwojedowej (www.ramki.edu.pl). Jego zamierzeniem było „[...] stworzenie bazy danych, w której zostaną opisane ramy interpretacyjne dla wybranych jednostek czasownikowych na wzór angielskiej bazy leksykalnej FrameNet [...]” (Zawisławska i in., 2010, s. 7). W projekcie opisano przykłady dla około 200 jednostek leksykalnych (powierzchniowe własności walencyjne, realizacja ról obowiązkowych i nieobowiązkowych przez poszczególne elementy ramy, schematyczny opis sytuacji, anotacja morfosyntaktyczna i semantyczna przykładów pochodzących z NKJP, www.ramki.uw.edu.pl). W poniższej pracy, także wzorowanej na metodologii projektu FrameNet, opis jednostek leksykalnych zawierać będzie te same, powyższe warstwy opisu, wystąpi jednak kilka zasadniczych różnic w procedurze analizy.

Pierwszą z różnic między oboma podejściami jest wybór jednostek leksykalnych do opisu. Autorki projektu RAMKI wybrały do analizy werbalne (czasownikowe) jednostki leksykalne, najczęściej występujące w NKJP. W niniejszej pracy, choć niektóre analizowane przykłady również pochodzą z NKJP, to o ich doborze zadecydowało ich występowanie w różnych tekstach umów najmu.

W podejściu metodologicznym projektu RAMKI zastosowano systematyczną listę schematów czasownikowych według pracy Saloniego i Świdzińskiego (Saloni & Świdziński, 2001). W niniejszej pracy, ze względu zastosowanie wyników analizy w celach informatycznych, wychodzi się poza schematy składniowe i semantyczne w kierunku realizacji elementów ramowych również na poziomie tekstu, np. w badaniu relacji pomiędzy ramami. Głosy słownikowe RAMEK pochodzą z *Innego słownika języka polskiego*, podczas gdy w pracy o tematyce prawniczej będą one wsparte definicjami ze źródeł prawnych typu podręczników prawa, ustaw i kodeksów itd.

Niniejsza praca różni się od projektu RAMKI w procedurze przede wszystkim celem analizy, jakim jest stworzenie ontologii dziedzinowej wraz z hierarchią występujących w niej relacji, oraz przygotowanie wyników badań do bezpośredniego stworzenia systemu wydobywania danych z tekstów prawnych, mającego usprawnić pracę analityków umów najmu. Z tego powodu też zdecydowano się zastosować w analizie składniowej system znaczników parsera dostępnego do analizy języka polskiego.

Nie wszystkie ramy zostały też w projekcie FrameNet zdefiniowane dla wybranego słownictwa umów najmu, stąd ramy w niniejszej pracy zostały przez autorkę samodzielnie zdefiniowane, a dopiero w drugiej kolejności porównane z projektem angielskim oraz niemieckim. Autorzy projektu RAMKI nie brali pod rozwagę niejądrowych elementów danej ramy typu okoliczniki. Jednak w podejściu mającym na celu zastosowanie w wydobywaniu danych informacja ta będzie dosyć istotna (będzie zawierała dane zdefiniowane jako ważne do wyekstrahowania).

Jak zauważa Kieraś (Kieraś 2010 w Zawisławska i in., s. 107), w projekcie FrameNet na poziomie analizy czasowników nie wyróżnia się opozycji kierunkowości (przypadek iść/pójść), co czyni opis czasowników ruchu w języku polskiego uboższym. Wynika to, jak podkreślono wcześniej, z koncentracji na opisie języka angielskiego, którego czasowniki ruchu typu *to go* nie posiadają. Z drugiej strony autorzy dzielą czasowniki ze względu na aspekt leksykalny, a np. iteratywność opisana została też dla poziomu elementów nieobowiązkowych typu okoliczniki (Rupperhofer i in., 2016, s. 105), które wpływają na zmianę aspektu leksykalnego jako argumenty czasownika. Z tego względu wydaje się, że polskie czasowniki o tym samym znaczeniu, ale innym aspekcie gramatycznym również mogłyby się znaleźć w innych ramach semantycznych, ze wspólną ramą nadrzędną, co podyktowane jest różnicą jednego elementu znaczenia (elementu ramy).

Można przypuszczać, że również i w próbie języka prawniczego wybranej do niniejszej analizy znajdują się podobne różnice aspektowe, np. dla czasownika *najmować*, który ma dwie formy aspektowe *nająć* i *najmować*. Należy również zwrócić uwagę na bogactwo form pochodnych, powstałych za pomocą prefiksów (Aktionsart), np. *wynajmować*, *odnajmować*, *podnajmować*, z której każda ma dwie wyżej wymienione formy aspektualne.

7.2.3. Analiza składniowa i możliwości jej automatyzacji

W projekcie FrameNet analiza składniowa została zautomatyzowana za pomocą parsera składniowego. W panelu anotacji wyświetlają się podpowiedzi części mowy i fraz składniowych oznaczane za pomocą gramatyki składnikowej. Budowa tego rodzaju panelu wykracza poza zasięg niniejszej pracy, stąd nie zastosowano automatyzacji w anotacji przykładów. Zdecydowano się jednak na wybór potencjalnego parsera do analizy umów najmu oraz zastosowanie jego systemu znaczników tak,

aby zaistniała możliwość zastosowania spójnego (rozszerzonego na potrzeby pracy) systemu znaczników w analizie ramowej i składniowej w przypadku budowy systemu przetwarzania języka naturalnego na bazie niniejszej pracy.

Ponieważ gramatyki języka angielskiego nie można zastosować bezpośrednio do analizy języka polskiego, wykonano badanie dostępnych parserów składniowych dla języka polskiego celem dokonania wyboru właściwego narzędzia. W czasie prowadzenia analizy (2014–2015) w informatycznych ośrodkach badawczych istniały parsery głębokie Świgrą oraz Gobio, a także powierzchniowe, np. Spejd. Omówienie specyfiki i testów parserów znajduje się w pracy Pluwak i in. (2015). Do celów niniejszej pracy wybrano system znaczników parsera Gobio ze względu na następujące cechy narzędzia:

- wyświetlanie wyników analizy również w przypadku braku rozpoznania jednego z leksemów (tzw. OOV – *out of vocabulary*, czyli leksem pozasłownikowy);
- formalizmy umożliwiające dostosowanie analizy do zmiennego szyku zdania;
- ujednoznacznienie wyników analizy do formatu jednego drzewa (zamiast prezentacji wszelkich możliwych wariantów rysowania drzewa).

Ze względu na brak oznaczeń dla części zdania oraz niepełny zestaw znaczników dla typów fraz, podstawowy zakres anotacji parsera Gobio³⁴ rozszerzono o symbole konieczne do anotacji wybranych przykładów zdań. Dodano również wybrane tagi anotacji FrameNet, konieczne do pokazania niektórych zjawisk z perspektywy analizy ramowej. Ostateczny zestaw znaczników wygląda następująco:

Tagset parsera Gobio:

FR – fraza rzeczownikowa

R – rzeczownik

FC – fraza czasownikowa

C – czasownik (odmienna, osobowa forma czasownika)

C MOD – czasownik modalny np. móc (odmienna forma czasownika, która wymaga bezokolicznika, z którym współtworzy orzeczenie złożone, modulując jego znaczenie)

FPR – fraza przymikowa

FPS – fraza przysłówkowa

Z – zaimek

P – przymiotnik

PR – przymówek

PS – przysówek

S – spójnik

LG – liczebnik główny

---

³⁴ Por. <http://psi-toolkit.amu.edu.pl/help/processor.psis?name=gobio>.

Wprowadzone symbole własne:

PART – partykuła

I – imiesłów

IPB – imiesłów przymiotnikowy bierny

SUFF – sufiks czasownika, wskazujący na agenta w danej ramie

PART.ZW. – partykuła zwrotna (się)

PODM – podmiot

DOP – dopełnienie

PODM DOM – podmiot domyślny

DOP BL – dopełnienie bliższe

DOP DAL – dopełnienie dalsze

DOP PRZY – dopełnienie przyimkowe

Z PODRZ ZŁ PRZYD – zdanie podrzędnie złożone przydawkowe

Z PODRZ ZŁ DOP – zdanie podrzędnie złożone dopełnieniowe

Z PODRZ ZŁ OKOL PRZYCZ – zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe przyczyny

Z PODRZ ZŁ OKOL CELU – zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe celu

Z PODRZ ZŁ OKOL WAR – zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe warunku

Z PODRZ ZŁ PODM – zdanie podrzędnie złożone podmiotowe

PYT – pytanie

ROWN Z – równoważnik zdania

Z WSPÓŁ ZŁ – zdanie współrzędnie złożone

Z WSPÓŁ ZŁ KON – zdanie współrzędnie złożone z koniunkcji

Znaczniki FrameNet:

T – target, docelowe słowo ramy

DEP – dependent, zależny od obowiązkowego elementu ramy nieobowiązkowy modyfikator

SUPP – w anotacji FrameNet – czasownik posiłkowy (ang. *support verb*), odpowiednik czasownika analityzmu werbo-nominalnego; oznaczenie również dla przyimków, w stałych zwrotach, przywołujących ramę wraz z rzeczownikami, np. *at the option of (the lessor)*

COP – kopuła, łącznik (*być, stać się*)

CTRL – kontroler, czasownik typu *offer, merit, zgadzać się*, występujący w zdaniu obok drugiego czasownika ramowego, współdzieli element agenta, wprowadzając np. opis jego reakcji

GOV – governor, czasownik o stałej łączliwości np. z narzędziem (np. *zasztyletować – nóż*)

EXT – element (podmiot) współdzielony przez dwie występujące razem ramy lub substancywizacja czasownika posiłkowego w ramie wywołanej rzeczownikiem

- ANT – oznaczenie stosowane dla frazy nominalnej zdania nadrzędnego, gdy po nim następuje zdanie podrzędne i razem z FPR lub Z stanowią one jeden element ramowy
- REL – oznaczenie zaimka lub przyimka we frazach podrzędnie złożonych, następujących po frazach nadrzędnych, gdy razem z FR stanowią one jeden element ramowy
- PP.DEP – przyimek stanowiący część czasownika złożonego lub konstrukcji z czasownikiem i dlatego zależy od czasownika, np. *haben...* [zu |PP.DEP]
- INI – indefinite null argument (*instantiation*), czyli argument będący jądrowym elementem ramy, nieobecny w przykładzie i niemożliwy do wywnioskowania z kontekstu
- DNI – definite null argument (*instantiation*), czyli argument będący jądrowym elementem ramy, nieobecny w przykładzie i możliwy do wywnioskowania z kontekstu
- CNI – constructional null argument (*instantiation*), czyli argument będący jądrowym elementem ramy, nieobecny w przykładzie ze względu na zastosowaną konstrukcję (np. stronę bierną)

7.3. Konfrontacja językowa

Z zastosowania powyższego podejścia do analizy semantycznej (budowa ram na przykładach pochodzących z analizy języka polskiego, uwzględnienie definicji prawnych) wynika dwupoziomowa struktura konfrontacji językowej. W pierwszej kolejności po zbudowaniu ram na polskim materiale językowym zostaną one porównane z ramami angielskimi projektu FrameNet pod kątem definicji, elementów i ich definicji oraz przykładów realizacji.

Następnie przeprowadzona zostanie konfrontacja na poziomie jednostek leksykalnych realizujących ramy w tekstach umów najmu w językach polskim, angielskim i niemieckim. W pierwszej kolejności zbadana zostanie ekwiwalencja jednostek leksykalnych. Zadane zostanie pytanie, czy zidentyfikowane jednostki leksykalne przypisane zostały w angielskim FrameNecie do analogicznych ram. Porównana będzie też struktura dokumentów i miejsca występowania realizacji elementów ramowych, co ma wpływ na budowę systemu wydobywania danych. Wreszcie zestawione zostaną sposoby realizacji ramy w tekstach umów z przykładami korpusowymi. Na koniec ekwiwalentne jednostki pochodzące z tekstów prawnych wpisane zostaną we wspólny schemat reprezentacji wiedzy.

7.4. Relacje pomiędzy ramami i schemat reprezentacji wiedzy

Nietrudno zauważyć po doborze jednostek leksykalnych w punkcie 7.2.1, że choć wybrany do analizy został jeden typ umowy, to jednostki leksykalne należą głównie do ram związanych z pojęciem *umowy* w ogóle, a nie specyficznie umowy *najmu* (poza wyjątkiem ramy *najmu/najmowania* wywodzącej się z PRZEDMIOTU umownego oraz pokrewnej ramy TRANSAKCJI HANDLOWEJ). Wybór ten podyktowany był możliwością potencjalnego zastosowania analizy do wydobywania danych również z innych typów umów, czyli budową możliwie jak najbardziej ogólnej reprezentacji wiedzy na temat umowy. Umowy najmu wybrano natomiast dlatego, że na dzień pisania pracy wiadomym jest zapotrzebowanie na ekstrakcję danych właśnie z tego typu umów.

Tym samym reprezentacja wiedzy w niniejszej pracy zbudowana została wokół pojęcia *umowy* (i wokół pojęcia *najmu*), czyli przeanalizowano ramy związane z pojęciem umowy, powiązane ze sobą różnymi relacjami semantycznymi:

- ramy związane z powstaniem (ZAWARCIE UMOWY), trwaniem (TRWANIE, OBOWIĄZYWANIE) i zakończeniem (AGENTYWNE lub SAMOISTNE ZAKOŃCZENIE), połączone relacją semantyczną *poprzedzania* (*Precedes*);
- relacja między elementami ramy ZAWARCIA UMOWY, czyli np. PRZEDMIOTEM, a ramą opisującą jego znaczenie, np. NAJEM, czyli relacja nakładania się ram (ang. *frame conflation*);
- relacje semantyczne dziedziczenia pomiędzy ramami bardziej ogólnymi (np. ZOBOWIĄZANIE) i bardziej szczegółowymi (np. ZAWARCIE UMOWY).

Nie jest to oryginalny podział stosowany we FrameNecie, ale powyższe relacje semantyczne podzielono na trzy grupy względem sposobu rozbudowy znaczenia w procesie budowy reprezentacji wiedzy. Relacja *nakładania się ram* została już opisana w rozdziale 4 pracy i charakteryzuje się ona możliwością rozbudowy znaczenia elementu do ramy (miejscowa rozbudowa schematu, pionowo od jednego elementu). Relacja *poprzedzania* (*Precedes*) polega na tym, że sceny doświadczenia oddające ramy występują kolejno po sobie jako etapy bardziej ogólnej ramy (np. w PROCESIE SĄDOWYM ramami następującymi po sobie są ARESZTOWANIE / WNIESIENIE OSKARŻENIA, ROZPRAWA SĄDOWA, WYDANIE i OGŁOSZENIE WYROKU, EGZEKUCJA WYROKU). W sensie wizualnym rozbudowuje ona schemat reprezentacji wiedzy nie tylko pionowo, ale też poziomo. W metodologii FrameNet istnieją też cztery pionowe typy relacji dziedziczenia: *Inheritance*, *Subframe*, *Causative of*, *Inchoative of* oraz *Using* (Ruppenhofer i in., 2010). Ogólnym założeniem relacji semantycznych jest to, że każda z ram ma połączenie z przynajmniej jedną inną ramą, przy czym w relacji tej zawsze występuje rama nadrzędna, o znaczeniu bardziej ogólnym, oraz rama podrzędna, o znaczeniu bardziej szczegółowym:

Tabela 4. Typy relacji semantycznych między ramami

Typ relacji semantycznej	Rama podrzędna	Rama nadrzędna
Inheritance	Child	Parent
Perspective on	Perspectivized	Neutral
Subframe	Component	Complex
Precedes	Later	Earlier
Inchoative of	Inchoative	State
Causative of	Causative	Inchoative/State
Using	Child	Parent ³⁵

Źródło: Ruppenhofer i in. (2010, s. 75).

Inheritance odpowiada ontologicznej relacji IS-A (*jest*, np. *bocian jest ptakiem*). Semantyka ramy nadrzędnej jest w ramie podrzędnej taka sama lub bardziej uszczegółowiona, czyli elementy ramy (poza wyjątkiem ekstratematycznych), typy semantyczne, relacje w stosunku do innych ram oraz relację między elementami ramy są takie same (Ruppenhofer i in., 2010, s. 75). Przykładem relacji *Dziedziczenia* są ramy MANIPULACJI (MANIPULATION, rama podrzędna) oraz WOLITYWNEGO WPŁYWU (INTENTIONALLY AFFECT, rama nadrzędna).

Perspective on (*Perspektywa na ramę*) to jeden z wariantów relacji *Using*, który zakłada istnienie przynajmniej dwóch punktów widzenia na daną neutralną ramę. Przykładami tej relacji są perspektywa SPRZEDAWCY i KLIENTA w ramie TRANS-AKCJI HANDLOWEJ (oddane w czasownikach *to buy / kupować, sell/sprzedawać, pay/płacić, collect / przyjąć opłatę*), rama ZATRUDNIENIA (z perspektywą pracodawcy i pracownika, np. *zatrudnić* versus *dostać pracę*). Rama neutralna jest tutaj przeważnie *niewerbalizowana* (ang. *non-lexical*³⁶) poza wyjątkiem przypadków z zastosowaniem słownictwa obiektywnego versus ewaluatywnego, np. *Jacek ważył 15 kg* (rama neutralna) versus *Jacek był ciężki* (perspektywa, Ruppenhofer i in., 2010, s. 76).

³⁵ Istnieje jeszcze relacja *See also*, która odnosi się do ram bardzo podobnych do siebie znaczeniowo i ma za zadanie wyjaśnienie różnic znaczeniowych pomiędzy ramami, np. SCRUTINY (ŚLEDZTWO, BADANIE) oraz SEEKING (POSZUKIWANIE). Jest to bardziej wskazówka dla anotatorów niż faktyczna relacja semantyczna.

³⁶ Ramy niemające jednostek leksykalnych i tworzy się je jako łączniki między innymi ramami, np. PO OTRZYMANIU, która połączona jest relacją *poprzedzania* z ramą DOSTAWANIA (GETTING) i relacją *Dziedziczenia* z ramą POSIADANIA (POSSESSION). Fakt ten służy pokazaniu, iż po otrzymaniu czegoś następuje stan *mienia*, czyli posiadania.

Ramy złożone z sekwencji stanów i zdarzeń, z których każdy może być opisany jako oddzielna rama połączone są z ramą nadrzędną relacją *Subframe* (Podtyp ramy). Wszystkie ramy podrzędne są połączone z ramą nadrzędną, ale nie muszą być w stosunku do siebie w żadnej relacji. Z drugiej strony, mogą być one połączone relacją *poprzedzania*, jak ma to miejsce w ramie PROCESU SĄDOWEGO (Ruppenhofer i in., 2010, ss. 76–77). Elementy ram podrzędnych nie muszą się wzajemnie pokrywać. Cała struktura może być natomiast wielopoziomowa, gdy jedna z ram podrzędnych sama będzie ramą nadrzędną wobec kolejnych, bardziej szczegółowych ram.

Relacje *Causative of* i *Inchoative of* nie są relacjami dziedziczenia. To raczej systematyczne relacje między ramami stanu oraz odnoszącymi się do nich ramami inchoatywnymi (stan powstały samoistnie) i kauzatywnymi (z agentem wywierającym wpływ, powodującym stan). Przykładami ram powyższych typów są POZYCJA W SKALI (np. *być na wysokim poziomie* – stan), ZMIANA POZYCJI W SKALI (np. *nacisk zwiększał się* – inchoatywna), SPOWODOWAĆ ZMIANĘ POZYCJI W SKALI (np. *podnieść podatki* – kauzatywna). Ramy typu *Causatives* dziedziczą według autorów z ramy TRANSITIVE ACTION (DZIAŁANIA TRANZYTYWNE), ramy typu inchoatywnego dziedziczą z ramy WYDARZENIA (EVENT), a ramy oznaczające stany z ramy STANU lub GRADABLE ATTRIBUTE (CECHA STOPNIOWALNA). Jednak jak zaznaczają Ruppenhofer i in. (2010), niewiele z tego typu relacji zostało dotychczas oznaczonych we FrameNecie, co jest widoczne na przykładach ram powiązanych z pojęciem umowy.

Using to relacja, w której część ramy podrzędnej wskazuje na znaczenie ramy nadrzędnej, czyli jednym z elementów kompozycji znaczenia ramy podrzędnej jest rama nadrzędna, np. GADATLIWOŚĆ (VOLUBILITY) według Ruppenhopera i inych (Ruppenhofer i in., 2010, s. 78) wskazuje na ramę KOMUNIKACJI. W niniejszej pracy podobnie ZOBOWIĄZANIE i POROZUMIENIE używają ramy KOMUNIKACJI, a rama ZAWARCIA UMOWY – używa ZOBOWIĄZANIA i POROZUMIENIA.

Autorzy podają też przykłady, w których rama używa więcej niż jednej ramy nadrzędnej. Jest to sytuacja ramy KOMUNIKACJI OSĄDU / EWALUATYWNEJ (JUDGMENT COMMUNICATION), która używa zarówno ramy OCENY (JUDGMENT), jak i STWIERDZENIA (STATEMENT). Jak zauważają Ruppenhofer i in. (2010), nie jest to relacja *Dziedziczenia*, z tego względu, iż ramy podrzędne nie są podtypami ramy nadrzędnej (komunikacja ewaluatywna nie jest typem czy rodzajem osądu, podobnie jak nie jest rodzajem stwierdzenia). Przypadek ten wydaje się analogiczny do niżej analizowanego Używania (*Using*) w ramie ZAWARCIA UMOWY.

Procedura budowy reprezentacji wiedzy będzie zatem zadaniem powiązania badanych w pracy ram powyższymi relacjami semantycznymi. Dopuszcza się, że w skład wyżej wymienionej reprezentacji wejść mogą również ramy nieleksykalne, szczególnie te na najwyższym poziomie ogólności (odpowiadające archetypom semantycznym

Adeli Goldberg, 1995) oraz metafory czy metonimie, choć uwaga skupiona będzie głównie na relacjach między ramami. Zdefiniowanie relacji między zbadanymi ramami i zbudowanie całościowego schematu ramowego ze wszystkich zdefiniowanych ram będzie krokiem w kierunku budowy ontologii do celów przetwarzania języka naturalnego. Wyszczególnienie występujących w niej jednostek leksykalnych i konstrukcji gramatycznych pomoże również w definicji reguł programowania.

W stosunku do innych, opisanych w rozdziale 3 ontologii dziedzinowych proponowana tutaj reprezentacja będzie różniła się kilkoma cechami. Ontologia BioFrameNet jest zbudowana w dużej mierze na relacjach semantycznych między rzeczownikami i ich kategoriami (np. geny i ich rodzaje), a relacje ramowe typu TRANSPORT białek przez komórkę stanowią ważne relacje, które znajdują się w mniejszości. We FrameNecie umów najmu główny trzon stanowić będą relacje między ramami. Podobnie systemy detekcji zagrożeń w języku angielskim czy polskim opierają się na niewielkiej liczbie kluczowych ram (1–2), bez opisywania ich relacji semantycznych z zastosowaniem metodologii FrameNet, czyli bez analizy i opisu przedstawionych wyżej relacji oraz bez zachowania zasad semantyki ramowej w opisie jednostek leksykalnych należących do ram. W przypadku jedynego projektu wielojęzycznego o charakterze ontologii dziedzinowej, czyli FrameNetu dla obszaru słownictwa na temat piłki nożnej autor skoncentrował się na wykorzystaniu słownikowym projektu bardziej niż tworzeniu zasobów językowych pod kątem ich zastosowania w przetwarzaniu języka. Prezentowana tutaj analiza ma natomiast szansę zostać wykorzystana do wydobywania danych z umów najmu. Zasadniczą różnicą między ontologiami a prezentowanym tu projektem jest również to, że reprezentacja wiedzy budowana jest często najpierw z samych pojęć, bez uwzględniania specyficznego słownictwa czy zasad walencji semantycznej i syntaktycznej, a dopiero kolejnym krokiem staje się włączenie analizy leksykalnej (por. też rozdział 3). Budowana tu reprezentacja opiera się i odwołuje w całości do wybranych tekstów umów najmu, choć dzięki analizie przykładów korpusowych NKJP uwzględnia także inne warianty realizacji poszczególnych elementów ram.

8. Analiza ramowa słownictwa pochodzącego z tekstów umów najmu

8.1. Wprowadzenie

Analizując słownictwo prawne umów najmu warto rozpocząć od ich głównych i podstawowych pojęć. Pierwszym z takich pojęć jest sama *umowa*. Wyraz *umowa* pojawia się najczęściej już w tytule („Umowa najmu”) oraz pierwszych słowach analizowanego tekstu w zwrotach: *Umowa zawarta dnia... pomiędzy... na okres... lat/ miesięcy* itd. na przykład (www.oferty.net):

Umowa
zawarta w dniu ..... w ..... pomiędzy:
....., zamieszkałym w ....., przy ulicy .....,
legitymującym się dowodem osobistym nr ....., zwanym w dalszej części umowy
Wynajmującym a ....., zamieszkałym w .....,
przy ulicy ....., legitymującym się dowodem osobistym nr .....,
prowadzącym działalność gospodarczą pod nazwą .....,
zwanym w dalszej części umowy Najemcą.

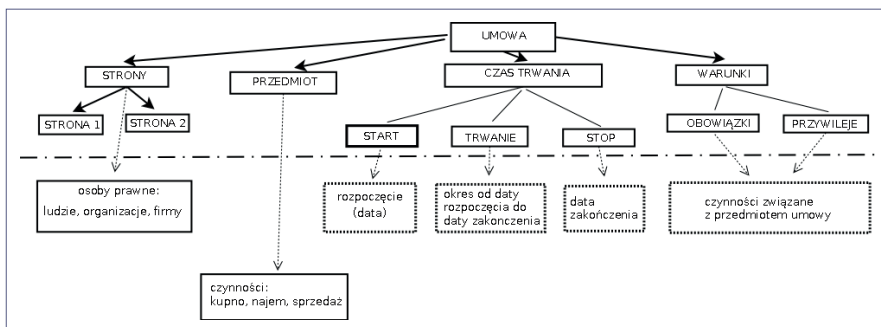
Jest to formuła często otwierająca tekst umowny niezależnie od jej przedmiotu i języka, w jakim została napisana, wskazująca na rodzaj dokumentu (*umowa*, *tekst prawny*) wraz z przedstawieniem stron jako uczestników zdarzenia, przystępujących do jej zawiązania.

Według *Słownika Języka Polskiego* (www.sjp.pwn.pl) *umowa* to „[...] pisemne lub ustne porozumienie stron, mające na celu ustalenie wzajemnych praw i obowiązków; też: dokument, w którym są określone te prawa”. Natomiast w *Innym Słowniku Języka Polskiego* (Bańko, 2000, ss. 912-913) hasło to opatrzone następującą definicją:

Umowa między jakimiś osobami, instytucjami lub organizacjami to podjęte przez nieoficjalne ustalenia dotyczące przyszłych stosunków między nimi, a zwłaszcza wzajemnych praw i obowiązków (Bańko, 2000, ss. 912-913).

Z powyższych definicji wynika, że możemy określić dwa podstawowe znaczenia umowy: 1. zobowiązanie 2. dokument będący pisemną formalizacją zobowiązania. Znaczenie drugie wydaje się być pochodnym wobec pierwszego i wynikać z dwóch prawnie usankcjonowanych FORM zawierania umowy, czyli *ustnej* i *pisemnej*.

W przypadku umów najmu mamy do czynienia z oboma znaczeniami: analizujemy dokument, będący zapisem złożonego przez STRONĘ ZOBOWIĄZANIA.

Rysunek 17. Wstępny zarys pojęcia UMOWY. Źródło: opracowanie własne

Poza definicjami słownikowymi pojęcie umowy w sposób bardziej precyzyjny definiuje dziedzina prawa. Istotą umowy w rozumieniu prawa jest przyjęcie praw i obowiązków, dotyczących jej przedmiotu, przez dwie (lub więcej) stron, w wyznaczonym i uzgodnionym okresie czasu. Jest to jednak definicja nienormatywna, wynikająca z praktyki prawnej, którą można usłyszeć o specjalistów w dziedzinie prawa, takich jak np. dr hab. Katarzyna Myszone-Kostrzeva (podczas wykładu w Collegium Civitas w 2008 roku). Według Katarzyny Góźdz (2008) mimo iż umowa jest najważniejszym i najpowszechniejszym źródłem zobowiązań prawa cywilnego, umożliwiającym przekształcenie istniejących stosunków prawnych, nie została ona normatywnie zdefiniowana przez polskie prawo cywilne. Stąd autorka przyjmuje definicję Woltera, według której umowa jest czynnością prawną, za którą uznaje się stan faktyczny (musi on być w całości zrealizowany, aby czynność prawna wywołała zamierzone skutki prawne), w skład którego wchodzi co najmniej dwa oświadczenia woli (konieczny element), zmierzające do ustanowienia, zmiany lub zniesienia stosunku cywilnoprawnego, z którym to stanem faktycznym ustawa wiąże skutki prawne nie tylko wyrażone w oświadczeniu woli, lecz oświadczeniem tym nieobjęte, a wynikające z ustawy, z zasad współżycia społecznego lub ustalonych zwyczajów (art. 56 KC)⁴. Należy jednak pamiętać, że czynność prawna wywołuje skutki prawne objęte zamiarem podmiotu, jeżeli mieszczą się one w ramach określonych w art. 58 KC⁵ (Góźdz, 2008). Autorka uznaje zatem za elementy konieczne do powstania umowy „[...] uczestnictwo co najmniej dwóch stron, a więc także dwóch oświadczeń woli, złożenie zgodnego oświadczenia woli przez wszystkie strony co do mających nastąpić skutków prawnych, a [...] ideą umowy jest samo *zobowiązanie się stron*” (Góźdz, 2008).

8.2. Powiązane ramy i relacje semantyczne między nimi

Z pojęciem umowy wiążą się sceny jej *powstania*, czyli *zawarcia* (lub *podpisania* – *zawarcie* wraz z inkorporacją jego FORMY w strukturę verbum), a następnie inne czynności związane z jej trwaniem, czyli np. *obowiązywanie umowy*, z perspektywy osoby zobowiązanej – *posiadanie zobowiązania*, następnie jej *przedłużenie* oraz różne formy jej *zakończenia*, np. samoistne *wygaśnięcie* lub spowodowane przez agenta np. *odstąpienie od umowy* lub jej *zerwanie*.

Nawiązując do teorii sieci Petriego w podejściu *Polsko-bułgarskiej gramatyki konfrontatywnej* (za Koseska-Toszewa i in., 2007) można tym samym zauważyć tu kilka zdarzeń oraz stanów:

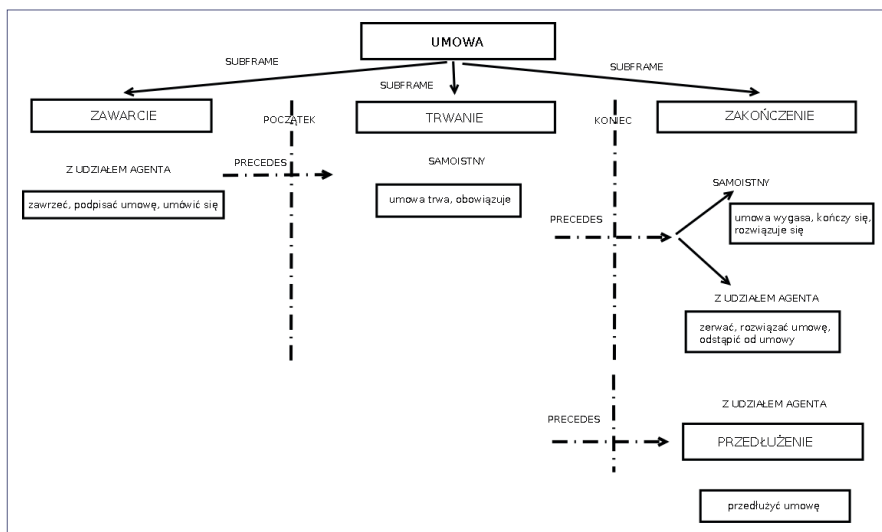
- *zawarcie umowy* – zdarzenie, czynność agentywna prowadząca do powstania umowy (w terminologii ramowej: rama typu *Causative of*);
- *obowiązywanie umowy* – urzeczywistnienie zobowiązania w postaci stanu, trwającego w danym okresie czasu, a także bycie w stanie zobowiązania, powstałego w następstwie czynności zawarcia umowy (rama typu *State*);
- *zakończenie umowy* – zdarzenie, zakończenie zobowiązania, gdy stan zobowiązania przechodzi w czynność agenta i się kończy (*zakończenie umowy*, rama typu *Causative of*) lub kończy się samoistnie (*umowa wygasa*, rama typu *Inchoative of*) bez działania agenta lub też granica jego trwania zostaje przesunięta, to znaczy jego trwanie zostaje przedłużone przez agenta (*przedłużenie umowy*).

Tym samym wyróżnić można ramy ZAWARCIA, OBOWIĄZYWANIA i ROZWIĄZANIA UMOWY, a także SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY oraz wstępnie założyć, że są to sceny następujące po sobie, a więc możliwe ramy występujące w relacji *poprzedzania* (ang. *Precedes*).

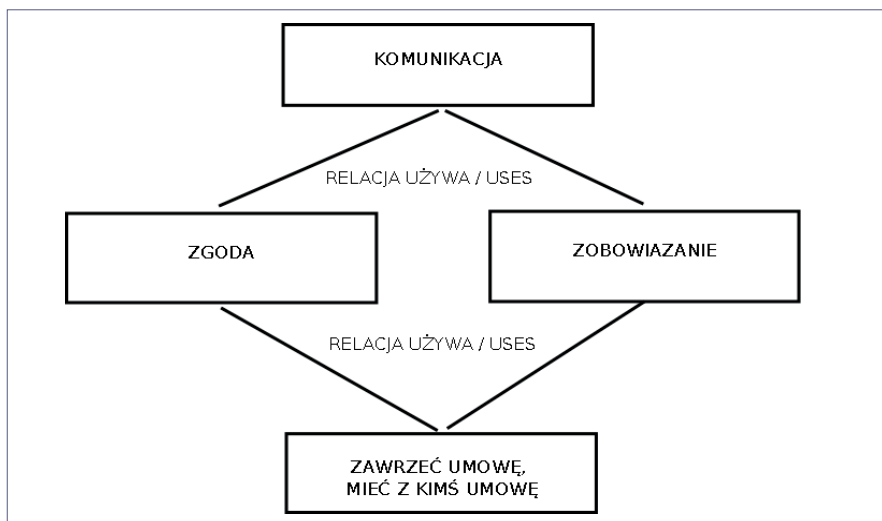
Umowa w sensie dokumentu sporządzonego przez prawnika (w przypadku umowy pisemnej) lub jako ustna forma umówienia się dwóch stron (wedle prawa równoważna z umową pisemną) po jej zawarciu staje się też samoistnym bytem, który istnieje niezależnie od zawierających ją stron. Dowodem na to są:

- zdania dotyczące zakresu UMOWY, np. *Jadąc w delegację, zabrał ze sobą umowę*;
- liczne metafory w przykładach zdań z rzeczownikiem *umowa*, pochodzące z NKJP, np. *Umowa międzynarodowa z Rosją przyczyniła się do poprawy stosunków na wschodzie Europy*.

Z drugiej strony, UMOWA jest też stanem ZOBOWIĄZANIA, w jakim znajdują się STRONY, trwającym przez OKRES CZASU, na jaki została zawarta, i dopiero jej ROZWIĄZANIE, czyli metaforycznie ujęte ZAKOŃCZENIE (ZOBOWIĄZANIE to coś, co wiąże, czyli ogranicza do momentu rozwiązania, czyli zakończenia ograniczenia) powoduje wyjście ze stanu umownego (określanego w umowach najmu *stosunkiem*, np. *Mietverhältnis* – *stosunek najmu*).

Rysunek 18. Zdarzenia i stan związane z pojęciem UMOWY. Źródło: opracowanie własne

Rysunek 19. Relacja Uses wokół ramy ZAWARCIA UMOWY. Źródło: opracowanie własne

Pojęcie UMOWY oraz rama ZAWARCIA UMOWY dziedziczą też znaczenie zarówno z ramy ZGODY (POROZUMIENIA), jak i ZOBOWIĄZANIA, gdyż każde ZAWARCIE UMOWY jest formą wyrażenia ZGODY na ZOBOWIĄZANIE, osiągnięcia POROZUMIENIA dwóch STRON co do ZOBOWIĄZAŃ wobec siebie w procesie KOMUNIKACJI. Tym samym zauważalne jest także dziedziczenie znaczenia z pojęcia KOMUNIKACJI.

Podsumowując powyższe założenia można stwierdzić, iż na bazie analizy definicji słownikowych oraz pierwszego akapitu tekstu umowy najmu w powyższym podrozdziale naszkicowano wstępny kształt pojęcia UMOWY jako protoramy i dla celów dalszej analizy przyjęto także założenie, iż może być ono powiązane z następującymi ramami:

- ZAWARCIA (ale też TRWANIA, ZAKOŃCZENIA oraz PRZEDŁUŻENIA itd. i innych powiązanych z umową czynności i stanów, np. BYCIA ZOBOWIĄZANYM UMOWĄ);
- UMOWY jako formalnego DOKUMENTU;
- POROZUMIENIA lub inaczej ZGODY i ZOBOWIĄZANIA jako ram bardziej ogólnych, nadrzędnych wobec UMOWY, konotujących pojęcia bardziej abstrakcyjne.

Dalsze kroki analizy mają na celu:

- weryfikację założeń dotyczących powyższych ram z pomocą badania łączliwości należących do nich jednostek leksykalnych;
- odpowiedź na pytanie, jak dokładnie wyglądają i czym charakteryzują się powiązania pomiędzy powyższymi ramami;
- konfrontację z ramami, ich definicjami, elementami i przykładami w językach angielskim i niemieckim.

8.2.1. Rama ZAWARCIA UMOWY

Kierując się zatem powyższymi definicjami oraz założeniami semantyki ramowej, można dokonać założenia co do elementów ramy ZAWARCIA UMOWY jako formy podjęcia ZOBOWIĄZANIA, dokonać próby ich zdefiniowania, a następnie sprawdzić ich realizację w tekstach umów najmu i rozszerzyć je o warianty realizacji w NKJP. Wstępnie można zdefiniować następujące elementy ramy ZAWARCIA UMOWY:

Tabela 5. Elementy ramy ZAWARCIA UMOWY – zarys

ELEMENTY OBOWIĄZKOWE (CORE)	DEFINICJE
STRONY UMOWY	podmioty, osoby prawne posiadające prawo do przyjęcia na siebie obowiązków i praw wynikających z umowy; byty ożywione (ludzie), zawierający umowę w imieniu własnym lub czyimś lub też organizacje, państwa, instytucje itd.; np. <i>umowa zawarta między Polską a Niemcami; umowa zawarta przez Niemcy (z Polską)</i> itd.
główne ZOBOWIĄZANIE umowy (w umowach prawnych zwane PRZEDMIOTEM UMOWY), czyli to, na co STRONY się umawiają	<ul style="list-style-type: none"> • z podkreśleniem ZOBOWIĄZANIA jednej ze STRON np. poprzez zastosowanie konstrukcji biernikowej z przymikiem <i>na</i> lub <i>o</i> (Bańko, 2000, s. 912), np. <i>na zakup sprzętu wojskowego, o dzieło, o zamówienie publiczne</i>, często związany z rezultatem³⁷ działania, osiąganym przez STRONĘ (tzw. umowa rezultatu) • gdy ZOBOWIĄZANIE dwustronne jest tożsame, konstrukcja biernikowa z przymikiem <i>o</i> (Bańko, 2000, s. 912), np. <i>o współpracy między państwami</i> • związany ze świadczeniem USŁUGI przez jedną ze STRON i ZAPŁATY przez STRONĘ drugą (przedmiotem umowy jest <i>de facto</i> TRANSAKCJA HANDLOWA, a czasowniki tu występujące to np. czasowniki zmiany stanu posiadania według Słowsieci); DEP wyrażony rzeczownikiem w dopełniaczu, np. <i>umowa kupna-sprzedaży, najmu, dzierżawy</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE I POZATEMATYCZNE	DEFINICJE
FORMA ZAWARCIA	np. <i>ustna, pisemna</i>
CZAS lub OKRES obowiązywania UMOWY	okres czasu, wyznaczony dwoma punktami, z których jeden oznacza ustalony początek obowiązywania umowy, a drugi – koniec; czasem bez podawania daty początku i końca, np. <i>umowa zawarta na 10 lat</i>
SPOSÓB	sposób wykonania czynności zawarcia umowy, np. <i>na określonych warunkach, nie wiedząc o istnieniu wady, przez Internet</i>
MIEJSCE	miasto lub miejsce, adres, gdzie doszło do zawarcia umowy, np. <i>w Hadze</i>
PUNKT W CZASIE	dzień, godzina itd., czyli czas zawarcia umowy, np. <i>w dniu 11 marca 1990 r.</i>

³⁷ Zob <http://www.findict.pl/slownik/umowa-o-dzieło>: tzw. umowa rezultatu – oznacza to, że przedmiotem umowy o dzieło nie jest świadczenie usług (np. stałej pomocy rachunkowej czy prawnej) a jedynie jednokrotne wykonanie określonego dzieła (np. sporządzenie analizy finansowej przedsiębiorstwa czy sporządzenie opinii prawnej).

POTENCJALNE POWIĄZANE RAMY I/LUB ELEMENTY	DEFINICJE
ZOBOWIĄZANIA bądź OBOWIĄZKI SZCZEGÓŁOWE	czyli przyrzeczenia, potwierdzenia lub zapewnienia podjęcia lub zaniechania pewnych działań w przyszłości wobec drugiej STRONY umowy
PRAWA/PRZYWILEJE	przysługują STRONIE wobec STRONY drugiej w przypadku niedotrzymania ZOBOWIĄZANIA, STRONA 1 ma prawo dochodzić swoich racji, czyli wymagać od STRONY 2 ich dotrzymania lub zadośćuczynienia za ich niedotrzymanie
WARUNKI	określają szczegółowe ZOBOWIĄZANIA, np. w przypadku umowy najmu określają, która ze STRON przyjmuje na siebie dane ZOBOWIĄZANIE, np. będzie odpowiedzialna za opłacanie rachunków lub utrzymanie nieruchomości w dobrym stanie; w WARUNKACH określa się także konsekwencje niedotrzymania ZOBOWIĄZAŃ UMOWY, czyli np. kary pieniężne

Źródło: opracowanie własne.

Zatem według semantyki ramowej wstępnie można zdefiniować ZAWARCIE UMOWY jako formę przyjęcia ZOBOWIĄZANIA poprzez POROZUMIENIE (także dziedziczące znaczenie z KOMUNIKACJI i KONSENSUSU) przynajmniej dwóch STRON, zawarte danego dnia (PUNKT W CZASIE) i w danym MIEJSCU, w FORMIE pisemnej lub ustnej, na określony CZAS i co do określonego PRZEDMIOTU, w którym ustalono OBOWIĄZKI i PRAWA każdej ze STRON (STRONY dobrowolnie przyjęły na siebie PRAWA i OBOWIĄZKI i były zdolne do tego w rozumieniu prawa posiadając OSOBOWOŚĆ PRAWNĄ) wraz z WARUNKAMI, na jakich mają być one egzekwowane. Do elementów obowiązkowych, bez których nie może dojść do ZAWARCIA UMOWY, zaliczyć można STRONY i PRZEDMIOT. Do elementów nieobowiązkowych np. CZAS TRWANIA i FORMĘ. Ponadto należy odnotować występowanie relacji semantycznej *dziedziczenia (Inheritance)* znaczenia między ramą ZAWARCIA UMOWY a pojęciami abstrakcyjnymi typu ZOBOWIĄZANIE oraz relacji semantycznej *poprzedzania (Precedes)* między ramami ZAWARCIA, OBOWIĄZYWANIA i ZAKOŃCZENIA UMOWY.

Tym samym do realizacji tej ramy dochodzi na przykład w następujących jednostkach leksykalnych:

- *zawrzeć umowę*, przy czym w umowach najmu jest to imiesłów *zawarta*;
- *umówić się*, bardziej potoczne znaczenie, nie występuje w tekstach umownych;
- w niektórych zwrotach z leksemem *umowa*, np. *umowa pomiędzy...* lub potocznie *Była (między nami) umowa, że...* (parafrazujących zdanie: *Umówiliśmy się, że...*).

8.2.1.1. Konfrontacja jednostek leksykalnych w ramie ZAWARCIA UMOWY na podstawie analizy tekstów umów najmu w językach polskim, angielskim i niemieckim

W tekstach umów prawnych w języku polskim forma inna niż imiesłów przymiotnikowy bierny *została zawarta* praktycznie nie występuje. Stały zwrot podany na początku tego rozdziału powtarza się we wszystkich analizowanych w języku polskim dokumentach w ich pierwszym akapicie

{Umowa |T} {zawarta|SUPP} {w dniu 11 maja 2015 roku|PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {w Skierniewicach|MIEJSCE/PLACE} {pomiędzy Janem Kowalskim|STRONA 1 / PARTY 1} {reprezentowanym|T} {przez Marka Kowalskiego|REPREZENTACJA}, zamieszkałym (np. w Warszawie, przy al. Jana Pawła II), zwanym w treści umowy Wynajmującym, a {Mateuszem Wilanowskim|STRONA 2 / PARTY 2}, zamieszkałym (w Ustrzykach Dolnych), zwanym dalej Najemcą.

{Umowa |R} {zawarta|I/FC} {w dniu 11 maja 2015 roku|FPR/DEP} {w Skierniewicach|FPR/DEP} {pomiędzy Janem Kowalskim| FPR/DEP} {reprezentowanym|I/FC} {przez Marka Kowalskiego|FPR/DEP}, zamieszkałym (np. w Warszawie, przy al. Jana Pawła II), zwanym w treści umowy Wynajmującym, a {Mateuszem Wilanowskim|FR}, zamieszkałym (w Ustrzykach Dolnych), zwanym dalej Najemcą.

W samych tekstach umów prawnych akapit ten jest jeszcze bogatszy o adresy i numery dowodów osobistych. Można tym samym stwierdzić, że czasownik *zawrzeć* z dopełnieniem *umowę*, występujący w stronie biernej czasu teraźniejszego, realizuje w tekstach umów najmu ramę ZAWARCIA UMOWY z elementami STRON UMOWY, PUNKTU W CZASIE (CZAS ZAWARCIA) i MIEJSCA (ZAWARCIA UMOWY).

W tekstach analogicznych umów w języku angielskim odnajdujemy kilka sposobów realizacji ramy ZAWARCIA UMOWY. Częstym zwrotem jest wspomniany już *to make an agreement* czasem wraz z *make and be effective*, czyli *wejść w życie, obowiązywać*:

California Commercial Lease Agreement

This Commercial Lease Agreement ("Lease") is made and effective....., by and between..... ("Landlord") and..... ("Tenant")./

Niniejsza Umowa najmu powierzchni użytkowej („Najem”) zostaje zawarta i wchodzi w życie dnia..... pomiędzy..... (jako „Właścicielem/Wynajmującym”) i ..... (jako „Najemcą”).

Odpowiednikiem polskiego *pomiędzy/między* jest zwrot *by and between*, po którym następuje przedstawienie STRON przedzielone spójnikiem *i (and)*. Jak wspomniano wcześniej, *by and between* podkreśla agentywność STRON – umowa nie jest zawierana jedynie między STRONAMI, ale też aktywnie i świadomie przez STRONY.

Oprócz tego warto zauważyć różnicę czasu (teraźniejszy) w porównaniu z formułą w języku polskim oraz zbieżność stron (bierna).

W tekstach amerykańskich spotkamy też formułę *enter into an agreement*, czyli *przystąpić do umowy* (dosłownie: *wejść do umowy*):

APARTMENT LEASE: Agreement to lease an unfurnished apartment

*By this agreement, **made and entered into** on ..... [date], between ..... referred to as "lessor," and ....., referred to as "lessee," lessor demises and lets to lessee, and lessee hires and takes as tenant of lessor, apartment no. ...of the building .....[known as .....], situated at .....[address], ... [city], ...[state], to be used and occupied by lessee as a residence and for no other use or purpose whatever, for a term of..... years beginning on .....[date], and ending on .....[date], at a rental of \$ per month, payable monthly, in advance, during the entire term of this lease, to lessor at .....[address], ... [city], ...[state], or to any other person or agent and at any other time or place that lessor may designate.*

W powyższym przykładzie informacje w umowach polskich tradycyjnie przedstawiane w kilku akapitach i paragrafach są tutaj skondensowane do jednego akapitu.

Istnieją też przykłady przeciwnie, gdy informacje z pierwszego akapitu opisane są szerzej w kilku zdaniach:

-STANDARD LEASE AGREEMENT-

TERM – This legal document ("Hereinafter referred to as "Lease Agreement") represents a lease agreement for a term of .....months (Hereinafter referred to as the "Lease Term") beginning on the .....day of....., and ending on the .....day of .....

LANDLORD & TENANT – This Lease Agreement is between ..... (Hereinafter referred to as "Landlord") with mailing address of ..... State of.....Zip Code..... City State .....Zip Code..... (Hereinafter referred to as the "Premises") to .....(Hereinafter referred to as "Tenant").

Przy przedstawieniu rodzaju dokumentu w pierwszym zdaniu, rama ZAWARCIA UMOWY realizowana jest z pomocą czasownika posiłkowego *być* (dokładnie w powyższym przykładzie: *is*) w drugim akapicie.

Ponieważ *lease* w języku angielskim jest wieloznaczne i oznaczać może zarówno *najem*, jak i *umowę najmu*, w pierwszym akapicie możemy się spotkać z pominięciem słowa *agreement*:

PARTIES: This lease is made on ....., 20..... between the LANDLORD.....,.....address:..... and the TENANTS: .....

W tabeli podsumowano przedstawione wyżej warianty realizacji ramy ZAWARCIA UMOWY i jej elementów w tekstach anglojęzycznych:

Tabela 6. Realizacja ramy ZAWARCIA UMOWY w angielskich umowach najmu

	<i>an agreement/lease is made (make an agreement)</i> <i>an agreement is entered into (enter into an agreement)</i> <i>an agreement is</i>
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE	
STRONY	FPR z: <ul style="list-style-type: none"> • <i>between... and...</i> • <i>by and between... and</i>
PRZEDMIOT	FR z modyfikatorami rzeczownikowymi, przymiotnymi lub bezokolicznikiem: <ul style="list-style-type: none"> • <i>agreement to lease an unfurnished apartment</i> • <i>(Texas residential) lease agreement</i> • <i>(apartment/residential) lease</i> • <i>(assured shorthold) tenancy agreement, residential tenancy agreement</i> • <i>basic rental agreement</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE	
PUNKT W CZASIE	FPR: <ul style="list-style-type: none"> • <i>on 13th January 2012</i> • <i>on the day of 13th January 2012</i> • <i>the day of 20th January 2012</i>
CZAS TRWANIA	<i>Lease Term: From: .....to:.....</i>

Źródło: opracowanie własne.

Niezależnie od użytego czasownika element PUNKTU W CZASIE ZAWARCIA UMOWY poprzedza przyimek *on*, a element STRON – przyimki *by* and *between*. Co ciekawe, w żadnej z umów anglojęzycznych nie wystąpił na początku tekstu jako argument semantyczny element MIEJSKA, wyrażany najczęściej w języku polskim okolicznikiem miejsca. MIEJSCE ZAWARCIA UMOWY jest czasem podawane na końcu tekstu (przy podpisach STRON), czasem nie występuje wcale. PRZEDMIOT wyrażany jest jako modyfikator w formie rzeczownika (*lease / tenancy agreement*) lub przymiotnika (*rental agreement*), a także wyjątkowych przypadkach – opisowo z bezokolicznikiem: *agreement to lease an unfurnished apartment* (dosłownie: *umowa, aby wynająć nieumeblowane mieszkanie*). Podawane modyfikatory w tekstach amerykańskich często zawierają MIEJSCE (np. *Texas*), ale w znaczeniu stanu, obszaru geograficznego, a nie miasta.

Umowy anglojęzyczne, czy to amerykańskie, czy brytyjskie, jeśli są to teksty ustandaryzowane (np. należące do pewnej organizacji), zamiast pełnego tekstu

charakteryzują się formatem formularza z wyliczeniem elementów oraz ich definicji w pierwszym akapicie, a następnie wypełnieniem miejsc danymi osobowymi, w związku z czym zwrot odpowiadający jakiegokolwiek formule *zawarcia umowy* nie pojawia się wcale:

RESIDENTIAL TENANCY AGREEMENT between: <small>(use full, correct legal names)</small>				
the LANDLORD(S): <small>(if entry for landlord is a business name, use the 'last name' field box to enter the full legal business name)</small>				
<input type="text"/>	<input type="text"/>			
last name	first and middle name(s)			
<input type="text"/>	<input type="text"/>			
last name	first and middle name(s)			
and the TENANT(S):				
<input type="text"/>	<input type="text"/>			
last name	first and middle name(s)			
<input type="text"/>	<input type="text"/>			
last name	first and middle name(s)			
ADDRESS OF PLACE BEING RENTED TO TENANT(s) <small>(called the 'rental unit' in this agreement):</small>				
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
unit	address	city	B.C. province	postal code
ADDRESS FOR SERVICE of the ☐ landlord ☐ landlord's agent:				
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
unit	address	city	province	postal code
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
daytime phone number	other phone number		fax number for service	

W języku niemieckim czasownikiem oddającym zawarcie umowy jest (*den Vertrag*) *schließen*. Tekst umowy rozpoczyna często przyimek *pomiędzy* (*zwischen*) i nazwanie STRONY 1 (w celowniku, np. *der Deutschen Postbank AG*), reprezentowanym przez (*vertreten durch* z biernikiem), zwanym dalej Wynajmującym (*nachstehend Vermieter genannt*), i (*und*) STRONY 2 również w celowniku (*der Deutschen Bank*) zwanym dalej Najemcą (*nachstehend „Mieter“ genannt*) zawierana jest następująca umowa (*wird folgender Vertrag geschlossen*).

Zamiennie z *Vertrag* (umowa) czasem w tekście wystąpić może *Vereinbarung* (uzgodnienie, porozumienie) wraz z opisowo przedstawionym tematem, np. *über die Anmietung von 1 PKW-Parkplatz* (o wynajmie 1 miejsca parkingowego dla samochodu osobowego).

W tekstach niemieckich umiejscowienie przymków jest bardzo pomocne w opisywaniu cech wydobywania danych, gdyż wyraźnie oddzielone są miejsca, gdzie znajduje się opis wynajmującego i najemcy:

Zwischen.....in.....
 .....als Vermieter und.....
 wohnhaft.....als Mieter wird folgender Vertrag
 geschlossen:

Studierendenwerk Mainz Anstalt des öffentlichen Rechts

MIETVERTRAG

Das Studierendenwerk Mainz, Anstalt des öffentlichen Rechts, Staudinger Weg 21, 55128 Mainz vertreten durch den Geschäftsführer, dieser vertreten durch einen von ihm beauftragten Mitarbeiter – im folgenden „Vermieter“ genannt – und **Herrn Piotr Kowalski** – im folgenden „Mieter“ genannt – schließen folgenden Mietvertrag:

W umowach w języku niemieckim dopuszczalna jest zarówno strona bierna, jak i czynna czasownika. W obu przypadkach jednak w czasie teraźniejszym. Inne warianty to *beschließen*, gdzie przedrostek *be-* nie wnosi nowego znaczenia. Dopuszcza się też elipsę czasownika:

1) VEREINBARUNG

über die Nutzung eines Raums / mehrerer Räume im „Helene P. Kinder-und Jugendhaus Degerloch

Für diese gilt folgende Vereinbarung:

1. Vertragsschließende Parteien

Zwischen der Stuttgarter Jugendhaus GmbH als Vermieter, vertreten durch

.....
 und dem Mieter

Name: Anschrift: Tel.:

.....
 wird nachfolgende Vereinbarung beschlossen

2) Mietvertrag für gewerblich genutzte Räume und Grundstücke

zwischen .....als Vermieter und.....als Mieter

Charakterystycznym dla struktury umów najmu w języku niemieckim jest brak wyrażenia elementów MIEJSCA i PUNKTU W CZASIE w ramie ZAWARCIA UMOWY, w pierwszym akapicie tekstu. Dopiero pod koniec tekstu umownego przy podpisach STRON zlokalizować można wyrażenia realizujące powyższe elementy. W związku z tym, wokół czasownika (*den Vertrag schließen* na początku tekstu umownego werbalizowane są jedynie STRONY oraz PRZEDMIOT. Ten drugi element może być w języku niemieckim o tyle problematyczny, że pisany jest często łącznie w rzeczownikach wieloczłonowych razem z rzeczownikiem *umowa* (np. *Geschäftsraummietvertrag*), w związku z czym trudno jest wyodrębnić elementy należące często do różnych ram (tu PRZEDMIOT pokrywa się jednocześnie z ramą NAJMU i dalej PRZEDMIOTEM NAJMU).

Tabela 7. Realizacja elementów ramy ZAWARCIA UMOWY w języku niemieckim

JEDNOSTKI LEKSYKALNE	<i>Den Mietvertrag / die Vereinbarung über die Anmietung von X schließen:</i> <ul style="list-style-type: none"> • strona czynna, czas teraźniejszy: <i>X und Y schliessen den Vertrag</i> • strona bierna, czas teraźniejszy: <i>zwischen X und Y wird folgender Vertrag geschlossen</i>
PRZEDMIOT	<ul style="list-style-type: none"> • R (razem z umową): <i>Mietvertrag, Geschäftsraummietvertrag – umowa najmu (powierzchni biurowej)</i> • FPR z <i>für</i> lub <i>über</i>: <i>Mietvertrag für gewerbliche Flächen / Mietvertrag für gewerbliche Räume – umowa najmu powierzchni biurowych, über die Anmietung von X</i>
STRONY	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z <i>zwischen... und...</i> (role: zwany dalej Wynajmującym / im Folgenden Vermieter genannt lub jako wynajmujący / als Vermieter)

Źródło: opracowanie własne.

8.2.1.2. Podsumowanie wniosków z konfrontacji w ramie ZAWARCIA UMOWY

Można zauważyć, że w trzech analizowanych językach PRZEDMIOT UMOWY znajdował się najczęściej w tytule, a nie w pierwszym akapicie tekstu, w którym znajdujemy bardziej ogólny leksem *umowa* (ewentualnie *umowa najmu* i jego ekwiwalenty). Przedmiot umowy może być bardziej lub mniej dokładnie opisany i obejmować również obszar geograficzny (szczególnie w przypadku tekstów amerykańskich).

Największą różnorodnością form wyrazowych wśród czasowników realizujących ramę ZAWARCIA UMOWY w tekstach umów najmu charakteryzuje się język angielski (3). We wszystkich językach realizacji ramy spodziewać można się głównie w pierwszym akapicie tekstu, choć w tekstach polskich jednostka leksykalna *zawrzeć umowę* pojawia się także w innych akapitach i innych ramach, o czym w dalszej części analizy.

We wszystkich trzech językach werbalizowane są elementy STRON i PRZEDMIOTÓW jako argumenty czasownika. W dwóch językach – element CZASU (ZAWARCIA UMOWY). Tymczasem element MIEJSCA – bezpośrednio przy czasownikach wywołujących ramę – pojawia się jedynie w tekstach polskich, a w tekstach angielskich i niemieckich – realizowany jest przy ramie PODPISANIA UMOWY, na końcu tekstu umownego.

Innym wariantem jednostki leksykalnej przywołującej ramę w językach polskim, angielskim i niemieckim jest elipsa czasownika i zastosowanie rzeczownika *umowa pomiędzy... a... / agreement by and between... and... / Vertrag zwischen ... und ...* wraz z przyimkami wskazującymi na argumenty w postaci stron umowy. Jest to sytuacja

pominięcia imiesłowa przymiotnikowego biernego *zawarta* jako formy czasownikowej i przejścia przez rzeczownik argumentów czasownikowych. Przykład ten pokazuje, iż na poziomie semantycznym rama umowy może być wyrażona zarówno czasownikiem (*to agree*), jak i rzeczownikiem (*agreement*) z argumentami stron, przedmiotu i czasu obowiązywania umowy. W takim przypadku elementem, który jest nośnikiem ramy, staje się rzeczownik.

Mimo iż w powyższej analizie nie widać znaczących różnic na poziomie ramowym, czasowniki, które ją wywołują, wydają się prezentować różne poziomy ogólności. W języku angielskim *make* w zwrocie *make an agreement* staje się czasownikiem posiłkowym (zyskuje funkcję kopulatywną, por. Pisarkowa, 1970; za Żmigrodzki, 2004), a jego ewentualna redukcja nie powoduje w tym kontekście istotnych zmian znaczeniowych, gdyż całą ramę wnosi rzeczownik *agreement*. W języku polskim *zawrzeć* za Żmigrodzkim (Żmigrodzki, 2004) również zaliczyć można do analizy werbo-nominalnych. W aspekcie niedokonanym czasownik ten występuje również w innych ramach (częściej w ramie ZAWIERANIA, czyli posiadania w sobie niż w ramie ZAWARCIA UMOWY). Wydaje się jednak, że w przeciwieństwie do bardzo ogólnego czasownika *make* (*robić*) ma on bardziej konkretne znaczenie (w relacji z czasownikiem *robić* byłby on jego hiponimem). Z punktu widzenia etymologii czasownikowi *zawrzeć* bliżej jest do niemieckiego *zamykania*, które denotuje koniec procesu umownego lub negocjacyjnego niż do bardziej ogólnego *robienia*. Z tego też względu czasowniki polski i niemiecki wydają się wnosić do ramy więcej elementów znaczenia niż *make*. Używając terminologii ramowej, czasowniki te *dziedziczą* *znaczenie ramy make*.

8.2.1.3. Zawrzeć umowę – analiza walencji semantycznej i składniowej na bazie przykładów NKJP

Dla powyższych jednostek leksykalnych przeprowadzono analizę semantyczną i syntaktyczną przykładowych zdań według zaleceń metodycznych semantyki ramowej FrameNet, poczynwszy od 100 zdań NKJP z czasownikiem w formie osobowej (tu: *zawarł umowę*). Następnie rozszerzono badanie o hasła *zawrzeć umowę* (forma nieosobowa) oraz *umowa zawarta na*, *umowa zawarta w*, *umowa zawarta między*, *umowa zawarta pomiędzy* celem dokładniejszego sprawdzenia realizacji wybranych elementów ramy (np. CZAS, MIEJSCE) oraz weryfikacji znaczeń przyimków dwuznacznych (np. *w*), mogących formalnie rozpoczynać realizację elementu CZASU (np. *umowa zawarta w dniu...*), MIEJSCA (*umowa zawarta w Hadze*) lub STRONY i SPOSOBU jednocześnie (*umowa zawarta w czyimś imieniu*). Dla jednostek *umówić się* oraz *umowa* również zbadano po 100 przykładów dla każdego z haseł w powyższym brzmieniu (korpus zrównoważony NKJP, wyszukiwarka Pelcra).

Dla jednostki leksykalnej *zawrzeć umowę* w formie osobowej czasu przeszłego *zawarł umowę* w schematach walencji semantycznej najczęściej występują następujące elementy:

STRONA 1 + *zawrzeć umowę* + STRONA 2/PRZEDMIOT/SPOSÓB/WARUNEK

Tym samym agent (STRONA 1) w przykładach tych zawiera umowę z kimś (STRONA 2) i/lub na coś (PRZEDMIOT) lub w jakiś sposób (SPOSÓB) lub na jakichś warunkach (WARUNEK).

Realizacja elementu STRONY

W powyższej definicji elementów ramowych widać, iż uczestników sceny (podobnie jak w innych zdefiniowanych we FrameNecie ramach, np. TRANSAKCJI HANDLOWEJ / COMMERCIAL TRANSACTION) można opisać na przynajmniej dwóch poziomach:

- ogólnym – OSOBY bądź OSOBY PRAWNE, czyli LUDZIE lub ORGANIZACJE mogące zawierać umowy (przyjmować na siebie zobowiązania prawne), która to forma charakteryzuje się wielkimi literami na początku wyrazu oraz wieloczłonowością (najczęściej dwuczłonowością) i dlatego jest dosyć prosta do wyekstrahowania z pomocą narzędzi typu NER³⁸ (np. między *Anną Kowalską a Janem Pietrzakiem*, między *Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec*);
- specyficznym dla danej sytuacji – role STRON UMOWY, a jeszcze dokładniej (co będzie widoczne w relacjach ramowych w przypadku najmu i ramy NAJMU) role WYNAJMUJĄCEGO i NAJEMCY).

W pierwszym przypadku są to nazwy własne z kategorii IMIĘ i NAZWISKO oraz ORGANIZACJA, opisane w Słownosieci lub rozpoznawalne przez narzędzia typu NER (np. Liner 2³⁹), a w drugim – elementy ramy NAJMU, oznaczające agentów. Tym samym, w drugim przypadku, jeśli PRZEDMIOTEM UMOWY staje się USŁUGA bądź TRANSAKCJA HANDLOWA, STRONAMI UMOWY stają się uczestnicy ramy denotowanej przez PRZEDMIOT UMOWY. Ma to znaczenie dla procesu wydobywania danych, ponieważ zwiększa ilość informacji semantycznej. W tekstach prawnych umów najmu STRONY opisane są na obu poziomach. Najpierw przedstawione są z imienia i nazwiska, a następnie przypisane zostają im role przy pomocy zwrotów takich jak *zwany dalej* lub w języku niemieckim *als (jako)*, czy też angielskim *hereinafter referred to as* „Landlord” (*zwany dalej „Wynajmującym”*). Innym wariantem w języku angielskim jest też oddzielenie imienia i nazwiska przecinkiem, np. *...by and between Harry Smith, the Landlord and Jenny Hawkins, the Tenant*, co w umowach

³⁸ Dzięki zdefiniowaniu ramy semantycznej, można zastosować tutaj funkcję koreferencji i połączyć imiona i nazwiska wymienionych w tekście osób ze zdefiniowanymi funkcjami w ramie.

³⁹ Zob. <http://www.nlp.pwr.wroc.pl/narzedzia-i-zasoby/narzedzia/linier2>.

polskich występuje zdecydowanie rzadziej, ale może wystąpić z odwrotnym szykiem, np. ...*między Wynajmującym, Harrym Smithem a Najemcą, Jenny Hawkins*.

Poziomy semantycznej analizy rzeczowników najlepiej opisane są w Słowniesi, dlatego nie będzie to obszerne omówienie, należy jednak wspomnieć jeszcze o kilku istotnych kwestiach powiązanych z elementem STRON:

- metafory, obecne według Lakoffa i Johnsona na każdym kroku naszego życia (Lakoff & Johnson, 2003), również i tutaj dają znać o sobie. W przykładach, w których element STRONY wyrażany jest nazwą instytucji, zauważamy użycia metaforyczne, gdyż umowę podpisać lub zawrzeć może jedynie byt ożywiony. Są to dokładniej rzecz ujmując metonimie INSTYTUCJA ZA OSOBĘ, w których pomija się reprezentanta podpisującego umowę w imieniu tejże instytucji. Są to jednocześnie – według Lakoffa (Lakoff, 2012) świadectwa metafor, w których kolektywnie personifikujemy instytucje jako grupy ludzi;
- wariantywność przyimkowa w schemacie walencyjnym czasownika *zawrzeć umowę* pokazuje, że użyć można zarówno przyimków *z*, *przez*, *(po)między...* *a/i*. Wskazuje ona na różnicę perspektywy i fokusu na zawarcie umowy, to znaczy, gdy mówiący sam jest STRONĄ umowy, rzadko kiedy użyje przyimka *między*, a raczej *z*. Gdy zawarcie jest opisywane z perspektywy osoby trzeciej (np. notariusza sporządzającego umowę, czyli nie STRONY), najczęściej pojawi się przyimek *między*. Jest to też przypadek, gdy podawane są obie STRONY UMOWY i gdy umowa jest głównym elementem uwagi. Natomiast, gdy podawana jest jedna ze STRON lub gdy uwaga skupia się na wybranej STRONIE (*A podstawą tej wykładni jest umowa zawarta przez PKWN*), częściej spotkać można formę *przez*. Oczywiście możliwe jest też podanie obu STRON we frazie zawierającej *przez... i/z* (np. *We wrześniu tego roku wygasa umowa zawarta przez miasto i KS Dunajec w 2002 roku*), gdzie uwagę nadal przykuwa pierwsza ze STRON;
- jak wskazuje frekwencyjna analiza składniowa (np. Bańko, 2000), STRONY często wyrażane są frazami przyimkowymi, jednak w analizie znaleziono wiele przykładów, w których strony wyrażone są przymiotnikowo, np. *umowa polsko-hispańska, konsularna, międzypaństwowa*. Oczywiście nie jest to forma, jaką znajdziemy typowo w tekstach prawnych, a raczej w dyskursie medialnym czy historycznym, niemniej warto mieć na uwadze inne możliwości wyrażania STRON UMOWNYCH. Poza formą przymiotnikową w powyższych przykładach ciekawe jest jeszcze to, że przymiotnik wyraża tutaj semantycznie bardzo wiele możliwych kategorii: od obszaru geograficznego (państwa, np. *międzypaństwowa, międzynarodowa*), przez przedstawicieli i funkcje dyplomatyczne (np. *konsularna*), aż po nazwy krajów (np. *polsko-amerykańska*). Podobnie jak zwrot *w czyimś imieniu*, tak i funkcje dyplomatyczne (*konsularna*) wskazują na REPREZENTACJĘ lub istnienie innej, właściwej STRONY UMOWNEJ.

Bardzo ciekawym spostrzeżeniem jest też to, że zwrot będący frazą przyimkową i okolicznikiem sposobu – *w moim lub czyimś imieniu – de facto* sygnalizuje STRONĘ UMOWY (oraz nieosobisty SPOSÓB jej ZAWARCIA). Oznacza on dokładnie tyle, co: jest inna STRONA UMOWY, która jest nieobecna (z ważnych powodów nie mogła przybyć lub nie może być stroną np. przez małoletniość) i reprezentuje ją inna osoba. Tym samym wprowadza on też pojęcie ZASTĘPSTWA i elementy ramy ZASTĘPOWANIA kogoś.

Realizacja elementu PRZEDMIOTU

PRZEDMIOT UMOWY tradycyjnie realizowany jest przez frazę przyimkową *z na* z biernikiem (np. *na wydanie monografii, na wywóz śmieci, na opracowanie projektu herbu i flagi*) lub *o z* z biernikiem (*pośrednictwo, odszkodowanie, subemisję, o zarządzenie majątkiem, o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej, o abonament, o używanie samochodu prywatnego do celów służbowych*) oraz miejscownikiem w przypadku wspólnego dla obu stron zobowiązania, często występującego w konwencjach międzynarodowych (*o współpracy, o zaprzestaniu wzajemnej agresji, o handlu bronią, o wzajemnej pomocy w sprawach karnych, o wspólnej obsłudze lotów, o partnerstwie, o gwarantowaniu emisji*). Tu również nie jest to jedyna możliwość. Powtarzającymi się zwrotami są także: *umowa w sprawie* (np. *w sprawie budżetówki, w sprawie importu cementu*), które wydają się dotyczyć bardziej szczegółowej umowy lub szczegółowego aspektu współpracy, czy też *umowa dotycząca* (np. *zakupu broni*), który to wariant występuje raczej w dyskursie publicznym czy medialnym. Kolejną możliwością są umowy prawne, w których PRZEDMIOT lub główne ZOBOWIĄZANIE wyrażone jest przydawką rzeczowną w ich tytule (np. *umowa ubezpieczenia, umowa kupna–sprzedaży, umowę najmu lokalu, ubezpieczenia OC*), a w grę wchodzi często TRANSAKCJA HANDLOWA, np. usługa, jaką świadczyć ma jedna ze STRON na rzecz drugiej.

W dyskursie publicznym lub medialnym, poza umowami prawnymi, występują także szczegółowe określenia PRZEDMIOTÓW UMÓW wyrażone zdaniem podrzędnym dopełnieniowym *z że* (że będziecie poborcę podatkowego śledzić do Ziębic) oraz przedmioty umowy wyrażane przymiotnikowo, np. *umowa podatkowa* (czyli dotycząca podatków) lub *likwidacyjna* (czyli dotycząca likwidacji szkód).

Homonimia przyimków *na* oraz *w* w ramie ZAWARCIA UMOWY

Analizując łączliwość z drugiej strony, czyli od strony morfosyntaktycznej z zastosowaniem podejścia oddolnego i ukierunkowanego na wypełnienie konkretnej pozycji w ramie ZAWARCIA UMOWY, można zauważyć wieloznaczność niektórych przyimków. Przyimkami o najczęstszej homonimii są w przypadku czasownika złożonego *zawrzeć umowę* przyimki *na* oraz *w*.

Przyimek *na*, oprócz wyżej opisanego PRZEDMIOTU UMOWY, otwiera też frazy przyimkowe oznaczające elementy KWOTY umownej (np. *na wyższą sumę gwarancyjną*), WARUNKU (np. *na danych warunkach*), FORMY (np. *na okaziciela – stały zwrot*), CZASU (określonego, np. *trzy miesiące, 4 lata* lub nieokreślonego, np. *na czas określony, na czas nieokreślony*), STRONY (np. *na szczeblu ministerialnym, na szczeblu wojewódzkim*), SPOSOBU zawarcia umowy (np. *na odległość*, MIEJSKA (np. *na giełdzie*) oraz ZDARZENIA zawartego w ZDARZENIU (ang. CONTAINING EVENT, por. rozdział 4, czyli wyrażenia MIEJSKA i CZASU jednocześnie przywołującego inną ramę, np. *na konwencie seniorów*).

Dużym ułatwieniem w rozpoznawaniu poszczególnych kategorii semantycznych jest identyfikacja tych jednostek leksykalnych z pomocą Słownosieci. Na przykład dehomonimizacji wszelkich zwrotów z *na* łatwo dokonać wiedząc, że następująca po nim fraza liczebnikowa z rzeczownikiem oznacza jednostkę CZASU (np. *na cztery lata*).

Drugim przyimkiem o sporej homonimiczności w ramie ZAWARCIA UMOWY jest *w*. Po zwrocie „*umowa zawarta w...*” spodziewać się możemy:

- PUNKTU W CZASIE, np. *w dniu dwunastym maja 2012 r.* (oraz inne warianty zapisu dat), a także mniej precyzyjne lub kalendarzowe określenia czasu, np. *w tym roku, w przeddzień ogłoszenia spodziewanego od dawna bankructwa* itd.;
- OKRESU CZASU – np. *w okresie obowiązywania traktatu, w międzyczasie*;
- MIEJSKA zawarcia umowy – np. *w Berlinie* (najczęściej nazwy własne miast pisane wielką literą), ale też MIEJSCE w sensie LOKALIZACJI, np. *w kancelarii notarialnej* (w Słownosieci są to osobne kategorie semantyczne);
- SPOSOBU, np. *w obecności notariusza* (stały zwrot, zawsze w tej samej formie), ale też *w formie ustnej / pisemnej / w formie aktu notarialnego / elektronicznej*;
- CELU, np. *w celu zastępstwa nieobecnego pracownika*;
- PRZEDMIOTU, np. *w sprawie o zamówienie publiczne*;
- PRZYCZYNY, np. *w wyniku podstęp*;
- STRONY i SPOSOBU jednocześnie, czyli REPREZENTACJI, np. *w cudzym imieniu*;
- OKOLICZNOŚCI (w *spornej aukcji*).

Na koniec, ze względu na ogólny charakter kategorii semantycznych, można zadać sobie jeszcze pytanie, czy tego rodzaju elementy są semantycznie zupełnie niezależne od ramy?

Otóż z jednej strony są to elementy powtarzalne w wielu ramach, np. MIEJSCE i CZAS są elementami peryferyjnymi. Z drugiej strony, umowa prawna nie może być zawarta np. w sklepie mięsny zamiast w kancelarii notarialnej i np. w nocy zamiast w dzień. Teoretycznie istnieje taka możliwość, ale nie byłoby to typowe. Wiedza o świecie, w tym doświadczenie zawierania umów, wykluczają dopuszczenie mniej

prawdopodobnych interpretacji, który to proces jest dla człowieka naturalny, a dla maszyny – konieczny do zaprogramowania.

8.2.1.4. Umówić się – analiza walencji semantycznej i składniowej

Innym przykładem czasownika należącego do ramy UMOWY jest *umówić się*. Strony umawiają się co do przedmiotu i warunków umowy, czyli uzgadniają jej warunki.

W NKJP czasownik *umówić się* (w 1 osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego) kolokuje najczęściej z następującymi leksemami:

- spójnikiem *że*, gdy występuje w zdaniach złożonych podrzędnie, które wyrażają PRZEDMIOT umowy w sposób rozbudowany opisowo;
- przyimkiem *na*, po którym semantycznie występować może CZAS lub PRZEDMIOT (*na dziewiątą, na czwartek, na spotkanie*);
- przyimkiem *z*, wskazującym na istnienie drugiej osoby zobowiązanej umową (*umówili się z Jackiem na ryby*);
- przyimkiem *o*, wskazującym na CZAS spotkania (*o czwartej w piątek*).

W rzadszych przypadkach element CZASU wyrażany jest z przyimkiem *za* (*umówili się za dwa tygodnie*), a SPOSÓB frazami z partykulą *tak*, służącą tutaj jako spójnik ze zdaniem podrzędnym okolicznikowym sposobu (*umówili się tak, że po jego powrocie pan Dąbrowski skontaktuje się z elektrykiem*).

W polszczyźnie, w ujęciu synchronicznym NKJP, czasownik *umówić się* w zdaniach z elipsą PRZEDMIOTU UMOWY (gdzie PRZEDMIOT jest elementem możliwym do wywnioskowania z kontekstu) oznacza przede wszystkim metonimię *umówić się na spotkanie* (około dwie trzecie przykładów). Ten skrót myślowy pojawił się prawdopodobnie z tego względu, iż w pełnej formie wypowiedzi przyimek *na* należałoby powtórzyć dwa razy, np. *Umówiłem się z nią na spotkanie na godzinę dziewiątą*.

Tym samym, wśród znaczeń występujących w 100 przykładach zdań z czasownikiem *umówić się*, pochodzących ze zrównoważonego korpusu NKJP, wyróżnić można następujące ramy:

- USTALENIA TERMINU SPOTKANIA, dziedziczącą z ramy KOMUNIKACJI i zawierającą element MEDIUM KOMUNIKACJI. Częstą FORMĄ SPĘDZENIA CZASU jest też wykonanie USŁUGI. Np.

Dzień dobry, chciał(-em | UMAWIAJĄCY 1) umówić się {na lakierowanie | FORMA SPĘDZANIA CZASU / USŁUGA}. {UMAWIAJĄCY 2 DNI}

Znaleźć się w przedstawieniu Andrzeja Wajdy to jak umówić się {na randkę | FORMA SPĘDZANIA CZASU} {ze szczęściem | UMAWIAJĄCY 2}. {UMAWIAJĄCY 1 INI}

{Na spotkanie | FORMA SPĘDZANIA CZASU} można umówić się {dzwoniąc pod numer (032) 4530728 | MEDIUM}. {UMAWIAJĄCY 1,2 INI}

- ZAWARCIA UMOWY, np.

Dla pewności może{-my | STRONA 1,2} np. umówić się {na osobisty odbiór przedmiotu | PRZEDMIOT}.

Znaczenie drugie należy do wyżej omówionej ramy ZAWARCIA UMOWY i tym samym pozwala przypisać sobie jej elementy. Inny przykład to:

Wystarczy dać tysiąc złotych {swojemu skrzydłowemu | STRONA 2} i umówić się, {że za każde podejście do dziewczyny na imprezie {będzie {ci | STRONA 1} oddawał stówkę | PRZEDMIOT} | WARUNEK}.

Również i tu PRZEDMIOT może być wyrażony zdaniem podrzędnym, frazą przymkową z przymkiem *na* z biernikiem (np. *na odbiór osobisty*), czasem także w wariacie z *o* (np. *o cenie zajęcia, o wynagrodzenie*). Dochodzi jeszcze nowa forma zdania współrzędnie złożonego z koniunkcją *i*, np.

Proponuję umówić się {i obchodzić Dzień Opamiętania | PRZEDMIOT}.

Jednocześnie zauważamy, że PRZEDMIOT UMOWY pokrywa się tu częściowo z jej WARUNKIEM [*za każde podejście do dziewczyny na imprezie będzie ci oddawał stówkę, czyli jeśli podejdziesz do dziewczyny na imprezie, zostanie ci wypłacone 100 zł*].

Wreszcie, w zdaniach dyskursu potocznego, jak zacytowany wyżej przykład, STRONA może wystąpić jako zaimek we frazie rzeczownikowej w celowniku (*ci*), będącej argumentem innego czasownika.

Nowym typem realizacji PRZEDMIOTU w ramie ZAWARCIA UMOWY jest też pytanie:

...przy określaniu celu musi{my STRONA 1} wziąć także pod uwagę koszt i {umówić się | T} {z sobą | STRONA 2} {czy chcemy i jesteśmy gotowi je ponieść. | PRZEDMIOT}

Więcej przykładów realizacji powyższej ramy przez czasownik *umówić się* znajdzie się w załączniku nr 1.

Przypadek znaczenia pierwszego, czyli ramy USTALENIA TERMINU SPOTKANIA ma następujące elementy:

Tabela 8. Elementy ramy USTALENIA TERMINU SPOTKANIA

ELEMENT OBOWIĄZKOWY	PRZYKŁADY I REALIZACJE
FORMA SPĘDZANIA CZASU / SPOTKANIA	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z <i>na</i> + FR w bierniku, np. <i>na spotkanie</i>, różne usługi: <i>na czesanie, na lakierowanie</i>; również pochodne semantyczne o charakterze metonimii, np. <i>na fryzurkę, na paznokcie</i> (czyli wykonanie usługi czesania, malowania paznokci itd.), <i>na kawę</i> (czyli na rozmowę przy kawie) • FC zdania poprzedzającego: <i>... panowie polowali samotnie, tylko z leśnikiem, ale lubili też umówić się w lesie z sąsiadem</i>
UMAWIAJĄCY 1	<ul style="list-style-type: none"> • FR, najczęściej w podmiocie, agens, strona inicjująca spotkanie

UMAWIAJĄCY 2	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z z lub u, agens, np. <i>umówić się na wizytę u lekarza, ze znajomym na piwo</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE I NIEOBOWIĄZKOWE	
MEDIUM	<ul style="list-style-type: none"> • FC: <i>Monika <u>dzwoni</u> z wytwórni, tylko jedno słóweczko, chce <u>umówić się na wieczór</u>. Tak, musi <u>zadzwoić</u> i umówić się z Lone</i> • FR: <i>Kiedys wystarczał <u>telefon</u> do zawodnika lub selekcjonera, by umówić się na wywiad...</i> • FPR: <i>Uruchomimy specjalną <u>infolinię</u>, pod którą kobiety będą mogły umówić się na spotkanie z lekarzem [pod infolinią]; Dzięki nim abonenci na całym świecie mogą <u>przez telefon</u> umówić się na randkę, posłuchać dowcipów, opowieści erotycznych</i> • PS: <i>Aby skorzystać z porad lub konsultacji, najlepiej umówić się <u>wcześniej telefonicznie</u></i>
MIEJSCE SPOTKANIA	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z w (FR w miejscowniku): <i>... i mogli umówić się na wywiad <u>w Radiu Zet</u></i> • Jest to jednak najwyższy czas, by umówić się na wizytę <u>w gabinecie stomatologicznym</u> • ...mam zamiar umówić się <u>w bistro</u> z Quasimodem, z Narcyzem i Złotoustym ...umówić się z kimś do kina...
CZAS SPOTKANIA	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z na (R w bierniku): <i>na weekend, na dziewiątą, na wieczór</i>
MEDIATOR/POŚREDNIK	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z przez (R w dopełniaczu): <i><u>Siemiatkowski i pani Alfa Hermanńska, przez których</u> usiłowałam umówić się z kandydatem SLD</i>

Źródło: opracowanie własne.

W powyższej nomenklaturze OSOBA UMAWIAJĄCA SIĘ 1 to osoba inicjująca spotkanie, a OSOBA UMAWIAJĄCA SIĘ 2 to osoba odpowiadająca na tę ofertę. Zamiast formy występuje MEDIUM komunikacji, czyli sposób, w jaki OSOBA UMAWIAJĄCA SIĘ 1 próbuje porozumieć się z OSOBĄ UMAWIAJĄCĄ SIĘ 2. Zauważalna jest też duża różnorodność form jego realizacji (rzeczownik, przymiotnik, czasownik, przysłówki itd.). W porównaniu do ramy ZAWARCIA UMOWY, PRZEDMIOT UMOWY rozbity jest jakby na FORMĘ SPĘDZANIA CZASU, MIEJSCE oraz CZAS. Często występują tutaj metonimie, szczególnie w przypadku, gdy FORMĄ SPĘDZANIA CZASU jest usługa (np. *umówić się na fryzurkę*).

Gdy umówienie nie musi nastąpić z osobą, z którą odbędzie się spotkanie, pojawia się np. przyimek *u* zamiast z wskazujący na ramę WIZYTŲ:

raczej {trudno | SPOSÓB} będzie {ci | UMAWIAJĄCY 1} {umówić się | T} {na natychmiastową wizytę u lekarza | FORMA SPĘDZENIA CZASU} {UMAWIAJĄCY 2 DNI}

W przypadku spotkania z osobą o określonej funkcji (np. lekarz) cała fraza „spotkanie z lekarzem” musi być ujęta jako FORMA SPĘDZENIA CZASU z tego względu, że nie jest to *de facto* znaczenie spotkania, ale badania lub konsultacji medycznej.

Tam, gdzie sposób umawiania się podany jest w formie rzeczownika, może dojść do nakładania się ram KOMUNIKACJI i PLANOWANIA SPOTKANIA:

kiedys wystarczał {telefon | SPOSÓB/MANNER} {do zawodnika lub selekcjonera | UMAWIAJĄCY 2}, by {umówić się | T} {na wywiad | FORMA SPĘDZENIA CZASU} (i prowadzić go godzinę dłużej).

Ciekawym przypadkiem jest też przykład, w którym następuje nałożenie się elementu SPOSOBU komunikacji z UMAWIAJĄCYM w imiesłowie *dzwoniący*:

Nie zawsze jest to możliwe, np. gdy {dzwoniący | UMAWIAJĄCY 1 / SPOSÓB} chce po prostu {umówić się | T} {na spotkanie | FORMA SPĘDZENIA CZASU}, a {Ty | UMAWIAJĄCY 2} nie wiesz, czy chcesz się z nim spotkać.

Powyższa analiza umożliwia zaprogramowanie wykrycia elementów pominiętych, domyślnych, jak na przykład forma spędzania czasu oraz homonimii. Skoro ten element semantyczny występuje przeważnie po czasowniku i przyimku *na*, definiując rzeczownik występujący po *na* jako określenie CZASU lub MIEJSCA (np. przy pomocy Słowsieci lub parsera głębokiego), możemy automatycznie wykryć, że brak jest w zdaniu właściwego dopełnienia, na którego miejsce wkroczył okolicznik miejsca lub czasu, czyli pojawił się element domyślny (np. *na spotkanie, na film, na kawę*):

... wolisz spędzić czas on-line niż np. „poszaleć” ze znajomymi lub {umówić się | T} {z kimś | UMAWIAJĄCY 2} {do kina, na lody lub tp. | FORMA SPĘDZENIA CZASU} {DNI: NA OBEJRZENIE FILMU}

8.2.1.5. Umowa – analiza walencji semantycznej i składniowej

Zgodnie z podejściem semantyki ramowej, ramę semantyczną realizować mogą też rzeczowniki. Tak dzieje się również w przypadku ZAWARCIA UMOWY. Warto jednak dodać, że w rzeczownikowej realizacji ram nie występują jedynie rzeczowniki (np. *umowa*), lecz rzeczowniki wraz z czasownikami posiłkowymi, parafrazujące synonimiczne czasowniki, np. *umowa + być* (np. *była między nami umowa*) w znaczeniu *zawierać umowę (zawarliśmy umowę)*.

Sam rzeczownik *umowa* jest niezwykle bogaty semantycznie, co widać także w jego kilku ścieżkach analizy w Słowsieci. W dawniejszej wersji semantyki ramowej (z lat 80. XX wieku), np. analogicznie do semantycznie bogatej *wdowy*, zapewne zdefiniowano by dla niego schemat pojęciowy i nazwano go ramą. Prawdopodobnie

zawierałaby ona elementy zilustrowane na rysunku 1. Podobnie w podejściu Lakoffa, który ramę rozumie jako całe spektrum pojęciowe schematu, moglibyśmy zdefiniować ramę UMOWY. We współczesnym kształcie semantyki ramowej raczej nie spotkamy się już z ramami dla tego rodzaju abstrakcyjnych rzeczowników (zakres semantyczny, por. rozdział 1), chyba, że są one substantywizacjami lub nazwami czynności (np. proces sądowy i jego poszczególne etapy). Jednostki leksykalne o bogatej semantyce, typu *wdowa* czy *umowa* znajdują się za to w ramach powiązanych scen, które konotują. W obecnym kształcie FrameNetu *umowa* jako rzeczownik należy do ramy ZAWARCIA UMOWY jako forma ZOBOWIĄZANIA (podobnie jak *pakt* czy *traktat*).

Wśród analizowanych stu zdań z NKJP znaleziono jedynie dziewięć przykładów, w których rzeczownik *umowa* realizował ramę ZAWARCIA UMOWY za pomocą czasownika posiłkowego *być*:

w wariantcie określonym lub nieokreślonym z zaimkiem *taki* lub *jakiś* {*być*+*taki*/*jakiś* + *umowa*}, np. *Nie taka była umowa.* (dopuszczające parafrazę: *Nie tak się umawialiśmy.*)
Była widać jakaś umowa

w wariantcie określonym ze zdaniem podrzędnie złożonym przydawkowym {*być* + *umowa* + PRZEDMIOT}, np. *Była umowa, że ... {pójdiesz ze mną na zakupy}*

W przykładach tych zauważono także, że element PRAWA wynikającego z UMOWY może tu też wystąpić opisowo, w kolejnym zdaniu, np. z czasownikiem *należeć się komuś*:

Była umowa czy nie? {Kasa {Ci | STRONA 2} się należy | PRAWO} i nie ma dwóch zdań! {STRONA 1 DNI}

Pozostałe przykłady zdań z czasownikiem posiłkowym *być*, jak chociażby zdania z orzeczeniem imiennym, w których *umowa* jest określana modyfikatorem w postaci rzeczownika, wiązały się z nakładaniem się ram [rama ZAWARCIA UMOWY lub UMOWY jako DOKUMENTU + rama pochodząca od modyfikatora], np.

Umowa jest jego zasługą.... {Zawarcie umowy jest jego zasługą – ZAWARCIE UMOWY}

Umowa jest podstawą / umowa to podstawa... {DOKUMENT}

Dalsze przykłady z rzeczownikiem *umowa* zawierały czasowniki inne niż posiłkowy i dzieliły się na następujące grupy:

- związane z ramami oznaczającymi POCZĄTEK (ZAWARCIE, PODPISANIE, SYGNOWANIE UMOWY itd.), TRWANIE oraz ZAKOŃCZENIE UMOWY (ROZWIĄZANIE) w sumie około 25% przykładów;

- gdy *umowa* znajdowała się w podmiocie niektórych zdań z czasownikami agentywnymi o użyciu metaforycznym (około 30% przykładów):

np. Umowa miała szczególne znaczenie/ uwieńczyła rokowania/ zawierała/ stała się powodem.../

W przypadku, gdy *umowa* znajdowała się w podmiocie czasownika agentywnego, wymagającego agenta o cesze ożywionej, najczęściej dochodziło do użycia metaforycznego, dokładniej personifikacji, *np. umowa zakładała/ przewidywała/ kończyła...*

Przykłady te stanowią ciekawy materiał do zdefiniowania konstrukcji metaforycznych w celach wydobywania metafor. Metafory te wykazywały się następującymi cechami:

- konstrukcja czasownika agentywnego z *umową* (obiektom) w podmiocie, *np.*
Wprawdzie {umowa | T} z {J. B. | STRONA 1} pozwala {mi | STRONA 2} niekiedy wyprzedzać czas, widzieć i wiedzieć...

Wreszcie {umowa | T} wprowadzała „faktyczne rozgraniczenie sfer działania” wojsk polskich | SKUTEK}

Gdzie drugi z przykładów pokazuje element ramy ZAWARCIA UMOWY, jakim jest SKUTEK, który w języku polskim wyrażany jest (szczególnie w języku historycznym) w sposób metaforyczny. Tym samym brak jego zdefiniowania (ze względu na brak definiowania metafor we FrameNecie) prowadzi do niepełnej analizy:

- gdy jedną ze STRON umowy nie jest byt ożywiony ani nazwa własna organizacji, a cecha, *np.*

{Umowa | T} między {mną | Z} a {brzydotą | R} zyskiwała sankcje formalne.

- czasownik wymagający bytu ożywionego w dopełnieniu (lub w podmiocie zdania w stronie biernej) i *umowa* jako byt nieożywiony w miejscu dopełnienia (podmiotu zdania w stronie biernej):

Skoro {umowa | T} została pogwałcona, niech będzie przynajmniej wyższa instancja...

Tym samym można podsumować, że reguły przetwarzania języka budowane z użyciem zasobów semantycznych, *np.* Słownosieci, mogłyby umożliwić automatyzację identyfikacji metafor w tekście.

Sam rzeczownik *umowa* występuje też czasem jako element SPOSOBU (w okoliczniku sposobu) w innych ramach, *np.* świadczyć pracę [*na podstawie umowy o pracę* | SPOSÓB/MANNER].

Realizacja elementów ramy ZAWARCIA UMOWY przez konstrukcję rzeczownikową z czasownikiem posiłkowym jest nieco inna niż czasownikowa z racji różnic w łączliwości składniowej czasownika i rzeczownika, jednak semantycznie elementy te pozostają tożsame:

Tabela 9. Elementy i realizacje ramy ZAWARCIA UMOWY

	PRZYKŁADY REALIZACJI W ZDANIACH Z CZASOWNIKAMI – zawrzeć umowę	PRZYKŁADY REALIZACJI W ZDANIACH Z CZASOWNIKAMI – umówić się	PRZYKŁADY REALIZACJI W ZDANIACH Z RZECZOWNIKAMI – umowa
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE			
STRONY UMOWY (podmioty, osoby prawne, byty ożywione lub też organizacje, państwa, instytucje)	<ul style="list-style-type: none"> • strony wyrażone eksplicitnie – FR i/ lub FPR z przez...z/i, między, pomiędzy... a: – <i>umowa zawarta przez Polskę z Niemcami, Polska zawarła umowę z Niemcami, zawarto umowę / umowa zawarta (po)między członkami a stronnictwami</i> (brak formy osobowej) • przypadek DNI – jedna ze stron wyrażona eksplicitnie, a druga – znana z kontekstu, FPR: <i>zawarł umowę z RFNem, z ojcem</i> [on] 	<ul style="list-style-type: none"> • obie strony wyrażone eksplicitnie: – FPR z z: ze sobą, ktoś umówił się z kimś – FPR z między: <i>w LM: umówili się między sobą</i> • przypadek DNI – jedna ze stron wyrażona eksplicitnie, a druga – znana z kontekstu, FPR: <i>umówił się z ojcem</i> [on] • przypadek INI, np. <i>umówił się na odbiór osobisty.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • obie strony wyrażone eksplicitnie: – FPR z z: <i>Polski z Niemcami</i> – FPR między lub pomiędzy: <i>umowa (po) między członkami a stronnictwami</i> – FP: <i>umowa między państwowa, konsularna</i> • przypadek DNI i INI – jedna ze stron wyrażona wprost, a druga – znana lub nie z kontekstu, FPR: <i>umowa z RFNem, z ojcem</i>
PRZEDMIOT UMOWY (to, na co STRONY się umawiają)	<ul style="list-style-type: none"> • profilowanie zobowiązania dwustronnego do tego samego typu działania (FPR z o + FR w bierniku): <i>o współodpowiedzialności materialnej, o zaprzestaniu wzajemnej agresji</i> • zobowiązanie dwustronne z podkreśleniem perspektywy jednej ze stron, często powiązane z transakcją handlową, np. 	<ul style="list-style-type: none"> • Jak obok lub wyrażony opisowo: – Z WSPÓŁ ZŁ (S i), np. <i>umówić się i obchodzić Dzień Opamiętania</i> – Pytanie/ Z PODRZ ZŁ z czy, np. <i>należy umówić się, czy chce się pisać doktorat czy gotować bigos</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • jak obok

	<ul style="list-style-type: none"> – FPR z o/na + FR w miejscowniku): <i>o pracę, na zakup reaktora atomowego</i> – rzeczownik (modyfikator), umowa najmu, kupna, sprzedaży – S że + Z PODRZ ZŁ, np. <i>że będziecie poborcę podatkowego śledzili od Ziębic</i> – profilowanie obszaru współpracy bądź czynności, P lub FR: <i>umowa cukrowa, gospodarcza, likwidacyjna, dzierżawy</i> – FPR w sprawach prawnych 	<ul style="list-style-type: none"> – FPR z w (R cel) + FR: <i>umówić się w celu wykonania usługi</i> 	
--	---	---	--

PERYFERYJNE

FORMA ZAWARCIA UMOWY	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z na/w: <i>zawrzeć umowę na piśmie, w formie ustnej, pisemnej, w formie aktu notarialnego</i> • idiomy, wypowiedzi: <i>Słowo za słowo. Paragraf i punkt</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • PS: <i>umówić się ustnie</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z na/w: <i>na piśmie, w formie ustnej, pisemnej</i> • P: <i>umowa ustna, pisemna, niepisana, półoficjalna</i>
CZAS lub OKRES obowiązywania UMOWY	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z na: <i>zawarli umowę na 5 lat</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z na: <i>umówić się na dwa tygodnie</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z na: <i>umowa na 5 lat</i>
SPOSÓB	<ul style="list-style-type: none"> • sposób zawarcia umowy, FPR z na, np. <i>na określonych warunkach</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • jak obok 	<ul style="list-style-type: none"> • jak obok
MIEJSCE	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z w: <i>Umowę zawarli w Hadze</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • jak obok 	<ul style="list-style-type: none"> • P: <i>umowy haskie</i> • FPR z z: <i>umowa z Hagi</i>
PUNKT W CZASIE	<ul style="list-style-type: none"> • FR: <i>Zawarli umowę dnia 4 lipca 2010 roku</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • jak obok 	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z z: <i>umowa z (dnia) 4 lipca 2010 roku</i>

POZATEMATYCZNE			
REPREZENTACJA	FPR: <i>umowa zawarta w czyimś imieniu</i>	FPR: <i>umówić się z kimś w czyimś imieniu</i>	–
OKOLICZNOŚCI	FPR: <i>zawrzeć umowę w spornej aukcji, przez Internet, w obecności notariusza</i>	<i>umówić się w przypadku braku rozwiązania</i>	<i>umowa w spornej aukcji</i>
PRZYCZYNA	FPR: <i>umowa zawarta w wyniku podstępu</i>	FPR: <i>umówić się z jakiegoś powodu</i>	–
INNE ZDARZENIE W TYM SAMYM CZASIE	FPR z w: <i>w czasie obowiązywania traktatu, w międzyczasie</i>	–	–
CEL	FPR z w (R cel) + FR: <i>zawrzeć umowę w celu zastępstwa nieobecnego pracownika</i>	–	–
SKUTEK	<ul style="list-style-type: none"> • Z PODRZ ZŁ: <u>Fakt, że Polska zawarła tę umowę, był dla niej korzystny ze względów prestiżowo-politycznych i militarnych</u> 		<ul style="list-style-type: none"> • I: Przekształcając polityczno-geograficzny byt południowego sąsiada umowa • monachijska miała doniosłe znaczenie dla Polski • FPR z ze względu: Dla Polski umowa była korzystna ze względów prestiżowo-politycznych i militarnych

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać z powyższej tabeli, często modyfikatory np. sposobu, czasu, miejsca itd. określające znaczenie czasowników, przy przekształceniu czasownika *umówić się / zawrzeć umowę* w rzeczownik *umowa* nabierają formy przymiotnika lub zostają we frazie przyimkowej, tym razem modyfikując rzeczowniki. Stąd rzeczowniki wywoływać mogą te same ramy, gdy określenia te stają się ich modyfikatorami w innej postaci składniowej.

Wśród analizowanych przykładów znajdziemy też stronę bierną czasownika *zawierać umowę*, czyli *umowa została zawarta* oraz imiesłów *umowa zawarta*. Podobnie użycie zwrotu *podpisać umowę* w formie agentywnej (*Jan podpisał umowę z Markiem*

dnia 4 lipca w Warszawie) a użycie imiesłowowe w formie modyfikatora (*Umowa podpisana przez Janka i Marka dnia 4 lipca w Warszawie*) są wymienne i należą do tej samej ramy. Decyzja o użyciu danego zwrotu jest w komunikacji często podyktowana tematem i rematem, np. *Jan podpisał... Umowa podpisana przez Janka stanowiła...* (rama PODPISANIA UMOWY).

8.2.1.6. Umowa prawna a nieformalna – podobieństwa i różnice na poziomie pojęciowym i ramowym

Umowa jako zobowiązanie niekoniecznie musi mieć charakter formalny lub prawny. Znaczenia *zawarcia umowy* jako sceny z codziennego życia dzieci uczą się prawdopodobnie słysząc od rodziców: *Umawiamy się, że wrócisz do domu o ósmej albo umawialiśmy się, że posprzątasz swój pokój do soboty i wtedy będziesz mógł pójść pobawić się do kolegi* albo *Nie taka była między nami umowa*. Również i tu zidentyfikować można elementy STRON (np. *rodzic i dziecko*) czy PRZEDMIOTU (np. *posprzątanie pokoju*) oraz powiązanych ram WARUNKÓW (jeśli pokój zostanie posprzątnięty, można będzie się bawić) i PRAW (np. *nie masz prawa bawić się z kolegą, bo nie posprzątałeś pokoju, rodzic ma prawo nie pozwolić na zabawę, gdy pokój nie został posprzątnięty*). Natomiast UMOWA formalna, prawna jest najczęściej pisemnym (lub ustnym) dowodem na złożenie ZOBOWIĄZANIA jedno- lub dwustronnego przez osoby prawne, często przed świadkiem, jakim jest prawnik bądź notariusz i zakłada zgodność zobowiązań z literą prawa, co z kolei umożliwia dochodzenie swoich praw w sądzie w przypadku niedotrzymania umowy przez drugą ze stron.

Rama ZAWARCIA UMOWY nieformalnej realizuje się głównie za pomocą elementów STRON i PRZEDMIOTU (głównego ZOBOWIĄZANIA), to znaczy nie przywiązuje się w realizacji wagi do elementów CZASU, MIEJSCA itd. i wydaje się, że uwaga (zwana w językoznawstwie kognitywnym fokusem) koncentruje się na wyrażonym opisowo jako PRZEDMIOT ZOBOWIĄZANIU, np.

W szkole do siebie nie podchodziliśmy, bo taka była umowa.

(Była taka umowa, że w szkole do siebie nie podchodziliśmy.)

W powyższym przykładzie STRONAMI są uczniowie, a PRZEDMIOTEM i głównym ZOBOWIĄZANIEM – niepodchodzenie do siebie w szkole. Natomiast niespełnienie tego zobowiązania skutkuje (SKUTEK) np. konfliktem lub bójką. Tym samym umowa ta zawiera jeden WARUNEK: jeśli się do siebie podejdzie, druga STRONA może wszcząć bójkę.

W przypadku formalnych umów prawnych struktura samej UMOWY oraz jej ZAWARCIA jest bardziej rozbudowana, a zatem i realizacja ramy ZAWARCIA UMOWY dokonywać się może za pomocą większej liczby elementów NIEOBOWIĄZKOWYCH. Główne ZOBOWIĄZANIE staje się PRZEDMIOTEM UMOWY,

ale w treści UMOWY zapisane są jej szczegółowe WARUNKI, PRAWA i OBOWIĄZKI każdej ze STRON.

Elementy typu CZAS (PUNKT W CZASIE, MOMENT ZAWARCIA UMOWY) oraz MIEJSCE są tu PERYFERYJNE, gdyż do ZAWARCIA UMOWY dojść musi w jakimś konkretnym miejscu i czasie. Gdy główne ZOBOWIĄZANIE nabiera kształtu PRZEDMIOTU, zostaje wyrażone w sposób bardziej formalny, często dochodzi do substytucji. Gdyby pokusić się o formalizację umowy nieformalnej, mogłoby to wyglądać przykładowo w ten oto sposób:

Umawialiśmy się, że poborcę podatkowego będziecie śledzić do Ziębic.

→ *Umowa o śledzenie poborcy podatkowego*

ZOBOWIĄZANIE STRONY 1 / PRZEDMIOT: śledzenie poborcy podatkowego do Ziębic

ZOBOWIĄZANIE STRONY 2: np. wypłacenie wynagrodzenia za śledzenie poborcy podatkowego

WARUNEK: jeśli STRONA 1 będzie śledzić poborcę podatkowego do Ziębic, STRONA 2 wypłaci jej za to wynagrodzenie.

WARUNKI SZCZEGÓŁOWE: STRONA 1 będzie śledzić poborcę podatkowego, np. samochodem

PRAWA: Jeśli STRONA 1 nie wykona dzieła, STRONA 2 ma prawo nie wypłacić wynagrodzenia. Jeśli STRONA 1 wykona dzieło, a STRONA 2 nie wypłaci wynagrodzenia, STRONA 1 ma prawo dochodzić swoich należności drogą sądową.

Typ: umowa o dzieło

Tym samym umowa czy umówienie się co do jakiegoś zobowiązania może należeć do tej samej ramy, co umowa formalna, prawna, gdyż nie będzie tutaj różnicy w elementach ramy (rodzaj elementów, liczba), jednak w umowie formalnej są one realizowane w bardziej rozbudowany sposób, na większej liczbie przykładów. Umowa prawna należy też do danego typu umowy (umowa usługowa, handlowa, o pracę, o dzieło itd.), a także zawiera szczegółowe WARUNKI, PRAWA (PRZYWILEJE) i OBOWIĄZKI (dalsze ZOBOWIĄZANIA), czyli powiązane ramy (ang. *concomitant frames*). W umowie formalnej, prawnej, jak np. w umowie najmu, warunków szczegółowych jest zdecydowanie więcej, np.

Wreszcie {25 czerwca | CZAS / POINT IN TIME} została {podpisana | SUPP} {umowa | UMOWA/AGREEMENT}, na mocy której {obydwie strony | STRONY/PARTIES} {zobowiązały się | T} {wycofać z obszaru ... | OBOWIĄZEK/OBLIGATION}

Wreszcie {25 czerwca | FR/DEP} {została {podpisana | I}|FC} {umowa | R/PODM}, na mocy której {obydwie strony | FR/PODM} {zobowiązały się | FC} {wycofać z obszaru ... | FC}

{W zamian za dostawy węgla | OBOWIĄZEK 1 / OBLIGATION 1}{[Niemcy | STRONA 1 / PARTY 1] {otrzymywały | T} {od Polski | STRONA 2 / PARTY 2} nie tylko produkty żywnościowe | PRAWO 1 / PRIVILEGE 1}, lecz także {uzyskiwały | T}{poważne ustępstwa polityczne | PRAWO 2 / PRIVILEGE 2} – {prawo korzystania z Wisły jako drogi komunikacji międzynarodowej | PRAWO 3 / PRIVILEGE 3}, a także {wiele istotnych ułatwień w ruchu pocztowym | PRAWO 4 / PRIVILEGE 4}.

{W zamian za dostawy węgla | FPR}{[Niemcy | R/PODM] {otrzymywały | FC} {od Polski | FPR} {nie tylko produkty żywnościowe | FR/DOP}, lecz także {uzyskiwały | FC}{poważne ustępstwa polityczne | FR/DOP} – {prawo korzystania z Wisły jako drogi komunikacji międzynarodowej | FR/DOP}, a także {wiele istotnych ułatwień w ruchu pocztowym | FR/DOP}.

Jeżeli miałoby to nastąpić, to nowa {umowa | UMOWA/AGREEMENT} między {Polską | STRONA 1 / PARTY 1} a {Niemcami | STRONA 2 / PARTY 2}, zawierająca wzajemne {zobowiązanie ...| OBOWIĄZEK / OBLIGATION}

Jeżeli miałoby to nastąpić, to nowa {umowa | R/PODM} {między {Polską | R} FPR/DEP} {a {Niemcami | R} FPR/DEP}, zawierająca wzajemne {zobowiązanie..| R/DOP}

...a Polski {niejasne gwarancje bezpieczeństwa | OBOWIĄZEK/OBLIGATION} nie satysfakcjonowały.

...a Polski {niejasne gwarancje bezpieczeństwa | FR/PODM} nie satysfakcjonowały.

Powyższe ramy POSIADANIA PRAWA DO CZEGOŚ oraz OBOWIĄZKU mogą być realizowane na wiele sposobów (np. frazą nominalną z wyrażeniem przyimkowym, *zobowiązanie do czegoś*, z pomocą czasowników *uzyskiwać* lub *otrzymywać* i ich dopełnień, a także czasownika *zobowiązać się do czegoś*). Ramy te są też inaczej realizowane w tekstach historycznych (np. *uzyskiwać*, *otrzymywać*), a inaczej w tekstach umów formalnych, o czym szerzej w analizie czasownika *zobowiązywać się do czegoś*.

Czasem ZOBOWIĄZANIA dwóch STRON w umowach nieformalnych wyrażane są bez czasownika i składają się na WARUNEK, a PRZEDMIOT nie występuje wcale: *Ja obraz, ona ramy! Ja obraz* wyraża zobowiązanie do przygotowania obrazu przez jedną ze STRON, podczas gdy do DRUGIEJ należy zakup ram. WARUNEK może też być zwerbalizowany w dyskursie potocznym z pomocą konstrukcji *ale + sam + musieć*, np. *Ale ramy kobieta sama sobie musi kupić. Taka była umowa*. Taka konstrukcja składniowa implikuje też treści domniemane, czyli sugeruje poprzez wnioskowanie istnienie drugiego ZOBOWIĄZANIA i przyzwolenie na niego – np. *Dobrze, zrobię to, ale ramy kobieta musi sobie kupić sama*.

Umowa formalna w PRZEDMIOCIE zawierać może ZOBOWIĄZANIE tylko jednej ze STRON, np. *Umowa sprzedaży* (że STRONA 1 sprzedaje samochód), *umowa najmu* (że STRONA 1 wynajmie powierzchnię mieszkaniową), *umowa o dzieło* (że STRONA 2 wykona na rzecz STRONY 1 pracę w formie dzieła). Tym samym w umowach prawnych PRZEDMIOT stanowić może różne elementy ZOBOWIĄZANIA:

ZOBOWIĄZANIE JEDNEJ ZE STRON (choć każda UMOWA *de facto* zawiera ZOBOWIĄZANIA obu STRON, czyli fokus na jedno ze ZOBOWIĄZAŃ) lub fokus na ZOBOWIĄZANIE OBU STRON (jeśli ZOBOWIĄZANIE OBU STRON jest tożsame; różne warianty realizujących to konstrukcji zostały przedstawione w tabelach). W ten sposób znów widoczne jest powiązanie pojęć ZOBOWIĄZANIA i UMOWY przedstawione na rysunku 2.

Wreszcie z umowy formalnej wynikają dla STRON pewne PRAWA (też KORZYŚCI, PRZYWILEJE), które zapisane są w tekście i wyrażone są czasem z użyciem czasowników modalnych, np. *móc* lub też ze zwrotami zawierającymi leksem *prawo* (*mieć prawo do czegoś*). W umowie nieformalnej prawo wyrażone może być na wiele sposobów, np.

- sformułowaniem z „co chcesz”: *Wszystko, co chcesz i na ile chcesz!*;
- czasownikiem „należeć się komuś”: *Kasa Ci się należy i nie ma dwóch zdań!*

Inną różnicą między umową prawną a nieformalną jest to, że pierwsza z nich pisana jest z perspektywy notariusza, czyli osoby trzeciej. Oznacza to, że jej podstawową cechą jest użycie wyłącznie trzeciej osoby liczby pojedynczej oraz mnogiej. Ponieważ perspektywa osoby trzeciej, neutralnej wymaga uwzględnienia obu STRON umowy, częściej spotkamy tu uwzględniający obie STRONY przyimek pomiędzy (*umowa pomiędzy, umowa zawarta pomiędzy*) niż wskazujący na jedną ze STRON przyimek z. Poza tym wiele zwrotów zapisanych jest w formie bezosobowej i odnotować należy częste użycie imiesłówów przymiotnikowych biernych (*umowa zawarta...*).

Oczywiście język prawny charakteryzuje się nie tylko bardziej formalnym stylem, np. *zawarto umowę* (zamiast: *umówili się, że...*), ale też eksplicitnym wyrażaniem elementów powiązanych ram. Powyższe przykłady języka potocznego ilustrują natomiast fakt, że podczas umawiania się czy zawierania umów nieformalnych elementy ram wyrażone są często implicytnie i wymagają wnioskowania. Po części można to też przypisać językowi pisanemu (*la langue*) versus słowu mówionemu (*la parole*).

Wreszcie umowa formalna posiada określoną w praktyce i literze prawa strukturę, odzwierciedloną w układzie akapitów (paragrafów), gdzie w pierwszym akapicie następuje przedstawienie STRON, CZAS i MIEJSCE ZAWARCIA UMOWY, a czasem eksplicitnie także SPOSÓB (*umowa została podpisana*), następnie w drugim akapicie (najczęściej i drugim paragrafie) przedstawiony jest PRZEDMIOT UMOWNY, po którym w kolejnych akapitach i paragrafach następują szczegółowe WARUNKI i ZOBOWIĄZANIA UMOWY po to, aby na koniec w ostatnim paragrafie określić prawo rozstrzygające spory oraz liczbę egzemplarzy i języków umowy.

8.2.1.7. Porównanie zbudowanej ramy ZAWARCIA UMOWY z ramami projektu FrameNet

Z formą wyrazową *umowa* powiązanych jest w angielskiej wersji FrameNetu kilka ram:

- **AGREE OR REFUSE TO ACT** (ZGODZIĆ SIĘ LUB NIEZGODZIĆ NA DZIAŁANIE) – w znaczeniu udzielenia zgody na działanie lub jej braku;
- **AGREEMENT (AS) DOCUMENT** (UMOWA JAKO DOKUMENT / TEKST FORMALNY) – opisująca rzeczowniki będące dokumentami prawnymi i wynikające z ich użycia konsekwencje;
- **MAKE AGREEMENT ON ACTION** (ZAWRZEĆ UMOWĘ NA DZIAŁANIE / CZYNNOŚĆ) i pochodna **BE IN AGREEMENT ON ACTION** (MIEĆ Z KIMŚ UMOWĘ NA DZIAŁANIE / CZYNNOŚĆ);
- **MAKE AGREEMENT ON STATEMENT** (ZGODZIĆ SIĘ Z KIMŚ) – w znaczeniu zgody przyznania komuś racji (bez związku ze słownictwem prawniczym).

Już z powyższego wyboru ram widać, że *agreement* jest w języku angielskim wieloznaczne: może oznaczać zarówno *umowę* (*contract*), jak też *zgodę na coś* lub *przyzwolenie* (*permission*). Pamiętając schemat pojęć powiązanych z UMOWĄ, łatwo zauważyć, że znaczenia te nie wykluczają się, a w pojęciu UMOWY zawarte jest znaczenie ZGODY.

Dla celów niniejszej pracy potrzebne są znaczenia opisane przede wszystkim w ramach MAKE AGREEMENT ON ACTION oraz BE IN AGREEMENT ON ACTION, odpowiadające ramom ZAWARCIA UMOWY i perspektywy na ramę OBOWIĄZYWANIA UMOWY, a także w wyjątkowych przypadkach – AGREEMENT (AS) DOCUMENT. W tym rozdziale omówione zostanie porównanie ram ZAWARCIA UMOWY i MAKE AGREEMENT ON ACTION. Dodatkowo, z uwagi na ciekawe wnioski konfrontatywne, poniżej przedstawiona zostanie także rama SCHEDULING, czyli PLANOWANIA SPOTKANIA dla jednostki leksykalnej *umówić się* (*z kimś na spotkanie*).

Rama MAKE AGREEMENT ON ACTION zbudowana została na bazie przykładów pochodzących z brytyjskiego i amerykańskiego korpusu narodowego. Podobnie jak zaproponowana tu rama ZAWARCIA UMOWY jest to schemat bardziej ogólny niż dziedziny, gdyż swoim zasięgiem obejmuje różne, nie tylko prawne formy umów. Fakt ten widoczny jest także w nomenklaturze elementów, gdyż meritum zawarcia umowy jest ZOBOWIĄZANIE, a nie PRZEDMIOT umowy.

Definicja ramy MAKE AGREEMENT ON ACTION jest analogiczna do ramy ZAWARCIA UMOWY, choć bardziej opisowa (*Dwie lub więcej osób, zwanych Stronami, zapisywanymi jako Strona 1 i Strona 2, negocjują umowę. Zakłada się, że obie strony zobowiązują się do przyjęcia na siebie ZOBOWIĄZANIA, przy czym proces ten*

jest rozumiany jako symetryczny i wzajemny. Zamiast konkretnego ZOBOWIĄZANIA wystąpić może również element TEMATU, wskazujący na obszar, w jakim zawiera się umowę).

So far , [we | STRONA 1] have [AGREED | T] [to cede 100 km of coastline to Kiribati | ZOBOWIĄZANIE]. [STRONA 2 | DNI]

Dotychczas [umówili[-śmy | STRONA 1] się | T] (też zgodziliśmy się) [na oddanie 100 km linii brzegowej na rzecz Kiribati. | ZOBOWIĄZANIE]

Elementy ramy angielskiej w większości pokrywają się z elementami ramy w języku polskim, to znaczy mają bardzo podobne definicje i można łatwo zidentyfikować zdefiniowane dla angielskiej ramy elementy w zdaniach polskich i odwrotnie. Do elementów obowiązkowych również należą ZOBOWIĄZANIE oraz STRONA, przy czym STRONA 2 też najczęściej uważana jest za mniej prominentną:

The US and Russia have AGREED to share early warning data on missile launches.

USA i Rosja umówiły się/uzgodniły, że będą dzielić się informacjami na temat wczesnego ostrzegania o atakach rakietowych.

lub:

USA i Rosja porozumiały się w sprawie dzielenia się informacjami na temat wczesnego ostrzegania o atakach rakietowych.

Również jednostki leksykalne występujące w powyższych ramach można zaliczyć do ekwiwalentów semantyczno-pragmatycznych ze względu na występowanie lub użycie w tym samym kontekście (sens oddany w danej ramie), to znaczy dla polskiego zawierać umowę zidentyfikować można angielskie *make agreement*, dla angielskiego *agree* – polskie *umówić się* bądź *porozumieć*.

Podstawowe różnice między ramą ZAWARCIA UMOWY a MAKE AGREEMENT ON ACTION są następujące:

- elementowi PRZEDMIOTU w ramie polskiej odpowiadają dwa elementy – OBLIGATION i TOPIC, który to podział jest bardziej szczegółową propozycją kategoryzacji ZOBOWIĄZANIA umownego. W przeciwieństwie do PRZEDMIOTU lub ZOBOWIĄZANIA, TOPIC odpowiada bardziej ogólnemu zakresowi, dziedzinie, w jakiej podpisano umowę i jest najczęściej używany w dyskursie medialnym (np. *umowa cukrowa*):

Some types of alloy steel have been covered in the expiring trade AGREEMENT.

Niektóre rodzaje stali stopowej podlegały wygasającej umowie handlowej.

- FORMA zawarcia umowy, np. pisemna lub ustna, jest we FrameNecie określana mianem MEDIUM (środek). Nie ma tu zatem różnicy w kategoryzacji, a jest to jedynie kwestia nazewnictwa. W przykładach polskich pojawiło się więcej elementów nieobowiązkowych, gdyż omówiono więcej towarzyszących

czasownikom okoliczników, np. PRZYCZYNA czy SKUTEK (zawarcia umowy), co jest widoczne w tabelach omówionych w powyższych rozdziałach;

- kwestiami brakującymi w ramie angielskiej okazały się WARUNKI podpisania umowy oraz PRAWA, wynikające z UMOWY, mimo częstego współwystępowania. Powodem, dla którego nie zwrócono uwagi na te pojęcia jest prawdopodobnie fakt, że analizowano przykłady korpusowe, a nie skupiano się na słownictwie dziedzinowym umów prawnych, szczegółowo omawiającym składniki umowy. Najprawdopodobniej są to nie tyle elementy, co ramy powiązane relacją semantyczną (np. POSIADANIE PRAWA DO CZEGOŚ, ZOBOWIĄZANIE SIĘ DO CZEGOŚ), które będą przedmiotem analizy w kolejnych rozdziałach.

Inną różnicą między ramą ZAWARCIA UMOWY a MAKE AGREEMENT ON ACTION jest rodzaj czasownika towarzyszącego *umowie*. Otóż w języku angielskim jest to czasownik posiłkowy *make* (*robić*), który jest wieloznaczny i wpisuje się w różne ramy w zależności od sąsiedztwa. Głową semantyczną i słowem docelowym staje się tu rzeczownik *umowa*, a czasownik oznacza się jako posiłkowy (SUPP). W języku polskim jest to również czasownik posiłkowy typu SUPP (analizytm werbo-nominalny), jednak wydaje się on wносить więcej semantyki dotyczącej początku procesu ZOBOWIĄZANIA niż ogólny czasownik angielski. Czasownik *zawrzeć* jest też typowy dla kontekstu prawnego, otwiera po prawej stronie miejsce dla rodzaju ZOBOWIĄZANIA, czyli *umowy*, *paktu*, *porozumienia* (samo *zawrzeć* bez *umowy* nie jest pełną jednostką semantyczną, w połączeniu stanowią synonim *umówić się*). Kolejnego argumentu dostarcza analiza innych czasowników powiązanych z rzeczownikiem *umowa* typu *zakończyć*, *rozwiązać*, *podpisać umowę*, również wnoszących własną semantykę początku lub końca stanu umownego.

W języku niemieckim natomiast występuje jakby sytuacja pośrednia: *den Vertrag schließen* – wydaje się być pomiędzy tymi dwoma przypadkami, gdyż *schließen* (*zamykać*) nie jest ani wyjątkowe dla sytuacji umownej, ani tak ogólne jak czasownik *to make* (*robić*). Wnosi pewną semantykę (zamknięcia), ale mógłby zostać potraktowany jako posiłkowy (por. rozdział 4).

Ramę ZAWARCIA UMOWY jako odpowiednik MAKE AGREEMENT ON ACTION realizuje zatem jednostka znaczeniowa *zawrzeć umowę*, która składa się z dwóch leksemów, gdzie *umowa* staje się docelowym słowem opisu, a czasownik *zawrzeć* jej czasownikiem posiłkowym.

Ciekawych danych frekwencyjnych dostarczają też wyniki statystycznych badań korpusowych. *Zawierać*, czyli forma niedokonana czasownika, tak jak odpowiednik angielski, jest homonimiczna. Jak widać po wynikach wyszukiwania, na 101 trafień kolokacji hasła „*zawierać + umowa*” w NKJP jedynie 13 wyników oddaje znaczenie ramy ZAWARCIA UMOWY, podczas gdy zdecydowana większość przykładów dotyczy innej ramy tego samego czasownika, a mianowicie zawierania w sensie *posiadania*

czegoś jako element składowy, np. umowy, czyli znajdowania się w tekście umowy. W odniesieniu do zasobów projektu angielskiego byłaby to rama ZAWIERANIA – CONTAINMENT. Zależność tę można wytłumaczyć tym, iż korpus zawiera dane zrównoważone, pochodzące z różnych, nie tylko prawniczych źródeł (media, literatura piękna itd.) oraz tym, że na tle tych zasobów języka polskiego, język prawniczy jest językiem specjalistycznym. W kontekście budowy systemu do przetwarzania języka, określenie homonimii wokabuł jest jedną z kluczowych kwestii dla etapu dehomonimizacji lub dezambiguacji znaczeń.

8.2.1.8. Umówić się na spotkanie – konfrontacja w ramie SCHEDULING

Jednym z homonimicznych znaczeń czasownika *umówić się* było w analizie umawianie się na spotkanie, czyli rama PLANOWANIA SPOTKANIA. W języku angielskim istnieją dla tego znaczenia warianty formalny, biznesowy *to schedule a meeting*, *make an appointment with someone* dla wizyt lekarskich oraz *arrange a meeting with someone* w znaczeniu spotkania nieformalnego typu kawa, a także *go out on a date* w znaczeniu randki. W języku niemieckim w kontekście formalnym (biznesowym lub lekarskim) stosuje się *Termin abmachen* lub *vereinbaren*, a w kontekście umówienia się na spotkanie nieformalne najczęściej zastępuje się go czasownikiem *spotkać się*, np. *Ich treffe sie am Samstag* – *Spotykam się z nią w sobotę* (umówiłam się z nią na sobotę):

Na kiedy się umawiamy? – Wann treffen wir uns?

lub zwrot będący kalką językową *sich verabreden*⁴⁰:

Ganz besonders hier in Washington. Wenn man sich zum Frühstück verabreden will und fragt: „Wie wäre es mit 8 Uhr?“

Zwłaszcza tu w Waszyngtonie. Jeśli próbujecie się umówić na śniadanie i zaproponujecie „Może o ósmej?“

Z punktu widzenia konfrontacji są to cztery osobne ramy, realizowane w języku angielskim i języku niemieckim przez różne jednostki leksykalne, którym odpowiadałby jeden polski czasownik. Ponieważ w angielskim FrameNecie nie ma jeszcze opracowanych ram dla powyższych znaczeń, ani dla odpowiedniego znaczenia czasownika *to arrange* (obecnie istnieje tylko znacznie ułożenia elementów), więc jedyną ramą, z jaką zestawić można polski czasownik jest SCHEDULING.

Jest to jeden z przypadków, w którym czasownik w języku polskim występuje w formie zwrotnej (problem poruszany w rozdziale konfrontatywnym), podczas gdy w języku angielskim nie istnieje dla niego forma ekwiwalentna. *To schedule* przyjmuje jako argument *a meeting* wyrażony dopełnieniem, czyli jest to forma agentywna,

⁴⁰ Zob. <http://pl.bab.la/slownik/polski-niemiecki/umowic-sie>.

której w języku polskim odpowiadałaby *zaplanować* lub *umówić spotkanie* (np. *na daną godzinę*). Sytuacja ta ma pewne implikacje dla analizy ramowej, np.

He scheduled an appointment with the doctor for next Wednesday.

Umówił wizytę u lekarza na następną środę./ Umówił się na wizytę u lekarza na następną środę.

W języku angielskim oraz bezpośrednim tłumaczeniu sam agent nie jest w centrum uwagi tak, jak ma to miejsce w języku polskim. Forma zwrotna z *się* sugeruje zwrotność, czyli wymianę informacji, działanie obustronne, podczas gdy realizacja w języku angielskim sugeruje oddziaływanie agenta na coś (plan, terminarz). Tym samym w języku polskim zauważyć można pewnego rodzaju interakcję jako element znaczenia czasownika (wykonanie telefonu, rozmowa, uzyskanie odpowiedzi, ustalenie), podczas gdy w języku angielskim mamy uzyskanie celu, jakim jest wizyta (dopełnienie).

Drugim wspomnianym wyżej odpowiednikiem jest *to arrange a meeting* jako mniej oficjalna forma (podczas gdy *schedule a meeting* jest formą bardziej biznesową, *arranging a meeting* byłoby prawdopodobnie najlepszym odpowiednikiem *umawiania się na kawę*):

I arranged to meet her for a coffee this weekend.

Umówiłem się na kawę z nią w weekend. (Dosłownie: Zaaranżowałem spotkanie z nią na kawę w weekend.)

Również i w tym przypadku forma zwrotna sugeruje wspólne działanie obu stron w umawianiu się (ustalaniu czasu i miejsca spotkania), podczas gdy w języku angielskim wspólne jest już samo spotkanie, podczas gdy sam proces wyboru miejsca i czasu wydaje się należeć do jednej ze stron („zaaranżowałem”). Cały ten proces myślowy ma wpływ na definiowanie ramy i ustalanie uczestników sceny: podczas gdy w języku polskim istniałoby dwóch agentów biorących udział w scenie umawiania się, w języku angielskim istnieje jeden agent, a drugi inkorporowany jest w samo spotkanie, np.

I'd like to SET UP a meeting with Mr. Hofmann.

Chciał(a)bym umówić się na spotkanie z Panem Hofmannem.

Jak widać z oznaczenia FrameNetu, ponieważ agent bierze udział w spotkaniu (*a meeting with Mr. Hofmann*), a nie w samym procesie umawiania, w języku angielskim stanowi on jedność z elementem spotkania (oraz występuje w ramie SPOTKANIA).

De facto na płaszczyźnie semantycznej denotowane znaczenie jest takie samo: obie strony uzgadniają czas i miejsce spotkania, a następnie obie strony spotykają się ze sobą. Trudność językoznawczą w opisie ramy stanowi tu strona zwrotna. W języku angielskim umawiamy *spotkanie z kimś*, podczas gdy w języku polskim *umawiamy się z kimś* (*na spotkanie z nim/nią*). Czyli w języku polskim dwóch agentów bierze udział

w procesie umawiania i dwóch w procesie spotkania. W angielskiej rzeczywistości *de facto* tak samo, ale w języku ujawnia się dwóch agentów na spotkaniu i jeden w procesie umawiania. Z kolei w języku polskim zanika najczęściej element samego spotkania na rzecz czasu lub miejsca spotkania. Jak widać po statystykach przykładów z NKJP, gdzie spotkanie nie pojawia się w większości przypadków, np. *umówiłem się z nią na dziewiątą*, staje się elementem domyślnym.

Podstawowe pytanie, jakie należy tu sobie zadać, jest takie: czy istnieje różnica znaczeniowa między czasownikiem polskim a angielskim w sensie ramowym (np. w liczbie występujących elementów w scenie itd.). Wydaje się, że nie można umówić się na spotkanie bez zgody drugiej osoby – stąd pewnie w języku polskim używa się czasownika *umówić się* właśnie w tym znaczeniu – umowa, czyli niejako zobowiązanie obu stron do spotkania. Występuje więc różnica uwagi: w języku polskim fokus jest na AGENTACH, a w języku angielskim – na SPOTKANIU, które jest dopełnieniem, w związku z czym jeden AGENT umawia spotkanie:

Ann scheduled a meeting with John for next Wednesday. / Anna umówiła się na spotkanie z Janem.

Josh set up a meeting for this evening. [UCZESTNICY DNI] zaplanował spotkanie.

I arranged to meet her for a coffee at the weekend. / Umówiłam się z nią na kawę.

Szyk swobodny języka polskiego powoduje też, że OSOBA UMAWIAJĄCA pojawia się raz na początku, a raz na końcu zdania. W języku angielskim nie ma takiej możliwości – tym bardziej, że nie ma w nim drugiego AGENTA (*She scheduled a meeting with me* albo *she arranged a meeting with me* raczej nie wystąpi). Tymczasem w polskim, ze względu na formę zwrotną – z inicjatywą wyjść może każda ze stron. Dlatego poniższe zdanie w języku angielskim byłoby mało poprawne:

{Nie każdy socjolog | UMAWIAJĄCY 2} zgodzi się przyjść na Rakowiecką albo {umówić się | T} {ze mną | UMAWIAJĄCY 1} {u siebie w instytucie | MIEJSCE}.

{FORMA SPĘDZENIA CZASU / WAY OF SPENDING TIME DNI}

{Nie każdy socjolog | FR/PODM} zgodzi się przyjść na Rakowiecką albo {umówić się | FC} {ze mną | FPR/DOP PRZY} {u siebie w instytucie | FPR/DEP}.

Wreszcie w języku polskim różnica w OSOBIE UMAWIAJĄCEJ 2 versus UCZESTNIKU SPOTKANIA także może być oddana za pomocą szyku przestawnego (choć różnica ta jest bardzo subtelna i może nie być dla niektórych użytkowników języka wyczuwalna):

Zdanie:

Chciał(a)bym umówić się na spotkanie z Panem Hofmannem

nie zakłada konieczności uczestniczenia *Pana Hofmanna* w procesie umawiania się (jeśli wypowiedziane zostało do jego sekretarki), podobnie jak:

Chciałabym umówić się na wizytę u ortopedy

nie zakłada uczestnictwa ortopedy w procesie umawiania, ponieważ *u ortopedy* jest określenie modyfikującym znaczenie *wizyty*, podczas gdy zdanie:

Chciał(a)bym umówić się z Panem Hofmannem na spotkanie

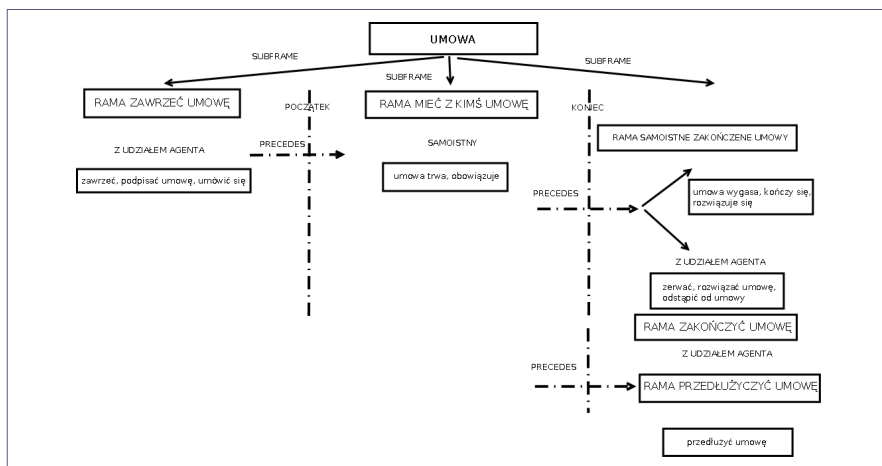
zakłada uczestnictwo Pana Hofmanna w tym procesie, podobnie jak zdanie:

Chciałabym umówić się z ortopedą na wizytę.

Oddanie drugiego znaczenia w języku angielskim wymagałby prawdopodobnie użycia osobnego czasownika, np. *Could I talk to Mr. Smith to arrange a meeting with him?* Tego rodzaju przypadki nie były dotychczas uwzględnione w metodologii FrameNet głównie dlatego, że nie przeprowadzono jeszcze badań dotyczących wpływu szyku zdaniowego na anotację ramową w językach o zmiennym szyku, do których nie zalicza się język angielski.

8.2.2. Reprezentacja wiedzy i relacje między ramami

W powyższym rozdziale przyjrano się bliżej jednostkom leksykalnym należącym do ramy ZAWARCIA UMOWY oraz ramom pokrewnym (por. rysunek poniżej) oraz ramom jednostek homonimicznych (np. PLANOWANIE SPOTKANIA), a także ich odpowiednikom we FrameNecie. Z ram powiązanych semantycznie zbudować można pierwsze elementy reprezentacji wiedzy dla systemu wydobywania danych z umów najmu. W wyniku przeprowadzenia analizy dla powyższych ram i zależności między nimi, otrzymujemy następujący schemat:

Rysunek 20. Fragment reprezentacji wiedzy dotyczący UMOWY i ram opisujących jej powstanie, trwanie i zakończenie. Źródło: opracowanie własne

W dalszej części analizy zostaną omówione w sposób szczegółowy jednostki leksykalne odpowiadające ramom TRWANIA, PRZEDŁUŻENIA i agentywnego oraz SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY. Ponadto do powyższego schematu dołączane będą stopniowo kolejne ramy związane np. ze szczegółowymi PRAWAMI i OBOWIĄZKAMI wynikającymi z umowy.

8.2.3. Wnioski

Powyższa analiza pokazuje, że korpusowa analiza tekstu w kierunku od semantyki do składni, czyli badaniu walencji semantycznej lub jeszcze szerzej – poszukiwaniu werbalizacji elementów ram w tekście, wykaże większe zróżnicowanie strukturalne niż podstawowy, uogólniony schemat składniowy *umowy*, jaki znajdziemy w słowniku np. Bańko (2000): RZ Ż [o-B / na-B / o – Ms / że) + (z-N / między-N). Źródła tego typu stanowią dobry punkt wyjścia do powyższej analizy, nie obejmują jednak tylu elementów semantycznych, schematów walencji semantycznej, ani też sposobów ich wyrażania ze względu na konieczność podania zwężonej definicji. W samym schemacie składniowym możemy dodać na podstawie analizy ramowej, że element PRZEDMIOTU może być wyrażany przymiotnikiem (np. *umowa likwidacyjna*, czyli taka, której PRZEDMIOTEM jest likwidacja czegoś) lub rzeczownikiem w dopełniaczu (np. *umowa najmu*) w postaci modyfikatorów. Podobnie element STRONY wyrażony może zostać przymiotnikowo, czasem jednocześnie otwierając nową ramę (np. *umowa konsularna*). Są to najczęściej opisane w rozdziale 4 modyfikatory odrzeczownikowe, pochodzące od rzeczowników przywołujących ramy.

Analiza przykładów z NKJP obejmuje również wypowiedzi potoczne, dialogowe (zarówno *la langue*, jak i *la parole*), a zatem całe frazy wyrażające elementy ram, często w sposób inferencyjny. Na przykład w wypowiedzi *Słowo za słowo. Paragraf i punkt* realizowany jest element SPOSOBU ZAWARCIA umowy (pisemna), jak też ZOBOWIĄZANIA – danego słowa).

Bańko zauważa trafnie, iż konstrukcja z przyimkiem *o* oraz miejscownikiem odnosi się do umów o zobowiązaniu dwustronnym, a konstrukcja z tym samym przyimkiem w bierniku – do zobowiązań jednostronnych. Dzięki przeprowadzonej analizie ramowej można tę uwagę uzupełnić o to, że umowy np. *na / o zakup reaktora atomowego* również są umowami dwustronnymi, ale różnica polega na tym, że tu jedna ze stron wykonuje pracę lub świadczy usługę na rzecz drugiej, która wypłaca jej za to honorarium, podczas gdy w umowach *o współpracy*, *o zaprzestaniu agresji* itd. (alternatywnie *w sprawach gospodarczych* – choć tu fokus jest na obszarze współpracy) obie strony wykonują to samo zobowiązanie (każda ze stron ma zaprzestać agresji wobec drugiej lub z drugą podjąć współpracę).

Z drugiej strony, analiza tekstów umów najmu pokazuje ograniczoną w stosunku do przykładów NKJP wariantywność realizacji elementów ramowych i schematyczną strukturę tekstów (powtarzalność struktury i jednostek leksykalnych). Natomiast analiza konfrontatywna ramy ZAWARCIA UMOWY na poziomie projektu FrameNet, jak i w przykładach pochodzących z umów najmu, pokazuje:

- brak znaczących różnic w budowie ramy niezależnie od języka wyjściowego, w jakim się ją buduje, jak też podobieństwo w realizacji elementów ramowych;
- potwierdzenie wybranych reguł metodologii ramowej, jak np. możliwość zestawienia w tej samej ramie czasowników w różnych czasach (*umowa została zawarta, zawiera się umowę / der Vertrag wird geschlossen ... schließen den Vertrag*) i stronach (czynna i bierna);
- możliwość realizacji elementów ramowych w różnych miejscach dokumentu lub ramach pokrewnych (np. element MIEJSKA ZAWARCIA UMOWY może być realizowany na początku przy ramie ZAWARCIA, jak też na końcu przy ramie PODPISANIA UMOWY);
- konieczność przeprowadzenia dalszych badań nad ramami dla czasowników w stronie zwrotnej w języku polskim, prawdopodobnie prowadzących do podziału ram;
- możliwość przeprowadzenia badań nad wpływem swobodnego szyku języka polskiego na konfrontację językową metodą semantyki ramowej;
- uzasadnienie nazwania wybranych elementów ramy kategoriami dziedzinowymi, np. PRZEDMIOT zamiast ZOBOWIĄZANIE w przypadku budowy ram dla wybranej dziedziny specjalistycznej.

8.3. Ramy TRWANIA i ZAKOŃCZENIA w umowach najmu

8.3.1. TRWANIE UMOWY

Jak zauważono w poprzednim rozdziale, umowa jest stanem zobowiązania, w jakim znajdują się przystępujący do niej agenci i który trwa od momentu jej ZAWARCIA aż do jej ZAKOŃCZENIA. Moment ZAWARCIA wyznacza POCZĄTKOWY, a moment ZAKOŃCZENIA – końcowy PUNKT stanu umownego. *Zawarcie umowy* pojawia się tu też jako element PUNKTU W CZASIE, do którego odnosi się inne działanie, np.

Poczynając od dnia zawarcia niniejszej umowy, Wynajmujący oddaje Najemcy, a Najemca bierze w najem część Lokalu opisanego w §1 ust 1 [...].

W tym sensie TRWANIE *umowy* jako STANU jest znaczeniem na poziomie ogólnym, niedziedzinowym (każdy stan i każda czynność itd., nie tylko umowa, mogą mieć swój początek i koniec oraz trwanie w czasie). Można zatem zdefiniować

ogólną ramę TRWANIA z czasownikiem *trwać*, w którą wpisują się wszystkie dowolne stany i czynności zachodzące w jakimś przedziale czasu i która zawiera następujące elementy obowiązkowe:

- STANU lub CZYNNOŚCI, czyli tego, co trwa, zatem wypełnia dany okres czasu;
- OKRESU CZASU, w jakim STAN lub CZYNNOŚĆ trwa.

Rama ta stanowiłaby odpowiednik ramy DURATION RELATION⁴¹, czyli RELACJI TRWANIA we FrameNecie (z elementami DURATION / CZAS TRWANIA oraz wykluczającymi się wzajemnie ENTITY/JEDNOSTKA, EVENTUALITY/EVENTUALNOŚĆ, PERIOD / OKRES CZASU), do której należy chociażby jednostka leksykalna *to last*, czyli czasownik *trwać*.

Co ciekawe, w polskich tekstach umów najmu czasownik *trwać* (czy nawet *obowiązywać*) raczej się nie pojawia, ale rama TRWANIA potrzebna jest tu z tego względu, że stanowić jako cecha umowy wyraża się innymi jednostkami leksykalnymi, jak np. *zostać zawartym na okres od... do...*:

{Umowa| STAN} {została zawarta|SUPP} {na okres od 1 marca do 30 lipca 2013 r. | CZAS TRWANIA / DURATION}

{Umowa| R} {została zawarta|FC} {na okres od 1 marca do 30 lipca 2013 r. | FPR/ DEP}

Parafrazując powyższy przykład otrzymamy:

Umowa trwa od 1 marca do 30 lipca 2013 r.

Czasownik złożony (zwany też analizmem werbo-nominalnym, por. Żmigrodzki, 2004) *zawrzeć umowę*, który pojawiał się już w pierwszym akapicie tekstów umów najmu w ramie ZAWARCIA UMOWY, w paragrafach od czwartego do szóstego występuje w znaczeniu TRWANIA umowy, zdominowanym przez element temporalny. Nie jest to jednak jego typowe znaczenie słownikowe (por. np. Bańko, 2000). Jest to przykład z tego względu specyficzny, że czasownik *zawrzeć*, o agentywnym charakterze, określający początek czynności świadomego ludzkiego podmiotu, w powyższym kontekście oznaczać może bezagentywny stan.

Inny sposób wyjaśnienia to użycie elementu pozatematycznego DURATION (TRWANIE), który według Ruppenhofera i innych (Ruppenhofera i in., 2016, s. 104) wnosi własną ramę, oprócz tego, że jest on elementem np. ramy ZAWARCIA UMOWY. W takim wypadku nie wyznacza się osobnej ramy oznaczającej TRWANIE dla czasownika *zawrzeć umowę*, ale definiuje się element TRWANIA jako pozatematyczny i ramę ogólną TRWANIA zagnieżdżoną w ramie ZAWARCIA UMOWY.

Sytuacja ta wydaje się równie złożona, co omawiane przez Goldberg (1995) znaczenia konstrukcji typu ZROBIĆ COŚ KOMUŚ / DLA KOGOŚ, w których dany

⁴¹ Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Duration_relation.

czasownik oprócz czynności przez niego denotowanej w znaczeniu podstawowym ma jeszcze drugie znaczenie konstrukcji – intencję podarowania czegoś lub wyświadczenia komuś przysługi, np. *upiec mamie ciasto, naprawić koledze rower, odrobić siostrze pracę domową*. U Goldberg na pojawienie się drugiego znaczenia wpływają dwa argumenty jednocześnie: agent główny w podmiocie i agent–odbiorca w dopełnieniu dalszym, celownikowym, czyli walencyjne ujęcie konstrukcji. W przypadku czasownika *zawrzeć* znaczenie drugie wydaje się występować ze względu na obecność okolicznika czasu wyrażonego frazami przymiotnikowymi (*od... do...*) przy jednoczesnym braku wystąpienia elementów obowiązkowych, czyli AGENTÓW i PRZEDMIOTU. Jest to pewnego rodzaju polisemia narzucona kontekstem prawnym, która w analizie ramowej sensu stricto może zostać zauważona jedynie przy zastosowaniu podejścia całościowego (anotacja całego lub prawie całego tekstu), gdyż w podejściu leksykograficznym odgórnym (od znaczeń słownikowych ku przykładom) najprawdopodobniej nie zostałaby uwzględniona. Różnica znaczeniowa widoczna jest na poziomie zdania dzięki odpowiedniemu kontekstowi a wpływ na jej powstanie ma też rodzaj występującego tu modyfikatora, czyli elementu nieobowiązkowego, teoretycznie niemającego na czasownik tak dużego wpływu jak jego argumenty (elementy obowiązkowe). Być może należałoby uznać w tym przypadku modyfikatorów za element pozatematyczny, wprowadzający ramę OKRESU CZASU, a poprzez nią również ramę TRWANIA i odnotować przypadek utraty podstawowego znaczenia czasownika ramowego na rzecz ramy przywoływanej przez dominujący element pozatematyczny przy braku elementów obowiązkowych ramy? Przypadek ten wymaga dalszych badań na większej liczbie przykładów.

Dalej zauważyć można też, że podobnie jak w pierwszym akapicie tekstu umownego, w pozostałej części umowy także dominuje użycie strony biernej. Tylko w przypadku jednej umowy wystąpiła forma osobowa *strony zawierają*:

Umowę niniejszą strony zawierają na czas oznaczony 10 lat do dnia 17 XII 2007.

Powyższe zdanie sparafrazować można następująco: *umowa trwa od 1 marca do 30 lipca 2013 r.* Inną możliwą parafrazą byłby czasownik *obowiązywać*⁴² i *być w mocy*, jednak w drugim przypadku doszedłby element ZOBOWIĄZANIA i wynikających z niego dla obu stron skutków prawnych, co wpisuje się w ramę OBOWIĄZYWANIA (posiadającą swój odpowiednik we FrameNecie w postaci ramy BEING IN FORCE). W analizowanych tekstach umów najmu, elementy ramy TRWANIA realizują następujące leksemy:

⁴² *Obowiązujący* to według *Słownika języka polskiego* «będący w danym okresie normą, wypływający z ustalonego zwyczaju» a *obowiązywać* to «być czymś obowiązkiem, mieć moc prawną» <http://sjp.pwn.pl/slowniki/obowiazывать.html>. (Słownik Języka Polskiego PWN, b.d.).

Tabela 10. Elementy ramy TRWANIA i jej realizacji w umowach najmu w języku polskim

	<i>umowa (zostaje zawarta) na okres od.... do.../na czas nieokreślony</i>
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE	
STAN (lub CZYNNOŚĆ)	<ul style="list-style-type: none"> • R <i>umowa</i> • R – przedmiot umowy będący usługą trwającą w czasie może pokryć się z trwaniem <i>zobowiązania</i> i zastąpić <i>umowę</i>, np. <i>najem</i> • realizacja elementu: FR (podmiot)
OKRES CZASU (WARIANTY: Z LITEM lub BEZ LIMITU)	<ul style="list-style-type: none"> • FPR: <ul style="list-style-type: none"> – okres czasu posiadający początek i koniec: <i>na czas oznaczony/określony od (dnia)... do (dnia)...</i> – okres czasu z wyznaczonym jedynie początkiem w formie DNI (domyślnie data zawarcia umowy): <i>na czas nieokreślony / nieoznaczony</i>
POCZĄTEK TRWANIA	• FPR: <i>od (dnia) np. 14 lipca 1999 r.</i>
KONIEC TRWANIA	• FPR: <i>do (dnia)... 31.08.2014 r.</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE	
SPOSÓB	<ul style="list-style-type: none"> • FPR z <i>możliwością</i> + FR (substancywizacja czasownika): <ul style="list-style-type: none"> – umowa na czas określony z <i>możliwością przedłużenia</i> – umowa na czas nieokreślony: z <i>możliwością wypowiedzenia / rozwiązania umowy</i>

Źródło: opracowanie własne.

Trwanie stanu odbywa się w danym okresie czasu, typowo mającym swój początek i koniec. W rozważanych przykładach i elementach ramy występuje tu zatem różnica między umowami zawartymi na czas określony i nieokreślony. Umowy zawarte na czas określony bądź oznaczony mają wyraźny limit czasowy i określenie PUNKTU KOŃCOWEGO. Stąd nie jest koniecznym podawanie w tekście umowy sposobu jej ZAKOŃCZENIA, pojawia się za to sposób jej PRZEDŁUŻENIA, np.

{Umowa | STAN/STATE} {zostaje zawarta | SUPP} {na okres od dnia 01 grudnia 2013 r. do 30 listopada 2015 r. | OKRES CZASU / DURATION} z *możliwością jej przedłużenia i od tego dnia naliczany będzie czynsz najmu.*

{Umowa | R} {zostaje zawarta | FC} {na okres od dnia 01 grudnia 2013 r. do 30 listopada 2015 r. | FPR/DEP} z *możliwością jej przedłużenia i od tego dnia naliczany będzie czynsz najmu.*

Granice trwania stanu mogą też zostać wyznaczone czasem trwania innej czynności, np.

{Umowa niniejsza | STAN/STATE} {zostaje zawarta | SUPP} {na czas pełnienia mandatu senatora VIII kadencji Senatu przez Najemcę (/Podnajemcę)*. | OKRES CZASU / DURATION}

Dochodzi wtedy do nakładania się ram z ramą wyrażoną frazą przyimkową {PEŁNIENIE MANDATU}. Pełnienie mandatu staje się tutaj innym elementem peryferyjnym, zwanym we FrameNecie współwystępującym zdarzeniem (co-occurring event). Jednocześnie w powyższych przykładach nakłada się również podwójna interpretacja umowy jako elementu ramy TRWANIA {STAN} oraz ramy ZAWARCIA {ZOBOWIĄZANIE}, czyli znaczenia pierwszego, bezpośredniego oraz znaczenia kontekstowego. Właśnie dzięki tej podwójnej interpretacji wiadomo, że umowa jako ZOBOWIĄZANIE jest STANEM, w jakim znajdują się STRONY.

Inne napotkane w tekstach umów najmu przykłady realizacji ramy TRWANIA w przypadku umów zawartych na czas określony to:

{Umowa| STAN} {zostaje zawarta |SUPP} {na okres od dnia ..... dnia ..... CZAS TRWANIA / DURATION} Po okresie, na który zawarta jest umowa, Najemca opuści lokal oraz opróżni go na swój koszt z własnych rzeczy tam wniesionych.

{Umowa| R} {zostaje zawarta|FC} {na okres od dnia ..... dnia .....| FPR/DEP}. Po okresie, na który zawarta jest umowa, Najemca opuści lokal oraz opróżni go na swój koszt z własnych rzeczy tam wniesionych.

{Umowa|STAN} najmu lokalu, o którym mowa w § 2, {zawarta została|SUPP} {do dnia| KONIEC TRWANIA / DURATION END}... z możliwością jej przedłużenia o kolejny uzgodniony w formie aneksu okres najmu.

{Umowa|R} {najmu lokalu|FR/DEP}|FR/PODM}, o którym mowa w § 2, {zawarta została|FC} {do dnia...|FPR/DEP}, z możliwością jej przedłużenia o kolejny uzgodniony w formie aneksu okres najmu.

{Umowa|STAN} niniejsza {zawarta została|SUPP} na czas określony {do dnia .....KONIEC TRWANIA / DURATION END} i po upływie tego okresu przestaje obowiązywać, bez uprzedniego wypowiedzenia.

{{Umowa|R} niniejsza|P}|FR} {zawarta została|FC} na czas określony {do dnia .....|FPR/DEP} i po upływie tego okresu przestaje obowiązywać, bez uprzedniego wypowiedzenia.

{Umowa|STAN} {zostaje zawarta|SUPP} {na okres 1 roku| CZAS TRWANIA / DURATION}.

{Umowa|R} {zostaje zawarta|FC} {na okres 1 roku|FPR/DEP}.

Z powyższych przykładów wynika, że w zdaniach, w których po przyimku *od* lub przed przyimkiem *do*, czyli we frazach przyimkowych, występuje data, można ekstrahować te właśnie wyrażenia jako początek i koniec okresu TRWANIA umowy. Natomiast w przypadku, gdy wybrane daty nie zostały podane, a czas trwania umowy

określony jest przedziałem czasowym bez wyznaczonego początku i końca, np. *na okres 1 roku* lub też określony jest tylko jeden z elementów (początek lub koniec TRWANIA umowy, np. *na czas określony do dnia...*), elementy POCZĄTKU i/lub KOŃCA okresu TRWANIA stają się DNI (elementami znanymi z kontekstu). Wymagają one wtedy powiązania semantycznego z ramą ZAWARCIA lub PODPISANIA umowy, a dokładniej z ich elementem PUNKTU W CZASIE, występującym w pierwszym lub ostatnim akapicie tekstu umownego. Tego rodzaju sytuacja wymagałaby prawdopodobnie w kodzie programistycznym reguły warunkowej (np. typu IF...THEN), w której w przypadku braku daty wyrażonej liczbowo lub z nazwą miesiąca należy wykstrahować datę będącą określeniem czasu w innej ramie, znajdującej się na początku lub końcu tekstu.

Umowy zawarte na czas nieoznaczony, czyli bez granic czasowych, powinny natomiast określać sposób ich ZAKOŃCZENIA. Najczęściej jest to zakończenie umowy z udziałem AGENTA (AGENTYWNE ZAKOŃCZENIE UMOWY, czasowniki: *rozwiązać, wypowiedzieć*) lub bez jego udziału (SAMOISTNE ZAKOŃCZENIE UMOWY, czasowniki: *wygasnąć, za/kończyć się*):

Umowa zostaje zawarta na czas nieoznaczony z możliwością jej rozwiązania przez każdą ze Stron z zachowaniem 1-miesięcznego okresu wypowiedzenia z zastrzeżeniem, że niniejsza umowa wygasza z dniem rozwiązania stosunku dzierżawy łączącego Wynajmującego z Właścicielem Lokalu.

Możliwym jest też ZAKOŃCZENIE UMOWY bez identyfikacji SPOSOBU jej ZAKOŃCZENIA (np. poprzez rzeczownik *zakończenie umowy* z czasownikiem *nastąpić*).

Więcej przykładów ram ZAKOŃCZENIA UMOWY podanych zostanie w kolejnych podrozdziałach.

8.3.2. ZAKOŃCZENIE UMOWY

W wyżej cytowanym przykładzie zauważono dwie nowe ramy: AGENTYWNEGO (*wypowiedzieć, rozwiązać*) i SAMOISTNEGO (*wygasnąć*) ZAKOŃCZENIA UMOWY, dziedziczące znaczenie z bardziej ogólnej ramy ZAKOŃCZENIA (bez określania SPOSOBU i fokusu na udziale AGENTA lub jego braku).

Czasowniki ram agentywnych inkorporują w strukturę verbum znaczenie SPOSOBU ZAKOŃCZENIA UMOWY (z udziałem AGENTA, gdy wywiera on wpływ celem ZAKOŃCZENIA ZOBOWIĄZANIA umownego) i są to np. *wypowiedzieć* i *rozwiązać umowę*, ewentualnie *złożyć wypowiedzenie*. Czasowniki ramy nieagentywnej w przypadku SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY również inkorporują SPOŚÓB (samoistny) i nie inkorporują elementu AGENTA, wpływającego na zakończenie stanu umownego, np. *wygasać*. W przypadku wybranych czasowników

forma zwrotna, np. *(za)kończyć się* należy do ramy SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA, w przeciwieństwie do formy pozbawionej partykuły zwrotnej się *(zakończyć)*, należącej do ramy jej ZAKOŃCZENIA agentywnego.

Ponieważ ZAKOŃCZENIE nie jest ramą dziedziczną, podobnie jak analizowany uprzednio STAN, można założyć istnienie bardziej ogólnej ramy ZAKOŃCZENIA jako końca (niezależnie od tego, czy koniec ten został spowodowany przez AGENTA lub samoistnie), ram dziedziczących z niej, czyli AGENTYWNEGO i SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA oraz charakterystycznych dla kontekstu prawnego ram AGENTYWNEGO i SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY. Podstawową różnicą między ramami AGENTYWNEGO i SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA a AGENTYWNEGO i SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY jest zakres definicji elementów ramy. ZAKOŃCZENIE AGENTYWNE lub SAMOISTNE reprezentowane jest przez części mowy denotujące te procesy w różnych kontekstach, podczas gdy np. czasowniki AGENTYWNEGO i SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY używane są jedynie w stylu prawniczym do umów lub innych zobowiązań prawnych.

W badanych tekstach prawnych rama ZAKOŃCZENIA w kontekście umowy pojawia się znacz nie rzadziej niż ramy z niej dziedziczące. W analizowanym korpusie umów najmu napotkano ją tylko raz jako ramę zagnieżdżoną (nakładanie się ram):

Jeżeli pomimo zakończenia umowy najmu lokal nie zostanie wydany Wynajmującemu, a Najemca bądź osoby wprowadzone do lokalu przez Najemcę nadal w nim zamieszkują, Najemca jest zobowiązany płacić co miesiąc odszkodowanie w wysokości trzykrotności dotychczasowego czynszu najmu, do czasu opróżnienia i wydania lokalu.

Ze względu na rzadkość występowania powyższej ramy, jej jednostki nie będą szczegółowo analizowane, jednak teoretycznie można założyć, że składa się ona z następujących elementów:

Tabela 11. Elementy i realizacja rzeczownikowa ramy ZAKOŃCZENIA UMOWY w tekstach polskich

	zakończenie (umowy)
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE	
STAN, PROCES, CZYNNOŚĆ (KTÓRA TRWA)	<ul style="list-style-type: none"> FR w dopełniaczu, modyfikator wobec rzeczownika <i>zakończenie</i>, np. <i>umowa (zakończenie umowy)</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE	
PUNKT W CZASIE	<ul style="list-style-type: none"> FPR, np. <i>dnia 4 marca 1996, z dniem 5.07.2014 r.</i>
PRZYCZYNA, SKUTEK	<ul style="list-style-type: none"> FPR, np. <i>z powodu niewywiązania się drugiej strony z obowiązków umownych</i>

Nietrudno zauważyć, że ramy TRWANIA i ZAKOŃCZENIA mają ze sobą wiele wspólnych elementów, czyli prawdopodobnie zachodzi między nimi pewna relacja semantyczna dziedziczenia, a dokładniej rama TRWANIA poprzedza ramę ZAKOŃCZENIA (relacja *Precedes*).

8.3.2.1. AGENTYWNE ZAKOŃCZENIE UMOWY

Ramę AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY reprezentują czasowniki posiłkowe (SUPP; w analizach werbo-nominalnych) *wypowiedzieć* i *rozwiązać* w towarzystwie słowa docelowego *umowa* oraz derywowane od nich substantywizacje, czyli *rozwiązanie* i *wypowiedzenie umowy*, które w tekstach umów najmu występują częściście od czasowników:

{*Umowa* | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} *ulega rozwiązaniu* {z upływem 30 dni od dnia {złożenia | EXT} takiego {wypowiedzenia | EXT} {drugiej stronie | STRONA 2 / PARTY 2} | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {STRONA 1 DNI}.

{*Umowa* | R/PODM} {ulega rozwiązaniu|FC} {z upływem 30 dni od dnia {{złożenia | R} takiego {wypowiedzenia | R}|FR}|FPR|DEP} {drugiej stronie | STRONA 2 / PARTY 2} | FPR/DEP}.

{W przypadku nieprzewidzianych zdarzeń losowych (np. choroba, utrata pracy) | PRZYCZYNA/CAUSE} {strony | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} *wyrażają zgodę na {rozwiązanie | EXT} {umowy | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {z jednomiesięcznym wypowiedzeniem | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION}*.

{W przypadku nieprzewidzianych zdarzeń losowych (np. choroba, utrata pracy) | FPR/DEP} {strony | R/PODM} {wyrażają zgodę|FC}{na {{rozwiązanie | R} {umowy | R}|FR}|FPR/DOP PRZY} {z jednomiesięcznym wypowiedzeniem | FPR|DEP}.

{*Rozwiązanie* | EXT} {umowy | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {powinno | C MOD} {{być | COP} {dokonane | SUPP}} {w formie pisemnej | SPOSÓB, FORMA / MANNER, FORM} {pod rygorem nieważności | SPOSÓB/MANNER} {z zachowaniem dwumiesięcznego okresu wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION} i doręczone [stronie | STRONA 2 / PARTY 2] za pisemnym potwierdzeniem odbioru, lub listem poleconym. {STRONA 1 / PARTY 1 DNI}

{{Rozwiązanie | R} {umowy | R}|FR/PODM} {{powinno | C MOD} {{być | COP} {dokonane | I}|FC} {w formie pisemnej | FPR/DEP} {pod rygorem nieważności | FPR/DEP} {z zachowaniem dwumiesięcznego okresu wypowiedzenia | FPR/DEP} i doręczone [stronie|R/DOP DAL] za pisemnym potwierdzeniem odbioru, lub listem poleconym.

{*Umowa* |R/PODM} {{może | C MOD} {{być | COP} {rozwiązana |SUPP}|FC}}{przez każdą ze stron |FPR|DEP} {z miesięcznym wypowiedzeniem | FPR/DEP}.

{Każdej ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} przysługuje prawo {rozwiązania | EXT} {umowy |T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {za uprzednim 3 miesięcznym okresem

wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION} doręczonym drugiej stronie {w formie pisemnej | SPOSÓB, FORMA / MANNER, FORM} {pod rygorem nieważności | SPOSÓB/MANNER}.

{Każdej ze stron | FR} {przysługuje prawo | FC} {{rozwiązania | R} {umowy | R} | FR/DEP} {za uprzednim 3 miesięcznym okresem wypowiedzenia | FPR/DEP} doręczonym drugiej stronie {w formie pisemnej | FPR/DEP} {pod rygorem nieważności | FPR/DEP}.

Powyższe przykłady ilustrują dobrze teorię przedstawioną w rozdziale 4. Rzeczownik *umowa* ponownie staje się docelowym elementem anotacji ramy, a towarzyszące mu czasowniki:

- stają się substantytywizacjami i zostają oznaczone jako element *External*, np. *wypowiedzieć* (SUPP) *umowę* – *wypowiedzenie umowy* (EXT);
- wywołują inną zupełnie ramę (np. PRAWA lub MOŻLIWOŚCI jak w przypadku czasownika modalnego *móc* lub *przysługiwać* – *prawo do czegoś przysługiwać komuś*);
- też pełnią funkcję pomocniczą (COP, SUPP) wobec rzeczownika, np. w postaci łącznika z imiesłowem w stronie biernej (np. *zostać rozwiązany*).

W wybranych frazach przyimkowych typu z *jednomiesięcznym wypowiedzeniem* (metonimia: z zachowaniem jednomiesięcznego okresu wypowiedzenia) dochodzi do nakładania się elementu SPOSOBU oraz OKRESU CZASU w ramie AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY.

{Umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} zostaje zawarta na czas nieokreślony.

{Każdej ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} przysługuje prawo do {jej | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {wypowiedzenia | EXT} {z zachowaniem 1- miesięcznego terminu wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION}, z tym, że {żadna ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} nie {wypowie | SUPP} {umowy | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {w okresie pierwszych 11 miesięcy od daty jej zawarcia | OKRES CZASU / DURATION}.

{Strony | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} {mogą | C MOD} {wypowiedzieć | SUPP} {umowę | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {niezależnie od okresu, na jaki została zawarta | OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES} {w przypadkach naruszenia przez stronę przeciwną postanowień umowy | PRZYCZYNA/CAUSE}.

{Każda ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} może {umowę | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {wypowiedzieć | T} {z zachowaniem 1-miesięcznego okresu wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION} {bez podania przyczyny | SPOSÓB/MANNER}.

{Każdej ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} przysługuje prawo {wypowiedzenia | EXT} {Umowy | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {przed upływem czasu na jaki

została zawarta | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {z zachowaniem jednorocznego okresu wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION}.
 {Obie strony | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} {mogą | C MOD} {wypowiedzieć | SUPP}
 {umowę | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {bez podania przyczyn | SPOSÓB/MANNER} z zachowaniem 1-miesięcznego okresu wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER, OKRES CZASU / DURATION}.

Zgodnie z przyjętą procedurą, celem określenia elementów powyższej ramy, zbadano zestawy około 100 zróżnicowanych pod względem stylu i źródła przykładów dla powyższych jednostek leksykalnych, pochodzących z NKJP.

W schematach walencji semantycznej czasowników *rozwiązać* i *wypowiedzieć umowę* w formie osobowej czasu przeszłego *rozwiązał umowę* / *wypowiedział umowę* najczęściej występują elementy:

STRONA 1 + *wypowiedzieć/rozwiązać umowę* + STRONA 2/PRZEDMIOT/SPOSÓB

Agent (STRONA 1) w przykładach tych *rozwiązuje umowę* (zawartą z *kimś*) lub *wypowiada umowę komuś* (STRONA 2) i/lub *na coś/czegoś* (PRZEDMIOT) lub *w jakiś sposób* (SPOSÓB).

Tabela 12. Realizacja ram AGENTYWNego ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku polskim

	<i>rozwiązać (umowę)</i>	<i>wypowiedzieć (umowę)</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY		
ZOBOWIĄZANIE	Rodzaj podjętego zobowiązania, FR w dopełniaczu, np. <i>umowa, traktat, porozumienie, pakt, układ</i> .	
STRONA 1	Agent rozwiązujący umowę, FR (najczęściej podmiot): <ul style="list-style-type: none"> • FR (różne warianty, w tym nazwy własne), częste nakładanie się ram ze względu na funkcje występujące jako strona, np. <i>agent, klient</i> • Z, np. <i>Ona</i> • SUFF – w zdaniach z podmiotem domyślnym – końcówka fleksyjna • I, np. <i>dający zlecenie, wynajmujący</i> • FR z wyliczeniem – podzielony element ramy: <i>syndyk, spadkobierca lub wspólnik</i> 	
STRONA 2	Agent do, którego skierowana jest prośba o rozwiązanie umowy: FPR (dopełnienie dalsze), np. <i>rozwiązać umowę z kimś</i>	Agent, do którego skierowana jest prośba o rozwiązanie umowy: FR w celowniku, dopełnienie dalsze, np. <i>wypowiedzieć umowę komuś</i> lub FPR, np. <i>wypowiedzieć umowę u poprzedniego pracodawcy, z poprzednim pracodawcą</i>

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PRZEDMIOT UMOWY	różne modyfikatory rzeczownika <i>umowa</i> , np. P, FPR (analogicznie do ramy ZAWARCIA UMOWY), np. <i>umowa najmu</i>
SPOSÓB / FORMA ROZWIĄZANIA UMOWY	<ul style="list-style-type: none"> FPR: z miesięcznym okresem wypowiedzenia, z zachowaniem miesięcznego okresu wypowiedzenia, z terminem dwutygodniowym, bez podania przyczyny, w trybie natychmiastowym, w formie pisemnej fraza czasownikowa z imiesłowem: zachowując miesięczny okres wypowiedzenia
PRZYCZYNA	<ul style="list-style-type: none"> FPR: na skutek okoliczności, z winy podmiotu współpracującego, w związku z kłopotami budżetowymi/ wystąpieniem szkody, w przypadkach naruszenia przez stronę przeciwną postanowień umowy Z PODRZ ZŁ (I, FC): powołując się na zaległości w opłaceniu składek (nałożenie się ram)
PUNKT W CZASIE	• Różne formy zapisu dat (FR, FPR), np. <i>dnia 04.05.2014 r.</i> , <i>z dniem...</i>
OKRES CZASU	• FPR, np. <i>w okresie sześciu miesięcy przed rejestracją</i> ; <i>w ciągu miesiąca od zawarcia umowy</i>
MIEJSCE	• FPR oznaczająca nazwę geograficzną lub lokalizację, np. <i>w urzędzie pracy</i> , <i>w Warszawie</i>
ELEMENTY POZATEMATYCZNE	
OKOLICZNOŚCI	• FPS: <i>niezależnie od okresu</i> , <i>na jaki została zawarta umowa</i>
SKUTEK	• Z WSPÓŁ ZŁ + S (koniunkcja), np. <i>administrator wypowiedział umowę i likwiduje targowisko</i>

Źródło: opracowanie własne.

Podstawowy schemat składniowy podawany w *Innym słowniku języka polskiego* (Bańko, 2000) to na przykładzie czasownika *wypowiedzieć* [FC + C (celownik) + B (biernik)]. Został on zachowany w analizie. Za pomocą opisu metodą semantyki ramowej, w oparciu o analizę przykładów korpusowych oraz umownych, można jeszcze zauważyć np., że:

- element STRONY 2 jest czasem w stylu potocznym realizowany frazą przymiową *u poprzedniego pracodawcy* (nawiązującą do określenia MIEJSKA pracy);
- istnieją przypadki pominięcia elementów obowiązkowych ramy (jak np. STRONA 2 w poniższym przykładzie);
- w NKJP najczęściej występujące elementy nieobowiązkowe to SPOSÓB, np. *Wypowiedziała umowę za porozumieniem stron* (FC + FR + FPR, w przykładach korpusowych równie częstszych jak podawany podstawowy schemat składniowy).

Podobnie jak w ramie ZAWARCIA UMOWY, również i tutaj elementami obowiązkowymi są STRONY oraz rodzaj ZOBOWIĄZANIA. Element PRZEDMIOTU, który nie pojawia się we wszystkich przykładach, wydaje się nie spełniać kryterium zdania minimalnego i nie przechodzi pozytywnie testu redukcji. Zdecydowanie częściej występuje natomiast element SPOSOBU wypowiedzenia lub rozwiązania umowy, który staje się jednym z jej warunków. Szczególnie zdania z czasownikami modalnymi (np. *móc*) lub też synonimiczną konstrukcją *mieć prawo do czegoś* (wprowadzające ramę UPRAWNIENIA), w których pojawiają się powyższe czasowniki (lub ich substancywizacje) charakteryzują się doprecyzowaniem SPOSOBU, w jaki STRONOM wolno jest zakończyć umowę przed upływem jej terminu.

W dyskursie publicznym, np. w zdaniach pochodzących z NKJP, PRZEDMIOT umowy podany być może w mniej formalny sposób, z pomocą imiesłowu *dotyczący*:

{Bez podania przyczyn | SPOSÓB/MANNER}, {Pekpol | STRONA 1 / PARTY 1} {rozwiązał | SUPP} {umowę | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {z Polskim Konsorcjum Finansowym | STRONA 2 / PARTY 2} {dotyczącą kupna akcji... | PRZEDMIOT/SUBJECT}

{Bez podania przyczyn | FPR}, {Pekpol | R/PODM} {rozwiązał | FC} {umowę | FR/DOP} {z Polskim Konsorcjum Finansowym | FPR / DOP.DAL} {dotyczącą kupna akcji... | FC, I}

Nietypową realizacją elementu STRONY 2 jest wystąpienie frazy nominalnej w celowniku, powstałe prawdopodobnie w wyniku zastosowania błędnej analogii do czasownika *wypowiedzieć*:

... *napisał* {rozczarowany klient TU „X”,|ANT,STRONA 2 / PARTY 2} {któremu |REL, STRONA 2 / PARTY 2} {ubezpieczyciel | STRONA 1 / PARTY 1} {rozwiązał | SUPP} {umowę | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION}, {powołując się na zaległości w opłaceniu składek | PRZYCZYNA/CAUSE}.

...*napisał* {rozczarowany klient TU „X” | FR/PODM}, {któremu | Z} {ubezpieczyciel | R} {rozwiązał | FC} {umowę | FR/DOP}, {powołując się na zaległości w opłacaniu składek | I + FPR, Z PODRZ ZŁ OKOL PRZYCZ}.

Przykład ten ilustruje jednocześnie, że element PRZYCZYNY podany być może w zdaniu kolejnym, rozpoczynającym się od imiesłowu i dochodzi wtedy do nakładania się ram (rama ODNIESIENIA z czasownikiem *powołać się na coś*, której odpowiednikiem mogłaby zostać angielska rama REFERENCE, dotychczas niezdefiniowana w projekcie).

Drugą ważną kwestią, która pokazuje powyższe zdanie, jest anotacja przykładów złożonych w zdaniach podrzędnie złożonych przydawkowych. W anotacji FrameNet (Ruppenhofer i in., 2016, s. 60) stosuje się tutaj specjalny sposób anotacji, w którym jako pierwszą część elementu ramowego oznacza się podmiot lub dopełnienie zdania nadrzędnego (ANT), a zaimek lub frazę przyimkową zdania

podrzędnego oznacza się tagiem REL (od ang. *relative clause* – zdanie podrzędne złożone przydawkowe).

U obu czasowników dosyć często występuje przykład domniemanego elementu STRONY inicjującej rozwiązanie umowy (DNI), który w języku polskim jest identyfikowalny po sufiksie fleksyjnym czasownika, np. *wypowiedzi-ał, rozwiąz-ał* i wskazuje na trzecią osobę liczby pojedynczej rodzaju męskiego, choć sam podmiot nie został eksplicitnie wyrażony inną częścią mowy (podmiot domyślny). Jest to niezwykle ważne w przypadkach wnioskowania oraz anafory dla celów programowania reguł wydobywania danych, gdyż dzięki zgodności liczby i rodzaju w związku zgody można wyekstrahować STRONĘ z wcześniejszych zdań występujących w tekście, np.

... *za miesiąc czy za dwa będzie już miał swoje bo właśnie* {wypowiedzi[-ał | STRONA 1 / PARTY 1] | SUPP} {umowę | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {najmu | PRZEDMIOT/SUBJECT}{komuś | STRONA 2 / PARTY 2}

...*za miesiąc czy za dwa będzie już miał swoje bo właśnie* {wypowiedzi[-ał | SUFF/PODM] | C} {umowę | R/DOP.DAL} {najmu | R/DEP} {komuś | Z/DOP.DAL}

... *jednak* {kwestią nielegalnego użytkowania terenu | PRZYCZYNA/CAUSE}. *Za to...* {rozwiąz{-ał | STRONA 2 / PARTY 2} umowę | T}{z dotychczasowym dzierżawcą | STRONA 2 / PARTY 2}, a „Fermata” nadal nielegalnie...

... *jednak* {kwestią nielegalnego użytkowania terenu | FR}. *Za to...* {{rozwiąz{-ał | SUFF}}{FC} {umowę | R}{z dotychczasowym dzierżawcą | FPR/DOP.DAL}, a „Fermata” nadal nielegalnie...

W nielicznych przypadkach elipsy czasownika *zawrzeć*, zamiast rzeczownika w celowniku wyrażającego drugą STRONĘ umowy, wystąpić może fraza przyimkowa:

{Sulikow | R/PODM}{wypowiedział | T} {umowę | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} zawartą⁴³ {z Zawidowem | FPRZY/DOP.DAL} {na refundację kosztów nauczania wiejskich | FPRZY/DEP}...

Przypadek ten dopuszcza zatem wyjaśnienie inferencyjne, czyli przypuszczenie, iż zastosowano skrót myślowy.

W wybranych przykładach NKJP zaobserwować można również wystąpienie elementów sceny poza podstawowym schematem walencji czasownika. Fenomen ten polega na pominięciu elementu drugiej STRONY w zdaniu pierwszym, a następnie rozwiniecie go w drugim, również w podmiocie:

Jeśli {bank | STRONA 1 / PARTY 1} {wypowiedział|SUPP} {umowę | T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {kredytową | PRZEDMIOT/SUBJECT} {z powodu zaległości finansowych|PRZYCZYNA/CAUSE}, {dłużnik | STRONA 2 / PARTY 2, EXT}...

⁴³ Skreślony element oznacza elipsę. W rzeczywistości nie występuje on w zdaniu (jest pomijany), ale przytoczono go, aby pokazać, gdzie i jak zachodzi wspomniana elipsa.

Jeśli {bank | R/PODM} {wypowiedział|SUPP} {umowę | R/DOP} {kredytową | P/DEP} {z powodu zaległości finansowych|FPR/DEP}, {dłużnik | R/PODM}...

W powyższym przykładzie charakterystyczne dla ramy KREDYTU nazewnictwo STRON TRANSAKCJI HANDLOWEJ (zwieńczonej umową), czyli *dłużnik* i *bank*, przy identyfikacji ich przynależności do ramy pozwalają określić się jako STRONY umowy.

Podobnie w drugim przykładzie zdania złożonego. Tylko semantycznie i inferencyjnie (na podstawie definicji WARUNKU umownego – *jeśli jedna STRONA to, to druga STRONA owo*, a także czasownika *odstąpić*, który oznacza zaniechanie czynności), zidentyfikować można element STRONY drugiej w poniższym zdaniu:

... przejęcia płacenia składki, argumentując, że jeśli {wypowiedzi{-at | STRONA 1 / PARTY 1} umowę | T}, {STRONA 2 / PARTY 2, DNI}....

....to {towarzystwo | STRONA 2 / PARTY 2, EXT} odstępuje od czynności ww. art.

Tym samym widocznym jest, że czasem w przypadku zdań złożonych, w których jeden z elementów jądrowych jest pominięty w kontekście w zdaniu pierwszym (DNI), jego realizacja może nastąpić dopiero w drugiej części zdania złożonego, a zatem staje się on elementem współdzielonym przez dwie ramy (*external*) i jest zarówno STRONĄ umowy z ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY przy czasowniku złożonym *wypowiedzieć umowę*, jak też AGENTEM czasownika złożonego *odstąpić od umowy*.

W tekstach umów najmu występują najczęściej dwa rzeczowniki (substantywy-zacje czasowników): *wypowiedzenie* i *rozwiązanie*. Argumenty semantyczne, typowo należące do czasowników jako ich podmioty, a w przypadkach substantywizacji orzeczenia pojawiające się także przy rzeczownikach w postaci modyfikatorów i w związku z tym często występujące w dwóch ramach jednocześnie, również oznaczane są w anotacji symbolem EXT (*external*).

{Umowa |T, ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} zostaje zawarta na czas nieoznaczony z możliwością {jej ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {rozwiązania | T} {przez każdą ze Stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2 EXT} {z zachowaniem {{1- | MIARA/COUNT} {miesięcznego | JEDN/UNIT} {okresu | CZAS TRWANIA / DURATION} {wypowiedzenia | T} | SPOSÓB/MANNER}.

{Umowa | R/PODM} zostaje zawarta na czas nieoznaczony {z możliwością {jej | Z/DEP} rozwiązania | R, DEP}|FPR, DEP} {przez każdą ze Stron | FPRZY / DEP} {z zachowaniem [I | L]- [miesięcznego | P] | FP/DEP} [okresu | R] {wypowiedzenia | R} | FPRZY, DEP}.

{Umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} zostaje zawarta na czas nieoznaczony z możliwością {jej | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {rozwiązania | T} {przez każdą ze Stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2 EXT} {{1- | MIARA/COUNT} {miesięcznego |

JEDN/UNIT} {okresu | CZAS TRWANIA / DURATION} wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER}, z zastrzeżeniem, że niniejsza {umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {wygasa | T} {z dniem {{rozwiązania | T} {stosunku dzierżawy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} łączącego {Wynajmującego | STRONA 1 / PARTY 1 EXT} {z Właścicielem Lokalu | STRONA 2 / PARTY 2}} | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

{Umowa | R/PODM} zostaje zawarta na czas nieoznaczony z możliwością {jej rozwiązania | T} {przez każdą ze Stron | FPRZY/DEP} {z zachowaniem {{1- | L}{miesięcznego | P}FL/DEP} {okresu | R/DEP} {wypowiedzenia | T} | FPRZY/DEP}, z zastrzeżeniem, że niniejsza {umowa | R/PODM} {wygasa | T} {z dniem {rozwiązania | T} {stosunku dzierżawy | FR/DEP} {łączącego|I, FC} {Wynajmującego | FR/DOP} {z Właścicielem Lokalu | FPRZY/DOP} | FC}.

{Każdej ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2 EXT} przysługuje prawo {wypowiedzenia | Umowy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {przed upływem czasu na jaki została zawarta | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {z zachowaniem {{jedno- | MIARA/COUNT} [-miesięcznego | JEDN/UNIT] {okresu | CZAS TRWANIA/DURATION} {wypowiedzenia | T} | SPOSÓB/MANNER}. Umowa {zakończy się | T} wówczas {wraz z końcem miesiąca następującego po miesiącu, w którym zostało {{złożone | SUPP} {wypowiedzenie | T}} | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

{Każdej ze stron | FZ/PODM} przysługuje prawo {wypowiedzenia | R, DEP} {Umowy | R/DEP} {przed upływem czasu na jaki została zawarta | FPRZY/DEP} {z zachowaniem {jednomiesięcznego | P/DEP} {okresu | R/DEP} {wypowiedzenia | R, DEP} | FPRZY/DEP}. {Umowa | R/PODM} {zakończy się | FC} wówczas {wraz z końcem miesiąca następującego po miesiącu, w którym zostało {{złożone | SUPP} {wypowiedzenie | R, PODM} | FPRZY/DEP}.

{Umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} zostaje zawarta na czas nieokreślony. {Każdej ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1,2 EXT} przysługuje prawo do {jej | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION EXT} {wypowiedzenia | T} {z zachowaniem {{1- | MIARA/COUNT} {miesięcznego | JEDN/UNIT} {terminu | CZAS TRWANIA / DURATION} {wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER}, z tym, że {żadna ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} nie {wypowie | T} {umowy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {w okresie pierwszych 11 miesięcy | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME} {od daty jej zawarcia | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

{Umowa | FZ/PODM} zostaje zawarta na czas nieokreślony. {Każdej ze stron | FZ/PODM} przysługuje prawo do {jej | Z/DEP} {wypowiedzenia | R, DEP} {z zachowaniem {{1- | L}{miesięcznego | P}FL/DEP} {terminu | R/DEP} | FPRZY/DEP}, z tym, że {żadna ze stron | FR/PODM} nie {wypowie | FC} {umowy | R/DOP} {{w okresie pierwszych 11 miesięcy | FPRZY/DEP} {od daty jej zawarcia | FPRZY/DEP}. | FPRZY/DEP}

Anotacja metodą semantyki ramowej pokazuje też, dlaczego język prawniczy jest trudniejszy w jego interpretacji i pojmowaniu niż np. dyskurs medialny. Obecność substantywizacji, pochodzących od czasowników, przywołujących liczne ramy, powoduje nakładanie się ram i wymaga przywołania z pamięci długiej większej liczby pojęć niż tekst o konstrukcji dynamicznej, bardziej czasownikowy, z mniejszą liczbą złożonych fraz przyimkowych, otwierających kolejne lub powtarzających te same ramy.

W niektórych z wyżej analizowanych przykładów ponownie dochodzi do nakładania się ram ze względu na metonimię NAJEM ZA UMOWĘ NAJMU. To właśnie owa relacja semantyczna powoduje, że kolejne elementy ramy również się nakładają (STRONA 1 z NAJEMCĄ, STRONA 2 z WYNAJMUJĄCYM). Nie jest to jednak jedyny przypadek nakładania się ram. Trudny w interpretacji, anotacji i wydobywania danych jest przypadek nowej lub powtórzenia tej samej ramy występującej w elemencie SPOSOBU, należącym do pierwszej ramy. W takim wypadku mamy przynajmniej dwa słowa docelowe, wobec których zachodzi identyfikacja elementów ramowych. W przykładzie czwartym oznaczono ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY z rzeczownikiem *wypowiedzenie* jako słowem docelowym.

Rama ta powtarza się też w czasowniku *wypowiedzieć*. Ponadto przywołane zostają ramy TRWANIA (*zostaje zawarta na czas nieokreślony*) oraz rama ZAWARCIA, występująca jako wydarzenie zachodzące jednocześnie (*co-occurring event*) w elemencie PUNKTU W CZASIE (*od daty jej zawarcia*).

{Umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} *zostaje zawarta na czas nieokreślony*.
 {Każdej ze stron przysługuje prawo do {jej | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION}
 {wypowiedzenia | T}} {z zachowaniem 1-miesięcznego terminu wypowiedzenia | SPOŚÓB/
 MANNER}, z tym, że {żadna ze stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} nie {wypowie | T}
 {umowy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {w okresie pierwszych 11 miesięcy | OKRES
 CZASU / PERIOD OF TIME} {od daty jej zawarcia | PUNKT W CZASIE / POINT IN
 TIME}.

Podobnie w przykładzie:

{Umowa | ZOBOWIĄZANIE / OBLIGATION EXT} *zostaje zawarta na czas nieoznaczony z możliwością {jej ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {rozwiązania | T} {przez każdą ze Stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2 EXT} {z zachowaniem {{1- | MIARA/COUNT} [miesięcznego | JEDN/UNIT] [okresu | R] | CZAS TRWANIA / DURATION {wypowiedzenia | T} | SPOŚÓB / MANNER EXT}*.

W poniższym przykładzie występuje rama TRWANIA (oznaczono element UMOWY, powtarzający się w obu ramach) oraz AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY (wyrażona dwoma różnymi czasownikami):

{Umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} zostaje zawarta na czas nieoznaczony z możliwością {jej | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {rozwiązania | T} {przez każdą ze Stron | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2 EXT} {{1- | MIARA/COUNT} {miesięcznego| JEDN/UNIT} {okresu | CZAS TRWANIA / DURATION} wypowiedzenia | SPOSÓB/ MANNER}, z zastrzeżeniem, że niniejsza {umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {wygasa | T} {z dniem {{rozwiązania | T} {stosunku dzierżawy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} łączącego {Wynajmującego | STRONA 1 / PARTY 1 EXT} {z Właścicielem Lokalu | STRONA 2 / PARTY 2}} | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

Dzięki zdefiniowaniu różnych jednostek leksykalnych ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w procesie wydobywania danych podaje się automatowi wiedzę o tym, że mowa jest de facto o tym samym procesie zakończenia umowy, sformalizowanym z pomocą różnych leksemów.

Przy okazji anotacji powyższych ram koniecznym okazało się wprowadzenie dwóch nowych symboli dla elementów pozatematycznych MIARY oraz JEDNOSTKI (Rupperhofer i in., 2010, s. 46 por. także załączniki) do opisu jednostek czasu określających okres wypowiedzenia umowy. Elementy te opisuje się pojedynczo, gdy w zdaniu występuje liczebnik i rzeczownik, natomiast przy ich przekształceniu w przymiotnik (*jednomiesięczny*) dla celów anotacji i wydobywania danych koniecznym okazuje się podział leksemu na dwa człony (*jedno* – MIARA i *miesięczny* – JEDNOSTKA).

8.3.2.2. SAMOISTNE ZAKOŃCZENIE UMOWY

W ramie SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY dana FORMA ZOBOWIĄZANIA, czyli *umowa* (lub metonimicznie – *najem*) *kończy się, wygasa, przestaje obowiązywać* itd. lub dochodzi do jej *ustania* czy *wygaśnięcia* w określony SPOSÓB w danym PUNKCIE W CZASIE:

Tabela 13. Realizacja elementów w ramie SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku polskim

	Realizacja czasownikowa: <i>przestaje obowiązywać, kończy się..., rozwiązuje się... wygasa</i>	Realizacja rzeczownikowa: <i>wygaśnięcie, ustanie</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY		
FORMA ZOBOWIĄZANIA	• FR (PODM): rodzaj podjętego zobowiązania, np. <i>umowa, traktat, porozumienie, pakt, układ</i>	FR (DEP) rodzaj podjętego zobowiązania, np. <i>umowa, traktat, porozumienie, pakt, układ</i>

	<ul style="list-style-type: none"> • FR (PODM): przedmiot umowy, będący usługą trwającą w czasie, może pokryć się z trwaniem zobowiązania i zastąpić umowę, np. <i>najem</i> 	FR (DEP) przedmiot umowy, będący usługą trwającą w czasie, może pokryć się z trwaniem zobowiązania i zastąpić umowę, np. <i>najem</i>
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY		
PUNKT W CZASIE	FPR lub FPS - precyzyjnie określona, np. <i>z dniem 12.03.2015 r.</i> - określony w sposób ogólny, nieprecyzyjny lub odcinkiem czasu, np. <i>z końcem marca</i>	
SPOSÓB	FPR, np. <i>umowa wygasła / wygaśnięcie umowy na mocy porozumienia, bez uprzedniego wypowiedzenia</i>	

Źródło: opracowanie własne.

Wśród analizowanych przykładów pochodzących z tekstów źródłowych najczęściej występującym leksemem jest *wygasnąć* i jego substantywizacja *wygaśnięcie*, choć w umowach najmu napotkać można także inne synonimy zakończenia się umowy bez udziału AGENTA:

*Najpóźniej {w dniu {wygaśnięcia | T} {umowy najmu | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGACI-
TION} | CONTAINING EVENT} Najemca ma obowiązek opuścić lokal oraz opróżnić go
ze wszystkich rzeczy, które należą do niego.*

*Najpóźniej {w dniu {wygaśnięcia | R, DEP} {umowy najmu | FR, DEP} | FPR, DEP} Najem-
ca ma obowiązek opuścić lokal oraz opróżnić go ze wszystkich rzeczy, które należą do niego.*

*Przekazanie lokalu tak przy jego wydaniu NAJEMCY jak i { po {ustaniu | T} {umowy naj-
mu | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} | PRECEDING EVENT} nastąpi protokolarnie.*

*Przekazanie lokalu tak przy jego wydaniu NAJEMCY jak i { po {ustaniu | R} {umowy
najmu | FR, DEP} | FPR, DEP} nastąpi protokolarnie.*

*Niniejsza umowa zawarta została na czas określony do dnia ..... i {po upływie
tego okresu | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME, PRECEDING EVENT}{{przestaje
| SUPP} obowiązywać | T}, {bez uprzedniego wypowiedzenia | SPOSÓB/MANNER}.*

*Niniejsza umowa zawarta została na czas określony do dnia ..... i {po upływie tego
okresu | FPR, DEP}{{przestaje | SUPP} obowiązywać | FC}, {bez uprzedniego wypowie-
dzenia | FPR, DEP}.*

*Umowa {zakończy się | T} wówczas {wraz z końcem miesiąca następującego po miesiącu,
w którym zostało złożone wypowiedzenie | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME,
PRECEDING EVENT}}.*

*Umowa {zakończy się | FC} wówczas {wraz z końcem miesiąca następującego po miesiącu|
FPR, DEP}, {w którym zostało złożone wypowiedzenie | FPR, DEP, Z PODRZ ZŁ PRZYD}.*

Główną funkcją substancytywizacji w powyższych przykładach wydaje się być umożliwienie odniesienia się do SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w sposób holistyczny jako całości. Występuje ona wtedy we frazach przyimkowych, stanowiących określenia sposobu i czasu, powodując znane z poprzednich przykładów nałożenie się ram, np. gdy element ów opisuje inne zdarzenie w relacji do PUNKTU W CZASIE wyznaczonego ZAKOŃCZENIEM UMOWY i jej WYPOWIEDZENIEM (*containing event*). W niektórych wypadkach dla celów pracy potrzebne wydaje się określenie nowego elementu pozatematycznego, nieopisanego dotychczas we FrameNecie, jakim jest PRECEDING EVENT, czyli ZDARZENIE POPRZEDZAJĄCE. Zdarzenie lub stan wyrażany ramą następującą wystąpi dopiero po zejściu ramy poprzedzającej.

Analizując wyniki wyszukiwania hasła *wygasła* w NKJP, można odpowiedzieć sobie na pytanie, co jeszcze może w języku polskim wygasnąć (analiza ze względu na możliwości wypełnienia danego elementu ramy, *slot filler*). Oprócz umów i innych rodzajów zobowiązań lub porozumień (typu *licencje, rejestracje*) wygasają też np. *agresja, miłość, entuzjazm, chęć, życzliwość*, czyli różnego rodzaju uczucia, a także choroby typu *dżuma*, konflikty takie jak *wojna, walka* oraz fenomeny historyczne typu *tradycja*. Wszystkie użycia metaforyczne łączy kategoria STANU, który kończy się w sposób stopniowy, niegwałtowny (analogia do stopniowego gaszenia się ognia lub ogniska), może przybierać i tracić na sile.

Natomiast *wygasła* w kolokacji z formą ZOBOWIĄZANIA w podmiocie charakteryzuje się łączliwością przede wszystkim z *umową* oraz określeniem PUNKTU W CZASIE, gdy nastąpiło wygaśnięcie, czyli PUNKTEM ZAKOŃCZENIA UMOWY. Wśród analizowanych przykładów NKJP znaleziono też więcej przykładów niedoprecyzowanego PUNKTU W CZASIE, charakteryzujących się wnioskowaniem i, w przypadku budowy systemu wydobywania danych, wymagającą dodatkowych reguł kodowania. Są to przypadki, w których PUNKT W CZASIE nie został wyrażony datą, czyli, np.

{*Stara umowa* | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION {*wygasła* | T} {z *końcem kwietnia* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

{[*Stara* | P/DEP] [*umowa* | R/PODM] {*wygasła* | T} {z *końcem kwietnia* | FPRZY/DEP}.

Ja pracowałam od września ub.r., lecz {6-miesięczna umowa | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {wygasła | T} {w marcu | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

Ja pracowałam od września ub.r., lecz {6-miesięczna [P/DEP] umowa} {wygasła | T} {w marcu | FPRZY/DEP}.

Inne przykłady to: *po kilku miesiącach, rok wcześniej, na początku lipca*. W przypadku stwierdzeń dotyczących przedziału czasowego takich jak np. *miesiąc (w marcu, na początku lipca)*, brak jest kontekstu do zidentyfikowania dokładnej daty i należałoby

wyekstrahować całą frazę. Jedyne, co można uwzględnić ze zdań poprzedzających to rok zawarcia umowy, jeśli wystąpi on w wypowiedzi. Natomiast gdy w przymiotniku znajdziemy liczebnik wraz z rzeczownikiem (*6-miesięczna umowa*), a po czasowniku *wygasła* datę wyrażoną liczbowo, istnieje możliwość wnioskowania i zapisania reguły wyszukania w kalendarzu daty zawarcia umowy 6 miesięcy wcześniej. Okoliczniki *z końcem kwietnia* lub *wraz z końcem* danego miesiąca można przełożyć na datę ostatniego dnia wymienionego miesiąca. Typowo w przypadkach zdań z niepełnymi danymi temporalnymi dokonuje się ich normaliacji. Dane temporalne są rzutowane na czasową oś lokalną dokumentu, która jest potem rzutowana na oś globalną z dokładnością do dostępnych metadanych dla całego dokumentu.

Analiza przykładów korpusowych łączliwości rzeczownika *wygaśnięcie umowy* pokazuje, iż łączy się on głównie z czasownikiem *nastąpić* lub występuje w znaczeniu skutku następstw *wygaśnięcia* albo też samo *wygaśnięcie* jest następstwem danego działania. Jednak ze względu na wystąpienie czasownika *powodować*, przykłady te należałoby anotaować elementami ramy POWODOWANIA (której odpowiednikiem we FrameNecie byłaby rama CAUSATION):

{*Wygaśnięcie umowy agencyjnej* | PRZYCZYNA/CAUSE} z *reguły nie* {*powoduje* | T}
{*wygaśnięcia pełnomocnictwa*. | SKUTEK/EFFECT}

{*Niezapłacenie składki w terminie karencji* | PRZYCZYNA/CAUSE}{*powoduje* | T}{*wygaśnięcie umowy ubezpieczenia*. | SKUTEK/EFFECT}

8.3.2.3. Metaforyczne użycia czasowników ramowych

Rozwiązać w ramie agentywnej oraz *wygasnąć* w ramie nieagentywnej to czasowniki o charakterze metaforycznym. Ich występowanie w tekstach dziedzinowych wskazuje na konieczność ich anotacji w ramach innych niż ich znaczenia niemetaforyczne.

Bezpośrednie (niemetaforyczne, pierwsze słownikowe) znaczenie *wypowiedzieć* to inaczej *wyartykułować pewne słowa*. W tym znaczeniu czasownik ten przywołuje ramę WYPOWIEDZI, pochodnej od ramy KOMUNIKACJI. Składniowo, podobnie jak w ramie WYPOWIEDZENIA UMOWY, również i w tym znaczeniu argument jest dopełnieniem w bierniku, jednak semantycznie w ramie WYPOWIEDZENIA argumentem będzie rodzaj WYPOWIEDZI, a w drugim przypadku – rodzaj UMOWY. Stąd *wypowiedzieć* (i synonimiczne w kontekście umowy *rozwiązać*) wywołują ramę AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY tylko w połączeniu z *umową* (lub jej synonimami, czy też substytuującymi ją zaimkami), co czyni z nich (tak jak z *zawrzeć*) analityzmy werbo-nominalne.

Wypowiedzieć umowę może być semantycznie powiązane z bezpośrednim znaczeniem WYPOWIEDZI, jeśli przyjąć, że wywodzi się od wyartykułowania, że kończy się dane zobowiązanie. Wtedy STRONY umowne są odpowiednio NADAWCĄ

i ADRESATEM komunikatu, a PRZEKAZEM jest ZAKOŃCZENIE umowy. W jednym i drugim wypadku struktura składniowa jest analogiczna [FN (M) + wypowiedzieć + FN (B)], różni się jednak semantyczną kategorią dopełnienia.

Rozwiązać w użyciu bezpośrednim przywołuje ramę ROZSUPŁANIA (czy też na wyższym poziomie – WIĄZANIA, np. liny). W innym użyciu metaforycznym *rozwiązać* oznacza znalezienie sposobu na to, jak wybrnąć z trudnej sytuacji. Metafora rozwiązania umowy odnosi się do innej metafory, którą, korzystając z zapisu metafor według Lakoffa (Lakoff, 2012), zdefiniować można jako ZOBOWIĄZANIE (lub umowa jako jego forma) TO WIĘZY (OGRANICZENIE). *Rozwiązanie* umowy nie jest więc niczym innym jak wyswobodzeniem się (uwolnieniem UWIĘZIONEGO, czyli STRONY, z WIĘZÓW ZOBOWIĄZANIA), które sprawia, że trzeba wykonywać OBOWIĄZKI umowne. Człowiek umową zobowiązany nie ma w domyśle takiej samej swobody i wolności czynu jak ktoś, kto umową związany nie jest. *Wygasnąć*, natomiast, przyjmuje w swoim podmiocie umowę lub rodzaj ZOBOWIĄZANIA. Bezpośrednie znaczenie wygasania wzięło się z kontekstu powolnego ustawiania iskry lub ognia (*gasnąć*), lecz z prefiksem *wy-* utrzymało się we współczesnej polszczyźnie głównie w kontekście prawnym. ZOBOWIĄZANIE jak ISKRA ma swoją MOC, którą powoli wytraca, aż wreszcie traci ją zupełnie (WYGAŚNIĘCIE, ZAKOŃCZENIE UMOWY). Oba zjawiska są procesami trwającymi w czasie, mającymi POCZĄTEK i KONIEC.

Powyższe przykłady dowodzą, że znaczenie metaforyczne również można wpisać w ramy, w których znajdują się także inne jednostki w znaczeniu bezpośrednim (np. *zakończyć się a umowa wygasa*), co miało miejsce po raz pierwszy w niemieckim projekcie SALSA. Syntaktycznie struktury są tożsame ze znaczeniami bezpośrednimi, ale ze względu na nakładanie się dwóch schematów (dopasowanie odpowiadających sobie elementów) – znaczenia bezpośredniego i abstrakcyjnego – dochodzi do powstania nowego, metaforycznego znaczenia, wyrażanego inną ramą. Projekt rozszerzający opis FrameNetu o szczegółową analizę metafor z zastosowaniem powyższego podejścia nosi nazwę MetaNet⁴⁴, a pracę nad nowym repozytorium rozpoczęto w 2012 roku.

8.3.3. Konfrontacja z tekstami w języku angielskim i języku niemieckim

8.3.3.1. Realizacje ram TRWANIA, ROZPOCZĘCIA i ZAKOŃCZENIA umowy w języku niemieckim i języku angielskim

W niemieckich tekstach umów najmu występuje rama TRWANIA, która może być wyrażona podobnie jak w języku polskim *zostać zawartym na okres...* czasownikiem *eingehen* lub (*ab*)*schließen*, jednak najczęściej występuje rama SAMOISTNEGO

⁴⁴ Zob. <https://www.icsi.berkeley.edu/icsi/gazette/2012/05/metanet-project>.

ROZPOCZĘCIA i ZAKOŃCZENIA. W materiale analitycznym napotkano następujące realizacje:

- *beginnen am... und... enden am / dauern bis* – zaczyna się dnia... i kończy dnia.... / trwa do..., np.

{Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} {beginnt | T} {am 01.04.2006, 12 Uhr | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} und {endet | T}, ohne daß es einer Kündigung bedarf, {am 30.09.2006, 10 Uhr | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} (Räumung).

Stosunek najmu rozpoczyna się dnia 01.04.2006, o godzinie 12 i kończy dnia 30.09.2006, o godzinie 10 (opuszczenie lokalu) bez konieczności składania wypowiedzenia.

- *gelten* – obowiązywać, zostać zawartym na czas nieokreślony, np.

{Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} {beginnt | T} {am 01.10.2011 | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} und {gilt | T} {auf unbestimmte Zeit | OKRES CZASU / DURATION}.

Stosunek najmu/najem rozpoczyna się z dniem 01.10.2011 i obowiązuje na czas nieokreślony.

- *laufen (bis / auf unbestimmte Zeit)* – dosłownie: biec, trwać, zostać zawartym na czas nieokreślony, np.

{Der Vertrag | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} {beginnt | T} {am .... | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} und läuft {auf unbestimmte Zeit | OKRES CZASU / DURATION}

Umowa rozpoczyna się dnia... i trwa w czasie nieokreślonym / zostaje zawarta na czas nieokreślony.

- *abschließen* – zawierać, np.

{Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} {beginnt | T} {mit der Übernahme der Mietflächen | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}, voraussichtlich {am 05.01.2015 | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} durch den Mieter. [...] {Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} ist {bis zum 20.01.2020 | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} fest {abgeschlossen | T}.

Stosunek najmu rozpoczyna się wraz z przejściem powierzchni najmu, przewidywalnie dnia 05.01.2015, przez Najemcę. Stosunek najmu zostaje zawarty ostatecznie do dnia 20.01.2020.

- *ablaufen* – upływać, np.

Der Mietvertrag wird auf die Dauer von .....Monaten geschlossen. {Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION, NAJEM/LEASE} {läuft am .....ab. | T}

Stosunek najmu zostaje zawarty na ..... miesięcy. Stosunek najmu upływa wraz z dniem.....

Najczęstszymi jednostkami leksykalnymi w przypadku umów na czas określony są czasowniki *beginnen* (zaczynać się, rozpoczynać się) i *enden* (kończyć się). W analizowanych tekstach nie spotkano konkurencyjnych synonimów czasownika *beginnen*, czyli np. *anfangen*. Natomiast konkurencją dla *enden* jest *dauern bis*, czyli *trwać do jakiegoś czasu*. W przypadku umów na czas nieokreślony po czasowniku *beginnen* w drugiej części zdania występują najczęściej czasowniki *gelten* lub *laufen*. Podobnie jak w przypadku ramy TRWANIA, rama SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA i SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA należą do ogólnych i stosowane są także poza kontekstem prawnym. *Abschließen*, analogicznie do *zawierać*, realizuje ramy TRWANIA oraz ZAWARCIA UMOWY:

Tabela 14. Realizacja ram TRWANIA I ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku niemieckim

	<i>beginnen</i> <i>am.../mit</i>	<i>laufen</i> (trwać), <i>gelten</i> (obowią- zywać)	<i>enden am...</i> <i>/ dauern bis</i> (kończyć się dnia...)	<i>abschließen</i> (zawierać)
RAMA	SAMOISTNE ROZPOCZĘ- CIE	TRWANIE / OBOWIĄZYWA- NIE	SAMOISTNE ZAKOŃCZE- NIE	TRWANIE
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY				
STAN (lub CZYNNOŚĆ	<ul style="list-style-type: none"> • FR (PODM): <i>der Vertrag</i> – umowa • FR (PODM): przedmiot umowy będący usługą trwającą w czasie może pokryć się z trwaniem zobowiązania i zastąpić umowę, np. <i>das Mietverhältnis</i> – stosunek najmu 			<ul style="list-style-type: none"> • jak obok • FR (PODM,DOP)
OKRES CZASU	–	FPR: <i>auf unbestimmte Zeit</i> (na czas nieokreślony), <i>als unbefristeter Vertrag</i> (jako umowa bezterminowa)	–	–
POCZĄTEK TRWANIA	FPR z <i>an</i> + Dativ + L (data), np. <i>am 15.01.2015</i>	–	FPR: <i>an</i> + Dativ + L data, np. <i>am 05.01.2015</i> ; <i>mit</i> + Dativ + FR (cont- aining event, nakładanie się ram), np. <i>mit der Übernahme der Mietflächen</i>	–

KONIEC TRWANIA			FPR: <i>an + Dativ + data, np. am 05.01. 2015</i>	FPR: <i>bis zu + Dativ + data np. 20.01. 2020 (až do dnia 20.01. 2020)</i>
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY				
SPOSÓB	–	–	<i>mit +Dativ + substantywizacja (nakładanie się ram), np. mit der Übernahme der Mietflächen</i>	przysłówek, np. <i>fest – ostatecznie</i>

Źródło: opracowanie własne.

Podstawową różnicą między realizacją ram w języku polskim i w języku niemieckim jest brak realizacji ramy SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA w języku polskim oraz metaforyczna (*wygasa*) realizacja ramy SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA, której nie odnotowano w umowach niemieckich i angielskich. W języku polskim, w przypadku umów na czas określony, czasownik *zawierać* wraz z frazą przyimkową *na okres od... do...* przywoływał ramę TRWANIA, podczas gdy w języku niemieckim (oraz angielskim, por. poniżej) występują czasowniki *rozpoczynać* lub *zaczynać się* i *kończyć się*, czyli SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA i ZAKOŃCZENIA UMOWY. Najbliższa wersji polskiej realizacja w języku niemieckim również zachodzi z udziałem czasownika *zawierać* (a dokładniej *zostać zawartym*) wraz z dokładnym oznaczeniem PUNKTU W CZASIE (*bis...*). Ponieważ ROZPOCZĘCIE i ZAKOŃCZENIE UMOWY powiązane są z jej TRWANIEM relacją *poprzedzania* (*Precedes*), jest to nieco odmienna konceptualizacja tej samej sceny, która nie wpływa na ekwiwalencję semantyczną.

Analogicznie jak w tekstach polskich, w przypadku umów na czas określony podaje się możliwość lub sposób przedłużenia umowy, a w przypadku umów na czas nieokreślony – możliwość lub sposób ich wypowiedzenia.

W przypadku umów na czas nieokreślony możliwa jest też realizacja z frazą przyimkową: *als unbefristeter Vertrag* (dosłownie: *jako umowa nieograniczona terminowo*):

Der Mietvertrag wird als unbefristeter Vertrag im Sinne von Art. 255 Abs. 3 beziehungsweise Art. 266a OR abgeschlossen.

Umowa najmu zostaje zawarta jako umowa nieograniczona terminowo w rozumieniu art. 255 paragraf 3 i art. 266a KC⁴⁵.

⁴⁵ OR – Obligationsrecht, prawo zobowiązaniowe, będące piątą częścią szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego.

PRZEDMIOT umowy, czyli NAJEM, zwany tu *stosunkiem najmu* (*das Mietverhältnis*) i oznaczający usługę trwającą w czasie, może pokryć się z trwaniem ZOBOWIĄZANIA umownego i zastąpić *umowę* w podmiocie (por. powyższe przykłady). Przypadek ten, czyli nakładanie się ram NAJMU oraz ram związanych z ROZPOCZĘCIEM lub ZAKOŃCZENIEM UMOWY zachodzi w zdecydowanej większości tekstów umownych.

W tekstach niemieckich AGENTYWNE ZAKOŃCZENIE UMOWY nie jest wyrażane okolicznikiem sposobu i elementem SPOSOBU zawierającym substancywizację czasownika w ramie TRWANIA umowy, lecz osobnym zdaniem z czasownikiem w formie osobowej, któremu towarzyszy najczęściej czasownik należący do ramy POZWOLENIA, np.

Es [kann | T] von beiden Seiten mit einer Frist von 30 Tagen zum Ende eines Monats gekündigt werden.

Może zostać wypowiedziana przez każdą ze stron pod koniec miesiąca z 30-dniowym okresem wypowiedzenia.

W tekstach angielskich realizacja elementów ram jest bardzo podobna do realizacji niemieckich. Czasowniki należą tu głównie do ram SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA i ZAKOŃCZENIA umowy, przy czym zaobserwować można większą różnorodność ich zastosowania (większa liczba synonimów, użytych czasów i stron). Wydaje się, że czasownik *to commence* (*rozpocząć się*) oraz rzeczownik *commencement* (*rozpoczęcie*) umowy są typowymi jednostkami leksykalnymi realizującymi ramę SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA, zarówno w odmianie brytyjskiej, jak i amerykańskiej, natomiast czasownik *to continue* realizuje ramę TRWANIA UMOWY:

{This agreement | STAN/STATE} shall commence | T} {on ....., {continue: | T}| PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} and

1. *{until ....., | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} as a leasehold. Thereafter it shall become a month-to-month tenancy. [...]*

2. *.... {until ....., | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {on a month-to-month tenancy | SPOSÓB/MANNER} {until either party shall terminate this agreement by giving a written notice of intention to terminate at least 30 days prior to the date of termination. | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.*

Niniejsza umowa rozpocznie się dnia..... i będzie trwać:

1. .... do dnia ..... jako dzierżawa. Następnie przejdzie w najem odnawialny co miesiąc.
2. .... do dnia ..... jako najem odnawialny co miesiąc aż jedna ze stron zakończy umowę składając pisemne wypowiedzenie przynajmniej na 30 dni przed jej zakończeniem.

Alternatywnym czasownikiem dla *to commence* jest też czasownik *to begin*, jego synonim (oraz w nielicznych wypadkach – *to start*).

This Rental Agreement will begin on ..... and will be a fixed Rental Agreement which, unless otherwise agreed to in writing, will end on .....

Niniejsza Umowa Najmu rozpocznie się dnia..... i będzie umową najmu na czas określony, która zakończy się dnia....., chyba że Strony postanowią inaczej i dodadzą odpowiedni zapis umowny na ten temat.

W niektórych umowach czasowniki te występują w formie imiesłowowej, gdy w pierwszym zdaniu opisuje się okres trwania umowy podając konkretną liczbę miesięcy. Również i tu występuje określenie CZASU (PUNKTU W CZASIE wyrażonego frazą przyimkową), a OKRES TRWANIA UMOWY wyrażony jest we frazie nominalnej (ang. *term of agreement*):

{The term of this lease | OKRES CZASU / DURATION} is .....

{beginning | T} {on....., 20 | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}

Okres trwania najmu to..... rozpoczynające/y się dnia.....20.....

{The term of this lease| OKRES CZASU / DURATION} shall be .....

{commencing | T} {on: (day) of .....(month)..... (year) | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {until.....(day) of ..... (month)...(year) | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

Okres trwania najmu to .....rozpoczynające/y się dnia..... do dnia.....

Warto zauważyć, że w umowach angielskich i niemieckich punkt w czasie rozpoczęcia stosunku prawnego, czyli zawarcia umowy, często pokrywa się z punktem w czasie rozpoczęcia najmu, co raczej nie miało miejsca w umowach polskich. Stąd czasownik zawrzeć zastępowany jest czasownikiem wynajmować (*to lease*), w przypadku przeznaczenia lokalu na działalność dochodową tłumaczone jako *dzierżawić*, w brytyjskim angielskim wyrażane czasownikiem *to let*. Jest to w takich przypadkach realizacja ramy NAJMU wraz z ramą ROZPOCZĘCIA i ZAKOŃCZENIA OKRESU UMOWNEGO:

Landlord hereby leases the Leased Premises to Tenant, and Tenant hereby leases the same from Landlord, for an "Initial Term" {beginning | T}{..... | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} and {ending | T} {..... | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}

Niniejszym Właściciel wynajmuje Obiekt Najmu Najemcy, a Najemca bierze go w najem od Właściciela, na „Początkowy Okres Czasu” rozpoczynający się ..... i kończący .....

TERM. Landlord leases to Tenant and Tenant leases from Landlord the above described Premises together with any and all appurtenances thereto, for a term of ....., such term {beginning | T} {on the day of .....| PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} and {ending | T} {at 12 o'clock midnight on the day of ..... | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}

OKRES NAJMU. Właściciel wynajmuje Najemcy a Najemca wynajmuje od Właściciela wyżej opisany Lokal wraz z przynależnym wyposażeniem, na okres....., rozpoczynający się dnia..... i kończący się o północy dnia.....

By this agreement, made and entered into on .....[date], between ....., referred to as "lessor," and ....., referred to as "lessee," lessor demises and lets to lessee, and lessee hires and takes as tenant of lessor, apartment no. .... of the building [known as .....], situated at .....[address], ...[city],.....[state], to be used and occupied by lessee as a residence and for no other use or purpose whatever, {for a term of..... years} OKRES CZASU/DURATION} {beginning | T} {on ..... [date] | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}, and {ending | T} {on ..... [date] | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}, at a rental of \$ .....per month, payable monthly, in advance, during the entire term of this lease, to lessor at .....[address],..... [city],[state], or to any other person or agent and at any other time or place that lessor may designate.

...wynajmujący wynajmuje najemcy [...] mieszkanie ... na okres... lat rozpoczynający się dnia ..... i kończący się dnia .....

Wreszcie, w języku angielskim możliwa jest jeszcze realizacja ramy SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA umowy z czasownikiem *rozpocząć się* / *to begin* w bezokoliczniku, gdy orzeczenie złożone wyraża domniemanie (*is to begin*, czyli *ma się rozpocząć*):

{THIS AGREEMENT | STAN/STATE} IS TO {BEGIN | T} {ON THE ..... | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME }

Niniejsza umowa ma się rozpocząć dnia.....

8.3.3.2. Realizacje ram AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku niemieckim i w języku angielskim

Analogicznie do polskiego systemu prawnego agencywne zakończenie umowy występuje w umowach zawartych na czas nieokreślony, natomiast przedłużenie umowy – w umowach na czas określony. Ramę AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY reprezentują czasownik *kündigen*, czyli *wypowiedzieć umowę*, oraz jego substantywizacja – *Kündigung*:

Tabela 15. Realizacja ramy WYPOWIEDZENIA w języku niemieckim

	Realizacja czasownikowa: <i>kündigen</i>	Realizacja rzeczownikowa: <i>Kündigung</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY		
ZOBOWIĄZANIE	FR w bierniku, DOP Rodzaj podjętego zobowiązania, np. <i>der Vertrag</i> (umowa), ale też <i>Mietverhältnis</i> (stosunek najmu)	FR w dopełniaczu, DEP Rodzaj podjętego zobowiązania, np. <i>Kündigung des Vertrags</i> (umowy)

STRONA 1	FR (PODM) Agent wypowiedający umowę: • R (różne warianty, w tym nazwy własne), częste nakładanie się ram ze względu na funkcje występujące jako strony, np. <i>der Vermieter (Wynajmujący), der Mieter (Najemca)</i> • Z, np. <i>er (on)</i>	FPR <i>durch</i> + Akk, np. wypowiedzenie umowy przez Wynajmującego/Najemcę – <i>Kündigung durch den Vermieter/Mieter</i>
STRONA 2	FPR (DOP DAL) Agent do, którego skierowana jest prośba o rozwiązanie umowy, np. <i>jemandem den Vertrag kündigen</i> – wypowiedzieć umowę komuś	FPR (przypadek zależy od czasownika i jego ramy, np. <i>die Kündigung trifft bei jemandem ein</i> – wypowiedzenie znajduje się u kogoś, dociera do kogoś)
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY		
PRZEDMIOT UMOWY	R, modyfikator połączony słowotwórczo z umową, np. <i>Mietvertrag – umowa najmu</i>	
SPOSÓB/ FORMA ROZWIĄZANIA UMOWY	<ul style="list-style-type: none"> FPR: np. <i>unter Einhaltung der Kündigungsfrist von 3 Monaten – z zachowaniem 3-miesięcznego okresu wypowiedzenia; (kann) bis zu zwei Wochen vor dem Termin (gekündigt werden) – do dwóch tygodni przed terminem</i> przysłówek, np. <i>schriftlich – pisemnie</i> 	P: <i>außerordentliche, fristlose Kündigung</i> – wypowiedzenie umowy w trybie nadzwyczajnym, natychmiastowe (bez zachowania okresu wypowiedzenia)
PRZYCZYNA	FPR: <i>aus wichtigem Grund</i> – z ważnego powodu	
SKUTEK	FPR: <i>mit sofortiger Wirkung</i> – ze skutkiem natychmiastowym	
PUNKT W CZASIE	punkt w przedziale czasowym – fraza przyimkowa: <i>zum Ende eines Kalendermonats</i> – pod koniec miesiąca kalendarzowego	<i>bis zum dritten Werktag eines Kalendermonats</i> – do trzeciego dnia roboczego miesiąca kalendarzowego
OKRES CZASU	FPR, np. <i>in okresie sześciu miesięcy przed rejestracją; w ciągu miesiąca od zawarcia umowy</i>	

Źródło: opracowanie własne.

Analogicznie do przykładu *umowy* i *zawarcia umowy* z poprzedniego rozdziału, oddanie ramy czasownikiem *wypowiedzieć* od realizacji rzeczownikowej *wypowiedzenie* różni się między innymi tym, że substantywizacja ujmuje w zdaniu holistycznie całe wydarzenie i jednocześnie może stać się elementem innej ramy, przywołanej przez czasownik (poza przykładami z czasownikami posiłkowymi, które nie wnoszą nowego znaczenia). W takich przypadkach element STRONY drugiej pokrywa się np.

z elementem ADRESATA ramie TRANSPORTU, gdy czasownik oznacza przekazanie (a z perspektywy odbiorcy – dostarczenie) wypowiedzenia (np. *eintreffen, eingehen* itd.), np. *bei dem Vermieter* – u Wynajmującego.

Do przykładów użycia czasownika *kündigen* w niemieckich tekstach umownych należą te oznaczające wypowiedzenie w trybie zwyczajnym (*ordentliche Kündigung*), w trybie natychmiastowym (*fristlose Kündigung*) oraz doprecyzowujące SPOSÓB lub FORMĘ składania wypowiedzenia. Wypowiedzenie w trybie zwyczajnym brzmi w języku niemieckim następująco:

{Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} *läuft auf unbestimmte Zeit und kann {unter Einhaltung von einer Frist von 1 Monat | SPOSÓB/MANNER} {zum Ende eines Monats | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}{gekündigt | T}{werden | COP}.*

Stosunek najmu został zawarty na czas nieokreślony i może zostać wypowiedziany z zachowaniem 1-miesięcznego okresu wypowiedzenia pod koniec miesiąca.

{Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} *verlängert sich um ..... Jahr(e), falls es nicht {mindestens sechs Monate vor Ablauf | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {durch eingeschriebenen Brief | FORMA/FORM}{gekündigt | T}{wird | COP}. Für die Rechtzeitigkeit ist entscheidend der Zugang des Kündigungsschreibens.*

Stosunek najmu przedłuża się o.... lat jeśli nie zostanie wypowiedziany pisemnie [dosłownie: za pomocą pisma] przynajmniej sześć miesięcy przed jego upływem. Liczy się data wypłynięcia pisma.

Es kann {mit einer Kündigungsfrist von sechs Monaten | SPOSÓB/MANNER} {zum Ende eines Kalendervierteljahres | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {gekündigt | T} {werden | COP}.

Może zostać wypowiedziany z zachowaniem 6-miesięcznego okresu wypowiedzenia z końcem kwartału kalendarzowego.

{Das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} *läuft auf unbestimmte Zeit und kann {von jedem Teil | STRONA 1,2 / PARTY 1,2} {mit einer Frist von..... Monaten | SPOSÓB/MANNER} {zum Ablauf eines Kalendervierteljahres | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {gekündigt | T} {werden | SUPP}.*

Stosunek najmu został zawarty na czas nieokreślony i może zostać wypowiedziany przez każdą ze stron z zachowaniem ..... -miesięcznego okresu wypowiedzenia z końcem kwartału kalendarzowego.

{Der Mieter | STRONA 1/PARTY 1} *kann {den Mietvertrag | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} von unbestimmter Dauer {jederzeit | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {unter Einhaltung der Kündigungsfrist von 3 Monaten | SPOSÓB/MANNER} {kündigen | T}.*

Najemca może wypowiedzieć umowę na czas określony w każdej chwili z zachowaniem 3-miesięcznego terminu wypowiedzenia.

Wypowiedzenie w trybie natychmiastowym bądź nadzwyczajnym wyrażane jest natomiast w następujący sposób:

{Der Vermieter | STRONA 1 / PARTY 1} kann {das Vertragsverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {vor oder nach Beginn der Mietzeit | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {ohne Einhaltung einer Frist | SPOSÓB/MANNER} {kündigen | T}, {wenn {der Mieter | STRONA 2 / PARTY 2} trotz vorheriger Mahnung die vereinbarten Zahlungen (Anzahlung, Restzahlung und Kaution) nicht fristgemäß leistet oder sich ansonsten in solchen Maße vertragswidrig verhält, dass dem Vermieter eine Fortsetzung des Vertragsverhältnisses nicht zuzumuten ist. | PRZYCZYNA/CAUSE}

Wynajmujący może wypowiedzieć stosunek umowny przed lub po rozpoczęciu okresu najmu bez dotrzymania terminu wypowiedzenia, w przypadku gdy Najemca pomimo wcześniejszego upomnienia nie uiszcza ustalonych opłat (zadatek, dopłata, kaucja) w terminie lub zachowuje się niezgodnie z warunkami umowy w taki sposób, że jej kontynuacja sprzeczna jest z interesami Wynajmującego.

In der Zeit vom 15. Dezember bis 15. Januar werden keine Wohnungsabnahmen durchgeführt, deshalb können {auf Ende Dezember | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} keine {ausserordentlichen | SPOSÓB/MANNER} {Kündigungen | T} akzeptiert werden. {STRONA 1,2 / PARTY 1,2 DNI}

W czasie od 15 grudnia do 15 stycznia nie przeprowadza się odbiorów mieszkań i z tego względu nie przyjmuje się do końca grudnia żadnych wypowiedzeń w trybie nadzwyczajnym.

{Der Vermieter | STRONA 1 / PARTY 1} ist berechtigt, {das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {fristlos | SPOSÓB/MANNER} zu {kündigen | T}, {wenn der Mieter a) mit den Zahlungsverpflichtungen in Verzug gerät und der rückständige Betrag ..... Euro übersteigt.... | PRZYCZYNA/CAUSE}

Wynajmujący ma prawo wypowiedzieć stosunek najmu bez zachowania okresu wypowiedzenia, gdy najemca a) zalega z wnoszeniem opłat a zaległa kwota przekracza sumę ..... euro.

{Jeder Vertragspartei | STRONA 1 / PARTY 1} steht das Recht zu, {das Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {aus wichtigem Grund | PRZYCZYNA/CAUSE} {außerordentlich fristlos | SPOSÓB/MANNER} zu {kündigen | T}.

Als wichtiger Grund zählt beispielsweise:

– Verzug mit der Entrichtung der Miete für zwei aufeinanderfolgende Monate.

Każdej ze stron przysługuje prawo wypowiedzenia stosunku najmu w trybie nadzwyczajnym, bez zachowania okresu wypowiedzenia z ważnej przyczyny. Za ważną przyczynę uważa się na przykład:

– zwłokę w opłaceniu czynszu za dwa następujące po sobie miesiące.

{Der Vermieter | STRONA 1 / PARTY 1} kann {das Vertragsverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {vor oder nach Beginn der Mietzeit ohne Einhaltung einer Frist |

PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {kündigen | T}, {wenn der Mieter trotz vorheriger Mahnung die vereinbarten Zahlungen (Anzahlung, Restzahlung und Kautions) nicht fristgemäß leistet oder ... | PRZYCZYNA/CAUSE}

Wynajmujący może wypowiedzieć stosunek najmu przed rozpoczęciem okresu najmu bez zachowania okresu wypowiedzenia, jeśli Najemca, pomimo uprzedniego upomnienia, nie wnosi ustalonych opłat (zadatek, wyrównanie, kaucja) na czas lub...

Der Vermieter kann {den Mietvertrag | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {aus wichtigem Grund | PRZYCZYNA/CAUSE} {mit sofortiger Wirkung | SPOSÓB/MANNER} {ohne Einhaltung einer Kündigungsfrist | SPOSÓB/MANNER} {kündigen | T}, {wenn der Mieter seinen vertraglichen Verpflichtungen nicht nachkommt (z.B. Zahlungsrückstand). | PRZYCZYNA/CAUSE}

Wynajmujący może wypowiedzieć umowę najmu z ważnej przyczyny bez zachowania okresu wypowiedzenia, jeśli Najemca nie spełnia warunków umowy (np. zaległości w opłatach).

W analizie ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY ważną rolę odgrywa element PRZYCZYNY, który jest rozstrzygający dla trybu (SPOSÓB), w jakim wypowiada się umowę (ZOBOWIĄZANIE). Przyczyn natychmiastowego wypowiedzenia jest wiele i są to najczęściej formy naruszania postanowień umownych. W tekstach umów najmu w języku niemieckim występuje realizacja rzeczownikowa (zaległości w opłatach) lub czasownikowa (gdy najemca zalega z opłatami) w zdaniach okolicznikowych przyczyny, będących rozwinięciem zdania z czasownikiem *kündigen*. Drugą napotkaną możliwością realizacji jest zaznaczenie w zdaniu z wyżej wymienionym czasownikiem okolicznika przyczyny *aus wichtigem Grund* (z ważnej przyczyny) i wyliczenie tego rodzaju przyczyn w osobnym zdaniu po kropce (znów realizacja czasownikowa lub rzeczownikowa).

Następny istotny element, mający wpływ na planowanie AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY i zarządzanie danymi jest FORMA lub SPOSÓB DOSTARCZENIA WYPOWIEDZENIA:

{Die Kündigung | T, OBIEKT/THEME} muss {schriftlich | FORMA/FORM} erfolgen, und zwar {bis zum 3. Werktag des ersten Monats der Kündigungsfrist | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}. Für die Rechtzeitigkeit der Kündigung ist {der Tag {des Eingangs | T}{des Kündigungsschreibens beim Vertragspartner | STRONA 2 / PARTY 2, MIEJSCE/PLACE} PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} maßgebend.

Wypowiedzenie musi odbyć się w formie pisemnej najpóźniej do trzeciego dnia roboczego miesiąca kalendarzowego. Liczy się data otrzymania wypowiedzenia przez partnera umownego.

{Die Kündigung | T, OBIEKT/THEME} gilt als {rechtzeitig | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {erklärt | SUPP}, wenn sie {bis spätestens am letzten Tag vor Beginn der Kün-

digungsfrist | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {*bei der Gegenpartei* | MIEJSCE/PLACE, STRONA 2 / PARTY 2} {*eintrifft* | T} *oder* {*bei der Post* | MIEJSCE/PLACE} {*abholbereit*|SPOSÓB/MANNER} *vorliegt* | T}.

Wypowiedzenie uznaje się za złożone na czas, jeśli dotrze do drugiej Strony umowy lub na pocztę najpóźniej ostatniego dnia przed rozpoczęciem okresu wypowiedzenia.

{*Die Kündigung* | T, OBIEKT/THEME} *muss* {*schriftlich* | FORMA/Form} *erfolgen und* {*dem anderen Vertragspartner* | STRONA 2 / PARTY 2, MIEJSCE/PLACE} {*spätestens am letzten Werktag vor Beginn der Kündigungsfrist* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}{*zugegangen* | T} {*sein* | COP}.

Wypowiedzenie musi odbyć się w formie pisemnej i zostać dostarczone partnerowi umownemu najpóźniej ostatniego dnia roboczego przed rozpoczęciem się okresu wypowiedzenia.

{*Die Kündigung* | T, OBIEKT/THEME} *ist* {*rechtzeitig* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} *erfolgt, wenn sie* {*spätestens am 3. Werktag des ersten Monats der Kündigungsfrist* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {*schriftlich* | FORMA/Form} {*beim anderen Vertragspartner* | CEL/GOAL, STRONA 2 / PARTY 2} {*eingegangen* | T}{*ist* | COP}.

Wypowiedzenie odbywa się na czas, jeśli dotrze do partnera umownego najpóźniej 3. dnia roboczego okresu wypowiedzenia w formie pisemnej.

{*Die Kündigung* | T, OBIEKT/THEME} *muß* {*schriftlich* | FORMA/Form} {*bis zum dritten Werktag des ersten Monats der Kündigungsfrist* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {*zugegangen* | T}{*sein* | T}.

Wypowiedzenie musi dotrzeć w formie pisemnej do 3. dnia roboczego pierwszego miesiąca okresu wypowiedzenia.

{*Die Kündigung* | T} *hat* {*schriftlich (per Brief/Fax/E-Mail)* | FORMA/Form} *zu* {*erfolgen* | SUPP}.

Wypowiedzenie musi „odbyć się” w formie pisemnej.

{*Die Kündigung* | T} *muss* {*schriftlich* | FORMA/Form} {*spätestens bis zum dritten Werktags eines Kalendermonats* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {*erfolgen* | SUPP}. {*Für die Rechtzeitigkeit* | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} *der Kündigung kommt es nicht auf* {*die Absendung* | T}, *sondern auf* {*die Ankunft* | T} {*des Kündigungschreibens an* | OBIEKT/THEME}.

Wypowiedzenie musi „odbyć się” w formie pisemnej najpóźniej do trzeciego dnia roboczego miesiąca kalendarzowego. Liczy się data otrzymania, a nie wysłania wypowiedzenia.

Elementowi FORMY wypowiedzenia towarzyszy rama DOTARCIA DO CELU (odpowiednik angielski we FrameNecie nosi nazwę ARRIVING), ponieważ wypowiedzenie w formie pisma (przenoszony OBIEKT/THEME) musi być dostarczone STRONIE przyjmującej (MIEJSCE DOCELOWE, CEL/GOAL) w domyśle przez STRONĘ wypowiadającą (PUNKT WYJŚCIOWY) z pomocą MEDIUM (np. faks, e-mail, poczta). Ze względu na to, że w podmiocie powyższych zdań znajduje się

Kündigung (metonimia *Kündigungsschreiben*), a zdania mają charakter oznajmiający daną regułę, STRONA wypowiadająca nie występuje (nie jest elementem jądrowym), a STRONA przyjmująca pokrywa się z elementem CELU.

Czasowniki powiązane z powyższymi ramami zdradzają też perspektywę uczestników sceny nadrzędnej, jaką jest TRANSPORT. Na przykład *akzeptieren*, czyli *przyjmować* oddaje perspektywę ADRESATA wypowiedzenia, czyli STRONY która je otrzymuje, profilując tym samym ramę RECEIVING. Podobnie *absenden* czy *Absendung* (wysłać i wysyłka) i *Ankunft* (nadejście), gdzie w pierwszym przypadku punktem odniesienia jest wysyłający (strona wypowiadająca umowę), w z drugim – odbiorca wypowiedzenia, choć nie profilują one odbiorcy jak rama ARRIVING, ale skupiają się na procesie. Analogicznie *eingehen* czy też *eintreffen* określają ruch z perspektywy punktu docelowego nie profilując elementu ODBIORCY w scenie pomimo jego obecności i stąd oddają on ramę ARRIVING.

Podobnie w przypadku czasownika *kündigen*, jego przeciwieństwem w stronie biernej jest *entlassen werden*, czyli *zostać zwolnionym ze stosunku najmu*, który pokazuje perspektywę ODBIORCY oczekującego zgody na zakończenie umowy w przeciwieństwie do wypowiadającego umowę agenta:

{Der Mieter | STRONA 1 / PARTY 1}, kann nur dann {ausserterminlich | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME, SPOSÓB/MANNER} {aus dem Mietverhältnis | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {entlassen | T}{werden | COP}, {wenn er dem Vermieter einen zumutbaren neuen Mieter vorschlägt, welcher zahlungsfähig und bereit ist, den Mietvertrag zu den gleichen Bedingungen zu übernehmen. | WARUNEK/CONDITION}

Najemca może zostać zwolniony ze stosunku najmu poza ustalonym terminem wypowiedzenia tylko wtedy, gdy zaproponuje Wynajmującemu nowego, akceptowalnego Najemcę, zdolnego do opłacania czynszu i gotowego przejść umowę najmu na tych samych warunkach.

W języku angielskim, natomiast, AGENTYWNE ZAKOŃCZENIE umowy także wyrażają czasowniki wypowiedzenia i rozwiązania umowy w zwrotach *to give notice of termination / of intention to terminate* (wypowiedzieć, złożyć zawiadomienie o chęci zakończenia / zakończeniu umowy) i czasownika *to terminate* (rozwiązać, dosłownie: zakończyć umowę) lub jego synonimy *to end*, *to bring to an end* (dosłownie: doprowadzić do końca):

Tabela 16. Realizacja ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku angielskim 1

	<i>give / provide notice (of intention to terminate)</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
STRONA 1	FR (PODM) agent rozwiązujący umowę: (nazwy własne osobowe i funkcje), częste nakładanie się ram ze względu na funkcje występujące jako strona umowy, np. <i>Landlord</i> (Wynajmujący, Właściciel), <i>Tenant</i> (Najemca)
STRONA 2	FPR (DOP DAL): agent do, którego skierowana jest prośba o rozwiązanie umowy, np. <i>give notice to the Tenant</i> – złożyć Najemcy wypowiedzenie lub FR, np. <i>by giving the Landlord written notice</i>
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PRZEDMIOT UMOWY	–
SPOSÓB/ FORMA ROZWIĄZANIA UMOWY	I, np. <i>written</i> – <i>pisemna</i>
PRZYCZYNA	–
SKUTEK	–
PUNKT W CZASIE	L + FR: <i>twenty-eight (28) days in advance</i> ,
OKRES CZASU	FL (DEP), np. <i>two months' written notice</i>

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 17. Realizacja ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku angielskim 2

	Realizacja czasownikowa: <i>to terminate / end / bring to an end</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
ZOBOWIĄZANIE	FR: rodzaj podjętego zobowiązania, z przedmiotem jako przydawką rzeczowną, np. <i>rental agreement</i> – <i>umowa najmu</i> ; najczęściej metonimia najmu – <i>tenancy</i> lub leksem o podwójnym znaczeniu – <i>lease</i> – <i>najem</i> i <i>umowa najmu</i> ; fraza nominalna
STRONA 1	FR w bierniku: Strona wypowiadająca umowę – zarówno Najemca, jak i Wynajmujący
STRONA 2	–

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PRZEDMIOT UMOWY	(patrz ZOBOWIĄZANIE)
SPOSÓB/ FORMA ROZWIĄZANIA UMOWY	FPR, np. <i>by providing to the other party written notice of termination – składając drugiej stronie pisemne wypowiedzenie; by a 14-day written notice to vacate – poprzez złożenie 14-dniowego wypowiedzenia</i>
PRZYCZYNA	FPR, np. <i>in cases of nonpayment of rent – w przypadkach braku opłat za czynsz</i>
SKUTEK	–
PUNKT W CZASIE	FPR: <i>at any time before the expiry of the Term – w dowolnym momencie przed wygaśnięciem czasu trwania umowy</i>
OKRES CZASU	FR z liczebnikiem: <i>(by a) 14-day (written notice)</i>

Źródło: opracowanie własne.

To give notice, czyli odpowiednik *wypowiedzieć umowę* w języku angielskim, jest sformułowaniem o bardziej ogólnym znaczeniu niż wypowiedzenie. *Notice* to przede wszystkim *powiadomienie*⁴⁶, co widać także po konstrukcji przykładowych zdań. Pełnym sformułowaniem jest *to give notice of intention to terminate*, czyli *dać / złożyć powiadomienie o zamiarze zakończenia lub rozwiązania umowy*, skracane w większości przypadków do formy *to give notice to terminate*. Odmiennie niż w przypadku umów polskich i niemieckich, FORMA pisemna wyrażana jest przymiotnikiem (*pisemne wypowiedzenie*) raczej niż frazą przyimkową (*na piśmie, w formie pisemnej*), a OKRES WYPOWIEDZENIA również jest modyfikatorem rzeczownika (*30 days' notice – 30-dniowe wypowiedzenie*), a nie frazą przyimkową w okoliczniku sposobu (z zachowaniem *30-dniowego okresu wypowiedzenia*), jak ma to miejsce w językach niemieckim i polskim.

If {TENANT | STRONA 1 / PARTY 1} is on a Month-to-Month Rental Agreement, TENANT must {give | SUPP}{written | FORMA/FORM} {notice | T}{at least twenty-eight (28) days in advance | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {to terminate | T} and {TENANT | STRONA 2 / PARTY 2} must pay rent for the twenty-eight (28) days.

Jeśli NAJEMCA zawarł umowę na zasadzie najmu odnawialnego co miesiąc, NAJEMCA musi złożyć wypowiedzenie w formie pisemnej przynajmniej na 28 dni wcześniej w celu zakończenia umowy oraz zapłacić czynsz za te 28 dni.

{EITHER LANDLORD or TENANT | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} May {bring | SUPP}

⁴⁶ Pierwsze znaczenie w słowniku języka angielskiego Webstera <http://www.merriam-webster.com/>.

{the tenancy | } {to an end | T} {at any time before the expiry of the Term | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {(but not earlier than six months from the Commencement Date) | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} by {giving | SUPP} {to the other party | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} {not less than two months' | OKRES TRWANIA / DURATION}{written | FORMA/FORM} {notice | T}.

ZARÓWNO WŁAŚCICIEL jak i NAJEMCA mogą zakończyć umowę w dowolnym momencie przed jej wygaśnięciem (jednak nie wcześniej niż na 6 miesięcy od Daty jej Rozpoczęcia) składając drugiej stronie minimum dwumiesięczne wypowiedzenie w formie pisemnej.

{The tenant | STRONA 1} may {end | T} {a monthly, weekly or other periodic | OKRES TRWANIA / DURATION}{tenancy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {by giving the landlord {at least one month's | OKRES TRWANIA / DURATION} written notice | SPOSÓB/MANNER}. {The notice | T} must be {in writing | FORMA/FORM} and must include the address..., the date...

Najemca może rozwiązać miesięczny, tygodniowy lub inny okresowy stosunek najmu składając Właścicielowi wypowiedzenie z przynajmniej miesięcznym okresem wypowiedzenia. Wypowiedzenie musi mieć formę pisemną i musi zawierać adres, datę...

{The landlord | STRONA 1 / PARTY 1} and {tenant | STRONA 2 / PARTY 2} may mutually agree {in writing | FORMA/FORM} {to end | T} {this tenancy agreement | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION}{at any time | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}.

Właściciel oraz najemca mogą zakończyć niniejszą umowę najmu za porozumieniem stron w formie pisemnej w każdym momencie jej obowiązywania.

{If at any time | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {either party | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} desires to {terminate | T}{the month-to-month | OKRES TRWANIA/DURATION}{tenancy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION}, such {party | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} may do so by {providing | SUPP} {to the other party | STRONA 1, 2 / PARTY 1, 2} {written | FORMA/FORM}{notice of intention to terminate | T}{at least 30 days prior to the desired date of termination of the month-to-month tenancy. | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}

Jeżeli w jakimkolwiek momencie jedna ze stron zechce zakończyć niniejszą umowę najmu odnawialnego w okresie miesięcznym, może to zrobić przekazując drugiej pisemne wypowiedzenie co najmniej 30 dni przed jej planowanym zakończeniem.

{Notices | T} {to terminate | CEL/GOAL} may {be given | SUPP}{on any calendar day | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}, irrespective of Commencement Date.

Wypowiedzenie [dosłownie: zawiadomienie o rozwiązaniu] może być złożone w każdy dzień kalendarzowy, niezależnie od Daty Zawarcia Umowy.

{In cases of nonpayment of rent, | PRZYCZYNA/CAUSE}{Landlord | STRONA 1 / PARTY1} may {terminate | T} {the tenancy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION}{by a {14-

day | OKRES TRWANIA / DURATION} *written notice to vacate* | SPOSÓB/MANNER}.
In all other cases, {Landlord | STRONA 1 / PARTY1} may {terminate | T} {the tenancy | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} {by a {30-day| OKRES TRWANIA / DURATION} written notice to vacate | SPOSÓB/MANNER}.

W przypadkach braku opłat za czynsz, Właściciel może rozwiązać umowę najmu za 14-dniowym wypowiedzeniem w formie pisemnej [dosłownie: 14-dniowym zawiadomieniem o zwolnieniu lokalu]. We wszystkich innych przypadkach, Właściciel może rozwiązać umowę najmu za 30-dniowym wypowiedzeniem.

{The landlord | STRONA 1 / PARTY1} must {give | T} {at least 30 days' | CZAS TRWANIA / DURATION} {notice | T} and {the tenant | STRONA 2 / PARTY 2} must {give | SUPP} {at least 14 days' | CZAS TRWANIA / DURATION} {notice | T}.

Właściciel musi złożyć wypowiedzenie z terminem przynajmniej 30-dniowym, a najemca – przynajmniej 14-dniowym.

W analizie konfrontatywnej pojawia się jeszcze pytanie, czy STRONA druga potrzebna jest w scenie agentywnego rozwiązania umowy, czy jest tu obowiązkowa, a jeśli tak, to dla którego z czasowników i na jakiej podstawie powinno się wyciągać tego rodzaju wnioski.

W języku angielskim mamy konceptualizację *powiadamiania drugiej strony o rozwiązaniu/zakończeniu*, gdzie w znaczeniu *powiadamiania* zawarta jest KOMUNIKACJA oraz obie STRONY umowy (*give the other party two months' notice of termination*), stąd nie trzeba tego elementu ponawiać. Pytania pojawiają się za to w językach polskim i niemieckim. W niemieckim *kündigen* (wypowiedzieć) sytuacja wydaje się analogiczna, ale słownikowa struktura walencyjna, zakładająca wystąpienie obu stron, nie jest realizowana w badanym materiale analitycznym. W formie osobowej w zdaniu minimalnym oraz w definicji słownikowej (np. *Słownik Duden*⁴⁷) *wypowiedzieć*, czyli *kündigen*, we wzorze walencyjnym oddaje obecność STRONY drugiej w dopełnieniu wyrażonym frazą nominalną w celowniku. W żadnym jednak z analizowanych przykładów umownych STRONA ta nie występuje w takim właśnie schemacie walencyjnym. Występuje ona, owszem, w drugim zdaniu wypowiedzi złożonej, ale jej obecność rozpoznać można jedynie semantycznie (jako agenta według jego zdefiniowanej w scenie roli, np. *najemca, wynajmujący*), a nie na podstawie składniowego schematu walencyjnego.

W języku polskim, natomiast, STRONA druga ujawnia się w przykładach korpusowych dla czasownika *rozwiązać* (prawie we wszystkich), natomiast w tekstach prawnych – prawie w żadnym, przy czym *rozwiązać* i *wypowiedzieć* używane są zamiennie. W definicjach słownikowych np. *Słownika Języka Polskiego*⁴⁸ (*uniemożliwić*

⁴⁷ Zob. <http://www.duden.de/rechtschreibung/kündigen>.

⁴⁸ Zob. <http://sjp.pwn.pl/szukaj/rozwiacz.html>.

jakiś akt prawny) element ten jest nieobowiązkowy (schemat walencyjny w Bańko, 2000, s. 507 to [CZ + B + (z-N)]⁴⁹:

W sierpniu 1992 r. redaktor naczelny rozwiązał umowę o pracę z Agencją Wydawniczą Interster.

Istnieje jeszcze możliwość postawienia hipotezy, że strona DRUGA nie tyle jest tu obowiązkowym elementem sceny, co pojawia się w zdaniach jako efekt elipsy czasownika *zawrzeć*, np. *W sierpniu 1992 r. redaktor naczelny rozwiązał umowę o pracę zawartą z Agencją Wydawniczą Interster*. Przypadek ten pozostaje tu niejednoznaczny.

Wydaje się zatem, że realizacja schematu walencyjnego zależy również od pragmatyki i stylu (w języku prawniczym nie odnotowano ani jednego wystąpienia tego typu w powyższych przykładach!). Wynika to głównie z faktu, że styl prawniczy, szczególnie w tekstach umownych, charakteryzuje się perspektywą osoby trzeciej (notariusza, radcy itd.), który opisuje sytuację i wydarzenie z boku, obiektywnie, nigdy nie dochodzi więc do całkowitego opisanie sceny z perspektywy jej uczestnika (nie zalicza się tu wyjątku wyżej opisanych czasowników ramy TRANSPORTU, które wskazują również z perspektywy osoby postronnej na kierunek ruchu wyrażony perspektywą punktu odniesienia). Z drugiej strony, przykłady korpusowe realizować mogą zawsze dany element nieobowiązkowy. Pomocna może stać się tu analiza części zdania, gdzie elementy peryferyjne wyrażane są często jako modyfikujące frazy przyimkowe. Zagadnienie to zdaje się wymagać dalszych badań na bardziej obszernym i zróżnicowanym zestawie tekstów.

8.3.3.3. AGENTYWNE i SAMOISTNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY

W przypadku umów na czas określony tekst umowny winien określić SPOSÓB, w jaki umowa ta może zostać przedłużona (czyli *może zostać wydłużony czas jej trwania*, por. *Słownik Języka Polskiego*⁵⁰, inaczej – w jaki można spowodować, że zachowa ona swoją ważność dłużej niż przewidywano początkowo, Bańko 2000, ss. 296-297), czyli AGENTYWNE PRZEDŁUŻENIE umowy, lub też OKOLICZNOŚCI, w których umowa ta PRZEDŁUŻA SIĘ SAMOISTNIE, z braku podjęcia działań przez AGENTA pod koniec TRWANIA okresu umownego.

W języku polskim w umowach najmu informację na powyższy temat znajdziemy najczęściej w okoliczniku sposobu zdania z czasownikiem *zawrzeć* w orzeczeniu, przywołującym omówioną w tym rozdziale ramę TRWANIA:

{Umowa | STAN/STATE} najmu lokalu [...] zawarta została {do dnia .....| OKRES TRWANIA / DURATION} z możliwością {jej | STAN/STATE} {przedłużenia | T} {o ko-

⁴⁹ Jeśli jakaś osoba lub instytucja rozwiązała z nami umowę, to ta umowa przestała obowiązywać ją i nas (Bańko, 2000, s. 507).

⁵⁰ Zob. <http://sjp.pwn.pl/szukaj/przedluzyc.html>.

lejący uzgodniony w formie aneksu okres najmu | OKRES PRZEDŁUŻENIA / DURATION OF EXTENSION}.

{PRZEDŁUŻAJĄCY / EXTENDING PARTY DNI}

Wynajmujący wynajmuje Najemcy lokal opisany w §2 {na czas określony od dnia ..... do dnia..... | OKRES TRWANIA / DURATION} z możliwością {przedłużenia | T} {po upływie {okresu najmu | OKRES TRWANIA / DURATION} | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}. {PRZEDŁUŻAJĄCY / EXTENDING PARTY DNI lub EXT wynajmujący, najemca}

Jest to realizacja za pomocą subantytywizacji czasownika *przedłużyć*, należącego do ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy.

Tabela 18. Rzeczownikowa realizacja ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku polskim

	<i>przedłużenie (umowy)</i>
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE	
PRZEDŁUŻAJĄCY	W powyższych przykładach w ramie AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA element AGENTA nie występuje (lub można przyjąć wynajmującego i najemcy jako elementy współdzielone elementy typu <i>external</i>), ale ze względu na schemat walencyjny czasownika <i>przedłużyć</i> mógłby wystąpić. Realizacja w postaci FPR (DEP) np. <i>przez Wynajmującego/Najemcę, przez niego</i> . Domyślnie każda ze stron ma prawo umowę przedłużyć
STAN	Stan zobowiązania, umowa: <ul style="list-style-type: none"> • FR (R lub Z), modyfikator przy rzeczowniku <i>przedłużenie</i>, np. <i>przedłużenie umowy</i> • Stan posiada swoje ramy czasowe – czas trwania i obowiązywania umowy z ramy TRWANIA (FR w dopełniaczu, DEP), np. <i>od dnia i do dnia...</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE	
PUNKT W CZASIE	FPR, np. <i>po upływie okresu najmu</i>
OKRES PRZEDŁUŻENIA (STANU)	FPR z o, np. <i>o uzgodniony w formie aneksu okres najmu</i>

Źródło: opracowanie własne.

Możliwa jest też realizacja ramy SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy, np. z użyciem formy zwrotnej w przypadku *umowa przedłuża się*, jednak w analizowanej próbie nie napotkano tego rodzaju realizacji. Oba typy ram zauważono natomiast w tekstach niemieckich i angielskich:

{Der Mieter | PRZEDŁUŻAJĄCY / EXTENDING PARTY, EXT} erhält ein ..... -maliges Optionsrecht, {durch einseitige Erklärung | SPOSÓB/MANNER} {den Mietvertrag | STAN/STATE} jeweils {um ..... Jahre | OKRES PRZEDŁUŻENIA / DURATION OF EXTENSION} zu {verlängern}. Der Mieter hat die jeweilige Ausübung des Optionsrechts 6 Monate vor Ablauf der Mietzeit durch schriftliche Erklärung gegenüber dem Vermieter zu erklären. [...]Eine {stillschweigende | SPOSÓB/MANNER} {Verlängerung | T} {des Mietverhältnisses | STAN/STATE} {nach Ablauf der Mietzeit (§ 545 BGB) | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} wird ausgeschlossen.

Najemca posiada ..... razowe prawo do przedłużenia umowy najmu o .... lat za pomocą jednostronnego oświadczenia. Najemca musi złożyć Wynajmującemu pisemne oświadczenie o woli wykorzystania tego prawa na 6 miesięcy przed upływem okresu najmu. Wyklucza się automatyczne (dosłownie: milczące) przedłużenie stosunku najmu (§ 545 BGB) po jego upływie.

{Es | STAN/STATE}{verlängert sich | T} jeweils {um weitere .....Jahre | OKRES PRZEDŁUŻENIA / DURATION OF EXTENSION}, {wenn es nicht spätestens ..... Monate vor Ablauf der Vertragsdauer von einem der Vertragspartner gekündigt wird. | WARUNEK/ CONDITION}

Przedłuża się on o kolejne lata, jeśli najpóźniej na ..... miesięcy przed upływem okresu trwania umowy nie zostanie wypowiedziany przez jedną ze stron.

Cechą charakterystyczną ram PRZEDŁUŻENIA umowy jest metonimia STAN za OKRES TRWANIA STANU (umowa przedłuża się zamiast okres trwania umowy przedłuża się) i tym samym w podmiocie czasowników najczęściej zamiast określenia czasu znajdziemy umowę (np. umowa najmu, najem). Pozostałe elementy ramowe nie różnią się od tych w języku polskim, analiza języka niemieckiego dodaje natomiast możliwość wystąpienia elementu WARUNKU w ramie SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy:

Tabela 19. Realizacja ramy SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku niemieckim

	sich verlängern
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
STAN	FR (R lub Z, PODM) umowa najmu (Mietvertrag) lub stosunek najmu (Mietverhältnis), metonimia OKRESU TRWANIA umowy
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PUNKT W CZASIE	FPR, np. nach Ablauf der Mietzeit
OKRES PRZEDŁUŻENIA (STANU)	FPR z um + lata/miesiące, np. um weitere .... Jahre

WARUNEK	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR Podjęcie lub zaniechanie czynności wypowiedzenia wpływa na to, czy umowa przedłuży się, czy nie; WARUNEK zawiera najczęściej określenie czasu, w jakim musi on zająć, który to czas jest okolicznikiem czasu określającym wypowiedzenie
---------	---

Źródło: opracowanie własne.

Te same elementy oraz element AGENTA wystąpią w ramie AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy, w której możliwe są realizacja czasownikowa oraz rzeczownikowa:

Tabela 20. Realizacja ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku niemieckim

	Realizacja czasownikowa: <i>verlängern</i>	Realizacja rzeczownikowa: <i>Verlängerung</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY		
PRZEDŁUŻAJĄCY	FR: agent jako strona umowy, pokrywa się z rolą NAJEMCY w ramie NAJMU i może znajdować się np. w DOP DAL zdania z czasownikiem, w którego elemencie SPOSOBU oddane jest przedłużenie umowy. Stąd powinno się go powiązać inferencyjnie z AGENTEM dokonującym przedłużenia umowy	Potencjalnie możliwa realizacja z pomocą FPR z <i>durch</i> lub <i>von</i> , ale nie występuje w tekstach umownych
STAN	FR (PODM) umowa najmu (<i>Mietvertrag</i>) lub stosunek najmu (<i>Mietverhältnis</i>), okres trwania umowy	FR (PODM) umowa najmu (<i>Mietvertrag</i>) lub stosunek najmu (<i>Mietverhältnis</i>), R (DEP) jako metonimia OKRESU TRWANIA umowy
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY		
PUNKT W CZASIE	FPR, np. <i>nach Ablauf der Mietzeit</i>	
OKRES PRZEDŁUŻENIA (STANU)	FPR z <i>um</i> + lata/miesiące, np. <i>um weitere .... Jahre</i>	
WARUNEK	FPR lub Z PODRZ ZŁ OKOL WAR podjęcie lub zaniechanie czynności wypowiedzenia wpływa na to, czy umowa przedłuży się, czy nie; WARUNEK zawiera najczęściej określenie czasu, w jakim musi on zająć, który to czas jest frazą przyimkową określającą wypowiedzenie	

SPOSÓB	Realizowany w innej ramie dla czasownika <i>erklären</i> poprzez osobne zdanie, np. <i>Der Mieter hat die jeweilige Ausübung des Optionsrechts {6 Monate vor Ablauf der Mietzeit PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {durch schriftliche Erklärung SPOSÓB/MANNER} gegenüber dem Vermieter zu {erklären T}</i>
--------	---

Źródło: opracowanie własne.

Rama AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy występuje w jednym zdaniu wraz z dwiema innymi ramami: NAJMU ze względu na podmiot, który przywołuje własną ramę NAJMU i jednocześnie jest argumentem czasownika złożonego *mieć/otrzymać prawo do czegoś (external)*, czyli ramy UPRAWNIENIA. Oprócz wspólnych elementów AGENTÓW, rama UPRAWNIENIA, wyrażona na warstwie formalnej również w kolejnym zdaniu, ma z ramą AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA także wspólny element SPOSOBU lub doprecyzowuje jej element SPOSOBU i WARUNKU skorzystania z PRAWA w kolejnym zdaniu. Jest to jednak możliwe do identyfikacji jedynie przy zapewnieniu opisu elementów obu ram, gdzie widać współdzielony podmiot w postaci agensa, gdyż przy samej konstrukcji walencyjnej zdania z czasownikiem *przedłużać* element SPOSOBU nie występuje. Jest za to podane, w jaki sposób wykorzystać można prawo do przedłużenia umowy. Analiza ramy agentywnej pomogła zatem zaobserwować realizację elementu SPOSOBU przedłużenia umowy, który tutaj oddany jest przy czasowniku zdania kolejnego, niejako anaforycznie.

{This lease | STAN/STATE, EXT} shall {automatically | SPOSÓB/MANNER} self-extend {under the same terms and conditions as the initial lease | WARUNEK/CONDITION} and shall continue in full force and effect from month-to-month unless and until otherwise terminated.

Ta umowa najmu przedłuży się automatycznie na tych samych warunkach co umowa pierwotna i trwać będzie nadal w pełnej mocy i skutkach, odnawiając się co miesiąc, chyba że i aż do czasu gdy zostanie rozwiązana.

Rama SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku angielskim ma przynajmniej trzy realizacje: *to extend*, *to renew* oraz *to continue in force*:

Tabela 21. Realizacja ramy SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY z czasownikiem *extend* w języku angielskim

	<i>self-extend, extend</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
STAN	Umowa najmu (<i>lease</i>), FR (PODM) jako metonimia OKRESU TRWANIA umowy

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PUNKT W CZASIE	FPR, np. <i>After expiration of the leasing period</i>
SPOSÓB	PS: <i>automatically</i>
OKRES PRZEDŁUŻENIA (STANU)	FPR z <i>from/to</i> + lata/miesiące, np. <i>from month to month</i>

Źródło: opracowanie własne.

Drugą opcją przedłużenia trwania umowy po jej zakończeniu jest odnowienie zobowiązania z pomocą czasownika *to renew*, występującego w dwóch wariantach ramy: AGENTYWNYM i SAMOISTNYM:

{*After expiration of* | *the leasing period* | OKRES CZASU / DURATION} | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}, {*this agreement* | STAN/STATE} is {*automatically* | SPOSÓB/MANNER} {*renewed* | T} {*from month to month* | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}, but may be terminated by either party giving to the other a 30-day written notice of intention to terminate. {PRZEDŁUŻAJĄCY / EXTENDING PARTY DNI}

Po wygaśnięciu okresu najmu, umowa ta jest automatycznie odnawiana z miesiąca na miesiąc, ale może zostać rozwiązana przez każdą ze stron za 30-dniowym wypowiedzeniem w formie pisemnej.

When the {*lease's* | STAN/STATE} {*term* | OKRES CZASU / DURATION} ends, {*it* | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGATION} will {*automatically* | SPOSÓB/MANNER} {*renew* | T} {*for a term of* | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}

Gdy zakończy się okres umowy najmu, odnowi się ona automatycznie na okres .....

Tu umowa znów jest STANEM, zobowiązaniem na pewien czas, który wraz z końcem okresu jego trwania moc tę traci i należy to zobowiązanie odnowić, aby umowa trwała dalej:

Tabela 22. Realizacja ram SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku angielskim

	<i>renew</i>	<i>renew</i>
RAMA	AUTOMATYCZNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY	AGENTYWNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY		
STAN	Umowa jako forma zobowiązania, FR (PODM)	
PRZEDŁUŻAJĄCY	–	Strona umowna, agens, DNI

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY		
PUNKT W CZASIE	FPR: <i>after expiration of the leasing period</i>	
SPOSÓB	PS: <i>automatically</i>	
OKRES PRZEDŁUŻENIA (STANU)	FPR z <i>from/to + lata/miesiące</i> , np. <i>from month to month</i>	

Źródło: opracowanie własne.

Podobną realizacją ramy jest ta z czasownikiem *to continue in force*, czyli *pozostawać w mocy*:

{Once {any fixed term | OKRES TRWANIA / DURATION} of this agreement ends | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}, {the agreement | ZOBOWIĄZANIE/OBLIGACJA-TION}{continues in force | T} {on the same terms as a periodic agreement | WARUNEK/TERM} {unless the agreement is terminated by the landlord or the tenant in accordance with the Residential Tenancies Act 2010. | WARUNEK/CONDITION}

Po zakończeniu ustalonego okresu umownego, umowa pozostaje w mocy na tych samych warunkach, co umowa okresowa, chyba że zostanie rozwiązana przez wynajmującego lub najemcę zgodnie z Ustawą o najmie nieruchomości mieszkalnych z 2010 roku.

Ten czasownik złożony odwołuje się do ramy OBOWIĄZYWANIA umowy (BEING IN FORCE), czyli oprócz samego trwania denotuje również moc prawną:

Tabela 23. Realizacja ramy SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY z czasownikiem *continue in force* w języku angielskim

	<i>continue in force</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
STAN/ZOBOWIĄZANIE	Umowa jako forma zobowiązania, FR (PODM)
OKRES TRWANIA STANU	FR: <i>fixed term</i>
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PUNKT W CZASIE	FPR lub Z PODRZ OKOL CZASU: <i>Once any fixed term of this agreement ends</i>
OKRES PRZEDŁUŻENIA	–
WARUNEK UMOWNY	FPR: <i>on the same terms as a periodic agreement</i>

WARUNEK	Z PODRZ OKOL WAR: <i>unless the agreement is terminated by the landlord or the tenant in accordance with the Residential Tenancies Act 2010 (see notes 3 and 4)</i>
---------	---

Źródło: opracowanie własne.

Dla jednostki leksykalnej *continue in force* nie zdefiniowano we FrameNecie CONTINUE IN EFFECT. Jest tylko bliska rama BEING IN EFFECT wraz z jednostkami takimi jak *be in effect, be effective, be void*. Dla ramy TRWANIA z czasownikiem *to continue* najbliższym odpowiednikiem jest rama PROCESS CONTINUE, która dotyczy się jednak tylko zdarzeń (EVENTS, np. *rozmowy/talks*), ale nie obejmuje swoim zakresem STANÓW. Dlatego należałoby opracować tę ramę w wersji angielskiej lub rozszerzyć istniejącą definicję PROCESS CONTINUE także o stany.

W analizowanych tekstach znaleziono tylko jeden przykład realizacji ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy z bezpośrednim wyrażeniem elementu agenta:

{Landlord and Tenant | PRZEDŁUŻAJĄCY / EXTENDING PARTY} {formally | SPOŚÓB/MANNER}{extend | T}{this California Lease Agreement | STAN/STATE}{in writing | SPOŚÓB/MANNER} or create and execute a new, written, and signed California Lease Agreement.

Wynajmujący i Najemca formalnie przedłużają niniejszą Umowę Najmu zawartą zgodnie z prawem stanu Kalifornia w formie pisemnej lub uzgadniają i zawierają nową pisemną Umowę zgodną z prawem tego stanu.

Tabela 24. Realizacja ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY z czasownikiem *to extend* w języku angielskim

	<i>extend</i>
OBOWIAZKOWE ELEMENTY RAMY	
PRZEDŁUŻAJĄCY	FR (PODM), pokrywa się z rolami agentów w ramie NAJMU
STAN	Umowa jako zobowiązanie, stan trwający w czasie, metonimicznie zastępuje OKRES TRWANIA umowy, FR (DOP)
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PUNKT W CZASIE	– (potencjalnie mógłby wystąpić jako FPR)
SPOŚÓB	PS lub FPR: <i>formally, in writing</i>

Źródło: opracowanie własne.

We FrameNecie ramie AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA umowy odpowiada m.in. rama CAUSE TO CONTINUE⁵¹, z elementami AGENT, CAUSE, STATE lub PROCESS i przykładowym czasownikiem *to keep*. Czasownik *to extend* zapisano jedynie w ramie CHANGE EVENT DURATION, czyli ZMIANA CZASU TRWANIA ZDARZENIA. Niedopasowanym elementem jest tu ZDARZENIE, gdyż umowę określono w analizie jako STAN, w związku z czym wydaje się, że ramę tę można byłoby rozszerzyć w projekcie również o stany. Elementy zakładanego CZASU TRWANIA nazwano INITIAL DURATION, a OKRESU PRZEDŁUŻENIA umowy – NEW DURATION. Jak sama nazwa wskazuje, CHANGE EVENT DURATION jest obszerniejsza od PRZEDŁUŻENIA UMOWY, chociażby z tego względu, że ujemuje zarówno czasowniki denotujące skrócenie, jak i wydłużenie czasu trwania zdarzenia.

Umowa najmu na czas określony może po jej zakończeniu również *zmienić się, przejść* (ang. *convert to*) w umowę na czas nieokreślony. Jest to w takim układzie realizacja ramy UNDERGO CHANGE⁵² (PRZEJŚĆ ZMIANĘ):

{This Fixed Rental Agreement | FORMA 1 / FORM 1} will {automatically | }{convert | T} {to a Month-to-Month | CZAS TRWANIA / DURATION}{Rental Agreement | FORMA 2 / FORM 2},{unless TENANT receives written notice from LANDLORD thirty (30) days prior to the end of the Rental Agreement. | WARUNEK/CONDITION}

Niniejsza Umowa Najmu Na Czas Określony automatycznie zamieni się w Umowę Najmu Odnawialną Co Miesiąc, chyba że NAJEMCA otrzyma pisemne wypowiedzenie od WYNAJMUJĄCEGO na 30 dni przed zakończeniem Umowy Najmu.

Zawiera ona elementy ENTITY, INITIAL CATEGORY i FINAL CATEGORY, które tutaj nazwano odpowiednio FORM 1 i FORM 2. Przykładowymi jednostkami leksykalnymi ramy są *metamorphosis*, *transition*, *change*, *plummet*, *swing*, *shift*, *transform*.

Zatem CHANGE EVENT DURATION⁵³ to rama we FrameNecie najbliższa ramie zdefiniowanej dla celów niniejszej pracy (AGENTYWNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY). Podobnie jak tu odnosi się ona jedynie do zmian CZASU TRWANIA, ale:

- jest w swoim zakresie szersza w stosunku do ramy domenowej, umownej, gdyż obejmuje zarówno skrócenie jak i wydłużenie trwania danego odcinka czasu;
- jest w swoim zakresie węższa w stosunku do ramy domenowej, umownej, gdyż odnosi się do zdarzeń (EVENT), a nie obejmuje stanów (STATE).

⁵¹ Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Cause_to_continue.

⁵² Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Undergo_change.

⁵³ Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Change_event_duration.

8.3.4. Wnioski

Analiza kolejnych przykładów, zarówno korpusowych, jak tych pochodzących z umów najmu, wnosi nowe spojrzenie na semantykę ramową i kolejne jej aspekty.

Po pierwsze, wydaje się, że elementy pozatematyczne mogą zdominować znaczenie czasownika w odpowiednim kontekście (i przy odpowiedniej strukturze zdania, np. opuszczeniu elementów obowiązkowych) i spowodować wpisanie go w inną ramę (przypadek *zawarcia umowy* i ramy TRWANIA).

Po drugie, ramy realizujące tę samą scenę w różnych językach mogą koncentrować uwagę na innych jej elementach lub etapach, np. POCZĄTEK i KONIEC w języku angielskim i niemieckim versus TRWANIE w języku polskim. Nie oznacza to, że nie istnieją w tych językach ramy ekwiwalentne, jednak z jakiegoś powodu (uzus językowy, styl) w danym kontekście i języku użytkownicy częściej dokonują jednego wyboru ponad innymi możliwościami.

Podobna sytuacja wydaje się mieć miejsce w przypadku realizacji agentywnej i samoistnej tej samej ramy. Główną różnicą konfrontatywną w realizacji ram dotyczących przedłużania umowy w językach polskim, angielskim i niemieckim jest to, że w języku polskim mamy do czynienia z ramą agentywną, choć w stronie biernej (umowa może zostać przedłużona przez STRONĄ 1/2), podczas gdy w języku angielskim najczęściej występuje realizacja nieagentywna, gdzie umowa jako stan przedłuża się sama, podobnie jak się wcześniej zaczęła (*begins*) i następnie się skończy (*ends*), a w języku niemieckim – obie ramy. Czasownik *to renew*, co potwierdzić można w słownikach, ma użycie tranzytywne i nietranzytywne. Użycie tranzytywne (przechodnie) związane jest z wystąpieniem agenta, podczas gdy użycie nietranzytywne (nieprzechodnie) jest synonimiczne dla *continue in force* (*pozostawać w mocy*), gdzie stan trwa nadal bez ingerencji agenta. Wydaje się zatem, nawiązując do dyskusji dotyczącej podziału ram (Ruppenhofer i in., 2016, s. 12), że te dwa użycia należałoby rozdzielić w dwóch osobnych ramach, gdyż nie jest to przypadek tzw. „*middle construction*” (Ruppenhofer i in., 2016, s. 12), czyli użycia strony zwrotnej w celu koncentracji na działaniu, gdy element agenta nadal występuje w scenie (nie jest to przypadek analogiczny np. do *buty dobrze się sprzedają*). Tym samym mamy w języku polskim realizację za pomocą jednej ramy, a w języku niemieckim i języku angielskim – dwóch ram. I właśnie ten aspekt badań ramowych (analiza znaczenia w wybranym kontekście) wydaje się być w konfrontacji wielojęzycznej najbardziej aktualny i potrzebny (por. Boas, 2009).

Po trzecie, styl formalny i perspektywa osoby trzeciej zdają się mieć znaczenie dla opisu ramowego. Czasowniki występujące w analizowanym tekście mogą wykazywać inną strukturę walencyjną niż ta opisana w słowniku na bazie zdania minimalnego. Z tego względu należy badać wzór i realizację walencji semantycznej i składniowej w oparciu o parafrazy do zdań minimalnych. Wydaje się, że mimo tego nie wolno

pomijać faktu, iż różnice na tym poziomie zdominować mogą wszelkie przykłady zarówno korpusowe, jak i zawarte w analizowanych tekstach.

Wreszcie, w samym systemie anotacji warto też zwrócić uwagę na kilka istotnych kwestii, jak np. konieczność wprowadzenia sposobu opisu elementów pozatematycznych, czyli np. ram dla wydarzeń zawierających i poprzedzających.

8.4. Pozostałe ramy reprezentacji wiedzy umów najmu

8.4.1. Posiadanie prawa do czegoś a rama UPRAWNIENIA

Przy ramie AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY pojawia się w tych samych zdaniach również rama UPRAWNIENIA, widoczna w szczególności w przykładach dotyczących prawa do wypowiedzenia umowy bez zachowania okresu wypowiedzenia (np. w przypadku naruszenia warunków umowy przez jedną ze STRON). Jest to tzw. przypadek *rozwiązania umowy w trybie natychmiastowym*, gdzie fraza przymkowa z elementem SPOSOBU wyraża jednocześnie czas, w jakim skutkuje wypowiedzenie:

{Wynajmujący | UPRAWNIONY/ENTITLED, EXT} {ma | SUPP}{prawo | T}{do wypowiedzenia niniejszej umowy | DZIAŁANIE/ACTION}{w przypadku, gdy Najemca dopuszcza się (substantywizacje, np. naruszenia warunków umowy) | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

{Wynajmujący | FR/PODM} {ma | VB}{prawo | FR/DOP}{do wypowiedzenia niniejszej umowy | DOP PRZY}{w przypadku, gdy Najemca dopuszcza się (naruszenia warunków umowy |FR) | FPR/DEP}

{Umowa | DZIAŁANIE / ACTION 1}{może | T} {zostać rozwiązana {przez Wynajmującą | UPRAWNIONY/ENTITLED} w trybie natychmiastowym | DZIAŁANIE/ACTION 1} {przy naruszeniu warunków umowy z tytułu (+ substantywizacja) | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

{Umowa | FR/PODM}{może | C MOD} {{zostać |COP} rozwiązana |FC, I} {przez Wynajmującą | FPR/DEP} w trybie natychmiastowym | FPR/DEP} {przy naruszeniu warunków umowy z tytułu (+ substantywizacja) |FPR/DEP}

{Wynajmujący | UPRAWNIONY/ENTITLED, EXT} {zastrzega sobie | SUPP} {możliwość | T} {rozwiązania umowy bez zachowania okresu wypowiedzenia | DZIAŁANIE / ACTION},{jeżeli Najemca zalega z należnym czynszem najmu za 2 pełne okresy płatności. | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

{Wynajmujący | FR/PODM, EXT} {zastrzega | SUPP} {sobie |Z/ POD DAL} {możliwość | FR/DOP} {rozwiązania umowy bez zachowania okresu wypowiedzenia | FR/DOP},{jeżeli Najemca zalega z należnym czynszem najmu za 2 pełne okresy płatności. |Z PODRZ OKOL WAR}

{Wynajmujący | UPRAWNIONY/ENTITLED, EXT} {może | T}{wypowiedzieć najem/
Umowę w trybie natychmiastowym | DZIAŁANIE/ACTION} {z zachowaniem formy pi-
semnej | FORMA/FORM, {jeżeli: ..... (Najemca dopuszcza się zwłoki...)} | WARUNEK/
CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

{Wynajmujący | UPRAWNIONY/ENTITLED} {może | T}{wypowiedzieć najem/Umowę
w trybie natychmiastowym | DZIAŁANIE/ACTION} {z zachowaniem formy pisemnej
| FORMA/FORM, {jeżeli: ..... (Najemca dopuszcza się zwłoki...)} | WARUNEK/CON-
DITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

{Wynajmującemu | UPRAWNIONY/ENTITLED, EXT} {przysługuje | SUPP}{prawo | T}
{rozwiązania Umowy bez zachowania terminu wypowiedzenia | DZIAŁANIE/ACTION}
{jeśli Najemca...} | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

{Wynajmującemu | FPR, DOP DAL} {przysługuje | FC}{prawo | FR/PODM} {rozwią-
zania Umowy bez zachowania terminu wypowiedzenia | FR/DOP} {jeśli Najemca... |
Z PODRZ ZŁ OKOL WAR}

Strony ustalają, że {Wynajmującemu | UPRAWNIONY/ENTITLED} {przysługuje |
SUPP} {{wynagrodzenie | T}{ za usługi świadczone na podstawie niniejszej umowy w kwocie.....PLN miesięcznie [...] | DZIAŁANIE/ACTION}}

Strony ustalają, że {Wynajmującemu | FR/DOP DAL} {przysługuje | FC} {wynagrodze-
nie | FR, PODM} {za usługi świadczone na podstawie niniejszej umowy w kwocie.....PLN
miesięcznie [...] | FPR/DEP}

{Najemca | UPRAWNIONY/ENTITLED, EXT} nie {może | T}{zmieniać przeznaczenia
przedmiotu najmu, oraz dokonywać remontów, przeróbek i adaptacji w substancji lokalu.
| DZIAŁANIE/ACTION}

{Najemca | FR/PODM} nie {może | C MOD}{zmieniać przeznaczenia przedmiotu najmu,
oraz dokonywać remontów, przeróbek i adaptacji w substancji lokalu. | FC}

{Wynajmujący | UPRAWNIONY/ENTITLED, EXT} oświadcza [...], że {jest | COP}{on
| UPRAWNIONY/ENTITLED} {uprawniony | T} {do oddania części Lokalu biurowego
w najem. | DZIAŁANIE/ACTION}

{Wynajmujący | FR/PODM} oświadcza [...], że {jest | FC}{on | Z/PODM} {uprawniony |
I, FC} {do oddania części Lokalu biurowego w najem. | FPR/DOP PRZY}

Według *Innego słownika języka polskiego* „[...] jeśli ktoś jest uprawniony do jakiegoś działania lub zachowania, to ma do niego prawo”, natomiast synonimem *uprawniać* jest „[...] dawać prawo lub powód do działań lub zachowań” (Bańko, 2000, s. 924). Rama UPRAWNIENIA składa się z elementów UPRAWNIONEGO, czyli osoby mającej prawo do czegoś, DZIAŁANIA, jakie może ona podjąć oraz nieobowiązkowego elementu WARUNKU, czyli OKOLICZNOŚCI, jakie muszą zajść, aby UPRAWNIONY uzyskał prawo do podjęcia DZIAŁANIA. Ramę tę ilustrują oprócz czasowników właściwych także czasowniki modalne i dlatego wprowadzono dla nich

również anotację zgodnie z zasadami wyznaczonymi przez Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2016). W rozproszony na kilka części element DZIAŁANIA w zdaniach z czasownikami modalnymi wpisuje się rama AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY, co widać m.in. w występowaniu współdzielonego elementu AGENTA (EXT). W powyższych przykładach nie stosuje się jednak pełnej podwójnej anotacji, aby nie przysłańać obrazu podstawowych elementów głównej ramy.

Posiadanie prawa nie ogranicza się jedynie do możliwości wypowiedzenia umowy. Obu STRONOM przysługuje wiele praw wynikających z umowy, co wyrażane jest w tekstach umownych w następujący sposób:

{W przypadku opóźnień w zapłacie | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}, {Wynajmującemu | UPRAWNIONY/ENTITLED} {przysługuje | SUPP}{prawo | T} do ustawowych odsetek za zwłokę. | DZIAŁANIE/ACTION}

{W przypadku nieuiszczenia czynszu i opłat w terminie określonym w ustawie | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}, {Wynajmującemu | UPRAWNIONY/ENTITLED} {przysługuje | SUPP}{prawo | T}{żądania odsetek za zwłokę | DZIAŁANIE/ACTION}.

{Obie strony | UPRAWNIONY/ENTITLED} {mogą | T} {wypowiedzieć umowę {bez podania przyczyny | SPOSÓB/MANNER} | DZIAŁANIE/ACTION}.

{Najemca | UPRAWNIONY/ENTITLED} nie {może | T} {bez zgody Wynajmującego | SPOSÓB/MANNER} {dokonać w przedmiocie najmu jakichkolwiek prac budowlanych. | DZIAŁANIE/ACTION}

{W przypadku niedokonania przez Wynajmującą napraw w uzgodnionym terminie | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}, {Najemca | UPRAWNIONY/ENTITLED} {ma | SUPP} {prawo | T} {dokonać napraw na koszt Wynajmującej. | DZIAŁANIE/ACTION}

{Najemcy | UPRAWNIONY/ENTITLED} nie {wolno | T} {dokonywać zmiany przeznaczenia lokalu | DZIAŁANIE/ACTION}.

{Po zakończeniu niniejszej Umowy | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME}{Najemca | UPRAWNIONY/ENTITLED} nie {ma | SUPP}{prawa | T}{odłączenia i zabrania urządzeń, ulepszeń i instalacji, wykonanych za jego staraniem w lokalu | DZIAŁANIE/ACTION}.

{Wynajmujący | UPRAWNIONY/ENTITLED} {zastrzega sobie | SUPP} {prawo | T} {do rozwiązywania umowy ze skutkiem natychmiastowym | DZIAŁANIE/ACTION}

{w przypadku zalegania przez Najemcę z zapłatą czynszu za więcej niż jeden miesiąc. | WARUNEK/CONDITION, OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}

W powyższych przykładach zauważyć można wiele ciekawych fenomenów, w tym wystąpienie:

- metonimii PRZEDMIOT ZA ŻĄDANIE w przypadku elipsy żądania, np. *prawo do (żądania) ustawowych odsetek za zwłokę* lub odwrotnie w przypadku elipsy *prawa*, np. *przysługuje (prawo do) wynagrodzenie(a) za usługi*;
- fraz niejednoznacznych pod względem kategoryzacji, czyli wyrażających dwa elementy ramy jednocześnie, czyli WARUNEK i OKOLICZNOŚCI, gdzie zaistniałe okoliczności spełniają warunek powstania możliwości podjęcia działania przez drugą ze stron, np. *w przypadku niedokonania przez Wynajmującą napraw w uzgodnionym terminie*;
- rzeczowników jako semantycznych nadrzędników fraz i jednostek leksykalnych, realizujących ramy (dlatego wszelkie czasowniki zależne od rzeczownika, pomimo swojego podstawowego znaczenia, oznaczone są tutaj jako pomocnicze – SUPP);
- ponownego nakładania się elementów ram, gdy w podmiocie i dopełnieniu czasowników znajdują się role ram NAJMU (np. *wynajmujący*) lub ZAWARCIA UMOWY (*strona, każda ze stron*).

We FrameNecie istnieją dwie ramy mogące znaleźć zastosowanie w anotacji powyższych przykładów: PROHIBITING OR LICENSING (dawniej rama PERMITTING⁵⁴, elementy obowiązkowe: PRINCIPLE, STATE OF AFFAIRS) oraz DENY OR GRANT PERMISSION⁵⁵ (elementy obowiązkowe: GRANTEE, GRANTOR, ACTION), gdzie druga określa scenę udzielania POZWOLENIA AGENTOWI (GRANTED) przez drugiego AGENTA (GRANTEE), a pierwsza określa PRINCIPLE czyli SIŁĘ WYŻSZĄ (np. *literę prawa*) zezwalającą na powstanie danych okoliczności (STATE OF AFFAIRS, *status quo*). I choć nie odnotowano tego faktu w definicjach obu ram FrameNetu, gdyby spojrzeć na nie z perspektywy prymitywów semantycznych Lakoffa⁵⁶, zauważymy wspólny mianownik – SIŁĘ WYŻSZĄ (CZYNNIK, SYTUACJA, OKOLICZNOŚCI, AGENT, ZJAWISKO) która powoduje, że dochodzi do pewnej SYTUACJI z udziałem drugiego AGENTA (np. CZYNNOŚĆ) lub metaforycznie, bez jego eksplicytnego udziału (np. ZJAWISKO, np. *No religion accepts discrimination against women / Żadna religia nie pozwala na dyskryminację wobec kobiet*). Wydaje się zatem, że obie te ramy dziedziczą znaczenie z ramy PRZYCZYNOWOŚCI/CAUSATION oraz że wprowadzenie możliwości określania różnych rodzajów CZYNNIKA SPRAWCZEGO mogłoby potencjalnie ująć wszelkie powyższe kategorie z AGENTEM włącznie.

⁵⁴ Zob. <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Permitting>.

⁵⁵ Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Grant_permission.

⁵⁶ Z rozmów z autorem podczas seminarium językoznawczego projektu MetaNet, Uniwersytet w Berkeley, luty–maj 2012 roku.

Następnie nasuwa się pytanie o możliwość wykorzystania powyższych ram w przypadku umów najmu. Otóż w analizowanych tu przypadkach to nie AGENT udziela bezpośrednio pozwolenia w każdym szczególnym przypadku, lecz wystąpienie OKOLICZNOŚCI (w tym działania pierwszego AGENTA lub ich brak) stanowi WARUNEK dopuszczający możliwość podjęcia danego DZIAŁANIA przez drugiego AGENTA. Prawo do podjęcia jakiegoś działania wynika natomiast z faktu zawarcia umowy, czyli obie STRONY zgadzają się (wyrażają zgodę, dają pozwolenie na działanie stronie drugiej) na to, że w określonych przypadkach (na określonych warunkach) jedna ze STRON otrzyma POZWOLENIE DRUGIEJ, czyli PRAWO do drugiej STRONY do wykonania pewnego DZIAŁANIA.

W takim razie wydaje się, że użycie ramy DENY OR GRANT PERMISSION bezpośrednio do realizacji wymienionych w tekstach umów nie byłoby właściwe ze względu na brak realizacji elementu AGENTA, gdyż w obecnym kształcie jej definicji jedynie AGENTA dopuszcza się jako SIŁĘ SPRAWCZĄ. Z drugiej strony w ramie PROHIBITING OR LICENSING anotuje się całą SYTUACJĘ zaszłą w wyniku jej dopuszczenia, w związku z czym nie wyróżnia się elementu UPRAWNIONEGO (włączając tego typu agentów do elementu STATE OF AFFAIRS), któremu zezwolono na DZIAŁANIE (GRANTED lub ENTITLED). Element AGENTA jest tu jednak potrzebny do tego, aby oznaczyć, która ze STRON umowy posiada prawo do podjęcia danego DZIAŁANIA. Podobnie ma się sytuacja w przypadku ramy POSSIBILITY⁵⁷ (elementy obowiązkowe to CONDITION i POSSIBLE EVENT), zawierającej czasowniki modalne typu *can* (*móc*). Wprawdzie jako SIŁA SPRAWCZA pojawiają się w niej OKOLICZNOŚCI, jednak element AGENTA włączany jest w dozwoloną nimi SYTUACJĘ.

Rozwiązaniem powyższego dylematu byłoby na przykład wyżej opisane dopuszczenie większego podzbioru kategorii dla każdego z elementów wspólnej ramy PERMISSION/UPRAWNIENIA, dziedziczącej z ramy PRZYCZYNOWOŚCI, włączającego większą liczbę elementów stanowiących SIŁĘ SPRAWCZĄ i SKUTEK. Dla celów niniejszej pracy, w której zasady budowy ram podyktowane są potrzebami wydobywania danych w pracy analityka umów najmu wydaje się, że potrzebna byłaby rama bardziej szczegółowa, a przynajmniej taka, w której znalazłby się jednocześnie CZYNNIK ODDZIAŁUJĄCY, niebędący AGENTEM i AGENT a mogący podjąć DZIAŁANIE w OKOLICZNOŚCIACH pojawienia się czynnika. Stąd przewidziano m.in. element osoby uprawnionej oznaczany jako UPRAWNIONY/ENTITLED:

⁵⁷ Zob. <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Possibility>.

Tabela 25. Realizacja ramy UPRAWNIENIA w polskich tekstach umów najmu

	<i>mieć prawo do czegoś</i>	<i>być upraw- nionym do czegoś</i>	<i>zastrzec sobie prawo do cze- goś/możliwość czegoś</i>	<i>móc</i>	<i>wolno</i>	<i>prawo do czegoś przysługuje komuś</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY						
UPRAWNIONY	FR, I (PODM) Osoba posiadająca prawo do czegoś. W umowach najmu – najczęściej wynajmujący (nakładanie się ram z ramą najmu)			FR (DOP/POD) jak obok		
DZIAŁANIE	FPR z <i>do</i> (prawo do czegoś / substancywizacja) lub modyfikator w rzeczowniku (możliwość zrobienia czegoś / substancywizacja)		FC w bezokoliczniku	FPR z <i>do</i> (prawo do czegoś / substancywizacja)		
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY						
WARUNEK	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR, np. w przypadku, gdy Najemca dopuszcza się (+ substancywizacje) lub gdy Najemca + FC oznaczające czynności (np. nie opłaca terminowo czynszu) lub FPR, np. w przypadku braku uiszczenia opłat przez najemcę					
CZAS/TIME SPOSÓB/ MANNER	FPR, która realizuje dwa elementy jednocześnie, np. ze skutkiem natychmiastowym					

Źródło: opracowanie własne.

Należy zaznaczyć, że pozostałe elementy nie różnią się w analizie od anotacji ramy we FrameNecie.

W języku niemieckim ramę tę oddają czasownik *berechtigen* (uprawnić do czegoś) imiesłów *berechtigt* (uprawniony), rzeczownik *das Recht* (prawo) wraz z czasownikiem posiłkowym *haben* (mieć), czasownik modalny *dürfen* (wolno, móc) oraz żądanie (*Anspruch*) lub prawo wraz z czasownikiem przysługiwać (*entstehen*):

Der Mieter nutzt den Stellplatz nur zum vereinbartem Zweck. {Eine in diesem Sinne zweckfremde Nutzung | CZYNNIK UPRAWNIAJĄCY / PRINCIPLE} {*berechtigt* | T} {den Vermieter | UPRAWNIONY/ENTITLED} {zur fristlosen Kündigung | DZIAŁANIE/ACTION}. {*Bauliche Veränderungen* | DZIAŁANIE/ACTION} {*darf* | T} {er | UPRAWNIONY/ENTITLED} {nur mit schriftlicher Genehmigung des Vermieters | WARUNEK/CONDITION} *vornehmen*.

Najemca korzysta z obiektu najmu jedynie w ustalonym celu. Korzystanie [z obiektu najmu] niezgodnie z określonym tutaj przeznaczeniem uprawnia Wynajmującego do bezterminowego wypowiedzenia [umowy]. Zmian w konstrukcji budowlanej może on dokonywać jedynie za pisemnym pozwoleniem Wynajmującego.

{Der Mieter | UPRAWNIONY/ENTITLED}{hat | SUPP}{das Recht | T},{im Notfall | OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES} oder {bei der Vornahme dringender Reparaturen | OKOLICZNOŚCI/CIRCUMSTANCES}{das Mietobjekt jederzeit zu betreten | DZIAŁANIE/ACTION}.

Najemca ma prawo wstępu do obiektu najmu w szczególnych wypadkach lub podczas prowadzenia pilnych napraw.

{In der Zeit von 22.00 Uhr bis 7.00 Uhr | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}{dürfen | T} {in den Räumen | MIEJSCE/PLACE}{keine geräuschvollen Arbeiten oder sonstiger Lärm sowie Reinigungen stattfinden | DZIAŁANIE/ACTION}.

{UPRAWNIONY/ENTITLED DNI}

W czasie między godziną 22:00 a 7:00 w pomieszczeniach nie mogą odbywać się żadne głośne prace czy też innego typu hałasy takie jak na przykład sprzątanie.

{Der Vermieter | UPRAWNIONY/ENTITLED}{ist | SUPP}{berechtigt | T},{das Mietverhältnis fristlos zu kündigen | DZIAŁANIE/ACTION},{wenn der Mieter a) mit den Zahlungsverpflichtungen in Verzug gerät... | WARUNEK/CONDITION}

Wynajmujący jest uprawniony do złożenia wypowiedzenia bez zachowania terminu umownego, gdy Najemca a) dopuszcza się opóźnień w wypełnianiu zobowiązań płatniczych...

{Ausbesserungen und bauliche Veränderungen, die zur Erhaltung des Gebäudes, zur Abwendung drohender Gefahren oder zur Beseitigung von Schäden dienen | DZIAŁANIE / ACTION 1}, {darf | T} {der Vermieter | UPRAWNIONY/ENTITLED} {ohne Zustimmung des Mieters | SPOSÓB/MANNER}{vornehmen lassen. | DZIAŁANIE / ACTION 1}

Naprawy i zmiany budowlane, które służą utrzymaniu budynku, zapobieganiu zagrożeni i usuwaniu szkód, wolno Wynajmującemu podejmować bez zgody Najemcy.

{Die Änderung der in Abs. 1 genannten Branche | DZIAŁANIE/ACTION}{darf | T} {nur mit vorheriger schriftlicher Einwilligung des Vermieters erfolgen | WARUNEK/CONDITION}.

{UPRAWNIONY/ENTITLED DNI}

Zmiana wymienionej w paragrafie pierwszym branży może zająć jedynie za wcześniejszą pisemną zgodą Wynajmującego.

{Unterbleibt diese Benachrichtigung | WARUNEK/CONDITION}, so {entsteht | SUPP} {dem Mieter | UPRAWNIONY/ENTITLED} {ein Anspruch auf Schadensersatz/Mietminderung | DZIAŁANIE/ACTION}.

W przypadku braku powiadomienia Najemcy ma prawo żądać odszkodowania/obniżenia czynszu.

{Verlegt | der Mieter | UPRAWNIONY/ENTITLED} {nach Beendigung des Mietverhältnisses | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} seinen Betrieb | WARUNEK/CONDITION}, so {ist | SUPP} {er | UPRAWNIONY/ENTITLED} {berechtigt | T}, {ein halbes Jahr an der Eingangstür ein Hinweisschild anzubringen | DZIAŁANIE/ACTION}.

W przypadku gdy najemca zmienia siedzibę po zakończeniu umowy najmu, jest on uprawniony do zamocowania tabliczki informującej o tym na drzwiach wejściowych przez okres 6 miesięcy.

{Der Mieter | UPRAWNIONY/ENTITLED} {ist | SUPP} {berechtigt | T}, {das Mietobjekt an eine werbungtreibende Firma unterzuvermieten | DZIAŁANIE/ACTION}.

Najemca jest uprawniony do podnajmu obiektu najmu firmie reklamowej.

W języku niemieckim tak jak w polskim występuje czasownik *uprawniać kogoś do czegoś* (*berechtigen* wraz z imiesłowem *uprawniony – berechtigt*). Jednak w praktyce prawniczej widoczna jest różnica w ich użyciu ze względu na realizację podmiotu. W polskich tekstach umów najmu mało prawdopodobna byłaby następująca substantywizacja:

Korzystanie [z obiektu najmu przez Najemcę] niezgodnie z określonym tutaj przeznaczeniem uprawnia Wynajmującego do bezterminowego wypowiedzenia [umowy].

Po pierwsze, charakterystyczna dla języka niemieckiego substantywizacja w podmiocie w języku polskim częściej zastępowana jest zdaniem okolicznikowym. Po drugie, w zdaniu niemieckim nie zachodzi zgodność agenta w działaniu wyrażonym substantywizacją w podmiocie a działaniem oddanym czasownikiem w orzeczeniu, co w języku polskim wydaje się niepoprawne bez zaznaczenia elementu WYNAJMUJĄCEGO chociażby we frazie przyimkowej modyfikującej podmiot *korzystanie*.

Analiza przykładów korpusowych pokazuje, że w podmiocie czasownika *uprawniać* znaleźć możemy: po pierwsze, rodzaje dokumentów prawnych typu pozwolenia, licencje itd., czyli odpowiednik elementu PRINCIPLE z ramy PROHIBITING OR LICENSING, po drugie, fakty lub zastępujące je zaimki (*Czy to uprawnia nas do zaostrożenia prawa wobec imigrantów*) wyrażone zdaniem złożonym (*to/fakt, że.... uprawnia nas do ...*), czyli FAKT lub SYTUACJA z tematu poprzedniego zdania, określona rematem zaimka w zdaniu kolejnym. Wystąpienie elementu OKOLICZNOŚCI w podmiocie czasownika *uprawniać* nie wydaje się zatem zjawiskiem występującym jedynie w języku niemieckim.

Czy w języku polskim możliwa jest też substantywizacja w podmiocie? Owszem, ale w przykładach korpusowych występuje ona tylko w przypadku ciągłości podmiotu w zdaniu i tej substantywizacji, np. *Praca w warunkach szkodliwych* (to, że ktoś pracuje w warunkach szkodliwych) *uprawnia* (go) *natomiast do wcześniejszego*

przejścia na emeryturę. W powyższym przykładzie dla języka niemieckiego mowa jest natomiast o dwóch różnych podmiotach. Tego typu konstrukcji semantycznej nie odnotowano w przykładach korpusowych dla języka polskiego. Wydaje się, że w przypadku doprecyzowania elementu AGENTA (*korzystanie z obiektu najmu przez Najemcę*) zdanie to mogłoby zostać zbudowane również w języku polskim, jednak zdecydowanie rzadziej niż inne przedstawione tutaj konstrukcje i raczej w stylu formalnym, charakterystycznym dla języka prawniczego.

Z punktu widzenia semantyki ramowej zdanie to jest interesujące z tego względu, że typowo w podmiocie tego rodzaju czasowników znajduje się AGENT (*sąd, pracodawca*) lub ZASADA (np. *konstytucja, prawo pracy, paragraf 3 Kodeksu Karnego* itd.), podczas gdy w cytowanym zdaniu w podmiocie znajduje się element OKOLICZNOŚCI, która wyraża jednocześnie WARUNEK, który musi zajść, aby jedna ze stron otrzymała dane prawo. Jest to zatem nietypowa konstrukcja walencyjna o charakterze metonimicznym z OKOLICZNOŚCIAMI jako SIŁĄ SPRAWCZĄ, potwierdzająca przytoczoną hipotezę Lakoffa.

Zgodnie z zasadami anotacji ramowej (por. rozdział 4), w przypadku wystąpienia czasownika modalnego typu *dürfen* element ramy stanowiący rolę semantyczną PRAWA do czegoś dzielony jest w niektórych przypadkach na dwie frazy i staje się elementem nieciągłym (*discontinuous frame element*, por. rozdział 4), wymagając odpowiedniego oznaczenia⁵⁸. W powyższej anotacji zastosowano powtórzenie oznaczenia elementu tagiem semantycznym z cyfrą (np. DZIAŁANIE / ACTION 1) w celu zaznaczenia, iż chodzi o ten sam element semantyczny, rozproszony w dwóch miejscach zdania.

Tabela 26. Realizacja ramy UPRAWNIENIA w niemieckich tekstach umów najmu

	<i>Recht haben</i>	<i>berechtigt sein</i>	<i>Recht enthalten</i>	<i>dürfen</i>	<i>berechtigen</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY					
UPRAWNIONY / CZYNNIK UPRAWNIAJĄCY / PRINCIPLE	FR/PODM Osoba posiadająca prawo do czegoś, najczęściej rzeczownik <i>der Vermieter, der Mieter</i> (nakładanie się ram z ramą najmu)			Jak obok. FR, np. <i>Eine im diesen Sinne zwecks-fremde Nutzung berechtigt...</i>	
DZIAŁANIE	FPR z zu (prawo do czegoś + substantywizacja, np. <i>das Recht zur Kündigung haben</i> lub czasownik w bezokoliczniku,			FC w bezokoliczniku	FPR z zu (prawo do czegoś + substantywizacja, np. <i>zur</i>

⁵⁸ Więcej na temat konfrontacji czasowników modalnych w języku polskim i niemieckim por. np. Hansen (2001) lub Hansen & Haan (2009).

	np. <i>berechtigt sein, den Vertrag zu kündigen</i>)		<i>Kündigung</i> lub FC w bezoko- liczniku, np. <i>den Vertrag zu</i> <i>kündigen</i>)
--	---	--	---

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
WARUNEK/OKOLICZNOŚCI	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR, np. <i>wenn der Mieter a) mit den Zahlungsverpflichtungen in Verzug gerät</i> lub FPR, np. <i>ohne Zustimmung des Mieters</i>
PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME	FPR, np. <i>nach Beendigung des Mietverhältnisses</i>

Źródło: opracowanie własne.

W języku angielskim ramę tę realizują konstrukcje z czasownikami modalnym *may* (może), rzeczownik *pravo* (*have the right* – mieć prawo) oraz rzeczownik *option* w różnych otoczeniach (*to be granted an option, at the option of lessor*):

{Lessor | UPRAWNIONY/ENTITLED} shall {have | SUPP}{the right | T}{to enter the leased premises for inspection at all reasonable hours and whenever necessary to make repairs and alterations of the apartment or the apartment building, or to clean the apartment | DZIAŁANIE/ACTION}.

Wynajmujący będzie miał prawo dostępu do wynajmowanego lokalu w celu przeprowadzenia inspekcji w rozsądnych godzinach i gdy tylko będzie to konieczne w celu dokonania niezbędnych napraw i zmian w mieszkaniu lub budynku mieszkalnym lub też posprzątania mieszkania.

{Lessee | UPRAWNIONY/ENTITLED} {is granted | SUPP} {the option | T}{of renewing this lease for an additional term of [number]... [months or years] on the same terms and conditions as contained in this lease agreement and at the ...[monthly or annual] rent of .....| DZIAŁANIE/ACTION}

Najemcy przysługuje prawo do odnowienia umowy najmu na dodatkowy okres ..... (liczba)..... (miesiące lub lat) na tych samych warunkach i z (miesięcznym/rocznym) czynszem w wysokości .....

{If lessee defaults in the payment of rent or any part of the rent at the times specified above, or if lessee defaults in the performance of or compliance with any other term or condition of this lease agreement | WARUNEK/CONDITION}, {the lease, | DZIAŁANIE / ACTION 1} {at|SUPP} {the option | T}{of lessor | UPRAWNIONY/ENTITLED}, {shall ter-

minate and be forfeited | DZIAŁANIE / ACTION 1}, and lessor may reenter the premises and retake possession and recover damages, including costs and attorney fees.

Jeśli najemca zalega z opłatami czynszu lub jakiegokolwiek jego częścią w wyżej wymienionym czasie lub gdy najemca nie spełnia jakiegokolwiek innego warunku niniejszej umowy, umowa najmu, z wyboru wynajmującego, rozwiąże się i zakończy, a wynajmujący będzie miał prawo wstępu do lokalu oraz odzyskania jego własności i otrzymania odszkodowania za szkody, włącznie z poniesionymi kosztami i wynagrodzeniem adwokata.

The tenant must pay the rent on time. {If the rent is late | WARUNEK/CONDITION}, {the landlord | UPRAWNIONY/ENTITLED} {may | T} {issue a Notice to End Tenancy to the tenant | DZIAŁANIE/ACTION}, which may take effect not earlier than 10 days after the date the notice is given.

Najemca musi płacić czynsz na czas. Jeśli czynsz opłacany jest z opóźnieniem, właściciel może złożyć najemcy wypowiedzenie najmu, ze skutkiem nie wcześniej niż 10 dni od daty złożenia wypowiedzenia.

{Owner | UPRAWNIONY/ENTITLED} {may | T} {enter, inspect, and/or repair the premises at any time in case of emergency or suspected abandonment | DZIAŁANIE/ACTION}.

Właściciel może wchodzić, przeprowadzać inspekcję i naprawy w lokalu w każdym czasie w wyjątkowych wypadkach lub w przypadku przypuszczenia o porzuceniu lokalu przez najemcę.

{Landlord | UPRAWNIONY/ENTITLED} {reserves | SUPP} {the right | T} {to designate parking areas within the Building or in reasonable proximity thereto, for Tenant and Tenant's agents and employees | DZIAŁANIE/ACTION}.

Właściciel zastrzega sobie prawo do przydzielenia miejsc parkingowych w obrębie budynku lub w jego niedalekim pobliżu, do użytku Najemcy i jego przedstawicieli oraz pracowników.

Wśród analizowanych wariantów realizacji ramy najbardziej osobliwym wydaje się przykład, w którym UPRAWNIENIE do podjęcia DZIAŁANIA wyraża się frazą przyimkową z *at* (*at the option of lessor – według uznania / z wyboru wynajmującego*). UPRAWNIONY jako element semantyczny jest tutaj realizowany we frazie przyimkowej, opisującej element SPOSOBU, należący do ramy SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY (*the lease shall terminate at the option of the lessor – najem zakończy się {z wyboru {wynajmującego| UPRAWNIONY} SPOŚÓB}*). Tym samym w anotacji widać oznaczanie przyimków przy stałych zwrotach zachodzących we frazach nominalnych również jako słowo posiłkowe (SUPP, por. Ruppenhofer i in., 2016, s. 44). Na warstwie semantycznej widać natomiast zagnieżdżenie ramy UPRAWNIENIA w elemencie SPOSOBU ramy SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY oraz przywołanie ramy NAJMU przez elementu STANU, a także pokrycie się elementu agenta w ramie NAJMU i UPRAWNIENIA (*lessor – wynajmujący*).

Tabela 27. Realizacja ramy UPRAWNIENIA w angielskich tekstach umów najmu

	<i>have the right</i>	<i>(be granted) an option</i>	<i>may</i>	<i>at an option (of the lessor)</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY				
UPRAWNIONY	FR/ PODM, najczęściej rzeczownik <i>landlord/ lessor, tenant/lessee</i> (nakładanie się ram z ramą najmu). Osoba posiadająca prawo do czegoś			Jak obok. FR lub inna realizacja, np. FPR z <i>of</i>
DZIAŁANIE	C z <i>to</i> w bezokoliczniku			Z
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY				
WARUNEK	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR, np. <i>If lessee defaults in the payment of rent</i>			

Źródło: opracowanie własne.

8.4.1.1. Zobowiązać się a rama OBOWIĄZKU umownego

Jak wynika z prawnej definicji umowy cytowanej na początku rozdziału, w wyniku przystąpienia do umowy, oprócz praw STRONY zyskują również zobowiązania. Dla odróżnienia przedmiotu umowy jako głównego zobowiązania i szczegółowych, stanowiących warunki umowy, te drugie nazwane zostaną OBOWIĄZKAMI. Obowiązki umowne STRON wyrażane są w polskich tekstach umów najmu najczęściej następującymi czasownikami: *zobowiązać się do czegoś, być (z)obowiązany do czegoś, mieć obowiązek, do obowiązków X należy. Zobowiązać to zgodnie z glosą Bańko (2000, s. 1379) narzucić obowiązek*. Czasownik ten wykazuje się łączliwością z osobą zobowiązaną w bierniku i obowiązkiem we frazie przymiotnikowej *do* lub zdaniem podrzędnym z *aby*. W tekstach umów najmu nie występuje realizacja agentywna w stronie czynnej (*zobowiązać kogoś do czegoś*), a jedynie imiesłowowa lub zwrotna, w związku z czym odnotowuje się obecność tylko jednego agenta w scenie:

Tabela 28. Realizacja elementów ramy OBOWIĄZKU w polskich umowach najmu

	<i>zobowiązać się, być (z)obowiązany do czegoś</i>	<i>mieć obowiązek</i>	<i>do obowiązków X należy...</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY			
ZOBOWIĄZANY	FR/ PODM, agent, najczęściej pokrywa się z jedną z ról w ramie NAJMU		Jak obok, FR/ DEP
OBOWIĄZEK	FPR z <i>do</i> DOP PRZY, np. <i>do opuszczenia</i>	FC lub FR, bezokolicznik lub substantywizacja	FC lub FR/ PODM, bezokolicznik lub substantywizacja

	<i>nieruchomości (do dnia...)</i>	<i>w dopełnieniu, np. mieć obowiązek opuścić / opuszczenia lokalu</i>	<i>w podmiocie, np. Utrzymywanie czystości w lokalu należy do obowiązków X</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE			
WARUNEK	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR, np. <i>pod warunkiem, że konieczność ich dokonania nie będzie spowodowana przez Najemcę</i>		

Źródło: opracowanie własne.

Rama ta ma bardzo podstawowy zestaw elementów, a widoczna jest w następujących przykładach:

{Najemca | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {zobowiązany | T} {będzie | SUPP} {do zapłaty Wynajmującemu czynszu w kwocie miesięcznej.... brutto | OBOWIĄZEK/DUTY}

{Najemca | FR/PODM} {zobowiązany | I, FC} {będzie | FC} {do zapłaty Wynajmującemu czynszu w kwocie miesięcznej.... brutto | FR / DOP PRZY}

{Najemca | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {zobowiązany | T} {będzie | SUPP} {poinformować Właściciela niezwłocznie o konieczności przeprowadzenia napraw. | OBOWIĄZEK/DUTY}

{Najemca | FR/PODM} {zobowiązany | I, FC} {będzie | FC} {poinformować Właściciela niezwłocznie o konieczności przeprowadzenia napraw. | FC}

{Najemca | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {ma | SUPP} {obowiązek | T} {utrzymywania w lokalu porządku oraz chronienia budynku przed zniszczeniem. | OBOWIĄZEK/DUTY}

{Najemca | FR/PODM} {ma | FC} {obowiązek | FR/DOP} {utrzymywania w lokalu porządku oraz chronienia budynku przed zniszczeniem. | FR/DEP}

Do {obowiązków | T} {Najemcy | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {należy | SUPP}: .....{(utrzymywanie lokalu w dobrym stanie) | OBOWIĄZEK/DUTY}

{Do {obowiązków | FR} {Najemcy | FR/DEP} | DOP PRZY} {należy | FC}: .....{(utrzymywanie lokalu w dobrym stanie) | FR/PODM}

{Wynajmujący | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {zobowiązuje się | T} {do dokonania wszelkich napraw głównych, które będą konieczne do kontynuowania najmu | OBOWIĄZEK/DUTY}, {pod warunkiem, że konieczność ich dokonania nie będzie spowodowana przez Najemcę. | WARUNEK/CONDITION}

{Wynajmujący | FR/PODM} {zobowiązuje się | FC} {do dokonania wszelkich napraw głównych, które będą konieczne do kontynuowania najmu | FR / DOP PRZY}, {pod warunkiem, że konieczność ich dokonania nie będzie spowodowana przez Najemcę. | Z PODRZ ZŁ OKOL WAR}

Wśród jednostek leksykalnych realizujących ramę widoczne są zarówno rzeczowniki, czasownik zwrotny, jak też imiesłów przymiotnikowy bierny. Dzięki nakładaniu się ram, a dokładniej elementów AGENTA w ramie NAJMU i ramie OBOWIĄZKU, a także powiązaniu ról ramy NAJMU ze STRONAMI umownymi (EXT), można wydobyc informacje o tym, co jest obowiązkiem NAJEMCY, a co WYNAJMUJĄCEGO.

We FrameNecie ramie tej odpowiada BEING OBLIGATED⁵⁹ z elementami obowiązkowymi DUTY oraz RESPONSIBLE PARTY, a także nieobowiązkowymi typu CONDITION, CONSEQUENCE, FREQUENCY, PLACE, TIME.

W języku niemieckim, jak widać na wyżej przytoczonych przykładach, ramę tę oddają czasownik zwrotny *verpflichten sich* (zobowiązać się), imiesłów *verpflichtet sein* (być zobowiązanym), a także konstrukcje z czasownikami modalnymi *haben... zu...* i *sein... zu* (mieć, musieć, powinno się), z których pierwsza dobiera wykonawcę powinności w podmiocie, a druga – powinność:

{Der Mieter | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY} {hat | T} {Beschädigungen an den Flächen usw. [...] unverzüglich {zu | PP.DEP} beseitigen. | OBOWIĄZEK/DUTY}

Najemca winien niezwłocznie usunąć szkody wyrządzone na najmowanej powierzchni.

{Der Vermieter | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY} {ist | COP} {verpflichtet | T}, {die etwa vorhandene Sammelheizung, soweit es die Außentemperaturen erfordern, mindestens aber in der Zeit vom 1. Oktober bis 30. April in Betrieb zu halten. | OBOWIĄZEK/DUTY}

Wynajmujący jest zobowiązany do dostarczania ciepła w wynajmowanym lokalu, tak długo jak wymaga tego temperatura otoczenia, nie krócej niż od 1 października do 30 kwietnia.

{Der Vermieter | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY} {verpflichtet sich | T} {-vor dem Einzug des Mieters oder, wenn dies nicht möglich ist -bis spätestens zum ..... folgende Arbeiten vornehmen zu lassen..... | OBOWIĄZEK/DUTY}

Wynajmujący zobowiązuje się przeprowadzić następujące prace.... Przed zajęciem lokalu przez najemcę lub, w przypadku, gdy nie będzie to możliwe – najpóźniej do dnia...

{Sofern zum Wagenwaschen oder für andere Arbeiten gemeinschaftliche Räume oder Plätze benutzt werden | WARUNEK/CONDITION}, {{sind | T} diese Arbeiten zügig durch{zu|PP.DEP}führen und der Platz ist sofort danach frei{zu|PP.DEP}machen. | OBOWIĄZEK/DUTY} {ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY DNI}

Jeśli w celu umycia samochodu lub prowadzenia innych prac korzysta się ze wspólnych pomieszczeń, należy prace te przeprowadzić jak najszybciej, a miejsce zwolnić natychmiast po ich wykonaniu.

⁵⁹ Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Being_obligated.

{Der Mieter | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY}{ist | COP}{verpflichtet | T},
{einen deutschsprachigen Bauleiter für den Shopausbau zu bestellen. | OBOWIĄZEK/
DUTY}

Najemca ma obowiązek zatrudnienia niemieckojęzycznego kierownika budowy nadzorującego rozbudowę sklepu.

{Für die Einhaltung der Parkplatzordnung | OBOWIĄZEK/DUTY} {ist | COP}{der Mieter | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY}{auf dem ihm zugeteilten Bereich | MIEJSCE/PLACE} selbst {verantwortlich | T}.

Najemca jest odpowiedzialny za utrzymanie porządku na parkingu na wyznaczonym mu obszarze.

Zasady realizacji poszczególnych elementów przedstawiają się następująco:

Tabela 29. Realizacja ramy OBOWIĄZKU w niemieckich tekstach umów najmu

	<i>verpflichten sich, verpflichtet sein</i>	<i>haben... zu</i>	<i>sein... zu</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY			
ZOBOWIĄZANY	FR/PODM, agent, najczęściej pokrywa się z jedną z ról w ramie NAJMU		Definicja jak obok; DNI (ewentualnie dopuszcza się FPR z von lub durch – przez)
OBOWIĄZEK	FC z bezokolicznikiem, Z PODRZ ZŁ OKOL CELU (konstrukcja z zu), np. <i>einen deutschsprachigen Bauleiter für den Shopausbau zu bestellen</i> lub <i>hat Beschädigungen an den Flächen usw. [...] unverzüglich zu beseitigen</i>		Bezokolicznik, np. <i>der Platz ist sofort danach freizumachen</i>
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY			
WARUNEK	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR, np. <i>Sofern zum Wagenwaschen oder für andere Arbeiten gemeinschaftliche Räume oder Plätze benutzt werden</i> ; dopuszcza się możliwość użycia okolicznika		

Źródło: opracowanie własne.

W angielskich umowach najmu przeważają czasowniki modalne *shall* i *will* w połączeniu z bezokolicznikami oznaczającymi czynność, która jest do wykonania w ramach zobowiązania danej STRONY:

{Lessee | ZOBOWIĄZANY/ RESPONSIBLE PARTY, EXT} *agrees that* {[he or she] | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY}{will | T}{*not commit waste on the premises, or maintain or permit to be maintained a nuisance on the premises, or use or permit the premises to be used in an unlawful manner.* | OBOWIĄZEK/DUTY}

Najemca zgadza się na to, że nie będzie zaśmiecać lokalu, zakłócać spokoju lub na to pozwalać, ani wykorzystywać lokalu lub pozwalać innym na jego wykorzystanie w sposób sprzeczny z prawem.

{During the Lease term | OBOWIĄZEK / DUTY 1}, {Tenant | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT}{shall | T}{make, at Tenant's expense, all necessary repairs to the Leased Premises | OBOWIĄZEK / DUTY 1}.

W czasie trwania okresu najmu, Najemca dokonywał będzie wszelkich niezbędnych praw Lokalu na własny koszt.

{Lessee|ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {agrees|CTRL} that {the leased apartment | OBOWIĄZEK / DUTY 1} {shall | T}{be occupied by no more than .....[number] persons, consisting of .....[number] adults and .....[number] children under the age of..... years without the prior, express, and written consent of lessor. | OBOWIĄZEK / DUTY 1}

Najemca wyraża zgodę na to / zobowiązuje się do tego, że wynajmowany lokal nie będzie zamieszkiwany przez więcej niż.....[liczba] osób, w tym.....[liczba] dorosłych oraz.....[liczba] dzieci poniżej..... roku życia bez uprzedniej pisemnej zgody wynajmującego.

{Without the prior, express, and written consent of lessor | WARUNEK/CONDITION} {lessee| ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT}{shall | T} {not assign this lease, or sublet the premises or any part of the premises | OBOWIĄZEK/DUTY}.

Bez uprzedniej pisemnej zgody wynajmującego, najemca nie dokona przeniesienia niniejszej umowy najmu na inną osobę i nie będzie podnajmował lokalu ani żadnej jego części.

{Lessee | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {shall | T}{keep no domestic or other animals in or about the apartment or on the apartment house premises | OBOWIĄZEK/DUTY} {without the prior, express, and written consent of lessor | WARUNEK/CONDITION}.

Najemca nie będzie trzymał żadnych zwierząt, w tym zwierząt domowych w lokalu lub jego sąsiedztwie ani też na terenie nieruchomości, na której znajduje się budynek bez uprzedniej pisemnej zgody wynajmującego.

Tenant's obligations: {The tenant | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {must | T}{maintain reasonable health, cleanliness and sanitary standards throughout the rental unit and the other residential property to which the tenant has access | OBOWIĄZEK/DUTY}.

Obowiązki najemcy: Najemca musi utrzymywać standardy zdrowotne oraz dotyczące czystości w wynajmowanym lokalu mieszkalnym oraz częściach wspólnych nieruchomości, do których ma dostęp.

W powyższych przykładach zaobserwować można, że inaczej niż w języku polskim, w umowach angielskich i niemieckich zamiast czasownika *zobowiązać się do*

czegoś, po którym występuje OBOWIĄZEK, np. w postaci substantywizacji, pojawia się czasowniki modalne i towarzyszące im czasowniki właściwe w formie osobowej. Oznacza to, że w celu otrzymania kompletnej listy czasowników realizujących daną ramę w wybranym kontekście potrzebujemy określić również wybrane znaczenia czasowników modalnych, jak np. zobowiązanie czy obowiązek. Wydaje się to niezbędne do celów realizacji domenowej anotacji leksykalnej, inaczej niż ma to miejsce w przypadku anotacji ogólnej FrameNet (por. rozdział 4).

Ponadto, można stwierdzić, że warunki umowne wyrażane w języku polskim i języku niemieckim ramami UPRAWNIENIA lub OBOWIĄZKU z użyciem różnych czasowników, w języku angielskim charakteryzują się głównie realizacjami z czasownikami modalnymi, np.

Tenant's obligations: {The tenant | ZOBOWIĄZANY / RESPONSIBLE PARTY, EXT} {must | T}{maintain reasonable health, cleanliness and sanitary standards throughout the rental unit and the other residential property to which the tenant has access | OBOWIĄZEK/DUTY}.

W języku polskim i języku niemieckim też mogą zostać użyte czasowniki modalne typu *móc, dürfen*, np. w ramie UPRAWNIENIA, co pokazuje, że *mieć prawo do czegoś* i inne synonimiczne zwroty używane w umowach najmu mają modalne znaczenie możliwości. Różnica polega jednak na uzusie i użyciu wybranej formy wyrazowej w danym kontekście, co ma wpływ na budowę reguł wydobywania danych (por. rozdział 9).

Wśród analizowanych przykładów zauważono schemat walencji semantycznej z agentem wyrażonym wprost lub jako element innej, towarzyszącej ramy:

ZOBOWIĄZANY + *shall/will* + OBOWIĄZEK

ZOBOWIĄZANY EXT + CTRL(*agree*) + OBOWIĄZEK (*shall/will*)

Realizacje poszczególnych elementów podsumować można w następujący sposób:

Tabela 30. Realizacja ramy OBOWIĄZKU w angielskich tekstach umów najmu

	<i>shall/will</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
ZOBOWIĄZANY	FR/PODM (EXT), agent, najczęściej pokrywa się z jedną z ról w ramie NAJMU. Czasem FPR z <i>by</i> jako modyfikator (DEP) w Z z czasownikiem w stronie biernej
OBOWIĄZEK	FC + DOP, np. <i>make, at Tenant's expense, all necessary repairs to the Leased Premises</i> . Gdy ZOBOWIĄZANY w FPR (DEP), Z PODRZ Z, np. <i>that the leased apartment shall not be occupied by more than X persons</i>

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
WARUNEK	Zdanie podrzędne złożone okolicznikowe warunku, np. <i>without the prior, express, and written consent of lessor</i>

Źródło: opracowanie własne.

Oba czasowniki modalne wystąpić mogą w dwóch wariantach i wyżej wymienionych typach walencji, natomiast w języku niemieckim odpowiadają im dwa różne czasowniki posiłkowe w użyciach modalnych: *sein*..... *zu*, gdy w podmiocie znajduje się OBIEKT NAJMU i *haben*..... *zu*, gdy w podmiocie znajduje się AGENT/ZOBOWIĄZANY. Ponadto jak w innych ramach tak i tutaj element AGENTA w podmiocie pokrywa się często z elementami innych ram, np. ramy NAJMU, dzięki czemu można zidentyfikować, czy jest to obowiązek pierwszej czy drugiej STRONY, NAJEMCY czy też WYNAJMUJĄCEGO (*external*).

Na koniec warto jeszcze dodać, że przy ramie OBOWIĄZKU wyrażanej w języku angielskim głównie w sposób modalny, występuje często czasownik *to agree* (zgadzać się, wyrażać zgodę) w znaczeniu przyjęcia, akceptacji zobowiązania, np.

The Landlord agrees to maintain the premises in a structurally sound condition.

Właściciel zobowiązuje się utrzymywać lokal w dobrym stanie technicznym. / Właściciel akceptuje obowiązek utrzymania lokalu w dobrym stanie technicznym. (dosłownie: zgadza się na utrzymanie...)

Jest to jeden z przykładów na to, jak czasownik, przyporządkowany pewnej ramie na podstawie jego znaczeń słownikowych, nabiera w danym kontekście innego znaczenia, realizując odmienną ramę. Jest to też przykład na to, że ekstrakcja danych na podstawie ram ogólnych typu FrameNet może nie być w stanie pokryć całego zapotrzebowania na poszukiwane w tekście informacje i że konieczna jest dodatkowa weryfikacja i analiza ramowa na bazie tekstów z danej dziedziny semantycznej i o określonej stylistyce.

W przypadku wystąpienia czasownika *to agree* w powyższych kontekstach, jego podmiot pokrywa się z podmiotem czasownika modalnego w kolejnym zdaniu (*external*), wyznaczając element osoby ZOBOWIĄZANEJ, czyli element do wyekstrahowania wraz z OBOWIĄZKIEM.

8.4.2. ODPOWIEDZIALNOŚĆ za szkody w umowach najmu

W wypadku niedotrzymania warunków umowy, każda ze STRON ponosi odpowiedzialność (*odpowiedzialny*, czyli *gotowy do ponoszenia konsekwencji swojego zachowania* a także *winny* i *gotowy ponieść karę za coś, co nie powinno się zdarzyć*, por.

Bańko, 2000, s. 1119). Na przykład pokrycie szkód powstałych w wyniku NAJMU lokalu należy do obowiązków i jest odpowiedzialnością najemcy:

{Najemca | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} {odpowiada | T} {za utratę lub uszkodzenie rzeczy znajdujących się w lokalu. | SZKODA/DAMAGE}

{Najemca | FR/PODM} {odpowiada | FC} {za utratę lub uszkodzenie rzeczy znajdujących się w lokalu. | FPR/DOP PRZY}

{Najemca|ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE}{ponosi|SUPP} {odpowiedzialność |T} {za zmiany i zniszczenia zaistniałe w lokalu | SZKODA/DAMAGE}.

{Najemca|FR/PODME}{ponosi|FC} {odpowiedzialność |R/DOP} {za zmiany i zniszczenia zaistniałe w lokalu | FPRZY / DOP PRZY}.

{Najemca | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} {odpowiedzialny | T}{jest | COP} {za wszelkie szkody w wynajmowanym Lokalu powstałe z jego winy [...] | SZKODA/DAMAGE}.

{Najemca | FR/PODM} {odpowiedzialny | I}{jest | C} {za wszelkie szkody w wynajmowanym Lokalu powstałe z jego winy [...] | FPR/DOP PRZY}.

W języku polskim ramę tę realizują głównie jednostki *odpowiadać*, *ponosić odpowiedzialność* i *być odpowiedzialnym*. Ogólny schemat walencyjny można przedstawić w następujący sposób:

AGENT + *odpowiadać/ ponosić odpowiedzialność/ być odpowiedzialnym* + DZIAŁANIE [FPRZY (za + FR)]

Tak też zbudowana jest rama RESPONSIBILITY⁶⁰ z elementami AGENTA i DZIAŁANIA (jako SZKODY) we FrameNecie, jednak dla celów niniejszej pracy i precyzji definicji (AGENT mógłby wystąpić w prawie każdej z analizowanych ram), określa się następującą nomenklaturę elementów semantycznych:

Tabela 31. Realizacja ramy ODPOWIEDZIALNOŚCI w polskich tekstach umów najmu

	<i>odpowiadać</i>	<i>ponosić odpowiedzialność</i>	<i>być odpowiedzialnym</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY			
ODPOWIEDZIALNY	FR/PODM, agent, najczęściej pokrywa się z jedną z ról w ramie NAJMU		
SZKODA	FPR z za, np. za wszelkie szkody w wynajmowanym Lokalu powstałe z jego winy		

Źródło: opracowanie własne.

⁶⁰ Zob. <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Responsibility>.

W języku niemieckim ekwiwalentnym semantycznie czasownikiem jest *haften für*:

{Der Vermieter | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} {haftet | T} nicht {für Diebstahl, Einbruchdiebstahl oder Beschädigung der eingestellten Fahrzeuge | SZKODA/DAMAGE}.

Wynajmujący nie odpowiada za kradzież, włamanie z kradzieżą lub uszkodzenia stawianych na parkingu samochodów.

Ponieważ nie zachodzi tu żadna variancja realizacji ramy, a jej elementy realizowane są tak samo jak w przypadku języka polskiego, realizacja w języku niemieckim nie będzie bliżej omawiana.

W tekstach angielskich szkoda mienia to temat bardzo złożony, realizowany odmiennie w umowach brytyjskich i amerykańskich i różniący się też w obrębie danego prawa stanowego, dlatego dokładne omówienie tego zagadnienia wykracza poza zasięg pracy. Na przykład w umowach brytyjskich pojawia się informacja o dodatkowych opłatach i podatkach, szkody wliczone są w dodatkowe opłaty do uiszczenia przez najemcę. W umowach amerykańskich zauważa się natomiast pojawienie się wzmianki o zniszczeniu lokalu przez klęski żywiołowe, huragany itd., czego nie odnotujemy w umowach brytyjskich. Jest to specyficzny kontekst kulturowy, a nawet geograficzny. W niektórych umowach amerykańskich dane ograniczają się do zobowiązania najemcy do poinformowania właściciela o wyrządzonych w lokalu szkodach.

Do najczęściej występujących realizacji ramy należą *responsible for* (odpowiedzialny za) oraz *liable for*, czyli *ponoszący odpowiedzialność prawną*:

{Tenant | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} agrees that {they | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} {will be | COP} {held accountable | T} {for any damage made by guests on the Premises | SZKODA/DAMAGE}.

Najemca zgadza się, że będzie obciążony za szkody wyrządzone w Lokalu przez jego gości.

{The Tenant | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} {is | COP} {responsible for | T} and shall indemnify and keep the Landlord indemnified {against [...] {all losses, damages, costs, expenses and liabilities incurred, suffered or arising directly in respect of or otherwise connected with:

(a) the state of repair and condition of the Premises; | SZKODA/DAMAGE}.

Najemca jest odpowiedzialny i zabezpiecza Właściciela przed odpowiedzialnością za wszelkie straty, szkody, koszty, wydatki i należności powstałe lub poniesione w związku ze stanem technicznym Lokalu.

Tabela 32. Realizacja ramy ODPOWIEDZIALNOŚCI w angielskich tekstach umów najmu

	<i>responsible for</i>	<i>liable for, held accountable for</i>
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY		
ODPOWIEDZIALNY	FR/PODM, agent, najczęściej pokrywa się z jedną z ról w ramie NAJMU	
SZKODA	FPR z <i>for</i> , np. <i>all losses, damages, costs, expenses and liabilities incurred</i>	
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY		
WARUNEK	Z PODRZ ZŁ OKOL WAR, np. <i>provided, however, repairs required through damage caused by lessee shall be charged to lessee as additional rent</i>	

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać w przeanalizowanych przykładach, największa liczba leksykalnych wariantów realizacji ramy występuje w języku polskim i języku angielskim, podczas gdy umowy niemieckie nie wykazują realizacji innych niż z czasownikiem *haften*. We wszystkich zbadanych językach mamy do czynienia z czasownikami agentywnymi, gdzie element agenta występuje w podmiocie, a szkoda w dopełnieniu dalszym, oddanym frazą przymikową. Rama projektu FrameNet jest wysokopoziomowa, zawiera takie same elementy, lecz scharakteryzowane na bardziej ogólnym poziomie niż określono to dla celów niniejszej pracy.

Umowy najmu w języku angielskim od niemieckich czy polskich różnią się przede wszystkim konstrukcją tekstu: najpierw wymienia się w nich zobowiązania, w tym – utrzymywanie lokalu w dobrym stanie, a potem następuje stwierdzenie, że jeśli się tych obowiązków nie wypełni, to naprawy będą policzone na koszt najemcy, np.

{RESIDENT | ODPOWIEDZIALNY/RESPONSIBLE} shall {pay | T}{for the cleaning out of any plumbing fixture that may need to be cleared of stoppage and for the expense or damage caused by stopping of waste pipes or overflow from bathtubs, wash basins, or sinks.} SZKODA/DAMAGE}.

LOKATOR zapłaci za odblokowanie wszystkich urządzeń wodno-kanalizacyjnych, które będą tego wymagały, oraz pokryje wydatki lub szkody spowodowane zablokowaniem instalacji kanalizacyjnej lub wyciekami z wanien, umywalk, czy zlewów.

Pojęcie odpowiedzialności jest istotne z punktu widzenia analizy umów najmu, gdyż wiąże się z kosztami, jakie być może będzie musiał ponieść najemca, dlatego są one odnotowywane przez analityków. Aspekt ponoszenia kosztów, czyli opłat za szkodę prowadzi też do kolejnej ramy – TRANSAKCJI HANDLOWEJ, w której NAJEM jest USŁUGĄ, a CZYNSZ – ZAPŁATĄ za nią.

8.4.3. NAJEM jako przedmiot TRANSAKCJI HANDLOWEJ

Jedną z istotnych do wyekstrahowania informacji jest ta dotycząca obiektu najmu, czyli adresu wynajmowanego biura, mieszkania, domu, miejsca parkingowego itd. oraz powiązanie STRON UMOWY z rolami NAJEMCY i WYNAJMUJĄCEGO. NAJEM, inaczej wynajem, to według *Słownika Języka Polskiego*⁶¹ *oddanie komuś lub wzięcie od kogoś do czasowego użytkowania pewnej własności za zapłatą*. Artykuł 659 Kodeksu cywilnego definiuje umowę najmu tymi słowy:

[...] Przez **umowę** najmu wynajmujący zobowiązuje się oddać najemcy rzecz do używania przez czas oznaczony lub nieoznaczony, a najemca zobowiązuje się płacić wynajmującemu umówiony czynsz. Czynsz może być oznaczony w **pieniądzach** lub w świadczeniach innego rodzaju (Kodeks cywilny, 1964).

Gdy *rzecz do używania* jest pomieszczenie, np. lokal użytkowy lub mieszkalny, *Kodeks cywilny* określa umowę najmu nieruchomości podtypem umowy najmu. Na podstawie powyższej definicji (i art. 659-660 KC) w schemacie pojęcia najmu wyróżnić możemy zatem wstępnie następujące role: NAJEMCA, WYNAJMUJĄCY, OBIEKT NAJMU (PRZEDMIOT UMOWY), CZYNSZ, OKRES NAJMU (*oznaczony lub nie*), FORMA (*na piśmie*).

W polskich umowach najmu najczęściej występuje zwrot *oddać w najem* (np. *Właściciel/Wynajmujący oddaje w najem mieszkanie o pow. ... metrów, w lokalu znajdującym się przy ul. ....w .....w .....w*) lub *oddać do używania*:

{Wynajmujący | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} {oddaje|SUPP} {w | SUPP} {najem | T} {lokal opisany w §1 wraz z wyposażeniem | PRZEDMIOT NAJMU / GOODS} {z przeznaczeniem na cele mieszkalne | CEL/GOAL}{NAJEMCA/LESSEE, DNI}

{Wynajmujący | FR/PODM} {oddaje|FC} {{w | PRZY} {najem | R}FPRZY / DOP PRZY} {lokal opisany w §1 wraz z wyposażeniem | FR/DOP} {z przeznaczeniem na cele mieszkalne | FPR/DEP}{NAJEMCA/LESSEE, DNI}

{Wynajmujący | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} {oddaje|SUPP} {w | SUPP} {najem | T} {Najemcy | NAJEMCA/LESSEE}{lokal opisany w §1 zwany dalej Lokalem | PRZEDMIOT NAJMU / GOODS}, {w celu prowadzenia sklepu odzieżowego. | CEL/GOAL}

{Wynajmujący | FR/PODM} {oddaje|FC} {{w|PRZY} {najem| R}FPRZY / DOP PRZY} {Najemcy | FR / DOP DAL}{lokal opisany w §1 zwany dalej Lokalem |FR/DOP}, {w celu prowadzenia sklepu odzieżowego. | FPR/DEP}

{Wynajmujący | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} {oddaje|SUPP} {do | SUPP} {używania | T} {lokal opisany w §1 wraz z wyposażeniem | PRZEDMIOT NAJMU / GOODS} {z przeznaczeniem na cele mieszkalne | CEL/GOAL}{NAJEMCA/LESSEE, DNI}

⁶¹ Zob. <http://sjp.pwn.pl/sjp/wynajem;2539937.html>.

{Wynajmujący | FR/PODM} {oddaje|FC} {{do | FPR} {używania | R} FPR / DOP PRZY} {lokal opisany w §1 wraz z wyposażeniem | FR/DOP} {z przeznaczeniem na cele mieszkalne | FPR/DEP}

{Poczynając od dnia zawarcia niniejszej umowy, | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} {Wynajmujący | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} {oddaje | SUPP} {Najemcy | NAJEMCA/LESSEE}, a {Najemca|NAJEMCA/LESSEE} {bierze | SUPP} {w|SUPP} {najem | T} {część Lokalu opisanego w §1 [...] | PRZEDMIOT NAJMU / GOODS}

{Poczynając od dnia zawarcia niniejszej umowy, | FPR/DEP} {Wynajmujący | FR/PODM} {oddaje | FC} {Najemcy | FR / DOP DAL}, a {Najemca|FR/PODM} {bierze | FC} {{w|PRZY} {najem|R} FPRZY / DOP PRZY} {część Lokalu opisanego w §1 [...] | FR/DOP} {Przedmiotem | PRZEDMIOT NAJMU / GOODS} {najmu | T} {jest|COP} {lokal mieszkalny | PRZEDMIOT NAJMU / GOODS} {w budynku przy ul. Wyspiańskiego 25/1 w Gdańsku | MIEJSCE/PLACE}, składający się z...

{{Przedmiotem|FR} {najmu|R/DEP} {jest|C}|FC} {lokal mieszkalny|FR/PODM} {w budynku przy ul. Wyspiańskiego 25/1 w Gdańsku | FPR/DEP}, składający się z...

Czasowniki posiłkowe (SUPP) wobec docelowego słowa anotacji (*najem*), czyli *oddać* i *brać*, zdradzają perspektywę NAJEMCY i WYNAJMUJĄCEGO. Są one zbieżne z perspektywami SPRZEDAWCY/USŁUGODAWCY i KLIENTA w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ (COMMERCE SELL, COMMERCE MONEY TRANSFER) i ukazują kierunek ruchu TOWARU (OBIEKT NAJMU) od WYNAJMUJĄCEGO do NAJEMCY oraz przeciwny mu kierunek podania OPŁATY. Podobnie do sytuacji zachodzącej w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ, gdy w podmiocie zdania znajduje się WYNAJMUJĄCY, to oddaje ono tylko jego perspektywę (RENTING OUT). Stąd np. CZYNSZ nie jest elementem obowiązkowym w tego typu wypowiedziach i najczęściej nie występuje. Formy *oddawać* i *brać w najem* stosuje się w umowach najmu prawdopodobnie z tego względu, że czasownik *wynająć* jest niejednoznaczny pod względem perspektywy (*wynająć lokal komuś* – RENTING OUT, *wynająć lokal od kogoś* – RENTING).

Wydaje się zatem, że mamy do czynienia z ramą NAJMU, która analogicznie do ramy TRANSAKCJI HANDLOWEJ nie jest leksykalizowana przez czasowniki, a przywołuje ją jako ramę nadrzędną jedynie rzeczownik NAJEM. Podrzędne wobec niej i dziedziczące jej znaczenie są natomiast ramy WZIĘCIE W NAJEM (RENTING) i ODDANIE W NAJEM (RENTING OUT), stanowiące dwie perspektywy ramu NAJMU (relacja *Perspective on*).

Realizację elementów występujących w tych ramach podsumowuje poniższa tabela:

Tabela 33. Realizacja elementów ramy NAJMU, ODDANIA I WZIĘCIA W NAJEM w umowach najmu w języku polskim

	ODDANIE W NAJEM oddawać w najem, (wynajmować)	WZIĘCIE W NAJEM brać w najem (wynajmować)	NAJEM najem
OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAM			
NAJEMCA	FR/DOP DAL (DNI)	FR/PODM	–
WYNAJMUJĄCY	FR/POD	–	–
PRZEDMIOT NAJMU	FR/DOP, w przypadku umów najmu – lokal mieszkalny lub użytkowy		FR/DEP lub PODM, jak obok
PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY			
PUNKT W CZASIE	I (przysłówkowy czynny), np. <i>Poczynając od dnia zawarcia niniejszej umowy. Może pokrywać się z POCZĄTKIEM NAJMU</i>		–
CEL	FPR/ DEP, np. <i>(z przeznaczeniem) na cele mieszkalne</i>		
MIEJSCE	FPR/ DEP, np. <i>w budynku przy ul. Wyspiańskiego 25/1 w Gdańsku</i>		
WYNAJMUJĄCY	–	FPR/DOP z od	

Źródło: opracowanie własne.

W przykładach korpusowych NKJP ponownie znaleźć można większą różnorodność w realizacji nieobowiązkowych elementów ramy:

Tabela 34. Realizacja peryferyjnych elementów ramy NAJMU w przykładach korpusowych w języku polskim

PERYFERYJNE ELEMENTY RAMY	
PUNKT W CZASIE (POCZĄTEK NAJMU)	FPR lub FR/DEP z liczebnikiem, np. <i>1 maja 2003, z dniem 1 maja 2003 r.</i>
PUNKT W CZASIE (KONIEC NAJMU)	Jak wyżej
OKRES TRWANIA	Jak wyżej lub <i>na czas nieoznaczony</i>
SPOSÓB	FPR lub PS/DEP, np. <i>bezpośrednio, bez pośredników</i>

WARUNEK	FPR lub PS/DEP, np. <i>na dogodnych warunkach; za zapłatą czynszu wolnego</i>
CEL	FPR/DEP, np. <i>na działalność Społecznego Ogniska</i>

Źródło: opracowanie własne.

Podczas analizy przykładów korpusowych wyróżniono dwa główne znaczenia *najmu* (poza homonimią *najem* jako pierwszej osoby czasu przyszłego czasownika *najeść się*, stanowiącą około połowy przypadków):

- bezpośrednie (rzadsze) jako czynność wypożyczenia obiektu (najczęściej lokalu) w zamian za opłatę, czyli realizujące ramę NAJMU;
- metonimiczne (częstsze) jako *umowę najmu* (NAJEM za UMOWĘ NAJMU), realizujące jedną z ram powiązanych z pojęciem UMOWY, w zależności od czasownika, np. TRWANIA, AGENTYWNEGO ROZPOCZĘCIA, ZAKOŃCZENIA itd.

NAJEM może zastępować umowę najmu metonimicznie z tego względu, że UMOWA i NAJEM zachodzą w podobnym czasie, stąd łatwo zauważyć, że PUNKTY ROZPOCZĘCIA i ZAKOŃCZENIA UMOWY W CZASIE mogą się pokryć z PUNKTAMI W CZASIE ramy ZAWARCIA UMOWY. Odpowiadają sobie także STRONY umowne, które przybierają rolę NAJEMCY i WYNAJMUJĄCEGO.

W powyższych cytatach z tekstów prawnych znajdowało się odniesienie do pierwszego paragrafu umowy jako miejsca, w którym określono OBIEKT NAJMU. Pozostaje zatem udzielić jeszcze odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób OBIEKT ten wyrażony jest w owym fragmencie:

Wynajmujący oświadcza, że posiada prawo do {lokalu | LOKAL/PREMISES} na podstawie umowy kupna – sprzedaży z dnia 02.05.2007 r. {położonego | T}{przy ul..... w Warszawie | LOKALIZACJA/LOCATION} i ma prawo do wynajmowania pomieszczeń tego lokalu oraz do udostępniania ww. adresu.

Wynajmujący oświadczają, iż są właścicielami {lokalu użytkowego o powierzchni 30 m.kw | LOKAL/PREMISES}, {położonego | T}{w Siemiatyczach przy ul. Słowiczyńskiej | LOKALIZACJA/LOCATION}.

Paragraf pierwszy zawiera oświadczenie WYNAJMUJĄCEGO o tym, że ma on prawo do przystąpienia do czynności NAJMU (UPOWAŻNIENIE) i zawarcia wyżej wymienionej umowy wraz z dokładnym wskazaniem lokalu (OBIEKT NAJMU), którego to prawo dotyczy. Imiesłów *położony* należy natomiast do ramy LOKALIZACJI, składającej się z obowiązkowych elementów OBIEKTU i LOKALIZACJI, gdzie obiekt ów w analizowanym kontekście najmu powierzchni mieszkalnych i użytkowych nazwano LOKALEM:

Tabela 35. Realizacja elementów ramy LOKALIZACJI w umowach najmu w języku polskim

OBOWIĄZKOWE ELEMENTY RAMY	
LOKAL	FR, najczęściej z DEP, np. <i>lokal o powierzchni...</i> Pokrywa się z elementem PRZEDMIOTU NAJMU
LOKALIZACJA	FPR, różne formy podania adresu, np. <i>w Siemiatyczach przy ul. Słowiczyńskiej</i>

Źródło: opracowanie własne.

Ramie tej odpowiada we FrameNecie rama BEING LOCATED⁶² z elementami LOCATION (położenie) oraz THEME (lokalizowany obiekt). Dla celów niniejszej pracy przyjęto nomenklaturę LOKALU jako bardziej precyzyjnej i jednoznacznej niż THEME (por. rozdział 1 części teoretycznej). LOKALIZACJA powyższej ramy pokrywa się zatem z elementem MIEJSCA w ramie NAJMU i w ten właśnie sposób powinna być ekstrahowana (z uwzględnieniem powiązania semantycznego).

W języku niemieckim w tekstach umów najmu najczęściej używa się czasownika *wynajmować* (*vermieten*) w stronie czynnej lub biernej:

{Zur Einstellung von -L-c-Kraftfahrzeugen | CEL/GOAL}{werden | COP}{auf dem Grundstück ..... Garage Nr. 2 6. .... Boxe Nr. ....| MIEJSCE/PLACE}{Sammelgaragenplatz Nr. ....| OBIEKT NAJMU / GOODS}{vermietet | T}. {WYNAJMUJĄCY, DNI}

W celu postawienia samochodu ciężarowego wynajmowane jest miejsce o numerze..... we wspólnym garażu na działce..... w garażu nr 26..... nr boku.....

{Die Vermieterin | WYNAJMUJĄCY/LESSOR}{vermietet | T}{dem Mieter | NAJEMCA/LESSEE}{1 PKW-Stellplatz | OBIEKT NAJMU / GOODS}{im Innenhof | MIEJSCE/PLACE}.

Wynajmująca wynajmuje najemcy jedno miejsce parkingowe dla samochodu osobowego w patio.

{Zur Benutzung für jeweils 1 Personenkraftwagen | CEL/GOAL}{werden | COP}{im Außenbereich der Liegenschaft Adenauerplatz 1 in 69115 Heidelberg | MIEJSCE/PLACE}{9 Stellplätze | OBIEKT NAJMU / GOODS}{vermietet | T}. {WYNAJMUJĄCY/LESSOR, NAJEMCA/LESSEE, DNI}

W celu postawienia samochodu osobowego wynajmowane jest 9 miejsc parkingowych przed posiadłością przy Placu Adenauera 1, w Heidelbergu, 69115.

⁶² Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Being_located.

... wird nachstehende Vereinbarung über {die Anmietung | T}{von 1 PKW-Parkplatz | OBIEKT NAJMU / GOODS} geschlossen.{WYNAJMUJĄCY/LESSOR, NAJEMCA/LESSEE DNI}

... zostaje zawarte następujące porozumienie dotyczące wynajmu 1 miejsca parkingowego. {Gegenstand dieses Mietvertrages | OBIEKT NAJMU / GOODS}{sind | COP}{die nachfolgend aufgelisteten, {an den Mieter | NAJEMCA/LESSEE} {zu vermietenden | T}{Einzelflächen.....| OBIEKT NAJMU / GOODS}{WYNAJMUJĄCY/LESSOR DNI}

Przedmiotem niniejszej umowy najmu są następujące powierzchnie do wynajęcia najemcy...

{Der Vermieter | WYNAJMUJĄCY/LESSOR}{überlässt | SUPP}{dem Mieter | NAJEMCA/LESSEE}{zur sorgfältigen Benutzung | T}{einen Terrassen-Bungalow...| OBIEKT NAJMU / GOODS}

Wynajmujący oddaje najemcy do starannego używania bungalow z tarasem...

{Die Stuttgarter Jugendhaus GmbH. | }{überlässt | SUPP} {den o.g. Raum / die o.g. Räume und ggf. zusätzliche Posten | OBIEKT NAJMU / GOODS} {von .....bis .....| OKRES CZASU / PERIOD OF TIME} {nur zur eigenverantwortlichen Nutzung | T}.

Akademickie Sztutgarckie GmbH oddają jedynie na użytek własny ww. pokój/oje i przynależne wyposażenie w okresie od..... do.....

Wyrażane elementy obowiązkowe ramy są takie same jak w przypadku orzeczeń w języku polskim (WYNAJMUJĄCY, NAJEMCA, OBIEKT NAJMU). Czasownikowi *oddać w najem/do używania* odpowiada *zur Nutzung/Benutzung überlassen*. W języku polskim i języku niemieckim docelowym słowem anotacji staje się fraza przyimkowa (semantyczny nadrzędnik ramy), wobec której czasownik staje się elementem posiłkowym (SUPP) i który przekazuje perspektywę WYNAJMUJĄCEGO lub NAJEMCY.

Analogicznie do elementu temporalnego w ramie ZAWARCIA UMOWY (*umowa została zawarta na okres od... do...*), podobnie i tutaj element peryferyjny MIEJSCA wprowadza własną, zagnieżdżoną ramę LOKALIZACJI, tym razem w języku niemieckim. Potwierdza to założenie Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2016), że niektóre elementy peryferyjne mogą przywoływać własne ramy, przy czym ramy te mogą być też oddane czasownikiem, np. *położyć (lokal położony...)*. Jeśli dochodzi do realizacji ramy w elemencie peryferyjnym, najczęściej dzieje się to przy tym samym czasowniku, stąd wydaje się, że warto oznaczyć go tutaj jako słowo docelowe, aby wiadomo było, gdzie poszukiwać tej realizacji w przypadku oparcia procesu wydobywania danych o parser składniowy. Jak widać w konfrontacji semantycznej, zjawisko powstawania ram zagnieżdżonych nie jest zależne od języka, nie występuje częściej i rzadziej w zależności od języka i wydaje się kwestią stylu lub konstrukcji danego gatunku tekstu.

W języku angielskim w przypadkach ciągłego tekstu realizowane są obie wyżej wymienione ramy, czyli NAJMU lub LOKALIZACJI również z tymi samymi elementami jądrowymi oraz pojawia się nowa jednostka leksykalna *address* z czasownikiem posiłkowym być:

{The dwellinghouse | LOKAL/PREMISES}{situated at | T} and being {(adres) | LOKALIZACJA/LOCATION}

Dom mieszkalny położony i stanowiący...

By this agreement, made and entered into on.....[date], between {....., referred to as "lessor", | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} and {....., referred to as "lessee", | NAJEMCA/LESSEE} {lessor | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} demises and {lets | T}{to lessee | NAJEMCA / LESSEE}, and {lessee | NAJEMCA/LESSEE} hires and {takes | SUPP}{as tenant of lessor | T}, {apartment no. .... of the building.....[known as .....] | OBIEKT NAJMU / GOODS, LOKAL/PREMISES}, {situated at | T} { .....[address], ... [city],.....[state] | LOKALIZACJA/LOCATION}...

Poprzez niniejszą umowę, zawartą dnia..... pomiędzy..... zwanym dalej „wynajmującym” i..... zwanym dalej „najemcą”, wynajmujący oddaje w najem i wynajmuje najemcy, a najemca wynajmuje i bierze w najem mieszkanie nr..... w budynku zwanym..... położonym przy.....(adres), ... (miasto), ... (stan).....

Address of {place | OBIEKT NAJMU / GOODS} {being | SUPP}{rented | T}{to tenant | NAJEMCA/LESSEE} called 'the rental unit' in this agreement:{.....[MIEJSCE/PLACE]}

Adres lokalu mieszkalnego oddawanego w najem najemcy, zwanego w niniejszej umowie 'obiektem najmu'

Landlord owns certain {real property | LOKAL/PREMISES} and improvements {located | T}{at | LOKALIZACJA/LOCATION}(hereinafter referred to as the "Property"). {Landlord | WYNAJMUJĄCY/LESSOR} desires {to lease | T}{the Premises | OBIEKT NAJMU / GOODS}{to Tenant | NAJEMCA/LESSEE}{upon the terms and conditions contained herein. | WARUNKI / CONDITIONS}

Właściciel posiada nieruchomość wraz z wyposażeniem położoną w..... zwaną dalej „Własnością”. Właściciel ma życzenie wynająć Lokal Najemcy na warunkach zawartych w niniejszej umowie.

W języku angielskim na podstawie definicji słownikowych w ramie NAJMU zidentyfikować można kilka jednostek leksykalnych:

- *to rent* – wynajmować, o prawdopodobnie najszerszym polu semantycznym, obejmującym różne typy wynajmowanych obiektów;
- *to lease* – wziąć lub oddać nieruchomość w najem (tylko do nieruchomości);
- *lease*, które w ontologii CYC funkcjonuje tylko w odniesieniu do umowy najmu nieruchomości (*lease/najem* jako metonimia *lease agreement/umowy najmu*) i nie istnieje osobno jako *najem* w znaczeniu czynności *najmowania*; *lease* jest

też odpowiednikiem polskiej *dzierżawy* (którego to pojęcia nie ma w języku i prawnym systemie angielskim i niemieckim i które najczęściej tłumaczone jest opisowo⁶³);

- *to let* – będące brytyjską odmianą czasownika *to lease*⁶⁴.

Lease jest w ontologii CYC zaliczane do kategorii *pact*, ogólnego zbioru wszystkich rodzajów zawieranych umów (międzynarodowych, formalnych i nieformalnych itd.). *Najmowanie* jako czynność funkcjonuje tutaj pod hasłem *renting* (*an apartment for rent* – *mieszkanie na wynajem*).

W słowniku *Oxford Dictionary Online*⁶⁵ różnica w użyciu czasowników *rent* i *lease* jest mało widoczna. Oba są zdefiniowane jako dotyczące głównie najmu nieruchomości. Jednak *to lease* jest pojęciem węższym, ograniczającym się do nieruchomości i powiązaniem z rzeczownikiem *lease*, czyli umową najmu, podczas gdy czasownika *to rent* używa się też w innych kontekstach (np. sprzętu czy pojazdów – *rent a bike* → *bike rental*, *rent skis* → *ski rental* itd.) i pochodzi on od czynszu (ang. *rent*). Według słownika *Translatica PWN* *lease* jako rzeczownik ma znaczenie zarówno *najmu*, jak i *umowy najmu* (choć w tytułach umów znajdziemy *lease agreement*, a nie samo *lease*). Jest to spójne z danymi dwóch źródeł ontologicznych, czyli DBPedia (polski odpowiednik *lease* to *umowa najmu*) oraz CYC, gdzie nie znajdziemy *lease* w żadnym innym znaczeniu i kontekście niż prawny *umowy najmu* (nieruchomości).

W takim układzie *najem* jako *najmowanie*, czyli *wypożyczanie* (np. *wypożyczyć* lub *wypożyczalnia* rowerów, *wypożyczalnia* nart), to po angielsku *renting*. Tym samym *renting* ma w języku angielskim szersze znaczenie niż *lease*, mając w języku polskim dwa odpowiedniki – (wy)najmu (nieruchomości) i wypożyczenia (sprzętu sportowego itd.).

Analiza ramowa wraz z przykładami pokazać może wyżej opisane różnice znaczeniowe na poziomie elementów ramy wyrażonych argumentami czasownika, a także na poziomie konfrontacji językowej. W przypadku *to lease* (brytyjskie *to let*) OBIEKTEM NAJMU w dopełnieniu będzie zawsze LOKAL/PREMISES, a w przypadku *rent* – innego rodzaju obiekty GOODS, np. sprzęty, pojazdy itd.. W języku polskim odpowiadać im będą dwa różne czasowniki w zależności od dopełnienia czasownika *to rent*.

Oba czasowniki będą miały wspólny mianownik i będą dziedziczyć z TRANS-AKCJI HANDLOWEJ, ale nie można zbudować po angielsku poprawnego zdania

⁶³ Zob. <http://www.linguisticatelier.com/wordpress/najem-dzierzawa/>

⁶⁴ Zob. *chiefly British*: to offer or grant for rent or lease <*let* rooms>. Źródło: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/let>

⁶⁵ Zob. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/rent>, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/lease>.

z czasownikiem *to lease*, w którego dopełnieniu będzie semantycznie różna od LOKALU kategoria, choć w przypadku czasownika *to rent* dopuszczalne będą różne kategorie semantyczne w dopełnieniu. Można uznać też, że *lease* jest terminem należącym do terminologii prawniczej, a *rent* – ogólnej.

8.4.4. PŁACENIE jako jedna z perspektyw w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ

W polskich umowach najmu zauważyć należy dużą wariantywność form wyrażających ramę PŁACENIA, czyli perspektywę KLIENTA (relacja semantyczna *Perspective on*) w ramie TRANSAKCJI HANDLOWEJ (COMMERCE PAY), odzwierciedloną w realizacjach rzeczownikowych, czasownikowych i przymiotnikowych: *ponosić opłaty, pokryć koszty, płacić, opłacać, płatne, zapłata (następować będzie)*:

{Najemca | KLIENT/BUYER}{płacić | T} będzie {Wynajmującemu | SPRZEDAWCA/SELLER} {miesięczny | CZĘSTOTLIWOŚĆ/FREQUENCY} {czynsz najmu | RODZAJ OPLATY / GOODS}{ w wysokości... | KWOTA / MONEY}.

{Najemca | FR/PODM}{płacić|C} będzie {Wynajmującemu | FR/DOP DAL} {miesięczny | P/DEP} {czynsz najmu | FR/DOP}{ w wysokości... | FPR/DEP}.

{Kwoty czynszu | RODZAJ OPLATY / GOODS}{sq | SUPP}{płatne | T}{miesięcznie | CZĘSTOTLIWOŚĆ/FREQUENCY}{z góry | SPOSÓB/MANNER}{w terminie 7 dni od daty wystawienia faktury. | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME} {SPRZEDAWCA/SELLER, KLIENT/BUYER, KWOTA/MONEY DNI}

{Kwoty czynszu| FR/PODM}{sq|COP}{płatne|I}FC){miesięcznie|PS}{z góry |FPR/ DEP}{w terminie 7 dni od daty wystawienia faktury. |FPR/DEP}

{Zapłata | T}{następować|SUPP}{będzie|COP}{z góry | SPOSÓB / MANNER} {przelewem na rachunek bankowy | FORMA / FORM} {Wynajmującego | SPRZEDAWCA/SELLER} { w terminie do 10 dnia każdego miesiąca obowiązywania umowy | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME} lub {gotówką za pokwitowaniem | FORMA/FORM}.

{Zapłata | FR/PODM}{następować|C}{będzie|C}FC){z góry| PR/DEP} {przelewem na rachunek bankowy | FR/DEP}{Wynajmującego | FR/DEP} {w terminie do 10 dnia każdego miesiąca obowiązywania umowy | FPR/DEP} lub {gotówką za pokwitowaniem | FR/DEP}.

{Tytułem zabezpieczenia płatności czynszu [...] | CEL/GOAL} {Najemca | KLIENT/BUYER}{w terminie 14 dni od daty podpisania niniejszej umowy | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}{wpłaci | T} {na rachunek {Wynajmującego | SPRZEDAWCA/SELLER} | FORMA/FORM} {depozyt gwarancyjny | RODZAJ OPLATY / GOODS} {w wysokości 250 zł. | KWOTA/MONEY}

{Tytułem zabezpieczenia płatności czynszu [...] | FR/DEP} {Najemca | FR/PODM}{w terminie 14 dni od daty podpisania niniejszej umowy | FPR/DEP}{wpłaci | C} {na rachunek Wynajmującego | FR/DEP} | FPR/DEP} {depozyt gwarancyjny | FR/DOP} {w wysokości 250 zł. | FPR/DEP}

{Najemca | KLIENT/BUYER, EXT} {zobowiązuje się | CTRL} do {zapłaty | T}{czynszu najmu | RODZAJ OPŁATY / GOODS}{w wysokości ... | KWOTA / MONEY}{miesięcznie | CZĘSTOTLIWOŚĆ/FREQUENCY}.
{SPRZEDAWCA/SELLER DNI}

{Najemca | FR/PODM} {zobowiązuje się | FC} do {zapłaty | R}{czynszu najmu|FR/DEP} {w wysokości... | FPR/DEP}{miesięcznie |PS/DEP}.

Niezależnie od czynszu [...], {najemca | KLIENT/BUYER} {opłacał | T} {będzie | SUPP}{koszty zużywanej przez siebie energii elektrycznej, gazu, [...] | RODZAJ OPŁATY / GOODS} {SPRZEDAWCA / SELLER DNI}

Niezależnie od czynszu [...], {najemca | FR/PODM} {opłacał | C} {będzie | COP}{koszty zużywanej przez siebie energii elektrycznej, gazu, [...] | FR/DOP}

{Najemca | KLIENT/BUYER} {ponosi | SUPP} {opłaty | T} {za czynsz | RODZAJ OPŁATY / GOODS} {w wysokości....| KWOTA/MONEY} {SPRZEDAWCA/SELLER DNI}

{Najemca | FR/PODM} {ponosi | C} {opłaty | R/DOP} {za czynsz | FPR/DEP} {w wysokości....| FPR/DEP}

{Najemca | KLIENT / BUYER} {ponosi/pokrywa | SUPP}{koszty | T}{eksploatacji | RODZAJ OPŁATY / GOODS} {SPRZEDAWCA / SELLER DNI}

{Najemca | FR/PODM} {ponosi/pokrywa |C}{koszty |R/DOP}{eksploatacji | FR/DEP} {SPRZEDAWCA / SELLER DNI}

W jednym ze słowników języka polskiego (Bańko, 2000, s. 88) czasownik *płacić* opatrzony jest podstawową glosą „[...] jeśli płacimy komuś za jakąś pracę, usługę lub towar, to dajemy mu za nią pieniądze [...]”. Schemat walencji składniowej to CZ NDK [(C) + (B) + za -B)], podobnie dla dokonanego *zapłacić*.

Z uwagi na to, że w scenie następuje przekazanie ŚRODKA PŁATNICZEGO AGENTOWI w danej KWOCIE przez drugiego AGENTA w zamian za TOWAR/USŁUGĘ, we FrameNecie (rama COMMERCE BUY) wszystkie te elementy uznane są za obowiązkowe. Nawet jeśli nie wszystkie będą w zdaniu zrealizowane, z wiedzy encyklopedycznej wiadoma jest relacja następowania po sobie USŁUGI lub PRZEKAZANIA TOWARU przed ZAPŁATĄ. Z drugiej strony wydaje się, że sama KWOTA jest określeniem parametru OPŁATY, można by zatem argumentować za uznaniem jej za element pozatematyczny i wpisaniem do ramy DEGREE:

Tabela 36. Realizacja elementów ramy PŁACENIA w języku polskim

	<i>ponosić opłaty, pokryć koszty</i>	<i>placić, opłacać</i>	<i>płatny</i>	<i>zapłata</i>
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE				
KLIENT	FR/PODM, agent ożywiony, STRONA umowy, najczęściej i prototypowo NAJEMCA		DNI/INI (najczęściej prototypowo NAJEMCA, nie ujawnia się na warstwie powierzchniowej)	
SPRZEDAWCA	DNI	FR, agent ożywiony, STRONA umowy, najczęściej i prototypowo WYNAJMUJĄCY	DEP, modyfikuje R (<i>na rachunek Wynajmującego</i>), pokrywa się z rolą WYNAJMUJĄCEGO w ramie NAJMU lub DNI/INI (nie musi ujawniać się na warstwie powierzchniowej)	
KWOTA	Fraza przyimkowa, np. <i>w wysokości 1100 zł</i>	Fraza liczebnikowa: 1100 zł (słownie: jeden tysiąc sto złotych miesięcznie) lub fraza przyimkowa, np. <i>w wysokości 1100 zł</i>	Fraza przyimkowa, np. <i>w wysokości 1100 zł</i>	
RODZAJ OPŁATY, TOWAR, USŁUGA	FR w bierniku / DOP, <i>opłacać czynsz lub dopełniacz, ponosić koszty zużycia energii elektrycznej</i>	FR w bierniku / DOP	FR/PODM	FPR z za: np. <i>za czynsz lub nominalna czynszu</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE				
SPOSÓB	–	FPR: <i>z góry, z dołu</i>		
FORMA ZAPŁATY	–	FR lub FPR, np. <i>gotówką, przelewem na konto nr..., w akcjach... na rachunek Wynajmującego</i>		
OKRES CZASU	–	Termin zapłaty, Fraza przyimkowa, okolicznik czasu, np. <i>do 10 dnia miesiąca za dany miesiąc</i> , FPRZY (PRZY „do” + L + RZ „dnia” + Z + RZ „miesiąca”)		
ELEMENTY POZATEMATYCZNE				
CZĘSTOTLIWOŚĆ	–	FPS, FR, FPR, np. <i>miesięcznie, miesięczny (czynsz)</i>		

Źródło: opracowanie własne.

W ramie znajdziemy dwa typy czasowników: *płacić, opłacać*, realizujące ramę PŁACENIA z jej elementami obowiązkowymi, peryferyjnymi i pozatematycznymi oraz *ponosić opłaty, pokryć koszty*, które koncentrują się na fakcie dokonywania opłaty, realizując zatem elementy jądrowe, nie występują natomiast wraz z elementami peryferyjnymi typu SPOSÓB, FORMA itd.

Odpowiadająca ramie PŁACENIA angielska rama COMMERCE PAY⁶⁶ różni się nieznacznie od zdefiniowanego tu schematu dwiema głównymi cechami:

- koncentruje się na scenie KUPNA – SPRZEDAŻY jako elementach TRANS-AKCJI HANDLOWEJ i nie uwzględnia innych typów TRANS-AKCJI HANDLOWYCH, czyli USŁUG, które nie charakteryzują się wymianą TOWARU za OPŁATĘ i zachodzą w czasie oraz nie zakładają całkowitego przekazania TOWARU (por. rozdział 6), w konsekwencji tego nie obejmuje zapłaty za USŁUGI, ani też rodzajów opłat, typu CZYNSZ, ELEKTRYCZNOŚĆ itd.;
- wydziela stawkę (RATE) jako osobny element od KWOTY (choć właściwie powinien być on zaklasyfikowany jako podtyp elementu KWOTY).

Jest to innymi słowy schemat KUPOWANIA oddający jedynie prototypowe sceny handlowe, np. w sklepie, pomijający inne typy TRANS-AKCJI HANDLOWEJ, takie jak NAJEM i stąd rama dziedzina różni się nieco terminologią. Gdyby rozszerzyć prototypowy element TOWARU (GOODS) o inne typy opłacanych rzeczy (USŁUGI), zawartość ram mogłaby się pokryć.

We frazach przyimkowych *na rachunek Wynajmującego*, oznaczających formę dokonywania zapłaty, zawarty jest w również element semantyczny odbiorcy w rzeczownikowym modyfikatorze DEP.

Element OKRESU CZASU oddaje pozatematyczną ramę *duration of the final state*, czyli czasu trwania wyznaczonego okresu (np. *w terminie siedmiu dni od daty wystawienia faktury*). W badanych przykładach zdań, dwa elementy ramy PŁACENIA – RODZAJ OPŁATY oraz KWOTA – pokrywają się z elementami ramy DECYDOWANIA (DECIDING⁶⁷):

{Czynsz najmu | RODZAJ OPŁATY / GOODS, DECYZJA 1 / DECISION 1} strony {ustalają | SUPP}{na kwotę 1530 zł | KWOTA/AMOUNT, DECYZJA 2 / DECISION 2},{płatne | T}{miesięcznie | CZĘSTOŚĆ / FREQUENCY}{z góry | SPOSÓB/MANNER} {do 10-go każdego miesiąca. | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}

Miesięczny {czynsz najmu | RODZAJ OPŁATY / GOODS, DECYZJA 1 / DECISION 1} {został | SUPP}{ustalony | T}{na kwotę złotych.....brutto | KWOTA/AMOUNT, DECYZJA 2 / DECISION 2}, {płatny | T}{z góry | SPOSÓB/MANNER}{do 2-go dnia każdego miesiąca kalendarzowego. | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}

⁶⁶ https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Commerce_pay.

⁶⁷ Zob. <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Deciding>.

Rama ta posiada zatem następujące elementy obowiązkowe:

Tabela 37. Realizacja elementów ramy DECYDOWANIA w języku polskim

	<i>ustalić</i>
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE	
DECYDENT	AGENT w podmiocie, pokrywa się ze STRONAMI umowy
DECYZJA	Dotyczy wybranego aspektu umowy, element nieciągły do identyfikacji semantycznej, składniowo fraza nominalna w dopełnieniu (czynsz najmu) i fraza przyimkowa, przydawka <i>na kwotę</i> (lub <i>w kwocie</i>)

Źródło: opracowanie własne.

W języku niemieckim ramę PŁACENIA realizują głównie czasowniki *zahlen*, *abbuchen* (*pobierać z konta*) lub *gehen zur Lasten* (*obciążać*), *überweisen* (*przełać na konto*) a także przymiotnik *zahlbar* (*płatny*). Do wydobycia wartości KWOTY z treści umowy, czyli WYSOKOŚCI CZYNSZU, potrzebna jest w tym języku również rama, którą roboczą nazwać można ramą WARTOŚCI, dla czasownika *betragen* (*wynosić*), której odpowiednikiem jest we FrameNecie rama AMOUNTING TO⁶⁸ (z elementami ATTRIBUTE, NUMBER oraz VALUE).

{*Der Mietpreis / Mietzins* | WYMIAR/ATTRIBUTE, RODZAJ OPŁATY / GOODS} {*beträgt* | T}{*monatlich* | CZĘSTOŚĆ/FREQUENCY}{.....*Euro* | WARTOŚĆ/VALUE, KWOTA/MONEY}. {*Es* | RODZAJ OPŁATY / GOODS} *ist* {*bis zum 3. Werktag eines Monats* | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}{*im Voraus* | SPOSÓB/MANNER}{*auf das Konto der B+B der Commerzbank AG, Konto Nr. ....[...]* | KONTO DOCELOWE / INCOMING BANK ACCOUNT}{*zu überweisen [...]* | T} {KLIENT/BUYER, SPRZEDAWCA / SELLER DNI}

Wysokość czynszu wynosi..... euro miesięcznie. Należy go zapłacić do 3 dnia roboczego każdego miesiąca z góry na konto...

{*Die Miete* | WYMIAR/ATTRIBUTE, RODZAJ OPŁATY / GOODS} {*beträgt* | T}{..... *monatlich pro Stellplatz* | WARTOŚĆ/VALUE, KWOTA/MONEY}. {*Gesamtmiete: ...* | WARTOŚĆ/VALUE, KWOTA/MONEY} {*Die Miete ist* {*monatlich* | CZĘSTOŚĆ/FREQUENCY}{*im Voraus* | SPOSÓB/MANNER}, {*spätestens am 3. Werktag eines Monats* | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}{*an den Vermieter oder an die von ihm zur Entgegennahme ermächtigte Stelle oder Person* | SPRZEDAWCA/SELLER} *kostenfrei zu zahlen* | T}. {KLIENT/BUYER, RODZAJ OPŁATY/GOODS, KWOTA / MONEY DNI}

⁶⁸ Zob. https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Amounting_to.

Wysokość czynszu wynosi..... euro miesięcznie za miejsce parkingowe. Należy go zapłacić do 3 dnia roboczego każdego miesiąca z góry bezpłatnie Wynajmującemu lub upoważnionej przez niego osobie...

{Miete und Nebenkosten | RODZAJ OPŁATY / GOODS} {werden | SUPP}{im Lastschrift-Einzugsverfahren | SPOSÓB/MANNER}{von einem | vom Mieter | KLIENT/BUYER} zu benennenden Konto | KONTO WYJŚCIOWE / OUTGOING ACCOUNT}{abgebucht | T}. {SPRZEDAWCA/SELLER, KWOTA/MONEY DNI}

Czynsz i pozostałe opłaty pobierane są ze wskazanego przez najemcę konta w formie stałego zlecenia.

{Der Mieter | KLIENT/BUYER}{zahlt | T}{eine Kautiön | RODZAJ OPŁATY / GOODS}{in Höhe von drei Monatsmieten | KWOTA/MONEY}. {SPRZEDAWCA / SELLER DNI}

Najemca płaci kaucję w wysokości trzech miesięcznych czynszów.

{Die Kosten der Reinigung | RODZAJ OPŁATY / GOODS}{gehen | SUPP}{zur|SUPP}{Lasten | T}{des Mieters | KLIENT/BUYER}. {SPRZEDAWCA/SELLER, KWOTA / MONEY DNI}

Koszty sprzątnania obciążają najemcę. / Najemca obciążany jest kosztami sprzątnania.

{Gesamtsumme | KWOTA/MONEY}{ist|COP}{zahlbar | T}{bis 14 Tage vor Mietbeginn | OKRES CZASU / PERIOD OF TIME}. {SPRZEDAWCA/SELLER, KLIENT/BUYER, KWOTA / MONEY DNI}

Całkowita kwota jest płatna do 14 dni przed rozpoczęciem okresu najmu.

WYMIAR i WARTOŚĆ jako elementy ramy WARTOŚCI pokrywają się z elementami ramy PŁACENIA (RODZAJ OPŁATY i KWOTA), stanowiąc jej uszczegółowienie.

Wśród analizowanych czasowników oprócz ramy PŁACENIA w niemieckich umowach najmu znajdują się też czasowniki inkorporujące SPOSÓB ZAPŁATY w strukturę verbum, czyli *przełać na konto* (überweisen), realizujące ramę PRZELEWU BANKOWEGO lub *pobrać z konta* (abbuchen), różniące się KIERUNKIEM ruchu opłaty, a ponadto – perspektywą wyrażoną w zdaniu. Zgodnie z postulatem Subiratsa, opisanym w rozdziale 5, należy powyższe ramy rozdzielić, gdyż różnią się one jednym elementem, a rama PRZELEWU BANKOWEGO jest typem (Subtype of) ramy PŁACENIA:

Tabela 38. Realizacja elementów ramy PŁACENIA i ram z niej dziedziczących w języku niemieckim

	<i>zahlen</i>	<i>zahl- bar</i>	<i>überweisen</i>	<i>abbuchen</i>	<i>gehen zur Lasten</i>
RAMA/ ELEMENT	PŁACENIA		PRZELEWU BANKOWEGO	OBCIĄŻENIA	POBRANIA Z KONTA
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE					
KLIENT / KON- TO KLIENTA	FR/PODM, agent ożywiony, STRONA umowy, najczęściej	DNI/INI (najczęściej prototypowo NAJEM- CA, nie ujawnia się na warstwie powierzch- niowej)		KONTO KLIENTA, FPR z <i>von</i> + celowni- kiem	FR/DOP, agent ożywiony, STRONA umowy, najczęściej i prototypowo NAJEMCA
SPRZEDAW- CA/BANK	FR/DOP, agent ożywiony, STRONA umowy – najczęściej i proto- typowo WYNAJ- MUJĄCY	R/DEP w elemencie SPOSOBU (<i>an den Vermieter</i>), pokrywa się z rolą WYNAJMUJĄ- CEGO w ramie NAJMU lub DNI/INI (nie musi ujawniać się na warstwie powierzchniowej)		W imieniu SPRZEDAWCY pobrania do- konuje BANK. W tekstach umów element domyślny DNI w konstrukcji pasywnej <i>werden abgebucht</i>	DNI/INI – najczęściej prototypowo WYNAJMUJĄ- CY, nie ujawnia się nawarstwie powierzchnio- wej
RODZAJ OPŁATY, TO- WAR, USŁUGA	FR/DOP, np. <i>eine Kauti- on, die Miete, die Kosten der Reini- gung</i>				FR/PODM, np. <i>die Miete, die Kosten der Reinigung</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE					
WYSOKOŚĆ ZA- PŁATY / KWOTA	W przypadku towarzyszącej ramy WARTOŚCI element nie realizuje się w zdaniach oddzielnie. W innym przypadku realizacja w postaci frazy przyimkowej <i>in der Höhe von... Euro</i> .				
FORMA ZAPŁATY	FR lub FPR, np. <i>auf das Konto... an den Vermieter, vom Konto...</i>				–
OKRES CZASU	Termin zapłaty, FPR, np. <i>bis zum 3. Werktag eines Monats, spätestens am 3. Werktag eines Monats</i>				–
ELEMENTY POZATEMATYCZNE					
CZĘSTOŚĆ	FPS, FP bądź FPR, np. <i>monatlich</i>				–

Podobnie jak w przypadku języka polskiego, również i tu występuje czasownik koncentrujący uwagę na opłacie, płatniku i koszcie (*gehen zur Lasten*), ale nierealizujący elementów peryferyjnych.

W konfrontacji z językiem polskim, gdzie znaleziono formę *wpłacić na konto* oraz *zapłata nastąpi przelewem na rachunek Wynajmującego*, między ramami PŁACENIA a PRZELEWU istnieje różnica semantyczna SPOSOBU dokonywania wpłaty. Jest to jednocześnie widoczne w realizacji elementu SPOSOBU w cytowanych przykładach, czyli element SPOSOBU może być inkorporowany w strukturę czasownika (bardziej ogólne *płacić* versus *wpłacić*, sugerujące posiadanie rachunku bankowego) lub poza nim (*płacić przelewem*) i wtedy występujące również przy rzeczowniku (*zapłata przelewem*).

W języku angielskim ramę oddają ekwiwalentny czasownik *to pay*, przymiotnik *payable* oraz w wyjątkowych wypadkach przysłówki *na czyjś koszt*, czyli *at somebody's expense*:

{Rent | RODZAJ OPŁATY / GOODS} {1,250 \$ per calendar month | KWOTA/MONEY}.
{Payable | T}{in advance | FORMA/FORM} by equal monthly payment payable {each calendar month | CZĘSTOŚĆ/FREQUENCY} {to the Landlord or Landlord's agent | SPRZEDAWCA/SELLER}{by Standing Order | FORMA/FORM}

Czynsz 1,250 \$ za miesiąc kalendarzowy. Płatny właścicielowi lub jego agentowi z góry w równych opłatach miesięcznych każdego miesiąca kalendarzowego w formie stałego zlecenia.

By this agreement, made and entered into on .....[date], between {..... referred to as "lessor," | KLIENT/BUYER} and {....., referred to as "lessee," | SPRZEDAWCA/SELLER} lessor demises and lets to lessee, and lessee hires and takes as tenant of lessor, apartment no. ....of the building [known as.....], situated at..... [address], ... [city] [...] {at a rental | RODZAJ OPŁATY / GOODS}{of.....\$ per month | KWOTA/MONEY},{payable | T}{monthly | CZĘSTOŚĆ/FREQUENCY},{in advance | FORMA/FORM}, during the entire term of this lease [...].

.... za czynsz.....\$ miesięcznie, płatny miesięcznie z góry przez cały okres najmu.

{The tenant | KLIENT/BUYER} will {pay | T}{the rent | RODZAJ OPŁATY / GOODS} {of \$..... | KWOTA/MONEY}{each month | CZĘSTOŚĆ/FREQUENCY} {to the landlord | SPRZEDAWCA/BUYER}{on the first day of the rental period | PUNKT W CZASIE / POINT IN TIME} [...].

Najemca będzie płacił właścicielowi czynsz.....\$ miesięcznie (kiedy?) każdego pierwszego dnia okresu najmu.

{Tenant | KLIENT/BUYER} shall {pay | T} to {Landlord | SPRZEDAWCA/SELLER} during the Initial Term{rental | RODZAJ OPŁATY / GOODS}{of \$..... per year | KWOTA/MONEY},{payable | T}{in installments of \$ per month | FORMA/FORM}

W okresie wstępnym najemca będzie płacił właścicielowi roczny czynsz w wysokości ....\$, płatny w miesięcznych ratach w wysokości ....\$.

W porównaniu do realizacji elementów w języku polskim i niemieckim różnice są niewielkie – mniejsza wariantowość form i określenie PUNKT W CZASIE zamiast OKRESU CZASU, gdy dokonana ma zostać opłata:

Tabela 39. Realizacja elementów ramy PŁACENIA w języku angielskim

	<i>pay</i>	<i>payable</i>
ELEMENTY OBOWIĄZKOWE		
KLIENT	FR/PODM, agent ożywiony, STRO- NA umowy, najczęściej i prototypo- wo NAJEMCA	DNI/INI najczęściej pro- totypowo NAJEMCA nie ujawnia się na warstwie powierzchniowej
SPRZEDAWCA	FR/DOP, Agent ożywiony, STRONA umowy, np. <i>to the landlord</i> , po- krywa się z rolą WYNAJMUJĄCEGO w ramie NAJMU lub DNI/INI (nie musi ujawniać się na warstwie powierzchniowej)	
WYSOKOŚĆ ZAPŁATY / KWOTA	FPR z <i>of</i> , np. <i>of.....\$ per month</i> .	
RODZAJ OPŁATY, TOWAR, USŁUGA	FR/DOP, np. <i>rent, rental</i>	FR/PODM np. <i>rental</i>
ELEMENTY PERYFERYJNE		
SPOSÓB	FPR, <i>in advance</i>	
FORMA ZAPŁATY	FR lub FPR, np. <i>by standing order, in installments</i>	
PUNKT W CZASIE	Termin zapłaty, FPR, np. <i>on the first day of the rental period which falls on the (due date) day of each month</i>	
ELEMENTY POZATEMATYCZNE		
CZĘSTOŚĆ	FPS, FP bądź FPR, np. <i>monthly</i>	

Źródło: opracowanie własne.

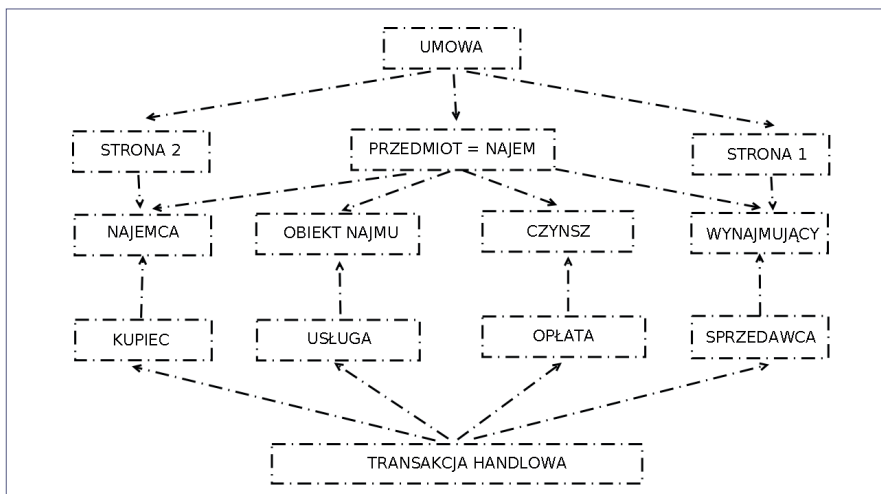
8.4.5. Wnioski

Analiza ram związanych ze szczegółowymi warunkami umowy oraz pojęciem NAJMU wnosi nowe spostrzeżenia do badań dziedzinowych metodą semantyki ramowej. Po pierwsze, ponownie napotkano przypadek, w którym realizacja ramy w kontekście jest odmienna od bezpośredniego tłumaczenia oraz ekwiwalentów semantycznych, czyli słownikowych (jednostek leksykalnych, które często oddają znaczenie danej ramy w innym języku). Chodzi tu o konstrukcję z czasownikiem *to agree* w ramie OBOWIĄZKU, która występuje jedynie w języku angielskim i jest

charakterystyczna dla stylu prawniczego. Ma to taki wpływ na ekstrakcję danych, że gdyby zbudować definicję ramy bez badania tekstów źródłowych (tylko na podstawie definicji słownikowej oraz przykładów korpusowych), dane te nie zostałyby w tekście odnalezione i wydobyte. Podobnie pominięcie czasowników modalnych w analizie ramowej, zgodnie z zasadami anotacji FrameNet, doprowadziłoby w tym przypadku do braku odnalezienia właściwych informacji w umowach w języku angielskim.

Drugim ciekawym fenomenem jest użycie czasowników posiłkowych typu *SUPP wziąć i oddać w najem*, oddających perspektywę uczestników sceny wraz z rzeczownikiem (zamiast głównego czasownika ramy) wtedy, kiedy potrzebne jest pokazanie perspektywy, a czasownik ów jej nie inkorporuje (przypadek *wynajmować*). Po trzecie, ponownie można było zauważyć różnicę w użyciu (uzus) czasowników w konfrontacji językowej (modalnych w angielskim, a przewagę właściwych nad modalnymi – w polskim i niemieckim) przy analogicznej możliwości realizacji ram we wszystkich badanych językach, co stanowi materiał do ilościowej analizy i konfrontacji ramowej. Wreszcie odnotowano, że w powierzchniowej realizacji elementów ramowych na płaszczyźnie konfrontacji ramowej zachodzić mogą ciekawe różnice, niewidoczne w przypadku analizy monolingwalnej (przypadek realizacji elementu agenta w podmiotach czasowników *uprawniać i berechtigten*).

8.5. Reprezentacja wiedzy a relacja między ramą UMOWY, NAJMU i TRANSAKCJI HANDLOWEJ

Rysunek 21. Relacje między elementami ram UMOWY, TRANSAKCJI HANDLOWEJ i NAJMU. Źródło: opracowanie własne

Głównym szkieletem reprezentacji wiedzy umów najmu jest relacja zachodząca między elementami protoram UMOWY, TRANSAKCJI HANDLOWEJ oraz ramy NAJMU. Transakcja handlowa jest rodzajem umowy (*Subframe*), w której STRONY UMOWY dokonują sprzedaży i kupna USŁUGI, w zależności od tego, czy jest to perspektywa kupującego czy sprzedawcy (*Perspective on*). NAJEM jako rodzaj USŁUGI (relacja *Type of*, ale dla elementu, a nie całej ramy) jest jednocześnie PRZEDMIOTEM UMOWY (relacja *frame conflation*, czyli *nakładanie się ram*). Ze względu na nakładanie się i dziedziczenie ram, dochodzi do wymiany realizacji ich elementów w tekstach umownych, a co za tym idzie – licznych metonimii.

Po pierwsze, scena UMOWY ma bogaty semantycznie element PRZEDMIOTU. Może być nim kupno, najem itd., zatem przeważnie zachodzi w nim relacja nakładania się ram (*frame conflation*). W konsekwencji STRONY UMOWY przyjmują bardziej specyficzne role, tu – NAJEMCY i WYNAJMUJĄCEGO, zatem rama NAJMU dziedziczy elementy ramy UMOWY (relacja *proper Inheritance*).

Z drugiej strony NAJEM jest rodzajem USŁUGI, a usługa to forma TRANSAKCJI HANDLOWEJ (ponowne nakładanie się ram w elemencie TOWAR/USŁUGA, relacja *Type of*), zatem zestawia CZYNSZ z elementem OPŁATY, oddanie LOKALU – z NAJMEM. Lokal jako *Typ* NIERUCHOMOŚCI, stanowiącej PRZEDMIOT NAJMU, ma jako *atrybut* LOKALIZACJĘ (rama LOKALIZACJI). Natomiast OPŁATA należy jednocześnie do ramy PŁACENIA, a jej element, czyli ŚRODEK PŁATNICZY, łączy się z ramą WARTOŚCI poprzez element KWOTY.

Zarówno NAJEM, jak i TRANSAKCJA HANDLOWA mają perspektywę SPRZEDAWCY i KUPUJĄCEGO, dlatego protorama NAJMU ma podtypy (*Subframes*, *Perspective on*) w postaci ram WZIĄĆ W NAJEM i ODDAĆ W NAJEM. Między ODDAĆ W NAJEM a ramą COMMERCE SELL zachodzi relacja *Inheritance*, czyli dziedziczenia elementów. Z drugiej strony NAJEM nie jest SPRZEDAŻĄ OBIEKTU, lecz jego użyczeniem na określony czas, gdyż nie dochodzi do całkowitej zmiany właściciela i przekazania własności. Dlatego w całościowej reprezentacji wiedzy pojawiają się również rozbudowane ramy określające NAJEM jako STAN, który ma POCZĄTEK, TRWANIE i ZAKOŃCZENIE UMOWY oraz OKRESU NAJMU, a także WARUNKI umowy, czyli ograniczenia co do zasad NAJMU i użytkowania przekazanego przedmiotu oraz szczegółowy opis sposobu jego powrotu do właściciela.

Ponadto UMOWA korzysta ze znaczenia innych ram nadrzędnych, czyli relacja *Using* łączy ją z ramami KOMUNIKACJI, ZGODY i ZOBOWIĄZANIA. Wreszcie UMOWA jako forma ZOBOWIĄZANIA jest też STANEM, który ma swój początek, czas trwania i koniec, a zatem następujące po sobie fazy (relacja *Precedes*). W dany stan można wejść lub z niego wyjść za sprawą działania agenta (*Causative of*) lub samoistnie (*Inchoative of*).

Ogólny schemat reprezentacji wiedzy, zbudowany zgodnie z zasadami opisu ram i relacji semantycznych między ramami według semantyki ramowej FrameNet dla umów najmu przedstawiony został na poprzedniej stronie. Na rysunku nie pokazano jednostek leksykalnych realizujących ramy, aby nie przysłaniać meritum zbyt dużą liczbą danych. Należy jednak podkreślić, że choć nie jest to pełna i wyczerpująca reprezentacja w sensie informatycznym (ontologia), to z połączenia ram w reprezentację wiedzy oraz opisów realizacji elementów ramowych w zbiory jednostek leksykalnych i konstrukcji składniowych, opisanych w pracy, mogłaby ona stanowić punkt wyjścia do zaprogramowania systemu wydobywania danych z umów najmu.

8.6. Podsumowanie i wnioski z części analitycznej

W części analitycznej pracy zweryfikowano zasady teorii i procedurę opisu znaczeń metodą semantyki ramowej na materiale polskojęzycznym i konfrontatywnym, opisane w rozdziale 4 i 7. Poniższe zestawienie ujmuje najważniejsze opracowane ramy, jednostki leksykalne oraz różnice w realizacji ram między analizą dziedzinową a projektem FrameNet (zob. wklejka poniżej).

W pracy zbudowano 26 ram i wpisano w nie 148 jednostek leksykalnych w trzech językach (50 w języku polskim, 43 w języku angielskim i 42 w języku niemieckim).

Podobnie 12 ram (około połowy) angielskich mogłoby zostać użyte w analizie języka polskiego i języka niemieckiego, co udowodniono, budując autorskie ramy na materiale pochodzącym z polskich umów najmu i NKJP, a następnie zestawiając je z analogicznymi ramami FrameNet, przy czym w większości (24 przypadki) we FrameNecie istniały ramy o takiej samej lub podobnej konstrukcji. Dlatego prawdopodobnie możliwe byłoby wykorzystanie większej liczby ram FrameNet, gdyby rozszerzono definicje ich wybranych elementów o sugestie zawarte w analizie.

Ze względu na klasyfikację różnic konfrontatywnych w badaniach języków z udziałem semantyki ramowej (por. rozdział 5) w analizowanym materiale badawczym wykryto jedną różnicę na poziomie pojęciowym i wyboru elementów ramy jako jądrowych, to jest różnicę w liczbie elementów jądrowych w ramie UMAWIANIA w stosunku do ramy SCHEDULING. Do różnic formalnych zaliczyć można stronę zwrotną oraz szyk elementów w zdaniu, widoczną również w ramie UMAWIANIA, różne typy czasowników skutkujące poszukiwaniem ekwiwalencji na poziomie frazy w ramie ZAWARCIA UMOWY (*make* versus *zawierać* i *abschließen*), czasowniki modalne w języku angielskim zestawione z czasownikami właściwymi w ramie ZOBOWIĄZANIA, brak leksykalizacji miejsca lub odbiorcy w ramie DOTARCIA DO CELU w języku angielskim w stosunku do czasowników niemieckich, inkorporowanie elementu SPOSOBU w czasownikach PRZELEWU BANKOWEGO w języku niemieckim w przeciwieństwie do realizacji w języku polskim i angielskim, a także agentywna versus inchoatywna realizacja podtypów ram PŁACENIA i ZAWIERANIA UMOWY.

Pod względem różnic w składzie reprezentacji elementów ramy znaleziono kilka przypadków ich odmiennej realizacji:

- w analizie wystąpiło kilka różnic w definicji i realizacji wybranego elementu ramy, czyli przypadków, w których ramy dziedzinowe dopuszczają też realizację elementu jako stan, a FrameNet ogranicza definicję elementu do zdarzenia (ang. *event*). Były to m.in.: SAMOISTNE ROZPOCZĘCIE UMOWY versus PROCESS START; AGENTYWNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY versus CHANGE EVENT DURATION oraz SAMOISTNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY versus PROCESS CONTINUE;
- znaleziono też przypadek, w którym jednemu elementowi ramy dziedzinowej odpowiadały dwa elementy w ramie FrameNetu: był to specyficznie prawny PRZEDMIOT zestawiony z TOPIC i OBLIGATION we FrameNecie w ramie MAKE AGREEMENT ON ACTION w stosunku do domenowej ramy ZAWRZEĆ UMOWĘ;

Poza wyznaczoną w literaturze klasyfikacją zbadano też różnice na poziomie ram (a nie tylko ich elementów) między ramami dziedzinowymi a FrameNetem:

- ramy określone we FrameNecie były bardziej ogólne, a ramy dziedzinowe – bardziej szczegółowe, tzn. ramy we FrameNecie zawierały więcej jednostek leksykalnych różnych typów semantycznych, m.in. ze względu na konwersywność, podczas gdy nazwy elementów i definicja w ramach domenowych były doprecyzowane dla wybranej domeny i nie zawierały swoich przeciwieństw semantycznych. Przykłady tego typu zaobserwować można w ramach:
  - TRWANIE UMOWY versus DURATION;
  - CHANGE EVENT DURATION versus AGENTYWNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY;
  - SAMOISTNE PRZEDŁUŻENIE UMOWY versus BE/CONTINUE IN EFFECT;
  - DENY OR GRANT PERMISSION versus UPRAWNIENIE;
  - ODPOWIEDZIALNOŚĆ versus RESPONSIBILITY;
  - LOKALIZACJA versus LOCATION.
- analiza pragmatyczna pomogła dostrzec brak występowania jakiegokolwiek realizacji wybranej ramy w danym języku w odpowiednim kontekście umów najmu, nawet, gdy teoretycznie realizacja ta jest możliwa i posiada ekwiwalenty słownikowe:
  - podstawową różnicą między realizacją ram w językach polskim i niemieckim jest brak realizacji ramy SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA w języku polskim oraz metaforyczna (*wygasa*) realizacja ramy SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY, której nie odnotowano w umowach niemieckich i angielskich (np. odpowiednik słownikowy *to expire*);

Rama dziedzinaowa	Rama we FrameNecie	Źródło budowy ramy	Różnice w stosunku do ramy FrameNet	Elementy obowiązkowe	Polskie jednostki leksykalne	Angielskie jednostki leksykalne	Niemieckie jednostki leksykalne
UMOWA	COMMITMENT	NKJP + TEKSTY UMÓW	Rama zleksykalizowana wprawdzie jedynie w rzeczowniku umowa, ale potrzebna w funkcji ramy nadrzędnej i schematu organizującego wiedzę pozostałych ram. Jej odpowiednik we FrameNecie, rama COMMITMENT, jest bardziej ogólna, stąd jedną z możliwości byłoby postrzeganie ramy UMOWY jako jej podtypu (<i>Type of</i>). PRZEDMIOT jako element jest we FrameNecie podzielony na TOPIC i OBLIGATION; WARUNKI, PRAWA – elementy peryferyjne, występujące tylko w analizie dziedzinyowej (PL). Fraza <i>make agreement</i> tym różni się od odpowiednika polskiego i niemieckiego, że <i>make</i> jest czasownikiem posiłkowym o funkcji kopulatywnej, co sprawia, że łatwo jest oznaczyć frazę systemem anotacji FrameNet z umową, wnoszącą znaczenie, jako głową i słowem docelowym. Natomiast w przypadku języka niemieckiego i polskiego, są to czasowniki złożone o charakterze analityzmów werbo-nominalnych, znane też jako Funktionsverbgefüge, gdzie czasowniki wnoszą specyficzne znaczenie domenowe początku umowy i nie wydają się być redukowalne. W języku polskim czasownik zwrotny, inkorporujący element agenta, z którym pierwszy agent się umawia. W języku angielskim i niemieckim jest to czasownik agentywny, przechodni, w której to ramie występuje agent i obiekt. Z tego względu występuje różnica w konceptualizacji i występowaniu jednego z elementów. Można to postrzegać także jako różnicę w fokusie, jako że drugi agent jest de facto obecny w scenie, ale nie jest on profilowany w języku angielskim i niemieckim.	PARTY 1, PARTY 2, SUBJECT OF AGREEMENT, MANNER, TIME, CONDITIONS	umowa	agreement	Vertrag
ZAWRACIE UMOWY	MAKE AGREEMENT ON ACTION	NKJP + TEKSTY UMÓW		STRONA 1, STRONA 2, PRZEDMIOT	umówić się, zawrzeć umowę, umowa	make an agreement, make an agreement, enter into an agreement, an agreement is, agreement	(Miet)Vertrag abschließen / beschließen / eingehen, Vereinbarung, Vertrag
USTALENIE TERMINU SPO-TKANIA	SCHEDULING	NJKP		UMAWIAJĄCY 1, UMAWIA-JĄCY 2, FORMA SPĘDZANIA CZASU	umówić się	schedule a meeting	Termin vereinbaren
TRWANIE	DURATION RELATION lub PROCESS CONTINUE, DURATION (PERIPHERAL ELEMENT), PROCESS START and STOP	TEKSTY UMÓW	Rama DURATION RELATION we FrameNecie nie zawiera czasowników typu <i>continue until</i> (ale <i>persist</i> , <i>last</i> itd.). Rama PROCESS CONTINUE zawiera czasownik <i>continue</i> , ale jako jego argument podaje jedynie ZDARZENIE (EVENT). Główną różnicą między ramową domenową a ramą FrameNet jest to, że rama dziedzinyowa może objąć swoim zakresem wszystkie realizacje okresu obowiązywania umowy w różnych językach (element peryferyjny w języku polskim, występujący wraz z czasownikiem złożonym zawrzeć umowę, angielski czasownik <i>continue until</i> oraz konstrukcję dwóch czasowników w języku niemieckim, czyli <i>beginnen am... enden am...</i>). Gdyby zastosować tutaj ramy FrameNetu, trzeba byłoby użyć większą ich liczbę i pokazać relacje między nimi.	STAN, CZAS TRWANIA	(została zawarta) na okres od... do, na okres od... do	continue until, (represents a lease) agreement for a term of...	dauern bis, gelten auf, laufen bis, auf, (ab-)schließen bis, ablaufen, beginnen am... und... enden am)
ZAKOŃCZENIE (koniec)	PROCESS COMPLETED STATE	TEKSTY UMÓW	Występuje tylko w umowach w języku polskim, choć posiada odpowiedniki w pozostałych językach. Rama we FrameNecie nie zawiera rzeczowników (jedynie <i>over</i> , <i>complete</i> , <i>done</i> itd.) i jako element określa jedynie PROCES.	STAN/PROCES, CZYNNOŚĆ	zakończenie (umowy)	-	-
AGENTYWNE ZAKOŃCZENIE	CAUSE TO END (end); ACTI-VITY STOP (terminate)	TEKSTY UMÓW	Występuje w języku polskim i angielskim. Nie odnotowano realizacji w języku niemieckim. We FrameNecie istnieją dwie ramy, w zależności od tego, czy czynność została przerwana (ACTIVITY STOP), czy ukończona i tyczy się PROCESU i STANU (CAUSE TO END); wydaje się, że czasowniki terminate oraz end występują zarówno przy procesach, stanach i działaniach zakończonych, jak i przerwanych, co może sugerować rozszerzenie definicji elementów ramowych.	STAN/PROCES lub CZYN-NOŚĆ, AGENT	zakończyć (umowę)	to terminate, to end, to bring to an end	-
AGENTYWNE ZAKOŃCZENIE UMOWY	QUITTING (give notice)	NKJP + TEKSTY UMÓW	To <i>give notice</i> jest we FrameNecie analizowane tylko w odniesieniu do rezygnacji z pracy w ramie QUITTING z elementami EMPLOYEE, EMPLOYER, FIELD, POSITION, czyli odpowiednik nie został jeszcze opracowany.	FORMA ZOBOWIĄZANIA (STAN, CZYNNOŚĆ), AGENT	wypowiedzieć, rozwiązać, złożyć wypowiedzenie umowy, rozwiązanie umowy, dokonać rozwiąza-nia umowy	to give notice of termination/ of intention to terminate	Vertrag kündigen, Kündigung
SAMOISTNE ZAKOŃCZENIE	PROCESS END; PROCESS STOP	NKJP + TEKSTY UMÓW	W języku polskim realizacja również rzeczownikowa, której nie realizują w analizowanych przykładach język niemiecki i angielski. Możliwe rozszerzenie definicji ramy FrameNet o stany lub działania ze względu na ogólny charakter czasowników. W języku niemieckim możliwa realizacja z pomocą ramy TRWANIA w elemencie PUNKT W CZASIE.	STAN/PROCES, CZYNNOŚĆ	zakończyć się, kończyć się, ustanie	to end	enden am, dauern bis
SAMOISTNE ZAKOŃCZENIE UMOWY	PROCESS END; PROCESS STOP	NKJP + TEKSTY UMÓW	Realizacja w języku polskim jest bogatsza leksykalnie w porównaniu z realizacją angielską i niemiecką, ponieważ posiada leksemy charakterystyczne jedynie dla stylu prawnego i metafory (<i>wygasa</i>). Nie ma we FrameNecie opisu dla analogicznego czasownika <i>to expire</i> (<i>wygasnąć</i>).	UMOWA JAKO FORMA ZO-BOWIĄZANIA	wygasnąć, ulec rozwiązaniu, wygaśnięcie, prze-stać obowiązywać	-	-
SAMOISTNE ROZPOCZĘCIE	PROCESS START	TEKSTY UMÓW	We FramNecie elementem jądrowym może być jedynie EVENT, jednak przypadek umów najmu pokazuje, że może być to również STAN.	STAN, PROCES, CZYNNOŚĆ, ZDARZENIE	-	commence, commencement, begin, start	beginnen am.../mit...
AGENTYWNE PRZEDŁUŻENIE	CHANGE EVENT DURA-TION	TEKSTY UMÓW	Czasownik <i>to extend</i> zapisano jedynie w ramie CHANGE EVENT DURATION, czyli ZMIANA CZASU TRWANIA ZDARZENIA. Niedopasowanym ele-mentem jest tu ZDARZENIE, gdyż umowę określono w analizie jako STAN, w związku z czym wydaje się, że ramę tę można byłoby rozszerzyć w projekcie również o stany. Elementy zakładanego CZASU TRWANIA nazwano INITIAL DURATION, a OKRESU PRZEDŁUŻENIA umowy – NEW DURATION. Jak sama nazwa wskazuje, CHANGE EVENT DURATION jest obszerniejsza i bardziej ogólna od AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA, chociażby z tego względu, że ujmuje zarówno czasowniki denotujące skrócenie, jak i wydłużenie czasu trwania zdarzenia.	STAN, PROCES, CZYNNOŚĆ, PRZEDŁUŻAJĄCY	przedłużyć, przedłużenie	renew, extend	verlängern, Verlängerung
SAMOISTNE PRZEDŁUŻENIE	BE IN EFFECT, PROCESS CONTINUE	TEKSTY UMÓW	Najbliższym odpowiednikiem jest rama PROCESS CONTINUE, która tyczy się jednak tylko zdarzeń (EVENTS, np. rozmowy/talks), ale nie obejmuje swo-im zakresem STANÓW. Dlatego należałoby opracować tę ramę w wersji angielskiej lub rozszerzyć istniejącą definicję PROCESS CONTINUE także o stany. W polskich tekstach rama się nie ujawnia, a gdyby była, to brzmiałaby <i>pozostaje w mocy, trwa</i> . Dla jednostki leksykalnej <i>continue in force</i> nie zdefiniowano we FrameNecie CONTINUE IN EFFECT. Jest tylko bliska rama BEING IN EFFECT wraz z jednostkami takimi jak <i>be in effect</i> , <i>be effective</i> , <i>be void</i> , która jest szersza, bo obejmuje swoim zakresem jednostki leksykalne denotujące koniec obowiązywania (<i>be void</i>).	STAN, PROCES, CZYNNOŚĆ	-	to extend, to self-extend, to renew, to continue in force	sich verlängern
UPRAWNIENIE	PROHIBITING OR LICEN-SING, DENY OR GRANT PERMISSION	TEKSTY UMÓW + NKJP	Różnica na poziomie elementu UPRAWNIONEGO (AGENTA) w stosunku do ramy FrameNetu, w której zamiast tego elementu występuje STATE OF AFFAIRS (STAN RZECZY). W umowach najmu elementowi ZASADY (PRINCIPLE) odpowiadałby system prawny, jednak nie dochodzi do jego leksykali-zacji. Ramy FrameNetu profilują scenę, w której dane prawo lub zasada pozwalają na zajście pewnego zjawiska. W umowach najmu zachodzą okoliczności, w których jeden (jedna ze stron) uzyskuje prawo do pewnego działania jako pozwolenie na określone działanie, bez wskazania zasady, która jej na to pozwala. Wydaje się, że są to dwa różne znaczenia, z których to domenowe nie zostało jeszcze we FrameNecie opisane, ponieważ w ramie domenowej konieczne jest wystąpienie uprawnionego AGENTA i dzieje się to w podmiocie, podczas gdy w ramie PROHIBITING OR LICENSING AGENT nie wystę-puje ani jako element, ani jako podmiot w przykładowych zdaniach.	UPRAWNIONY, DZIAŁANIE	komuś przysługuje prawo do, mieć prawo do czegoś, być uprawnionym do czegoś, zastrzec sobie prawo do czegoś, możliwość czegoś, móc coś zrobić, wolno komuś coś zrobić	have the right, may, be granted an option to, at the option of the agent	berechtigen, berechtigt, das Recht haben, dürfen, Anspruch entsteht jemandem
OBOWIĄZEK UMOWNY	BEING OBLIGATED	TEKSTY UMÓW	Czasowniki modalne oddają tutaj ramę OBOWIĄZKU umownego obok czasowników właściwych. We FrameNecie nie zostały one jednak w tej ramie opisane.	ZOBOWIĄZANY, OBOWIĄ-ZEK	zobowiązać się do czegoś, być (z)obowiązany-m do czegoś, mieć obowiązek, do obowiązków X należy	shall, will	verpflichten sich, verpflichtet sein, haben... zu ..., sein... zu...
ODPOWIEDZIALNOŚĆ	RESPONSIBILITY	TEKSTY UMÓW	Rama angielska jest bardziej ogólna, ma elementy DZIAŁANIA i AGENTA, gdzie DZIAŁANIE precyzyjnie określa się w domenie jako SZKODĘ.	ODPOWIEDZIALNY, SZKODA	odpowiadać, ponosić odpowiedzialność, być odpowiedzialnym	responsible for, liable for, held accountable for	haften für
LOKALIZACJA	LOCATION, THEME	TEKSTY UMÓW	Rama angielska jest bardziej ogólna; analogicznie do elementu temporalnego w ramie ZAWARCIA UMOWY (<i>umowa została zawarta na okres od... do...</i>), podobnie i tutaj element peryferyjny MIEJSCA wprowadza własną, zagnieżdżoną ramę LOKALIZACJI, tym razem w języku niemieckim.	OBIEKT (LOKAL), LOKALI-ZACJA	położony +FPR	located + PP, situated, let + address of place	vermieten + DEP
DOTARCIE DO CELU	ARRIVING	TEKSTY UMÓW	Występuje tylko w tekstach w języku niemieckim, ma jednak odpowiedniki w pozostałych językach i pokrywa się z ramą ARRIVING.	OBIEKT, CEL	-	-	(j-em) zugehen, Eingang, eintreffen, eingehen (bei j-em)
PŁACENIE (TRANSAKCJA HANDLOWA – PERSPEKTYWA)	COMMERCIAL TRANSAC-TION, COMMERCE PAY	TEKSTY UMÓW	Jest to innymi słowy schemat KUPOWANIA – perspektywa TRANSAKCJI HANDLOWEJ, ramy pokrywają się.	KLIENT, TOWAR	ponosić opłaty, pokryć koszty, płacić, opłacać, płatne, zapłata (następować będzie)	pay, payable	zahlen, zahlbar
NAJEM – SCENARIUSZ (UMO-WA – PRZEDMIOT; TRANSAK-CJA HANDLOWA – TYP)	-	TEKSTY UMÓW + NKJP	Jest to innymi słowy schemat scenariusza TRANSAKCJI HANDLOWEJ – NAJEM jest Przedmiotem UMOWY i rodzajem (<i>Type of</i>) TRANSAKCJI HAN-DLOWEJ i dziedziczy jej znaczenie. Rama leksykalizuje się tylko w rzeczowniku <i>najmu</i> .	NAJEMCA, WYNAJMUJĄCY, PRZEDMIOT NAJMU, OPŁATA	najem	renting, rental	Anmietung
ODDAĆ W NAJEM (NAJEM – PERSPEKTYWA)	RENTING OUT; COMMERCE SELL (INHERITANCE)	TEKSTY UMÓW + NKJP	Te same elementy ram.	NAJEMCA, WYNAJMUJĄCY, PRZEDMIOT NAJMU	wynająć, oddać w najem, oddać do używania	lease to tenant, let to lessee, rent to tenant	zur Nutzung / Benutzung überlassen, j-em etwas vermieten
WZIĄĆ W NAJEM (NAJEM – PERSPEKTYWA)	RENTING	TEKSTY UMÓW + NKJP	Te same elementy ram; rama nie ma realizacji w języku niemieckim.	NAJEMCA, PRZEDMIOT NAJMU	wziąć w najem	hire, take as tenant of lessor	-
DECYDOWANIE	DECIDING	TEKSTY UMÓW	Rama ta przy platnościach występuje tylko w umowach w języku polskim jako czasownik typu CTRL; potencjalnie rama mogłaby wystąpić w innych miej-scach umównajmu w języku angielskim i niemieckim przy czasownikach <i>agree</i> lub <i>vereinbaren</i> .	DECYDENT, DECYZJA	ustalić (strony ustalają)	-	-
KWOTA (TRANSAKCJA HAN-DLOWA – ELEMENT)	AMOUNTING TO	TEKSTY UMÓW	Ramę tę realizuje osobno tylko język niemiecki; w języku polskim i angielskim są to ramy zagnieżdżone w elementach innych ram (DECYDOWANIA oraz ODDAWANIA W NAJEM lub PŁACENIA).	ATRYBUT, LICZBA oraz WAR-TOŚĆ	(ustalają) na kwotę CYFRA	(lets at a rental of) AMOUNT, will pay the rental of + CYFRA	betragen + CYFRA
PRZELEW (PŁACENIE – TYP)	TRANSFER; COMMERCE MONEY TRANSFER (TYPE OF; PERSPECTIVE ON)	TEKSTY UMÓW	Ramę tę realizuje osobno tylko język niemiecki; w języku polskim są to ramy zagnieżdżone w DEP innych ram (PŁACENIA); podobnie w języku angi-el-skim, gdzie <i>standing order</i> jest rodzajem przelewu i ujawnia się w elemencie SPOSOBU płacenia w ramie PŁACENIA	KLIENT, SPRZEDAWCA, KWOTA	wpłacić na konto/rachunek wynajmującego, zapłata przelewem na konto	(rent payable) by standing order	abbuchen, überweisen
OBCIĄŻENIE	IMPOSING OBLIGATION	TEKSTY UMÓW	Ramę tę realizuje osobno tylko język niemiecki; we FrameNecie nie ma odpowiednika tej ramy; najbliżej jest IMPOSING OBLIGATION, ale różni się kilko-ma elementami, m.in. elementem AGENTA (OBLIGATOR).	KWOTA, OBCIĄŻONY	-	-	gehen zur Lasten
POBRANIE Z KONTA	-	TEKSTY UMÓW	Rama uzyskała leksykalizację jedynie w języku niemieckim i w chwili obecnej nie posiada swojego ekwiwalentu we FrameNecie.	POBORCA, RACHUNEK	-	-	abbuchen

- rama SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA nie ma realizacji w tekstach umów najmu w języku polskim;
- rama AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA i WZIĘCIA W NAJEM nie ma leksykalizacji w języku niemieckim;
- podobnie rama ZAKOŃCZENIA i DECYDOWANIA występuje w tekstach tylko w języku polskim;
- ramy DOTARCIA DO CELU, POBRANIA Z KONTA i OBCIĄŻENIA realizuje jedynie język niemiecki.
- przypadki, gdy jednej ramie z domeny umów najmu odpowiada wiele ram we FrameNecie, m.in.:
  - ramie AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY odpowiadają we FrameNecie: CAUSE TO END (z czasownikiem *to end*), ACTIVITY STOP (z czasownikiem *to terminate*), a dla czasownika *to give notice* nie ma jeszcze opracowanej ramy. CAUSE TO END od ACTIVITY STOP różni się kompletnością zdarzenia, tzn. ACTIVITY STOP zawiera przypadki, gdy czynność została przerwana bez jej ukończenia, a CAUSE TO END; przypadki zakończenia, które nie implikują przerwania danej czynności w części jej realizacji.

Ponadto opisano nowe typy różnic na podstawie konfrontacji językowej:

- **Różnice na poziomie fokusu (skupienia uwagi) w realizacji ramy – przypadek TRWAĆ versus BEGINNEN**

W konfrontacji wielojęzycznej bardzo ważne jest określenie relacji między ramami, w tym definicja wspólnej, nadrzędnej dla czasowników inchoatywnego i kauzatywnego ramy, po to, aby można było pokazać, że w danym kontekście w zależności od języka znaczeń tych używa się naprzemiennie bez powodowania zmian w odbiorze lub różnic semantycznych (ang. *the contract begins on...*, niem. *das Mietverhältnis beginnt*, pol. *umowa została zawarta na okres*). Użycie czasownika inchoatywnego jest tu analogiczne do przypadków DNI lub nawet INI, gdzie wiedza encyklopedyczna wskazuje na obecność agenta w scenie. Użycie inchoatywne jest zatem bardziej zmianą perspektywy lub fokusu w scenie (z AGENTA na PROCES) niż zmianą liczby elementów w scenie na jej najbardziej ogólnym, wyższym poziomie ramy nadrzędnej. Przykład ten ilustruje też bardzo dobrze możliwe różnice w konceptualizacji tej samej sceny w danym kontekście lub języku i udowadnia przydatność semantyki ramowej w tego rodzaju porównaniach. Ramy realizujące tę samą scenę w różnych językach mogą koncentrować uwagę na innych jej elementach lub etapach, np. POCZĄTEK i KONIEC w językach angielskim i niemieckim versus TRWANIE w języku polskim. Nie oznacza to, że nie istnieją w tych językach ramy ekwiwalentne, jednak z jakiegoś powodu (uzus językowy, styl) w danym kontekście i języku użytkownicy częściej dokonują konkretnego wyboru spośród innych możliwości. I właśnie ten aspekt badań

ramowych (analiza znaczenia w wybranym kontekście) wydaje się być w konfrontacji wielojęzycznej najbardziej aktualny i potrzebny (por. Boas, 2009).

- **Różnice między realizacją z udziałem schematu walencji czasownikowej w ramie FrameNet a realizacją kontekstową ram zagnieżdżonych w elementach peryferyjnych lub argumentach innego czasownika**

Ekwiwalencja pragmatyczno-semantyczna w tekstach umów najmu pokazuje, że wybrane jednostki leksykalne mogą przywoływać ramy właściwe poprzez czasowniki, np. *zaczynać się i kończyć, znajdować się i być położonym / zlokalizowanym* lub też mogą zostać oddane w elementach nieobowiązkowych (DEP) lub argumentach czasowników przywołujących inną ramę jako elementy peryferyjne z ramami zagnieżdżonymi, np. *została zawarta na okres od..... do....., lokal przy ulicy.....*. Szczególnie w odpowiednim kontekście (i przy odpowiedniej strukturze zdania, np. opuszczeniu elementów obowiązkowych) elementy pozatematyczne wydają się dominować nad podstawowym znaczeniem czasownika. W takim razie czasem pomimo istnienia podobnych np. czasowników w różnych językach, ekwiwalentami pragmatyczno-semantycznymi realizacji ramy w kontekście umów najmu lub innej domeny okażą się realizacje poprzez zagnieżdżone elementy peryferyjne innych ram, a nie analogiczne ramy dla np. jednostki leksykalnej tej samej części mowy. Przykładowo:

- rama LOKALIZACJI ma realizację czasownikową w języku polskim i języku angielskim, ale w języku niemieckim jest to tylko rama zagnieżdżona w argumencie przy czasowniku *vermieten* (analogicznie do ramy TRWANIA, gdzie polski realizuje ramę w elemencie peryferyjnym);
- w języku polskim TRWANIE umowy obecne jest jedynie jako element peryferyjny, który przywołuje własną ramę DURATION (*zawarta na okres*). W języku niemieckim *dauern bis* oddaje SAMOISTNE ZAKOŃCZENIE w peryferyjnym elemencie PUNKTu W CZASIE;
- podobnie rama KWOTY (AMOUNT TO) realizowana jest jedynie w języku niemieckim, a w pozostałych językach jako zagnieżdżona w elemencie peryferyjnym ram ODDANIA W NAJEM, PRZELEWU (PŁACENIA) i DECYDOWANIA.

- **Różnice ilościowe – w wyborze realizacji warstwy powierzchniowej**

W konfrontacji językowej można było zauważyć też różnicę w użyciu (uzus) typów czasowników (modalnych w angielskim, a przewagę właściwych nad modalnymi – w polskim i niemieckim) przy analogicznej możliwości realizacji ram we wszystkich badanych językach, co stanowi materiał do ilościowej analizy i konfrontacji ramowej.

Ponadto, dzięki badaniu dziedzicowemu w oparciu o teksty paralelne, zauważono też kilka prawidłowości opisu ramowego, nieopisanych dotychczas wśród zasad opisanych w Ruppenhofer i in. (2016):

- jednym z problemów, nieporuszanych dotychczas w podręczniku anotacji FrameNet, jest wpływ szyku na znaczenie na poziomie zdania i na klasyfikację ramową. W materiale badawczym pojawiły się tego rodzaju przykłady ze względu na swobodny szyk języka polskiego (w przeciwieństwie do stałego szyku języka angielskiego). Zagadnienie to wymaga dalszych badań na ten temat;
- w analizie domenowej, inaczej niż we FrameNecie, nie ma możliwości wyłączenia czasowników modalnych (jako kryterium gramatycznego) z analizy ramowej. Ich wybrane znaczenia wymagają przypisania do ram w kontekście, gdyż ich pominięcie skutkowałoby wybrakowaną ekstrakcją danych. Szczególnie w języku angielskim, w porównaniu z językami polskim i niemieckim widać było dużo częstsze użycie czasowników modalnych, np. w ramie OBOWIĄZKU. W przypadku ich pominięcia, w umowach najmu w języku angielskim nie odnotowanoby realizacji tej ramy, w przeciwieństwie do języka polskiego i niemieckiego, a przecież są to teksty paralelne;
- w niniejszej pracy podjęto zagadnienie ekwiwalencji jednostek w realizacji ram w danym kontekście, gdzie określono relacje semantyczne między ramami, które pomogły wyjaśnić fakt, że jednostki ze sobą zestawiane owszem mogą należeć do innych ram (co nie znaczy, że ramy dla nich nie istnieją), ale jeśli tak jest, najczęściej występuje relacja semantyczna między tymi różnymi ramami w dwóch językach, np. *zawrzeć umowę* jako realizacja agentywna i *umowa rozpoczyna się* różnią się elementem agenta, ale dziedziczą z tej samej ramy na wyższym poziomie;
- styl formalny i perspektywa osoby trzeciej zdają się mieć znaczenie dla opisu ramowego. W tekście pisanym z perspektywy notariusza jako obserwatora, który poświadcza pewien akt, znajdują się czasowniki posiłkowe oddające działania stron (np. *wziąć* i *oddać w najem*), które są bardziej precyzyjne, ale też bardziej opisowe (analizy werbo-nominalne), inaczej niż w stylu potocznym przykładów pochodzących z korpusu narodowego typu NKJP (*wynająć komuś* lub *od kogoś*);
- czasowniki występujące w analizowanym tekście mogą wykazywać inną strukturę walencyjną niż ta opisana w słowniku na bazie zdania minimalnego. Z tego względu należy badać wzór i realizację walencji semantycznej i składniowej w oparciu o parafrazy do zdań minimalnych oraz większą liczbę wariantów walencyjnych w kontekście niż może zawierać zdanie minimalne.

Na podstawie przeprowadzonego badania wyciągnięto też następujące wnioski dla teorii semantyki ramowej i jej zastosowania do analizy języka polskiego:

- zasadny wydaje się podział ze względu na rodzaj czynności (w szczególności na czasowniki kauzatywne i inchoatywne), różniące się elementem agenta w scenie (np. *zawrzeć umowę* versus *umowa zaczyna się*);

- badana próbka tekstów nie wykazała zróżnicowania pod względem par form aspektowych, wystarczającego do zbadania występowania ewentualnych różnic na poziomie ramowym;
- Ruppenhofer i in. (2016) nie stosują podziału ram ze względu na kryteria gramatyczne, w tym – stronę zwrotną. Jednak w języku angielskim forma ta stosunkowo rzadko pojawia się w warstwie morfologicznej w przeciwieństwie do badanych przykładów z języka polskiego. Konfrontacja wykazała, że wielu czasownikom angielskim w stronie czynnej odpowiada czasownik polski w stronie zwrotnej (np. *to begin* – *zaczynać, rozpoczynać się*). Dwa znaczenia czasownika w języku angielskim (kauzatywne *zaczynać* – *to begin* oraz inchoatywne *zaczynać się* – *to begin*) należą do oddzielnych ram, zatem prawdopodobnie różnice znaczeniowe w rodzaju czynności, wynikające z użycia stron, są w języku polskim wyraźne w warstwie morfologicznej, a w języku angielskim można je zidentyfikować w określonym otoczeniu czasownika (walencja, pozycja w zdaniu). Dlatego należałoby przychylić się do wniosku Koevej o wprowadzenie dodatkowych zasad podziału ram ze względu na kryterium strony zwrotnej, przydatne szczególnie dla języków słowiańskich. W klasyfikacji Bakera i Lönneker-Rodmann, przedstawionej w rozdziale piątym, byłaby to różnica formalna między językami, wpływająca na podział ram;
- badanie wykonane na podstawie korpusu umów najmu potwierdziło założenie o tym, że ramy realizowane mogą być przez różne części mowy jako słowa docelowe. Ze względu na styl prawniczy szczególnym zainteresowaniem cieszyły się ramy przywoływane przez rzeczowniki, najczęściej jako substantywizacje z czasownikami posiłkowymi typu SUPP;
- za podziałem ram ze względu na SPOSÓB wykonania czynności, postulowanym przez Subiratsa (por. rozdział 5), przemawia istnienie czasowników typu *zawrzeć umowę* versus *podpisać umowę*. PODPISANIE umowy jest także formą jej ZAWARCIA, jednak ze wskazaniem nie tylko SPOSOBU (na piśmie), ale też rodzaju porozumienia (PISEMNE lub USTNE). Podział ten nie ma tu jednak charakteru konfrontatywnego, gdyż ramy te występują we wszystkich trzech badanych językach;
- w analizie napotkano na przykłady dla wielu typów zdefiniowanych w projekcie elementów pozatematycznych, np. CIRCUMSTANCES (*w spornej sprawie*), CONTAINING EVENT (*podczas konwentu seniorów*), DEGREE (*z jednomiesięcznym okresem wypowiedzenia*), COORDINATED EVENT (*w przypadku braku opłat za czynsz*), DURATION OF FINAL STATE (*z 30-dniowym okresem wypowiedzenia*), ROLE (*zwany dalej Najemcą*) itd. Zaproponowano także własny przykład elementu pozatematycznego – PRECEDING EVENT, czyli ZDARZENIA POPRZEDZAJĄCEGO (np. *w przypadku braku opłat za czynsz*), spójnego z relacją *Precedes* występującą między ramami;

- uzasadnione wydaje się też użycie pojęcia archetypów semantycznych, czyli ram nadrzędnych, często w formie nieleksykalizowanej, np. ZOBOWIĄZANIE, TRANSAKCJA HANDLOWA, w dwóch głównych funkcjach:
  - nazwania całej sceny bez określania perspektywy jej uczestników;
  - określenia relacji dziedziczenia znaczeń pomiędzy ramą nadrzędną dla danej sceny a innymi ogólnymi archetypami (np. UMOWA jako typ ZOBOWIĄZANIA);
- w opracowaniu relacji semantycznych między ramami widać też zasadność wprowadzenia pojęcia *concomitant frames*, czyli ram powiązanych kontekstowo lub scenariuszem. W analizowanym materiale do tego rodzaju ram należały z jednej strony wszelkie ramy powiązane z pojęciem i OKRESEM TRWANIA UMOWY, a z drugiej – ramy z niej wynikające, czyli np. OBOWIĄZEK lub PRAWO;
- analiza ramowa jako badanie walencji semantycznej nie pozwala na pominięcie elementów istotnych z punktu widzenia wydobywania danych, ale stojących poza klasycznym składniowym schematem walencyjnym czasownika, np. elementów modyfikujących znaczenie rzeczowników (podobne badania miały miejsce w Korytkowska & Maldziewa, 2002 jako elementy, których status wykracza poza pozycje implikowane przez predykat konstytuujący z punktu widzenia analizy walencyjnej). W analizowanych korpusach zjawisko to oddawały np. PRZEDMIOT i STRONY UMOWY (*polsko-niemiecka umowa handlowa* lub *w sprawie handlu cukrem*). Natomiast dużo większą wariantywnością tego rodzaju realizacji charakteryzują się przykłady NKJP niż język umów najmu;
- zdanie minimalne wraz z osobową formą czasownika urzeczywistnia obowiązkowe i dowolne elementy ramy. Jednak inne typy zdań lub formy czasownika, np. forma bezokolicznikowa w połączeniu z czasownikami modalnymi, substantywizacje, zdania złożone (co dotychczas nie zostało zweryfikowane na materiale języka polskiego) mogą oddać szerszy zestaw elementów oraz pokazać łączliwość z innymi ramami. Dlatego sama analiza zdań minimalnych pokazuje niewielkie zróżnicowanie semantyczne i składniowe ramy;
- we FrameNecie dla języka angielskiego zawarto dotychczas jedynie przykłady z dużych korpusów, przeważnie narodowych. W książce analizie poddano dwa źródła i style: przykłady pochodzące z NKJP obejmują również wypowiedzi potoczne, dialogowe (zarówno *la langue*, jak i *la parole*), a teksty umowne – styl formalny języka prawniczego. Ma również to taki wpływ na analizę ramową, że przykłady pochodzące z NKJP ukazują większą wariantywność realizacji ról semantycznych. Ponadto przykłady potoczne wyrażają czasem elementy schematów pojęciowych poza realizacją walencyjną, w sposób inferencyjny.

9. Wnioski do budowy systemu wydobywania danych

Odnosząc się do przedstawionych w rozdziale 3 systemów NLP wykorzystujących semantykę ramową FrameNet do różnych zadań informatycznych, można powiedzieć, że w niniejszej pracy zbudowano zestaw ram, stanowiący dziedzinowy słownik i domenową ontologię FrameNet. Opracowany zestaw ram stanowi odzwierciedlenie podstawowych informacji, jakich analityk poszukuje w tekście umowy najmu w celu ręcznego wprowadzenia ich do bazy danych. Istnieje zatem możliwość wykorzystania wyników pracy w budowie systemu przetwarzania języka naturalnego na kilka sposobów.

Po pierwsze zestaw ram (definicje ram, ich elementów, przykłady oznaczeń ram w trzech językach i schematy walencyjne) mogłyby zostać wykorzystane jako instrukcja do oznaczenia korpusu tekstów, służącego do nadzorowanego treningu systemu NLP, opartego na uczeniu maszynowym. Zgromadzona tutaj próbka nie ma wystarczającej objętości do przeprowadzenia tego procesu, zatem zabieg ten wymagałby jej rozszerzenia do przynajmniej kilkuset przykładów. Niestety poufność tego typu umów wpływa na brak ich ogólnej dostępności, co uniemożliwiło zgromadzenie większego korpusu tekstów. W przypadku zgromadzenia większego korpusu analogicznie do rozwiązania Li i innych (Li i in., 2019) lub Goodruma i innych (Goodrum i in., 2019), opisanego w rozdziale 3, można oznaczyć zestaw przynajmniej 5 tysięcy tekstów w każdym z badanych języków w celu wytrenowania na nim (i na innych, większych korpusach typu Wikipedia, umożliwiających uzyskanie zanurzeń słów) sieci neuronowej (np. typu LSTM) lub enkodera relacji. Informację o strukturze składniowej i morfoskładniowej zdań można byłoby uzyskać dzięki zastosowaniu parsera składniowego (np. wielojęzycznego parsera Stanfordzkiego lub parsera Gobio), którym otagowanoby korpus automatycznie przed oznaczeniem semantycznym w narzędziu do anotacji typu Brat⁶⁹ lub Inforex⁷⁰. Oznaczone parserem dane składniowe mogłyby zostać zakodowane w postaci wektorowej podobnie jak semantyczne. Na świecie istnieje już kilka firm, które z powodzeniem zbudowały już tego typu rozwiązania dla bardziej popularnych języków np. angielskiego (por. np. eBrevia⁷¹ lub iManage⁷²).

---

⁶⁹ Zob. <https://brat.nlplab.org/>.

⁷⁰ Zob. <http://nlp.pwr.wroc.pl/inforex/>.

⁷¹ Zob. <https://ebrevia.com/#whyebrevia>.

⁷² Zob. <https://imanager.com/solution/imanager-lease-term-extraction-robot/>.

Druga z możliwości to połączenie oznaczonych przykładów wielojęzycznych w niewielki korpus treningowy i automatyczna augmentacja danych treningowych lub wykorzystanie ram wraz z innym dużo większym korpusem do nauczania modelu w sposób nienadzorowany (jak miało to miejsce np. w pracy QasemiZadeh i in., 2019). Rozwiązanie to wymagałoby prawdopodobnie bardzo dużego korpusu (kilkadziesiąt tysięcy tekstów) i nie ma pewności co do tego, że jego skuteczność byłaby równie dobra jak w przypadku systemu trenowanego w sposób nadzorowany (por. rozdział 3).

Trzecią możliwością jest wykorzystanie opisanych ram jako podstawy do manualnej budowy semantycznych reguł ekstrakcji danych w oparciu o informacje składniowe i morfoskładniowe, pochodzące z parsera. Tego typu architektura heurystyczna mogłaby składać się z następujących etapów przetwarzania tekstu:

- moduł analizy morfoskładniowej typu analizator morfologiczny lub tagger; na wejściu znajduje się nieoznaczony tekst, a w wyniku jego przetworzenia otrzymamy wyrazy oznaczone częściami mowy w zdaniach;
- w etapie drugim za pomocą parsera częściom mowy przypisywane są znaczniki części zdania, głównie dla podmiotu, dopełnień i modyfikatorów;
- następnie oznaczony tekst przechodzi do etapu analizy z użyciem silnika regułowego na bazie ram semantycznych FrameNet; reguły te opisują przypadki wydobywania danych, np. *jeśli w tekście, w pierwszym akapicie wystąpi czasownik (FC) „zawrzeć”, frazy nominalne przy wyrażeniach przyimkowych z „pomiędzy” lub „między” i oddzielone przyimkiem „a” przypisz do kategorii STRONA 1 i STRONA 2;*
- ponieważ w przypadku zdań złożonych lub z dużą liczbą modyfikatorów DEP grupa ekstrahowanych informacji może być zbyt obszerna, narzędziem pomocniczym może stać się moduł identyfikacji jednostek nazewniczych typu Liner2⁷³, który oddzieli z wydobytej frazy samą nazwę własną, której poszukujemy.

Dodatkowymi modułami przydatnymi w analizie byłyby np. narzędzie do lematyzacji, zwracające podstawową formę analizowanych leksemów (w tej funkcji możliwe jest ponowne użycie analizatora morfoskładniowego), moduł koreferencji (służący do łączenia np. rzeczowników i zaimków w temacie i remacie) oraz korektor, dokonujący poprawy błędnie napisanych nazw własnych i innych leksemów.

Aby poprzeć powyższe założenia przykładem, można przytoczyć chociażby ramę UPRAWNIENIA wraz z jej jednostkami leksykalnymi. Zakładamy, że *mieć prawo* występuje zawsze z frazą przyimkową *do czegoś*, czyli przyjmujemy najpowszechniejszy schemat składniowy ze wybranego słownika (np. Bańko, 2000). Jednak po analizie tekstów umów najmu okazuje się, że znajdziemy w nich również inaczej wyrażone argumenty, np. *mieć prawo zrobienia czegoś*, czyli dopełnieniowo w dopełniaczu lub też

⁷³ Zob. <http://www.nlp.pwr.wroc.pl/narzedzia-i-zasoby/narzedzia/liner2>.

bezoekolicznikowo, np. *mieć prawo odstąpić od umowy*. Metoda słów kluczy uwzględni jedynie pierwszy wynik wyszukiwania, tracąc tym samym pozostałe formy i struktury argumentowe. Zastosowanie parsera jako modułu systemu NLP do wydobywania danych umożliwi natomiast uwzględnienie powyższych wariantów, ponieważ dokonany zostanie rozbiór wszelkich zdań zawierających wybrany czasownik, a reguły wydobywania danych określą typy realizacji powierzchniowych argumentów. Jeśli nawet w jakimś przykładzie zostanie zastosowana błędna lub nietypowa konstrukcja argumentowa, zostanie ona przeanalizowana za pomocą parsera, a na etapie przetwarzania z udziałem silnika regułowego wydobyty zostanie cały argument. Parser potrzebny jest też tam, gdzie występuje negacja po to, aby nie definiować od nowa nowych struktur walencyjnych z nowymi przypadkami dopełnień (np. *ma obowiązek zrobić, nie ma obowiązku zrobienia*).

Bardzo istotne podczas budowy tego rodzaju systemu jest wykorzystanie i oznaczenie nie tylko samych elementów ram, ale też relacji między elementami lub wykorzystanie w tym celu zdefiniowanej ontologii domenowej. Budowa pełnego schematu reprezentacji wiedzy potrzebna jest do definicji reguł dla elementów powiązanych semantycznie, w tym – metonimii, np. NAJEMCA to STRONA 2, PRZEDMIOT to NAJEM. Podobnie powiązanie ramy np. LOKALIZACJI, gdzie element LOKALIZACJI pokrywa się z elementem MIEJSCA w ramie NAJMU i dzięki temu łatwo go wyszukać. Pozostałe reguły semantyki ramowej także zostały określone w ten sposób, aby łatwo można było użyć ram w funkcjach przetwarzania języka naturalnego. Na przykład w zdaniach z czasownikami modalnymi, aby określić, jakiego rodzaju prawo lub zobowiązanie ma dana strona, należy wyekstrahować jego podmiot (EXTERNAL) i powiązać ten element z innymi ramami, oddanymi w argumentcie czasownika modalnego (np. NAJMU lub ZAWARCIA UMOWY).

Wreszcie budując tego typu system, można też wykorzystać wybrane elementy ram jako wejściowe metadane, czyli np. informację o tym, czy umowa zawarta została na czas określony lub nieokreślony. W zależności od typu umowy możemy ograniczyć możliwości wystąpienia pewnych konstrukcji i czasowników. Jeśli nie ma takiej informacji, można też przeszukać najpierw tekst w poszukiwaniu zwrotu świadczącego o tym (np. *na czas nieokreślony*). Wtedy pociąga to za sobą wniosek, że musi być dalej w tekście zawarty sposób i okres wypowiedzenia. Natomiast gdy umowa jest na czas określony, w tekście musi znajdować się sposób przedłużania umowy lub informacja o braku takiej możliwości.

Podsumowanie i zakończenie

Celem niniejszej pracy było zastosowanie semantyki ramowej do semantyczno-pragmatycznej analizy tekstu w obszarze umów najmu. Z uwagi na to, że semantyka ramowa FrameNet jest teorią wciąż mało znaną w polskim językoznawstwie, realizacja celu wymagała przede wszystkim zbadania jej rozwoju na przestrzeni półwiecza, refleksji nad jej interdyscyplinarnym charakterem i zastosowaniem w dziedzinach pokrewnych, np. przetwarzaniu języka naturalnego. Wykonanie projektu objęło również naukę warsztatu anotacji semantycznej i składniowej podczas udziału w pracach zespołu projektowego FrameNet⁷⁴ i rozeznanie wśród dotychczasowych doświadczeń w badaniach nad walencją składniową i semantyczną języka polskiego. Osiągnięcie założeń pracy wymagało też pozyskania korpusu analitycznego w trzech językach, wykonania analizy tekstu pod kątem potencjalnej budowy systemu przetwarzania języka naturalnego oraz zdobycia doświadczenia w pracy przy projektach informatycznych.

Postawiony w pracy główny cel badawczy, czyli analiza leksykalna słownictwa umów najmu metodą ramową, został osiągnięty w rozdziałach 7–9. Można zatem stwierdzić, że praca wnosi wkład w budowę FrameNetu dla języka polskiego, a pośrednio – przyczynia się do rozwoju zasobów leksykalnych, stosowanych w przetwarzaniu języka naturalnego. Opracowanie elementów ramowych i ich realizacji dla każdej z ram w trzech językach na przykładzie anotowanych zdań (z udziałem autorskiego systemu znaczników, semantycznego i składniowego, rozszerzającego tagi parsera Gobio) przysparza materiału językoznawczego (zbiory jednostek leksykalnych, struktury walencyjne) do przełożenia na język reguł informatycznych i budowy programu do automatycznego wyszukiwania informacji w tekstach umów najmu.

Aby dowieść głównej tezy pracy, zadano szereg pytań i postawiono kilka hipotez częściowych. Wielowymiarowość pojęcia ramy i rozwój badań nad schematami pamięci w sztucznej inteligencji, językoznawstwie, psychologii, socjologii itd. potwierdzają pojęciowy charakter ram. Osiągnięcia pokrewnych dziedzin kognitywnych (np. model przetwarzania informacji van Dijka, leksykon mentalny Aitchison itd.)

---

⁷⁴ Staż w Międzynarodowym Instytucie Informatycznym w Berkeley u boku autora Charlesa Fillmore'a, Collina Bakera, Miriam Petruck, Michaela Ellswortha, Georga Lakoffa. Stypendium Fundacji Kościuszkowskiej.

dostarczają informacji na temat tego, jak prowadzić należy analizę językoznawczą pod kątem jej zastosowania informatycznego, w tym budowy reprezentacji wiedzy. Porównanie współczesnych walencyjnych repozytoriów leksykalnych jest też odpowiedzią na pytanie, w jakich funkcjach informatycznych potrzebny jest wybrany stopień szczegółowości opisu schematu danej sceny.

Rozwój teorii semantycznych Fillmore'a od składni ku semantyce, od jednego systemu językowego ku wielojęzyczności i konfrontacji za pomocą języka pośrednika, wreszcie – od zastosowań językoznawczych ku interdyscyplinarnym ukazuje nowoczesne kierunki badań językoznawczych. Wśród ontologii informatycznych i baz leksykalnych FrameNet plasuje się na miejscu taksonomii poziomu średniego. Opisywane w nim pojęcia uzupełniają się wzajemnie z zasobami z poziomu ogólnego np. ontologią CYC czy bazą WordNet w architekturach reprezentacji wiedzy. Projekt ma też liczne możliwości zastosowania w systemach przetwarzania języka naturalnego, np. w funkcji wydobywania danych, SRL czy zadawania pytań do treści. Cyfrowe bazy leksykalne typu WordNet czy FrameNet zaczynają tym samym odgrywać ważne role w architekturach systemów NLP, mimo iż nie zalicza się ich do ontologii sensu stricto.

Kluczowe znaczenie dla opisu dziedziny metodą semantyki ramowej miało przedstawienie pełnego zbioru zasad anotacji dla wszystkich typów części mowy jako słów docelowych, a także rodzajów anotacji (całościowej i leksykograficznej, odgórnej, oddolnej), których omówienia brakowało dotychczas na łamach polskiej literatury przedmiotu. Scharakteryzowano też różnice w budowie FrameNetu ogólnego i dziedziny, gdzie w przypadku drugim akcent z badania polisemii przenosi się na badanie sposobów wyrażenia elementów ramy (ang. *slot filler*).

Podniesiono też potencjalne problemy konfrontacji z ramami jako *tertium comparationis*. Omówiono i rozszerzono podstawową (i dotychczas najprawdopodobniej jedyną obecną w literaturze) klasyfikację typów różnic konfrontatywnych w badaniach ramowych, opracowaną przez Bakera i Lönneker-Rodman. Jest to krytyczne spojrzenie na próbę systematyzacji różnic na poziomie pojęciowym, ramowym i budowy języka wraz z podaniem nowych przykładów zaczerpniętych z badań nad FrameNetami dla nowych języków i z obserwacji własnych. Głównym wnioskiem z dziedziny konfrontacji z użyciem ram semantycznych jest to, że różnice na poziomie pojęciowym nie są aż tak widoczne, jak różnice w profilowaniu czy fokusie (koncentracji uwagi) na innym aspekcie sceny między językami (np. początku i końca versus trwaniu procesu) lub też na poziomie wybranego elementu (jak np. SPOSÓB wykonania czynności, np. *zapłacić* versus *przelać*). Nie powodują one braku ekwiwalencji semantycznej, gdyż w badanym materiale analitycznym większość sposobów formalizacji i konceptualizacji znaczenia możliwa była we wszystkich badanych językach. Jednak ekwiwalencja pragmatyczno-semantyczna w kontekście osiągnięta jest często w inny

sposób (rama dla czasownika w jednym języku versus rama zagnieżdżona w drugim). Czasem nie dochodzi do realizacji ramy w jednym języku w stosunku do drugiego w danym kontekście. Różnice te oddać można w pełni dopiero w momencie określenia relacji między ramami i budowy reprezentacji wiedzy, kiedy widać np., że znaczenie ramy pierwszej poprzedza lub powoduje znaczenie ramy drugiej (*zawrzeć – trwać*), koncentruje uwagę na zjawisku bardziej niż na agencie (*zaczynać się – zawrzeć*) lub też bardziej szczegółowa rama w jednym języku ma odpowiednik w bardziej ogólnej ramie w drugim, ale w obu przypadkach można je zestawić na wyższym poziomie ogólności – ich wspólnym mianowniku (*zapłacić – przelać*). Dobór równoległego korpusu tekstów powoduje, że nie pojawiają się dylematy różnic w oddaniu sceny wynikających z użycia strategii tłumaczeniowych, a zaletą tego rozwiązania jest spełnienie postulatu Boasa o zbadaniu znaczenia ramowego w kontekście, czyli tak, jak używają go natywni użytkownicy języka.

Eksperymentalnie zrezygnowano też z użycia ram angielskich na rzecz budowy autorskich ram dziedzinowych na podstawie definicji słownikowych i prawniczych, zestawiając oba typy na etapie konfrontacji. Przyjęta procedura badawcza umożliwiła weryfikację, iż nie występują znaczące różnice w kategoryzacji podczas budowy ram w nowym języku, choć dobór ram w danym języku dla danego kontekstu może się różnić. Podejście ułatwiło też sprawdzenie różnic na poziomie definicji ram, wynikających z dziedziności słownictwa prawniczego w stosunku do ogólnego charakteru zasobów leksykalnych FrameNet.

Łącznie opracowano zestaw 33 ram wraz z ich elementami semantycznymi dla 135 jednostek leksykalnych, odpowiadający zbiorowi pojęć i informacji poszukiwanych przez analityka w tekstach umów najmu w językach niemieckim, angielskim i polskim. Szczegółowo opracowano i omówiono elementy i realizacje 26 ram, w tym UMOWY, ZAWARCIA UMOWY, USTALENIA TERMINU SPOTKANIA, TRWANIA, ZAKOŃCZENIA, SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA, SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY, SAMOISTNEGO ROZPOCZĘCIA, SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA, UPRAWNIENIA, OBOWIĄZKU, ODPOWIEDZIALNOŚCI, DOTARCIA DO CELU, NAJMU, WZIĘCIA W NAJEM, ODDANIA W NAJEM, LOKALIZACJI, PŁACENIA, DECYDOWANIA, TRANSAKCJI HANDLOWEJ I KWOTY, PRZELEWU, OBCIĄŻENIA, POBRANIA Z KONTA. W jego opracowaniu zachowano procedurę opisu semantyki ramowej FrameNet według podręcznika Ruppenhofera i innych (Ruppenhofer i in., 2016) wraz z typami semantycznych relacji dziedziczenia znaczenia pomiędzy ramami. Tym samym w rozprawie udowodniono postawioną tezę główną, iż możliwym jest wpisanie leksemów z różnych języków, w tym – dla języka polskiego – w ramy semantyczne, zdefiniowane w projekcie FrameNet lub zbudowanie nowych ram semantycznych dla słownictwa prawniczego umów najmu, z możliwością wykorzystania wyników

badania do zaprojektowania systemu wydobywania danych i automatycznej analizy umów najmu w językach polskim, niemieckim i angielskim.

Poza wkładem w rozwój badań semantycznych i walencyjnych metodą FrameNet dla języka polskiego, przetwarzania języka naturalnego i konfrontacji językowej, praca zawiera też nowe spostrzeżenia i wnioski dla teorii i procedury opisu metodą semantyki ramowej:

- potwierdza badania innych językoznawców języków słowiańskich co do cech formalnych, mających wpływ na klasyfikację ramową (np. rozdział 4, 6 i 8);
- rozszerza badania konfrontatywne z zastosowaniem FrameNetu i wnosi nowe spojrzenie na procedurę badawczą, zabiera głos w dyskusji nad budową równoległych FrameNetów w różnych językach poprzez:
  - potwierdzenie analogii ram autorskich do ram angielskiego FrameNetu;
  - wniesienie do analizy nowego rodzaju korpusu – tekstów równoległych zamiast tłumaczeń;
  - potwierdzenie hipotezy innych badaczy (Boas, 2009) o konieczności prowadzenia badań ramowych w kontekście (a nie tylko na przykładach pochodzących z korpusów narodowych);
  - zaproponowanie całościowego schematu reprezentacji wiedzy i relacji pomiędzy ramami jako sposobu ilustracji różnic na poziomie użycia ramy w danym kontekście, nieprowadzących do znaczących konfrontatywnych różnic semantycznych;
  - znajduje styl i dziedzinę, w której rzeczownikowa realizacja ram jest prawie równa czasownikowej pod względem liczby jednostek leksykalnych;
  - rozszerza analizę ramową o metafory i metonimie, potrzebne do budowy reprezentacji wiedzy.

Przyjęta procedura pozwoliła zdefiniować model dziedzinowego podejścia do analizy ramowej w oparciu o wielojęzyczny korpus tekstów równoległych, w odróżnieniu od po pierwsze badania opartego na przykładach pochodzących z korpusów narodowych (które wykonano dla porównania) oraz po drugie na tłumaczeniach. Metody te różnią się przede wszystkim:

- od tradycyjnego, monolingwalnego podejścia FrameNet:
  - wzięciem pod uwagę różnych realizacji znaczeń w wybranym kontekście i stylu;
  - dzięki określeniu relacji semantycznych pomiędzy ramami i budowie reprezentacji wiedzy;
  - możliwości pokazania różnic znaczeniowych i wpisania jednostek leksykalnych z kilku języków do wspólnego schematu wiedzy;
- od podejścia wielojęzycznego na bazie tłumaczeń:

- poszukiwaniem odpowiedników pragmatyczno-semantycznych stosowanych przez użytkowników języka ojczystego w analogicznym kontekście, nawet jeśli dany element ramy oddawany jest za pomocą innych części mowy lub struktur gramatycznych, zamiast zestawiania znaczeń słownikowych i strategii tłumaczeniowych.

Bibliografia

- Abend, O., & Rappoport, A. (2013). Universal conceptual cognitive annotation. W H. Schuetze, P. Fung, & M. Poesio (Red.), *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (ss. 228-238). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/P13-1023.pdf>
- Aitchison, J. (2003). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. Blackwell Publishing.
- Alvarez Lopez, I. (2003). *Los Usos Estrategicos del Framing: La Campania Electoral Municipal de Madrid 2003* [Niepublikowana rozprawa doktorska]. Universidad Complutense de Madrid.
- Anderson, S. (1971). On the role of deep structure in semantic interpretation. *Foundations of Language*, 7(3), 387-396. www.jstor.org/stable/25000539
- Anderson, B., & Rove, C. (2012). Frame semantics and legal corpora annotation: Theoretical and applied challenges. *Linguistic Issues in Language Technology*, 7(9). <http://journals.linguisticsociety.org/ellanguage/lilt/article/view/2691.html>
- Apresjan, J. (1980). *Semantyka leksykalna: Synonimiczne środki języka*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Artstein, R., & Poesio, M. (2008). Inter-coder agreement for computational linguistics. *Computational Linguistics*, 34(4), 555-596. <https://ict.usc.edu/pubs/Inter-Coder%20Agreement%20for%20Computational%20Linguistics.pdf>
- Baker, C. F. (2014). FrameNet: A knowledge base for natural language processing. W M. R. L. Petrucci & G. de Melo (Red.), *Proceedings of frame semantics in NLP: A workshop in honor of Chuck Fillmore (1929-2014)* (ss. 1-5). Association of Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/W14-3001.pdf>
- Baker, C. F., & Fellbaum, C. (2009). WordNet and FrameNet as complementary resources for annotation. W M. Stede, C-R. Huang, N. Ide, & A. Meyers (Red.), *Proceedings of the third linguistic annotation workshop (LAW III)* (ss. 125-129). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/W09-3021.pdf>
- Baker, C. F., Fillmore, C., & Cronin, B. (2003). The structure of the FrameNet database. *International Journal of Lexicography*, 16(3), 281-296. <https://doi.org/10.1093/ijl/16.3.281>
- Baker, C. F., & Lönneker-Rodman, B. (2009). The FrameNet model and its applications. *Natural Language Engineering*, 15(3), 415-453. <https://doi.org/10.1017/S1351324909005117>
- Bańko, M. (Red.). (2000). *Inny słownik języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.

- Bartmiński, J. (2001). Styl potoczny. W J. Bartmiński (Red.), *Współczesny język polski* (ss.115-134). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic color terms: Their universality and evolution*. University of California Press.
- Bernárdez, E. (2008). *El lenguaje como cultura*. Alianza Editorial.
- Blank, A. (2001). *Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110957365>
- Boas, H. C. (2006). A frame-semantic approach to identifying syntactically relevant elements of meaning. W P. Steiner, H. C. Boas, & S. Schierholz (Red.), *Contrastive studies and valency: Studies in honor of Hans Ulrich Boas* (ss. 119-149). Peter Lang.
- Boas, H. C. (Red.). (2009a). *Multilingual FrameNets in computational lexicography: Methods and applications*. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110212976>
- Boas, H. C. (2009b). Recent trends in multilingual lexicography. W H. C. Boas (Red.), *Multilingual FrameNets in computational lexicography: Methods and Applications* (ss. 1-36). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110212976>
- Boas, H. C. (2013). Frame Semantics and translation. W A. Rojo & I. Ibarretxe-Antunano (Red.), *Cognitive linguistics and translation* (ss. 125-158). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110302943.125>
- Bogacki, K., & Karolak, S. (1992). Założenia gramatyki o podstawach semantycznych. W I. Nowakowska-Kempna (Red.), *Język a Kultura: T. 8. Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej* (ss. 157-187). Wiedza o Kulturze.
- Bond, F., & Foster, R. (2013). Linking and extending an open multilingual WordNet. W H. Schuetze, P. Fung, & M. Poesio (Red.), *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (ss. 1352-1362). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/P13-1133.pdf>
- Burchardt, A., Erk, K., Frank, A., Kowalski, A., Padó, S., & Pinkal, M. (2009). Using FrameNet for the semantic analysis of German: Annotation, representation and automation. In H. C. Boas (Ed.), *Multilingual FrameNets in computational lexicography* (pp. 209-245). Mouton de Gruyter.
- Comrie, B. (1984). Form and function in explaining language universals. *Explanations for language universals*, 21(1), 87-103. <https://doi.org/10.1515/ling.1983.21.1.87>
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783112316009>
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press. <https://doi.org/10.21236/AD0616323>
- Cialdini, R. B. (2001). *Wywieranie wpływu na ludzi: Teoria i praktyka* (B. Wojciszke, Tłum.). GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Cimiano, P. (2006). *Ontology learning and population from text: Algorithms, evaluation and applications*. Springer.
- Cook, W. A. (Red.). (1989). *Case grammar theory*. Georgetown University Press.
- Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803864>
- Dahlgren, K. (1995). A linguistic ontology. *International Journal on Human-Computer Studies*, 43(5-6), 809-818. <https://doi.org/10.1006/ijhc.1995.1075>

- Das, D., Chen, D., Martins, A. F., Schneider, N., & Smith, N. A. (2014). Frame-semantic parsing. *Computational linguistics*, 40(1), 9-56. https://doi.org/10.1162/COLI_a_00163
- De Melo, G. (2013). Linking and extending an open multilingual wordnet. W H. Schütze, P. Fung, & M. Poesio (Red.), *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (ss. 1352-1362). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/P13-1133.pdf>
- Derwojedowa, M., Zawisławska, M., & Linde-Usiekniewicz, J. (2010). Projekt RAMKI: Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej (ram interpretacyjnych) do opisu polszczyzny. W M. Zawisławska (Red.), *Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej* (ss. 7-16). Elipsa.
- Dolbey, A. (2009). *BioFrameNet: A FrameNet extension to the domain of molecular biology* [Niepublikowana rozprawa doktorska]. University of California © Berkeley.
- Dolbey, A., Ellsworth, M., & Scheffczyk, J. (2006). BioFrameNet: A domain-specific FrameNet extension with links to biomedical ontologies. W O. Bodenreider (Red.), *KR-MED 2006 Proceedings* (ss. 87-94). National Center for Ontology Research. https://mor.nlm.nih.gov/pubs/pdf/krmed2006_proceedings.pdf
- Dowty, D., & Barker, C. (1990). Non-verbal thematic proto-roles. *Language*, 67(3), 547-619. <https://doi.org/10.1353/lan.1991.0021>
- Dirven, R., & Radden, G. (Red.). (1987). *Fillmore's case grammar: A reader*. Groos.
- Dubisz, S., Drabik, L., & Sobol, E. (Red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego: T. 1*. AG. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dutkiewicz, J., Falkowski, M., Nowak, M., & Jędrzejek, C. (2014). Semantic extraction with the use of frames. W A. Przepiórkowski & M. Ogrodniczuk (Red.), *Advances in natural language processing: 9th International Conference on NLP, PolTAL 2014, Warsaw, Poland, September 17-19, 2014. Proceedings* (ss. 208-215). Springer.
- Dolbey, A., Ellsworth, M., & Scheffczyk, J. (2006). BioFrameNet: A domain-specific FrameNet extension with links to biomedical ontologies. W O. Bodenreider (Red.), *KR-MED 2006 Proceedings* (ss. 87-96). National Center for Ontology Research. https://mor.nlm.nih.gov/pubs/pdf/krmed2006_proceedings.pdf
- Dirven, R., & Radden, G. (Red.). (1987). *Fillmore's case grammar: A reader*. Groos.
- Ellsworth, M., Ohara, K., Subirats, C., & Schmidt, T. (2013). Frame-semantic analysis of motion scenarios in English, Japanese, and Spanish. W S. Y. Fujii, T. Morita, & C. Sakuta (Red.), *Proceedings of Fourth International Conference on Construction Grammar (ICCG4)*. <http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/HoundICCG4.pdf>
- Engel, U. (2000). *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ensink, T., & Sauer, C. (2003). *Framing and perspectivising in discourse*. John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/pbns.111>
- Erk, K. (2014). Who evoked that frame? Some thoughts on context effects and event types. W M. R. L. Petruck & G. de Melo (Red.), *Proceedings of frame semantics in NLP: A workshop in honor of Chuck Fillmore (1929-2014)* (ss. 34-37). Association of Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/W14-3009.pdf>
- Fabizsak, M. (Red.). (2007). *Language and meaning: Cognitive and functional perspectives*. Peter Lang.

- Feldman, J. A. (2006). *From molecule to metaphor*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3135.001.0001>
- Fellbaum, C. D. (1998). *WordNet: An electronic lexical database*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7287.001.0001>
- Fillmore, C. J. (1968). The case for case. W C. J. Fillmore, P. Kiparsky, J. D. McCawley, E. W. Bach, & R. T. Harms (Red.), *Universals in linguistic theory* (ss. 1-88). Holt, Rinehart, and Winston.
- Fillmore, C. J. (1971). Some problems for case grammar. W R. J. O'Brien (Red.), *Report of the twenty-second annual round table meeting on linguistics and language studies* (ss. 35-56). Georgetown University Press.
- Fillmore, C. J. (1973). A grammarian looks to sociolinguistics. W R. W. Shuy (Red.), *Report of the twenty-third annual round table meeting on linguistics and language studies* (ss. 273-287). Georgetown University Press.
- Fillmore, C. J. (1977). The case for case reopened. *Syntax and Semantics*, 8, 59-81. <http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/casefor277.pdf>
- Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. W H. Hakhoe (Red.), *Linguistics in the morning calm: Selected papers from SICOL-1981* (ss. 111-137). Hanshin Publishing Co.
- Fillmore, C. J. (1984). Remarks on contrastive pragmatics. W J. Fisiak (Red.), *Contrastive linguistics: Prospects and problems*. Walter de Gruyter.
- Fillmore, C. J. (1985). Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 6(2), 222-254.
- Fillmore, C. (1987a). Scenes-and-frames semantics. W R. Dirven & G. Radden (Red.), *Fillmore's case grammar: A reader* (ss. 79-89). Groos. (Oryginalna praca opublikowana 1977).
- Fillmore, C. (1987b). Toward a modern theory of case. W R. Dirven & G. Radden (Red.), *Fillmore's case grammar: A reader* (ss. 9-19). Groos. (Oryginalna praca opublikowana 1966).
- Fillmore, C. (2006). Frame semantics. W D. Geeraerts, R. Dirven, & J. R. Taylor (Red.), *Cognitive linguistics: Basic readings* (ss. 373-400). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110199901.373> (Oryginalna praca opublikowana 1982).
- Fillmore, C. J., & Atkins, S. (2000). Describing polysemy: The case of crawl. W Y. Ravin & C. Leacock (Red.), *Polysemy: Theoretical and computational approaches* (ss. 91-110). Oxford University Press.
- Fillmore, C. J., & Baker, C. F. (2004). The evolution of FrameNet annotation practices. W *Proceedings of the 2004 LREC Conference* (ss. 1-7). <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2004/ws/ws17.pdf>
- Fillmore, C. J., Petruck, M. R., Ruppenhofer, J., & Wright, A. (2003). FrameNet in action: The case of attaching. *International Journal of Lexicography*, 16, 297-332. <https://doi.org/10.1093/ijl/16.3.297>
- Fillmore, C. J., Wooters, C., & Baker, C. F. (2001). Building a large lexical databank which provides deep semantics. W B. K. T'sou, O. O. Y. Kwong, & T. B. Y. Lai (Red.), *Proceedings of the 15th Pacific Asia conference on language, information and computation* (ss. 3-26). City University of Hong Kong. <https://www.aclweb.org/anthology/Y01-1001.pdf>
- Fischer, K. (1997). Locating frames in the discursive universe. *Sociological Research Online*, 2(3). <https://doi.org/10.5153/sro.78>

- Fisiak, J. (Red.). (1984). *Papers and studies in contrastive linguistics* (T. 18). Adam Mickiewicz University Press.
- Fliedner, G. (2004). Using FrameNet for question answering. W *Proceedings of the 2004 LREC Conference* (ss. 61-65). <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2004/ws/ws17.pdf>.
- Fontenelle, T. (2009). *Practical lexicography: A reader*. Oxford University Press.
- Foxvog, D. (2010). Cyc. W P. Roberto, H. Michael, & K. Achilles (Red.), *Theory and applications of ontology: Computer applications* (ss. 259-278). Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-8847-5_12
- Fossati, M., Giuliano, C., & Tonelli, S. (2013). Outsourcing FrameNet to the crowd. W H. Schuetze, P. Fung, & M. Poesio (Red.), *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (ss. 742-747). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/P13-2130.pdf>
- Fridman, N. N., & Hafner, C. D. (1997). The state of the art in ontology design: A survey and comparative review. *AI Magazine*, 18(3), 53-74.
- Gleason, J. B., & Ratner, N. B. (2005). *Psycholingwistyka* (J. Bobryk, Tłum.). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gniewek, E., & Machnikowski, P. (2014). *Kodeks cywilny: Komentarz*. Wydawnictwo CH Beck.
- Goffman, E. (1974). *Rahmen-analyse: Ein Versuch über die Alltagserfahrungen*. Suhrkamp.
- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
- Goodrum, H., Gudala, M., Misra, A., & Roberts, K. (2019). Extraction of lactation frames from drug labels and LactMed. W D. Demner-Fushman, K. B. Cohen, S. Ananiadou, & J. Tsujii (Red.), *Proceedings of the 18th BioNLP workshop and shared task* (ss. 191-200). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/W19-5020.pdf>
- Graliński, F. (2007). *Formalizacja nieciągłości zdań przy zastosowaniu rozszerzonej gramatyki bezkontekstowej* [Nieopublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Graliński, F., Jassem, K., & Junczys-Dowmunt, M. (2012). *PSI-Toolkit: Natural language processing pipeline*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-34399-5_2
- Grzegorzczkova, R. (2011). *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Wydawnictwo PWN.
- Grzegorzczkova, R., & Puzynina, J. (1998). Problemy ogólne słowotwórstwa: Rzeczownik. W R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, & H. Wróbel (Red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia* (Wyd. 2) (ss. 361-468). Wydawnictwo PWN.
- Góźdz, K. (2008). Umowa jako źródło oraz narzędzie kształtowania treści stosunku zobowiązaniowego. *Edukacja prawnicza*, 2008(12(102)).
- Hajnicz, E. (2009a). Od tekstu do znaczenia: Przyczynki do automatycznego tworzenia słownika semantycznego czasowników polskich. W V. Koseska-Toszeza & R. Roszko (Red.), *Semantyka a konfrontacja językowa* (T. 4, ss. 141-160). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Hajnicz, E. (2009b). Towards extending syntactic valence dictionary for Polish with semantic categories. W G. Zybatow, U. Junghanns, D. Lenertová, & P. Biskup (Red.), *Studies in for-*

- mal Slavic phonology, morphology, syntax, semantics and information structure* (ss. 279-290). Peter Lang.
- Hajnicz, E. (2011). *Automatyczne tworzenie semantycznego słownika walencyjnego*. Akademia Oficyna Wydawnicza EXIT.
- Hajnicz, E., Murzynowski, G., & Woliński, M. (2008). ANOTATORNIA – lingwistyczna baza danych. W *Materiały V konferencji naukowej InfoBazy 2008, Systemy * Aplikacje * Usługi* (ss. 168–173). Centrum Informatyczne TASK, Politechnika Gdańska.
- Halliday, M. A. K. (1967). Notes on transitivity and theme in English: Part 1. *Journal of linguistics*, 3(1), 37–81. <https://doi.org/10.1017/S0022226700012949>
- Hansen, B. (2001). *Das slavische Modalauxiliar*. Otto Sagner Verlag.
- Hansen, B., & de Haan, F. (2009). *Modals in the languages of Europe: A reference work: Empirical approaches to language typology*. Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110219210>
- Harris, R. A. (1993). *The linguistics wars*. Oxford University Press.
- Haspelmath, M. (1993). More on the typology of inchoative/causative verb alternations. *Causatives and transitivity*, 23, 87–121. <https://doi.org/10.1075/slcs.23.05has>
- Haspelmath, M., Dryer, M. S., Gil, D., & Comrie, B. (Red.). (2005). *The world atlas of language structures*. Oxford University Press.
- Hojka, B., Maziarz, M., Piasecki, M., Rabiega-Wiśniewska, J., & Szpakowicz, S. S. (2011). *Opis relacji leksykalno-semantycznych w Słownosieci 2.0, s. Czasownik*. Politechnika Wrocławska.
- Jackendoff, R. (1995). *Languages of the mind*. MIT Press.
- Jassem, K. (2012). PSI-Toolkit: How to turn a linguist into a computational linguist. W P. Sojka, A. Horák, I. Kopeček, & K. Pala (Red.), *Text, Speech and Dialogue: 15th International Conference, TSD 2012, Brno, Czech Republic, September 3-7, 2012. Proceedings* (ss. 215–222). Springer.
- Jaworski, W., & Przepiórkowski, A. (2014). Semantic roles in grammar engineering. W J. Bos, A. Frank, R. Navigli, G. Kruszewski, & M. Baroni (Red.), *Proceedings of the third joint conference on lexical and computational semantics (*SEM 2014)* (ss. 81–86). Association for Computational Linguistics and Dublin City University Dublin. <https://doi.org/10.3115/v1/S14-1011>
- Jin-Dong, K., Tomoko, O., & Jun'ichi, T. (2008). Corpus annotation for mining biomedical events from literature. *BMC Bioinformatics*, 9. <https://doi.org/10.1186/1471-2105-9-10>
- Johnson, M. (1987). *The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press.
- Johnson, M. (2009). How the statistical revolution changes (computational) linguistics. W T. Baldwin & V. Kordoni (Red.), *Proceedings of the EACL 2009 Workshop on the Interaction between Linguistics and Computational Linguistics: Virtuous, Vicious or Vacuous?* (ss. 3–11). Association for Computational Linguistics.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2009). *Speech and language processing*. Pearson Prentice Hall.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice. *American Psychologist*, 58, 697–720. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.9.697>
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1984). Choices, values and frames. *American Psychologist*, 39, 341–350. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.4.341>

- Karolak, S. (1984). Składnia wyrażen predykatywnych. W M. Grochowski, S. Karolak, & Z. Topolińska (Red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Składnia* (ss. 11-211). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak, S. (2004). Do case morphemes have meaning? *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2004(6), 49-61.
- Kiefer, M. (1999). *Die Organisation des Semantischen Gedächtnisses*. Hans Hüber Verlag.
- Kieraś, W. (2010). Opis czasowników w projekcie RAMKI z punktu widzenia leksykografa: Na przykładzie czasownika IŚĆ i jego związku z czasownikiem CHODZIĆ. W M. Zawislawska (Red.), *Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej* (ss. 107-116). Elipsa.
- Kim, J. D., Ohta, T., & Tsujii, J. I. (2008). Corpus annotation for mining biomedical events from literature. *BMC bioinformatics*, 9(1), 10. <https://doi.org/10.1186/1471-2105-9-10>
- Koeva, S. (2010). Lexicon and grammar in Bulgarian FrameNet. W N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odjik, S. Piperidis, M. Rosner, & D. Tapias (Red.), *Proceedings of the seventh conference on international language resources and evaluation (LREC'10)* (ss. 3678-3684). European Language Resources Association.
- König, T. (2004). *Frame analysis: A primer*. http://www.restore.ac.uk/lboro/resources/links/frames_primer.php
- Kodeks cywilny, Art. 659. § 1. (1964). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf>
- Korytkowska, M. (1992). *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska: Typy pozycji predykato-wo-argumentowych* (T. 5). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Korytkowska, M., & Małdziejewa, W. (2002). *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycyjalnego w języku polskim i bułgarskim)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Koseska-Toszeza, V., & Mazurkiewicz, A. (2010). *Time flow and tenses*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Koseska-Toszeza, V., Korytkowska, M., & Roszko, R. (2007). *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Kotsyba, N. (2014). Using Polish wordnet for predicting semantic roles for the valency dictionary of Polish verbs. W A. Przepiórkowski & M. Ogródniczuk (Red.), *Advances in natural language processing: 9th International Conference on NLP, PolTAL 2014, Warsaw, Poland, September 17-19, 2014. Proceedings* (ss. 202-207). Springer.
- Kotsyba, N. (2006). Temporal expressions in petri nets representation. *Cognitive Studies | Études Cognitives*, 2006(7), 189-207.
- Krzeszowski, T. P. (1990). *Contrasting languages: The scope of contrastive linguistics*. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110860146>
- Krzeszowski, T. P. (1984). Tertium comparationis. W J. Fisiak (Red), *Contrastive linguistics: Prospects and problems* (ss. 301-312). De Gruyter Mouton.
- Kubiszyn-Mędrala, Z. (2007). *Polskie bezprzedrostkowe czasowniki ruchu w perspektywie semantyki kognitywnej* [Polsko-francuski projekt badawczy CASK Polonium 2006-2007]. <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasep/papers/Motion/CzasRuch.pdf>

- Kubaszczyk, J. (2006). Übersetzungsäquivalente der substantivierten Adjektivwörter vom Typ das Neue, das Schöne (neutrale Abstrakta) im Polnischen. *Glottodidactica*, 32, 73-85. <https://doi.org/10.14746/gl.2006.32.05>
- Kubaszczyk, J. (1999). Kognition und Übersetzen: Über das Übersetzen von Konzepten. *Glottodidactica*, 27, 77-89.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226470993.001.0001>
- Langacker, R. (2008). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
- Langacker, R. W. (1991). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford University Press.
- Laskowski, R. (1998) Aspekt czasowników przemieszczania (ukierunkowanego ruchu liniowego). W J. Siatkowski (Red.), *Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998: Językoznawstwo* (ss. 175-181). Energeia.
- Laskowski, R. (2006). Słownik łączliwości czasowników (Kilka podstawowych zasad). W V. Koseska-Toszeńska & R. Roszko (Red.), *Semantyka a konfrontacja językowa* (T. 3, ss. 11-24). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Lee, D. (1959). *Freedom and culture: Essays*. Prentice-Hall.
- Levelt, W. J. M., Roelofs, A., & Meyer, A. (2002). A theory of lexical access in speech production. W G. T. M. Altman (Red.), *Psycholinguistics: Critical concepts in psychology* (T. 5, ss. 278-377). Routledge.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations: A preliminary investigation*. University of Chicago Press.
- Li, P., Kezhi, M., Xuefeng, Y., & Qi, L. (2019). Improving relation extraction with knowledge-attention. W S. Padó & R. Huang (Red.), *Proceedings of the 2019 conference on empirical methods in natural language processing and the 9th international joint conference on natural language processing (EMNLP-IJCNLP): System Demonstrations* (ss. 229-239). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/D19-1022.pdf>
- Linde-Usiekiewicz, J. (2010). Od przypadków głębokich do elementów ram we FrameNecie. W M. Zawisławska (Red.), *Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej* (ss. 17-52). Elipsa.
- Linde-Usiekiewicz, J., & Kopcińska, D. (2010a). Matching FrameNet frames with Polish sense divisions: The case of "jechać". *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2010(9), 151-159.
- Linde-Usiekiewicz, J., & Kopcińska, D. (2010b). Znaczenie słownikowe a przynależność do ram interpretacyjnych – przypadek JECHAĆ i LICZYĆ. W M. Zawisławska (Red.), *Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej* (ss. 75-106). Elipsa.
- Lubaszewski, W., Dorosz, K., & Korzycki, M. (2013). Semantic approach for web information monitoring. *International Journal of Web Applications*, 5(1), 27-36. <https://doi.org/10.1109/ICCAT.2013.6522053>

- Manning, C. D. (2011). Part-of-speech tagging from 97% to 100%: Is it time for some linguistics? W A. Gelbukh (Red.), *Computational linguistics and intelligent text processing: 12th international conference, CICLing 2011, proceedings, part I* (ss. 171-189). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-19400-9_14
- Manning, C., & Schütze, H. (1999). *Foundation of statistical natural language processing*. MIT Press.
- Maziarz, M., Piasecki, M., & Rudnicka, E. (2015). Słowosieć: Polski wordnet. Proces tworzenia tezaury. *Polonica*, 34, 79-97.
- Maziarz, M., Piasecki, M., Rudnicka, E., & Szpakowicz, S. (2014). PlWordNet as the cornerstone of a toolkit of lexico-semantic resources. W H. Orav, C. Fellbaum, & P. Vossen (Red.), *Proceedings of the seventh global wordnet conference* (ss. 304-312). University of Tartu Press. <https://www.aclweb.org/anthology/W14-01.pdf>
- Maziarz, M., Piasecki, M., Szpakowicz, S., & Rabiega-Wiśniewska, J. (2011). Semantic relations among nouns in Polish WordNet grounded in lexicographic and semantic tradition. *Cognitive Studies | Études cognitives 2011*(11), 161-181. <https://doi.org/10.11649/cs.2011.010>
- Mazurkiewicz, A. (1986). Zdarzenia i stany: Elementy temporalności. W V. Koseska-Toszewa, I. Sawicka, & J. Mindak (Red.), *Studia Gramatyczne bułgarsko-polskie: T. 1. Temporalność* (ss. 23-37). Ossolineum.
- Melcuk, I. A. (1988). *Dependency syntax: Theory and practice*. State University of New York Press.
- Minsky, M. (1975). Teorie systemu schematów. W Z. Chlewiński (Red.), *Psychologia poznawcza w trzech ostatnich dekadach XX wieku: Wybór przełomowych prac* (ss. 282-307). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Minsky, M. (1990). *Mentopolis: The society of mind*. Klett-Cotta.
- Mykowiecka, A., Kupść, A., Marciniak, M., & Piskorski, J. (2007). Resources for information extraction from Polish texts. W *Proceedings of the 3rd Language & Technology Conference: Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics p. Paper IR2-4* (ss. 5-7). Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o. o. <http://www.ipipan.waw.pl/~agn/publ/ltc-61-Mykowiecka.pdf>
- Narayanan, S. (1997). *Knowledge-based action representations for metaphor and aspect (KARMA)* [Nieopublikowana rozprawa doktorska]. University of California Berkeley. <http://www1.icsi.berkeley.edu/~snarayan/thesis.pdf>
- Narayanan, S. (2014). Bridging text and knowledge with frames. W M. R. L. Petruck & G. de Melo (Red.), *Proceedings of frame semantics in NLP: A workshop in honor of Chuck Fillmore (1929-2014)* (ss. 22-25). Association of Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/W14-3006.pdf>
- Ohara, K. H., Fujii, S., Ohori, T., Suzuki, R., Saito, H., & Ishizaki, S. (2006). Frame-based contrastive lexical semantics and Japanese FrameNet: The case of RISK and kakeru. W S. Fujii, T. Morita, & C. Sakuta (Red.), *Fourth international conference on construction grammar*.
- Ohara, K. H. (2008). Lexicon, grammar, and multilinguality in the Japanese FrameNet. W N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odijk, S. Piperidis, & D. Tapias (Red.), *Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2008)* (ss. 3264-3268).

- Oleksy, W. (2011). Towards pragmatic contrastive analysis. W J. Fisiak (Red.), *Contrastive linguistics: Prospects and problems* (ss. 349-364). De Gruyter Mouton.
- Olsen, M. B. (2016). *A semantic and pragmatic model of lexical and grammatical aspect*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315052267>
- Ovchinnikova, E., Vieu, L., Oltramari, A., Borgo, S., & Alexandrov, T. (2010). Data-driven and ontological analysis of FrameNet for natural language reasoning. W N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odijk, S. Piperidis, M. Rosner, & D. Tapias (Red.), *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation* (ss. 3157-3164).
- Padó, S. (2007). Translational equivalence and cross-lingual parallelism: The case of FrameNet frames. W R. Johansson & P. Nugues (Red.), *Proceedings of the NODALIDA workshop on building frame semantics Resources for Scandinavian and Baltic languages* (ss. 39-46).
- Padó, S., & Lapata, M. (2005a). Cross-lingual bootstrapping for semantic lexicons: The case of FrameNet. W *Proceedings of the national conference on artificial intelligence* (T. 20, ss. 1087-1092). MIT Press.
- Padó, S., & Lapata, M. (2005b). Cross-linguistic projection of role-semantic information. W R. Mooney, C. Brew, L-F. Chien, & K. Kirchhoff (Red.), *Proceedings of the human language technology conference and the conference on empirical methods in natural language processing* (ss. 859-866). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/H05-1108.pdf>
- Palmer, M., Gildea, D., & Xue, N. (2010). *Semantic role labeling*. Morgan and Claypool Publishers.
- Passonneau, R. J., Baker, C., Fellbaum, C., & Ide, N. (2012). The MASC word sense sentence corpus. W N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, M. U. Doğan, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk, & S. Piperidis (Red.), *Proceedings of the 8th conference on international language resources and evaluation (LREC 2012)* (ss. 3025-3030). European Language Resources Association.
- Pease, A., Niles, I., & Li, J. (2002). The suggested upper merged ontology: A large ontology for the semantic Web and its applications. W A. Paese, R. Fikes, & J. Hendler (Red.), *Proceedings of the AAAI-2002 workshop on ontologies and the Semantic Web*. AAAI Technical Report WS-02-11. <https://www.aaai.org/Papers/Workshops/2002/WS-02-11/WS02-11-011.pdf>
- Peterson, D., Palmer, M., & Wu, S. (2014). Focusing annotation for semantic role labeling. W N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, H. Loftsson, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk, & S. Piperidis (Red.), *The 9th edition of the language resources and evaluation conference* (ss. 4467-4471).
- Petrov, S., & McDonald, R. (2013). Overview of the 2012 shared task on parsing the web. <https://storage.googleapis.com/pub-tools-public-publication-data/pdf/38278.pdf>
- Petruck, M. (1996). Frame semantics. W J. Verschueren, J. Östman, & J. Blommaert (Red.), *Handbook of pragmatics* (T. 1, s. 13-20). John Benjamins Publishing Company.
- Petruck, M. (2009). Typological considerations in constructing a Hebrew FrameNet. W H. C. Boas (Red.), *Multilingual FrameNets in computational lexicography* (pp. 183-205). Mouton de Gruyter.

- Petruck, M. (2011). Constructions and frames. *Advances in Frame Semantics*, 3(1), 1–8. <https://doi.org/10.1075/cf.3.1.00pet>
- Petruck, M., & Boas, H. C. (2003). All in a day's week. W E. Hajičová, A Kotěšovcová, & J. Mirovský (Red.), *Proceedings of CIL17* [CD- ROM]. Matfyzpress.
- Piasecki, M. (2007). Polish tagger TaKIPI: Rule based construction and optimization. *Task Quarterly*, 11(1-2), 151-167.
- Piñón, C. (2001). A finer look at the causative-inchoative alternation. *Semantics and linguistic theory*, 11, 346-364. <https://doi.org/10.3765/salt.v11i0.2858>
- Piotrowski, T. (1994). *Problems in bilingual lexicography*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pluwak, A. (2009). Geneza i ewolucja pojęcia “framing” w naukach społecznych. *Global Media Journal*, 2009(1(5)), 49-80.
- Pluwak, A. (2011). The linguistic aspect of strategic framing in modern political campaigns. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2011(11), 307-319. <https://doi.org/10.11649/cs.2011.019>
- Pluwak, A. (2013). Przystosowanie warstwy semantycznej systemu do przetwarzania języka naturalnego firmy Fido Intelligence do implementacji nowych funkcji i języków. *Biuletyn programu “Pomorski Świat Innowacji”*.
- Pluwak, A. (2015). Rozbieżności na poziomie formalnym i konceptualnym między językami angielskim, niemieckim, hiszpańskim i polskim: Analiza konfrontatywna z zastosowaniem semantyki ramowej FrameNet. W D. Roszko & J. Satoła-Staškowiak (Red.), *Semantyka a konfrontacja językowa* (T. 5, ss. 267-274). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Pluwak, A., Krupa, T., Leliwa, G., & Korczyński, W. (2015). Adapting a constituency parser to UGC-Processing in Polish Opinion Mining. *Computer Science*, 17(1), 23-44 <https://doi.org/10.7494/csci.2016.17.1.23>
- Polański, K. (Red). (1992). *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* (T. 1-5). Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Polański, K. (1966). Gramatyki generatywne a metoda transformacyjna. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 24, 109-122.
- Przepiórkowski, A. (2008). *Powierzchniowe przetwarzanie języka polskiego*. Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT.
- Przepiórkowski, A., Hajnicz, E., Patejuk, A., Woliński, M., Skwarski, F., & Świdziński, M. (2014). Walenty: Towards a comprehensive valence dictionary of Polish. W N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, H. Loftsson, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk, & S. Piperidis (Red.), *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation: LREC 2014* (ss. 2785-2792). European Language Resources Association.
- Przepiórkowski, A., Kupś, A., Marciniak, M., & Mykowiecka, A. (2002). *Formalny opis języka polskiego: Teoria i implementacja*. Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT.
- Przepiórkowski, A., Skwarski, F., Hajnicz, E., Patejuk, A., Świdziński, M., & Woliński, M. (2014). Modelowanie własności składniowych czasowników w nowym słowniku walencyjnym języka polskiego. *Polonica*, 33, 159-178.
- QasemiZadeh B., Petruck R. L. M., Stodden R., Kallmeyer L., & Candito M. (2019). SemEval-2019 task 2: Unsupervised lexical frame induction. W J. May, E. Shutova, A.

- Herbelot, X. Zhu, M. Apidianaki, S. M. Mohammad (Red.), *Proceedings of the 13th International Workshop on Semantic Evaluation* (ss. 16-30). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/S19-2003.pdf>
- Rosch, E. (1978). Principles of categorization. W E. Rosch & B. Lloyd (Red.), *Cognition and categorization* (ss. 27-48). NJ: Lawrence Erlbaum.
- Rosch, E. (1973). Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4(3), 328-350. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(73\)90017-0](https://doi.org/10.1016/0010-0285(73)90017-0)
- Rosenbaum, P. S. (1967). Phrase structure principles of English complex sentence formation. *Journal of Linguistics*, 3(1), 103-118. <https://doi.org/10.1017/S0022226700012986>
- Ruppenhofer, J., Ellsworth, M., Petruck, M. R., Johnson, C. R., & Scheffczyk, J. (2016). FrameNet II: Extended theory and practice (3. wyd.). International Computer Science Institute. (1. wyd. 2005; 2. wyd. 2010). <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/docs/r1.7/book.pdf>
- Rybak, P., & Wróblewska, A. (2018). Semi-supervised neural system for tagging, parsing and lemmatization. W D. Zeman & J. Hajič (Red.), *Proceedings of the CoNLL 2018 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies* (ss. 45-54). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/K18-2004.pdf>
- Saeed, J. (Red.). (2003). *Semantics*. Blackwell Publishing, Malden, Mass.
- Saloni, Z., & Świdziński, M. (2001). *Składnia współczesnego języka polskiego* (5. wyd.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Scheffczyk, J., Baker, & C. F., Narayanan, S. (2010). Reasoning over natural language text by means of FrameNet and Ontologies. W C.-R. Huang, N. Calzolari, A. Gangemi, A. Lenci, A. Oltramari, & L. Prevot (Red.), *Ontology and the lexicon: A natural language processing perspective* (ss. 53-71). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511676536.005>
- Scheufele, B. (2003). *Frames – Framing – Framing Effekte*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-322-86656-1>
- Schmidt, T. (2009). The kicktionary: A multilingual lexical resource of football language. W H. C. Boas (Red.), *Multilingual framenets in computational lexicography* (ss. 101-134). Walter de Gruyter
- Sinclair, J. (1996). The search for units of meaning. *Textus*, 9(1), 75-106.
- Sinha, S., & Narayanan, S. (2005). *Model-based answer selection*. W S. Harabagiu, D. Moldovan, S. Narayanan, C. Manning, D. Bobrow, & K. Forbus (Red.), *Textual inference in question answering workshop: Papers from the AAAI Workshop 2005, Technical Report WS-05-05* (ss. 42-46). American Association for Artificial Intelligence.
- Słownik Języka Polskiego PWN. (b.d). Słownik Języka Polskiego PWN. Pobrano 5 czerwca 2020, z <http://sjp.pwn.pl>
- Sowa, J. (2000). *Knowledge representations: Logical, philosophical and computational foundations*. Brooks and Cole.
- Stocke, V. (2002). *Framing und Rationalität: Die Bedeutung der Informationsdarstellung für das Entscheidungsverhalten*. Oldenburg Verlag. <https://doi.org/10.1524/9783486833263>
- Subirats-Rüggeberg, C. (2009). Spanish FrameNet: A frame-semantic analysis of the Spanish lexicon. W H. Boas (Red.), *Multilingual FrameNets in computational lexicography: Methods and applications* (ss. 135-162). Mouton de Gruyter.

- Subirats-Rüggeberg, C., & Sato, H. (2004). Spanish FrameNet and FrameSQL. W M. T. Lino, M. F. Xavier, F. Ferreira, R. Costa, & R. Silva (Red.), *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'04)*. European Language Resources Association.
- Subirats-Rüggeberg, C., & Petruck M. R. L. (2003). *Surprise: Spanish FrameNet!* W E. Hajičová, A. Kotěšovcová, & J. Mirovský (Red.), *Proceedings of CIL17* [CD- ROM]. Matfyzpress.
- Szymczak, M. (2006). *Modelowanie przy pomocy technologii ontologicznych* [Niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet A. Mickiewicza w Poznaniu.
- Świdziński, M. (1994). *Syntactic dictionary of Polish verbs*. Uniwersytet Warszawski.
- Świdziński, M., Derwojedowa, M., & Rudolf, M. (2002). Dehomonimizacja i desynkretyzacja w procesie automatycznego przetwarzania wielkich korpusów tekstów polskich. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 58, 187-199.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics* (T. 1). MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6848.001.0001>
- Tabakowska, E. (2004). *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Universitas.
- Tabakowska, E. (1995). *Gramatyka i obrazowanie: Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk.
- Tokarski, R. (2014). *Światy za słowami: Wykłady z semantyki leksykalnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ungerer, F., & Schmid, H.-J. (2006). *An introduction to cognitive linguistics*. Pearson Education.
- van Dijk, T. A. (1986). News schemata. W S. Greenbaum & Cooper (Red.), *Studying writing: Linguistic approaches* (ss. 155-186). Sage. <http://www.discourses.org/OldArticles/News%20Schemata.pdf>
- van Dijk, T. A. (1988). *News analysis: Case studies of international and national news in the press*. Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. (Red.). (1997). *Discourse as structure and process*. Sage Publications.
- van Dijk, T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. Academic Press.
- Venturi, G. (2011). Semantic annotation of Italian legal texts. *Advances in Frame Semantics*, 2011, 46-79. <https://doi.org/10.1075/cf.3.1.02ven>
- Venturi, G., Lenci, A., Montemagni, S., Vecchi, E. M., Sagri, M. T., Tiscornia, D., & Agnoloni, T. (2009). Towards a FrameNet Resource for the Legal Domain. W N. Casellas, E. Francesconi, R. Hoekstra, & S. Montemagni (Red.), *Proceedings of the third workshop on legal ontologies and artificial intelligence techniques*. <http://ceur-ws.org/Vol-465/paper8.pdf>
- Vetulani, Z. (1998). *Dictionary based methods and tools for language engineering*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Vetulani, Z. (2000). Electronic language resources for Polish: POLEX, CEGLEX and GRAM-LEX, LREC 2000. W *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'00)*. European Language Resources Association. <http://lrec.elra.info/proceedings/lrec2000/pdf/62.pdf>
- Vetulani, Z. (2003). Systemy ontologiczne wobec rozwoju dziedzin. W M. Kłopotek & J. Tchórzewski (Red.), *Materiały XIII ogólnopolskiego konwersatorium sztuczna inteligencja: Organizacje wirtualne, AI-18'* (ss. 73-84). Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Vetulani, Z. (2004). Towards a linguistically motivated ontology of motion: Situation based synsets of Motion verbs. W V. Barr & Z. Markov (Red.), *Proceedings of the seventeenth*

- international Florida Artificial Intelligence Research Society Conference* (ss. 813-819). AAAI Press.
- Verschueren, J. (2016). Contrastive pragmatics. W J-O. Östman & J. Verschueren (Red.), *Handbook of pragmatics* (T. 20). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hop.20.con18>
- Vossen, P., & Fellbaum, C. (2009). Universals and idiosyncrasies in multilingual Wordnets. W H. Boas (Red.), *Multilingual lexical resources* (ss. 319-345). Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, A., & Bartmiński, J. (Red.). (1999). *Język, umysł, kultura*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wisniewski, B. (Red.). (2011). *Inteligentne wydobywanie informacji z internetowych serwisów społecznościowych*. Pomorskie Wydawnictwo Naukowo-Techniczne.
- Włodarczyk, A. (2008). Roles and anchors of semantic situations. *Études cognitives / Studia kognitywistyczne*, 2008(8), 53-70.
- Yang, B., & Mitchell, T. M. (2017). A joint sequential and relational model for frame-semantic parsing. W M. Palmer, R. Hwa, & S. Riedel (Red.), *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (ss. 1247-1256). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/D17-1128.pdf>
- Yarowsky, D., & Ngai, G. (2001). Inducing multilingual POS taggers and NP Brackets via robust projection across aligned corpora. W *Proceedings of NAACL-2001* (ss. 377-404). Association for Computational Linguistics.
- Zadeh, B. Q., Petrucci, M. R. L., Stodden, R., Kallmeyer, L., & Candito, M. (2019). SemEval-2019 task 2: Unsupervised lexical frame induction. W J. May, E. Shutova, A. Herbelot, X. Zhu, M. Apidianaki, & S. M. Mohammad (Red.), *Proceedings of the 13th International Workshop on Semantic Evaluation (SemEval-2019)* (ss. 16-30). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/S19-2003.pdf>
- Zawisławska, M., Derwojedowa, M., Linde-Usiekiewicz, J. (2010). *RAMKI: Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej*. ELIPSA.
- Zawisławska, M. (1998). Rama interpretacyjna jako narzędzie analizy tekstu. W J. Bartmiński & B. Boniecka (Red.), *Tekst, analizy i interpretacje* (ss. 36-44). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zhang, Q., Qian, J., Chen, H., Kang, J., & Huang, X. J. (2013). Discourse level explanatory relation extraction from product reviews using first-order logic. W D. Yarowsky, T. Baldwin, A. Korhonen, K. Livescu, & S. Bethard (Red.), *Proceedings of the 2013 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (ss. 946-957). Association for Computational Linguistics. <https://www.aclweb.org/anthology/D13-1097.pdf>
- Żmigrodzki, P. (2004). Słownik semantyczno-syntaktyczny czasowników posiłkowych – założenia wstępne. *Linguistica Bidgostiana*, 2004, 187-202.

Repozytoria leksykalne oraz ontologie

CYC: <http://www.cyc.com>

FrameNet: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/>

Gobio: <http://psi-toolkit.amu.edu.pl/help/processor.psis?name=parse-generator>

PropBank: <https://verbs.colorado.edu/propbank/framesets-english/>

SłowoSieć: <http://nlp.pwr.wroc.pl/plwordnet/download/?lang=pl>

Świgr: <http://zil.ipipan.waw.pl/> Świgr

VerbNet: <http://verbs.colorado.edu/verb-index/>

Walenty: <http://zil.ipipan.waw.pl/Walenty>

WordNet: http://www.globalwordnet.org/gwa/wordnet_table.html

Wykłady i przemówienia

- Dogil, G. (2008). Seria wykładów w Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Uniwersytet Stuttgart.
- Hobbs, J. (2013). Przemówienie podczas wręczenia nagrody za osiągnięcia badawcze, konferencja Association for Computational Linguistics, 04-09.08.2013, Sofia.
- Koeva, S. (2014). *On WordNets*, Konferencja: Leksykografia polska, ukraińska, bułgarska, słowniki tradycyjne i elektroniczne, 13-14.11.2014 r. Warszawa, Instytut Sławistyki PAN.
- Lakoff, G. (2012). Seria wykładów i warsztatów na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley, semestr letni 2012 r.
- Lakoff, G. (2009). Wykład dotyczący framingu w Wissenschaftskolleg w Berlinie, 10.06.2009.
- Maziarz, M., Piasecki, M., & Szapkowicz, S. (2014). *The System of Registers In plWordNet 2.0*, 2014, Konferencja: Leksykografia polska, ukraińska, bułgarska, słowniki tradycyjne i elektroniczne, 13-14.11.2014 r. Warszawa, Instytut Sławistyki PAN.
- Myszona-Kostrzewa, K. (2008-2009). Wprowadzenie do prawa międzynarodowego, seria wykładów, Collegium Civitas, semestr letni 2008/2009.
- Poesio, M. (2013, Maj 28-29). Using data about conceptual representations in the brain for computational linguistics [prezentacja podczas konferencji]. Language, Cognition, Computational Models, Paryż, Francja.
- Rudnicka, E., Witkowski, W., & Piotrowski, T. (2014). *Towards the methodology for extending Princeton WordNet*, Konferencja: Leksykografia polska, ukraińska, bułgarska, słowniki tradycyjne i elektroniczne, 13-14.11.2014 r., Warszawa, Instytut Sławistyki PAN.
- Skwarski, F. (2012). Walenty: Słownik walencyjny języka polskiego z kontrolą i koordynacją, prezentacja, IPI PAN, 5.11.2012 r.
- Wajszczuk, J. (2014). Seminarium językoznawcze Instytutu Sławistyki PAN, wykład.

Spis ilustracji

Rysunek 1. Wyniki wyszukiwania czasownika <i>to employ</i> we FrameNecie	58
Rysunek 2. Elementy ramy EMPLOYING we FrameNecie	58
Rysunek 3. Przykłady ramy EMPLOYING we FrameNecie	59
Rysunek 4. Przykłady jednostek leksykalnych ramy EMPLOYING we FrameNecie	60
Rysunek 5. Relacje między ramami na przykładzie scenariusza EMPLOYMENT	63
Rysunek 6. Wyniki wyszukiwania dla hasła <i>to eat</i> w bazie Verbnetu	66
Rysunek 7. Wyniki wyszukiwania dla hasła <i>to eat</i> w bazie PropBank	66
Rysunek 8. Wyniki wyszukiwania dla hasła <i>to eat</i> w bazie FrameNet	67
Rysunek 9. Główne kategorie ontologii CYC	79
Rysunek 10. Najem (ang. <i>renting</i>) według ontologii CYC	81
Rysunek 11. Wyniki wyszukiwania hasła <i>najem</i> w polskiej Słownosieci na dzień 28.11.2014 roku	81
Rysunek 12. FrameNet jako spójnik różnych ontologii w systemie wydobywania danych z treści tekstów medycznych	86
Rysunek 13. Schemat systemu dialogowego powstającego w oparciu o bazę AQUAINT .	91
Rysunek 14. Przykład zastosowania ramy SPOWODOWANIA ZMIANY POZYCJI W SKALI w systemie Bio-FrameNet	94
Rysunek 15. Fragment ontologii GENIA. Liczby w nawiasach wskazują na liczbę przykładów oznaczonych w korpusie	95
Rysunek 16. Profilowanie elementów na przykładzie czasowników <i>ukraść</i> i <i>okraść</i>	117
Rysunek 17. Wstępny zarys pojęcia UMOWY	202
Rysunek 18. Zdarzenia i stan związane z pojęciem UMOWY	204
Rysunek 19. Relacja <i>Uses</i> wokół ramy ZAWARCIA UMOWY	204
Rysunek 20. Fragment reprezentacji wiedzy dotyczący UMOWY i ram opisujących jej powstanie, trwanie i zakończenie	238
Rysunek 21. Relacje między elementami ram UMOWY, TRANSAKCJI HANDLOWEJ i NAJMU	325
Rysunek 22. Schemat semantycznej reprezentacji ramowej wraz z relacjami międzyramowymi.	327

Spis tabel

Tabela 1. Elementy ramy EMPLOYING i ich realizacje syntaktyczne we FrameNecie .	61
Tabela 2. Przykłady walencji semantycznej i syntaktycznej w ramie EMPLOYING . . .	62
Tabela 3. Propozycja ram semantycznych dla projektu Walenty w połączeniu ze Słowo- siecią	166
Tabela 4. Typy relacji semantycznych między ramami	197
Tabela 5. Elementy ramy ZAWARCIA UMOWY – zarys.	206
Tabela 6. Realizacja ramy ZAWARCIA UMOWY w angielskich umowach najmu	210
Tabela 7. Realizacja elementów ramy ZAWARCIA UMOWY w języku niemieckim. . .	213
Tabela 8. Elementy ramy USTALENIA TERMINU SPOTKANIA	220
Tabela 9. Elementy i realizacje ramy ZAWARCIA UMOWY.	225
Tabela 10. Elementy ramy TRWANIA i jej realizacje w umowach najmu w języku pol- skim	243
Tabela 11. Elementy i realizacja rzeczownikowa ramy ZAKOŃCZENIA UMOWY w tek- stach polskich.	246
Tabela 12. Realizacja ram AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku pol- skim	249
Tabela 13. Realizacja elementów w ramie SAMOISTNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku polskim.	256
Tabela 14. Realizacja ram TRWANIA I ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku niemiec- kim	262
Tabela 15. Realizacja ramy WYPOWIEDZENIA w języku niemieckim	266
Tabela 16. Realizacja ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku angielskim 1	273
Tabela 17. Realizacja ramy AGENTYWNEGO ZAKOŃCZENIA UMOWY w języku angielskim 2	273
Tabela 18. Rzeczownikowa realizacja ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku polskim.	278
Tabela 19. Realizacja ramy SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku nie- mieckim	279
Tabela 20. Realizacja ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku nie- mieckim.	280
Tabela 21. Realizacja ramy SAMOISTNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY z czasowni- kiem <i>extend</i> w języku angielskim	281
Tabela 22. Realizacja ram SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY w języku angielskim	282

Tabela 23. Realizacja ramy SAMOISTNEGO i AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY z czasownikiem <i>continue in force</i> w języku angielskim	283
Tabela 24. Realizacja ramy AGENTYWNEGO PRZEDŁUŻENIA UMOWY z czasownikiem <i>to extend</i> w języku angielskim	284
Tabela 25. Realizacja ramy UPRAWNIENIA w polskich tekstach umów najmu	292
Tabela 26. Realizacja ramy UPRAWNIENIA w niemieckich tekstach umów najmu. ...	295
Tabela 27. Realizacja ramy UPRAWNIENIA w angielskich tekstach umów najmu.	298
Tabela 28. Realizacja elementów ramy OBOWIĄZKU w polskich umowach najmu. ...	298
Tabela 29. Realizacja ramy OBOWIĄZKU w niemieckich tekstach umów najmu.	301
Tabela 30. Realizacja ramy OBOWIĄZKU w angielskich tekstach umów najmu.	303
Tabela 31. Realizacja ramy ODPOWIEDZIALNOŚCI w polskich tekstach umów najmu	305
Tabela 32. Realizacja ramy ODPOWIEDZIALNOŚCI w angielskich tekstach umów najmu	307
Tabela 33. Realizacja elementów ramy NAJMU, ODDANIA I WZIĘCIA W NAJEM w umowach najmu w języku polskim.	310
Tabela 34. Realizacja peryferyjnych elementów ramy NAJMU w przykładach korporacyjnych w języku polskim.	310
Tabela 35. Realizacja elementów ramy LOKALIZACJI w umowach najmu w języku polskim	312
Tabela 36. Realizacja elementów ramy PŁACENIA w języku polskim.	318
Tabela 37. Realizacja elementów ramy DECYDOWANIA w języku polskim	320
Tabela 38. Realizacja elementów ramy PŁACENIA i ram z niej dziedziczących w języku niemieckim.	322
Tabela 39. Realizacja elementów ramy PŁACENIA w języku angielskim	324

Załączniki

Załącznik 1. Prymitywy pojęciowe

Lista prymitywów pojęciowych do opisu znaczenia przygotowana przez Antonię Scatton na podstawie lektury literatury językoznawstwa kognitywnego podczas prac grupy projektowej MetaNet, Berkeley (01.05.2012 r.).

- Ontological
  - Entity: Person, Higher Animal, Lower Animal, Plant, Artifact, Physical Object
  - Group, Collection, Plurality (Multiplex), Kind, Institution, Configuration
  - Substance
  - State, Property
- Relational
  - Relation-Relateds
  - Trajectory-Landmark
  - Landmark-Region
  - Agent-Action
  - Situated-Situation
  - Patient-Undergoing
  - Changed-Change
- Process / Event structure: A sequence, with sub-events, actions, states, linear order, duration
  - Getting into a state of readiness
  - The initial state
  - The starting process
  - The main process (either instantaneous or prolonged)
  - An option to stop
  - An option to resume
  - An option to iterate (repeat) or continue the main process
  - A check to see if a goal has been met
  - The finishing process
  - The final state
  - The Consequence
  - The Overall Event
- Spatial
  - Deictic Center (viewpoint)
  - Cardinal Directions (north, east, south, west)
  - Container (bounded region in space), interior : boundary : exterior; portal

- Part-whole,
- Center-periphery
- Axis (long, short)
- Front-back
- Side
- Left, right
- Top-bottom
- Adjacent Region
- Figure-Ground (source, path, goal)
- Line
- Verticality: up-down
- Horizontality: side-to-side, back-and-forth
- Region
- Link (association, connection)
- Near-far-distant (scalar)
- Facing, Opposite
- Intermediate
- Encircling, Curving, Tangential
- Attached-Separated
- Collected-Distributed
- Merging-Diverging
- Accessible-Blocked
- Completed, open-ended (path with and without endpoint)
- Continuous, intermittent
- Length: short-long
- Instantaneous-extended
- Change in rate: acceleration-deceleration
- Force (involves interaction, movement, direction, path, sources, targets, variation in degrees of power/intensity, itd.)
  - Force
  - Counterforce
  - Compulsion
  - Enablement
  - Support
  - Access
  - Pull
  - Push
  - Resistance
  - Inertia
  - Momentum
  - Containment
  - Blockage
  - Blockage removal
  - Restraint

- Restraint removal
- Balance
- Stasis
- Thrust
- Friction, drag
- Compression
- Tension
- Centrifugal force
- Centripetal force
- Entropy
- Application (use of force)
- Capacity (potential force)
- Dissipation of energy
- Accumulation of energy
- Binding, Mapping
  - Bound to (identity)
  - Mapped to (asymmetric)
  - Similar-Different
- Categorization
  - Stereotype
  - Typical Prototype
  - Ideal Prototype
  - Nightmare Prototype
  - Best example Prototype
  - Salient Exemplar
- Properties
  - Size (big, small), (tall, short) (wide, narrow), (deep, shallow)
  - Dimension (point, line, plane, 3d object)
  - Weight (heavy, light)
  - Quantifier (all, some, none/no)
  - Compared magnitude (less, more, up to, equal)
  - Quantity, multitude (number, 1, 100, many, few,)
  - Density (thick, thin)
  - Clear, opaque
  - Solid, hollow
  - Corporeal, tangible, intangible
  - Diverse, uniform
  - Temperature (hot, cold)
  - Shape (round, flat, straight, bent, curved)
  - Feel (rough, smooth, hard, soft)
  - Color (red, yellow, blue, ...)
  - Pattern (striped, solid)
  - Taste (sweet, salty, sour, bitter)

- Smell (fragrant, pungent, sweet, rancid)
- Sound (loud, quiet)
- Similar, different (subjective judgment)
- Better, worse (subjective judgment)
- Sufficient, insufficient (subjective judgment)
- Relevant, irrelevant (subjective judgment)
  - Important, unimportant (subjective judgment)
- Roles
  - Agent
  - Counter-agent
  - Patient
  - Experiencer
  - Observer
  - Beneficiary
  - Instrument
  - Recipient
  - Source
  - Goal
  - Inhibition
  - Referent
  - Accompaniment
  - Result
  - Location
  - Direction
  - Manner
  - Measure
  - Range

Załącznik 2. Elementy pozatematyczne

NAZWA/ KATEGORIA	DEFINICJA	FORMA MORFOLOGICZNA LUB SKŁADNIOWA	PRZYKŁAD
TIME/CZAS			
Period of iterations / okres powtarzania się	Okres czasu od początku trwania danej czynności do jej końca, ale w przypadku czynności powtarzającej się	Frazy przyimkowe z: <i>for, over, through(out), since</i> , przysłówki: <i>ever since</i> , przymiotniki oznaczające długość czasu trwania, jednostki kalendarzowe	<i>I have been communicating with the Minister [since 1988] on that problem</i>

Duration of final state / okres trwania stanu finalnego	Czas trwania od początku stanu, będącego wynikiem czynności oznaczanej przez słowo docelowe aż do zakończenia jego trwania	Główne jednostki leksykalne w języku angielskim to frazy przyimkowe <i>for</i> , czasem <i>over</i> (w specjalnych zwrotach typu <i>over the weekend</i>), rzadko <i>throughout</i> , a nigdy <i>since</i> . Daty zapisane liczbowo oraz przyimiotniki oznaczające długość czasu trwania	<i>The previous day President Ranasinghe Premadasa had refused to extend the [seven-day] cessation of hostilities which the government announced on Jan. 3.</i> <i>If you place it there [for extended periods], your monitor may suffer permanent damage</i>
Frequency/częstość	Jest to element odpowiadający na pytanie <i>jak często</i> , który oznacza powtarzanie się jakiejś czynności w danym okresie czasu	Przysłówki powstałe z rzeczowników oznaczających kalendarzowe jednostki czasu, np. <i>week +ly</i> / tygodniowo lub frazy przyimkowe z <i>every/co</i> , w każdy, lub ile razy w danym okresie czasu, np. <i>per</i> (<i>per year</i>) / w roku	<i>Lilly Foley never missed her [weekly] hair-do and manicure</i> <i>The scribes copied the scripture [every 80 years]</i>
Iteration / powtarzanie się	Iteration/powtarzalności jako elementu niezależnego od tła czasowego i odpowiadającego na pytanie <i>ile razy</i>	<i>once, twice</i> , liczebniki + <i>times</i> lub <i>lots/a lot</i>	<i>Clashes broke out [several times] because Kenneth had been arrested.</i> <i>An Agoura Jills cigar store was robbed [twice] last week</i>
PLACE/MIEJSCE			
Location of protagonist / położenie głównej postaci w scenie	Jest forma doprecyzowania kategorii miejsca, oznacza też perspektywę głównej postaci sceny	Głównie frazy przyimkowe, oznaczające miejsce, ale dokładniej rzecz biorąc miejsce postaci, z perspektywy której obserwowana i określana jest scena (stąd występuje często z czasownikami dotyczącymi postrzegania wzrokowego lub komunikacji)	<i>The cottage still looks very much the same [from the outside]</i> <i>The witnesses saw the robbery [from the car]</i>

Subregion / część całości oznaczającej miejsce	Dokładniejsze określenia części danego miejsca	Najczęściej statyczne określenia miejsca, frazy przyimkowe	<i>He didn't paint it [on the bottom]</i>
Point of contact / Punkt styczności	Znaczenie kontaktu z jakąś powierzchnią	Najczęściej fraza przyimkowa z <i>on/to</i>	<i>The horse pitched the rider [on his head]</i>
ADDITIONAL PARTICIPANTS / DODATKOWI UCZESTNICY SCENY			
Recipient/odbiorca	Nie uczestniczy bezpośrednio w scenie, ale docelowo ma uzyskać korzyść od dawcy	Wyrażane za pomocą dopełnienia dalszego w celowniku lub wyrażeniu przyimkowym (dla kogo)	<i>Can you knit [me] a sweater?</i> <i>The customer had bought a book [for his sister]</i>
Beneficiary/beneficjent	Uzyskuje korzyść od dawcy	Najczęściej wyrażenia przyimkowe z <i>for</i>	<i>My cart arrived yesterday and my husband assembled it [for me] today</i>
Maleficiary/ofiara	Opisuje postać, która cierpi stratę lub odnosi uraz z powodu zajścia wyrażonego czasownikiem	Np. wyrażenia przyimkowe z <i>on + person</i>	<i>The volume button broke [on me] the first time, so I returned it and got a new one</i>
Co-participant / współuczestnik sceny	druga osoba w scenie, współuczestnik (może być zarówno obiektem czynności jak i jej podmiotem)	wyrażany za pomocą wyrażen przyimkowych zawierających <i>with, along with, together with</i>	<i>Rama Departing:</i> <i>He had emigrated from Hampshire, [with 26-year-old girlfriend Tracey Farmer] to escape the recession and start a new life</i> <i>Rama Placing:</i> <i>Pat put the butter in the fridge [along with the margarine]</i>
Co-theme / współprzemieszczający się	Tylko w ramie ruchu, oznacza poruszającego się wspólnie z głównym uczestnikiem drugiego agenta	Frazy przyimkowe z <i>after i ahead of</i>	<i>"Come," he said, and the rabbit hopped [after him]</i> <i>She became highly indignant if we walked [ahead of her]</i>

Role / rola uczestnika	Element ten ma dość myłącą nazwę (można pomylić go z rolą tematyczną), a oznacza rolę jaką pełni dana osoba wobec drugiego uczestnika w scenie	Element sygnalizowany za pomocą <i>as</i> , np. <i>me</i> , <i>as your lawyer</i> ; Można więc powiedzieć, iż chodzi tu w dużej mierze o konstrukcję typu anaforycznego, wtrącenia	<i>As your partner I would require more flexibility on your side</i>
Depictive / opis sytuacji	Element oznacza stan, w jakim znajdowała się główna postać opisywanej sceny	Element zarezerwowany dla zdań złożonych lub imiesłowów	<i>Jess grabbed the bag and walked out [with her head held defiantly high]</i>
EVENTS/WYDARZENIA			
Events descriptions / Elementy opisujące wydarzenia	Występuje wtedy, gdy rama opisuje zdarzenie faktyczne, a element pozatematyczny zdradza opinię, stosunek mówiącego do opisywanego wydarzenia, np. zdziwienie lub reakcję (czyn) wobec tegoż faktu. Do grupy tej nie należą jednak zdania przypuszczające, w których przypuszczenie	Jest to znów niewłaściwa nazwa angielska pojęcia, które się pod nim kryje. Chodzi tu o zdania współrzędnie lub podrzędnie złożone, odnoszące się do całej frazy zawierającej ramę, bądź opisujące ją całą (a nie np. jej pojedynczy element). W języku angielskim autorzy piszą głównie o <i>non-</i>	<i>I haven't found much of use in MSDN, [which surprised me]./ ...co mnie zaskoczyło... [Amazingly] the WiX installer is turning out to be almost entirely pleasant. / Niesamowite, że...</i>
	wyrażone jest przysłówkami (np. <i>presumably</i>). W niektórych przypadkach wprowadzana jest druga niezależna scena, znaczeniowo niepowiązana z ramą główną (ostatni przykład obok)	<i>restrictive relative clauses</i> lub przysłówkach, których odpowiednikiem w języku polskim będą np. zdania podrzędnie złożone dopełnieniowe lub orzecznikowe, w zależności od tego, w jakiej pozycji syntaktycznej znajdzie się zdanie ze słowem docelowym (ramą). Zaś w przykładach z formą <i>gerund</i> (<i>ing</i>), odpowiednikiem w języku polskim byłyby imiesłowy przymiennikowe czynne	<i>[Oddly], there was a very small earthquake in Miami today./ Dziwne, że... Thereafter she became pregnant, [which was discovered by her parents on July 24, 1941] Awaiting execution, Peace finally confessed to the murder of PC Cock, [providing the detailed evidence to persuade the authorities of Habron's innocence]</i>

Re-encoding / wpisanie ramy w inną ramę	Są to przypadki, w których opisywana rama stanowi integralną część większej konceptualizacji, np. opisuje szczegółowo element innej ramy. Np. rama opisuje wydarzenie, które stanowiło akt zemsty, czyli było częścią ramy zemsty, ale samo również jako scena wywołuje własną ramę. Zdanie pozwala na transformację na zdanie z „polegał na tym, że...”	Najczęściej są to okoliczniki (np. sposobu, przyczyny itp.) jako równoważniki zdań, dające się przekształcić w zdanie podrzędnie złożone dopełnieniowe	<i>[In reprisal], the BDR and the local Muslim settlers raided Sukhnachari</i> <i>The reprisal consisted of the BDR and the local Muslim settlers raiding Sukhnachari.</i> <i>Justin Hawkins, front-man for The Darkness, pierces himself [as punishment for his own transgressions]</i> <i>[As a result of the war], a growing percentage of Muslims see serious threats to Islam</i>
Circumstances/okoliczności	okoliczności (dany czas i miejsce wydarzenia) niezależne od zachodzącej sceny, często są to warunki fizyczne, atmosferyczne itp. Ważnym z punktu widzenia niniejszej pracy jest	wyrażane za pomocą fraz przymikowych, w języku angielskim najczęściej z przymkami <i>in, with, at, under</i>	<i>Place the apples into a greased and floured pan and bake [at high heat]</i> <i>[Under those weather conditions] the trapped food will form</i>
	uwaga o okolicznościach bądź warunkach prawnych, zaliczanych początkowo do okoliczności (CIRCUMSTANCES), a dla których następnie stworzono osobną ramę LEGAL BASIS (podstawa prawna)		<i>brilliant purple and red chemicals in the leaves</i> <i>We are all living [under Californian law]</i> <i>His assets were seized [under Section 9.3 of the Uniform Code]</i>
Containing event / zdarzenie zawierające się	Dotyczy przypadku, gdy zdarzenie wyrażone ramą zachodzi w trakcie innego wydarzenia, które również przywołuje ramę	Najczęściej frazy przymikowe z <i>in</i> (<i>in an accident</i>), <i>on</i> (<i>on my journey to</i>), <i>at</i> (<i>at the meeting</i>)	<i>Every single thing I said [in the election campaign] about interest rates was right.</i> <i>[In the wake of the war], a growing percentage of Muslims see serious threats to Islam.</i> <i>Two people were killed [in the accident]</i>

Coordinated event / zdarzenie podporządkowane	Występuje wtedy, gdy mamy do czynienia z dwoma niezależnymi wydarzeniami, z których jedno nadaje drugiej czynności (nie może być to stan) rytm	Po czasowniku występuje przyimek <i>to</i> a następnie określenie nadawanego rytmu	<i>She danced [to the drumming of ancestors and the rattle of elders]</i> <i>Hearts beat [to the rhythm of biological clocks]</i>
Correlated variable / zmienna powiązana	Zachodzi wtedy, gdy istnieją dwie zmienne – jedna wyrażana przez słowo docelowe (TW), a druga – zmienna w czasie, zależna od pierwszej	Najczęściej wyrażenie przyimkowe z <i>with</i>	<i>[With each passing month], we discover more and more about how to prevent cancer</i> <i>The most recent study found that Okinawans eating a more traditional diet did not gain weight [with age]</i>
CAUSE AND EFFECT CHAIN / ŁAŃCUCH PRZYCZYNOWO-SKUTKOWY			
Explanation/wyjaśnienie	Elementy łańcucha przyczynowo-skutkowego. Ta metka łączy w zbiorze wcześniej osobne elementy takie, jak: PRZYCZYNA/ CAUSE, POWÓD/ REASON, SKUTEK/ EFFECT	Elementy denotowane są za pomocą <i>from</i> lub <i>because of</i>	<i>Listen, I just mug people [cause I got mouths to feed] – nothing personal.</i> <i>Smithers became tired [from all the work he'd been doing]</i>
Excess/nadmiar	Nadmiar czegoś, powodujący zaistnienie sytuacji, wyrażanej słowem docelowym (TW)	Wyrażany frazą przyimkową z <i>with</i>	<i>Blackbeard shook [with laughter]</i> <i>In the afternoons, the Sirius booth rocked [with live performances] from musicians of all genres</i>
Internal cause / wewnętrzna przyczyna	Rodzaj przyczyny, który zachodzi wtedy, gdy stan wewnętrzny wpływa na istotę czującą, powodując w niej zaistnienie jakiegoś stanu	Najczęściej frazy przyimkowe z <i>in</i> lub <i>out of</i>	<i>She checked a giggle [of hysteria]</i> <i>Kim frowned [in concentration]</i>

External cause / zewnętrzna przyczyna	Oznacza często nieświadomą lub bezwiedną reakcję istoty czującej na impuls pochodzący z otoczenia	Najczęściej frazy przymkowe z <i>at</i>	<i>They danced [at the sound of her voice] Andreyev smirked [at the old man's passion]</i>
Apparent conclusion / wyobrażenie	Zdanie złożone z drugą ramą, przekazujące wyobrażenie o czymś	konstrukcja <i>as if / tak jakby</i>	<i>We observe ourselves 'doing the act', [as if on stage]</i>
Reciprocation/odwzajemnienie	Pokazuje działanie nagradzane lub karane we frazie głównej w związku przyczynowo-skutkowym	Rozpoznawane po przymku <i>for</i>	<i>I had to stay up and read all night [for my sins of previous omission] He gave me a new watch [for mowing his lawn]</i>
Degree/stopień	Element stopniujący dany parametr będący elementem ramy	W przypadku przysłówków np. <i>very</i> określających przymiotnik lub inny przysłówki	<i>The old lady seemed [very] tired</i>

Tom 148 serii „Prace Slawistyczne. Slavica”

Ramy semantyczne w tekstach umów najmu – analiza konfrontatywna polsko-angielsko-niemiecka

Autor:

dr Agnieszka Pluwak

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9989-8732>

E-mail: agnieszka.pluwak@ispan.waw.pl

Autor deklaruje brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Ramy semantyczne w tekstach umów najmu to konfrontatywna analiza leksyki (po 30 tekstów w językach niemieckim, angielskim i polskim) metodą semantyki ramowej FrameNet, rozszerzona o przykłady z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Opracowano zestaw 33 ram odpowiadający zbiorowi pojęć i informacji poszukiwanych przez analityka umów najmu, m.in. POROZUMIENIA, ZOBOWIĄZANIA, ZAWARCIA UMOWY, OBOWIĄZKU itp. W książce opisano podejście dziedzinowe, zweryfikowano m.in. klasyfikację różnic konfrontatywnych w badaniach metodą semantyki ramowej, zbadano różnice i podobieństwa między wykorzystaniem ram angielskich i tłumaczonych tekstów versus ram zbudowanych na bazie języka polskiego i korpus równoległych tekstów specjalistycznych. Dokonano rozszerzenia dotychczasowych badań nad zastosowaniem FrameNetu do analizy języka polskiego o nowy obszar leksyki. Powstała w jej wyniku dziedzinowa reprezentacja wiedzy daje podstawę do budowy potencjalnego automatu do wydobywania wybranych treści umownych w językach polskim, angielskim i niemieckim, a jej ramy stają się językiem – pośrednikiem konfrontacji.

Słowa kluczowe: rama semantyczna; FrameNet; konfrontacja językowa; *tertium comparationis*; leksyka prawnicza; ekstrakcja informacji

Volume 148 of the series *Prace Slawistyczne. Slavica*
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

Semantic Frames in Lease Agreements: A Polish-English-German Contrastive Analysis

Author of the volume:

Dr Agnieszka Pluwak

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska

[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9989-8732>

Correspondence: agnieszka.pluwak@ispan.waw.pl

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Abstract

Ramy semantyczne w tekstach umów najmu [Semantic Frames in Lease Agreements] is a contrastive lexical analysis of texts in Polish, English and German (30 texts in each language), conducted using frame semantics and FrameNet, and extended with examples from the National Corpus of the Polish Language. The author develops a set of 33 frames which correspond to the data and concepts extracted by lease agreement analysts, such as AGREEMENT, OBLIGATION, MAKING AGREEMENT and DUTY. The study presents the domain-oriented approach to frame semantics, verifies the classification of contrastive differences, and investigates differences and similarities between the use of English-based frames and translated texts versus Polish-based frames and a corpus of parallel texts. The analysis expands on existing research in the field by applying frame semantics as a new approach in the study of this area of Polish lexis. The domain knowledge representation developed in this study lays the groundwork for a potential automated data retrieval solution designed to extract data from Polish, English and German lease agreements, with semantic frames as a *tertium comparationis*.

Keywords: semantic frame; FrameNet; *tertium comparationis*; contrastive studies; legal language; data retrieval